

౞

త్రంశసర్గప్రారంభః.

గుహం ప్రవిష్టే సుగ్రీవే విముక్తే గగనే ఘనైః
వర్షరాత్రోషితో రామః కామశోకాభిషీడితః. ౧

టీక సుగ్రీవే = సుగ్రీవుడు; గుహం = కిష్కింధను; ప్రవిష్టే = ప్రవేశించిన వాడుకాఁగా; వర్షరాత్రోషితః = వర్షర్తువునందు వానముచేసిన; రామః = రాముడు; గగనే = ఆకాశము; ఘనైః = మేఘములచేత; విముక్తే = విడువబడినదికాఁగా; కామశోకాభిషీడితః = మన్తధునిచేతను దుఃఖముచేతనుబీడింపబడినవాఁడు; బహువశింఛిన వాఁడుకాఁగా; సుగ్రీవుడు కిష్కింధను బ్రవేశించినవెనుక, రాముండు, వర్షర్తువంతయుఁ గడపి, శరదృతువు వచ్చియాకాశంబు మేఘవిముక్తమయి నిర్మలంబగుటనుజూచి, మన్తభాధితుండై పరమదుఃఖము నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

పాండురం గగనం దృష్ట్వా విమలం చంద్రమండలమ్
శారదీం రజనీంచైవ దృష్ట్వా జ్యోత్స్నానులేపనామ్. ౨
కామవృత్తంచ సుగ్రీవం నష్టాంచ జనకాత్మజామ్
బుద్ధ్యా కాల మతీతంచ ముమోహ పరమాతురః. ౩

టీక సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రాముడు; పాండురం = తెల్లనైన; గగనం = ఆకాశమును; విమలం = స్వచ్ఛమయిన; చంద్రమండలం = చంద్రమండలమును; జ్యోత్స్నానులేపనాం = వెన్నెల యమైస్కంతగాఁగల; శారదీం = శరదృతువునందలి; రజనీంచైవ = రాత్రిని; దృష్ట్వా = చూచి; కామవృత్తం = ము	న్తథ వ్యాపారముగల; సుగ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; నష్టాం = అగపడని; జనకాత్మజం = సీతను; అతీతం = అతిక్రమించిన; కాలం = కాలమును; బుద్ధ్యా = తెలిసి; పరమాతురః = మిక్కిలి యుబిడితుండై; ముమోహ = మూర్ఛిలైన; రాముండు, నిర్మలమయిన ఆకాశ
--	---

మును, స్వచ్ఛమయినచంద్రమండలంబు | డైముండుటయు, సంకేతకాలము అతి
ను, చంద్రికారమణిమంబయిన శర | క్రమించుటయుఁ దలపోసి, పరమదుఃఖి
తాగలరాత్రినింజూచి, సీత నష్టమగుట | తుండై మూర్ఛనొందెను.
యు, సుగ్రీవుండువన్నభక్తీడాపరవశు | అని, తాత్పర్యము.

సతు సంజ్ఞా ముపాగమ్య ముహూర్తా న్మతిమాన్ ఫునః
మనస్థా మపి వై దేహీం చింతయామాస రాఘవః. ౪

టీక || సః=ఆ; మతిమాన్ = బు | సుగూర్చి; చింతమాస=చింతించెను.
ద్రిమంతుండగు; రాఘవస్త = రాముఁ | బుద్ధిమంతుండగు రాముండు, అం
డును; ముహూర్తాత్ = స్వల్పకాలమువ | తఁగొంతనే పటికిఁ దెలివొంది, సీతమ
లన; ఫునః=మఱల; సంజ్ఞాం=తెలివిని; | నంబున నె యున్నదైనను ఆవిడంగుఱిం
డపాగమ్య = పొంది; మనస్థామపి=చి | యిట్లు చింతించెను.
మనస్సుననున్నదైనను; వై దేహీం=సీత | అని, తాత్పర్యము.

ఆసీనః పర్వత స్యాగ్రే హేమధాతువిఘాషితే
శారదం గగనం దృష్ట్వా జగామ మనసా ప్రియామ్. ౫

టీక|| సః(అభ్యాహృతము)=ఆరా | సుచేత; ప్రియాం=ప్రియురాలను; జ
ముండు; పర్వతస్య = కొండయొక్క; | గామ=పొందెను.
హేమధాతువిఘాషితే= బంగారము | రాముండు, బంగారముచేతను గై
చేతను గైరికధాతువులచేతను అలంక | రికధాతువులచేతను అలంకృతంబగు ప
రింపఁబడిన; అగ్రే=శిఖరమునందు; ఆ | ర్వతశిఖరమునం గూర్చుండి, శరదృతు
సీనః= కూర్చున్నవాడై; శారదం=శ | వునందు స్వచ్ఛమయినయాకాశమును
రతాగలమునందలి; గగనం = ఆకాశ | జూచి, మనంబునఁ బ్రియురాలం దలం
మును; దృష్ట్వా=చూచి; మనసా=మన | చెను. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వాచ విమలం వ్యోమ గతవిద్యుద్బలాహకమ్
సారసారవసంఘుష్టం విలలాపా ర్తయా గిరా. ౬

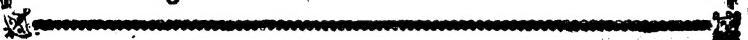
<p>టీక రామః (అధ్యాపృథము) = రాముండ; విమలం=నిర్మలమును; క తవిద్యద్వలాహకం= పోయిన పేరుము లును మెఱపులునుగలదియు; సారసా రవసంఘుష్టం= ఔగ్గురుపక్షులయొక్క ధ్వనిచేత ధ్వనిగలదియునగు; వ్యోమ= ఆకాశమును; దృష్ట్వాచ= చూచియు;</p>	<p>ఆర్తయా=దుఃఖితమయిన; గిరా=వా క్కుచేత; విలలాప=విలపించెను. రామండు, పేరుములును మెఱపులు నునశించి, స్వచ్ఛమయి, ఔగ్గురుపక్షు లధ్వనులచే రమణీయంబైయున్న యా కాశంబుజూచి, యార్తస్వరంబున, వి లపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సారసారవసన్నాదై స్సారసారావనాదీని
యాశ్రమే రమతే బాలా సాద్యమే రమతే కథమ్. ౭

<p>టీక సారసారవనాదీని= ఔగ్గురు పక్షులయొక్క ధ్వనివలె ధ్వనించునద గు; యా=ఏ; మే=నాయొక్క; బా లా=చిన్నది; ఆశ్రమే= ఆశ్రమమునం దు; సారసారవసన్నాదై= ఔగ్గురు పక్షులయొక్క కూంతలచేగలిగిన ధ్వ నులచేత; రమతే= క్రీడించుచుండునో; సా= అట్టిచిన్నది; అద్య=ఇప్పుడు; క</p>	<p>థం=ఎట్లు; రమతే = క్రీడించును? మున్ను, ఆశ్రమంబున, మనోహరం బులగు సారసపక్షి ధ్వనులచేరమించు చుండిన సారసపక్షియుంబోలె మనో హరములయినపలుకులుగల నాప్రియు రాలు, ఇప్పుడుఎట్లు క్రీడించును? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పుష్పితాం శౌసనాన్ దృష్ట్వా కాంచనానివ నిర్తలాన్
కథం సా రమతే బాలా పశ్యంతీ మా మపశ్యతీ. ౮

<p>టీక సా=ఆ; బాలా=చిన్నది; కాం చనానివ(స్థితాన్) = బంగారువికార ములువలెనున్నవియు; నిర్తలాన్=స్వ చ్ఛములునగు; పుష్పితాన్= పూచిన; అసనాన్=వేగినచెట్లు; దృష్ట్వాచ= చూచియు; పశ్యంతీ = చూచుచు;</p>	<p>మాం=నన్ను; అపశ్యతీ= చూడనిదై; కథం=ఎట్లు; రమతే=క్రీడించును? నాప్రియురాలు, బంగారు పువ్వుల వలెనున్న నిర్మలంబులగుపుష్పించిన వే గినపుష్పంబులంబూచి, నన్ను నాలుగు ప్రక్కలంబూచియుం గానక, యెట్లు</p>
--	---

సంతోషమునొందును? అని, తాత్పర్యము.

యా పురా కలహసానాం స్వరేణ కలభాషిణీ
బుధ్యతే చారుసర్వాంగీ సాద్యమే బుధ్యతే కథమ్. ౯

టీక॥ యా=ఏ; కలభాషిణీ=మధుఁ ధ్యతే=మేలుకొనును?
రముగా మాటలాడునదియు; చారుస మనోహరముగా మాటలాడు నది
ర్వాంగీ=నుందరములయినసర్వావయవములములయిన సమస్తావయ
వములునుగలదియైనగు నీత; పురా= వములునుగలదియైనగునాప్రియురాల
మున్ను; కలహసానాం=హసలయొ యిననీత, మున్నుకలహంసలభ్యఃకినిద్ర
క్రొ; స్వరేణ=ధ్వనిచేత; బుధ్యతే=మే మేలుకొనునే, ఇప్పుడెట్లు మేలు కొను
లుకొనునో; మే= నాయొక్క; సా= నో. అని, తాత్పర్యము.
అనీత; అద్య=ఇప్పుడు; కథం=ఎట్లు; బు

నిస్సవనం చక్రవాకానాం నిశమ్య సహచారిణామ్
పుండరీకవిశాలాక్షీ కథ మేషా భవిష్యతి. ౧౦

టీక॥ పుండరీకవిశాలాక్షీ=తెల్లదా తెల్లదామరపూలంబోని విశాలసుం
మరపూలువలె విశాలములయిన కన్ను దరంబులగు నయనంబులుగలనాప్రియు
లుగల; ఏషా = ఈనీత; సహచారి రాలు, సమీపంబుననున్న చక్రవాకం
ణాం=కూడఁదిరుగుచున్న; చక్రవాకా బులమనోహరధ్వనులువిని, నావిరహం
నాం=చక్రవాకపక్షులయొక్క; నిస్సవ బుసహించి యెట్లు జీవించియుండఁగల
నం=ధ్వనిని; నిశమ్య=విని; కథం = ఎ దు? అని, తాత్పర్యము.
ట్లు; భవిష్యతి=ఉండఁగలదు.

సరాంసి సరితో వాషిః కాననాని వనానిచ

తాం విన్నా మృగశాబాక్షీం చర న్నాద్య సుఖం లభే. ౧౧

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; తాం=ఆ; క్రొ కన్నులవంటి కన్నులుగల నీత
మృగశాబాక్షీంవిన్నా = జింకపిల్లలయొ నువిడిచి; సరాంసి = కొలంకులను;

సరితః=నదులను; వాషిః = నడచావులను; కాననాని=పెద్ద అడవులను; వనానిచ=చిన్న అడవులను; చరణ్=పొందుచు; సుఖం=సుఖమును; నలభే = పొందను.

లచంచలనయనంబులుగల యాసీతీ లేకుండుటంజేసి, సరస్సులను నదులను నడచావులను గాననంబులను వనంబులను సంచరించుచున్నను, వాకు సుఖంబుగలుగకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇవుడు, జింకపిల్లలకుంబోలె విశా

అపి తాం మద్వియోగాచ్చ సౌకుమార్యాచ్చ భామిసీమ్
న దూరం పీడయే త్కామ శ్వరద్ధణనిరంతరః. ౧౨

టీక || సంపాదించుకొనఁగలగలమువలనను; సౌకుమార్యమువలనను; తాం=ఆ; భామిసీమ్=ప్రీతియైన సీతను; శ్వరద్ధణనిరంతరః=శ్వరదృశ్యముయొక్క గుణముల చేతఁబూర్ణుండగు; కామః=మన్నధుండగు; దూరం=మిక్కిలియు; అపినపీడయేత్=పీడింపకుండునా?

శ్వరదృశ్యము వచ్చుటంజేసి, పరిపూర్ణుండగు మన్నధుండు, సీత నున్నదనియు సుకుమారాంగియనియు దయచలించి, యాచిడను అధికముగాబాధింపకున్నయెడఁజక్కఁగానుండును. అని, రాముండు విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవమాది సరశ్రేష్ఠో విలలాప స్తపాతజః
విహంగఇవ సారంగ స్సలిలం త్రిదివేశ్వరాత్. ౧౩

టీక || స్తపాతజః = రాచకొమరుండగు; సరశ్రేష్ఠః = మనుష్యశ్రేష్ఠుండయిన రాముండు; త్రిదివేశ్వరాత్ = ఇంద్రునివలన; సలిలం = జలమునుగూర్చి; సారంగః = చాతకమును; విహంగఇవ=పక్షివలె; ఏవమాది = ఇదిముదలుగాఁ గలుగునట్లు; విలలాప = జల

చాతకపక్షి, జలమునకై దేవేంద్రునిగుఱించి విలపించునట్లు, పురుషోత్తముండగు రాముండు, ఇదిమొదలయిన విధంబున, సీతానిమిత్తమై విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చంచూర్య రష్యేషు ఫలార్థీ గిరిసానుషు
దదర్శ పర్యుపావృత్తో లక్ష్మీవాక్ లక్ష్మణో గ్రజమ్. ౧౪

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; లక్ష్మీవాక్=	న్నను; దదర్శ=చూచెను.
అధికమయినకాంతిగల; లక్ష్మణో=లక్ష్మ	అంత, శ్రీమంతుండగులక్ష్మణుండు,
ణుడు; ఫలార్థీ = పండ్లను గోరినవాఁ	ఫలములకైబోయియుండి పర్వతవైత్ర
డై; గిరిసానుషు=కొండనెత్తములందు;	ముల సందుగొందులం దిరిగితిరిగి, మఱ
దంచూర్య = వంకరగాఁచిరిగి, వంకర	లివచ్చి, రారాముం గాంచెను.
మార్గంబులందరిగియునుట; పర్యుపావృ	అని, తాత్పర్యము.
త్తః=మఱలివచ్చినవాడై; అగ్రజం=అ	

తం చింతయా దుస్సహయా హ్యేషా ఇష్టాన్ముఖాన్
విసంజ్ఞ మేకం విజనేషన్వీ, తాత్పర్యం
భ్రాతు ర్విషాదా త్పరితాపదీన
స్సమీక్య సౌమిత్రి రువాచ రామమ్. ౧౫

టీక॥ మనస్వీ=మంచిమనస్సుగల;	తాపదీనః=దుఃఖముచేదీనుడై; ఉవా
సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుండు; విజనే=వివిక్త	చ=పలికెను.
స్థలమునందు; ఏకం=ఒకఁడును; దుస్స	పరిశుద్ధంబగు హృదయముగల ల
హయా= సహింపనలవిగాని; చింత	క్ష్మణుండు, అట్లు విజనప్రదేశంబున నే
యా=వగవుచేత; పరితం=వ్యాపింపఁ	కాకిగా దుస్సహంబగు దుఃఖమునొం
బడినవా ఁడును; విసంజ్ఞం= తెలివిదప్పి	ది దేహముదెలియక విలపించుచున్న రా
నవాఁడునగు; రామం= రాముని; స	మునింజూచి, అన్న దుఃఖించుటచేఁ దా
మీక్య=చూచి; భ్రాతుః = అన్నయొ	నునుబరమదుఃఖితుండై, యిట్లని పలికె
క్క; విషాదాత్=దుఃఖమువలన; పరి	ను. అని, తాత్పర్యము.

కి మార్య కామస్య వశం గతేన
కి మాత్త పౌరుష్యపరాభవేన
లయం సదా సంహీయతే సమాధిః
కి మత్ర యోగేన నివర్తితేన. ౧౬

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. x x x

స 30

టీక॥ ఆర్యఃపూజ్యుడవగురాముఁ
డా! సదా = ఎల్లప్పుడును; అయం = ఈ; సమాధిః = ధైర్యము; కామ
స్య = మన్మథునకు; వశం = అధీనతను; గతేన = పొందిన; మనసా (అధ్యాపృ
తము) = మనసుచేత; సంహీయతేకిం = సంపాదించబడుచున్నదాయేమి? అత్ర
పౌరుష్యపరాభవేన = తనయొక్కపౌరుషముయొక్క తిరస్కరించుటచేత, త
నపౌరుషమునుపడలుటచేతననుట; (సం
హీయతే)కిం = సంపాదించబడుచున్నదాయేమి? అత్ర = ఈకాలమునం
దు; నివర్తితేన = మఱింపబడిన; యోగేన = ఉత్సాహముచేత; (సంహీయ
తే)కిం = సంపాదించబడుచున్నదాయేమి?
పూజ్యుడా! ఇప్పుడు, ఇట్లు, మన
స్సుకామములొక బడినను, బౌరుషంబు
వదలినను ఉత్సాహంబువిడిచినను, మ
నోధైర్యముకలుగునా? ఎంతమాత్రము
కలుగదు. అని, తాత్పర్యము.
ఇది గోవిందరాజాభిప్రాయము.

ఇకమహేశ్వరతీర్థాభిప్రాయము. —
ఇందు, “అయంయదాసంహీయతేన
మాధిః” అని, పాఠాంతరము. ఆర్యః
పూజ్యుడా! కామస్య = మన్మథు
క్క; వశం = అధీనతను; గతేన =
దుటచేత; కిం = ఏమిప్రయోజనము? అ
త్ర పౌరుష్యపరాభవేన = తనయొక్క
పౌరుషమునుతిరస్కరించుటచేత; కిం =
ఏమిప్రయోజనము? అయం = ఈ; స
మాధిః = చిత్తసమాధానము; యదా =
ఎప్పుడు; సంహీయతే = సంపాదించ
బడుచున్నది; అత్ర = ఈకాలమునం
దు; నివర్తితేన = మఱింపబడిన; యో
గేన = ఉత్సాహముచేత; కిం = ఏమిప్ర
యోజనము. ఏకాలంబున, మనస్సున
మాహితమయి ధైర్యముతో నుండవలె
నో, అట్టి యీ సమయమునందు, కా
మవశంగతుండవై పౌరుషంబు వదలి,
యుత్సాహంబువిడిచి, యిట్లు దుఃఖి
ంచుటచే నేమిప్రయోజనము?
అని, తాత్పర్యము.

క్రియాభియోగం మనసః ప్రసాదం
సమాధియోగానుగతం చ కాలమ్
సహాయసామర్థ్య మదీనసత్త్వ
స్వకర్త హేతుంచ కురుష్య హేతుమ్. ౧౭

టీక॥ అదీనసత్త్వం = తక్కువకాని
 ధైర్యముగల రాముడా! క్రియాభియో
 గం = కార్యముకొఱకైనప్రయత్నము
 మ; మనసః = మనసుయొక్క; ప్రసా
 దం = వైర్లల్యమును; సమాధియోగా
 దుగతం = ధైర్యముచేతను ఉపాయము
 చేతను వెంటపంపబడిన; కాలంచ =
 కాలమును; సహాయసామర్థ్యం = స
 హాయులయొక్క శక్తిని; స్వకర్తవే
 తుంచ = నీకర్తము అను కారణమును;

హేతుం = కారణమునుగా; కురుష్వ =
 చేసికొనుము.

మహాధైర్యుడవగురాముడా! కా
 ర్యోద్యోగమును నిర్మలమయిన మనస్సు
 ను ధైర్యబును ఉపాయమును చేశకా
 లంబులను సహాయులగు సుగ్రీవాదుల
 సామర్థ్యమును చేతాప్రార్థనాది క
 ర్తమును, సాధనములుగా వహించి,
 కార్యమును సాధించుకొనుము.
 అని, తాత్పర్యము.

స జానకీ మానవవంశనాథ

త్వయా సనాథా సులభా పరేణ

స చాగ్నిమాదాం జ్వలితా ముపేత్య

స దహ్యతే వీర వర్హా కస్యిత్. ౧౮

టీక॥ మానవవంశనాథం = మనుష్య
 సమాహమునకుఁ బ్రభుఁడవగురాముఁ
 డా! త్వయా = నీచేత; సనాథా = నా
 ఘనీకొఁగూడినదగు; జానకీ = నీత; ప
 రేణ = ఇతరునిచేత; సులభా = పొందన
 లనియునుద; స = కాదు. వీరవరా
 హ్న = పరాక్రమవంతులలో సుతముఁడ
 వగురాముడా! కస్యిత్ = ఒకానొక
 యును; జ్వలితాం = సుండుచున్న; అగ్ని
 మాదాం = నిప్పుజ్వాలను; ఉపేత్య =

పొంది; ననదహ్యతేచ = దహించబడ
 కుండఁడుగదా!

పరాక్రమవంతులలో సుతముఁడ
 వగు మనుజునాథుడవగు రాముడా! నీ
 పు నాథుడవై యుండునపుడు, నీతనుద
 క్రించుకొనుటకు మఱియొకనికెంతమా
 త్రమలవిగాదు; ఎవ్వఁడేని యగ్నిజ్వ
 లను జేతంబట్టి దహించబడక పోవు
 రా? అని, లక్షణుండు రామునితోఁజె
 ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స లక్షణం లక్ష్మణ మప్రభువ్యం

స్వభావజు వాక్య మువాచ రామః

హితంచ పథ్యంచ నయప్రసక్తం

ససామ ధర్మార్థసమాహితంచ. ౧౯

టీక || రామః = రాముడు; అప్ర
ధ్యవ్యం = ఎదురుచెప్ప నలివిగానిదియు;
స్వభావజం = స్వభావసిద్ధంబును; హి
తంచ = మందుగలిగించునదియు; ప
థ్యంచ = తత్కాలమునందు సుఖము
గలిగించునదియు; ససామ = తిన్నద
నముతోఁగూడినదియు; ధర్మార్థసమా
హితంచ = ధర్మముతోను అర్థముతోను
గూడినదియునగు; వాక్యం = మాటను.
ఉక్తవంతం (అధ్యాహృతము) = చెప్పి

నట్టి; సలక్షణం = శుభలక్షణములతోఁ
గూడిన; లక్ష్యణం = లక్ష్యణనిఁగూర్చి;
ఉవాచ = చెప్పెను.

అట్లు, బదులుయు క్తిచెప్పటకు అల
విగానిదియు స్వభావసిద్ధంబును ఉత్తర
కాలంబుననుదత్కాలంబుననుసుఖకరం
బును రాజనీతియు క్తంబును సాంత్యసమే
తంబు ధర్మార్థయు క్తంబునగు మాటం
జెప్పినలక్ష్యణంబూచి, రాముండెట్లునిప
లికెను. అని, తాత్పర్యము.

నిస్సంశయం కార్య మవేక్షితవ్యం

క్రియావిశేషో హ్యనువ ర్తితవ్యః

సను ప్రవృత్తస్య దురాసదస్య

కుమార కార్యస్య ఫలంసచిత్తమ్. ౨౦

“సహి ప్రవృత్తస్య” ఇతి పాఠాంతరమ్.

టీక || కుమార = లక్ష్యణుడా! కా
ర్యం = పని; నిస్సంశయం = సందేహము
లేనట్లుగా; అవేక్షితవ్యం = చూడఁబడ
వలసినది. క్రియావిశేషః = కార్యమునల
దువిశేషమయిన యుత్సాహము మొద
లగునది; అనువ ర్తితవ్యః = అనుస
రింపఁబడవలసినదే. ప్రవృత్తస్య = జరు
గుచున్న; దురాసదస్య = పొందరాని;

కార్యస్య = పనియొక్క; ఫలం = సీతా
ప్రాప్తిరూపమయినఫలము; నచింత్యం
నను = చింతింపఁదగినదికాదా? చింతిం
పఁదగినదేయనుట; పాఠాంతరపక్షము
నందు, సనచింత్యంహి = చింతింపఁదగి
నది గాకపోలేదుగదా!

కుమారుడా! నీవు చెప్పినవిధంబున
ఉద్దిష్టకార్యమును ముఖ్యముగాఁ బూడ

వలసినదే; అందుకుసాధనమయినయు ప్రియ గుఱించి యాలించిప వలసినది
తానుహదుల నవలంబింపవలసినదే; ఇ యానశ్శకమ్. అని, రాముండులత్తుణు
ష్టుడు ప్రవృత్తంబగునీ తాన్వేషణరూప నిజజ్ఞప్తెను. అని, తాత్పర్యము.
కార్యముయొక్కఫలమయిన సీతాప్రా

అథ పద్మ పలాశాక్షీం మైథిలీ సునుచితయః
ఉవాచ. లత్తుణం రామో ముఖేన పరిశుష్యతా. ౨౦

టీక || అథ=అటుపిమ్మట; రామః= రాముడు; పద్మ పలాశాక్షీం= తాను
రఘూత్తోకులవంటి కన్నులుగల; మైథి
లీం=నీతను; అనుచితయః=తలచు
చు; పరిశుష్యతా= ఎదుచున్న; ము
ఖేన = నోరుతో ; యుక్తః (అ
ధ్యాహృతము) = కూడిన వాడై;
లత్తుణం = లత్తుణునిగు ర్చి ; ఉవా

చ=పలికెను.
అంత, రాముండు, మఱుల, దామ
రఘూత్తోకులబోలు విశాల సుందర న
యనంబులుగల నీతం దలంచుకొని దుః
ఖా వేశంబునంజేసి యెండిన నోరుగల
వాడై లత్తుణునిజూచి, యిట్లనిపలికెను.
అని, తాత్పర్యము.

తర్పయిత్వా సహస్రాక్ష సులిలేన వసుంధరామ్
నిర్వర్తయిత్వా సస్యాని కృతకర్తా వ్యవస్థితః. ౨౧

టీక|| సహస్రాక్షః=ఇంద్రుడు; వ
సుంధరాం=భూమిని; సులిలేన = జల
ముచేత; తర్పయిత్వా= తృప్తినొందిం
చి; సస్యాని = మైదులను; నిర్వర్తయి
త్వా=నెఱవేర్చి, పండించుచునుట; కృ
తకర్తా = చేయించిన కార్యముగల

వాడై; వ్యవస్థితః=నిలిచినాడు.
దేవేంద్రుండు, భూమికే గావలసి
నంత వర్ష ముగురిసి, మైదుల నన్నిటిని
పండించి, తానుజేయవలసిన కార్యము
నెఱవేర్చి, కృతకృత్యుండయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధగంధీర నిహోషా వైశ్మలద్రుమభ్రురోగమాః
విసృజ్య సలిలంషేఘాః పరిత్రాంతా నృపాత్తజ. ౨౩

టీక॥ నృపాత్మజుఁరాచకొమరుండ నవి.

వగు లక్ష్మణుఁడా! స్నిగ్ధగుంభీరినిర్దోషాః=సాంద్రమయినవియు గుంభీరమునగు ధ్వనిగలవియు; శైలద్రుమపురోగమాః=పర్వతమునందలి పృక్షముల మీఁదఁబోవునదియునగు; మేఘాః=మేఘములు; నలిలఁజలమునుః విస్మజ్జ=విడిచి; పరిక్రాంతాః=అలసటనొంది

రాచకొమరుండవగు లక్ష్మణుఁడా! మేఘములు, స్నిగ్ధమును గుంభీరమునగు ధ్వనిగలిగి, పృష్ఠపృక్షులముంద నంచరించుచు జలములవర్షించి, శ్రమమునొందినట్లు ఊంకనున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

నీలోత్పలదళశ్యామా శ్యామీకృత్వా దిశో దశ
విమదా ఇవమాతంగా శ్శాంతవేగాః పయోధరాః. ౨౪

టీక॥ నీలోత్పలదళశ్యామాః=నల్లగులువల ఊకలుంబోలె శ్యామలగులువఊకవలె నల్లనైన; పయోధరాః=మేఘములు; దశ=పదియైన; దిశః=దిక్కులను; శ్యామీకృత్వా=నల్ల గాఁజేసి; విమదాః=మదమువిడిచిన; మాతంగాఇవ=నినుంగులువలె; శ్శాంతవేగాః=నిలిచినవేగముగలవి.

నల్లగులువల ఊకలుంబోలె శ్యామలవర్ణంబులయిన మేఘములు, దశదిశలును శ్యామలవర్ణంబులగు నట్లుఅంతటను వ్యాపించి, యిప్పుడు, మదమువిడిచినయే నుండువలె, శాంతములయినవి. అని, తాత్పర్యము.

జలగర్భా మహావేగాః కుటజార్జున గంధినః
చరిత్వా విరతా సౌమ్య వృష్టివాతా సృముద్యతాః. ౨౫

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాఁడా! జలగర్భాః=నీళ్లులోపలఁగలవియు, జలముతోఁ గూడినవియు, లేక, చల్లఁదనముతోఁ గూడినవియునగుట; మహావేగాః=అధికమయిన వేగముగలవియు; కుటజార్జునగంధినః=కొండమల్లెలయొక్కయు ఏఱు మద్దిపూలయొక్కయు వాసనగలవియు; సముద్యతాః=లేచినవియునగు; వృష్టివాతాః=వర్షముగురియించు యువులు, తూర్పుగాడ్పులనుట; చరిత్వా=వీచి; విరతాః=నిలిచినవి.

సౌమ్యుండవగులక్ష్మణుఁడా! వర్షవా

యువులు, మిక్కిలియుంజల్లనివై కొండరంబులై మహావేగంబుతో పిచిపిచి, యి
మల్లెలయొక్కయు అర్జున పుష్పంబుల పుడునిలిచినవి. అని, తాత్పర్యము.
యొక్కయు సారభంబులచే మనోహ

ఘనానాం వారణానాం చ మయూరాణాం చ లక్ష్మణ
నాదః ప్రప్రవరానాం చ ప్రశాంత స్వహాసానఘ. ౨౬

టీక॥ అనఘ = పాపరహితుడవ మున; ప్రశాంతః = నిలిచినది.
గు; లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! ఘనా పాపరహితుడవయిన లక్ష్మణు
నాం = మేఘములయొక్కయు; వారణా డా! మేఘగజితంబులును గజబృంహ
నాం చ = ఏనుగులయొక్కయు; మ తంబులును నెమిళ్ల కేకలును సెలయేర్లు
యూరాణాం చ = నెమిళ్ల యొక్కయు; పడుధ్వనులును, ఇప్పుడు తటాలున నిలి
ప్రప్రవరానాం చ = సెలయేర్లు యొక్క చినవి. అని, తాత్పర్యము.
యు; నాదః = ధ్వని; సహాసా = శీఘ్ర

ఆభివృష్టా మహామేఘై ర్నిర్జలా శ్చిత్రసానవః
అనులిప్తా ఇవాభాంతి గిరయ శ్చిత్రదీప్తిభిః. ౨౭

టీక॥ మహామేఘైః = గొప్పమేఘము న్నవి.
లచేత; ఆభివృష్టాః = కడగఁబడినవియు; పర్వతంబులు, మహావహకంబులచే
నిమగ్నాః = స్వచ్ఛములును; చిత్రసాన జక్కగాఁ గడగఁబడి నిర్జలంబు లయి
వః = నానావర్ణములగు నెత్తములుగల నానావర్ణములయిన నెత్తములు గలి
వియునగు; గిరయః = పర్వతములును; గి, గైరికధాతువులయొక్క నానావిధ
చిత్రదీప్తిభిః = నానావర్ణము లయిన కాంతులవలన, గుంకుమాది సుగంధం
కాంతులచేత; అనులిప్తాః = మైశూరత బుఁబూసికొన్నట్లున్నవి.
గలవివలె; ఆభాంతి = ప్రకాశించుచు అని, తాత్పర్యము.

దర్శయంతి శరన్నద్యః పులినాని శనైశ్శనైః
నవసంగమసంప్రీడా జఘనా నీవ యోషితః. ౨౮

టీక || శరన్నద్యః = శరదృతువు ల్లఁగా; దిర్ఘయంతి = చూపుచున్నవి.
నందలినచులు; పులివాని = ఇసుకదిన్నె సూతనసంగమమందు యువతులు
లను; జఘనాని = మొలలను; నవసంగమ సిగ్గుచే మిక్కిలివిలంబమున జఘనముల
సంప్రదాః = సూతనమయిన పొందు వెలిపఱచునట్లు, శరదృతువునందు నదు
నందుమిక్కిలియు సిగ్గుగల; యోషితఇ లు, మెల్లపెల్లగా, నిసుకదిన్నెల బయ
వ = స్త్రీలువలె; శనైశ్చనైః = మెల్లమె లుపఱచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

• శాఖాసు సప్తచ్ఛదపాదపానాం
ప్రభాసు తారారగినిశాకరాణామ్
వీలాసుచై వోత్తమవారణానాం
శ్రియం విభజ్య ద్య శర త్ప్రవృత్తాః ౨౯

టీక || అద్య = ఇప్పుడు; శరత్ = శరదృతువు శరదృతువు, తనసమృద్ధిని, ఏడాకు
వు; సప్తచ్ఛదపాదపానాం = ఏడాకుల లరఁటిచెట్ల శాఖలందును, నక్షత్రము
యరఁటిచెట్లయొక్క; శాఖాసు = కొమ్మ లయొక్కయు సూర్యుని యొక్కయు
లయందును ; తారారగినిశాకరా ఙంగ్రుని యొక్కయు కాంతులందును
ణాం = నక్షత్రములయొక్క యుసూర్యు మదపులేనుంగుల విలాసములందును,
నియొక్కయు చంద్రునియొక్కయు; ప్ర మూఢులములందును విభజించుకొని,
భాసు = కాంతులందును; ఉత్తమవార వ్యాపించినది. అని తాత్పర్యము. ఏడా
ణానాం = శ్రేష్ఠములయిన యేనుంగుల కులరఁటికొమ్మలు పూచెననియు నక్ష
యొక్క; వీలాసుచైవ = విలాసములం త్రాదులకాంతులు నిర్మలములయ్యె న
దును; శ్రియం = సమృద్ధిని; విభజ్య = పం నియు ఏనుంగులకు మదమెక్కిననియు
చి; ప్రవృత్తాః = వచ్చినది. భావము. అని, తాత్పర్యము.

సంప్ర త్యనేకాశ్రయచిత్రశోభా
లక్ష్మీ శ్వర తాగలగుణోపసితా
సూర్యాగ్రహస్తప్రతిబోధితేషు
పద్మాకరే ష్వభ్యధికం విభాతి. 30

టీక || సంప్రకృతి = ఇష్టము; అనేకా మిక్కిలియు; విభాతి = ప్రకాశించు శ్రయచిత్రశోభా = వెక్కులయిన ఆశో చున్నది.
యములచేత నానావిధములయిన కాం సూర్యోదయంబున వికసించిన తా
తిగలదియు; శరత్కాలగుణోపసతా = మరకొలంకులందు, నల్లనివి యెఱ్ఱనివి,
శరదృతువుయొక్క గుణముచేబొందిం తెల్లనివిమొదలయిన నానావిధ కమలం
పంబునదియునగు; లక్ష్మీ = సమృద్ధి; బులు గల్గియుండుటంజేసి, శరత్కాల
సూర్యగ్రహ స్తప్రతిబింబితేషు = సూ లక్ష్మి, నానావిధ కాంతులతో మిక్కిలి
య్యనియొక్క మొదటికిరణములచేత వి యుద్భవాశించుచున్నది.
కసింపఁ జేయఁబడిన; పద్మాకరేషు = అని, తాత్పర్యము.
తామరకొలంకులయందు; అభ్యధికం =

సప్తచ్ఛదానాం కుసుమోపగంధీ
షట్పాదబృందై రనుగీయమానః
మత్తద్విపానాం పవనో నుసారీ
దర్పం వనే ష్వభ్యధికం తనోతి. ౩౧

టీక || వనేషు = అడవులయందు; స చేయుచున్నది. ఏడాకులరంటిపూలవా
ప్తచ్ఛదానాం = ఏడాకులరంటిచెట్లయొ సనకు ఏనుంగులు మదమొందు ననుట
క్క; కుసుమోపగంధీ = పూలయొక్క ప్రిసిద్ధి.
వాసనగలదియు; షట్పాదబృందై = తు వనంబు లందు, వాయువులు ఏడా
మైదలచేత; అనుగీయమానః = వెంబ కులరంటిపూల సుగంధంబుగలిగి తుమ్మె
డించి పాడబడుచున్నదియు; అనుసా దల మనోహర నాదంబులతోఁ గూడిన
రీ = అనుసరించు చున్నదియునగు; పవ వై వీచుటచే, మదపు టేనుంగులకుమతి
నః = గాలి; మత్తద్విపానాం = మదపు యు మదమధికమగుచున్నది.
టేనుంగులకు; అభ్యధికం = మిక్కిలియధి అని, తాత్పర్యము.
కమయిన; దర్పం = మదమును; తనోతి =

అభ్యాగతై శ్చారువిశాలపక్షైః

స్వరఃప్రియైః పద్మరజోవకీణైః
మహానదీనాం పులినోపయాతైః
క్రీడంతి హంసా స్వహ చక్రవాకైః. ౩౨

టీక || అభ్యాగతైః = ఎదురువచ్చిన తి = విహరించుచున్నవి.
వియు; చారువిశాలపక్షైః = సుందరము మిథునములగుటంజేసి యొండొంట్
లును వెడల్పులునగు తెక్కలు గలవి కెదురుమొగమయి సంగతములును సంతోషంబునంజేసి విదిర్చికొన్న సుందరం
యు; స్వరఃప్రియైః = కొలంకులందుప్రితి బులగు తెక్కలుగలవియు సరోసివా
గలవియు; పద్మరజోవకీణైః = కమల ములయొక్క పరాగములచేత వ్యాపిం సప్రియంబులును తామరపూ పరాగం
పఱచినవియు; మహానదీనాం = గొప్ప బులచేత గప్పఱచినవియునగు చక్రవా
నదులయొక్క; పులినోపయాతైః = ఇ కంబులును హంసలును, గొప్పనదుల
సుకదినైలునుబొందినవియునగు; చక్ర యిసుకదిన్నెలందు విహరించుచున్నవి.
వాకై స్వహ = చక్రవాక పక్షులతోఁగూ అని, లాత్పర్యము.
డ; హంసాః = హంసపక్షులు; క్రీడం

మదప్రగల్భేషు చ వారణేషు
గవాం సమూహేషుచ దర్పితేషు
ప్రసన్నతోయాసు చ నిమ్నగాసు
విభాతి లక్ష్మీ బహుధా విభక్తా. ౩౩

టీక || మదప్రగల్భేషు = మదముచే శరత్కాలలక్ష్మి; బహుధా = అనేకవిధ
నధికములయిన; వారణేషుచ = ఏనుంగు ములుగా; విభక్తా = భాగింపఱచినదై;
లయందును; దర్పితేషు = గర్వించిన; గ విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది.
వాం = అఱబోతులయొక్క; సమూ మదించిన యేనుంగులయందును గ
హేషుచ = గుంపులయందును; ప్రసన్న ర్విశంబులగు అఱబోతుల సమూహంబు
తోయాసు = స్వచ్ఛమయినజలముగల; లందును స్వచ్ఛమయిన జలముగలనదు
సమగ్నాసుచ = ఏర్లయందును; లక్ష్మీః = లయందును, శరత్కాలలక్ష్మి, యనేక

విధముగా విభజింపబడి భాసిల్లుచు ఆఁబోతులుగర్వించినవనియునదీజలము
న్నది. అని, తాత్పర్యము. స్వచ్ఛమయ్యెననియు భావము.
ఏనుంగులు మదంబునొందినవనియు

నభ స్సమీత్యోంబుధరై ర్విముక్తా
విముక్తబర్హాభరణా వసేషు
ప్రియా స్వసక్తా వినివృత్తశోభా
గతోత్సవా ధ్యానపరా మయూరాః. ౩౪

టీక || నభః = ఆకాశము; సమీ | రాః = ధ్యానమునంచా సక్తిగలవి; ఆ
త్యోంబుధరైః = చూడఁదగిన మేఘము | భూషణ (అధ్యాహృతము) = అయి
లత; విముక్తం = విడువబడినవి. వ | నవి.
సేషు = అడవులయందు; మయూరాః = | వర్షనీయంబులగు మేఘములు, ఆకా
సేషుల్లు; విముక్తబర్హాభరణాః = వి | శంబును వదలినవి; అడవులందు నెమ
మవబడిన పింఛమును భూషణముగల | ల్లు, పింఛములువిదిర్చుటను వదలిప్రియ
తై; ప్రియాసు = ప్రియురొండ్రయం | రొండ్రతోఁ గూడకకాంతి హీనంబుల
దు; ఆసక్తాః = ఆసక్తిగలవై; వినివృ | యి, సంతోషంబువీడి, మధురంబుగాఁ
త్తశోభాః = మఱలిన కాంతిగలవై, | గూయుటనువిడిచి ధ్యానంబు సేయున
కాంతిలేనవై యనుట; గతోత్సవాః = పో | ట్లున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
యిన సంతోషము గలవై; ధ్యానప

మనోజ్ఞగండైః ప్రియైశ్చ రసలైః
పుష్పాతిభారావనతాగ్రశాఖైః
సువర్ణగౌరై ర్మయనాభిరైః
రుద్ర్యాతితానీప వనాంతరాణి. ౩౫

టీక || మనోజ్ఞగండైః = మనోహర | గ్రశాఖైః = పూలయొక్కమిక్కిలిబరువు
మగవాసనగలవియు; అసలైః = తప్త | చేత వంగిన కొనకొమ్మలు గలవియు;
వగానివియు ; పుష్పాతిభారావనతా | సువర్ణగౌరైః = బంగారమువలెపసువు

వన్నెగలవియు ; ననునాభిరామే = బులు నిండుగానుండుటచే వంగినకొన
కన్నులకు ఒప్పదములనునవియు నగు ;
ప్రియకైః = వేగినచెట్లచేత ; వనాంత
రాణి = వనమధ్యములు ; ఉద్యోతా
నీర = ప్రకాశింపఁ జేయుటచున్న
ట్లున్నవి.

వేగినచెట్లు, మంచివాసనగలపుష్పం

కొమ్మలుగలవై బంగారువన్నెగల పూ
లుగలవియుఁ గన్నులపండువుగా నుం
డుటవలన ; వనంబులందు దీపములుంచి
నట్లు ప్రకాశముగలిగియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రియాన్వితానాం నశినీప్రియానాం .

వనేరతానాం కుసుమోద్ధతానామ్

మదోత్కటానాం మదలాలసానాం

గజోత్తమానాం గతయో ద్యమండాః. ౩౬

టీక || అద్య = ఇపుడు ; ప్రియాన్వి
తానాం = ప్రియముగాండ్రతోడ గూడనవి
యు ; నశినీప్రియానాం = తామరకొలం
కులుందుఁ బ్రసరించువియు ; వనే = అడవి
యందు ; రతానాం = అనర్థములును ;
కుసుమోద్ధతానాం = ఏడాకులకంటె
పూలచేసేదించినవియు ; మదోత్కటా
నాం = మదజలముచే భేదించ బడిన గం
డస్థలములు గలవియు ; మదలాలసా
నాం = మదముచే విషయాసక్తములున
గు ; గజోత్తమానాం = గజశ్రేష్ఠముల

యొక్క ; గతయః = నడకలు ; మం
డాః = తిన్నవిగానున్నవి.

ఇపుడు, గజశ్రేష్ఠములు, ఏడాకుల
రంటిపూల వాసనకు మదమురేంగి, మ
దజలము గండస్థలముల భేదించిప్రవిం
స, మదముచేపజ్జీయు విషయాసక్తం
బులయి, ప్రియరాండ్రుగూడి, తామ
రకొలంకులందును వనంబునందును వి
హరింప నాసక్తంబులయి, మెల్లగానడ
చుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

వ్యభిం నభ శ్చస్త్రైశ్చౌతవర్ణం

కృశప్రవాహాని నదీజలాని

కల్హారశీతాః పవనాః ప్రవాంతి

తమోవిముక్తా శ్చ దిశః ప్రకాశాః. ౩౭

టీక॥ సభః=ఆకాశము; వ్యభృం= విముక్తాః=చీకటిచే విడువబడినవై;
 పోయిన మేఘములుగలవై; శస్త్రసిధౌత ప్రకాశః=వెలుతురుగలవి.
 వర్ణం(విధౌతశస్త్రవర్ణం)=కడంగబ ఆకాశము, మేఘములులేక, చక్క
 డిన యాయుధముయొక్క వన్నెవంటి గాదోమిన యాయుధమువలె స్వచ్ఛ
 వన్నెగలది. నదీజలాని=వీర్యయందలినీ ముగా నున్నది; నదీప్రవాహములు త
 ల్లు; కృతప్రవాహాని=కృశించినవలదలు గ్గినవి; వాయువులు, ఎఱ్ఱగలువల మీ
 గలవి, తక్కువయైన ప్రవాహముగల దుగా వచ్చుటచే జల్లగావీచుచున్నవి;
 వసుట. పవనాః=గాడ్పులు; కల్పారశి చిక్కులు, మేఘావరణము పోవుటచే
 తాః=ఎఱ్ఱగలువలచే జల్లనివై; ప్రవాం బ్రకాశము గలిగియున్నవి.
 తి=వీచుచున్నవి. దిశః=దిక్కులు; తమో అని, తాత్పర్యము.

సూర్యాతప్రకామణనష్టపంకా

ధూమి స్సముత్పాదితసాంద్రరేణుః

అన్యోన్యవై రామద్వాయతానా

ముద్యోగకాలో ద్య సరాధిపానామ్. ౩౮

టీక॥ ధూమిః=నేల; సూర్యాతప్రకా రాజులకు; అద్య=ఇప్పుడు; ఉద్యోగకా
 మణనష్టపంకా=సూర్యుని యెండయొ లిః=ప్రయత్నసమయము.
 క్కతగులుటచేత నశించినబురదగలదై; ధూమి, యెండగాయుటచే బురద
 సముత్పాదితసాంద్రరేణుః=పుట్టింపఁ యెండి దట్టముగా దుమ్ముచేరియున్న
 బడినదట్టమయిన పరాగముగలది. అ ది; ఒకరిమీద నొకరికి విరోధమునుల
 న్యోన్యవై రామద్వాయతానాం = ఒం సూయయు సధికముగాఁగలరాజులు, ఒ
 డొరులమీదవనిరోధముతోను అసూయ కరిమీదనొకరు ఎత్తిపోవుట, కిది యుక్త
 తోనుమిక్కిలిగూడిన; సరాధిపానాం= మయినసమయము. అని, తాత్పర్యము.

శరద్గుణాప్యాయితయాపశోభాః

ప్రహర్షితాః పాంసుసముక్షితాంగాః

మదోత్కటా స్సంప్రతి యుద్ధలుద్ధా

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౫౬

స ౩౦

వృషా గవాం మధ్యగతా నదంతి. ౩౯

టీక॥ సంప్రతి=ఇప్పుడు; వృషాః= ఆఁబోతులు; శరద్గుణాప్యా యితరూ పశోభాః=శరద్గుణపుయొక్క-గుణము చేఁబట్టి నొందింపఁబడిన శరీరమునుకాంతియుఁ గలవై; పాంసుసముక్షితాం గాః= దుమ్ముచేఁగఁపుఁబడిన శరీరము గలవై; మహోత్కటాః= మదముచేసఁగి కములయి; యుద్ధలుభాః= పోరునఁ దు ఆశగలవై; గవాం= ఆవులయొక్క; మధ్యగతాః= నడుమునుబొం

దినవై; ప్రహర్షితాః= సంతోషించినవై; నదంతి=అటచుచున్నవి. ఇవుడు, ఆఁబోతులు, శరద్గుణపు వచ్చుటచే, శరీరపుష్టియుఁ గాంతియు వృద్ధి నొందుటంజేసి, మదించినవై, మే నంతయు దుమ్ముచేసెకొని, యొంపొంటితోఁబోరఁ గాలుద్రవ్యము, ఆవుమందల మధ్యంబున, సంతృప్తములయి గర్జించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

సమన్తథం తీవ్రగతాసురాగాః

కులాన్వితా మందగతిం కరేణ్వః

మదాన్వితం సంపరివార్య యాంతం

వసేషు భర్తార మనుప్రయాంతి. ౪౦

టీక॥ వసేషు= అడవులయందు; తీవ్రగతాసురాగాః=అధికముగాఁ బొందఁబడిన యసురాగముగలవియు; కులాన్వితాః=సమూహముతోఁ గూడిన వియునగు; కరేణ్వః= ఆఁడేనుంగులు; సమన్తథం= మన్తధునితోఁగూడినదియు; మందగతిం= తిన్ననినడకగలదియు; మదాన్వితం= మదముతోఁగూడినదియు; యాంతం=పోవుచున్నదియునగు; భర్తారం=పెనిమిటియైన మ

గయేనుంగును; సంపరివార్య= చుట్టుకొని; అనుప్రయాంతి= వెంబడించుచున్నవి. వనములందు, ఆఁడేనుంగులు, పెనిమిటియందు గాఢానురాగముగలవై తమసమూహముతోఁగూడినవై, మన్తధవేగంబుతోఁగూడినదియు మదించిమందగమనంబున నడచుచున్నదియునగు పెనిమిటియైన మగయేనుంగును బరివేష్టించిపోవుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

త్యక్త్వా పరా ణ్యాత్మ విభూషణాని
బద్ధాణి తీరోపగతా నదీనామ్
నిర్భర్తస్యమానాశ్చ సారసౌఖ్యైః
ప్రయాంతి దీనా విమదా మయామరః. ౪౧

టీక || మయామరః = నెమిళ్లు; వన్నవి.

రాణి=ఉత్తమములయిన; ఆత్మవిభూషణాని= తమయొక్క ఆభరణములయిన;	(పూర్వము ధనికులుగానుండి వెనుకఁ గాలవిపర్యాసముచేత దరిద్రులయి
బద్ధాణి=పింఛములను; విహాయ=వదలిన;	నవారలు, నూతనధనికులు చేయు నవమానమునకు, ఏమియుఁజేయఁజాలక దీ
లి; నదీనాం= ఏర్లయొక్క; తీరోపగతా= గట్టును బొందినవై; సారసౌఖ్యైః=హంసపక్షుల సమాహములచే	నులగునట్లు) నెమిళ్లు, తమయుత్తమాభరణంబులగు పింఛంబులచేత, నదీతీరంబు
తః=నిర్భర్తస్యమానాశ్చ (స్థితాః)=బెదరింపఁబడినవి వలెనున్నవై; దీనాః=హంసలువాని బెదరించినట్లు కూయుట	లకుఁబోఁగా, శరత్కాలగర్వితంబులగు యు, ఆనెమిళ్లు, గోష్ఠిఁబడిగిదీనములయి
దుఃఖితములయి; విమదాః = పోయిన గర్వముగలవై; ప్రయాంతి = పోవుచు	పోవుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

విత్రాస్య కారండవచక్రవాకాః
మహారైర్భిన్నకటా గజేంద్రాః
సరస్సు బుద్ధాంబుజభూషణేషు
విఘ్నేభ్య విఘ్నేభ్య జలం పిబంతి. ౪౨

టీక భిన్నకటాః=(మదజలముచే) భేదించఁబడిన చెక్కిళ్లుగల; గజేంద్రాః= గజశ్రేష్ఠములు; మహారైః = గొప్ప	వికసించిన కమలములె యలంకారములుగాగల; సరస్సు = కొలంకులయందు; విఘ్నేభ్యవిఘ్నేభ్య = కలఁచికలఁచి; జలం=నీటి; పిబంతి= త్రాగుచున్నవి.
ధ్వనులచేత; కారండవచక్రవాకాః= కన్నెల్లను జక్కవలను; విత్రాస్య= భయపఱిచి; బుద్ధాంబుజభూషణేషు= మదించి గండస్థలంబులను భేదించి	

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౫౬౯

స ౩౦

స్రవించుచున్న మదజలముగల యుత్తరంకృతంబులగు కొలంకులను గలియఁ
మగజంబులు, కన్నెల్లెను జక్రవాకంబెట్టి కలియఁబెట్టి, జలము ద్రావుచు
బులును భయమునొందునట్లు పెద్దఱం న్నవి. అని, తాత్పర్యము.
కెలువేసి, వికసించిన కమలములచే న

వ్యపేతపంకాసు సవాలుకాసు
ప్రసన్నతోయాసు సగోకులాసు
ససారసారావనినాదితాసు
నదీఘ హృష్టా నిపతంతి హంసాః. ౪౩

టీక॥ వ్యపేతపంకాసు = పోయిన సాః=అంచలు; హృష్టాః= సంతసించి
బురదగలవియు; సవాలుకాసు=ఇసుక నవై; నిపతంతి=వ్రాలుచున్నవి.
తోఁగూడినవియు; ప్రసన్నతోయాసు= బురదలు లేక స్వచ్ఛమయిన జలము
స్వచ్ఛమయిన జలముగలవియు; సగో గల్గి యిసుక దిన్నెలతో నొప్పుచున్నవి
కులాసు=ఆవులసమాహముతోఁగూడి యు, ఊరములందు ఆవులమందలతోఁ
నవియు; ససారసారావనినాదితాసు= గూడినవియు మధురంబుగాఁగూయుచు
బెగురుపక్షులతోఁ గూడినవియు (వాని న్న సారసపక్షులచే రషణీయంబులన
యొక్క) ధ్వనులచే ధ్వనింపఁజేయఁబడి గు, నదులందు, హంసలుచేరుచున్నవి.
నవియునగు; నదీఘ=ఏర్లయందు; హం అని, తాత్పర్యము.

నదీఘనప్రప్రవణోదకానా
మతిప్రవృద్ధానిలబద్ధి థానామ్
స్లవంగమానాంచ గతోత్సవానాం
ద్రుతం రవా స్సంప్రతి సంప్రణష్టాః. ౪౪

టీక॥ సంప్రతి = ఇప్పుడు; నదీఘ బద్ధి థానాం= మిక్కిలియుక్తబాం
నప్రప్రవణోదకానాం = ఏర్లయొక్క దిన గాడ్పులయొక్కయు నెమిల్ల యొ
యు గొప్పవగు సెలయేర్లయొక్కయు క్కయు; గతోత్సవానాం = పోయిన
జలములయొక్కయు; అతిప్రవృద్ధానిల పండుగగల; స్లవంగమానాంచ = క

ప్పలయొక్కయు; రవాః = ధ్వనులు; సుగాధ్వల ధ్వనియును మయూరంబుల
ద్రుతం = శీఘ్రముగా; సంప్రణప్తాః = కేకలును, సంతోషహేనంబులయిన క
నశించినవి. ప్పలస్వరంబులును, శీఘ్రంబుననలించినవి.

ఇప్పుడు, నదీప్రవాహధ్వనులును సె
లయేర్లజలంబులు పడుశబ్దములును పె
అని, తాత్పర్యము.

అనేకవర్తా సువిసప్తకాయా
నవాదితే వ్యంబుధరేషు నప్తాః
తూధార్తితా ఘోర విషాచితేభ్య
శ్చిరోషితా విప్రసరంతి సర్పాః. ౪౫

టీక || అనేకవర్తాః = పెక్కు-వ
స్నైలుగలవియు; సువిసప్తకాయాః =
మిక్కిలియు కృశించిన దేహములుగల
వియు; అంబుధరేషు = మేఘములు;న
వాదితేషు = నూతనముగా నుదయించి
నవికాఁగా; నప్తాః = నశించినవియు,
అగపడ కఁడఁగినవియుననుట; తూధా
ర్తితాః = అఁకలిచేఁ నీడింపఁబడినవి
యు; ఘోరవిషాః = భయంకరమయి
న విషముగలవియు; చిరోషితాః = (చి
లములుండు) బహుకాల మున్నవియు
నగు; సర్పాః = పాములు; చితేభ్యః =
రంధ్రములనుండి; విప్రసరంతి = వెడ
లుచున్నవి.
అనేకవిధ వర్తంబులును, వర్షాకా
లంబంతయు బయలందిరుగక బిలంబు
లండాఁగి యాహారంబు లేకుండుటంజే
సి, మిక్కిలియుం కృశించినవియు, భ
యంకరమయిన విషముగలవియునగున
ర్పములు బిలంబులనుండి వెడలివచ్చుచు
న్నవి. అని, తాత్పర్యము.

చందచ్చంద్రకరస్పర్శహర్షోన్మితతారకా
అహో రాగవతీ సంధ్యా జహతి స్వయ మంబరమ్. ౪౬

టీక || చందచ్చంద్రకరస్పర్శహర్షోన్మితతారకా = స్తముచేతను) తాఁకుటచేతఁ గలిగిన
న్మితతారకా = ఉడయించుచున్నచంద్రావళి (సంతోషముచేత) విక
ద్యునియొక్క కిరణములచేతను, (హాసించిననటత్రములు (కంటిగుడ్లు)గలది

యు ; రాగవతి = ఎఱ్ఱచనముగలది
యు, అనురాగముగలదియనగు; సం
ధ్యా = సంజ, సంధ్యయనుస్త్రీ; స్వ
యం=తానే యె; అంబరం = ఆకాశ
మును, వస్త్రమును; జహతి= విడుచు
చున్నది. అహః=ఆశ్చర్యము!

చంద్రకరణంబులప్రకాశముతోనక్ష
త్రములు నిర్మలముగా నుదయించుట
యు, నాకాశమునందు సంధ్యారాగ
ముక్రమముగా తగ్గుచున్నది. అని, తాత్ప
ర్యము. కరశబ్దము కిరణమునకు హస్త

మనకును, తారకాశబ్దము నక్షత్రమున
కును కంటిగ్రుడ్డునకును, రాగశబ్దము
ఎఱ్ఱచనమునకు అనురాగమునకును, అం
బరశబ్దము ఆకాశమునకును వస్త్రమున
కును వాచకమగుటవలన, కాముకియగు
వనిత, ప్రియుని హస్తస్పర్శంబుచే సం
తోషంబున వికసించిన కంటిగ్రుడ్డుగలి
గి, అధికానురాగంబుతోఁగ, గామాతుర
యయి సురతార్థము, తానేవస్త్రము
వదలుట ప్రతీతమగుచున్నది.

రాత్రి శశాంకోదితసౌమ్యవక్త్రా

తారాగణోన్మితచారునేత్రా

జ్యోత్స్నాంశుకప్రావరణా విభాతి

నారీవ శుక్లాంశుకసంవృతాంగీ. ౪౭

టీక || శశాంకోదిత సౌమ్యవక్త్రా
(ఉదితశశాంకసౌమ్యవక్త్రా) = ఉద
యించిన చంద్రుడను సుందరమయిన
ముఖముగలదియు; తారాగణోన్మిత
చారునేత్రా (ఉన్మితతారాగణచారు
నేత్రా)=తెలువబడిననక్షత్రములయొ
క్క సమాహము అను సుందరముల
యినకన్నులుగలదియును; జ్యోత్స్నాం
శుకప్రావరణా = వెన్నెలయనువస్త్ర
మే ఉత్తరీయముగాఁగలదియనగు; రా

త్రా=రేయి; శుక్లాంశుకసంవృతాంగీ=
తెల్లనివస్త్రముచేఁగప్పుబడినయవయ
వములుగల; నారీవ=స్త్రీవలె; విభాతి=
ప్రకాశించుచున్నది.

రాత్రి, ఉదయించిన చంద్రచింబమె
ముఖముగా, నక్షత్రములె తెలువబడిన
కన్నులుగా వెన్నెలయొత్తరీయముగాఁ
గలిగియుండుటవలనఁ, తెల్లనివస్త్రము
గప్పుకొన్నకాంతవలె నొప్పుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

విపక్వశాలిప్రసవాని భుక్త్వా

ప్రహర్షి తా సారసచారుప జ్ఞిః

సభ స్సమాక్రామతి శీఘ్రవేగా

వాతావధూతా గ్రథితేవ మాలా. ౪౮

టీక॥ సారసచారుప జ్ఞిః = బెగ్గు
రుపక్షులయొక్క-సుందరమయినచాలు;
విపక్వశాలిప్రసవాని=పండినవరిగింజల
ను; భుక్త్యా=భక్షించి; ప్రహర్షి తా=
సంతోషించినదై; శీఘ్రవేగా=శీఘ్రమ
యిన వేగముగలదై; వాతావధూతా=
గాలిచేనెగురఁగొట్టబడిన; గ్రథితా=
కూర్చబడిన; మాలేవ=పుష్పమాలిక

వలె; సభః=ఆకాశమును; ఆక్రామతి=
హిందుచున్నది.
బెగ్గురుపక్షులు, చక్కఁగాఁబండిన
శాలిధాన్యమునుదిని సంతృప్తములయి,
జాలుగట్టి, పుష్పమాల గాలికెగిరియా
కాశంబునొందునట్లు, ఆకాశమునకెగు
రుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

సుప్తైకహంసం కుముదై రుపేతం

మహాహృదస్థం సలిలం విభాతి

ఘనై ర్విముక్తం నిశి పూర్ణ చంద్రం

తారాగణాకీర్ణ మివాంతరిక్షమ్. ౪౯

టీక॥ సుప్తైకహంసం = నిదురిం
చినయొకహంసగలిదియు; కుముదై=
తెల్లగలువలతో; ఉపేతం = కూడినది
యైనగు; మహాహృదస్థం = గొప్పత
టాకమునందున్న; సలిలం = జలము;
నిశి = రాత్రియందు; ఘనైః = మేఘ
ములచేత; విముక్తం = విడువఁబడిన
దీయు; పూర్ణ చంద్రం = నిండుచంద
రుండుగలిదియు; తారాగణాకీర్ణం =
నక్షత్రసమూహములచే వ్యాపింపఁబడి

నదియైనగు; అంతరిక్షమివ = ఆకాశ
మువలె; విభాతి=ప్రకాశించుచున్నది.
నిర్మలమయి నిదురించిన యొకహం
సగలిగి పెక్కు తెల్లగలువలతోఁ గూ
డినదైన విశాలతటాకము నందలిజల
ము, రాత్రియందు, మేఘములులేకుం
డుటవలన నిర్మలమయి పూర్ణ చంద్రుని
తోఁ గూడినదై నక్షత్రములతో నొప్పు
చున్న యాకాశమువలెఁ బ్రకాశించు
చున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౫౩

స 30

ప్రకీర్ణ హంసాకుల మేఖలానాం
ప్రబుద్ధపద్మోత్పలమాలినీనామ్
వాప్యత్తమానా మధికా ద్య లక్ష్మీ
ర్వరాంగనానా మివ భూషితానామ్. ౫౦

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; ప్రకీర్ణ హం
సాకుల మేఖలానాం = విచ్చలవిడియి
నహంసలు అనుచరించుచున్న మొలనూ
లుగలవియు; ప్రబుద్ధపద్మోత్పలమాలినీ
నాం = వికసించినకమలములయొక్కయు
కలువలయొక్కయుమాలికలు గలవియు
నగు; వాప్యత్తమానాం = కొనేళ్లలో
నుత్తమములగు వానియొక్క; లక్ష్మీః =
కాంతి; భూషితానాం = అలంకరింపఁ
బడిన; వరాంగనానాం = ఉత్తమస్త్రీ
లయొక్క; లక్ష్మీః (అధ్యాత్మతము) ఇ

వ = కాంతివలె; అధికా = ఎక్కువయగు
చున్నది.

ఇవుడు, అచటవట వ్రాలియున్న
హంసలు మొలనూలుగా వికసితముల
గు కమలంబులు గలువలును బుష్పమా
లికలుగాఁగల శ్రేష్ఠంబులగు కొనేళ్ళు,
భూషణముల చేతను బుష్పమాలికలచే
తను అలంకరింపఁబడిన యుత్తమవనిత
లుంబోలె, సౌతయుఁబ్రకాశించుచున్న
వి. అని, తాత్పర్యము.

వేణుస్వనవ్యంజితతూర్యమిశ్రః
ప్రత్యూషకాలానిలసంప్రవృద్ధః
సమ్మూర్ఛితో గర్గరగోవృషాఢా
మనోన్య మాపూరయతీవ శబ్దః. ౫౧

టీక॥ వేణుస్వనవ్యంజితతూర్యమి
శ్రః = విల్లంగ్రోవులచేఁబడిన గీ
తవాద్యముతోఁగలసినదియు; ప్రత్యూ
షకాలానిలసంప్రవృద్ధః = ప్రాతఃకాల
వాయువుచేఁబెరిగినదియు; సమ్మూర్ఛి
తః = వ్యాపించినదియనగు; గర్గరగో

వృషాఢాం = పెరుంగుచిలుకుబాసల
యొక్కయు ఆవులయొక్కయు అబో
తులయొక్కయు; శబ్దః = ధ్వని; అనోన్య
స్యం = ఒండొంటిని; ఆపూరయతీవ =
నిండించునట్లున్నది, వృద్ధిబొందించున
ట్లున్నదనుట.

<p>ప్రాతఃకాలమునందు, గోపికలుపె రుంగుచిలువినట్టిస్వనియు, ఆవులు నూ డలకై యుజుచునట్టిస్వనియు ఆంబోతు లు కామాతురంబులయి యుజుచునట్టి స్వనియు, గోపాలురూండునట్టి పిల్లం</p>	<p>గోవుల మధురస్వనంబులతోఁ గూడిన వై, ప్రాతఃకాలవాయువుచేనధికమయి యంతటవ్యాపించినదై, యొకటితోనొక టికలసి వృద్ధింబొందుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నవై ర్నదీనాం కుసుమప్రభానై
ర్వ్యాఘాయమానై ర్మృదుమారుతేన
ధౌతామలతౌమపటప్రకాశైః
కూలాని కాశై రుపశోభితాని. ౫౨

<p>టీక॥ నదీనాం = ఏర్లయొక్క; కూ లాని = తీరములు; నవై = నూతనములు ను; కుసుమప్రభానైః = పూలచేబ్రకా శించుచున్నవియు; మృదుమారుతేన = తిన్ననిగాలిచేత; వ్యాఘాయమానైః = కదలింపబడుచున్నవియు; ధౌతామల తౌమపటప్రకాశైః = ఉడుకఁబడిన స్వ చ్ఛమయిన తెల్లపట్టువస్త్రముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల; కాశైః = తెల్లు</p>	<p>చేత; ఉపశోభితాని = ప్రకాశించుచు న్నవి. నదీతీరములు, నూతనములును తెల్లని పూలతో నొప్పుచున్నవియు మందమా రుతమునకుఁ గదలుచున్నవియు స్వచ్ఛ మయిన తెల్లనిపట్టుచీరతో సమానము లునగు తెల్లుచే సంవృతంబులై, తెల్ల పట్టుచీరగట్టిన వనితలజఘనంబులవలె బ్రకాశించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వనప్రచండా మధుపానశౌండాః
ప్రియాన్వితా మ్మత్తరణాః ప్రహృష్టాః
వనేషు మత్రాః పవనానుయత్రాం
కుర్వంతి పద్మాసనరేణుగౌరాః. ౫౩

<p>టీక॥ వనప్రచండాః = అడవులం దు ఎదురులేని గవనముగలవియు; మ</p>	<p>ధుపానశౌండాః = తేనియద్రావుటచే మత్తెల్లినవియు; ప్రియాన్వితాః = ప్రి</p>
---	--

యురార్ద్రతోఁ గూడినవియు; ప్రహృష్టాః=మిక్కిలియు సంతసించినవియు; మత్తాః=మడించినవియు; పద్మాసనరేణుగౌరాః=కమలమాలయొక్కయు వేగిసచెట్లయొక్కయు పరాగముచేఁ బసుపువన్నెగలవియునగు; వట్పురేతాః=తుమ్మెదలు; పవనానుయాత్రాం = వాయువుయొక్క వెంటబడించుటను; కుర్వంతి = చేయుచున్నవి.

వనంబుల నెదురులేకదిరుగుచుఁ జే నియద్రావిద్రావి మత్తిలి ప్రియాసహితంబులయి సంతృప్తంబులయి కమలములయొక్కయు వేగిస పూలయొక్కయుఁ బరాగంబులుతగులుటచేత గౌరవర్తంబులయిన శుమ్మెదలు, గాలియుఁ దలిసుగంధమునకై, గాలిని వెంటబడించి పోవుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

జలం ప్రసన్నం కుముదం ప్రభాసం
క్రౌంచస్వన శ్శాలివనం విపక్వమ్
మృదుశ్చ వాయు ర్విమలశ్చ చంద్రశ్శంసంతి వర్షవృషీతకాలమ్. ౫౪

టీక || ప్రసన్నం= నిర్మలమయిన; జలం=నీరును; ప్రభాసం=వికసించిన; కుముదం=తెల్లగలువయు; క్రౌంచస్వనః=క్రౌంచపక్షులయొక్క ధ్వనియు; విపక్వం=పండిన; శాలివనం=చరిపైరును; మృదుః= తిన్నని; వాయుశ్చ= గాలియు; విమలః = స్వచ్ఛుడయిన; చంద్రశ్చ=చంద్రుఁడును; వర్షవృషీతకాలం= వానచేవిడువఁబడిన సమయ

మును; శంసంతి=చెప్పుచున్నవి. నిర్మలంబగు జలంబును వికసితంబులగు తెల్లకలువలును క్రౌంచపక్షులు మధురముగాఁ గూయుటయు వరిపైరు పండియుండుటయు, మందమారుతంబును, స్వచ్ఛమయిన చంద్రబింబమును, వర్షాకాలము కడచినదనియు నిది శరత్కాలమనియుఁ దెలుపుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మీనోపసందర్శితక్షేణులనాం
నదీవధూనాం గతయో ద్యమందాః
కాంతోపభుక్తాలసగామినీనాం
ప్రభాతకాలే ప్లివ కామినీనామ్. ౫౫

టీక || అద్య=ఇప్పుడు; మీనోపసం (స్త్రీలయొక్క; గతయః (అధ్యాహ్న తము) ఇవ= నడకలువలె; మందః= దర్శిత మేఖలానాం = మత్స్యములచే తము) తిన్నవిగానున్నవి.
చూపబడిన మొలనుళ్లుగల; నదీవ ధూనాం = నదులనుస్త్రీలయొక్క;గ ఇప్పుడు, మీనములు మేఖలగాఁగల తయః = నడకలు; ప్రభాతకాలేషు= నదులు, రాత్రియంతయుఁ బ్రియుల ప్రాతఃకాలములయందు; కాంతోపశు తోనుపభోగించి యలసియున్న కామి క్తాలసగామినీనాం = ప్రియులచేనుప సులు ప్రాతఃకాలంబుల మెల్లగా నడు భోగింపబడినవారలును, కావుననె,మె చునట్లు, మెల్లగాఁబాటుచున్నవి.
ల్ల గ నడుచువారలునగు;కామినీనాం= అని, తాత్పర్యము.

సచక్రవాకాని సశైవలాని

కాశే ద్దుకూలైరివ సంవృతాని

సపత్రలేఖాని సరోచనాని

వధూముఖానీవ నదీముఖాని. ౫౬

టీక || సచక్రవాకాని = జక్క-వల ములు వలె; విభాంతి (అధ్యాహ్న త తోఁగూడినవియు; సశైవలాని=పాచి ము) = ప్రకాశించుచున్నవి.
తోఁగూడినవియు; దుకూలైరివ = తె చక్రవాక పక్షులతోను వాచితో ల్లపట్టుచీరలచేతవలె; కాశేః= తెల్లు సుం గూడినవియు తెల్లుతోఁగప్పబడి చేత; సంవృతాని= కట్టబడినవియున నవియునగు నదులరేవులు, గోరోచన ముతోఁ గూడి మకరపత్రా లంకృతం గు; నదీముఖాని = ఏటిగట్లు; సరోచ నాని=గోలోచనముతోఁగూడినవియు; బులయి దుకూలంబుచేఁగప్పబడిన వ సపత్రలేఖాని = మకరందీరూపమున నితాముఖంబులుం బోలెఁ బ్రకాశించు వ్రాయబడిన చిత్తరువుతోఁ గూడినవి చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
యునగు; వధూముఖానీవ=స్త్రీలమో

ప్రఫుల్లబాణాసనచిత్రితేషు

ప్రహృష్టపట్నాదనికూజితేషు

గృహీతచాపోద్యత చండదండః

ప్రచండచారో ద్య వనేషు కామః. ౫౭

టీక॥ అద్య = ఇవుడు; ప్రపుల్లచా
వాసనచిత్రితేషు = వికసించిననల్లగో
రంట పూలచేతను వేగిసపూలచేతను
అత్రవర్ణములుగాఁ జేయఁబడినవియు;
ప్రహృష్టపట్వాదనికూజితేషు = సంత
సించిన తుమ్మెదలయొక్క-ధ్వనులుగలవి
యునగు; వనేషు=అడవులయందు; కా
మః=మత్తఁడు; గృహీతచాపోద్యత
చండదండః = పట్టఁబడిన ధనుస్సుగల
వాఁడును ఎత్తఁబడిన భయంకరముల
యిన బాణములుగలవాఁడనై; ప్రచండ

చారః=భయంకరమయిన తరుగుటగల
వాఁడుగా; భవతి(అఛ్ఛాహృతము)=
అగుచున్నాఁడు.
ఇవుడు, వికసితంబులగు నల్లగోరం
టపూలచేతను వేగిసపూలచేతను ర
మణీయములయి మదించిన తుమ్మెద
ల మధురఝంకారములతో నొప్పుచు
న్న వనంబులందు, మత్తఁడు, ధను
స్సును భయంకరంబులగు బాణంబులు
నుదాల్చి విరహులకుభయంకరుండై వి
హరించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

లోకం సుపృష్ఠ్యా పరితోషయిత్వా

నదీ స్తటాకానివ పూరయిత్వా

నిష్పన్నసస్యాం వసుధాం చ కృత్వా

త్యక్త్వా నభ స్తోయధరాః ప్రణస్తాః. ౫౮

టీక॥ తోయధరాః = మేఘములు;
లోకం=జనమును; సుపృష్ఠ్యా=మంచి
వర్షముచేత; పరితోషయిత్వా (పరి
తోష్య) = సంతోషింపఁజేసి; నదీః=న
దలు; స్తటాకానివ=చెరువులను; పూర
యిత్వా=నిండించి; వసుధాం=భూమి
ని; నిష్పన్నసస్యాం=ఫలించినపైరులుగ
లదానిగా; కృత్వాచ = చేసియు; న

భాః=ఆకాశమును; త్యక్త్వా=విడిచి; ప్ర
ణస్తాః = నశించినవి.
మేఘములు, జనులు సంతోషించున
ట్లు చక్కఁగావర్షముగురిసి, నదులను
దటాకములను నిండించి, భూమియం
దుఁ బైరులనుబండించి, యాకాశము
నువదలిపోయినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రసన్నసలిలా స్సౌమ్య కురరీభి ర్వివాదితాః

చక్రవాకగణాకీర్ణా విభాంతి సలిలాశయాః. ౫౯

టీక॥ సౌమ్య=తిన్నవివాదవగు ల నవై; విభాంతి=ప్రకాశించుచున్నవి.
 త్త్వణుడా! సలిలాశయాః=సరస్సులు; సౌమ్యుడవగు లత్త్వణుడా! సర
 ప్రసన్నసలిలాః=నిర్మలమయిన జలము స్సులు, నిర్మలంబగుజలముగలిగి మధుర
 గలవై; కురరీభిః=అండుక్రాంచపక్షుల ముగాధ్వనించు క్రాంచపక్షులతోను జ
 చేత; వినాదితాః=ధ్వనింపజేయబడి క్రశాక సమూహంబులతోను గూడినవై
 నవై; చక్రవాకగణాకీర్ణాః=జక్కవల స్రకాశించుచున్నవి.
 యొక్క సమూహముచేవ్యాపింపబడి అని, తాత్పర్యము.

అసనా స్సప్తపద్మాశ్చ కోవిదారాశ్చ పుష్పితాః

దృశ్యంతే బంధుజీవాశ్చ శ్యామాశ్చ గిరిసానుషు. ౬౦

టీక॥ గిరిసానుషు=కొండనెత్తము చున్నవి.
 లయందు; పుష్పితాః = పూచిన; అస పర్వతసానువులందు, వేగిసచెట్లు
 నాః=వేగిసచెట్లును; సప్తపద్మాశ్చ = ను ఏడాకులరంటులును కాంచనములు
 ఏడాకులరంటులును; కోవిదారాశ్చ = ను మంకెనలును బ్రేంకణములును, జ
 కాంచనపుచెట్లును; బంధుజీవాశ్చ = క్క-గొండ బుప్పించియున్నవి.
 మంకెనచెట్లును; శ్యామాశ్చ= పీంక అని, తాత్పర్యము.
 ణపుచెట్లును; దృశ్యంతే = చూడబడు

హంససారసచక్రాహ్వోః కురరైశ్చ సమంతతః

పులినా న్యవకీర్ణాని నదీనాం పశ్య లత్త్వణ. ౬౧

టీక॥ లత్త్వణ = లత్త్వణుడా! హం తః=అంతటను; అవకీర్ణాని=వ్యాపింప
 ససారసచక్రాహ్వోః=అంచలచేతనుబె బడిన; నదీనాం=ఏర్లయొక్క; పులినా
 గురులచేతను జక్కవలచేతను; కురరై ని=ఇసుకదిన్నెలను; పశ్య=చూడుము.
 శ్చ = క్రాంచపక్షులచేతను; సమంత లత్త్వణుడా! నదుల యిసుకదిన్నె

లందు, హంసలును సారీసంబులును జరించుచున్నవి చూడుము.

క్రవాకంబులును క్రౌంచంబులును విహరించి, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యబద్ధవైరాణాం జిగీషాణాం నృపాత్మజ
ఉద్యోగసమయ సౌమ్య పార్థివానా ముపస్థితః. ౬౨

టీక || సౌమ్య = తిన్ననివాడవగు; త్వసమయము; ఉపస్థితః = వచ్చినది.
నృపాత్మజ = రాచకొమరుడవైన ల సౌమ్యుడవు రాజపుత్రుడవగుల
త్తుణుడా! అన్యోన్యబద్ధవైరాణాం = త్తుణుడా! ఒండొరులపై వైరంబువ
ఒండొరులపై గట్టుబడినవిరోధముగ హించి యొకరినొకరు జయింపదలం
లవారలును; జిగీషాణాం = జయించియుండు రాజులు, యుద్ధప్రయత్నము
పంగోరినవారలునగు; పార్థివానాం = సేయు సమయమువచ్చినది.
రాజులకు; ఉద్యోగసమయః = ప్రయత్నము అని, తాత్పర్యము.

ఇయం సా ప్రథమా యాత్రా పార్థివానాం నృపాత్మజ
న చ పశ్యామి సుగ్రీవ ముద్యోగంవా తథావిధమ్. ౬౩

టీక || నృపాత్మజ = రాచకొమరునుగాని; నపశ్యామి = చూడకు
రుడా! ఇయం = ఇది; సా = అట్టి; పార్థివానాం = రాజులయొక్క; ప్రథమా = మొదటిదైన; యాత్రా = పయనము, మునకై మొదటిప్రయాణము సేయున
యాత్రాసమయమనుట. సుగ్రీవంచ = మయమిది; సుగ్రీవుడును అగపడలేదు;
సుగ్రీవునిగాని; తథావిధం = అట్టివి అట్టిప్రయత్నముగాని చేసినట్లు కాన
ధమయిన; ఉద్యోగంవా = ప్రయత్నము రాదు. అని, తాత్పర్యము.

చత్వారో వార్షికా మాసా గతా పక్ష శతోపమాః
మమ శోకాభిఘాతస్య సౌమ్య సీతా మపశ్యతః. ౬౪

టీక || సౌమ్య = తిన్ననివాడా! సీతామపశ్యతః = చూడకున్నవాడను; శోకాభిఘాతస్య = దుః
తాం = సీతను; అపశ్యతః = చూడకుముచేలో గొనబడినవాడనగు; మ

మ=నాకు; వర్ష శతోపమాః = సంవత్సరముల నూటిటితోఁబోల్చి-గల; వార్షికాః = వర్షముగురియునట్టి; మాసాః=నెలలు; చత్వారః= నాలుగును; గతాః = కడచినవి.

సామ్యుఁడా! సీతంబూడక పరితపించుచు బరమదుఃఖితుండనగునాకు, నూత్రేండ్లుగడచినట్లు, వార్షికమాసములు నాలుగును, ఎట్లోకడచినవి.

అని, తాత్పర్యము.

చక్రవాకీవ భర్తారం వృషతో సుగతా వనమ్
విషమం దండకారణ్య ముద్యానమివ చాగతా. ౬౫

టీక || సా (అధ్యాహృతము)= ఆ సీత, అండుచక్రవాకము మగచక్రవాకమును విడువక వెంటచున్నట్లు, టీవలె; భర్తారం= పెనిమిటిని; వృషతః = వెనుకనుండి; వనం = అడవిని గూర్చి; అనుగతా = వెంటబడించినది. విషమం= కఠినమయిన; దండకారణ్యం= దండకారణ్యమును; ఉద్యానమివ= ఉపవనమునువలె; అగతాచ = వచ్చినదియు.

ఆసీత, అండుచక్రవాకము మగచక్రవాకమును విడువక వెంటచున్నట్లు, పెనిమిటివెంట నడవికివచ్చినది; అందును, ఉద్యానవనంబునకుఁ బోవువిధంబున, ఎంతమాత్రము దుఃఖములేకసంతోషముతో బహుకష్టమయిన యీదండకారణ్యమునకువచ్చినది.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రియావిహీనే దుఃఖారే హృతరాజ్యే వివాసితే
కృపాం న కురుతే రాజా సుగ్రీవో మయి లక్ష్మణ. ౬౬

టీక || లక్ష్మణ= లక్ష్మణుఁడా! రాజు=రాజుని; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; ప్రియావిహీనే=ప్రియురాలిచే విడువఁబడినవాఁడును; దుఃఖారే= దుఃఖముచేఁబడినవాఁడును; హృతరాజ్యే = అపహరింపఁబడినరాజ్యము

గలవాఁడును; వివాసితే = స్వదేశమునుండి తఱుమఁగొట్టఁబడినవాఁడునగు; మయి=నాయందు; కృపాం=దయను; నకురుతే=చేయకున్నాఁడు.

లక్ష్మణుఁడా! రాజ్య భగ్నింపఁబడినదియుండి తఱుమఁగొట్టఁబడి, ప్రియు

రాలంబాని పరమమఃఖితుండనై యుదయరాకున్నది. అని, తాత్పర్యము.
న్న నాయందు, రాజయినసుగ్రీవునకు

అనాథో హృతరాజ్యో యం రావణేనచ ధర్మితః
దీనో దూరగృహః కామీ మాంచైవ శరణంగతః. ౬౭
ఇత్యేతైః కారణై స్సౌమ్య సుగ్రీవస్య దురాత్మనః
అహం వానరరాజస్య పరిభూతః పరంతప. ౬౮

టీక || సౌమ్య=తిన్ననివాడ! పత్తోడునగు; సుగ్రీవస్య= సుగ్రీవునకు, రంభప=శత్రువుల దపింపజేయువాడ! సుగ్రీవునిచేతననుట; పరిభూతః=అవడా! “అయం = ఈరాముడు; అనాథా= నాథుడవలెనివాడు. హృతరాజ్య=అపహరింపబడిన రాజ్యముగలవాడు. రావణేన=రావణునిచేత; ధర్మితశ్చ=అవమానింపబడినవాడును. దీనః = దుఃఖితుడు. దూరగృహః= దూరమునందు ఇల్లుగలవాడు. కామీ=కాముకుడు. మామేవ= నన్నే; శరణం=రక్షకునిగా; గతశ్చ= పొందినవాడును.” ఇతివృత్తైః=అనునట్టియీ; కారణైః= హేతువులచేత; అహం=నేను; దురాత్మనః= చెడ్డబుద్ధిగలవాడును; వానరరాజస్య = వానరులకు

మానింపబడుచున్నాను. సౌమ్యుడవు శత్రువుల దపింపజేయువాడవగు లక్ష్యుణ్ణుడ! ఈరాముడు, దిక్కులెనివాడు, రాజ్యభ్రష్టుడు, దూరంబుననుండి యిల్లువిడిచివచ్చినవాడు; కాముకుడు; రావణుండు భార్యపహరింపగా దీనుండై నన్ను శరణుచొచ్చియున్నాడు” అను నభిప్రాయంబున నలక్ష్యబుద్ధిచేత దురాత్ముడగు వానరరాజు సుగ్రీవుండు, నన్ను ఆదరింపక యవమానించుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

స కాలం పరిసంఖ్యాయ సీతాయాః పరిమార్గణే
కృతార్థ స్సమయం కృత్వా దుర్మతి ర్నావబుధ్యతే. ౬౯

టీక || కృతార్థః= నెలవేర్చబడిన ప్రయోజనముగలవాడును; దుర్మతిః=

దుష్టమయినబుద్ధిగలవాడునగు; సః = సుగ్రీవుండు, శరతాగ్రము రా
 ఆసుగ్రీవుండు; సీతాయః = సీతయొక్క; గానే సీతను వెదకనారంభింపవలెనని
 పరిమార్గజే = వెదకుటయందు; కా సంకేతించికొని యెట్లు ప్రతిజ్ఞగావిం
 లం = శరతాగ్రమును; పరిసంఖ్యాచి, దురాత్ముండుగావున, నాకార్యమ
 య = సంకేతించి; సమయం = ప్రతిజ్ఞ యొక్క నేమియని, యుపేక్షించుచు
 ను; కృత్వా = చేసి; నావబుధ్యతే = తెన్నాడు. అని, తాత్పర్యము.
 లియకున్నాడు.

త్వం ప్రవిశ్యచ కిషిరంధ్రం బూహి వానరపుంగవమ్
 మూర్ఖం గ్రామ్యసుఖే సక్తం సుగ్రీవం వచనా న్నమః ౨౦

టీక || త్వం = నీవు; కిషిరంధ్రం = క్షర; వచనాత్ = మాటవలన; బూ
 కిషిరంధ్రను; ప్రవిశ్యచ = చొచ్చియు; హి = చెప్పము.
 మూర్ఖం = బుద్ధిహీనుండును; గ్రామ్య సీవు, కిషిరంధ్రకుఁబోయి, మూర్ఖుం
 సుఖే = నీచమయిన స్త్రీసుఖమునందు; డును గ్రామ్యంబగు మన్తధనుఖంబునం
 సక్తం = తగిలినవాఁడును; వానరపుంగవం దగిలియున్నవాఁడునగు వానర రాజును
 గవం = వానరశ్రేష్ఠుండునగు; సుగ్రీ సుగ్రీవుంజూచి, నేనుజెప్పినట్లుగా, ని
 వం = సుగ్రీవునిగూర్చి; మమ = నాయొట్లనిచెప్పము. అని, తాత్పర్యము.

అర్థినా ముపపన్నానాం పూర్వం చాప్యపకారిణామ్
 ఆశాం సంశ్రుత్య యో హంతి స లోకే పురుషాధమః ౨౧

టీక || యః = ఎవఁడు; అర్థినాం = కే = ప్రపంచమునందు; పురుషాధమః =
 యాచకులును; ఉపపన్నానాం = యో పురుషులలోనీచుండు.
 గ్యులును; పూర్వం = ముందు; ఉపకారిణాం = ఎవ్వండు, తనకుమున్ను ఉపకార
 రిణాంచాపి = ఉపకారముచేసినవారలు ముచేసినవారలును యోగ్యులునగు కా
 నగు వారలయొక్క; ఆశాం = కోరిక ర్భార్థులకు, “కార్యంబుగావించెద” న
 ను; సంశ్రుత్య = ప్రతిజ్ఞ చేసి; హంతి = ని ప్రతిజ్ఞ చేసి, యాశగలిగించి, వెను
 కొట్టుచున్నాఁడో; సః = అతఁడు; లోకం = కడపపుచున్నాఁడో, అతండు, లోకం

బుసనంతయుఁ బురుషార్థముఁడు. అని, తాత్పర్యము.

శుభంవా యదివాపాపం యోహి వాక్య ముదీరితమ్
సత్యేన ప్రతిగృహ్లాతి స వీరః పురుషోత్తమః. ౭౨

టీక || యః=ఎవఁడు ("హి"అను రుఁడు; పురుషోత్తమః = పురుషశ్రే
నది పాదపూరణార్థము); ఉదీరితం= స్థుఁడు.
చెప్పఁబడిన; వాక్యం = మాటను; శు ఎవ్వఁడు, మంచిగాని చెడుగానితా
భంవా = పుణ్యమునుగాని; పాపంయ నుచెప్పినమాటను దప్పక సత్యముగా
దివా = పాపమునుగాని; సత్యేన = గావించునో, అట్టి వీరుండు పురుషోత్త
సత్యముచేత; ప్రతిగృహ్లాతి = అంగీక ముఁడనబడును. అని, తాత్పర్యము.
రించుచున్నాఁడో; సః=అట్టి; వీరః=శూ

కృతార్థా హ్యకృతార్థానాం మిత్రాణాం సభవంతి యే
తా న్మృతానపి క్రవ్యాదాః కృతఘ్నా న్నోపభుంజతే. ౭౩

టీక || కృతార్థాః = నెఱవేర్చబడిన ప్రయోజనముగల; యే=ఎవరు; అ
కృతార్థానాం = కృతార్థులుకాని; మి లుగాక దుఃఖితులయి యుండునపుడు,
త్రాణాం = స్నేహితులకు; ఉపకా వారలగుబ్రతుకృతార్థులగుగానింపరో,
రాయ (అధ్యాపృతము) = ఉపకా అట్టికృతఘ్నులగు వారలుబ్రతికియుండు
రముకొఱకు; సభవంతి = కారో; కృ నపుడు వారల నెవ్వరును సత్పురుషు
తఘ్నా = చేయఁబడిన యుపకార లు చూడనైనను బూడరునరేగదా, వా
మును మఱచినట్టి; తా = వారలను; రుమృతిఁబొందినవెనుకఁగూడ, వారికలే
మృతానపి = చచ్చిన వారలనుగూడ; బరములను మాంసముదిను జంతువులు
క్రవ్యాదాః = మాంసముదినునట్టి జం ను, భక్షింపవు. అని, సుగ్రీవునితోఁజె
తువులు; నోపభుంజతే=భక్షింపవు.

ఎవరు, తాముస్నేహితులవలన ను

నూనం కాంచనపృష్ఠస్య వికృష్టస్య మయా రణే ౩

ద్రష్టు మిచ్చతి చాపస్య రూపం విద్యుద్గణోపమమ్. ౩౪

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆసు
గ్రీవుఁడు; మయా = నాచేతః; రణే = యు
ద్ధమునందు; వికృష్టస్య = ఆకర్షింపఁబడి
న; కాంచనపుష్పస్య = బంగారువికార
మయిన వెనుకటి భాగముగల; చాప
స్య = ధనుస్సుయొక్క; విద్యుద్గణోప
మం = మెఱపులసమూహముతోఁబో
లి-గల; రూపం = ఆకారమును; ద్ర
ష్టుం = చూచుటకు; ఇచ్చతి = కోరుచు
న్నాఁడు; నూనం = నిశ్చయము.
ఆసుగ్రీవుఁడు, యుద్ధంబున నేనుబం
గారముతో నలంకరింపఁబడిన వెనుకటి
భాగముగల మహాధనుస్సునాకర్షింప,
మెఱపులసమూహమువలె మెఱయుచు
న్నదానియొక్క భయంకరమయినయా
కారమునుబూడఁగోరుచున్నాఁడు కా
బోలు; ఇది నిశ్చయము.
అని, తాత్పర్యము.

ఘోరం జ్యోతలనిర్ఘోషం క్రుద్ధస్య మమ సంయుగే
నిర్ఘోషమివ వజ్రస్య పున స్సంశ్రోతు మిచ్చతి. ౩౫

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
సుగ్రీవుఁడు; సంయుగే = యుద్ధమునం
దు; క్రుద్ధస్య = కోపించిన; మమ = నా
యొక్క; ఘోరం = భయంకరమయిన; జ్యో
తలనిర్ఘోషం = అల్లెత్రాటియొక్క
యు అత్తైముయొక్క-యుద్ధనిని; వజ్ర
స్య = వజ్రాయుధముయొక్క; నిర్ఘోష
మివ = ధ్వనినివలె; పునః = మఱియఃసం
శ్రోతుం = వినుటకు; ఇచ్చతి = కోరుచు
న్నాఁడు.
ఆసుగ్రీవుఁడు, యుద్ధంబున నేనుగో
పింపఁగా, వజ్రాయుధధ్వనివలెభయం
కరమయిన నాజ్యోతలధ్వనిని, మఱియొ
కమాటు వినఁగోరుచున్నాఁడు కాబో
లు. అని, తాత్పర్యము.

కామ మేవం గతే ప్యస్య పరిజ్ఞాతే పరాక్రమే

త్వత్సహాయస్య మే వీర న చింతా స్యా న్నుపాత్త జ. ౩౬

టీక॥ వీరం = శూరుఁడవగు; నృపా
త్త జ = రాజకొమరుఁడా! ఏవం = ఇట్లు; గతే = కడచినను; త్వత్సహాయస్య = నీ
పుతోఁడుగాఁగల; మే = నాయొక్క;

పరాక్రమే = వీర్యము; కామం=మి
శిలి; పరిజ్ఞాతే = తెలియబడినదైన
ను; అన్య=ఈసుగ్రీవునకు; చింతా=వి
తారము; సస్యాత్ = కలుగదు!
వీరుడవగు రావకొమరుడా! సా
లవ్యక్షములభేదింతుటవలనను వాలివధ

మువలననునాపరాక్రమముచక్కగా
దెలిసియుండియు, నీవు సహాయుడవు
గానుండుటనెఱింగియు, ఈసుగ్రీవునకు
ఇట్లుకాలము మించిననను మనస్సులో
జింతగలుగకున్నదే! అని, తాత్పర్యము.

యదర్థ మయ మారంభః కృతః పరపురంజయ
సమయం నాభిజానాతి కృతార్థః స్లవగేశ్వరః. 22

టీక|| పరపురంజయ=శత్రుపట్టణం
బుల జయించునట్టి లక్ష్య ఖండా! యద
ర్థం=దేనికొఱకు; అయం=ఈ; ఆగం
భః=ప్రయత్నము; కృతః=చేయబడి
నదో; తదీయం (అధ్యాహృతము)=ఆ
సంబంధమయిన; సమయం = సంకేత
మును; కృతార్థః=ఈడేఱిన ప్రయోజ
నముగల; స్లవగేశ్వరః=వానర రాజయి

న సుగ్రీవుడు; నాభిజానాతి=గుఱుతె
ఱుంగకున్నాడు.
శత్రుపట్టణంబుల జయించునట్టి ల
క్ష్య ఖండా! సఖ్యంబును వాలివధంబు
ను దేనికొఱకుచేయబడినదో, ఇప్పు
డుసుగ్రీవుడు తనకార్యమయిన పిమ్మ
ట, దానిమఱచియున్నాడు.
అని, తాత్పర్యము.

వర్షాసమయకాలంతు ప్రజ్ఞాయ హరీశ్వరః
వ్యతీతాం శ్చతురో మాసా నివహర న్నావబుధ్యతే. 2౩

టీక|| హరీశ్వరః=వానర రాజయిన
సుగ్రీవుడు; వర్షాసమయకాలంతు =
వర్ష రుద్రున సంకేతకాలమునే; ప్రజ్ఞా
యం=ప్రతిపదేసి; విహరన్ = క్రిడించు
చు; వ్యతీతాన్=కడచిన; చతురః=నా
లుగయిన; మాసాన్=నెలలను; నావ

బుధ్యతే=ఎఱుంగకున్నాడు.
వానర రాజుసుగ్రీవుడు, వర్షాకా
లము కడచినంతనే వచ్చెదనని ప్రజ్ఞ
గావించి, స్త్రీలోలుండై విహరించుచు,
నాలుగు మాసంబులు నడక్రమించినను
దెలియకున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

సామాత్యపరిషత్ ప్రీడక్ పానమే వోపసేవతే
శోకదీనేషు నాస్తాసు సుగ్రీవః కురుతే దయామ్. ౭౯

టీక || సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; సా యాడు.
సామాత్యపరిషత్ = మంత్రులతోను బంధు సమామాముతోను గూడినవాడై; సుగ్రీవుడు, మంత్రులచేతనుబంధు
ప్రీడక్ = విహరించుచు; పానమేవ = మద్యపాన లోలుండై ఎల్లప్పుడును
త్రాంగుటనే; ఉపసేవతే = సేవించుచు ని, దుఃఖితులమయి దీనులమయియున్న
న్నాడు. శోకదీనేషు = దుఃఖముచేత మనయందు దయయుంచకున్నాడు.
గర్వముడిగిన; అస్తాసు = మాయందు; అని, తాత్పర్యము.
దయాం = దయను; నకురుతే = చే

ఉద్యతాం గచ్ఛ సుగ్రీవ స్త్వయా వత్స మహాబల
మమ రోషస్య యద్రూపం బ్రూయా శ్చైచ్చన మిదం వచః. ౮౦

టీక || మహాబల = అధికమయిన బల ఏనం = ఈ సుగ్రీవునిగూర్చి; ఇదం = ఈ;
ముగల; వత్స = బిడ్డడా! గచ్ఛ = పొవచశ్చ = మాటునుగూడ; బ్రూహ = చె
మ్ము. త్వయా = నీచేత; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుము.
వుడు; మమ = నాయొక్క; రోషస్య = మహాబలుడా! నీవుపోయి, సుగ్రీవు
కోపముయొక్క; రూపం = ఆకారము; నకు, నాకోపముయొక్క విధమును చె
యిత్ = దోతత్ (అధ్యాహృతము) = లియజెప్పి, యిమాటునుగూడ, నత
దానిని; ఉద్యతాం = చెప్పబడుంగాక. నికె జెప్పము. అని, తాత్పర్యము.

నచ సంకుచితః పంథా యేన వాలీ హతో గతః
సమయే తిష్ఠ సుగ్రీవ మా వాలిపథ మన్వగాః. ౮౧

టీక || సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడా! వాలీ = నాడో; సః (అధ్యాహృతము) = ఆ;
వాలి; హతః = వధింపబడినవాడై; పంథా = మార్గము; సంకుచితః = సం
యేన = ఏమార్గముచేత; గతః = పోయి కోచమునొందినది; నచ = కానేకాదు.

సమయే=ప్రతిజ్ఞయందు; కిష్క=నిలువు
ము. వాలిపథం = వాలియొక్క మార్గ
మును; మాలన్య గాః=వెంటడింపకుము.
సుగ్రీవుడా! వాలి హతుడై యే
మార్గమునంబోయినాడో, అది యి

ప్పుడు నశించిపోలేదు; అది సేకునుడున్న
ది; కాబట్టి, ప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చుము;
వాలియట్లు వధమునొందకుము.
అని, తాత్పర్యము.

ఏకఏవ రణే వాలీ శరేణ నిహతో మయా

త్వాంతు సత్యా దతిక్రాంతం హనిష్యామి సబాంధవమ్. ౮౩

టీక || మయా=నా చేత; రణే=యద్ధము
నందు; శరేణ=బాణము చేత; వాలీ=వా
లి; ఏకఏవ=ఒక్కఁడై; నిహతో=వధింపఁ
బడినాడు. సత్యాత్=సత్యమునుండి; అ
తిక్రాంతం=అతిక్రమించిన; త్వాంతు=
నిన్ను మాత్రము; సబాంధవం=బంధు
వులతోఁ గూడిన వానిఁగా; హనిష్యా

మి=వధించెదను.
మున్ను, యద్ధంబున బాణముచే
వాలి నొక్కనిమాత్రము వధించినాను;
చేసిన ప్రతిజ్ఞను దప్పిన నినో, బంధు
వులతోఁగూడ వధించివుచ్చేదను. అని,
సుగ్రీవునితోఁ జెప్పుము.
అని, తాత్పర్యము.

త నేవం విహితే కార్యే య ద్ధితం పురుషర్షభ

తత్త న్బుహి నరశ్రేష్ఠ త్వర కాలవ్యతిక్రమః. ౮౪

టీక || పురుషశ్రేష్ఠ = పురుషశ్రే
ష్ఠుడవగు లక్ష్మణుడా! తత్=అందు
వలన; ఏవం=ఇట్లు; కార్యే=పని; వి
హితే=ఏర్పడియుండఁగా; యత్=ఏ
ది; హితం = మేలుగలిగించునదో; త
త్తత్=ఆయామాటను; బుహి =
చెప్పుము. నరశ్రేష్ఠ=మనుష్యులలోను
త్తముడా! కాలవ్యతిక్రమః=కాలము
యొక్క-అతిక్రమించుట; భవతి (అధ్యా

హితము)= అగుచున్నది. త్వర=వేగి
రపడుము.
పురుషోత్తముడవగు లక్ష్మణుడా!
కార్యమయొక్క స్థితి యిట్లున్నది కా
వున, ఇప్పుడు ఏయేమాట చెప్పఁదగు
నో, ఆయామాటలం జెప్పుము; కాల
మతిక్రమించుచున్నది, శీఘ్రముగాఁబో
ము. అని, తాత్పర్యము.

కురుష్య సత్యం మయి పాన రేశ్వర
ప్రతిశ్రుతం ధర్మ మవేక్ష్య శాశ్వతమ్
మా వాలినం ప్రేత్య గతో యమక్షయం
త్వ మద్య పశ్యే ర్మమ చాదితై శ్చరైః. ౮౪

టీక || వానరేశ్వర = వానర రాజవగు వై; వాలినం = వాలిని; మాపశ్యే = సుగ్రీవుడా! మయి = నాయందు; ప్రతి మాడకుము.
శ్రుతం = అంగీకరింపబడినదానిని; శా వానర రాజవగు సుగ్రీవుడా! నీవు
శ్వతం = నిత్యమయిన; ధర్మం = ధర్మ నాకుఁ గావించెదనని ప్రతజ్ఞ చేసినకా
మును; అవేక్ష్య = చూచి; సత్యం = య ర్యమును, శాశ్వతంబగు ధర్మము నవ
ధార్మమునుగా; కురుష్య = చేయుము. లంగించి, సత్యముగా నెఱవేర్చుము; అ
అద్య = ఇప్పుడు; త్వం = నీవు; మమ = ట్లుచేయవేని కుపితుండనగునా బాణంబు
నాయొక్క, నా చేతననట; చాదితైః = లహతుండవై యమలోకంబునొందియ
ప్రయోగింపబడిన; శరైః = బాణముల చటవాలింజూడఁగలవు. అని, సుగ్రీవుని
చేత; ప్రేత్య = వచ్చి; యమక్షయం = య తోఁజెప్పుము. అని, రాముండు లక్ష్మ
మునిగృహమును; గతో = పొందినవాడఁ బునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స పూర్వజం తీవ్రవిప్లవకోపం
లాలస్యమానం ప్రసమీక్ష్య దీనమ్
చకార తీవ్రాం మతి ముగ్రతేజా
హరీశ్వరే మానవవంశనాథః. ౮౫

టీక || ఉగ్రతేజాః = భయంకరమ దీనం = దుఃఖితుండునగు; పూర్వజం = యిన పరాక్రమముగలవాఁడును; మా అన్నను; ప్రసమీక్ష్య = చూచి; హ
నవవంశనాథః = మనుష్యసమూహము రీశ్వరే = వానర రాజయిన సుగ్రీవునం
నకుఁ బ్రభువునగు; సః = ఆలక్ష్మణుం దు; తీవ్రాం = తీక్ష్ణమయిన; మతిం =
డు; తీవ్రవిప్లవకోపం = అధికముగా బుద్ధిని; చకార = చేసెను.
వృద్ధిబొందిన కోపము గలవాఁడును; అట్లు అన్నయగు రాముండు, పర

మకుపితుండును బరమదుఃఖితుండునై విత్తఁబండు, వానరరాజయిన సుగ్రీవుని
అపించుచుండుటనుజూచి, భయంకరప విషయమయి, మహాకోపంబు వహిం
దాత్రముడగు మనుష్యనాథుడైన ల చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

కిష్కింధాకాండే, త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండ త్రింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

॥

ఏ క త్రింశ సర్గ ప్రారంభః.

స కామినం దీన మదీనసత్త్వం

శోకాభివన్తం సముదీర్ణకోపమ్

నరేంద్రసూను ర్నరదేవపుత్రం

రామానుజః పూర్వజ మిత్యువాచ. ౧

టీక ॥ నరేంద్రసూనుః = మనుష్యు	సముదీర్ణకోపం = మిక్కిలిలియునధికమ
లకుఁ బ్రభువయిన దశరథమహారాజు	యిన కోపముగలవాఁడును; నరదేవ
యొక్క-కోడుకును; రామానుజః = రా	పుత్రం = మనుష్యులకుఁబ్రభువైన దశ
మునితమ్ముండునగు; సః = ఆలక్ష్మణుఁ	రథమహారాజు యొక్క- కుమారుండున
డు; కామినం = అధికమయినకామము	గు; పూర్వజం = అన్నయగు రాముని
గలవాఁడును కాపున; దీనం = గర్వము	గూర్చి; ఇతి = అని; ఉవాచ = చెప్పెను.
డిగినవాఁడును; అదీనసత్త్వం = తక్కు-	దశరథమహారాజపుత్రుండును రా
వకాని బలముగలవాఁడును; శోకాభివ	మునితమ్ముండునగు లక్ష్మణుండు, కామ
న్తం = దుఃఖమును బొందినవాఁడును;	బాధితండుగుటవలనదీనుండై దుఃఖితుం

డై సుగ్రీవుడు ప్రతిపదప్పుటకుఁ బరమ
కుపితుండైయున్న మహాబలుండును మ
హారాజకుమారుండునగు అన్నను రా
ముంజూచి, యిట్లు పలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈశ్లోకము నం

దు, ముప్పదియవ యక్షరమగు “నరఁ
వపుత్రం” అనుస్థలంబు నందలి “దే” అ
నునక్షరముచేఁ గాయప్రిపదు నొకండ
వయక్షరము గ్రహింపఁబడినది. పదివే
లశ్లోకములయినవి. పదునొకండవశ్లో
కసహస్రమున కిది మొదటియక్షరము.

న వానర స్థాస్యతి సాధువృత్తే
న మంస్యతే కర్తృఫలానుషంగః
న భోక్త్యతే వానరరాజ్యలక్ష్మీం
తథాహి నాభిక్రమతే స్య బుద్ధిః. ౨

టీక || వానరః = సుగ్రీవుడు; సా
ధువృత్తే = సదాచారమునందు; న
స్థాస్యతి = నిలువఁడు. కర్తృఫలానుష
ంగః = సఖ్యరూపమయిన కర్తృము
యొక్క ఫలములయొక్క యనుబంధ
ములను; నమంస్యతే = తలంపఁడు. వా
నరరాజ్యలక్ష్మీం = వానరరాజ్యముయొ
క్క సంపదను; నభోక్త్యతే = అనుభ
వించును. తథాహి = అధియుక్తమే.
అస్య = ఈతనియొక్క; బుద్ధిః = బుద్ధి;
నాభిక్రమతే = అభిముఖముకాలేదు.

సుగ్రీవుడు, తనకుపకారముచేసిన
వారికిఁ బ్రత్యుపకారము గావించెదనని
చేసిన ప్రతిజ్ఞనుపద్ధత నెఱవేర్చవలెన
నునదాచారమున నిలువఁడు; రాముని
తోసఖ్యము సేయుట వలననెకదా, ద
నకు వానరరాజ్యంబును భార్యాసమా
గమంబును సమకూఱెనని తలం పతని
కిఁ గలుగదు; మనకార్యము విషయమ
యి యతఁడనుకూలించిరాడు; కావు
న, వానరరాజ్యలక్ష్మి అతనికిఁదక్కదు.
అని, తాత్పర్యము.

మఱియు ద్వామ్యసుఖేషు సక్త
స్తవ ప్రసాదాప్రతికారబుద్ధిః
హతో గ్రజం పశ్యేతు వీర తస్య
న రాజ్య మేవంవిగుణస్య దేయమ్. ౩

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౫౯౧

స ౩౧

టీక || వీరం=పరాక్రమశాలివగురాముడా! మతిక్షయత=బుద్ధియొక్క
వివాళమువలన; గ్రావ్యసుఖేషు=గ్రా
వ్యములయినసౌఖ్యములందు; సక్తః=
తగిలినవాడను; తవ=నీయొక్క; ప్ర
సాదాప్రతికారబుద్ధిః=అనుగ్రహము
నకుఁ బ్రత్యుపకారబుద్ధిలేనివాడనునగు;
సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడ; హతః=వధింపఁ
బడినవాడై; అగ్రజం=అన్నను; పశ్య
తు=చూచుఁగాక. ఏవంవిగుణస్య = ఇ
ట్టిదుర్గుణములుగల; తస్య=అసుగ్రీవున

కు; రాజ్యం=చారితనము; నదేయం=
ఇవ్వఁదగినదికాదు.
పరాక్రమశాలివగు రాముడా!దు
ర్బుద్ధిచేత, సుగ్రీవుండు, గ్రావ్యసుఖం
బులందగిలి, నీవుచేసినయొపకారంబున
కుఁ బ్రత్యుపకారంబుసేయఁ దలంపకు
న్నాడు కావున, ఇప్పుడు నాచేతహ
తుండై యన్నను వాలినింజూచుఁగాక;
ఇట్టిదుర్గుణునకు రాజ్యంవివ్వరాదు.
అని, తాత్పర్యము.

న ధారయే కోప ముదీర్ణ వేగం
నిహన్తి సుగ్రీవ మసత్య మద్య
హరిప్రవీరై స్సహ వాలిపుత్రౌ)
నరేంద్రపుత్ర్యా విచయం కరోతు. ౪

టీక || ఉదీర్ణ వేగం=అధికమయినవే
గముగల; కోపం=కోపమును; నధార
యే=అణచను. అద్య = ఇప్పుడు; అస
త్యం=సత్యములేని; సుగ్రీవం=సుగ్రీవు
ని; నిహన్తి = వధించుచున్నాను. వాలి
పుత్రః=వాలికుమారుండగునంగదుం
డు; హరిప్రవీరై స్సహ=వానరవీరుల
తోఁగూడ; నరేంద్రపుత్ర్యాః=రాజ
పుత్రియగు సీతయొక్క; విచయం=

వెదకుటను; కరోతు=చేయుఁగాక.
ఇప్పుడుగలిగినమహాక్రోధమును అ
ణచఁజాలను; కావున, సత్యంబుదప్పిన
యీసుగ్రీవు నిపుడు వధించెదను; వాలి
కుమారండగునంగదుండు, వానరవీరు
లతోఁగూడ నీతాదేవిని వెదకుదునుగా
క. అని, లక్ష్మణుండు రామునితోఁ జె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మాత్రచాడాన ముత్పతంతం

నివేదితార్థం రణచండకోపమ్
ఉవాచ రామః పరవీరహంతా
స్వవేక్షితం సానునయంచ వాక్యమ్. ౫

టీక॥ పరవీరహంతా = శత్రువీరుల దియినగు; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ
చధించువాడగు; రామః = రాముడు; చ = పలికెను.
ఆత్మబాణాసనం = పొండబడిన ధనుస్సు శత్రువీరులవధించువాడేకాని యా
గలవాడును; ఉత్పతంతం = పోవుచు శ్రేతులనువధింపనట్టి రాముండు, అట్లు
న్నవాడును; నివేదితార్థం = తెలియ యుద్ధంబున భయంకరంబగుకోపముగ
జేయబడిన యభిప్రాయముగలవాడు లవాడును, ఇవ్విధంబునఁ దానుజేయ
ను; రణచండకోపం = యుద్ధమునందు బోవు సంగతింజెప్పి ధనుర్ధరుండైపోవు
భయంకరమయిన కోపముగలవాడు చున్నవాడునగు లక్ష్మణుంజూచి, మం
నగు; తం = ఆలక్ష్యణునిఁగూర్చి; స్వవేక్షితంబుగాఁగూడినదియు సా
తం = చక్కఁగాఁజూడఁబడినదియు; సా మసమన్వితంబునగు నీమాటంజెప్పెను.
నునయంచ = ఊఱడించుటతోఁగూడిన అని, తాత్పర్యము.

సహి వై త్వర్విధో లోకే పాప మేవం సమాచరేత్
పాప మాశ్చ్యేయో హంతి స వీరః పురుషోత్తమః. ౬

టీక॥ లోకే = ప్రపంచమునందు; ప్రశేషుండు.
త్వర్విధః = నీయట్టివాడు; ఏవం = ఇ
ట్టి; పాపం = పాపమును; ససమాచరేత్
సహి = చేయఁడుగదా! ("వై" అనున దిపాదపూరణార్థము); యః = ఎవఁడు;
పాపం = పాపమునుగలిగించుప్రయత్నమును; ఆశ్చ్యేయః = విచేతముచేత; హం
తి = కొట్టుచున్నాఁడో; సః = అట్టి; వీ
రః = శూరుండు; పురుషోత్తమః = పురు
లోకంబున నీయట్టివాఁడెవ్వఁడేని, యిట్టిమిత్రవధరూపమయిన, పాపము ను జేయునా? ఎవ్వఁడు, తనకుఁగ్రోధ వశంబునఁ బాపముసేయుతలంపు గల్గినపుడు, దాని విచేకంబుచేఁ బరిహరించుచున్నాఁడో, అట్టి వీరుండు, పురుషులలో నెల్ల నుత్తముఁడనంబడును.
అని, తాత్పర్యము.

నేదమద్యత్వయా గ్రాహ్యం సాధువృత్తేన లక్షణ
తాం ప్రీతి మనువర్తస్వ పూర్వవృత్తంచ సంగతమ్. ౪

టీక॥ లక్షణం = లక్షణం! అర్హం = అనుసరింపుము.
ద్య=ఇప్పుడు; సాధువృత్తేన = సదా లక్షణం! ఇప్పుడు, సదాచారసం
చారముగల; త్వయా=నీచేత; ఇద = నన్నుండవగునీవు, ఇట్టిపాపమును నే
ఇట్టిపాపము; సగ్రాహ్యం = గ్రహిం యగాదు; పూర్వముననున్న సుగ్రీవుని
పడగినదికాదు. తాం=ఆ; ప్రీతి=ప్రీతి నోడేసికొన్న సఖ్యముననుసరించి, ము
మను; పూర్వవృత్తం = మున్నుజగి నువు నీవతని యందుంచియున్న ప్రీతిసే
న; సంగతంచ = సఖ్యమును; అనువ యించుము. అని, తాత్పర్యము.

సామోషహితయా వాచా రూక్షాణి పరివర్జయన్
వత్తు వత్స్వసి సుగ్రీవం క్ష్యేతం కాలపర్యచే. ౫

టీక॥ త్వయా(అధ్యాహుతము) = నీకు; అర్హసి = తగుదువు.
పు; కాలపర్యచే = కాలమునొక్క క్రమముగా; సుగ్రీవం, క్రమముగాం గాము
మముషిషయమునందు; క్ష్యేతం = అని నకురాలేచ గాని మిత్రేమియి నంతగా
క్రమించిన; సుగ్రీవం=సుగ్రీవ నిరక్షుని; సపరాధముచేసినవానికాయని కావు
రూక్షాణి = పరుషవచనములను; పరివర్జయన్, వదలెనున్నట్లు, బరుషవచనములను
ర్జయన్ = పరిహరించుచు; సామోషక, మంచితనముగావాటిలాచుము. అ
హితయా = నిష్పరుషముతోగూడిన; ని, గామించు, లక్ష్యణనితోడజేసెను.
వాచా=మాటచేత; వత్తుం = చెప్పుట. అని, తాత్పర్యము.

సో గ్రీవే నానుశిష్ట్యో యథావత్పురుషర్షభః
ప్రవివేశ పురీం పీఠో లక్షణః పరిపీఠహః. ౬

టీక॥ పీఠం=పరాక్రమశాలియు; స గు; సో=ఆ; లక్ష్యణం=లక్ష్యణము; అ
రపీఠహః = శత్రుపీఠుల వధించువాడు గ్రీవేన=అన్నచేత; యథావత్ = య
ను; పురుషర్షభః = పురుషశ్రేష్ఠుడున థాన్యాయముగా; అనుశిష్టార్థః = శి

క్షీంపబడిన యభిప్రాయము గలవాఁడు, అన్న ధర్మముననుసరించి చెప్పిన డై; పురిం=కిమిం ధాత్వమును; ప్రయభిప్రాయమును విని, కిమింధాతు వివేశ=చాచ్చెను.

వీరుండును శత్రువీరుల వధించువాఁడును బురుషశ్రేష్ఠుండునగు లక్ష్మణుం

డు, అన్న ధర్మముననుసరించి చెప్పిన యభిప్రాయమును విని, కిమింధాతు రంబునకుబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శుభమతిః ప్రాజ్ఞో భ్రాతృః ప్రియహితే రతః
లక్ష్మణః సతసంరభో జగామ భవనం కోపే. ౧౦

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; శుభమతిః=మంగళకరమయిన బుద్ధిగలవాఁడును; ప్రాజ్ఞః=పండితుండును; భ్రాతృః=అన్నయొక్క; ప్రియహితే=సంతోషమునందును మేలునందును; రతః=ఆసక్తుండునగు; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుండు; సతసంరభః=మఱలినకోపముగలవాఁడై; కోపే=సుగ్రీవునియొక్క; భ

వనం=ఇంటిని; జగామ=పోయెను. అంత, ధర్మిష్ఠమయిన బుద్ధిగలవాఁడును బండితుండును అన్నకు సంతోషంబును మేలునుగలిగించుకార్యంబులనే కావించువాఁడునగు లక్ష్మణుండు, కోపవేగంబు నడంచుకొని, సుగ్రీవునింటికెబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

శక్రబాణాసనప్రఖ్యం ధనుః కాలాంతకోపవః
ప్రగృహ్య గిరిశృంగాభం మందర స్సానుమానివ. ౧౧

టీక॥ కాలాంతకోపవః=ప్రలయ కాలమునందలి యమునితోఁబోలిగల లక్ష్మణుండు; శక్రబాణాసనప్రఖ్యం=ఇంద్రధనుస్సుతోసమానమును; గిరిశృంగాభం=పర్వతశిఖరముయొక్క కాంతి వంటికాంతిగలదియైనగు; ధనుః=వింటిని; ప్రగృహ్య=పట్టి; మందరః=మందరముఅను; సానుమానివ=పర్వతమువ

లె; స్థితః(అధ్యాహృతము)=జేందెను. ప్రలయకాలమునందలి యమునితో సమానుడగు నాలక్ష్మణుండు, ఇంద్రధనుస్సుతోసమానంబగు పర్వతశిఖరంబంతటి గొప్పధనుస్సును ధరించి, మందరపర్వతంబువలె నొప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యథోక్తకారీ వచన ముత్తరంచైవ సోత్తరమ్.

బృహస్పతినమో బుద్ధ్యా మత్వా రామానుజ స్తథా. ౧౨

టీక || తథా=అట్లు; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; బృహస్పతినమః = బృహస్పతి తోసమానుండును; యథోక్తకారీ = దేవుఁబడినమాట నతిక్రమింపక చేయు వాఁడునగు; రామానుజః=రామునితమ్ముఁడయినలక్ష్మణుండు; వచనం=మాటను; సోత్తరంచైవ = బదులుతోఁగూడిన; ఉత్తరంచైవ=ఉత్తరమునుగూడ; మత్వా=తలచి; ప్రయయా (అధ్యానిపోయెను. అని, తాత్పర్యము. హృతము) = పోయెను.

కామక్రోధసముత్థేన భ్రాతృః కోపాగ్నినా వృతః

ప్రభంజనశ్చవాప్రీతః ప్రయయా లక్ష్మణ స్తథా. ౧౩

టీక || తథా=అప్పుడు; లక్ష్మణః= లక్ష్మణుండు; ప్రయయా=పోయెను. లక్ష్మణుండు; కామక్రోధసముత్థేన = అప్పుడు, లక్ష్మణుండు, కామక్రోధమువలనను గోపమువలననుగలిగి ధవళంగతుండగు రాముని కోపంబును; భ్రాతృః=అన్నయొక్క; కోపాగ్ని నగ్నితోఁగూడినవాఁడై అగ్నిసహితుం నా= కోపములనులగ్నిచేత; వృతః= డగు వాయువువలె, గుపితుండై పరమ ఉట్టుఁబడినవాఁడై; అప్రీతః=కోపము వేగంబునంబోయెను. నొందినవాఁడై; ప్రభంజనశ్చ = వా అని, తాత్పర్యము.

సాలతాలాశ్వకద్దాంశ్చ తరసా పాతయ స్వహూక్

పర్యుష్క గిరికూటాని ద్రుమా నన్యాంశ్చ వేగతః. ౧౪

శిలాశ్చ శకలికుర్వక్ పద్భ్యాం గజశ్చ వాశుః

దుర మేకపదం త్యక్వా యయా కార్యవశా ద్భ్రుతమ్. ౧౫

జ్ఞ

జ్ఞ

టీక || సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
లక్ష్మణుడు; తరసా = బలముచేత; బ
హూ = పెక్కులయిన; సాలతా
లాశ్వకర్ణాశ్వ = మద్దిచెట్లను తాటి
చెట్లను ఇనుమద్దిచెట్లను; పాతయన్ =
పడద్రోయుచు; వేగతః = వేగమువ
లన; గిరికూటాని = పర్వతశిఖరముల
ను; అన్యాన్ = ఇతరములయిన; ద్రు
మాన్య = చెట్లను; పర్యవ్యక్త = తోగి
యను; సన్న్యాసి = వాదములచేత;
శిశిర్వా = తాల్లను గుడ; శకనీకున్వన్ =
పొడిగాండ్రేయుచు; ఆశుగః = శీఘ్ర
మాగావడగునట్టి; గజఇన = నీచుడు
వదె; ఏకపదం = ఒక గుడుగును; దూ
రం = దూరముగా; స్వేచ్ఛా = విడిచి,

దూరదూరముగా అడుగులుంచి యను
ట; కార్యవశాత్ = పనియొక్క య
ధీవతవలన; మ్రతం = శీఘ్రముగా; య
యా = పోయెను.
ఆలక్ష్మణుడు, ద్రోవకడ్డము వచ్చి
న మద్ది చెట్లను తాటిచెట్లను ఇనుమద్ది
చెట్లను పెక్కులను బాహుబలంబునం
బడద్రోయుచు, నూరు వేగంబునకుంబ
గవ్వశిఖరంబులను ఇతరవృక్షంబులును ఎ
గిరూరంబునంబడ, అడుగులుంచు వే
గంబున శిబులుచూర్చుంబులుగాండ్రేయు
చు, శీఘ్రంబుననడచు గజంబువదె, నూ
రదూరంబునకు అడుగులుంచుచు, గా
వ్వ వశంబునవేసి, శీఘ్రంబుగాం బో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మహశ్య చ్చలాకీర్ణాం హరిరాజమహాపురీమ్

దుగ్ధా మిత్వైకుకార్థాలః కిష్కింధాం గిరిసంకటే. ౧౬

టీక || ఇత్వైకుకార్థాలః = ఇత్వైకు
కువంశములలో బుట్టినవారలలో శ్రేష్ఠు
డగు లక్ష్మణుడు; గిరిసంకటే = పర్వత
మాలయొక్క సందునందు; చ్చలాకీర్ణాం =
వైశ్యములచే వ్యాపింపబడినదియు; దు
గ్ధాం = చూరరానిదియు; హరిరాజమ
హాపురీం = వానర రాజును సుగ్రీవుని
యొక్క పట్టణమునగు; తాం = ఆ; కి
ష్కింధాం = కిష్కింధను; అవశ్యత్ =

చూచెను.
ఇత్వైకు వంశమునం బుట్టినవారల
లో నుత్తముండగు లక్ష్మణుడు, పర్వ
తంబులనడుమ, వానర వైశ్యములచే
వ్యాప్తమయి ఎత్తివారిని బంధించున
వ్యయిన వానర రాజుయిన సుగ్రీవుని
రాజధానియగు కిష్కింధంబునెను.
అని, తాత్పర్యము.

జ్ఞ

జ్ఞ

రోషా తృస్ఫురమాణోష్ఠ స్ఫుగ్రీవప్రతి లక్షణః

దదర్శ వాన రాజ భీమాన్ కేష్కి-ంధాయా బహిశ్చ రాజ్. ౧౭

టీక॥ లక్ష్యము=లక్ష్యములు; సుగ్రీ
వంప్రతి=సుగ్రీవునిగూర్చి; గోపాల్=
గోపమువలన; ప్రస్ఫుగమాణోష్ఠః=అ
దరుచున్నపెదవిగలవాండ్రై; కిష్కింధా
యాః=కిష్కింధానగరముయొక్క; బ
హిష్మరాజ్ = వెలుపలదిరుగునట్టి; భీ
మాజ్ = భయంకరులయిన; వాన
రాజ్=వానరులను; దదర్శ=చూచెను.
లక్ష్యములు, సుగ్రీవునిమీది గోప
వేగంబునం బెదవి యదరం, కిష్కింధ
కువెలుపల నందరించుచున్న భయంక
రాకారులగు వానరులంజూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్యా వానరా స్వర్గే లక్ష్మణం పురుషర్షభమ్
 శైలశృంగాది శతశః ప్రవృద్ధాంశ్చ మహీరుహాన్. ౧౨

ఒక్కమటుః కంఠద్రవ్యభ్యా వానరాః పర్వతాంతరే

టేక|| వ్యవహారశాస్త్రం లవమృతములను; జన్మహుః = గ్రహించిరి.
 మ; వానరాః = వానరులు; సశేః = అంశములు. ఏనుగు లంతటి యాకారము గల
 దమును; పురుషృభూతః పురుషశ్రేణుః యా వానరులు, వృత్తంబులనడుమఁ,
 డగు; సంః = అ; లక్ష్మణుః = లక్ష్మణుడు; మరుశశేః = మరుగు లక్షణమునుండి
 దృష్ట్యా = చూచి; స. జన్మభూతా = జన్మభూతములను; పురుషభూతంబుచి, ఎవ్వఁడో శత్రువు
 గులతో సమానులగు; వానరాః = వానరులను; వచ్చిరాడని, పెక్కు పర్వతశిఖరంబు
 ననుం; శతశః = చూడఁగలమాటలంకా; లను బెద్దనృకుంబులను గ్రహించిరి.
 తైలః = తైలముగాఁజేసినవనశిఖరములను; సగ్రా = అని, తాత్పర్యము.
 సృష్టా = సృష్టించిన; మహానుభవశ్రేణుః

తాళ గృహీతప్రమాణాణా హతీ దృష్ట్యాను లక్ష్యణః. ౧౯
బహువిధ్యునితం క్రమేనో బహువిధ్యునితం ఇవానలః

టీక॥ లక్ష్య గం = లక్ష్య గురుడు; గృహేతప్రహరణాన్ = పట్టుబడిన యా

యుధములుగల; తాఁ=ఆ;హారీఁ= ఇవ=అగ్నివలె; బధూన=అయెను.
వానరులను; దృష్ట్యాతు = చూచినంత లక్ష్మణుఁడు, ఆవానరులు ఆయధు
నై; ద్విగుణం=రెండింతలు గలుగునట్లు ములుఫరించుటనుజూచి, నినుమడికోపం
గా; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; బహ్వం బునొంది అధికముగాఁగఁజ్జెలుగల య
ధనః=అధికములయినకఁజ్జెలుగల; అనల గ్నివలె, జ్వలించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం తే భయపరీతాంగాః క్రుద్ధం చృష్ట్యా స్లవంగమాః. ౨౦
కాలమృత్యుయుగాంతాభం శతశో విద్రుతా దిశః

టీక || తే=ఆ; స్లవంగమాః=వాన నూలులుగా; దిశః=దిక్కులనుగూర్చి;
రులు; క్రుద్ధం = కోపించినవాఁడును; విద్రుతాః=పరుగై త్తిరి.
కాలమృత్యుయుగాంతాభం (యుగాం ఆవానరులు, అట్లు కుపితుండై ప్ర
తకాలమృత్యాభం) = ప్రలయకాల లయకాలమునందలి మృత్యువువలె భ
మునందలి మృత్యువుయొక్క- కాంతివం యంకరంబుగా జ్వలించుచున్నలక్ష్మణు
టికాంతిగలవాఁడునగు; తం= ఆలక్ష్మ బూచి, భయంబున గడగడవడంకుడు,
ణుని; దృష్ట్యా=చూచి; భయపరీతాం గుంపులు గుంపులుగా దిక్కులకుఁబో
గాః=వెఱపుచేవ్యాపింపఁబడినయవయొ యిరి. అని, తాత్పర్యము.
వములుగలవారలై; శతశః= నూలులు

తత స్సుగ్రీవభవనం ప్రవిశ్య హరిపుంగవాః. ౨౧
క్రోధ మాగమనంచైవ లక్ష్మణస్య న్యవేదయత్

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; హరి పుంగవాః= వానరశ్రేష్ఠులు; సుగ్రీవభ వ గృహంబునకుఁబోయి, లక్ష్మణుఁడు
వనం=సుగ్రీవునిగృహమును; ప్రవిశ్య= కుపితుండగుటయు, గిష్కింఘట వచ్చు
చూచి; లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొక్క; టయు, సుగ్రీవునకుఁ జెప్పిరి.
క్రోధం = కోపమును; ఆగమనంచై అని, తాత్పర్యము.
వ=వచ్చుటను; న్యవేదయత్=తెలిపిరి.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము.

స 30

తారయా సహితః కామీ సక్తః కపివృషో రహః. ౨౨
న తేషాం కపివీరాణాం శుశ్రావ వచనం తదా

టీక || తదా = అప్పుడు; కామీ = మాటను; సశుశ్రావ = వినుడయ్యె.
కాముకుండును; తారయా = తారతో; అప్పుడు, సుగ్రీవుడు, వస్త్రధరీ
సహితః = కూడినవాడును; రహః = రహితుడై రహస్యమునఁ దారాసహ
హస్యమునందు; సక్తః = తగిలినవాడు తుండై క్రిందించుచున్నవాఁ డగుటంజేసి.
నగు; కపివృషః = వానరశ్రేష్ఠుఁడయిన యవ్వానరవీరులు చెప్పినమాటను విను
సుగ్రీవుఁడ; తేషాం = ఆ; కపివీరా డయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
ణాం = వానరవీరులయొక్క; వచనం =

తత స్సచివసందిష్టా హరయో రోమహర్షణాః. ౨౩
గిరికుంజరమేఘాభా నగర్యా నిర్యయు స్తదా

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; తదా = గర్యాః = పట్టణమునుండి; నిర్యయుః =
అప్పుడు; సచివసందిష్టాః = మంత్రి వెడలిరి.
లచేనాజ్ఞాపింపఁ బడిన; రోమహర్షణాః = అంతనప్పుడు, మంత్రులు యథార్థ
ణాః = వెండ్రికలనుగగరుప్రసాదిం ముఁ దెలిసికొనిరండనియాదేశింప, చూ
చువారలును, భయంకరులుననుట; గిరి పరులకుభయముగలిగించువారలును బ
కుంజరమేఘాభాః = పర్వతములయొ ర్వతాకారులునువీనుంగులంతటివారలు
క్కయు నేనుంగుల యొక్కయు మేఘ సు మేఘసమానులునగువానరులు, పట్ట
ములయొక్కయు కాంతివంటికాంతిగ ణమునుండి వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.
లవారలునగు; హరయః = వానరులు; న

సఖదంష్ట్రాయథా ఘోరా సృశ్వే వికృతదర్శనాః. ౨౪
సశ్వే శార్దూలదర్పాశ్చ సశ్వే చ వికృతాననాః

టీక || సశ్వే = అందలును; సఖదం రాః = భయంకరులును; వికృతదర్శ
ష్ట్రాయథాః = గోళ్లును కోఱలును ఆ నాః = వికారముగలకన్నులుగలవారలు,
యథములు గాఁగలవారలును; ఘో భయంకరములయిన కన్నులుగలవార

లనుట. సర్వే=అందఱును; శార్దూలద
ర్పశ్చ=పులియొక్క గర్వమువంటి గ
ర్వముగలవారలును. సర్వే=అందఱు; వి
కృతాననాశ్చ=వికృతమయినముఖము
గలవారలును.

అవ్వానరులు, అందఱును నఖములు
దంతములు ఆయుధముగాఁగలవారలు;

అందఱును భయంకరాకారులు; అంద
ఱును భయంకరములయిన కన్నులుగల
వారలు; అందఱును బెద్దపులులుపలెబల
దన్నితులు; అందఱును భయంకరమయి
న ముఖముగలవారలు.

అని, తాత్పర్యము.

దశనాగబలాః కేచి తేచి ద్దశగుణోత్తరాః. ౨౫

కేచి న్నాగసహస్రస్య బభూవు స్తుల్యవిక్రమాః

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు; దశనాగ

బలాః=పదియేనుఁగుల బలముగలవార
లు. కేచిత్=కొందఱు; దశగుణోత్త
రాః=పదియంతలచేసధికులు. కేచిత్=
కొందఱు; నాగసహస్రస్య=ఏనుఁగుల
వేయింటికి; తుల్యవిక్రమాః= సమాన
మయిన పరాక్రమముగలవారలు; బ

భూవుః=అయిరి.

అవ్వానరులుకొందఱు, పదియేనుఁ
గులబలముగలవారలును గొందఱు నూ
తేనుఁగుల బలముగలవారలును గొం
దఱు వేయేనుఁగుల బలముగలవారలు
నుగానుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

కృత్స్నాంహి కపిభి ర్వాప్తాం ద్రుమహస్సై ర్మహాబలైః. ౨౬

అపశ్య ల్లత్క్షణః క్రుద్ధః కిష్కింధాం తాం దురాసదామ్

టీక॥ క్రుద్ధః= కుపితుండగు; లత్క్ష
ణః=లత్క్షణుండగు; మహాబలైః= అధిక
మయినబలముగలవారలును; ద్రుమహ
స్సైః=వృక్షములుచేతులంగల వారలున
గు; కపిభిః=వానరులచేత; వ్యాప్తాం=
వ్యాపింపఁబడిన; కృత్స్నాం= సమ
స్తమైన; దురాసదాం=సమీపింపరాని

దగు; తాం=ఆ; కిష్కింధాం=కిష్కిం
ధను; అపశ్యత్ హి=చూచెనుగదా!

క్రుద్ధుండగు లత్క్షణుండు, అంతట
ను మహాబలశాలులును వృక్షహస్తులు
నగు వానరపేరులచే వ్యాప్తమయి యె
ట్టివారికిని సమీపింపనలవిగాని కిష్కిం
ధానగరముం జూచెను. అని, తా.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౩౦

స ౩౦

తత స్తే హరయ స్సర్వ ప్రాకారపరిఘాంత రాత్. ౨౭

నిష్క్రమ్యో దగ్రసత్త్వాస్త తస్థ రావిష్కృతం తదా

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; తస్థః=నిలిచిరి.

తే=ఆ; ఉదగ్రసత్త్వాః=అధికమయిన అంత, మహాబలశాలులగు మంత్ర బలముగల; హరయః = వానరులు; సరిష్టులయినయావానరులందఱు; ప్రా ర్వే = అందఱును; ప్రాకారపరిఘాంత కారవ్యంబునకుఁ జేసియున్న యనువ రాత్=ప్రాకారమునందలి యనువగు గుడిసఁక్రియగా వెడలివచ్చి, లక్ష్మణు డిండుక్రిందనుండి; నిష్క్రమ్య=వెడలి నిష్క్రమింపఁబున నిలిచిరి. సంతస; ఆవిష్కృతం= ప్రకటముగా; అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య ప్రమాదంబ పూర్వజం చార్త మాత్మవాక్. ౨౮

బుద్ధ్యా కోపవశం వీరి పునరేవ జగామ సః

టీక॥ అత్మవాక్=బుద్ధిచంకుడు; యొక్క యధీనతను; జగామ = పొం న; వీరః=పూర్వమశాసనము; సః=దెను. ఆలక్ష్మణుడు; సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవని బుద్ధిచంకుడును బాక్రమశాలి యొక్క; ప్రమాదంబ=ఏమింపఁబడి యునగు చాలక్షణండు; సుగ్రీవః=దు ను; ఆర్తం=మోఁపుండుయిన; పూర్వ సేవించుటయు అన్నయగు రాముండు జంబ=అన్నయ; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచి: పు నుభితుండగుటయుం దలంచి, వెఱలం పరేవ=వెఱలం; కోపవశం=కోపము గోపంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స ద్ధ్యోష్టన హౌచ్ఛాస్రుః కోపసంరక్తలోచనః. ౨౯

బహువ నరిశార్థుల స్సధూమ ఇవ పావకః

టీక॥ నరిశార్థులః = మనుష్యశ్రే యులు గలవాడై; కోపసంరక్తలోచ న్మండగు; సః= ఆలక్ష్మణుడు; ద్ధ్యోష్ట సః=కోపముచేమిక్కిలియునెఱ్ఱినై న క మహాచ్ఛాస్రుః=నిడుపులయినవియు స్తులుగలవాడై; సధూమః = పొగ వేడియైనవియు నగు గొప్పనిట్టూ తోగుడిన; పావకభవ=నిష్పవలె; బ

భూవ=ఉండెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండగు నాలత్త ఊండు,
కోపమున దీర్ఘంబులగు వేడి నిట్టూ
ర్పులు నిగుడించుచు గన్నుల మిక్కిలి

యునెఱ్ఱదనంబుగదురంబుగతోడ గూ

డిన నిప్పువలె నొప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

బాణశల్యస్ఫురజ్జిహ్వ స్సాయకాశనభోగవాక్. ౩౦

స్వతేజోవిషసంఘాతః పంచాస్య ఇవ పన్నగః

టీక || బాణశల్యస్ఫురజ్జిహ్వః=బా
ణములయొక్క-యొక్క-లెచలించుచున్న
నాలుకలుగాఁ గలవాఁడును; సాయ
కాశనభోగవాక్=ధనుస్సెప్పడగాఁ
గలవాఁడును; స్వతేజోవిషసంఘాతః=
తనతేజస్సెవిషకోశముగాఁ గలవాఁడు
నగు; సః (అధ్యాహృతము)=ఆలత్త
ఊండు; పంచాస్యః = అయిదుముఖ
ములుగల; పన్నగఇవ = సర్పమువ

లె; బభూవ (అధ్యాహృతము)= ఉం
డెను.

ఆలత్త ఊండు, బాణంబులకు వేసి
యున్నయుక్తుమేకులె చలించుచున్ననా
లుకలుగానుధనుస్సెప్పడగాను దనతే
జస్సె విషముగానుగలవాడై, యయి
దుతలలుగల సర్పమువలె భయంకరుం
డయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దీప్త మివ కాలాగ్నిం నాగేంద్రమివ కోపితమ్. ౩౧

సమాసాద్యం గద స్త్రాసా ద్విషాద మగమ భృశమ్

టీక|| అంగదః = అంగదుఁడు; దీ
ప్తం=మండుచున్న; కాలాగ్నిమివ(స్థి
తం)=ప్రళయకాలమునందలియగ్నివలె
నున్నవాఁడును; కోపితం = కోపము
నొందిన; నాగేంద్రమివ(స్థితం)=సర్ప
రాజువలెనున్నవాఁడునగు; తం = ఆల
త్త ఊని; సమాసాద్యం=సమీపించి; త్రా
సాత్=భయమువలన; భృశం=మిక్కి

లియు; విషాదం = దుఃఖమును; అగ
మత్=పొందెను.

అంగదుండు, ప్రళయకాలాగ్నివలె
జ్వలించుచున్నవాఁడును కుపితుండగు స
ర్పరాజునయొది శేషునివలెనున్నవాఁ
డునగు నాలత్త ఊని సమీపమునకుఁబో
యి, భయమునందేసి, మిక్కిలియుదుః
ఖితుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

సోం గదం రోషతామ్రాక్ష స్సందిచేశ మహాయశాః. ౩౨

<p>టీక మహాయశాః = అధికమయిన కీర్తిగల; సః = అలక్ష్మణుడు; రోషతా మ్రాక్షః = కోపముచేత నెఱ్ఱిన కన్ను లుగలవాడై; అంగదం = అంగదుని; సందిచేశ = సమాచారము చెప్పి పం చెను.</p>	<p>మహాకీర్తిశాలియగు నాలక్ష్మణుం డు, కోపమునం గన్నుల నెఱ్ఱదనంబు దోచ, అంగదునితో, సుగ్రీవునికేగ నిట్లని సమాచారము చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సుగ్రీవః కథ్యతాం వత్స మ మాగమన మిత్థుత

<p>టీక వత్స = విడ్డందా! పమ = నా యొక్క; ఆగమనం = రాక; భవతి (అభ్యాహృతము) = అగుచున్నది; ఇ తితత = అని; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు;</p>	<p>కథ్యతాం = చెప్పబడుచుం గాక. చిన్నవాడా! నారాకను గుఱించి సుగ్రీవునకుఁ దెలియఁజేయుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏష రామానుజః ప్రాప్త స్త్యక్తకాశ మరిందమః. ౩౩

భ్రాతృ వ్యసనసంతప్తో ద్వారి తిష్ఠతి లక్ష్మణః

<p>టీక భ్రాతృ = అన్నయొక్క; వ్యసనసంతప్తః = దుఃఖముచేఁ దపిం పఁజేయుటకేస; అరిందమః = శత్రు వులనడంగఁద్రొక్కువాఁడును; రామా నుజః = రామునితమ్ముఁడనగు; ఏషః = ఈ; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు; త్యక్తకా శం = నీసమీపమునుగూర్చి; ప్రాప్తః =</p>	<p>పొందినవాడై; ద్వారి = వాకిలియందు; తిష్ఠతి = ఉన్నాఁడు. శత్రువులనడంగఁ ద్రొక్కునట్టి రా మునితమ్ముండులక్ష్మణుండు, అన్నయొక్క దుఃఖముచే సంతప్తుండై నీసమీపమున కువచ్చి, యివుడువాకిటనున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తస్య వాక్యే యది రుచిః క్రియతాం సాధు వానర. ౩౪

టీక || వానర = సుగ్రీవుఁడా! తస్య = అలక్ష్మణునియొక్క; వాక్యే = మాట

యందు; రుచిర్వది = ప్రితికలచేసి; సా
ధు = చక్కగా; క్రియతాం = చేయఁబ
డుచుక.

టకు నీకెష్టముకలదేని, యందుకనురూ
పముగాఁ బ్రవర్తింపుము. అని, సుగ్రీ
ప్రసతోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుడా! ఆలక్ష్యణునిమాటనిను

ఇత్యుక్తావ శీఘ్ర మాగచ్ఛ వశ్య వారందమ

టీక॥ అరిందమ = శత్రువులనడంగునన్తు.

వ్రాకునట్టి; వత్స = చిన్నవాడా! ఇ శత్రువులనడంగునద్రోయునట్టి యం
తె = అని; వాక్యం = మాటను; ఉక్తావ = చె
ప్పి; శీఘ్రం = వేగముగా; ఆగచ్ఛ = శీఘ్రమునగెమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్యణస్య వచ శ్శ్రుత్వా శోకావేష్టో గతో బ్రవీత్. ౩౫

పితు స్సమీప మాగమ్య సౌమిత్ర రణు మాగతః

టీక॥ అంగద = అంగదుడు; లక్ష్య
ణస్య = లక్ష్యణునియొక్క; వచః = మాట
ను; శ్రుత్వా = విని; శోకావేష్టః = దుఃఖ
ముచేనావేశింపబడినవాడై; పితుః =
తండ్రియొక్క; పినతండ్రియొక్కయను
ట; సమీపం = సన్నిధిని; ఆగమ్య = పొం
ది; “అయం = ఈ; సౌమిత్రః = లక్ష్యణు

డు; ఆగతః = వచ్చినవాడు.” ఇత (అథ్వా
హితము) = అని; అబ్రవీత్ = వలెకెను.
అంగదుడు, లక్ష్యణునివాక్యమువి
ని, దుఃఖితుండై, పినతండ్రియగు సుగ్రీ
ప్రనియొక్కకుఁబోయి, “ఇదిగో లక్ష్యణు
డువచ్చెయున్నాడని చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అథాం గద స్తస్య వచో నిశవ్య

సంభ్రాంతభావః పరిదీనః ౩౬

నివత్య తూణాం నృపతే స్తరస్వీ

తతః కుమార శ్చరణౌ వపంచే

టీక॥ అథ = అటుపిన్నుట; తరస్వీ = బలవంతుడగు; కుమారః = కొడుకైన;

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౬౦౫

స ౩౧

అంగదః=అంగదుండఁడు; తస్య=ఆలక్ష్య పాదములను; వవందే = నమస్కరిం
ణునియొక్క; వచః=మాటను; నిశవ్యః=చేను.
విని; సంధ్రాంతభావః=తొట్టుపాటు అంతః, గుమారుండగు నంగదుం
నొందిన మనస్సుగలవాడై; పరిచీనవ డు, లక్ష్యణుని మాట విని, మనస్సుతో
క్రమ్=దుఃఖితమయిన ముఖముగలవాఁ ట్టుపాటునొంద, దుఃఖింబునముఖంబు
డై; తూర్ణం= శీఘ్రముగా; నిశత్యం= వెలవెలంబోవ, శీఘ్రంబునంబోయి, రా
వఁయి; తతః=అటుపిమ్మట; నృపతేజః= జయిననుగ్రీవుని చరణంబులకు నమస్క-
రాజయినసుగ్రీవునియొక్క; చరణౌ = రించెను. అని, తాత్పర్యము.

సంగృహ్య పాదౌ పితౄ రగ్ర్యతేజా
జగ్రాహ మాతుః పునరేవ పాదౌ. ౩౭
పాదౌ రుమాయాశ్చ నిషీడయిత్వా
నివేదయామాస తతస్త మగ్ధమ్

దేవ || అగ్ర్యతేజాః = ఉత్తమము మును; నివేదయామాస=తెలిపెను.
యిన పరాక్రమముగల యంగదుండఁడు; అధికమయిన పరాక్రమము గల
పితౄః = తండ్రియొక్క; పాదౌ=పా యంగదుండఁడు, తండ్రిపాదంబులకు మొగ్గి
దములను; సంగృహ్య = పట్టి; పునరే క్కి, అంతః దల్లియగు తారపాదం
వ = మఱలసే; మాతుః = తల్లియొ బులకు నమస్కరించి, పినతల్లియగురు
క్క; పాదౌ=అడుగులను; జగ్రాహ= మకుండగాడ నభివందనంబు గావించి,
పట్టెను. రుమాయాః = రుమయొక్క; యటుపిమ్మట లక్ష్యణుండు చెప్పి పంపిన
పాదౌచ=అడుగులనుగూడ; నిషీడయి సమాచారమును జెప్పెను.
త్వా (నిషీడ్య) = పట్టి; తతః = అటుపి అని, తాత్పర్యము.
మ్మట; తం=అ; ఆర్థం = సమాచార

స నిద్రామదసంవీతో వాసరో న విబుద్ధవాక్. ౩౮
బభూవ మదమత్తత్ప మదసేన చ మోహితః

దేవ || నిద్రామదసంవీతః = నిదురచేతను కైపుచేతను కప్పబడిన; సః=అ;

ప్రతిపదాంగ్రహితకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౦

వానరః = సుగ్రీవుఁడు; నవిబుద్ధవాక్ = అనుగ్రీవుఁడప్పుడు, నిదురయుచుద్య
మేలుకొనఁడయ్యె. మదమత్తశ్చ = కైపు పానంబునంగల్గినకైపును మత్తభమో
చేమత్తిల్లినవాఁడును; మదనేన = మత్త హంబును బొందియుండుట వలన, మే
ధునిచేత; మోహితశ్చ = మోహము లుకొనఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
నొందినవాఁడును; బహువ = అయ్యెను.

తతః కిలకిలాం చక్రు ర్లత్పః ప్రేక్ష్య వానరాః. ౩౯
ప్రసాదయంత స్తం క్రుద్ధం భయమోహితచేతనః

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; వాన యనుభవనిని; చక్రుః = చేసిరి.
రాః = వానరులు; లత్పః = లత్పః; అంత, వానరులు, లత్పః అని జూ
ప్రేక్ష్య = చూచి; భయమోహితచేత చి, మిక్కిలిభయమునొంది, కుపితం
సః = భయముచే మోహమునొందినమ దగు లత్పః అని బ్రసన్నుజేయుటకై,
నస్సుగలవారలయి; క్రుద్ధం = కుపితం కిలకిలయనియించిరి.
గుః = అలత్పః అని; ప్రసాదయంతః = అని, తాత్పర్యము.
హేమడించువారలయి; కిలకిలాం = కిలకిల

తే మహాఘనిభం దృష్ట్వా వజ్రాశనిసమస్వనమ్. ౪౦
సింహనాదం సమం చక్రు ర్లత్పః సమీపతః

టీక || తే = ఆవానరులు; మహాఘని హముయొక్క భవనివంటి భవనిని; చ
భం = మహాప్రవాహముతో సమాను కృః = చేసిరి.
దగులత్పః అని; దృష్ట్వా = చూచి; ల మహాప్రవాహము వచ్చినట్లు వచ్చి
త్పః = లత్పః అయ్యెక్క; సమీప నలత్పః అంజూచి, గూవానరులు, అం
తః = సమీపమునందు; సమం = ఏక దము నొకటిగా వజ్రాయుధమువలెను
కాలమున; వజ్రాశనిసమస్వనం = వ బిడుగువలెను మహాభవనిగల్గునట్లు, సిం
జ్రాయుధముతోను బిడుగుతోనుసమా హనాదము గావించిరి.
సమయిన భవనిగల; సింహనాదం = సిం అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన మహతా ప్రత్యబుధ్యత వానరః. ౪౧
మదవిహ్వలతామ్రాక్షో వ్యాకులస్త్విహూషణః

టీక॥ వానరః = సుగ్రీవుడు; మహా ప్రత్యబుధ్యత = మేలుకొనెను.
తా = గొప్పదగు; తేన = ఆ; శబ్దేన = అమృతాధ్వనికి, సుగ్రీవుండు, కైపు
స్వనిచేత; మదవిహ్వలతామ్రాక్షః = చే సులభముగాఁదెలుచుట కశక్యముల
కైపుచేసాధీనతప్పినవియు నెఱువైనవి యి యెఱువైన కన్నులతోను గ్రిండు
యునగు కన్నులుగలవాడై; వ్యాకుల మీఁదైన పుష్పసరంబులతోను ఆభరణం
స్త్విహూషణః = కలఁతనొందిన పుష్ప బులతోను గూడినవాడై నిదురమేలుకొ
మాలికలును సొమ్ములును గలవాడై; నెను. అని, తాత్పర్యము.

అ థాంగదవచ శ్చుత్వా తేనైవచ సమాగతా. ౪౨
మంత్రిణౌ వానరేంద్రస్య సమృతౌ దారదర్శినౌ
ప్లక్ష్యశ్చైవ ప్రభావశ్చ మంత్రిణౌ వర్థధర్తయోః. ౪౩
వక్త్ర ముచ్చావచం ప్రాప్తం లక్ష్మణం తౌ శశంసతుః

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; మంత్రి యో = అర్థమువిషయముయి ధర్తమువి
ణౌ = ప్రశస్తమయినయాలొచనగలవా షయముయి; ఉచ్చావచం = నానావిధ
రలును; వానరేంద్రస్య = వానరరాజ మయినవచనమును; వక్త్రం = చెప్పట
యినసుగ్రీవుఁడు; సమృతౌ = ఇద్దరులును; కు; ప్రాప్తం = వచ్చిన; లక్ష్మణం = ల
దారదర్శినౌ = భార్యలను జూచువారలు ట్మణుని; తౌ = అప్లక్ష్యప్రభావులు; శశం
ను, అంతఃపురములోనికిఁ బోఁదగినవా సతుః = చెప్పిరి.
రలుననుట, అగు; ప్లక్ష్యశ్చైవ = ప్లక్షుండు అంత, చక్కని యాలొచనశక్తిగల
ను; ప్రభావశ్చ = ప్రభావుండును అను; వారలును సుగ్రీవునకు ఇద్దరులును అంతః
మంత్రిణౌ = మంత్రులు; అంగదవచః = పురములోనికిఁ బ్రవేశింపఁదగినవారలు
అంగదునిమాటను; శ్రుత్వా = విని; తే నగు ప్లక్షుండు ప్రభావుండు నను మం
నైవచ = ఆయంగదునితోఁగూడనె; స త్పులిర్వరు, అంగదుని వచనంబు విని,
మాగతౌ = వచ్చినవారలై; అర్థధర్త యతనితోఁగూడ సంతిపురంబునకుఁబో

యి, లక్ష్మణుండు, అర్థధర్మముల విషయము చాల మాటలాడుటకై వచ్చి యున్నాడని సుగ్రీవునికి జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రసాదయిత్యా సుగ్రీవం వచనై స్సామనిశ్చితైః. ౪౪
ఆసీనం పర్యపాసీనో యథాశక్త్రం మరుత్పతమ్

టీక || తౌ (అధ్యాహృతము) = ఆ రలయి; డోచతుః (అధ్యాహృతము) = స్థూప్రభావులు; మరుత్పతిం = దేవత చెప్పిరి.
లకుంబభువైన; శక్త్రం యథా (స్థితం) = ఆష్టక్షప్రభావులు, దేవనాథుండగు ఇంద్రునివలె నింహనవాసీనుండై వెలుంగుచున్న సుగ్రీవునిసామవచనములచేత బ్రసన్నుండావించి, యతని సమీపమునంగూర్చుండి, యిట్లునివలెకెరి. అని, తాత్పర్యము.

సాద్య = ప్రసన్నునిగావించి; పర్యపాసీనో = సమీపమునఁ గూర్చుండినవా

సత్యసంధా మహాభాగా భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ. ౪౫
వయస్యభావం సంప్రాప్తౌ రాజ్యహ్నౌ రాజ్యదాయినౌ

టీక || సత్యసంధా = సత్యమయినప్రతిజ్ఞగలవారలును; మహాభాగా = పూజ్యమయినభాగ్యముగలవారలును; రాజ్యహ్నౌ = రాజ్యమునకుఁదగినవారలును; వయస్యభావం = మిత్రత్వమును; సంప్రాప్తౌ = పొందినవారలును; రాజ్యదాయినౌ = రాజ్యము నొసంగువారలును; భ్రాతరా = అన్నదమ్ములైన; రామలక్ష్మణౌ = రాముండును, లక్ష్మణుండును; స్తః (అధ్యాహృతము) = ఉన్నారు. ప్రతిజ్ఞ దప్పనివారలును మహాశక్తులును రాజ్యంబుఁబాలింప సమర్థులును, సీతోసఖ్యంబుగావించి నీకు రాజ్యంబొసంగినవారలునగు నన్నదమ్ములు రాముండును లక్ష్మణుండునునువారలున్నారగుదా! అని, తాత్పర్యము.

తయో రేకో ధనుష్పాణి ద్వావి కిష్కతి లక్ష్మణః. ౪౬

యస్య భీతాః ప్రవేపంతో నావాన్తుంచంతి వానరాః

టీక || తయోః = వారలలో; ఏ = అంకురు; నావాన్ = ధ్వనులను; ముం
కః = ఒకడైన; ధనుస్పాణిః = విల్లుచే = విడుచుచున్నాఁడు.
తంగల; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు; ద్వా = వారిలోనొకఁడు; లక్ష్మణుండనువాఁ
రి = వాకిలియందు; తిష్ఠతి = ఉన్నాఁడు; ధనుర్ధరుండయి వాకిటికి వచ్చియు
డు. వానరాః = వానరులు; యస్య = న్నాఁడు; అతనింబోచి, వానరులు ధ
ఎవ్వనికి, ఎవ్వనివలనననుట; భీతాః = యపడి పడంకుచు నాచుంబులు నేయ
భయపడినవారలయి; ప్రవేపంతః = ప చున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

స ఏష రాఘవభ్రాతా లక్ష్మణో వాక్యసారథిః ౪౭

వ్యవసాయరథః ప్రాప్త స్తస్య రామస్య శాసనాత్

టీక || సః = అట్టి; ఏషః = ఈ; రాఘ = భ్రాతృః = వచ్చినాఁడు.

వభ్రాతా = రామునితమ్ముండయిన; ల = ఆ రామునితమ్ముండులక్ష్మణుండు,
త్మణః = లక్ష్మణుండు; తస్య = ఆ; రామ = రామునిపనువునంజేసి, రామవాక్యమే
స్య = రామునియొక్క; శాసనాత్ = ఆ సారథిగాను, రామనియోగంబును గా
జ్ఞ వలన; వాక్యసారథిః = మాటయేసా విండుటయెరఁగంబుగానుగలవాడై, యి
రథిగాగలవాడై; వ్యవసాయరథః = చరికించచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
ప్రయత్నమెయిరదముగాగలవాడై;

అనుం చ దయతో రాజః తారాయా స్తన యోగవః ౪౮

లక్ష్మణేన సకాశం తే ప్రీషిత స్త్వరయా సఖ

టీక || అనఘ = పాపరహితుండ న; అనుం = ఈ; అంగవశ్య = అంగ
వశు; రాజః = రాజా! లక్ష్మణేన = మఁడును; త్వరయా = వేగముచేత;
లక్ష్మణునిచేత; తె = నీయొక్క; సకా = ప్రీషితః = పంపబడినాఁడు.
శం = సమీపమునుగూర్చి; తారాయాః = పాప రహితుండవగు సుగ్రీవుఁ
తారయొక్క; దయతః = ప్రియుడై వా! తారయొక్క ప్రియపుత్రుండగు

నీయంగదునిగూడ, శీఘ్రంబునం బొనాడు. అని, తాత్పర్యము.
వృద్ధి లక్ష్యమండ, నీయొద్దకుం బంపి

సో యం రోషపరీతాక్షో ద్వారి తిష్ఠతి వీర్యవాక్. ౪౧
వానరా న్యానరపతే చక్షుషా నిర్వహన్తివ

టీక || వానరపతే = వానరరాజవ వాటియందు; తిష్ఠతి = ఉన్నాడు.
గుసుగ్రీవుడా! వీర్యవాక్ = అధికమ వానరేందుడవగు సుగ్రీవుడా! మ
యినపరాక్రమముగల; సః = ఆ; అ హాపరాక్రమశాలియగు నా లక్ష్యమం
యం = ఈలక్ష్యమందు; రోషపరీతా మ, కన్నులం దీప్తికోపంబు దోషం,
క్షః = కోపముచేవ్యాపింపబడిన కన్ను జూపుల వానరులను దహించువాడు
లుగలవాడై; చక్షుషా = కంటచేత; వాలె, వాటిం గాలియున్నాడు.
వానరా = వానరులను; నిర్వహన్తివ అని, తాత్పర్యము.
స్థితః = కాల్చినట్లున్నవాడై; ద్వారి =

తస్య మహర్షా ప్రణవ్య త్వం సపుత్ర స్వబంధుభిః. ౪౦
గచ్ఛ శీఘ్ర మహారాజ రోషో హ్యస్య నివర్త్యతామ్

టీక || మహారాజ = సుగ్రీవుడా! మోహి = కోపముమాత్రము; నివర్త్య
త్వం = నీవు; సపుత్రః = కొడుకుతో
గూడినవారై; బంధుభిస్సహ = బంధు సుగ్రీవుడా! నీవు, పుత్రులతోను
లతోగూడ; శీఘ్రం = పగముగా; గ బంధులతోనుంగూడ శీఘ్రంబునలక్ష్య
చ్చ = పోము. తస్య = అతనికి; మా మని యొద్దకుబోయి, యిదిని శిరిస్తూ
ర్షా = శిరించేత; ప్రణవ్య = నమస్కర చేసమనగరించి, యితనికోపమును ఎ
రి చి; అస్య = ఈలక్ష్యమనియొక్క; రో ధ్దేనిపోగొట్టుము. అని, తాత్పర్యము.

య దాహ రామో ధర్మాత్త త త్కురుష్వ సమాహితః. ౪౧
రాజా తిష్ఠ స్వసమయే భవ సత్యప్రతిశ్రవః

టీక || రాజా = రాజా! ధర్మాత్త = ధర్మస్వభావుడగు; రామః = రాముఁ

దు; యత్ = దేని; ఆహ = చెప్పుచున్నా
డో; తత్ = దాని; సమాహితః = ఎచ్చ
రికగలవాడవై; కురుష్వ = చేయుము.
స్వసమయే = నీమర్యాదయందు; తిష్ఠ =
నిలువుము. సత్యప్రతిశ్రవః = సత్యమైన
ప్రతిజ్ఞగలవాడవు; భవ = అగుము.

వానర నాథుడా! ధర్మాత్ముండగు

రాముడేమిచెప్పుచున్నాడో, ఆపనిసి,
జాగ్రత్తతోఁ దప్పక చేయుము; నీవుగా
వించినప్రతిజ్ఞను దప్పక నెఱవేర్చి, నీమ
ర్యాదను గాపాడుకొనుము. అని, ప్లక్ష
ప్రభావులు సుగ్రీవునితోఁ జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

కీర్తింధాకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానమునందు, కీర్తింధాకాండైకత్రింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

—
శ్రీ

ద్వాత్రింశస్సర్గప్రారంభః.

అంగదస్య వచ శ్శ్రీత్వా సుగ్రీవ స్సచివైస్సహ

లక్ష్మణం కుపితం శ్రుత్వా ముమోచా సన మాత్మవాక్. ౧

టీక || అచ్చవాక్ = బుద్ధిమంతుం
డగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; సచివై
స్సహ = మంత్రిులతోఁగూడ; అంగద
స్య = అంగదునియొక్క; వచః = మా
టను; శ్రుత్వా = విని (అంగదుఁడు శ్రు
ధాన భూతుడగుటవలన, “అంగదుని

మాటవిని” యనిచెప్పఁబడినది); కుపి
తం = కోపించిన; లక్ష్మణం = లక్ష్మణు
ని; శ్రుత్వా = విని; అనసం = సీంహాస
నమును; ముమోచ = విడిచెను.
బుద్ధిమంతుడగు సుగ్రీవుండు, అంగద
భ్రరస్సహలగు నాప్లక్ష ప్రభావులమాట

నుని, లక్ష్యమును క్రుద్ధుండయ్యెనని చెలిసి, సింహాసనమునుండి దిగెను. అని, తా.

సచివా నబ్రవీ ద్వాక్యం నిశ్చిత్య గురులాఘవమ్
మంత్రజ్ఞా న్మంత్రకళలో మంత్రేషు పరినిష్ఠితాః. ౨

టీక॥ మంత్రకళలః = ఆలోచనలం వీత = పలికెను.

దు సమర్థుండయిన సుగ్రీవుడు; గురులాఘవం = గౌరవమును లాఘవమును; నిశ్చిత్యం = నిశ్చయించి; మంత్రజ్ఞా = ఆచారమును చక్కగాఁ దెలిసినవాఁడగు నున్నవారలును; సచివా = మంత్రుల జూచి, యిట్లు పలికెను.
నుగూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రు = అని, తాత్పర్యము.

న మే దుర్వ్యాపృతం కించి న్నా పి మే దురనుష్ఠితమ్
లక్ష్యణో రాఘవభ్రాతా క్రుద్ధః కి మిత చింతయే. ౩

టీక॥ కించిత్ = కొంచెమే; పి = ని; చింతయే = ఆలోచించుచున్నాను.

నాయొక్క; దుర్వ్యాపృతం = చెడ్డ నేమగుచుండలేదు; తప్పమాట
మాట; న = లేదు. మే = నాయొక్క; దురనుష్ఠితమ్ = చెడ్డపనియు; న = లేదు. చేపియుండలేదు; తప్పపనియుఁ జేసి
కిం = ఎందువలన; రాఘవభ్రాతా = రామునితమ్ముఁడు లక్ష్యమునకు, ఎందువలన గో
మనితమ్ముఁడయిన; లక్ష్యణః = లక్ష్యము పముగలిగెననియాలాచించుచున్నాను.
డు; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడు; ఇత = అని, తాత్పర్యము.

అసుహృద్భి ర్మమా మిత్రై ర్నిత్య మంతరదర్శిభిః
మమ దోషా న సంభూతాః శ్రావితో రాఘవానుజః. ౪

టీక॥ రాఘవానుజః = లక్ష్యము; అసుహృద్భిః = మంచిమనస్సులేనివారలును;

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౬౩

స ౩౨

నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; అంతరదర్శిభిః =
భిద్రమునుజూచువారలు నగు; మమ=
నాయొక్క; అమితైశ్రిః=శత్రువులచే
త; అసంఘాతాః=పుట్టనట్టి;మమ=
నాయొక్క; దోషాః=దోషములను;
భావితః = వినిపింపబడినాడు.

ఎల్లప్పుడును నాభిద్రములనే కనిపె
ట్టియుండు దురాత్ములగునాశత్రువులు,
నాయందు లేనిపోని దోషములను లక్ష
ణునితో జెప్పియుండురు.
అని, తాత్పర్యము.

అత్ర తావ ద్యథాబుద్ధి సర్వైరేవ యథావిధి

భావస్య నిశ్చయ స్తావ ద్విజ్ఞేయో నిపుణం శతైః. ౫

టీక॥ అత్ర=ఈవిషయమందు; తా
వత్=ముందుగా; యథాబుద్ధి=బుద్ధివ
తిక్రమింపక; యథావిధి = యథాశా
స్త్రముగా; నిపుణం = చక్కగా; శ
తైః=నన్నగా; సర్వైరేవ=అందఱి
చేతనే; భావస్య=చేష్టయొక్క; నిశ్చ
యః=నిశ్చితమము; తావత్=నాకల్ప

ముచేత; విజ్ఞేయః=తెలియదగినది.
ఈవిషయమందు, ముందుగా, మీ
రలంచఱును మీబుద్ధికొశలంబుకొలంది,
నీతిశాస్త్రోక్తపద్ధతని ఆలోచించి, లక్ష
ణునకుఁగోపముగలుగుటకుఁ దగిన కా
రణంబునంతయుఁ జక్కగానిశ్చయించి
తెలిసికొనవలెను. అని, తాత్పర్యము.

స ఖల్వస్తీ మను త్రాసో లక్ష్మణా న్నాపి రాఘవాత్

మిత్రం త్వస్థానకుపితం జనయత్యేవ సంభ్రమమ్. ౬

టీక॥ మమ=నాకు; లక్ష్మణాత్=
లక్ష్మణునివలన; త్రాసః=భయము; నా
స్తిఖాం=లేదుగదా! రాఘవాదపి=రా
మునివలనను; త్రాసః (అధ్యాహృత
ము)=భయము; న=లేదు. అస్థానకుపి
తం=కారణములేకయే కోపమునొం
దిన; మిత్రంతు=స్నేహితుఁడుమాత్ర
ము; సంభ్రమం=తొట్టుపాటును; జ

నయత్యేవ=కలిగింపనే కలిగించును.
లక్ష్మణుని యొద్దఁగాని రామునియొ
ద్దఁగాని నాకెంతమాత్రముభయములే
దు; అయితే, స్నేహితుఁడుకారణం
బులేక కోపంబువొందినయెడ నెట్టివా
నికిని సంభ్రమము గలుగకమానదు.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వధా సుకరం మిత్రం దుష్కరం పరిపాలనమ్

అనిత్యత్వాచ్చ చిత్తానాం ప్రీతి రత్నేపి భిద్యతే. ౭

టీక॥ మిత్రం = స్నేహతుఁడు; సు = తిః = స్నేహము; భిద్యతే = భేదించుట
 సర్వధా = అన్నివిధములచేతను; సుకరం = మిత్రుని సంపాదించుట యన్నివిధ
 రం = సులభముగాఁజేయుఁదగినవాఁడు. ములను సులభసాధ్యము; అమైత్రినిగా
 పరిపాలనం = కాపాడుట; దుష్కరం = పాడుటమాత్రము కష్టము; చిత్తవృత్తి
 చేయనలవిగానిది. చిత్తానాం = మన పాడుటమాత్రము కష్టము; చిత్తవృత్తి
 స్ఫులయొక్క; అనిత్యత్వాచ్చ = నిత్య చపలమగుటవలన, కొంచెమువైషమ్య
 ముగామివలనను, చపలత్వమువలనను; ముగలిగినను స్నేహముచేడును.
 అత్నేపి = కొంచెమునందుఁగూడ; ప్రీతి అని, తాత్పర్యము.

అతోనిమిత్రం ప్రస్తో హం రామేణతు మహాత్మనా

యన్త మోపకృతం శక్యం ప్రకర్తుం న శన్తయా. ౮

టీక॥ యత్ = ఏది; మహాత్మనా = ను; ప్రస్తా = భయపడెవాను.
 పూజ్యమయిన స్వభావముగల; రామే మహాత్ముఁడగు రాముఁడునాకేయు
 ణతు = రామునిచేతమాత్రము; మమ = పకారముగావించివాఁడా, అట్టియొక
 నాకు; ఉపకృతం = ఉపకారముచేయుఁ కారమునకు సరియైనపర్యాయకార
 బడినదో; తత్ = అది; నయా = నా ము సేయుటకు నాచే సంతమాత్ర శ
 చేత; ప్రకర్తుం = బదులుచేయుట క్యముగాదు; ఈకారణమువలనని, న
 కు; నశక్యం = అలవిగాదు. అతోనిమి సుభయపడెదను. అని, సుగ్రీవుండు మం
 త్రం = ఈకారణమువలన; అహం = నే నులతోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవేజైవ ముక్తస్తు హనుమా న్స్థరిపుంగవః

ఉవాచ స్వేన తర్కేణ మధ్యే వానరమంత్రణామ్. ౯

టీక॥ హరిపుంగవః = వానరశ్రేష్ఠుఁడు; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; ఏవం =
 యిట్లు; హనుమాన్ = హనుమంతుఁ డగు; ఉక్తం = చెప్పబడినవాఁడైనం

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౬౦౫

స ౩౨

తన; వానరమండ్రాణం = వానరమం
త్రులయొక్క; మధ్యే = నడుమను; స్వే
స = తనదైన; తద్యేణ = దీక్షాచేత; ఉ
వాచ = పలికెను.

వానరోత్తముండగు హనుమంతుం

డు, సుగ్రీవుండుచెప్పినమాటనువిని, వా
నరమండ్రులనడుమ, దనబుద్ధిబలంబుచే
టపడ, నిట్లనిపలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వదా వై త దాశ్చర్యం య త్వం హరిగణేశ్వర
న విస్తరసి సుస్థిగ్ధ ముపకారకృతం శుభమ్. ౧౦

టీక॥ హరిగణేశ్వర = వానరసమూ
హములకుం బ్రస్తుండవగు సుగ్రీవుండా.
త్వం = నీవు; సుస్థిగ్ధం = మిక్కిలియు
స్నేహముగలవాడను; శుభం = మం
గళకరుండును; ఉపకారకృతం = ఉప
కారముచేసిన వాడనునగు వాని; నవి
స్తరసి (ఇతి యత్) = మఱవకున్నావ
మనవియేదిగలవో; ఏతత్ = ఇది; సర్వ

ధా = అన్నివిధములను; నతశ్చర్యం = అ
శ్చర్యకరముకాదు.

వానరరాజా! మిక్కిలియుస్నేహం
బుగలవాడను సద్గుణ సంపన్నుండున
గు నుపకారంబుకావించినవాని, నీయ
ట్టిధర్మాత్తుండు మఱవకుండుట యెంత
మాత్రము నాశ్చర్యకరముగాదు; నీకిది
సహజమే. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవేణతు వీరేణ భయ మత్సృజ్య దూరతః

త్వస్త్రియార్థం హతో వాలీ శక్రతుల్యపరాక్రమః. ౧౧

టీక॥ వీరేణ = పరాక్రమశాలియ

గు; రాఘవేణతు = రామునిచేతమా
త్రము; త్వస్త్రియార్థం = నీయొక్క
సంతోషంబుకొఱకు; భయం = వెఱపు
ను; దూరతః = దూరమునందు; ఉత్సృ
జ్య = విడిచి; శక్రతుల్యపరాక్రమః =
దేవేంద్రునితో సమానమయిన పరా
క్రమముగల; వాలీ = వాలి; హతః = వ

ధింపఁబడినాడు.
పరాక్రమశాలియగు రాముండు,
నీయొక్కసంతోషార్థమయి, ఎంతమా
త్రము భయంబునొందక, దేవేంద్రుని
పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గల
వానిని, వధించివుచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౨

సర్వధా ప్రణయా తుగ్రద్ధో రాఘవో నా త్ర సంశయః
భ్రాతరం సంప్రహితవాక్ లక్ష్మణం లక్ష్మీవర్ధనమ్. ౧౨

టీక॥ రాఘవః = రాముడు; సర్వ

లేదు.

ధా=అన్నివిధములను; ప్రణయాత్ =
స్నేహమువలన; క్రుద్ధః = కోపించిన
వాడై; భ్రాతరం=తమ్ముడైన; లక్ష్మీ
వర్ధనం = సంపదనువృద్ధిబొందించున
ట్టి; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; సంప్రహిత
వాక్=పంపినాడు. అత్ర=ఈవిషయ
మందు; సంశయః=సందేహము; న=

అన్నివిధంబులను, రాముడుస్నేహై
బ్రణయకోపంబుపూని, తమ్ముని, సం
పదను వృద్ధిబొందించునట్టి లక్ష్మణుని
సీయద్గతుం బంపియుండునేకాని, వేఱు
కాదు; ఈవిషయమునందుఏంతమాత్ర
ముసందియములేదు. అన, తాత్పర్యము.

త్వం ప్రమత్తో న జానీషే కాలం కాలవిదాం వర
పుల్లసప్తచ్ఛదశ్యామా ప్రవృత్తా తు శర చ్చివా. ౧౩

టీక॥ కాలవిదాం=కాలముఁదెలిసి

వృత్తా=వచ్చినది.

నవారలలో; వర=శ్రేష్ఠుడవగు సుగ్రీ
వుడా! త్వం=నీవు; ప్రమత్తః=ఏమఱి
నవాడవై; కాలం=కాలమును; నజా
నీషే=ఎఱుంగకున్నావు. పుల్లసప్తచ్ఛ
దశ్యామా=వికసించినయేడాకులరంటి
పూలచే నల్లనైన; శివా= మంగళకర
మయిన; శరతతు=శరదృతువును; ప్ర

కాలముఁ దెలిసినవారలలో నుత్త
ముడవగు సుగ్రీవుడా! నీవు, ఏమఱి
యిండుటవలన, నీకుఁగాలము దెలియ
కున్నది; చక్కఁగావికసించిన యేడా
కు లరంటిపూలచే నల్లనైన సుందరమ
యిన శరదృతువుగూడ, వచ్చినది.
అని, తాత్పర్యము.

నిర్మలగ్రహనక్షత్రా ద్యః ప్రణక్షవలాహకా
ప్రసన్నా శ్చ దిశ స్సర్వా స్ఫురితశ్చ సరాంసివ. ౧౪

టీక॥ ద్యః=ఆకాశము; నిర్మలగ్ర
హనక్షత్రా= స్వచ్ఛములయిన గ్రహ

ములునునక్షత్రములునుగలది; ప్రణక్షవ
లాహకా=నశించిన మేఘములుగలది.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౬౦

స ౩౨

దిశశ్చ=దిక్కులును; సర్వాః = అన్నియు; సరితశ్చ=నదులును; ప్రసన్నాః=నిర్మలములయినవి. సరాంసీచ=కొలంకులును; పసన్నాని (అధ్యాహృతము)= నిర్మలములయినవి.

అకాశమునందు, మేఘములు సరిదిచి, గ్రహములును నక్షత్రములును నిర్మలముగానున్నవి; దిశలును నదులును గొలంకులును ప్రసన్నములయియున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్త ముద్యోగకాలంతు నానైషి హరిపుంగవ
త్వం ప్రమత్త ఇతి వ్యక్తం లక్ష్మణోయ మిహగతః. ౧౫

టిక|| హరిపుంగవ= నానరశ్రేష్ఠుఁడా! త్వం=నీవు; ప్రమత్తః=ఏమియున్నవాడవై; ప్రాప్తం=వచ్చిన; మద్యోగకాలంతు = ప్రయత్నసమయమును మాత్రము; నానైషి = ఎఱుంగకున్నావు. ఇహ=ఈ కారణమువలన; అగతః=ఈ; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; ఇహ=ఇచట;

టిక; ఆగతః=వచ్చినాడు; వ్యక్తం=స్పష్టము. హనరోత్తమఁడా! యుద్ధమునకుఁ బ్రగత్నముగేయు సమయమువచ్చినను, నీవు ప్రమత్తుండవై తెలియకున్నావు కావున, లక్ష్మణుడిచేతికిఁ బ్రక్కఁడు; అని, స్పష్టము. అని, తాత్పర్యము.

అన్తస్య హృదయస్య పరుషం పురుషాంతరాలే
వచనం మర్షణీయం తే రాఘవస్య మహాత్మనః. ౧౬

టిక|| అన్తస్య=దుఃఖితుండను; హృదయస్య=అపహరింపబడిన భాగ్యకలవాఁడునగు; మహాత్మనః = పూజ్యులయిన స్వభావముగల; రాఘవస్య=రామునిమొక్క; పురుషాంతరాలే=ఇతరపురుషునుండి; ఆగతం (అధ్యాహృతము)=వచ్చిన; పరుషం=కఠినమయిన; వచనం=మాట; తే=నీకు; మర్షణీయం=ఓర్వదగినది.

భాగ్యం గోపించి దుఃఖితుండై యున్నవాడను, నీకు పహరింపబడిన మహాత్ములవలన గామనిండు లక్ష్మణునిచే జెప్పి పంపినమాట పరుషముగానున్నను, నీవు గోపించక, సహించి యుండవలెను. అని, తాత్పర్యము. విశేషార్థము. — రాముని పరుషవచనంబు సహించవలెననుటకుఁ జెప్పఁకాఁగముఖ్యము; నీకుఁ జెఱుఁగముగావించు

చరిత్రపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యనహితము.

న 32

చినవాఁడు కావుననే రామునిమాటను నీవు మఱిసహింపవలెను; అందును, నీవుసహింపవలెను; దుఃఖితుండైనవుడు ఇవుడు రాముఁడు పంపినమనిపిచెప్పఁ అతని పరుష వచనమును మఱియు స బోవుచున్నాఁడుగాని, రాముఁడే సా హింపవలెను; అందును భార్యంగోలు తూత్తుగా చెప్పటలేదు గావునఁ గూడ పోయి దుఃఖితుండయిన యతని మాట సహించి యుండవలెను.

కృతాపరాధస్య హితే నాస్య తృక్యాన్యహం క్షమమ్
అంతరేణాం జలిం బద్ధ్వా లక్ష్మణస్య ప్రసాదనాత్. ౧౭

టీక॥ అహం=నేను; కృతాపరాధ హి = చూడనుగదా!
స్య = చేయఁబడిన యపరాధముగల; సంకేతకాలము దప్పటవలన నప
తే=నేను; అంజలిం = చేసెదామును; బ రాధముగావించినవాడవైన నీవు, చే
ద్ధ్వా=కట్టి; లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొ మోద్దుగీలించి లక్ష్మణునిచేడుకొని ప్ర
క్రొ;ప్రసాదనాద్యతే= ఊహించుటను సన్నుంఁగావింపవలసినదేకాని నుఱియు
విడిచి; అన్యత్ = ఇతరమయిన; క్షమం = కటి యుక్తమయినయపాయము వా
యోగ్యమయినకార్యమును; నపక్యాది కువఱేతోచలేదు. అని, తాత్పర్యము.

నియుక్తై ర్నందైభి ర్వాన్యో హ్యవశ్యం పార్థివో హితమ్
అతపవ భయం త్యక్త్వా బ్రవీ వ్యవధృతం వచః. ౧౮

టీక॥ పార్థివః = రాజు; నియు = యైన; వచః = మాటను; బ్రవీచి=చె
క్తై = నియోగింపఁబడిన; మందైభిః = స్పృశున్నాను.
మంత్రులచేత; అవశ్యం = తప్పక; హి రాజనియుక్తులగు మంత్రులు, రా
తం = పేలుగలిగించుమాట; వాచ్యో జనకు అవశ్యము హితంబు బోధింపవ
హి = చెప్పఁదగినవాఁడుగదా! అతపి తనుగావున, సేనివుడు రాజభయంబున
ఇందువలననె; భయం = వెఱపును; త్య దలి, నాకుఁదోచినహితమును నిశ్చితము
క్త్వా = విడిచి; అవధృతం = నిశ్చితమ గాఁజెప్పుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

అగ్నికుష్ఠ స్సమగ్ధోహి చావ మద్యవ్య రాశుః

శ్రీమద్రామానుజము * కిష్కింధాకాండము.

స ౩౨

సదేవాసురగంధర్వం వశే స్థాపయితుం జగత్. ౧౯

<p>టీక రాఘవః=రాముడు; అభి క్రుద్ధః=కోపించినవాడై; చాపం=ధ నుస్సును; ఉద్యమ్య= ఎత్తి; సదేవాసు రగంధర్వం = దేవతలతోను అసురుల తోను గంధర్వులతోను గూడిన ; జగ త్=ప్రపంచమును; వశే=అధీనతయం దు; స్థాపయితుం= ఉంచుటకు; సమ</p>	<p>ర్థోహి=శోభించుగదా! రాముడు, కోపించినచో, ధనుర్ యందై, దేవాసుర గంధర్వ సహితం బుగాఁ బ్రపంచబునంతయుఁ దనస్వా ధీనము చేసికొనఁగలఁడుగదా! అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

స స త్నమః కోపయితుం యః ప్రసాద్యః పున ర్భవత్
పూర్వోపకారం స్మరతా కృతజ్ఞేన విశేషతః. ౨౦

<p>టీక యః=ఎవఁడు; ప్రసాద్యః=ఉ డింపఁబడగినవాఁడు; భవత్=అగు నో; సపునః=అతఁడుమాత్రము; విశే షతః=విశేషించి; పూర్వోపకారం= మునుపటియుపకారమును; స్మరతా= తలంచుచున్న; కృతజ్ఞేన = తనకుఁజే యఁబడినయుపకారమునుమఱవనివాని చేత; కోపయితుం=కోపింపఁజేయుట</p>	<p>కు; త్నమః=తగినవాఁడు; న=కాఁడు. ఎవ్వఁడు కుపితుండయినపుడు, ప్ర సన్నుఁడుగాఁ జేయఁదగినవాఁడో, అ ట్టి బలవంతునికి, కోపము గలిగింపరా దు; అందువిశేషించి, అతనివలన నుప కారమునుబొంది కృతజ్ఞుడైనవాఁడు, ఎంతమాత్రముఁ లిగింపరాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తస్య మూర్ధ్నా ప్రణమ్య త్వం సపుత్ర సుసహృజ్జనః
రాజం స్తిష్ఠ స్వసమయే భర్తృర్భ్యోన తద్వశః. ౨౧

<p>టీక రాజః = వానరరాజు! త్వం=నీవు; సపుత్రః = కొడుకుతోఁ గూడినవాడవై; సుసహృజ్జనః = బం ధుజనముతోఁగూడినవాడవై; నిస్య=</p>	<p>ఆరామునకు; మూర్ధ్నా=శిరసుచేత; ప్రణమ్య=నమస్కరించి; భర్తృః=పెం దుటికి; భార్యేవ=పెండ్లామువలె; తద్వ శః=అతనియధీనుడవై; స్వసమయే=</p>
---	---

ప్రతిపదాంధ్రబీకాతాత్పర్యసహితము

స ౩౨

నీప్రజ్ఞయందు; ఏష్ట=ఉండుము.

వానరరాజా! నీవిపుడు, నీవుతు
నితోను బంధుజనులతోనుంగూడ నతని
కిననుసరించి, పెనిమిటియధీనయి

ధార్యయుండునట్లు, నీవు అని యధి
నుండవై, నీప్రజ్ఞను నెఱవేర్చుము.
అని, తాత్పర్యము.

న రామరామానుజశాసనం త్వయా
కపింద్ర యుక్తం మనసా వ్యభిచీతుమ్
మనో సీ తే జ్ఞాన్యతి మానుషం బలం
సరాఘవస్యా స్య సురేంద్రవర్చసః ౨౨

టీక || కపింద్ర=వానరరాజా! త్వ
యా=నీచేత; రామరామానుజశాస
నం=రామునియొక్కయు రామునిచే
యుండయున లక్ష్యణునియొక్కయు ఆ
జ్ఞను; మనసాపి=మనసుచేతనుగూడ;
అభిచీతుమ్=అక్రమించుటకు; నయు
క్తం=సరికాదు. లేక=నీయొక్క; మ
నః=మనస్సు; సురేంద్రవర్చసః=దేవేం
ద్రునియొక్క కాంతివంటికాంతిగల; స
రాఘవస్య=లక్ష్యణునితోగూడిన; అ
స్య=ఈ రామునియొక్క; మానుషం=
మనుష్యసంబంధియగు; బలం=బలిమిని;

జ్ఞాన్యతిహి = ఎఱుంగునుగదా!
వానరరాజా! నీవు రామునిమాటను
గానిలక్ష్యణునిమాటను గానిమనస్సుననై
ననుమితమాత్రమక్రమించుట యుక్త
ముకాదు; దేవేంద్రసమానుడగు రా
మునియొక్కయులక్ష్యణునియొక్కయు,
దివ్యాస్త్ర బలంబుమాత్రమేగాక, స్వా
భావికమయినదేహబలంబుగూడ నీమన
సునకుఁదెలిసియె యున్నదిగదా! అని,
హనుమంతుఁడు, సుగ్రీవునకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యారే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

కిరీంధాకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిరీంధాకాండద్వాత్రింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

(౨)

త్రయస్త్రింశసర్గపారంభః.

అథ ప్రతిసమాదిప్తో లక్ష్మణః పరవీరహః

ప్రవివేకగుహం ఘోరాం కిష్కింధాం రాసుకాసనాత్. ౧

టీక || అథ = అటుపిమ్మట; రామ ప్రవివేక=చూచెను.
కాసనాత్ = రామనియాజ్ఞవలన; పర అంత, రామనియాజ్ఞవలన, శత్రు
వీరహః = శత్రువీరులవధించునట్టి; లక్ష్మ వీరహంతయగు లక్ష్మణుడు, అంగదుం
ణః = లక్ష్మణుండు; ప్రతిసమాదిప్తో = దు సుగ్రీవునియొద్దకుఁ బోయి మఱలవ
మఱలించిలువఁబడినవాఁడై; ఘోరాం = చ్చిపిలువ, భయంకరమయినగుహకా
భయంకరమయిన; గుహం = గుహకా రమగు కిష్కింధానగరముఁ బ్రవేశిం
రిమయిన; కిష్కింధాం = కిష్కింధను; డెను. అని, తాత్పర్యము.

ద్వారస్థా హరయ స్తత్ర మహాకాయా మహాబలాః

బహువు ర్లక్ష్మణం దృష్ట్వా సర్వే ప్రాంజలయ స్థితాః. ౨

టీక || తత్ర = అచట; మహాకా దేహేద్భుగలవారలయి; స్థితాః = నిలు
యాః = గొప్పమేనుగలవారలును; మ చున్నవారలు; బహువుః = అయిరి.
హాబలాః = అధికమయిన బలముగల మహా కాయులును మహా బలశా
వారలునగు; ద్వారస్థాః = వాకిటను బులునగు నచట వాకిటఁ గావలియున్న
స్థా; హరయః = వానరులు; సర్వే = వానరులు, లక్ష్మణుఁజూచి, యేందఱును
అందఱను; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; దృ చేతులుమోడ్చుకొని నిలుచుండిరి.
ష్ట్వా = చూచి; ప్రాంజలయః = మంచి అని, తాత్పర్యము.

నిశ్శ్వసంతంతుతం దృష్ట్వా క్రుద్ధం వశరథాత్తజమ్

బహువు ర్నరయ స్త్రస్తా ననైవం పర్యవారయత్. ౩

టీక || హరయః = వానరులు; క్రుద్ధం = కోపించినవాఁడును; నిశ్శ్వసం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స 33

తం = నిట్టూర్పులు విడుచుచున్నవాడు
నగు; తం = ఆ; దశరథాత్ జం = దశర
థమహారాజు కొడుకైన లక్ష్మణుని; దృ
ష్వాతు = చూచినంతసే; త్రస్తాః = భయ
పడినవారలు; బభూవుః = అయిరి. ఏ
నం = ఈలక్ష్మణుని; నచపర్యవార

యన్ = పరిఃస్థింపరైరి.

అవ్వనరులు, కుపితుండై నిట్టూర్పు
లునిగుడించుచున్న దశరథపుత్రులక్ష్మ
ణుంజూచి, భయపడినవారలయి, య
తని సమీపమునకుఁబోవఁజాలరైరి.
అని, తాత్పర్యము.

స తాం రత్నమయీం శ్రీమాన్ దివ్యాం పుష్పితకాననామ్
రమ్యాం రత్నసమాకీర్ణాం దదర్శ మహతీం గుహామ్. ౪
హర్షప్రాసాదసంబాధాం నానాపద్యోపశోభితామ్
సర్వకామఫలై ర్వృక్షైః పుష్పిజై రుపశోభితామ్. ౫
దేవగంధర్వపుత్రై శ్చ వానరైః కామరూపిభిః
దివ్యమాల్యాంబుధై శ్శోభితాం ప్రియదర్శినైః. ౬
చందనాగరుపద్మానాం గంధై స్సురభిగంధినామ్
మైత్రేయాదాం మధూనాంచ సమ్మేదిత మహాపథామ్. ౭

టీక || శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుం
దగు; సః = అలక్ష్మణుండు; రత్నమ
యీం = మణివికార మయినదియు; ది
వ్యాం = శ్రేష్ఠమును; పుష్పితకాననాం =
పూచినయడవులుగలదియు; రమ్యాం =
సుందరమును; రత్నసమాకీర్ణాం = మ
ణులచే వ్యాపించి బడినదియు; హ
ర్షప్రాసాద సంబాధాం = ధనికుల
యిండ్ల చేతను దేవగృహముల చేతను
నండి నదియు; నానా పద్యోపశోభి
తాం = నానావిధములయిన యంగ
ర్లచేఁ బ్రకాశించుచున్నదియు; సర్వ

కామఫలైః = సమస్తములయిన కో
రఁబడిన ఫలములు గలవియు; పుష్పి
తైః = పూచినవియునగు; వృక్షైః =
చెట్లచేత; ఉపశోభితాం = ప్రకాశిం
చుచున్నదియు; దేవగంధర్వపుత్రైః =
దేవతల యొక్కయు గంధర్వుల యొ
క్కయుఁ గొడుకులయిన వారలును;
కామరూపిభిః = ఇగ్నార్ధీనమగు రూ
పముగలవారలును; దివ్యమాల్యాంబర
ధరైః = శ్రేష్ఠములయిన పుష్పమాలికల
ను వస్త్రములనుధరించినవారలును; ప్రి
యదర్శినైః = సుతోషకరంబగు చూచు

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౬౩

స ౩౩

టగలవారలునగు; వానరైశ్వ=వానరులచేతను; శోభితాం = ప్రకాశించుచున్నదియు; సురభిగంధివాం=రమణీయమయినవాసనగల; చందనాగరుపద్మానాం=చందనముయొక్కయు అగరువుయొక్కయు పద్మములనువిలేపనద్రవ్యముయొక్కయు; మైరేయాదాం=ఆరెవువ్వకడుగునీళ్లు బెల్లమువీనితోఁజేసినమద్యములయొక్కయు; మధూనాంచ=ఇప్పవువ్వతోఁ జేసిన మద్యములయొక్కయు; గంధైః = వాసనలచేత; సమ్మోదితమహాపథాం=వాసనగలరాజమార్గములుగలదియునగు; మహాతీం=గొప్పదైన; గుహం=కిష్కింధను; దదర్శ=చూచెను.

శ్రీమంతుండగులక్ష్మణుండు, రత్నములతోఁగట్టబడినదియు, బుప్పించినవనంబులుగలదియు, రమణీయంబును, అవణంబులందునింకియున్న మణులుగలదియు, ధనకగృహంబులచేతను జేవా

లయంబులచేతనునిండియున్నదియు నానావిధములయిన యాపణంబులతోనొప్పుచున్నదియు ఉత్తమములయిన ఫలంబులుగల ఫలవృక్షముల చేతను బుప్పితంబులగు పుష్పవృక్షముల చేతను శోభిల్లుచున్నదియు జేవతలకు గంధర్వులకు జన్మించినవారలును గామరూపులను దివ్యంబులగు పుష్పమాలికలును సమవస్త్రంబులుదాల్చి చూపరులకు సంతోషంబుసేయుచున్నవారలునగు వానరులచేఁబ్రకాశించుచున్నదియు, మంచివాసనగల చందనము అగరు పద్మము మొదలగు విలేపనద్రవ్యములయొక్కయు ఆరెవువ్వ బెల్ల ముకడుగునీళ్లువీనితోఁజేసినమద్యములయొక్కయు ఇప్పవువ్వతోఁజేసినమద్యములయొక్కయు సుగంధంబుచేగుదాళించుచున్న రాజమార్గంబులు గలదియు నగు, విశాలమయిన కిష్కింధా నగరముంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

దదర్శ గిరినద్యశ్చ విమలా స్తత్ర రాఘవః

టీకా రాఘవః = లక్ష్మణుండు; త్ర=ఆకిష్కింధయందు; విమలాః=స్వచ్ఛములముగల; గిరినద్యశ్చ(గిరినదీశ్చ)=పర్వతములను; దదర్శ=చూచెను.

ఆ కిష్కింధయందు, లక్ష్మణుండు, స్వచ్ఛములముగల పర్వతనదులనుం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

అయగదన్య గృహం రమ్యం మైందన్య ద్వివిదన్యచ. ౮

గవయస్య గవాక్షస్య గజస్య శరభస్యచ
విద్యున్నాల్లేచ్చ సంపాతే సూర్యాక్షస్య హనుమతోః
వీరబాహూ సుబాహూశ్చ నళస్య సుమహాత్మనః
కుముదస్య సుషేణస్య తారజాంబవతోః ప్రథా. ౧౦
దధివక్త్రస్య నీలస్య సుపాటలసునేత్రయోః

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = అల
క్ష్యణండు; అంగదస్య = అంగదునియొక్క; రవ్యం = సుందరమయిన; హం = ఇంటిని; మైందస్య = మైందునియొక్క-యము; ద్వివిదస్యచ = ద్వివిదునియొక్క-యము; గవయస్య = గవయునియొక్క-యము; గవాక్షస్య = గవాక్షునియొక్క-యము; గజస్య = గజునియొక్క-యము; శరభస్యచ = శరభునియొక్క-యము; విద్యున్నాల్లేచ్చ = విద్యున్నాల్లియొక్క-యము; సంపాతే = సంపాతియొక్క-యము; సూర్యాక్షస్య = సూర్యాక్షునియొక్క-యము; హనుమతోః = హనుమంతునియొక్క-యము; వీరబాహూః = వీరబాహునియొక్క-యము; సుబాహూశ్చ = సుబాహువుయొక్క-యము; మహాత్మనః = అధిష్ఠమయిన ప్రభావముగల; నళస్యచ = నళునియొక్క-యము; కుముదస్య = కుముదునియొక్క-యము; సుషేణస్య = సుషేణునియొక్క-యము; తథా = అట్లు; తారజాంబవతోః = తారునియొక్క-యము జాంబవంతునియొక్క-యము; దధివక్త్రస్య = దధివక్త్రునియొక్క-యము; నీలస్య = నీలునియొక్క-యము; సుపాటలసునేత్రయోః = సుపాటలుని నేత్రునియొక్క-యము; సుహృద్యంబును మైందుని నికేతనంబును ద్వివిదుని వానస్థానంబును గవయుని గేహంబును గవాక్షుని యంచిరంబును గజుని చేత్తమును శరభుని యాలయంబును, విద్యున్నాల్లిసద్దంబును సంపాతి యగారంబును సూర్యాక్షుని హర్త్యంబును హనుమంతుని భవనంబును వీరబాహుని స్థానంబును సుబాహుని గృహంబును మహాప్రభావుండగు నళుని యాలయంబును కుముదుని సదనంబును సుషేణుని గేహంబును తారజాంబవంతులహర్త్యంబులును దధివక్త్రుని గృహంబును నీలుని షేడయు సుపాటలసునేత్రులలోఁగిక్లును, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతేషాం కపిముఖ్యానాం రాజమార్గే మహాత్మనామ్. ౧౧
దదర్శ గృహముఖ్యాని మహాసారాణి లక్ష్మణః
పాండురాభ్రప్రకాశాని దివ్యమాల్యయుతానిచ. ౧౨
ప్రభూతధనధాన్యాని స్త్రీరత్నైశ్శోభితానిచ

టీక || లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు; రాజోభితానిచ = ప్రకాశించుచున్నవియు
జమార్గే = రాజమార్గమునందు; మనగు; గృహముఖ్యాని = ఉత్తమముల
హాత్మనాం = అధికమయిన పరాక్రమయినగృహములను;దదర్శ=చూచెను.
ముగల; ఏతేషాం = ఈ; కపిముఖ్యా మహాపరాక్రమశాలులగు ఈవాన
నాం= వానరశ్రేష్ఠులయొక్క; మహా రోత్రములయొక్క, అధికమయిన దా
సారాణి = అధికమయిన బలముగలవి ర్థముగలవియు తెల్లని వేఘంబులచ
యు; పాండురాభ్రప్రకాశాని= తెల్ల లెఱకాశించుచున్నవియు సుత్రమంబు
నివేఘములయొక్క కాంతివంటి కాం లగు పూలమాలికలచేనలకరింపఁబడి
తిగలవియు; దివ్యమాల్యయుతానిచ = నవియు, అధికముగా ధనధాన్యముల
శ్రేష్ఠములయిన పుష్పమాలికలతోఁగూ చేసింపినవియు సుత్రమస్త్రీలచే నొప్పు
డినవియు; ప్రభూతధనధాన్యాని= అ చున్నవియునగు నీ యుత్తమగృహంబు
ధికమయిన ధనమును ధాన్యము గలవి లను, లక్ష్మణుడు, రాజమార్గంబునం
యు; స్త్రీరత్నైః=ఉత్తమస్త్రీలచేత; బూచెను. అని,తాత్పర్యము.

పాండురేణ తు సాలేన పరిక్షిప్తం దురాసదమ్. ౧౩
వానరేంద్రగృహం రమ్యం మహేంద్రసదనోపమమ్

టీక || సః (అధ్యాహృతము)= ఆ వేంద్రుని యింటితోఁ బోలిగలదియు
లక్ష్మణుడు;పాండురేణ = తెల్లనైన; నగు; వానరేంద్రగృహంతు=వానరరా
సాలేన = ప్రాకారముచేతను; పరిక్షి జయిన సుగ్రీవుని యింటినిగూడ; దద
ప్రం=చుట్టుబడినదియు; దురాసదం= ర్శ = చూచెను.
పాండవలవిగానిదియు; రమ్యం= సుంద అంత, చుట్టును తెల్లని ప్రాకారం
రమును; మహేంద్రసదనోపమం= చే బు గలదియుఁ బ్రవేశింప నలవిగానిది

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స 33

యు రమణీయంబును చేవలదుని గృహ సుగ్రీవుని గృహమును, లక్ష్మణుండు హుంబువల నున్నదియునగు వానరరాగాంచెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్లోకైః ప్రాసాదశిఖరైః కైలాసశిఖరోపమైః. ౧౪
 సర్వకామఫలై ర్వృక్షైః పుష్పితై రుపశోభితమ్
 మహేంద్రదత్తై శ్రీమద్భి ర్నీలజీమూతసన్నిభైః. ౧౫
 దివ్యపుష్పఫలై ర్వృక్షై శ్శతచ్ఛాయై ర్నవోరమైః
 హరిభి స్సంవృతద్వారం బలిభి శ్శస్త్రపాణిభిః. ౧౬
 దివ్యమాల్యావృతం శుభ్రం తప్తకాంచనతోరణమ్
 సుగ్రీవస్య గృహం రవ్యం ప్రవివేక మహాబలం. ౧౭
 అవార్యమాణ సౌమిన్ ర్నహభ్రమివ భాస్కరః

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; సౌమిన్=లక్ష్మణుడు; శుభ్రః=తెల్లనివియు; కైలాసశిఖరోపమైః=కైలాసపర్వతమయొక్క శృంగములతోఁబోలి-గలవియునగు; ప్రాసాదశిఖరైః=వేడలయొక్క-శిఖరములచేతను; సర్వకామఫలైః=సమస్తములమునతోఁబడిన ఫలములు గలవియు; పుష్పితైః=పూచినవియునగు; వృక్షైః=చెట్లచేతను; మహేంద్రదత్తైః=చేపొండ్రినిచ్చేవిచ్చుబడినవియు; శ్రీమద్భిః=శ్రీమద్భిః=నల్లనిశేషములతో సమానములును; దివ్యపుష్పఫలైః=స్వర్గమునందలి పూలునుబండ్లును గలవియు; శతచ్ఛాయైః=	మైః=వల్లనినీడగలవియు; మనోరమైః=రమణీయములునగు; వృక్షైః=చెట్లచేతను; ఉపశోభితం=ప్రకాశించుచున్నదియు; బలిభిః=అధికమయినబలముగలవారలును; శస్త్రపాణిభిః=ఆయుధములుచేతులంగలవారలునగు; హరిభిః=వానరులచేత; సంవృతద్వారం=అడ్డగించబడినవాకిలిగలదియు; దివ్యమాల్యావృతం=ఉత్తమములయిన పుష్పమాలికలచేతఁగప్పుబడినదియు; శుభ్రం=తెల్లనిదియు; తప్తకాంచనతోరణం=కాంచనబడినబంగారుతలవాకిలిగలదియు; రవ్యం=సుందరమునగు; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; గృహం=ఇంటిని; అవార్యమాణః=అడ్డగించబడినవా
---	---

డై; మహాభ్రా = గొప్ప పేఁగుమును; భాస్కరశవ = సూర్యుడువలె; ప్రవిశే = చొచ్చెను.

మహా బలిశాలియగు లక్ష్మణుండు, కైలాసశిఖరంబులంబోలిన తెల్లని ప్రాసాదశిఖరంబులతో నొప్పుచున్నదియు, ఉత్తమ ఫలప్రదంబులగు సమస్తఫలవృక్షములతోనుబుట్టితంబులగుచున్నవృక్షములతోనుండునదియు, మజాయుజ్జేవేంద్రుండొసంగిన, శ్రీమంతంబులునుమేఘములువలె నల్లగా విశాలములైనవియు దివ్యంబులగుచున్నంబులునుఫలంబులును గలవియు జల్లని నీడతోఁగూడినవి

యు మనోహరంబులగు జేవవృక్షంబులచేఁ బ్రకాశించుచున్నదియు, వాటిటద్వారపాలురగు ఆయుధపాణులందున బలవంతులయిన వానరవిరులచేఁ ద్వితంబును దివ్యంబులగు మాల్యమచే నలంకృతంబును ధవళవర్ణంబును ఉత్తమమయిన బంగారముతోఁ జేయబడిన తలవాకిలితో నొప్పుచున్నదియు రమణీయంబునగు సుగ్రీవునిగృహంబులోనికి, ద్వారపాలురచే నివారించబడనివాడై, సూర్యుడు మహాపేఁగుండుజొచ్చునట్లు, ప్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స సప్త కత్యౌధర్వాత్తా నానాజనసమాకులాః. ౧౮
ప్రవిశ్య సుమహా ధ్వప్తం దదర్శాం తఃపురం మహత్
హైమరాజతపస్యంకై ర్మహాభి శ్చ వరాసనైః. ౧౯
మహాద్వాస్తరణోపేతై స్తత్రతత్రో పశోధితమ్

టీక || ధర్వాత్తా = ధర్మస్వభావుండగు; సః = అలక్ష్మణుండు; నానాజనసమాకులాః = నానావిధులయినజనులచేరిండిన; సప్త = ఏడైన; కత్యౌః = తొట్టికట్టను; ప్రవిశ్య = చొచ్చి; సుమహాత్ = మిక్కిలియు; ధ్వప్తం = రుషింపబడినదియు; హైమరాజతపస్యంకైః = బంగారు వికారములును వెండివికారములనుగు మందములచేతను; మహా

భిః = వెక్కిరింపు; మహాద్వాస్తరణోపేతైః = ఉత్తమములయిన యాస్తరణములతోఁగూడిన; వరాసనైశ్చ = శ్రేష్ఠములయినయూనసములచేతను; తత్రతత్ర = అచటచట; ఉపశోధితం = ప్రకాశించుచున్నదియునగు; మహత్ = విశాలమయిన; అతఃపురం = అంతఃపురమును; దర్శం = చూచెను.

ధర్మాత్మజగు లక్ష్మణుండు, నానా

విధులయిన జనులతోనిండిన యేడుతో పెక్కు-లయిన యుత్తమాసనంబులతో
ట్టికట్లును అతిక్రమించి, యచటచట, బం నుంగూడి రిమణీయంబయిన సురక్షితం
గారునుచంబులతోను వెండిమంచంబు బును విశాలంబునగు నంతఃపురంబు
లతోను ఉత్తమాస్తరణములు పఱచిన గాంచెను. అని, తాత్పర్యము.

[ప్రవిశన్నేవ సతతం శుశ్రావ మధురస్వరమ్. ౨౦

తంప్రీతిసమాకీర్ణం సమగీతపదాక్షరమ్

టీక॥ సః=అలత్తుణుండు; ప్రవిశన్నే శుశ్రావ=విన్నెను.
వ=ప్రవేశించుచునే; మధురస్వరం=మ అలత్తుణుండు, అంతఃపురమునుబ్ర
నోహారమయిన శ్రుతిగలదియు; తంప్ర వేశించుచునె, మనోహరంబయిన శ్రు
గీతసమాకీర్ణం = తంప్రీతరూపమయిన తతోంగూడినదియు తంప్రీత్యనిరూపమ
పాటలచేతవ్యాపింపబడినదియు, తం యిన నానావిధ గీతముగలదియు నై
ప్రీత్యనిరూపమయిన పాటలచే వ్యా పమృతములేక సమానములయినగీతము
పింపబడినదియు ననుట; సమగీతపదా లపదములును అక్షరములునుగలదియు
క్షరం=సమానములయిన గీతములయొ నగు వీణావాద్యమునువిన్నెను.
క్క- పదములును అక్షరములును గలది అని, తాత్పర్యము.
యనగు; తతం = వీణావాద్యమును;

బహ్వీర్చ వివిధాకారా రూపయావనగర్వితాః. ౨౧

ప్రియ స్సుగ్రీవభవనే దదర్శ సుమహాబలః

టీక॥ సుమహాబలః= మిక్కిలియు ద్రను; సుగ్రీవభవనే = సుగ్రీవునియిం
నధికమయిన బలముగల లత్తుణుండు; డియెండు; దదర్శ=చూచెను.
వివిధాకారాః = నానావిధ మయిన మహాబలుండగులత్తుణుండు, సుగ్రీ
యాకారముగలదియు; రూపయావన పునె యంతఃపురంబునందు, నానావిధ
గర్వితాః = సౌందర్యముచేతను జవ్వ ములైన వేషభూషణములచే తొప్పుచు
నముచేతను గర్వించినవారలునగు; ప్రీ త్నవారలును సౌందర్యముచేతను యా
య్య= ప్రీతిను; బహ్వీర్చ= పెక్కుం జనముచేతనుగర్వించినవారలునగు

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము.

స 33

కృండ్రును స్త్రీలంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా లభిజనసంపన్నా శ్చిత్రమాల్యకృతస్రజః. ౨౨

ఫలమాల్యకృతవ్యగ్రా భూషణోత్తమఘాషితాః

నాత్మప్తా న్నాపి చావ్యగ్రా న్నానుదాత్తపరిచ్ఛదాః. ౨౩

సుగ్రీవానువరాంశ్చాపి లక్షయామాస లక్ష్మణః

టీక || లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు; అభిజనసంపన్నాః = కులముతోఁగూడినవారలును; చిత్రమాల్యకృతస్రజః = నానావిధములయిన పుష్పమాలికలచేఁ జేయఁబడిన హారములుగలవారలును; ఫలమాల్యకృతవ్యగ్రాః = పండ్లకొఱకును పుష్పమాలికలకొఱకును వేగిరపడుచున్నవారలును; భూషణోత్తమఘాషితాః = అభరణశ్రేష్ఠములచేతనలంకరింపఁబడినవారలును; వనితాః (అధ్యాహృతము) = స్త్రీలను; దృష్ట్వా = చూచి; నాత్మప్తాః = తృప్తిపొందినవారలును; నావ్యగ్రానాపి = వేగిరపాటునొందినవారలును; నానుదాత్తపరిచ్ఛదాః = ఉత్తమములయిన వస్త్రాభరణములు

గలవారలునగు; సుగ్రీవానువరాంశ్చాపి = సుగ్రీవునిసేవకులనుగూడ; లక్షయామాస = చూచెను.

లక్ష్మణుడు, సత్కులప్రసూతలును నానావిధమాల్యంబులచేతను ఉత్తమాభరణంబులచేతను అలంకృతలును ఫలంబులుగొనుటయందును బుష్పసరంబులుగట్టుటయందును ఏమిటకా అసక్తలయియున్నవారలునగు నారీమణులం గాంచిసరస్వధాన్యాదులచేఁ దృప్తులయి తమకు నియుక్తములయిన కార్యములందు జాగరూకులయి యుత్తమవస్త్రాభరణాలంకృతులయియున్న సుగ్రీవునిసేవకులం జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

కూజితం నూపురాదాంచ కాంచీనాం నినదం తథా. ౨౪

సన్నిశ్చయ్య తత శ్రీమాన్ సౌమిన్ ర్లజ్జితో భవత్

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతిగలసౌమిన్

మిత్రః = లక్ష్మణుడు; నూపురాదాంచ = అందరియొక్క; కూజితం = ధ్వని

ని; తథా=అట్లు; కాంచీనాం = మొనూరురంజుల ధ్వనియు స్త్రీలమొలనూ
లనూళ్లయొక్క; నినదం = ధ్వని; సల్లకు గట్టియున్న గట్టెల స్వనంబునువి
న్నితమ్య=విని; లజ్జితః= నిగ్గుపడినవాని, (యవియుపరతిని సూచించుటవల
దు; అభవత్ = అయ్యెను. న) లజ్జనొందెను. అని, తాత్పర్యము.
అంత, శ్రీమంతుండగులక్ష్మణుండు,

రోషవేగప్రకుపిత శ్చుర్యా చాభరణస్వనమ్. ౨౫
చకార జ్యాస్వనం వీరో దిత శ్చ జేన పూరయత్

టీక॥ వీరో=పరాక్రమశాలియగులకార=చేసెను.
త్తుణుండు; రోషవేగప్రకుపితః=రోష పరాక్రమవంతుండగులక్ష్మణుండు,
ముయొక్క వేగముచే నతితయించిన స్త్రీల యాభరణ ధ్వనినివిని, అప్పుడు
వాడై; అభరణస్వనం = భూషణగూడ సుగ్రీవుంకింకను స్త్రీలొట్టుడై
ములయొక్కధ్వని; శ్రుత్వాచ= విని యున్నాడని తెలియుటవలన, బరను
య; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; దితః=దిక్కుకవతుండై, దితలన్నియు శబ్దముచే
లను; పూరయత్=నింకించుచు; జ్యా బూరించుచు, జ్యాస్వనిగావించెను.
స్వనం=అల్లెతొటియొక్కధ్వని; చ అని, తాత్పర్యము.

చారిత్రేణ మహాబాహు రక్ష్య స్థలత్తుణి. ౨౬
తస్థా వేకాంత మాశ్రిత్య రానుకోపనమన్విరః

టీక॥ రానుకోపనమన్వితః = రాదెను.
మునియొక్క కోపముతోగూడిన; మ రామునకుగల్గిన సుగ్రీవుంకింకి
హాబాహుః=గొప్పచేతులగుల; సః= పముతోగూడిన మహాబాహుండగుల
అ;లత్తుణి=లత్తుణుండు; చారిత్రేణ= త్తుణుండు, సదాచారము ననుసరించి,
సదాచారముచేత; అవకృష్టః=లాగఁ స్త్రీలున్నప్పుడేతమును వదలి, యేకాం
బడినవాడై; ఏకాంతం = వివిక్తస్థల తెలుసునుండెను. అని, తాత్పర్యము.
మును; అశ్రిత్య=పొంది; తస్థా = ఉం

తేన చాపస్వనే నాథ సుగ్రీవః శ్లవగాధిపః. ౨౭

విజ్ఞాయా గమనం శ్రస్త స్సంచచాల వరాసనాత్

టీక అథ = అటుపిమ్మట; స్థవగా	నుండి; సంచచాల = చలించెను.
ధిపః = వానరరాజుని; సుగ్రీవః =	అతః, వానరరాజుని సుగ్రీవుల
సుగ్రీవుడు; తేన = ఆ; చాపస్యనేన =	దు, అధశ్చక్షం కార్యమనిచే లక్ష్యము
ధనుస్సుయొక్క-ధ్వనిచేత; అగమనం =	దువచ్చెనని తెలిసికొని భయపడి, ఉత్త
(లక్ష్యమని) రాకము; విజ్ఞాయ = తెలి	మాననమునుండి చలనము నొందెను.
సి; శ్రస్తః = భయపడినవాడై; వరా	అని, తాత్పర్యము.
సనాత్ = ఉత్తమమయిన యాననము	

• అంగదేన యథా మహ్యం పురస్తా త్ప్రతివేతమ్. ౨౮
సువ్యక్త మేష సంప్రాప్త సౌమిత్ర ర్భ్రాతృవత్సలః

టీక యథా = ఎట్లు; అంగదేన =	వాడు. సువ్యక్తం = మిక్కిలిస్పష్టము.
అంగదునిచేత; మహ్యం = వాకోఱకు;	పూర్వము నాకు అంగదుడుచెప్పి
పురస్తాత్ = ముందు; ప్రతివేతం = చె	నలాగున, అన్నయందు అధిక ప్రీతిగల
ప్పించినదో; తథా (అధ్యాత్మత్	లక్ష్యముచేసిగో, వచ్చినాడు. అని, సు
మ) = అట్లు; భ్రాతృవత్సలః = అన్న	గ్రీవుడు చెప్పినకొనెను.
యందధికప్రీతిగల; ఏషః = ఈ; సౌమ	అని, తాత్పర్యము.
త్రిః = లక్ష్యము; సంప్రాప్తః = వచ్చి	

అంగదేన సమాఖ్యాతం జ్యోన్వనేనచ వానరః. ౨౯

బుబుధే లక్ష్యం ప్రాప్తం ముఖం చాస్య వ్యశువ్యత

టీక వానరః = సుగ్రీవుడు; అంగ	బుబుధే = తెలిసికొనెను. అస్య = ఈ
దేన = అంగదునిచేత; సమాఖ్యాతం =	గ్రీవునియొక్క; ముఖంచ = నోరుగూడ;
చెప్పబడిన; లక్ష్యం = లక్ష్యమని;	వ్యశువ్యత = ఎండెను.
ప్రాప్తం = వచ్చినవానిగా; జ్యోన్వనే	సుగ్రీవుడు, అంగదుడుచెప్పినవిధం
నచ = అట్లేతాటియొక్క-ధ్వనిచేతను;	బుననే లక్ష్యముడువచ్చెనని, నారీయె

కూర్చునిచేడఁ జెలిసికొనెను; అంత భావమున నెంతయును. అని, తాత్పర్యము.
యంబున నితని నోటిలోని ద్రవముగూ

తత స్తారాం హరిశ్రేష్ఠ స్సుగ్రీవః ప్రియదర్శవామ్. 30
ఉవాచ హిత మవ్యగ్ర స్త్రాససంభ్రాంత మానసః

టీక ౪ తతః = అటుపిమ్మట; హరితం = మేలుగలిగించునట్టిమాటను; ఉ
శ్రేష్ఠః = వానరోత్తముడగు; సుగ్రీవాచ = పలికెను.
వః = సుగ్రీవుడు; అవ్యగ్రః = ఏమటు అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగు సుగ్రీవుం
పాటు లేనివాడై; త్రాససంభ్రాంత డు, ఏమటుపాటులేనివాడై, భయం
మానసః = భయముచేదొట్టుపాటు బునమనంబుదొట్టుపాటునొంకె, జూ
నొందిన మనస్సుగలవాడై; ప్రియదర్శ పరులకుఁ బ్రియంబుగలిగించునట్టి తా
నాం = సంతోషకరమయిన చూచుట రంజుచి, తనకు హితమగువిధంబున,
గల; తారాం = తారనుగూర్చి; హి నిట్లునిపలికెను. అని, తాత్పర్యము.

కిన్న తతారణం సుభు ప్రకృత్యా మృదుమానసః. 30
సరోషభవ సంప్రాప్తే యేనా యం రాఘవానుజః

టీక ౪ సుభు = సుందరములయిన కరణం = హేతువు; కిన్న = ఏది?
సుబామలుగలతారా! ప్రకృత్యా = స్వ సుందరములయిన కనుబామలుగల
భావముచేత; మృదుమానసః = మెత్త తారా! రామునితమ్ముడయిన యీల
నిమనసుగల; అయం = ఈ; రాఘవాత్మజుండు, స్వభావంబున మృదువైన
నుజః = రామునితమ్ముడయినలక్ష్మణు హృదయము గలవాడు; అప్రివాడిపు
డు; యేన = చేసిచేత; సరోషభవ = డు కుపితుండైవచ్చినట్లున్నదే; ఇందు
కోపముతోఁగూడిన వాడువలె; సం కుఁగారణమేమి? అని, తాత్పర్యము.
ప్రాప్తః = వచ్చినాడో; తతః = అ; కా

కిం పశ్యసి కుమారశ్య రోషస్థాన మనిందితే. 3౧
న ఖల్వ కారణే కోప మాహరే న్నరసత్తమః

టీక॥ అనిందితే = నందింపబడనితా | అ = బొందఁడుగాదా!

రా! కుమారస్య = లక్ష్మణునియొక్క; సర్వజనంపన్నురాలవగు తారా!
 రోషస్థానంకోపకారణమును; కిం = లక్ష్మణునికేగోపముగలుగుటకుఁగారణ
 చేనిని; పశ్యసి = చూచుచున్నావు? నరసి పీపని నీకుఁదోచుచున్నదీ? కారణము
 త్తమః = పురుషశ్రేష్ఠుడగు లక్ష్మణుం లేకయే పురుషోత్తముఁడగు లక్ష్మణుండు
 డు; అకారణే = కారణములేకయుండఁ కోపంబునొందఁడు. అని, తాత్పర్యము.
 గా; కోపం = కోపమును; నాహలేత్

యదస్య కృత మస్తాభిర్బుధ్యసే కిల చప్రియమ్. ౩౩

త ద్బుధ్యా సంప్రధార్యశు త్ప్ర వర్హసి భాషితుమ్

టీక॥ అస్తాభిః = మాచేతః; అస్య = చేతః; సంప్రధార్య = నిశ్చయించి; త్ప్రి
 ఈలక్ష్మణునకు; యత్ = ఏది; కృతం = ప్రం = శీఘ్రముగా; భాషితుం = చెప్పట
 చేయఁబడినదో; తత్ (అధ్యాపృత కు; అర్హసి = తగుదువు.
 ము) = అట్టి; అప్రియం = కోపముగల నేనేమైనను, ఈలక్ష్మణునకప్రియము
 గించుకార్యమును; కిం చిత్ = కొంచెమే గావించినట్లు నీకుజ్ఞాపకమున్నదా? నీ
 ని; బుధ్యసే = ఎఱుఁగుదువా? తత్ = దా ప్ర, శీఘ్రముగాబుద్ధిచే దానాలలోంచి
 నిని; ఆశు = శీఘ్రముగా; బుధ్యా = బుద్ధి చి నాకుఁజెప్పము. అని, తాత్పర్యము.

అథవా స్వయమేవైవం ద్రష్టు వర్హసి భాషితుమ్. ౩౪

వచనై స్సాంత్యయుక్తైశ్చ ప్రసాదయితు వర్హసి

టీక॥ అథవా = అటుగా చేని; స్వ దయితుంచ = ఆశ్వాసించుటకును; అ
 యమేవ = నీవైయే; ఏవం = ఈలక్ష్మణ ర్హసి = తగుదువు.
 ని; ద్రష్టుం = చూచుటకు; భాషితుం = అంతకన్నను, నీవేలక్ష్మణునియొద్ద
 మాటలాడుటకు; అర్హసి = తగుదువు. కుఁబోయి, యతనిజూచి మాటలాడి
 సాంత్యయుక్తైః = మంచితనముతోఁ మంచిమాటలచే నతనిఁబ్రసన్నుఁగావించి
 గూడిన; వచనైః = మాటలచేత; ప్రసా పుము. అని, తాత్పర్యము.

త్వద్దర్శనవిశుద్ధాత్మా న స కోపం కరిష్యమి. ౩౫
నహి స్త్రీషు మహాత్మానః క్వచిత్కు-ర్వంతి దారుణమ్

టీక || త్వద్దర్శనవిశుద్ధాత్మా = నీ మయినకార్యమును; నక్షర్వంతిహి =
మొక్క-చూచుటచే బ్రసన్నమయినవ చేయరుగదా!
నస్సుగల; సః=ఆలక్ష్యముడు;కోపం= గొప్పవారలు ఎప్పుడను స్త్రీల
కినుకను; నకరిష్యతే=చేయదు; క్వచి యందుఁ గోపంబుఁబూపరుకావున, ల
త్=ఎందును; మహాత్మానః=పూజ్యు ళ్లుండు, నిన్నుఁబూచినంతస, ప్రి
యనస్వభావముగలవారలు; స్త్రీషు= స్తుండగుఁగాని కోపంబునొందడు.
స్త్రీలయందు; దారుణం= భయంకర అని, తాత్పర్యము.

త్వయా సాంత్యై రుపక్రాంతం ప్రసన్నోద్రియమానసమ్. ౩౬
తతః కమలపత్రాక్షం దృక్పాప్యహ మరిందమమ్

టీక || తతః=అటుపిమ్మట;అహం=ని; దృక్పాప్యహ=చూచెదను.
నేను; త్వయా=నీచేత; సాంత్యైః = నీప్ర,లక్ష్యముల సాంత్యైఃవచనముల
మందిమాటలతో; ఉపక్రాంతం = సొం బ్రసన్నుని గావించినవివర, గమలప
దంబువచనమును; ప్రసన్నోద్రియమా సౌంబులంబూనందనములవలన
నసం = కోపమువీడిన యుద్రియము ను క్రమశ్రుతి నడంగఁజూపుటవలన
లును మనస్సునుగలవాఁడును; కమలప గులన్మణిని, నేమిటాచెదను. అనిపట్టి
త్రాక్షం = తామర పూత్రేకులవంటి వుండు, తాతతో జేపెను.
కన్నులగలవాఁడునగు; అరిందమం = అని, తాత్పర్యము.
క్రమశ్రుతి నడంగఁజూపుటసట్టి లక్ష్యము.

సా ప్రస్థలంతీ మదవిహ్వలాక్షీ
ప్రలంబకాంచీగుణహేషసూత్రా. ౩౭
సలక్షణా లక్ష్యణసన్నిధానం
జగమ తారా నమితాంగయప్తిః

టీక || ప్రస్థలంతీ = తొట్టుపడుచున్నదియు; మదవిహ్వలాక్షీ = కైపురే

స్వాధీనతదప్పిన కన్నులుగలదియు; ప్ర
లంబకాచీగుణ హేమసూత్రా = ప్రే
లాడుచున్న మొలనూలునుబం గారుమొ
లత్రాడును గలదియును; సలక్షణా =
చిహ్నములతోఁగూడినదియు; సమితాం
గయప్తిః = వంగినకట్టవంటి శరీరముగ
లదియునగు; సా = ఆ; తారా = తార;
లత్కణసన్నిధానం = లత్కణునిసమీప
మును; జగామ = పొందెను.

ఆతార, సంభోగవివశమగుటంజే
సి తోట్రుపాటుతో నడచుచు, బాస
మదంబునం దేలిపోవుచున్న కన్నులుగ
లదై, మన్మథక్రీడలందు వీడివ్రేలుకాడు
చున్న కాంచీగుణంబును బంగారుమొల
త్రాడునుగలదై, సంభోగచిహ్నంబుల
తోనొప్పుచు, స్తనభారంబువలనఁగొం
చెమువంగినశరీరముతో, లత్కణునిసమీ
పంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స తాం సమీక్ష్యైవ హరీశపత్నీం

తస్థా వృదాసీనతయా మహాత్మా. ౩౮

అవాబ్జుభో భూ న్మనుజేంద్రపుత్ర

శ్రీసన్నికర్తా ద్వివిప్రకోపః

టీక॥ మహాత్మా = పూజ్యునియిన భూత్ = అయ్యెను.

స్వభావముగల; సః = ఆలత్కణుడు; పరమధార్మికుండగు నాలత్కణుం
తం = అట్టి; హరీశపత్నీం = వానర
రాజుయొక్కభార్యయనిన తారను; హ్నంబులతోవచ్చిన వానరరాజభార్య
సమీక్ష్యైవ = చూచినంతనెఁడదాసీన
తయా = ఎదును తగులనివాడగుటచే
త; తస్థా = నిలిచెను. మనుజేంద్రపు
త్రః = రాచకోమరుడైన లత్కణు
డు; శ్రీసన్నికర్తా = అందుదానియొ
క్క సాన్నిధ్యమువలన; వివిప్రకో
పః = మఱువినకోపముగలవాడై; అవా
బ్జుభిః = వంగిన తలగలవాడు; అ

పరమధార్మికుండగు నాలత్కణుం
డు, అట్లుమదవివశయిని సంభోగచి
హ్నంబులతోవచ్చిన వానరరాజభార్య
ను దారంజూచినంతనె, అమెయొక్క
రూపసందర్శన పానమదము సంభోగర
సపారవశ్యంబున వస్త్రము దొలంగి
యుండుట మొదలగువానియం దెంత
మాత్రము మనసుంచక యుదాసీనుం
డై, శ్రీసన్నిధియగుటంజేసి, కోపం
బుగ్రహించి, తలవంచుకొని యుండె
ను. అని, తాత్పర్యము.

సా పానయోగా ద్వివిప్రతలజ్ఞా

దృష్టిప్రసాదాచ్చ నరేంద్రసూనోః. ౩౯

ఉవాచ తారా ప్రణయప్రగల్భం

వాక్యం మహార్థం పరిసాంత్యపూర్వమ్

టీక॥ సా=ఆ; తారా=తార; పాదుగాఁగలదియనగు; వాక్యం=మాట
నయోగాత్ = త్రాఁగుటతో సంబంధ ను; ఉవాచ=పలికెను.
మువలన; వినివృత్తలజ్ఞా = మఱలిన ఆతార, మద్య మందంబునంజేసిత
సిగ్గుగలదై; నరేంద్రసూనోః = రాజ నయందుఁగలసంభోగచిహ్నులవలన
పుత్తుఁడగు లక్ష్మణునియొక్క; దృష్టి లజ్జలేనిదై, తానువచ్చినంతనె లక్ష్మణుం
ప్రసాదాచ్చ = చూపుయొక్కప్రసన్న డుకోపంబులేకయుండుటవలన, మైత్రీబ
తవలనను; ప్రణయప్రగల్భం = ప్రేమ లంబున, ప్రేర్యంబుగా, ముందు అతని
చే ధైర్యముతోఁ గూడినదియు; మహా మంచిమాటలచే బ్రసన్నుండావించి, అ
ర్థం = అధికమయిన అర్థముగలదియు; ధికమయిన యర్థముగల యీ మాటం
పరిసాంత్యపూర్వం = ఊహించుటముం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కిం కోపమూలం మనుజేంద్రపుత్త్ర

కస్తేన సంతిష్ఠతి వాల్మీకేశే. ౪౦

క శృంగపృక్షం పన మాతలం

దవాగ్ని మాసీదతి నిర్విశంకః

టీక॥ మనుజేంద్రపుత్త్ర = మను ములేనివాడై; శృంగపృక్షం = ఎండిన
పృథువాఘుఁడగు దశరథునికుమారుఁడవ చెట్లుగల; పనం = అడవిని; ఆవతం
యినలక్ష్మణుఁడా! కోపమూలం = కో తం=పొందుచున్న; దవాగ్నిం = కారు
పముయొక్కకారణము; కిం = ఏమి? చిచ్చును; ఆసీదతి=పొందును?
కః=ఎవ్వఁడు; తే=నీయొక్క; వాల్మీ దశరథమహారాజపుత్తుఁడవగు ల
కేశే=నోటియొక్కయొజ్ఞ యందు; న త్కుఁడా! సీకుఁ గోపంబు గలుగుటకు
సంతిష్ఠతి (సంతిష్ఠతే) = నిలువకున్నా ఏమికారణము? నీనోటిమాటను ఎవ్వఁ
డు? కః=ఎవ్వఁడు; నిర్విశంకః=భయ దతిక్రమించివాఁడు? ఎవ్వఁడు, నిర్భ

యుండై, ఎడిన యడనిం బ్రజ్వలించు	గించును; నీయాజ్ఞను ఎవరును అతిక్ర
చున్న దావానలంబుచేంతకుం బోగ	మింపజాలరు; సుగ్రీవుడును నీయాజ్ఞ
లందు? అని, తార, లక్ష్మణునితోఁ జె	నతిక్రమించినవాఁడుకాఁడు; కావునఁ,
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.	బరను దయాశుండవగు నీవిట్లు కోపం
నీయాజ్ఞను మీఱుట దావానలంబు	బునొందుటకేమికారణము?
బొచ్చుటవంటిది; తప్పకవివాశంబుగలి	అని, భావము.

స తస్యా వచనం శ్రుత్వా సాంత్వపూర్వ మసంశయమ్. ౪౧
భూయః ప్రణయద్వస్తాథం లక్ష్మణో వాక్య మబ్రవీత్

టీక || సః=ఆ; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁ డాఁగి=ఆ తారయొక్క; వచనం=మాట
దు; సాంత్వపూర్వం = ఊటించుట ను; శ్రుత్వా=విని; వాక్యం=మాటను;
ముందుగాఁగలిగియు; అసంశయం = అబ్రవీత్ =చెప్పెను.
సంజేహములేనివియు, కుటిలముగానిది తార యట్లు సాంత్వపూర్వకము
యగుట; భూయః=మిక్కిలియు; ప్ర గాఢజ్ఞున నివసించుటను స్నేహయు
గయద్వస్తాథం = ప్రేమతోఁ జూడఁబడి క్తంబునగు మామిడిని, లక్ష్మణుండెట్లు
న ప్రయోజనము గలిగియుండు; లేవలేకను. అని, తాత్పర్యము.

కిమయం కామవృత్తే నే లుప్తభర్తారసంగ్రహః. ౪౨
భర్తా భర్తృహితే యుక్తే నైవైవ సువబుధ్యసే

టీక భర్తృహితే=పెనిమిటియొ	నావబుధ్యసేకేం=విలుంగవాయేమి?
క్క-షేలునందు; యుక్తే=అసత్తురాల	పెనిమిటియొక్క హితమునంచాన
జగుతారా! అయం=ఈ; లే = సేయొ	ర్తుకాలరగుతారా! నీపెనిమిటియొ
క్క; పతి=పెనిమిటి; కామవృత్తే=	న యొసుగ్రీవుఁడ, మన్మథవ్యాపారం
మన్మథవ్యాపారముగలవాఁడు. లుప్త	బలందగిలి భర్తారసంబులొనగనున్నాఁ
భర్తారసంగ్రహః=లోపించినభర్తము	డు; నీవితేలియదాయేమి?
యొక్క-యు అన్యముయొక్క-యు సు	అని, తాత్పర్యము.
గ్రహించుటగలవాఁడు. ఏనంచ=నినిన;	

స చింతయతి రాజ్యార్థం నా స్తాన్ శోకపరాగుణాః. ౪౩
సామాత్యపరిష త్తారే పానమేవో పసేవలే

టీక || తారే = తారా! అయిం (అ సమాహముతోఁ గూడినవాడై; పా
ధ్యాహృతము) = ఈసుగ్రీవుడు; రా సమేవ = త్రాంగుటనే; ఉపసేవలే = సే
జ్యార్థం = రాజ్యరూపమయిన ప్రయో విచుచున్నాడు.
జనమును; సచింతయతి = తలంపెడు. తారా! సుగ్రీవుడు, రాచకార్య
శోకపరాగుణాః = దుఃఖమేముఖ్యమునుజూడఁడు; దుఃఖితులమగు మమ్ము
మయిన గతిగాఁగల; అస్తాన్ = మ గూడఁదలంపఁడు; మంత్రులుం దాసును
ము; స(చింతయతి) = తలంపెడు విజ్ఞప్తులను పానమునే సేవించు చు
సామాత్యపరిషత్ = మంత్రులమొక్కఁ డైనాడు. అని, తాత్పర్యము.

స మాసాం శ్చతురి కృత్వా ప్రమాణం స్థపగోష్ఠం. ౪౪
శృణోతాం స్తాన్మద్యగో విహరి న్నావబుధ్యతే

టీక || సః = ౪; స్థపగోష్ఠం = వాన లను; నావబుధ్యతే = నావలగును.
రరాజుననుగ్రీవుడు; మాసాన్ = వానరరాజుననుగ్రీవుడు, యు
నెలలను; చతురి = నాల్గిటి; ప్రమాణం = శ్చతురహమునను నాలుగు మాసము
లం = అవధినిగా; కృత్వా = చేసికొని; అవధియుంచుకొనివచ్చి, యిప్పుడుమద
నదవ్యగ్ని = కైపురంబుదగి నవాం లోలుండై విహరించుచు, అనాలుగు
డై; మాసాన్ = క్రీడించుచు; శృణోతాన్ = మాసములును గడచినను, దెలియకు
కడచిన; తాన్ = అనాలుగుమాసము న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

సహ ధర్మార్థసిద్ధిర్థం పాన మేవం ప్రశస్యతే. ౪౫
పానా ద్ధర్మార్థస్య కామార్థ పరిహానుతే

టీక || ధర్మార్థసిద్ధిర్థం = ధర్మము పృథక్తము) = ప్రయత్నించుచున్న వా
యొక్కయు అర్థముయొక్కయు నెఱ నికృషిపం = చట్టు; పానం = త్రాంగుట; స
వేలుటకొఱకు; యతమానస్య (అధ్యా ప్రశస్యతేహ = ప్రశంసించబడదుగ

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము

స 33

దా! పానాత్ = త్రాంగుటవలన; అర్థశ్వ = అర్థమును; ధర్మశ్వ = ధర్మమును; కామశ్వ = కామమును; పరిహీయతే = విడువఁ బడుచున్నది, నశించుచున్నదనుట.

ధర్మాంబులు గోరువాఁడు, ఇట్లు

ధర్మలోపో మహాం స్తావ త్యతే హ్యప్రకృష్టాః. ౪౬
అర్థలోపశ్చ మిత్రస్య నాశే గుణవతో మహాకా

టీక || కృతే = చేయఁబడిన యుపకారమువిషయము; అపః' కుర్వతః = ప్రత్యుపకారముచేయుచు నీ; ధర్మలోపస్తావత్ = ధర్మముయొక్క-లోపము మూత్రము; మహాకా = గొప్పది. గుణవతః = సద్గుణముగల; మిత్రస్య = స్నేహితునియొక్క; నాశే = నశించుటయందు; అర్థలోపశ్చ = అర్థముయొక్క-లోపముగూడ; (చకారముచేఁ గామలో

మద్యపానంబునఁదగిలియుండుట యెంతమాత్రము యుక్తముగాదు; పానంబువలన, అర్థంబును ధర్మంబును నశించుటయేగాక విష్ణుఁడగామంబును నాశంబునొందును. అని, తాత్పర్యము.

పంబును) మహాకా = గొప్పది. ఉపకారముచేసినవానికిఁ బ్రత్యుపకారముచేయఁబడధర్మలోపము అధికముగా సంభవించును; ఇట్లుప్రత్యుపకారము నేయమిచేత గుణవంతుండగు మిత్రుఁడు నశించినప్పుడు అధికముగా నర్థలోపంబును గామలోపంబునందు. అని, తాత్పర్యము.

మిత్రం హ్యర్థగుణశ్రేష్ఠం సర్వధర్మపరాధరామ్. ౪౭

త ద్భవంతు పరివ్యక్తం నతు ధర్మే వ్యవస్థితమ్

టీక || సర్వధర్మపరాధరామ్ = సత్యమునుధర్మమును ముఖ్యమయిన గతగాఁగల; మిత్రం = స్నేహితుఁడు; అర్థగుణశ్రేష్ఠంహి = అర్థముకన్నను మముకన్నను ఉత్తముఁడుగాదా! తత్ = అద్యయంతు = రెండును; పరివ్యక్తం = విడువఁబడినది. ధర్మేతు = ధర్మమును

దు మూత్రముగూడ; సర్వవస్థితం = నిలుచుటకాలేదు. సత్యంబునందును ధర్మమునందును స్థిరుండగుమిత్రుండు, అర్థకామంబులకు మూలమగుటవలన వానికన్నను అధికండు; అట్టిమిత్రునివిడుచుచున్నాడు కావుననీసుగ్రీవునకు అర్థకామంబులునశించును.

చుటయుగాక ధర్మంబుగూడనశించును. అని, తాత్పర్యము.

త నేవం ప్రస్తుతే కార్యే కార్య మస్తాభి రుత్తరమ్. ౪౨
య తా-ర్యం కార్యత త్త్వజ్ఞే త దుదాహర్తు మహా-సి

టీక || కార్యత త్త్వజ్ఞే = కార్యముల కార్యముల త త్త్వము తెలిసినదా
యొక్క- స్వరూపము నెఱింగినదానా! నా! అందువలన, సుప్రసిద్ధియు తనకు
తత్ = అందువలన; ఏవం = ఇట్లు; కా ధర్మార్థ కావంబులుచేడనట్లు, ఉపకా
ర్యే = పని; ప్రస్తుతే = ప్రసక్తముకా రంబునకుఁ బ్రత్యుపకారంబు నేయకము
గా; యత్ = ఏ; ఉత్తరం = వెనుకటిదై త్రులమమ్ము పేక్షించినపుడు, ఆపైనిమే
న; కార్యం = పని; అస్తాభిః = మాచే ము ఏమిచేయవలయునో, దాని నీచేవ
త; కార్యం = చేయఁదగినదో; తత్ = చిఃపుము. అని, లక్ష్యముఁడు తారతోఁ
దానిని; ఉదాహర్తుం = చెప్పటకు; అ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
హా-సి = తగుదువు.

సా తస్య ధర్మార్థసమాధియుక్తం
నిశమ్య వాక్యం మధురస్వభావమ్. ౪౩
తారా గతార్థా మనుజే ద్రకార్యే
విశ్వాసయుక్తం త మువాచ భూయః

టీక || సా = ఆ; తారా = తార; ధ నిగూర్చి; విశ్వాసయుక్తం = నమ్మకము
ర్మార్థసమాధియుక్తం = ధర్మార్థముల తోఁగూడునట్లుగా; భూయః = మఱల;
యొక్క- సంబంధముతోఁగూడినదియు; ఉవాచ = పలికెను..
మధురస్వభావం = మనోహరమయిన ఆతార, ధర్మార్థంబులతోఁగూడిన
స్వభావముగలదియనగు; తస్య = ఆల దియు మనోహరంబునగు లక్ష్యమునిమా
త్మ్యమునియొక్క; వాక్యం = మాటను; ని టనువిని, రాముఁడు లక్ష్యమునిఁ బంపి
శమ్య = విని; మనుజేంద్రకార్యే = మను నందుకుఁ బ్రయోజనంబు తెలిసికొన్న
ప్రభావుడగు రామునికార్యము విష దై, లక్ష్యమునకు నమ్మకముగలుగునట్లు,
యమయి; గతార్థా = తెలియఁబడిన మఱల నిట్లనిపలికెను.
ప్రయోజనముగలదై; తం = ఆలక్ష్యము అని, తాత్పర్యము.

న కోపకాలః క్షీతిపాలపుత్ర్యై
న చాతికోప స్వజనే విధేయః ౫౦
త్వదర్థకామస్య జనస్య తస్య
ప్రమాద మన్యహాని వీర సోధుమ్

టీక || క్షీతిపాలపుత్ర్యై = రాచకొ
మరుండవగులత్తుణుడా! కోపకాలః =
కోపసమయము; న = కాదు. స్వజనే =
బంధుజనమునందు; అతికోపః = మిక్కి
లియుకోపము; విధేయశ్చ = చేయఁదగి
నదియు; న = కాదు. వీర = పరాక్రమ
శాలవగు లత్తుణుడా! త్వదర్థకామ
స్య = నీయొక్క ప్రయోజనమునే కోరున
ట్టి; తస్య = ఆ; జనస్య = సుగ్రీవునియొ
క్క; ప్రమాదమపి = ఏమటుపాటును
గూడ; సోధుం = ఓర్చుటకు; అర్హసి =
తగుదువు.

వీరుండవగు లత్తుణుడా! కామవ
శుండగు సుగ్రీవునిమీఁదఁ గోపగించుట
యుక్తము కాదు; మఱియు మీకు మి
త్రుండగువానియందు ఇట్లుధిక కోపము
నేయవచ్చునా? ఈసుగ్రీవుండు మీకా
ర్థమును సాధించుట యందె మిక్కిలి
యు నాసక్తుండైయున్నవాఁడు, కావు
న, నిపుడు ఇతఁడు కామవశతంజేసి
మీకార్థము విషయమయి కొంచెమేమ
టియొన్నను నీవు సహింప పలెను.
అని, తాత్పర్యము.

కోపం కథంనామ గుణప్రకృష్టః.
కుమార కుర్యా దప్రకృష్టసత్త్వే. ౫౧
క ప్రవృత్తిః కోపవశంహి గచ్ఛే
త్సత్త్వవరుద్ధ స్తపనః ప్రసూతిః

టీక || కుమార = లత్తుణుడా! గు
ణప్రకృష్టః = గుణములచేనధికుండయి
నవాఁడు; అప్రకృష్టసత్త్వే = తక్కువ
యయిన బలముగలవానియందు; కో
పం = కిసుకను; కథంనామ = ఎట్లు; కు
ర్యాత్ = చేయును; త్వద్విధః = నీయ

ట్టివాఁడయిన; సత్త్వవరుద్ధః = సత్త్వ
గుణముతోఁగూడినవాఁడును; తపనః =
తపస్సుయొక్క; ప్రసూతిః = ఉత్పత్తి
స్థానమునయిన వాఁడు; కః = ఎవ్వఁ
డు; కోపవశంహి = కోపముయొక్క అ
ధీనతనుగూడ; గచ్ఛేత్ = పొందును?

లత్తణుడా! వీర్యాదిగుణములచేస
ధికుడగువాడు, తనకన్నబలహీనుండ
గు నబ్బనిపైఁగోపంబునొందవచ్చునా?
సత్త్వగుణసమేతుండును తపోనిధియు

నగునీయట్టి మహాపురుషుడెక్కడనైన
ను, గోపావేశమునకు లోబడుటయు
క్తమా? అని, తాత్పర్యము.

జానామి రోషం హరివీరబంధో
జ్ఞానామి కార్యస్యచ కాలసంగమ్. ౫౨
జానామి కార్యం త్వయి య త్కృతంన
స్తచ్చాపి జానామి య దత్ర కార్యమ్

టిక॥ హరివీరబంధో=వానరవీరు
డగు సుగ్రీవునిమిత్రుడైన రామునియొ
క్క; రోషం=కోపమును; జానామి=
ఎఱుంగుదును. కార్యస్య=ప్రయత్నము
యొక్క; కాలసంగంచ= కాలవిలంబ
మునుగూడ; జానామి= ఎఱుంగుదును.
యత్=ఏ; కార్యం=వాలివధరూపమ
యినకార్యము; నః=మాకు; కృతం=
చేయఁబడినదో; త్వయి=నీయందు; వి
ద్యమానం (అధ్యాహృతము)=ఉన్న;
తత్ అపి (అధ్యాహృతము)= దానిని
గూడ; జానామి=ఎఱుంగుదును. అత్ర=
ఈ యుపకారము విషయ మయి ;

యత్=ఏది; కార్యం=చేయఁదగినదో;
స్తచ్చాపి=దానినిగూడ; జానామి = ఎ
ఱుంగుదును. .
సుగ్రీవునకుఁబరమమిత్రుడయినను
రాముండు కోపంబునొందుట నెఱుంగు
దును; అందుకుఁ గారణము సుగ్రీవుం
డు సీతాస్వేషణప్రయత్నము విషయ
మయి జాగునేయుటయు నాకుఁ దెలి
యును; నీవుమాకు ఏమి గావించితివా? ఆ
మహిమకారమునుగూడ, ఎఱుంగుదు
ను; అందుకుబదులు మేమేమిచేయవలె
నో, అదియు నాకుఁ దెలియును.
అని, తాత్పర్యము.

తచ్చాపి జానామి యథా ౨విషయాం
బలం నరశ్రేష్ఠ శరీరజస్య. ౫౩
జానామి యస్తింశ్చ జనేఽవబద్ధం
కామేన సుగ్రీవ మసక్త మద్య

టిక || నరశ్రేష్ఠ = మనుష్యశ్రేష్ఠుఁ (అధ్యాపూతము)చ = ఆస్త్రీజనమా
డవగు లక్ష్మణుడా! శరీరస్య = మన్త సుగూడ; జానామి = ఎఱుంగుదును.
ధునియొక్క; బలం = శక్తి; యథా = లక్ష్మణుడా! మన్తధునికు లోబడి
ఎట్లు; అవిషహ్యం = సహింపరానిదో; నవాడవుకావుకావున నీవు పురుషోత్త
తచ్చాపి = దానినిగూడ; జానామి = ముండవు; మన్తధునిశక్తిసహించుట క
ఎఱుంగుదును. అవ్యంభువు; సుగ్రీ వ్యమయినసంగతియునాకుఁడెలియును;
వం = సుగ్రీవుని; యస్మిన్ = ఏ; జనే = ఈసుగ్రీవుండు మన్తభాధీనుండై యే
జనమునందు; కామేన = మన్తధునిచే స్త్రీలయందుఁ దగిలియున్నాడో, ఆ
త; అసక్తం = ఎల్లప్పుడును; అవబద్ధం = స్త్రీలశక్తియు నాకుఁడెలియును.
కట్టబడినవానిఁగా; జానామి (అధ్యా అని, తాత్పర్యము.
పూతము) = ఎఱుంగుదునో; తంజనం

న కామతంత్రే తవ బుద్ధి రస్తి

త్వం వై యథా మన్యవశం ప్రపన్నః. ౫౪

న దేశకాలౌహి న భార్గధర్మ

వపేక్షతే కామరతి ర్మనుష్యః

టిక || త్వం = నీవు ("వై" అనునది సుధర్మమును; న (అపేక్షతే) = అపే
పాదభూరభార్గము); యథా = ఏవిధ ష్టింపఁడు.
ముచేత; మన్యవశం = కోపముయొ నీవిట్లు కోపమునొందుటకు బాడఁ
క్క-అధీనతను; ప్రపన్నః = పొందినా గా, మాకువలె, నీకంతగా మన్తభ
వో; తథా (అధ్యాపూతము) = అవి వ్యాపారమునందు జ్ఞానములేనట్లుతోఁ
ధముచేత; తవ = నీకు; కామతంత్రే = చుచున్నది; ఏల యనఁగా, మన్తభవ్యా
మన్తభవ్యాపారమునందు; బుద్ధిః = జ్ఞా పారపరుండగుమనుష్యుఁడు, దేశకాలం
నము; నాస్తి = లేదు. కామరతిః = మ బులంగాని ధర్మార్థంబులంగాని చూడఁ
న్తభవ్యాపారమునందాసక్తిగల; మను ఁడు; నీకును మన్తభతంత్రపరిజ్ఞాన ము
ష్యః = మనుష్యుఁడు; దేశకాలౌహి = న్నయెడ, సుగ్రీవునివిషయమయి నీకిట్లు
మునుకాలమును; నాపేక్షతేహి = అ కోపముగలుగదు. అని, తాత్పర్యము.
పేక్షింపఁడుగదా! అర్థధర్మ = అర్థము

తం కామవృత్తం మమ సన్నికృష్టం
కామాభియోగాచ్చ నివృత్తలజ్జమ్. ౫౩
క్షమస్య తావ త్వరవీరహంత
స్తవ్ ద్భ్రాతరం వానరవంశనాథమ్

టీక || పరవీరహంతః = శత్రువీరు బ్రహ్మవయినసుగ్రీవుని; తావత్ = అం
లవధించునట్టిలత్తుణుడా! మహా నా తమట్టుకు; క్షమస్య = మన్నింపుము. .
కు; సన్నికృష్టం = సమీపముననున్నవా శత్రువీరుల వదిండునట్టి లత్తుణు
మను; కావుననే; కామవృత్తం = మన్తధ డా! నాసమీపంబున శున్నవాడగుటం
సంబంధివ్యాపారముగలవాడను; కా జేసి మన్తధవ్యాపారంబులందగిలి మ
మాభియోగాత్ = మన్తధునియొక్క ఆ న్నధావిష్టుండగుటవలన నిర్లజ్జుడైయు
వేశమువలన; నివృత్తలజ్జం = పోయిన న్ననీతోబుట్టువునువానరేశ్వరుసుగ్రీవు
సిగ్గుగలవాడనునగు; త్వద్భ్రాతరం = ని ఇంతవఱకు, క్షమింపుము.
సీతోబుట్టువయిన; తం = ఆ; వానర అని, తాత్పర్యము.
వంశనాథం = వానరసమూహమునకు.

మహర్షయో ధర్మతపోభికామాః
కామానుకామాః బ్రహ్మమోహాః. ౫౬
అయం ప్రకృత్యా చపలః కపిస్తు
కథం న సజ్జత సుభేషు రాజా

టీక || ధర్మతపోభికామాః = ధర్మ రనుట. ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత;
మునుదపస్సును గోరునట్టివారలును; ప్ర చపలః = చంచలుడయిన; కపిః = వా
బ్రహ్మమోహాః = అడ్డగింపఁబడిన మో నరుడయిన; అయం = ఈ; రాజాతు =
హముగలవారలునగు; మహర్షయః = సుగ్రీవుఁడుమాత్రము; సుభేషు = సుఖ
పూజ్యులయిన ఋషులు; కామానుకా ములయందు; కథం = ఎట్లు; న సజ్జతః =
మాః = మన్తధుననుసరించిన యభిలా తగులకుండును;
వగలవారలు, మన్తధునకు లోబడుదు ధర్మంబునే యవలంబించి తపశ్చర

<p>గపరులయినవారలును మోహమునుబ యించిన వారలునగు మహర్షులుగూడ, మన్మథునకు లోబడుచున్నారు; ఇంక స్వభావంబుననే చపలుండగు వానరుఁ</p>	<p>డైనయాసుగ్రీవుండు కామసుఖంబులం దగులుటయేమి యాశ్చర్యము? అని, తా ర, లక్ష్మణునితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యేవ ముక్త్యా వచనం మహార్థం
సా వానరీ లక్ష్మణ మప్రమేయమ్. ౫౭
పున స్సఖేలం మదవిహ్వలంచ
భర్తుర్హితం వాక్య మిదం బభాషే

<p>టీక॥ సా=ఆ; వానరీ=తార; అ ప్రమేయం = కొలదికి మీఱిన; లక్ష్మ ణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఇతివచనం= అని యిట్లు; మహార్థం=అధికమయిన అర్థ ముగల; వచనం = మాటను; ఉక్త్యా= చెప్పి; పునః=మఱల; సఖేలం=విలాస ముతోఁగూడు నట్లు గాను; మదవిహ్వ లంచ=కైపుడే దొట్టుపాటుగలుగున ట్లు గాను; భర్తుః = పెనిమిటికి; హి</p>	<p>తం=మేలుగలిగించునట్టి; వాక్యం=మా టను; బభాషే=పలికెను. ఆ తారయిట్లు, అప్రమేయుండగు లక్ష్మణునితో, అధికమయిన అర్థముగ లమాటలు వలికి, మఱల, లక్ష్మణునిం జూచి, విలాసంబును బాసమదంబుచే దొట్టుపాటును గదుర, దనపెనిమిటి కిహితకరంబగు నీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఉద్యోగస్తు చిరాజ్ఞప్త స్సుగ్రీవేణ సరోత్తమ. ౫౮
కామస్యా పి విధేయేన తవార్థప్రతిసాధనే

<p>టీక ॥ సరోత్తమ=పురుషశ్రేష్ఠుండ వగులక్ష్మణుడా! కామస్య=మన్మథున కు; విధేయేనాపి=లోబడినవాడైన ను; సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత; తవ = నీయొక్క; అర్థప్రతిసాధనే=ప్రయో జనముయొక్క సాధించుట నిమిత్తమ</p>	<p>యి; ఉద్యోగస్తు=ప్రయత్నముమాత్ర ము; చిరాజ్ఞప్తం=బహుకాలముక్రింద నాజ్ఞాపింపబడినది. పురుషశ్రేష్ఠుండవగు లక్ష్మణుడా! సుగ్రీవుండు మన్మథ వ్యాపారపరుండై యున్నను, మఱియునురకున్న వాడు</p>
---	--

కాడు; మీకార్యమును సాధించుటకై, చాలకాలముక్రిందనే వానరుల కాళ్ళా
ప్రయత్నము సేయుటకు మాత్రము పించికాడు. అని, తాత్పర్యము.

అగతాహి మహావీర్యా హరయః కామరూపిణః. ౫౯
కోటిశతసహస్రాణి నాన్దానగనివాసినః

టీక॥ మహావీర్యా = అధికమయిన అగతాహి = వచ్చియున్నారగుదా!
పరాక్రమముగలవారలును; కామరూపి మహా పరాక్రమశాలులును గామ
ణః = ఇచ్చాధీనమగు రూపముగలవార రూపులగు వానరవీరులు నానాపర్వ
లునగు; నానానగనివాసినః = నానావి తంబులనుండి అనేకలక్షలకోట్లవఱి,
ధములయిన పర్వతములందునివసించు వచ్చియున్నారగుదా!
నట్టి; హరయః = వానరులు; కోటిశత అని, తాత్పర్యము.
సహస్రాణి = కోటులయొక్క లక్షలు;

త దా గచ్ఛ మహాబాహూ చారిత్రం రక్షితం త్వయా. ౬౦
అచ్చలం మిత్రభావేన సతాం దారావలోకనమ్

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతు మహాబాహుడవగు లక్ష్మణుడా!
లుగలలక్ష్మణుడా! తత్ = అందువల అట్లుకావున, హాపలికిమ్ము; నీవు, అ
నః అగచ్ఛ = రమ్ము. త్వయా = నీచేత; తఃపురే స్త్రీలున్నచోటికి రాఁగూడదని
చారిత్రం = సదాచారము; రక్షితం = దూరమున నేనిలుచుటచేత, సదాచార
కాపాడబడినది. మిత్రభావేన = మిత్ర ము ననుష్ఠించినవాడవైతివి; తషమి
త్వముచేత; సతాం = ఉన్నవారలయొ ధ్రులగు వారిభార్యలను బాడుట వో
క్క; దారావలోకనం = భార్యలచూ షముగాదు. అని, తార, లక్ష్మణుని
చుట; అచ్చలం = దోషముకాదు. తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తారయాచా భ్యనుజ్ఞాత స్త్వరయాచాపి చోదితః. ౬౧
ప్రవివేక మహాబాహు రభ్యంతర మరిందమః

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగలవాఁడును; అరిందమః = శత్రువులను

డఁగఁ దొక్కు-వాఁడునగు లక్ష్మణుం
దు; తారయాశ=తారచేతను; అభ్య
నుక్తాతః = అనుమతింపబడినవాడై;
త్వరయాచాపి = వేగపాటుచేతను;
చోదితః = ప్రేరింపబడినవాడై; అ
భ్యంతరం = అంతఃపురమును; ప్రవివే
శ=చాచ్చెను.

మహాబాహుండును శత్రువులనణం
గఁద్రొక్కు-జాలినవాఁడునగులక్ష్మణు
డు, తారయు లోనికిరమ్మని పిలుచుట
వలనను, రామకార్యమునందలి త్వరవల
నను, అంతఃపురంబులోనికిఁ బోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుగ్రీవ మసీనం కాంచనే పరమాసనే. ౬౨
మహార్థాస్త రణోపేతే దదర్శా దిత్యసన్నిభమ్
దివ్యాభరణచిత్రాంగం దివ్యరూపం యశస్వినమ్. ౬౩
దివ్యమాల్యంబరధరం మహేంద్రమివ దుర్జయఘ్
దివ్యాభరణసూత్యాభిః ప్రమదాభి స్సమావృతమ్. ౬౪

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; సః (అ
ర్థాహృతము) = అలక్ష్మణుండు; మ
హార్థాస్త రణోపేతే = శ్రేష్ఠమయిన
యాస్తరణముతోఁగూడిన; కాంచనే =
బంగారువికారమయిన; ఆసనే = సిం
హాసనమునందు; అసీనం = కూర్చున్న
వాఁడును; ఆదిత్యసన్నిభం = సూర్యు
నితో సమానుఁడును; దివ్యాభరణ చి
త్రాంగం = శ్రేష్ఠమయిన భూషణము
లచేఁజిత్రవర్ణమయిన దేహముగలవా
ఁడును; దివ్యరూపం = శ్రేష్ఠమయిన రూ
పముగలవాఁడును; యశస్వినం = అ
ధికమయినకీర్తిగలవాఁడును; దివ్యమా
ల్యంబరధరం = శ్రేష్ఠములయిన వ్రుక్తు

మాలికలను వస్త్రములనుధరించినవా
ఁడును; మహేంద్రమివ = దేవేంద్రు
నివలె; దుర్జయం = జయింపవలవిగా
నివాఁడును; దివ్యాభరణమాల్యాభిః =
శ్రేష్ఠములయిన భూషణములును బు
వ్వమాలికలునుగల; ప్రమదాభిః = స్త్రీ
లచేత; సమావృతం = పరివేష్టించబడి
నవాఁడునగు; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; ద
దర్శ=చూచెను.

అంత, లక్ష్మణుండు, ఉత్తమమయి
నయాస్తరణముతోఁగూడిన కాంచనమ
యంబగు సింహాసనంబునం గూర్చున్న
వాఁడును సూర్యసమానుండును ఉత్త
మంబులగు నాభరణంబులు ధరించిన

వాఁడుగుటంజేసి నానావర్ణములయిన వాఁడును, దేవేంద్రుండుంబోలే దుర్జ
త త్కాంతలతో నొప్పుచున్నవాఁడును యుండును, దివ్యంబులగుభూషణంబు
ప్రేష్టమయిన రూపముగలవాఁడును గీ
ర్తిసంపన్నుండును ప్రేష్టములయిన పూ
లమాంకలను వస్త్రంబులను ధరించిన వ్రంజుచును. అని, తాత్పర్యము.

సంరభితరక్తాక్షో బభూవాం తకసన్నిభః.

టీక || సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
లక్ష్మణుడు; సంరభితరక్తాక్షః = మి
క్కిలియు కోపమునొందినవాఁడును కా
వుననేపిష్టమైన కన్నులుగల వాఁడునై;
అంతకసన్నిభః = యమునితో సమా
నుండును; బభూవ = ఆయెను. |
లక్ష్మణుండు, అట్లు ప్రీతి నడుమఁ దే
రొలగంబునఁ గామతంత్రుండై యున్న
సుగ్రీవుంబౌచి, పరమకుపితుండై, యె
ఱ్ఱని కన్నులతో యమునివలె భయంక
రుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

రుమాం తు వీరః పరిరభ్య గాథం

వరాసనస్థో వరహేనువర్ణః. ౬౫

దదర్శ సౌమిత్రి మదీనసత్త్వం

విశాలనేత్ర స్సువిశాలనేత్రమ్

టీక || రుమాం = రుమను; గాథం =
చిగువుగా; పరిరభ్యతు = కొంగిలించు
కొనియే; వరాసనస్థః = ఉత్తమమయి
న యాసనమునందున్నవాఁడును; వీ
రః = పరాక్రమశాలియు; వరహేనువ
ర్ణః = ఉత్తమమయిన బంగారముయొ
క్క వస్త్రేవంటివన్నెగలవాఁడును; వి
శాలనేత్రః = వెడల్పులయిన కన్నులుగల
వాఁడునగుసుగ్రీవుండు; అదీనసత్త్వం =
తక్కువకానిబలముగలవాఁడును; సువి
శాలనేత్రం = మిక్కిలియు వెడల్పులయి
న కన్నులుగలవాఁడునగు; లక్ష్మణం =
లక్ష్మణుని; దదర్శ = చూచెను. |
అట్లు, రుమను గాథంబుగాఁగొంగి
టం జేర్చి సింహాసనంబునం గూర్చుం
డియున్న తప్తకాంచనవర్ణుండును వి
శాలంబులగు కన్నులు గలవాఁడునగు
సుగ్రీవుండు, మువ్వయివిశాలములంబు

నయనంబులుగలవాఁడును మహాబలుండునగు లక్ష్మణుంబుడెను. అని, తా.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

కిష్కింధాకాండే, త్రయస్త్రింశస్సర్గః.

ఇది, సుష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండత్రయస్త్రింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

ॐ

చ తు స్త్రింశస్సర్గ ప్రారంభః

త మప్రతిహతం క్రుద్ధం ప్రవిష్టం పురుషర్షభమ్

సుగ్రీవో లక్ష్మణం దృష్ట్వా బహువ వ్యధితేంద్రియః. ౧

టీక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; ప్రవిష్టః = బహువ = అయ్యెను.

ప్రవిష్టం = ప్రవేశించిన; అప్రతిహతం = ఎదురులేనివాఁడును; క్రుద్ధం = కోపించినవాఁడును; పురుషర్షభం = పురుషశ్రేష్ఠుండునగు లక్ష్మణుండునగు; తం = ఆలక్ష్మణుని; దృష్ట్వా = చూచి; వ్యధితేంద్రియః = భయమునొందిన యింద్రియములు గలవాఁడు.	అట్లంతఃపురంబుప్రవేశించి తనయొద్దకువచ్చిన, ఎదురులేనివాఁడును గుపితుండును మరుప్రశస్థుండునగు లక్ష్మణుంబుడై, సుగ్రీవుండు, భయంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

క్రుద్ధం నిశ్చ్యసమానం తం ప్రదిస్తమివ తేజసా

భ్రాతృ ర్యసననంతతప్తం దృష్ట్వా దశరథాత్మజమ్. ౨

ఉత్పాత హరిశ్చేస్తో హిత్వా సౌవర్ణ మానసమ్

మహాన్నహేద్రస్య యథా స్వలక్ష్మిత ఇవద్వజః. ౩

టీక॥ క్రుద్ధం = కుపితుండును; నిశ్చ్యసమానం = నిట్టూర్పులుపుష్పదున్నవాఁడు.

దును; తేజసా = కాంతచేత; ప్రదీప్తము
వ (స్థితం) = మండుచున్నట్లున్న వా
దును; భాగ్యము = అన్నయగు రాముని
యొక్క; వ్యసననంత్రం = దుఃఖము
చేతఁ దపింప జేయఁబడినవాఁడునగు;
తం = ఆ; దశరథాత్మజం = లక్ష్మణుని; దృ
ష్ట్యా = చూచి; హర్షితః = వానరోత్త
ముఁడగు సుగ్రీవుఁడు; మహాత్ = ఉన్నత
మయిన; సావర్ణం = బంగారువికార
మయిన; ఆసనం = సింహాసనమును; హి
త్వా = విడిచి; మహేంద్రస్య = దేవేం
ద్రునియొక్క; స్వఅంకృతః = చక్కఁ

గా నలంకరింపఁబడిన; ధ్వజభవ = పె
క్కుమువలె; ఉత్పపాత = లేచెను.
అన్నయగు రామునకు వ్యసనముగ
లుగుటకై పరితపించుచు గుపితుండై
యూర్పులు నిగుడించుచుఁ దపోవిశేషం
బున మండినట్లున్న దశరథమారు ల
క్ష్మణుఁజూచి, సుగ్రీవుండు ఉన్నతఁబగు
కాంచన సింహాసనంబునుండి నేలకు డి
గ్గి, యుత్పవార్థమయియెత్తఁబడునలం
కృతమయిన దేవేంద్రధ్వజమువలె, లేచి
నిలుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పతంత మనూత్పేథూ రుమాప్రభృతయః స్త్రియః
సుగ్రీవం గగనే పూర్ణచంద్రం తారాగణాభిష. ౪

టీక || గగనే = ఆకాశమునందు; ఉత్పతంతం (అధ్యాహృతము) = లేచు
చున్న; పూర్ణచంద్రం = నిండుచంద్రు
ని; తారాగణాభిష = నక్షత్రసమూహ
ములువలె; ఉత్పతంతం = లేచుచున్న;
సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; రుమాప్రభృత
యః = రుమమొదలుగాఁగల; స్త్రియః =

స్త్రీలు; అనూత్పేథూః = అనుసరించిలే
చిరి.
ఆకాశమునం బూర్ణచంద్రుండుఁడ
యింపఁగానే వెంబడినక్షత్రములుదయిం
చునట్లు, సుగ్రీవుండు లేవఁగానే యత
నివెంబడి రుమమొదలగు స్త్రీలందఱు
లేచిరి. అని, తాత్పర్యము.

సంరక్తనయన శ్రీమాన్ విచచాల కృకాంజుః
బభూవా వస్థిత స్తత్ర కల్పవృక్షో మహానివ. ౫

టీక || సంరక్తనయనః = ముక్తిలియు
జ్జ్వలనకన్నులుగల; శ్రీమాన్ = సంప

దతోఁగూడినవాఁడగు సుగ్రీవుండు; కృ
కాంజుః = చేయఁబడిన తేజాశ్శుభ్రం

వాఁడై; విజయాలంకరణము, ఏమియో
నెననుట. తత్ర=అట; మహా=గొ
ప్పదగు; కల్పవృక్షభవం=కల్పవృక్షమువ
తె; అవస్థితః= నిలిచినవాఁడు; బహు
వ=అమృతము.

పానమదంబునను మన్తధావేశంబు

నను మిక్కిలియు నెఱునైన వయనంబు
అతోఁగూడిన శ్రీమంతుండగు సుగ్రీవుం
డు, చేమొడ్చుకొని, అత్తులు నెడు
కొని, గొప్పకల్పవృక్షంబువలె నిలు
వఁబడియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రుమాద్వితీయం సుగ్రీవం నారీమధ్యగతం స్థితమ్
అబ్రవీ లక్ష్మణః క్రుద్ధ స్సతారం శశినంధుధా. ౬

టీక॥ లక్ష్మణః= లక్ష్మణుఁడు; క్రు
ద్ధః=కుపితుండై; నారీమధ్యగతం=స్త్రీ
లమధ్య పడేశమును బొందినవాఁడును;
స్థితం=నిలుచున్నవాఁడును; రుమాద్వితీ
యం=రుమయే కెండవదిగాఁగలవాఁడు
ను, రుమాసహితుండును; సతారం=న
క్షత్రములతోఁగూడిన; శశినంధుధా(స్థి
తం)=చంద్రునివలెనున్నవాఁడనగు; సు

గ్రీవం=సుగ్రీవునిగూర్చి; అబ్రవీత్= ప
లికెను.

నక్షత్రంబులనడుమఁ జుగ్రుండుంబో
లె, స్త్రీలనడుమనున్నవాఁడును రుమా
సహితుండునై నిలుచున్న సుగ్రీవుంజూ
చి, లక్ష్మణుండక్రద్ధుండై, యట్లువివరి
కెను. అని, తాత్పర్యము.

సత్వాభిజనసంపన్న సానుక్రోశో జితేంద్రియః
కృతజ్ఞ స్సత్యవాదీచ రాజా లోకే మహీయతే. ౭

టీక॥ సత్వాభిజనసంపన్నః = బల
ముతోను కులముతోను కూడినవాఁడు
ను; సానుక్రోశః=కనికరముతోఁగూడి
నవాఁడును; జితేంద్రియః=జయింపఁబ
డినయంద్రియములుగలవాఁడును; కృత
జ్ఞః=కృతజ్ఞుడనగువాఁడును; సత్యవాదీచ
యనుట.

ను మఱవనివాఁడును; సత్యవాదీచ=స
త్యవృత్తినేపలుకువాఁడు నగు; రాజా=
రాజు; లోకే= ప్రపంచమునందు; మ
హీయతే= పూజింపఁబడుచున్నాఁడు.
బలవంతుండును సత్కులప్రమాతుం
డును, అర్థులయొక్క గనికరము గలవాఁ

దును జితేంద్రియండును గృతజ్ఞుండు | లోకంబునం గొనయాడబడను.
 ను సత్యంబు వలకువాడునగు రాజు | అని, తాత్పర్యము.

యస్తు రాజా స్థితోఽథర్థే మిత్రాణా ముపకారిణామ్
 విధ్యావ్రజ్ఞాం కురుతే కో నృశంసతర స్తతః. ౮

టీక || యః=ఏ; రాజాతు=రాజు; కముగాఁ బాపియగువాఁడు; కః = ఎ
 లే; అథర్థే=అథర్థమునందు; స్థితః= స్వఁడు?
 ఉన్నవాఁడై; ఉపకారిణాం=ఉపకార వరాజును, అథర్థపదుండై, ననకు
 ముగావించిన; మిత్రాణాం= స్నేహి మున్నుపకారము గావించిన మిత్రులకు
 తులకు; విధ్యావ్రజ్ఞాం=అనత్యము అనత్యమయిన పరిజ్ఞ చేయునో, అతని
 నప్రహీనను; కురుతే = చేయునో; శ కన్నను బాపిండు పాపించున నె
 తః=అతనికన్నను; నృశంసతరి= అధి వ్వండునులేడు. అని, తాత్పర్యము.

శత మశ్వానృతే హంతి సహస్రైశ్చ గవానృతే
 ఆత్మానం స్వజనం హంతి పురుషః పురుషానృతే. ౯

టీక || పురుషః = పురుషుండు; అ తనజనమును; హంతి=చంపును, ఆత్మ
 శ్వానృతే=గుట్టమువిషయమైన అసత్య హత్యయు బంధుహత్యయుఁ జేసినపా
 మునందు; శతం= మాటుగుట్టములను; పమునుబొందుననుట.
 హంతి= చంపును, సూటుగుట్టములను పురుషుండు, ఒకగుట్టమువిషయము
 జుప్పినదోషమును బొందుననుట. గవా యి యసత్యమాడినయెడ నూటు గుట్ట
 నృతేతు= గోవువిషయమయినయసత్య ములనువధించినపాపమును బొందున;
 మునందు; సహస్రం = వేయింటిసి; గోవుపక్షయమయి యసత్యమాడినయె
 హంతి= వధించును, వేయిగోవుల యెడ వేయిగోవులం జుప్పిన దోషమునొం
 పాపమును బొందుననుట. పురుషానృతే= అట్లు పురుషునివిషయమయియ
 తే=పురుషవిషయమయిన యసత్యము సత్యమాడినపక్షమున ఆత్మ హత్యయు
 నందు; ఆత్మానం=తన్నును; స్వజనం= స్వజనహత్యయుఁ జేసినపాపమునొం

దును; ఇక మహాపురుషుడగు రాముని లయము? అని, తాత్పర్యము.

విషయమయి యనత్యమాశీను శైష్వన

పూర్వం కృతార్థో మిత్రాణాం స తత్ప్రకరణోఽయః
కృతఘ్న స్సర్వసూతానాం స వభ్యః స్లవగేష్వర. ౧౦

టీక || స్లవగేష్వర = వానరరాజా! వధింపఁదగినవాఁడు.

యః = ఎవ్వఁడు; పూర్వం = మున్ను; వానరరాజా! ముందుమిత్రులచేఁద
కృతార్థః = చేయఁబడినప్రయోజనము నకార్యముచేయఁచుకొని, మాటప్రకా
గలవాఁడై; మిత్రాణాం = స్నేహితు రము, ఎవఁడు, తనకార్యముగాంచి
లయుక్క; తత్ = ఆకార్యమును; న యామిత్రులకార్యమును జేయఁడో, ఆ
ప్రకరణో = మఱలఁజేయఁడో; కృత తఁడుకృతఘ్నం జనఁబడును; అతనివి
ఘ్నః = చేయఁబడినయంపకారమునును ప్రాణిగాని వధింపవచ్చును.
అచిన్; సః = అతఁడు; సర్వసూతా అని, తాత్పర్యము.
నాగః = సమస్తప్రాణులకును; వభ్యః =

గీతోయం బ్రహ్మకా శ్లోక స్సర్వలోకనమస్కృతః
నృష్త్వా కృతఘ్నం క్రుద్ధేన తం నిబోధ స్లవంగమ. ౧౧

టీక || స్లవంగమ = వానరుఁడు! కృతః = పాఁడఁబడినది. తం = ఆశ్లోకమును;
తఘ్నం = తనకుఁజేయఁబడినదా. మఱి బోధ = తెలిసికొనుము.
చినవానిని; నృష్త్వా = చూచి; క్రుద్ధేన = వానరుఁడా! పూర్వము స్వాయుధు
కోపించిన; బ్రహ్మకా = స్వాగంధువ చమనపు కృతఘ్నః = జూచికుపితుండై,
మనువుచేత; సర్వలోకనమస్కృతః = సమస్త లోకములచేతను బూజింపఁబ
సమస్తలోకములచేతను సమస్కరింపఁ దుచున్న యీశ్లోకమును శైష్వన; దా
బడిన; ఆయం = ఈ; శ్లోకః = శ్లోకము; గీ సంబంధించెదనుము. అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మఘ్నవ నురాశేవ చోరే భగ్నవ్రతే తథా
నిష్కృతి ర్వహితా సద్భిః కృతఘ్న నాస్తి నిష్కృతిః. ౧౨

టీక || బ్రహ్మఘ్నైవ = బ్రాహ్మణుఁ
జుపినవాని విషయమయ్యును; సుగామే
చ = "సుగ" అనెను మద్యమును గ్రాగిన
వాని విషయమయ్యును; చోరే = దోల
గఁగుండును, మహాపాతకులయిన బ్ర
హ్మఘ్నును రావులతోఁగూడ పరితమగు
టవలన, బంగారువొంగిలిచ్చినవాని వి
షయమయ్యుననుట; భగ్నప్రేతే = చెడి
న వ్రతముగలవాని విషయమయ్యును,
చెడిన గురుభక్తి గురుశుశ్రూషాదిరూ
పమయిన బ్రహ్మచర్యవ్రతముగలవాని వి
షయమయ్యుననుట, గురుభార్యగమ
నము చేసినవాని విషయమయ్యును; ని

హ్మఘ్నై = ప్రాయశ్చిత్తము; సస్పి = పె
ద్దల నేత; విహితా = చెప్పబడినది. కృ
తఘ్నై = తనకు జేయబడిన యుపకార
మును మఱచినవాని విషయమయి; ని
హ్మఘ్నై = ప్రాయశ్చిత్తము; నాస్తి =
లేదు.

మహాపాతకములైన బ్రహ్మహత్య,
సురాపానము, గ్రాహ్యగర్హస్థస్త్రేయము
గురుభార్యగమనము, గావించినవార
లకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము, పెద్దలచేపథింపఁ
బడియున్నదిగాని, కృతఘ్నునకుమాత్ర
ము ప్రాయశ్చిత్తమేలేదు. అని, స్వాగం
భువమనువు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అనార్య స్త్వం కృతఘ్నుశ్చ మిథ్యావాదీచ వానర

పూర్వం కృతార్థో రామస్య న తత్ప్రకరోషి యత్. ౧౩

టీక || వానర = వానరుఁడా! య
త్ = ఏకారణమువలన; త్వం (అధ్యా
హృతము) = నీవు; పూర్వం = ముందు
గా; కృతార్థః = (రామునిచేత) చేయఁ
బడినకార్యముగలవాఁడవై; రామస్య =
రామునియొక్క; తత్ = ఆకార్యము
ను; నప్రకరోషి = మఱలఁజేయకున్నా
వో; తత్ (అధ్యాహృతము) = ఆకార
ణమువలన; త్వం = నీవు; అనార్యః = దు
ష్టుఁడవు. కృతఘ్నుశ్చ = చేయబడిన
యుపకారమును మఱచిన వాఁడవును;

మిథ్యావాదీచ = అసత్యముచెప్పినవాఁ
డవును.

సుగ్రీవుఁడా! నీవుఁముందుగా రా
మునిచే నీకార్యముచేయించుకొని కృ
తార్థుఁడవయి పిమ్మట, నీవుచెప్పినమా
టప్రకారము, రామునికార్యమును గా
వింపకమాట దప్పితివి కావున, నీవుదు
ర్మార్గుండవు కృతఘ్నుండవు అసత్యము
పలికినవాఁడవునైతివి.

అని, తాత్పర్యము.

నను నామ కృతార్థేన త్వయా రామస్య వానర
సీతాయా మార్గణే యత్నః కర్తవ్యః కృత విచ్ఛతా. ౧౪

టీక || నను=ఓయి! వానర=సుగ్రీ నదిగదా!
వుడా! కృతార్థేన=చేయబడినకార్య ఓయివానరుడా! నీవు కృతార్థుడ
ముగలవాడవును; రామస్య=రామ వుగాక, రాముడు నీకు జేసినయిష్ట
నియొక్క; కృతం=చేయబడినదాని, కారమును ముగివకయేయున్నవాడవ
డవకారముననుట; ఇచ్ఛతా=తలంచు గుదువేసి, రామునిచే నీవు కృతార్థుడ
చున్నవాడవునగు; త్వయా=నీచేత; వైతివి కావున, నీవుతగిన ప్రయత్నము
సీతాయాః=సీతయొక్క; మార్గణే= చేసి సీతను వెదకింపవలయును గదా!
వెదకుటయందు; యత్నః=ప్రయత్న అని, తాత్పర్యము.
ము; కర్తవ్యనామ=చేయబడవలసి

స త్వం గ్రామ్యేషు భోగేషు సక్తో మిథ్యాప్రతిశ్రవః
న త్వం రామో విజానీతే సర్వం మందూకరావిణమ్. ౧౫

టీక || సః=అట్టి; త్వం=నీవు; గ్రా మి పంబునకు వచ్చుటకు సర్వముకప్పవ
మ్యేషు = నీచములయిన; భోగేషు = లె నటచునట్లు, నీవు, మొదటకార్యార్థ
భోగములయందు; సక్తో=తగిలినవా ము సత్యవంతుడవుగా నభినయించి,
డవు. మిథ్యాప్రతిశ్రవః= అసత్యము యివుడు గ్రామ్యుంబులగు విషయముఖం
న ప్రశంస గలవాడవు. రామః=రా బులందగిలి, ప్రశంస దప్పినావు, నీవు క
ముడు; త్వం=నిన్ను; మందూకరావి ప్పవలెనటచునట్టి సర్వమువంటివాడవ
ణం = కప్పవలెఅటచునట్టి; సర్వం = ని రామునకుఁ దలయిలేదు.
పామునుగా; నవిజానీతే=ఎఱుంగఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కప్పలను మింగుటకై కప్పలుదనస

మహాభాగేన రామేణ పాపః కరుణవేదినా

హరీణాం ప్రాపితో రాజ్యం త్వం దురాత్మా మహాత్మనా. ౧౬

టీక || మహాభాగేన=పూజ్యమయిన భాగ్యముగలవాడను; కరుణవేదినా=

దయగలవాఁడును; మహాత్మనా = గొప్పమనస్సుగలవాఁడునగు; రామేణ = రామునిచేత; దురాత్మా = దుష్టమయినబుద్ధిగలవాఁడవును; పాపం = పాపము సేయువాఁడవునగు; త్వం = నీవు; హరీతాం = వానరులయొక్క; రాజ్యం = దొరతనమును; ప్రాపితం = పొందింపఁ

బడినావు.

మహానుభావుండును దయానిధియును మహాత్ముండునగు రాముండు, నీవు దురాత్ముఁడవు పాపిష్టుఁడవని తెలియక, నీకు వానర రాజ్యంబొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

కృతం చే న్నాభిజానీషే రామస్యా క్షిప్తకర్త॥

సద్య స్త్వం నిశితై ర్బాతై ర్హతో ద్రక్ష్యసి వాలినమ్. ౧౭

టీక॥ ఆక్షిప్తకర్త॥ = శ్రమములే

లిని; ద్రక్ష్యసి = చూడఁగలవు.

ని కార్యములుగల; రామస్య = రామునియొక్క; కృతం = ఉపకారమును; నాభిజానీషే యచి = తలంపఁ జేసి; సద్యః = ఇప్పుడే; త్వం = నీవు; నిశితైః = కఠకులయిన; బాతైః = అమ్ములచేత; హతః = వధింపఁబడినవాఁడవై; వాలినం = వా

నీవు, ఎంతటి కార్యమునైనను శ్రమములేకయగా విండునట్టి రాముండు గా వించినయొపకారమును మఱతు వేసి, ఇప్పుడే తీవ్ర బాణంబుల నిన్ను వధించి వారియొద్దకనిచెదను. అని, తాత్పర్యము.

నచ సంకుచితః పంథా యేన వాలీ హతో గతః

సమయే తిష్ఠ సుగ్రీవ మా వాలిపథ మన్వగాః. ౧౮

టీక॥ వాలీ = వాలి; హతః = వధిం

న్వగాః = వెంబడింపఁకము.

పఁబడినవాఁడై; యేన = ఏమార్గముచేత; గతః = పోయినాఁడో; సః (అధ్యాహృతము) = ఆ; పంథాః = మార్గము; నసంకుచితశ్చ = మూయఁబడినదియై క్కాదు. సుగ్రీవ = సుగ్రీవుడా! సమయే = ప్రతిజ్ఞ యందు; తిష్ఠ = నిలువుము. వాలిపథం = వాలిమార్గమును; మాల

సుగ్రీవుడా! వాలి, హతుండై యే మార్గమునం బోయినాఁడో, అదారి యిపుడు మూయఁబడినదికాదు; కావున, నీవుచేసిన ప్రతిజ్ఞ ను నెఱవేర్చుము; వాలిపోయిన మార్గంబునం బోకుము.

అని, తాత్పర్యము.

న మాన మిత్వైకువరస్య కార్ముక
 య్యతాన్ శరాన్ పశ్యసి వజ్రసన్నిభాన్
 తత స్సుఖం నామ నిషేవసే సుభి
 న రామకార్యం మనసా స్యవేక్షసే. ౧౯

టిక త్వం (అధ్యాత్మతమ) =	రామకార్యం = రామవికార్యమును;
నీవు; ఇత్వైకువరస్య = ఇత్వైకువం	నా పక్షసే = చూడకున్నావు.
శమునం బుట్టినవారలలో శ్రేష్ఠుడగు	నీవు, ఇత్వైకువంశంబునం బుట్టిన
రామనియొక్క; కార్ముకయ్యతాన్ =	వారిలో నుత్తముడగు రామనిధనుస్సు
వింటనుండివెడలిన; వజ్రసన్నిభాన్ =	ననుండి వెడలినట్టి వజ్రసమానంబులగు
వజ్రముతో సమానములగు; శరాన్ =	బాణంబులను, ఇంకను జక్కగాఁ జూచి
బాణములను; నపశ్యసి = చూచినా	నవాండవుకావు కాబోలు; కావుననే
వుకావు. మానం = నిశ్చయము. తతో	యిట్లు మనసున నైనను రామకార్యంబుడ
నామ = అందువలన నేకవా; సుఖం =	లంపక, విషయసుఖంబుల ననుభవించు
విషయసుఖమును; నిషేవసే = నేనిం	చు, ఎంతమాత్రము భయము లేక సుఖము
చుచున్నావు. సుభి = సుఖముగలవాఁ	గానున్నావు. అని, లక్ష్యబుండు, సుగ్రీ
డవై; మనసా = మనసుచేతనుగూడ;	వునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే.

కిష్కింధాకాండే, చతుశ్చైత్యసర్గః.

ఇది, స్వసార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండచతుశ్చైత్యసర్గటిక,

ముగిసినది.

త్రై

పంచత్రంశ సర్గ పౌరంభః

తథా బ్రవాణం సౌమిత్రిం ప్రదీప్తమివ తేజసా
అబ్రవీ లక్ష్మణం తారా తారాధిసభాననా. ౧

టీక || తారాధిసభాననా = చంద్రాధిపతి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
సౌమిత్రిం సమానమయిన మిత్రముగల; అట్లు పరుషంబుగాఁ బలుకుచుఁ దే
తారా = తార; తథా = అట్లు; బ్రవాణం బోవిశేషంబున మండుచున్నట్లున్న సు
ణం = చెప్పుచున్నవాఁడును; తేజసా = మిత్రావృత్తుగ్రిండుగు లక్ష్మణుఁజూచి, చం
కాంతిచేత; ప్రదీప్తమివ (స్థితం) = మంద్రబింబమువంటి ముగించుకల తార,
డినట్లున్నవాఁడును; సౌమిత్రిం = సుమిత్రునిట్లు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త్రైకోడుకునగు; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని

నై వం లక్ష్మణ వక్తవ్యో నా యం పరుష వర్ణనా
హరితా మిశ్వర శ్శీతం తవ వక్త్రా ద్విశేషతః. ౨

టీక || లక్ష్మణం = లక్ష్మణుఁడా! సుగ్రీవముండె; శ్శీతం = చిలుకకు; వార్షా
వః (అధ్యాహృతము) = సుగ్రీవుఁడు; తి = తగిలు.
ఏవం = ఇట్లు; నవక్తవ్యః = చెప్పఁబడ; లక్ష్మణుఁడా! పీల్చి చెప్పవలదు;
చలినవాఁడుకాఁడు. అయం = ఈ; హవానరేశ్వరుఁడగు సుగ్రీవుఁడు పరుష
రీతాం = వానరులయొక్క; ఈశ్వరః = వాక్యమాడఁదగినవాఁడుగాఁడు; . అం
ప్రభువైన సుగ్రీవుఁడు; పరుషం = కఠినముఁ బ్రయత్నిత్రుండవలసిన నీచేయిట్లు
మయినమాటను; విశేషతః = విశేషిం పరుషమాడుట యుక్తమా?
నీ; తవ = నీయొక్క; వక్త్రాత్ = నో అని, తాత్పర్యము.

నైవా కృతజ్ఞ స్సుగ్రీవో న శతో నా పి దారుణః

నైవా నృతకథో వీర న జిహ్వా కపిశ్వరః. ౩

టీక || వీర = పరాక్రమశాలివగు లక్ష్మణుఁడా! కపిశ్వరః = వానరనాథుఁడ

శ్రీమద్రామానుజము * కిష్కింధాకాండము. ౬౫౯

స ౩౫

గు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు; అన్యతజ్ఞః=	దును; న=కాండు.
చేయబడిన యువకారమును దలంపని	వీరుడవగు లక్ష్మణుడా! వానరే
వాడు; నైవ= కానేకాడు. శతః=	శ్వరుండగు సుగ్రీవుడు, కృతఘ్నుడు
వంచకుడు; న=కాడు. దారుణోపి=	గాని, వంచకుడుకాని కూరుడుకా
కూరుడును; న=కాడు. అన్యతక	ని అన్యతమాడువాడుకాని కుటిలు
థః= అసత్యమయినమాటగలవాడు;	డుకాని యెంతమాత్రముకాడు.
నైవ=కానేకాడు. జిహ్వశ్చ=కుటిలు	అని, తాత్పర్యము.

ఉపకారం కృతం వీరో నా ప్రియం విస్తృతః కపిః
రామేణ వీర సుగ్రీవో య దన్యై దుఃఖరం రణే. ౪.

టీక వీర= పరాక్రమవతుడవ	కారమును; విస్తృతోపి=మఱచినవా
గు లక్ష్మణుడా! వీరః= సూరుడగు;	దును; న=కాండు.
కపిః= వానరుడైనసుగ్రీవుడు; య	వీరుడవగు లక్ష్మణుడా! వీరుండ
త్=ఏది; అన్యైః= ఇతరులచేత; దు	గు సుగ్రీవుడు, రాముండు తనకుయ
ష్టరం=చేయనలవిగానిదో; తం (అ	ద్ధంబునఁగావించిన యితరులకుఁ జేయ
ధ్యాహృతము)=అట్టిదైన; రామేణ=	నసాధ్యమగు మహిమకారము నెం
రామునిచేత; రణే= యుద్ధమునందు;	తమాత్రము మఱచినవాడును కాండు.
కృతం=చేయబడిన; ఉపకారం= ఉప	అని, తాత్పర్యము.

రామప్రసాదా తీర్తించ కపిరాజ్యంచ శాశ్వతమ్
ప్రాప్తవా నిహ సుగ్రీవో రుమాం మాంచ పరంతప. ౫

టీక పరంతప= శత్రువులదపిం	తం = నిత్యమయిన; కపిరాజ్యంచ =
పఁజేయునట్టిలక్ష్మణుడా! రామప్రసా	వానరరాజ్యమును; రుమాం = రుమ
దాత్ = రాముని యనుగ్రహమువల	ను; మాంచ=నన్నును; ప్రాప్తవాన్=
న; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; ఇహ=ఇ	హించినాడు.
పుడు; తీర్తించ = యశస్సును; శాశ్వ	శత్రువుల దపింపజేయునట్టి లక్ష్మ

ఋణా! రాముననుగ్రహంబుననే, సుమును నీన్నను బొందినాడు.
గ్రీవుండివుడు. యశస్సును శాశ్వతంబు అని, తాత్పర్యము.
యిన వానరరాజ్యంబును భార్యయగు

సుదుఃఖం శయితః పూర్వం ప్రాప్యే వం సుఖ ముత్తమమ్
•ప్రాప్తకాలం న జానీతే విశ్వామిత్రో మహామునిః. ౬

టీక || అయం(అధ్యాహృతము) = తే = తెలిసికొనకున్నాం.
ఈసుగ్రీవుడు; పూర్వం = మున్ను; ఈసుగ్రీవుడు, మున్ను బహుకాలము
సుదుఃఖం = మిక్కిలియు దుఃఖముగ చాలగష్టముతోఁ గొండలపై తొల్లఁ
లుగునట్లుగా; శయితః = పరుండిన ప్పలలో నొంటిమెయిం బరుండియున్న
వాడై; ఉత్తమం = మిక్కిలియు న వాడు, కావున, నిపుడు, ఇమ్మహాసుఖ
ధికమయిన; ఇదం = ఈ; సుఖం = మునుబొంది, మున్ను విశ్వామిత్రోమహా
సౌఖ్యమును; ప్రాప్య = పొంది; విశ్వా మునిమేనకంగూడి కాలమును మఱచిన
మిత్రః = విశ్వామిత్రుడను; మహామ ట్లు, రామునితోఁజెప్పిన సంకేతకాలము
నిరీవ = గొప్పమునివలె; ప్రాప్తక వచ్చిన సంగతి తెలియకున్నాడు.
లం = పొందబడినకాలమును; నజానీ అని, తాత్పర్యము.

ఘృతాచ్యాం కిల సంసక్తో దశవర్షాణి లక్ష్మణ
అహో ౨. మన్యత ధర్మాత్వా విశ్వామిత్రో మహామునిః. ౭

టీక || లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా! ధర్మాత్వా = హా = (౭క) పగటినిగా; అమన్యత
తా = ధర్మ స్వభావుడయిన; విశ్వామి కిల = తలంచెనుగదా!
త్రః = విశ్వామిత్రుడను; మహామునిః = లక్ష్మణుడా! పూర్వము మహాతప
గొప్పముని; ఘృతాచ్యాం = మేనకంబు స్సంపన్నుండగు విశ్వామిత్రమహాముని,
దు (ఘృతాచీ. ముని మేనకు నామాం మేనకతోఁగూడి మన్తఫలములుంబందగి
తరము); సంసక్తః = తగిలినవాడై; లిపదిసంవత్సరముల వొక పగలుగాఁద
దశవర్షాణి = పదిసంవత్సరములను; అ లంచెనుగదా! అని, తాత్పర్యము.

న హి ప్రాప్తం న జానీతే కాలం కాలవిదాం వరః

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము.

స ౩౫

విశ్వమిత్రో మహాతేజాః కిం పున ర్యః పృథగ్జనః. ౮

టీక || కాలవిదాం = కాలముదెలియుంగఁడని; కేంపునఁ (వక్తవ్యం) = చెసినవారిలో; వరః = శ్రేష్ఠుఁడును; మహాతేజాః = అధికమయిన ప్రభావము మహాతప స్సంపన్నుండును సమస్త గలవాఁడునగు; సః = అట్టి; విశ్వమిత్రోహి = విశ్వమిత్రుఁడే; ప్రాప్తం = ధర్మములును దెలిసినవాఁడును కాలజ్ఞుఁడగు నుత్తముండునగు మహర్షియైన విశ్వమిత్రుఁడే వత్సధనుఖంబు లందగిరి, కాలమునెఱుంగఁడయ్యె; ఇంకనితరుని సంగతిచెప్పలే? అని, తాత్పర్యము.

తథా (అధ్యాహూతము) = కాలమునె

దేహధర్మం గతస్యా స్య శరీత్రాతస్య లక్ష్మణ
అవిత్తప్తస్య కామేషు కామం ఊతు మిహ ర్హసి. ౯

టీక || లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! శరీ కు; అర్హసి = శగురువు.
శ్రాంతస్య = అలసినవాఁడును; దేహధర్మం = శరీరస్వభావమును; గతస్య = క్షయమైనది, యిపుడు శరీరస్వభావమయి పొందినవాఁడును; కామేషు = వత్సధన్యపారములందు; అవిత్తప్తస్య = తృప్తిపొందినవాఁడునగు; అస్య = ఈసుగ్రీవునియొక్క; కామం = కామవృత్తి; ఇహ = ఇపుడు; ఊతుం = మన్నించుట తుమింపుము. అని, తాత్పర్యము.

న చ రోషవశం తాత గంతు మర్హసి లక్ష్మణ
నిశ్చయార్థ మవిజ్ఞాయ సహసా ప్రాకృతాయథా. ౧౦

టీక || తాత = నాయనా! లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! నిశ్చయార్థం = వాస్తవార్థ

౧౬౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స 3౫

ప్రాముమును; అజ్ఞాను = తెలియక;	నాయనా లక్ష్మణుడా! నీవు, సుగ్రీ
సహసా = అలోచింపక; ప్రాకృతోయ	వుని వాస్తవాధీప్రాయము చెలియక
ధా = పామరుఁడువలె; రోషవశం =	యాలోచింపక ప్రాకృతునియట్లుకోప
కోపముయొక్క యధీనతను; గంతుం	మునొందుట యుక్తముకాదు.
చ = పొందుటకును; నార్హసి = తగవు.	అని, తాత్పర్యము.

సత్యయుక్తా హి పురుషా స్తవ్యధాః పురుషర్షభ
అవిమృశ్య న రోషన్య సహసా యాంతి వశ్యతామ్. ౧౧

టీక॥ పురుషర్షభ = పురుషశ్రేష్ఠుడ	హి = పొడరుగదా!
వగు లక్ష్మణుడా! తవ్యధాః = నీ సుట్టి	పురుషశ్రేష్ఠుడవగు లక్ష్మణుడా!
వారలయిన; సత్యయుక్తాః = సత్యగుణ	నీ సుట్టి సత్యగుణవంతులగు నెహపు
ముతోఁగూడిన; పురుషాః = పురుషులు;	రుషులు, యుక్తాయుక్తంబులు విమర్శిం
అవిమృశ్య = అలోచింపక; సహసా =	పక, తటాలునఁగోపంబుపహింతురా?
శీఘ్రమైన; రోషన్య = కోపముయొ	అని, తాత్పర్యము.
క్క; వశ్యతాం = అధీనతను; నయాంతి	

ప్రసాదయే త్వో ధర్మజ్ఞ సుగ్రీవార్థే సమాహితా
మహా నోషసమత్పన్న స్సంభ్రమ స్త్యజ్యతా మయ్యమ్. ౧౨

టీక॥ ధర్మజ్ఞ = ధర్మముఁడెసిన ల	భ్రమః = పగిలపాటు; త్యజ్యతాం = వి
క్ష్మణుడా! అహం (అధ్యాపృతము) =	డువలంబుఁగాక.
నేను; సుగ్రీవార్థే = సుగ్రీవునిప్రయోజ	లక్ష్మణుడా! నీవు సమస్తధర్మము
నమునిమిత్తమయి; సమాహితా = య	లుం చెలిసినవాడవు; సుగ్రీవునిమిత్త
త్వముగలదాననై; త్వం = నిన్ను; ప్ర	మయి, నేను వేడుకొనుచున్నాను; ఈ
సాదయే = వేడుకొనెదను. రోషసము	మహాక్రోధంబును సంభ్రమంబును వద
త్పన్నః = కోపమువలనఁబట్టిన; అ	లి ప్రసన్నుండవగుము.
యం = ఈ; మహా = గొప్పదగు; సం	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కి-ంధాకాండము. ౬౬౩

స ౩౫

రుమాం మాం కపిరాజ్యంచ ధనధాన్యవసూనిచ
రామప్రియార్థం సుగ్రీవ స్త్యజే దితి మతి ర్మమే. ౧౩

టీక || సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు ; రామప్రియార్థం= రామునియొక్క-సంతోషముకొఱకు ; రుమాం = రుమనుఁడు, భార్యయగు రుమను నన్నును వామాం=నన్నును; కపిరాజ్యంచ= జానకరాజ్యమును ధనములను ధాన్యమునరాజ్యమును; ధనధాన్యవసూనిచ = లను రత్నములను సర్వమును విడుచునధనమును ధాన్యమును రత్నమును; త్యజే ని నాంభిపాయము. శేత్=వదలును. ఇతి=అని; మమ=నా అని, తాత్పర్యము.

సమానేష్యతి సుగ్రీవ స్సీతయాసహ రాఘవమ్
శశాంకమివ రోహిణ్యా నిహత్వా రావణం రణే. ౧౪

టీక || సుగ్రీవః= సుగ్రీవుడు; రసమానేష్యతి=చేర్చుకొలఁడు. శే=యొద్దమునందు; రావణం=రావణుని; నిహత్వా (నిహత్య)= వధించి; నివధించి, రోహిణీ చంద్రులకుంబోలె, రాఘవం=రాముని; సీతయాసహ = సీతకును రామునకును సమాగమయి సీతతోఁగూడ; రోహిణ్యా=రోహిణీ నేయఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము. దేవితో; శశాంకమివ= చంద్రునివలె;

శతకోటిసహస్రాణి లంకాయాం కిల రాక్షసాః
అయుతానిచ షట్త్రింశ త్సహస్రాణి శతానిచ. ౧౫

టీక || లంకాయాం = లంకాపురి ను, మూడులక్షలయెఱువది వేలననుట; యందు; రాక్షసాః=రక్క-సులు; శతసహస్రాణి=వేలు; శతాని= నూలులు కోటిసహస్రాణి= నూలుకోటులవేలు ను; సంతి (అధ్యాహృతము)= కలరు. ను, లక్షకోటులును; షట్త్రింశత్=ము లంకాపురియందు, రాక్షసులు, లష్టదియొఱు; అయుతానిచ= పదివేలు లక్షకోటుల మూడులక్షల యెఱువదివేల

మందియుండుటనుగాక, మఱియుఁబెక్కులతల రాక్షసులున్నారు. అని, తా.

అహత్వా తాం శ్చ దుర్ధర్షా రాక్షసాః కామరూపిణః
న శక్యో రావణో హంతుం యేన సా మైధీరీ హృతాః. ౧౬

టీక || దుర్ధర్షా = ఎదిరింపనలవి రావణః = రావణుడు; హంతుం = వ
గానివారలును; కామరూపిణః = ఇ ధించుటకు; నశక్యః = అలవికాదు.
చ్ఛాద్రీనమగు రూపముగలవారలునగు; మహాబలశాలులును గామరూపులు
తాః = ఆరాక్షసులను; అహత్వా = నగు నారాక్షసులనఁదటవధించికాని,
వధింపక; యేన = ఎవ్వనిచేత; సా = నీతలగొనిపోయిన రావణుని వధింపన
ఆ; మైధీరీ = నీత; హృతా = హరింపఁ లవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.
బడినదో; సః (అధ్యాహృతము) = ఆ;

తే న శక్యో రణే హంతు మసహాయేన లక్ష్మణ
రావణః క్రూరకర్తా న సుగ్రీవేణ విశేషతః. ౧౭

టీక || లక్ష్మణ = లక్ష్మణుఁడా! అ ధ్యాహృతము) = అలవికాదు.
సహాయేన = సహాయులులేని; సుగ్రీ లక్ష్మణుఁడా! యుద్ధంబుననారాక్ష
వేణ = సుగ్రీవునిచేత; రణే = యుద్ధము సులను వధించుట, వానరసైన్యసాహ
నందు; హంతుం = వధించుటకు; తే = ఆ య్యము లేనియెడ సుగ్రీవునకు శక్యము
రాక్షసులు; నశక్యః = అలవికారు. వి గాదు; భయంకరములయిన కార్యము
శేషతః = విశేషించి; క్రూరకర్తా = భ లుసేయనట్టి రావణునివధించుట మఱి
యంకరములయినకార్యములుగల; రా యుశక్యముకాదు. అని, తాత్పర్యము.
వణశ్చ = రావణుండును; నశక్యః (అ

ఏవ మాఖ్యాతవా నావలీ స హ్యభిక్షో హరీశ్వరః
అగమస్తు న మే వ్యక్త శ్చ వ్రాతస్తా ద్భవీమ్య హమ్. ౧౮

టీక || వాలీ = వారి; ఏవం = ఇట్లు; ఆఖ్యాతవాః = బెప్పినాడు. సః = ఆ; హ

శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యము * కిష్కింధాకాండము. ౬౬౫

స 3౫

రీశ్వరః=వానరనాథుడయినవారి; అని
 ఘోహ = తెలిసినవాడుగదా! అగమ
 స్తు=క్షానముమాత్రము; మే=నాకు; న
 వ్యక్తః=స్పష్టముగాదు. అహం = నే
 ను; తస్మాత్=అ; శ్రవాత్=పనికివలన;
 బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను.

వానరేశ్వరుండగు వారి, ఈరావ
 జునిసంగతియంతయుఁ దెలిసినవాడు
 కావున, ఈవిషయముచెప్పినాడు; నా
 కేమో సాక్షాత్తుగాఁదెలియదు; అతని
 వలనవింటిని గావునఁ జెప్పుచున్నాను.
 అని, తాత్పర్యము.

త్వత్సహాయనిమిత్తం వై ప్రేషితా హరిపుంగవాః

ఆనేతుం వానరా న్యధే సుబహూక్ హరియూధపాక్. ౧౯

టీక॥ హరిపుంగవాః = వానరశ్రే
 ష్టులు; త్వత్సహాయనిమిత్తం=నీకు సా
 హాయ్యమునిమిత్తమయి; యుద్ధే=పో
 రునిమిత్తమయి; సుబహూక్=మిక్కి
 లియు పెక్కిఁడయిన; హరియూధ
 పాక్=వానరసమూహములనుబాలిం

చువారలను; ఆనేతుం=చెచ్చుటకు; ప్రే
 షితాః=పంపబడినారు.
 మీకార్యాగ్ధుడొక్కఁడు ముద్దమునిమి
 త్తము వానరపీఠుల నందఱనుమీసకొని
 వచ్చుటకై, సుగ్రీవుండు వానరులంబుల
 యున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తాంశ్చ ప్రతీక్షమాణో యం విక్రాంతాక్ సుమహాబలాక్

రాఘవస్సాగ్ధ సిద్ధర్థం న నిర్యాతి హరీశ్వరః. ౨౦

టీక॥ అయం=ఈ; హరీశ్వరః =
 వానరరాజుయిన సుగ్రీవుండు; విక్రాంతా
 తాక్ = పరాక్రమవంతులును; సుమ
 హాబలాక్ = మిక్కిలియైనధికమయి
 న బలముగలవారలునగు; తాంశ్చ =
 ఆవానరులనే; ప్రతీక్షమాణః = ఎదు
 రేచూచుచున్నవాడై; రాఘవస్య=రా
 మునియొక్క; అగ్ధసిద్ధర్థం = ప్రయో

జనమయొక్క- నెఱవేఱుటకై; నిర్యాతి
 తి = విడలికున్నాఁడు.
 ఈవానరరాజు సుగ్రీవుండు, సరా
 క్రమవంతులను మహాబలశాలులునగు
 వానరపీఠుల రాకనెదురు చూచుచు
 న్నొడఁకావున, రామకార్యాగ్ధమయి
 యింకం బ్రయత్నింపలేదు.
 అని, తాత్పర్యము.

కృతాత్ర సంస్థా సామిత్రే సుగ్రీవేణ యథా పురా
అద్య తై రావనరై స్సర్వై రాగంతవ్యం మహాబలైః. ౨౧

టీక || సామిత్రే = లక్ష్మణుడా! అత్ర = ఈవానరసైన్యముల రప్పించు విషయమందు; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవుని చేత; పురా = మున్ను; సంస్థా = వ్యవస్థ; యథా = ఎట్లు; కృతా = చేయబడినవో; తథా (అధ్యాపృతము) = అట్లు; అద్య = ఇప్పుడు; తైః = ఆ; మహాబలైః = అధికమయినబలముగల; వానరైః = వానరులచేత; సర్వైః = అందఱిచేతను; రాగంతవ్యం = వచ్చుటకావలెను.

లక్ష్మణుడా! నీనవచ్చుటకు మున్నె సుగ్రీవుండు, రామకార్యము, వా

నరుల సైన్యములన్నియు, నిచటికివచ్చుటకై, "త్రిపంపరాత్రాదూర్ధ్వం యిప్రాపుయాన్నేహవానరః, తస్యప్రాణాం శికోదండానాత్రకార్యావిచారిణాః, (పరులైన దుదినములకుమీద, ఏవానరుడిచటికి రాకయుండునో అతనికిమరగదండనము విధింపఁబడును; ఇందుసందియములేదు.) అని యాజ్ఞ గావించియున్నాడుకావున, అప్రకారమున, మహాబలశాలిలగు వానరులందఱు, నేటిదినమున నిచటికిరావలయును.

అని, రాష్ట్రస్య.

ఋక్షకోటిసహస్రాణి గోలాంగులశతానిచ
అద్య త్వే మపయాస్యంతి జహి కోప మరిందమ. ౨౨
కోట్యో నేకాస్తు కాకుత్స్థ కపీనాం దీప్తతేజసామ

టీక|| అరిందమ = శత్రువులనడంగుదొక్కునట్టి; కాకుత్స్థ = లక్ష్మణుడా! దీప్తతేజసాం = ప్రకాశించుచున్నకాంతిగల; కపీనాం = వానరులయొక్క; అనేకాః = పెక్కులయిన; కోట్యమ్ = కోటులును; ఋక్షకోటిసహస్రాణి = ఎఱుగుబంటులయొక్క కోటులయొక్క

వేలును; గోలాంగులశతానిచ = కొండముచ్చలమాటులును; అద్య = ఇప్పుడు; త్వం = నిన్ను; ఉపయాస్యంతి = నేనింపఁగలవు. కోపం = కిన్నకన; జహి = వదలుము.

శత్రువులవధించునట్టి లక్ష్మణుడా! మహాలేఖలగు పెక్కుకోట్లవానరులును

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము.

స 3౫

బెకులవలకోట్ల భల్లూకపీరులును, అన్నసేవింపగలరు; కోపమువదలి ప్రసన్నుండవగుము. అని, తాత్పర్యము.

తవ హి ముఖమిదం నిరీక్ష్య రోషా

త తజనిభే నయనే నిరీక్షమాణాః. ౨౩

హరివరవనితా నయాంతి శాంతిం

ప్రథమభయస్యే హి శంకేతా స్సస్మరన్వాః

టీక|| హరివరవనితాః = వానరశ్రేణుగదా!

హృదగు సుగ్రీవునియొక్క శ్రీలు; సుగ్రీవుని భార్యలందఱు, నీముఖం
ర్వాః = అందఱును; తవ = నీయొక్క బుఁజూచి, మున్నవాలివధభయమున
("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); సుభవించినవారగుటంజేసి, యట్లేమేని
ఇదం = ఈ; ముఖం = మొగమును; నిరీ యవునోయని సంజేహించిన వారల
క్ష్య = చూచి; ప్రథమభయస్య = (ద్వివీ యి, కోపంబున నెత్తురువలె నెఱుగెను
యార్థమయి పక్షి) మొదటి భయము న్ననీనయనంబులంబూచి, మహాభయం
ను; శంకేతాః = సంజేహించినవారల బునొంది, యెంతమాత్రము నెమ్మది
యి; రోషాత్ = కోపమువలన; తతజని నొందకుచ్చరు; కాబట్టి శీఘ్రముగా
భే = నెత్తురుతోసమానములయిన; న నీవు కోపంబు విడిచి ప్రసన్నుండవగు
యనే = కన్నులను; నిరీక్షమాణాః = చూ ము. అని, తారలక్షణనితోడెఱిగెను.
చుచున్నవారలయి; శాంతిం = నెమ్మదిని; అని, తాత్పర్యము.
నయాంతిహిస్త = పొందకయెయున్నా

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

కిష్కింధాకాండే, పంచత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండ పంచత్రింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీ

ష ట్రింశ సర్గ పారంభః.

ఇత్యుక్త స్తారయా వాక్యం ప్రశ్రితం ధర్మసంహితమ్
మృదుస్వభావ స్సౌమిత్రః ప్రతిజగ్రాహ తద్వచః. ౧

టీక || మృదుస్వభావః = మే త్తనిప్ర || చెను.

కృతిగల; సౌమిత్రః = లక్ష్మణుడు; తా = లక్ష్మణుడు, ఇట్లు తారచెప్పిన, విన
రయా = తారచేత; ఇతి = అని; ప్రశ్రియముతోను ధర్మముతోను గూడినమా
తం = వినయముతోగూడినదియు; ధటనువని, మే త్తనిస్వభావము గలవాడ
ర్మసంహితం = ధర్మముతోగూడినది గుటవలన, అవిడమాట నంగీకరించి,
యునగు; వాక్యం = మాటను; ఉక్తః = కోపంబువదలి ప్రసన్నుడయ్యెను.
చెప్పబడినవాడై; తతః = అది; వచః = అని, తాత్పర్యము.
మాటను; ప్రతిజగ్రాహ = అంగీకరిం

తస్మిన్ ప్రతిగృహీతేతు వాక్యే హరిగణేశ్వరః

లక్ష్మణా త్సమహత్రాసం వస్త్రం క్లిన్న మివా న్యజత్. ౨

టీక || తస్మిన్ = అది; వాక్యే = మాట; మివ = బట్టనువలె; అన్యజత్ = విడి
ట; ప్రతిగృహీతేతు = అంగీకరింపబడి చెను.
నదికాగానే; హరిగణేశ్వరః = వాన లక్ష్మణుడు తారమాట నంగీకరిం
రరాజునునగ్రీవుడు; లక్ష్మణాత్ = చి ప్రసన్నుడుకాగానే, సుగ్రీవుండు,
లక్ష్మణునివలన; సుమహత్రాసం (సుమ తడిసినవస్త్రమును వదలునట్లు లక్ష్మ
హత్రాసం) = మిక్కిలియుగొప్పదగు ణునివలని వహించుచునువదలి నిర్భ
భయమును; క్లిన్నం = తడిసిన; వస్త్రం = యుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కంఠగతం మాల్యం చిత్రం బహుగుణం మహత్

చిచ్ఛేద విమద శ్చస్తి త్సగ్రీవో వానరేశ్వరః. ౩

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కి-ంధాకాండము.

స ౩౬

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; వానసు; చిచ్ఛేద = తెంచెను. విమదశ్చ = కేశ్వరః = వానరరాజులను; సుగ్రీవః = పులేనివాడును; అసీత్ = అయ్యెను. సుగ్రీవుఁడు; చిత్రం = నానావర్ణమయి అంత, వానరరాజులను సుగ్రీవుం నదియును; బహుగుణం = అధికమ డు, చిత్రవర్ణంబును మిక్కిలియునుగల యి నగుణముగలదియు, అధికమయిన ధంబుగలదియునగు కంతంబున ధరించి సుగంధము గలదియు ననుట; మహాయుష్మదివ్యమయిన పుష్పమాలికను దెం త్ = గొప్పదియునగు; కంతగతం = మె పివేసి, మన్నన మదంబునం జొక్కియుం డనుబొందిన; మాల్యం = పుష్పమాలిక డుటనువదలెను. అని, తాత్పర్యము.

స లక్ష్మణం భీమబలం సర్వవానరసత్తమః

అబ్రవీత్ప్రళితం వాక్యం సుగ్రీవ స్సంప్రహర్షణః. ౪

టీక || సర్వవానరసత్తమః = సమ క్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. స్తవానరులలో సుత్తముండగు; సః = సమస్త వానరులలోను శ్రేష్ఠుండగు ఆ; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; భీమబలం = నాసుగ్రీవుండు, మహాబలండగు లక్ష్మ భయం కరమయిన బలముగల; లక్ష్మణంబుజూచి, యతనికి సంతోషంబు గలి గం = లక్ష్మణుని; సంప్రహర్ష యేక్ = గించుడు, సవినయముగా నిట్లుచెప్పెను. మిక్కిలియు సంతోషింపఁజేయుచు; ప్ర అని, తాత్పర్యము. ప్రళితం = వినయముతోఁగూడిన; వా

ప్రణస్తా శ్రీశ్చ కీర్తిశ్చ కపిరాజ్యం చ శాశ్వతమ్

రామప్రసాదా త్స్వమిత్రే పునః ప్రాప్త మిదం మయా. ౫

టీక || సామిత్రే = లక్ష్మణుడా! దంతయు; మయా = నాచేత; రామ ప్రణస్తా = నశించిన; శ్రీశ్చ = సంప ప్రసాదాత్ = రాముని యనుగ్రహ దయును; కీర్తిశ్చ = యశస్సును; శా మువలన; పునః = మఱల; ప్రాప్తం = శ్వతం = నిత్యమయిన; కపిరాజ్యం చ = పొందఁబడినది. వానరరాజ్యమును; ఇదం (సర్వం) = ఇ లక్ష్మణుడా! నన్నువదలి పోయి

యుండిన సంపదయుఁ గీర్తియుశాశ్వ నే ప్రాప్తించినవికాని, వేఱుగాదు.
తమయిన వానరరాజ్యంబును, ఇవన్ని అని, తాత్పర్యము.
యు, నాకురాముని యనుగ్రహంబున

క శ్వక్తస్తస్య దేవస్య ఖ్యాతస్య స్వేన కర్తృతా
తాదృశం విక్రమం వీర ప్రతికర్తు మరిందమ. ౬

టీక ॥ అరిందమ=శత్రువులనడంగు నమర్చుడు?
వ్రాకునట్టి; వీర= పరాక్రమశాలివ శత్రువఁబు నేయునట్టి వీరుడవ
గులక్ష్మణుడ! స్వేన=తనదైన; కర్త గు లక్ష్మణుడ! తనకార్యముచేతఁబ్ర
తా=కార్యముచేత; ఖ్యాతస్య=ప్రసి సిద్ధిపొందిన యష్టు సోభితుఁడు రా
ధ్యుడయిన; తస్య=ఆ; దేవస్య=రా ముని పరాక్రమంబుచే గావించిన
మునియొక్క; తాదృశం= అట్టి; విక్ర యష్టు మోహపకారమునకలబ్రహ్మపకా
మం=పరాక్రమమును; ప్రతికర్తుం=బ రమునెవఁడు గావింపఁగలఁడు?
దులుచేయుటకు; కి=ఎవ్వఁడు; శక్తః= అని, తాత్పర్యము.

సీతాం ప్రాప్త్యతి ధర్మాత్మా వధివ్యతివ రావణమ్
సహాయమాత్రేణ మయా రాఘవ స్వేన లేజసా. ౭

టీక ॥ ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభావుం లఁడు. రావణం= రావణుని; వధివ్య
దైన; రాఘవః= రాముఁడు; సహాయ తివ=వధింపనుగలఁడు.
మాత్రేణ= తోడుమాత్రమెయ్యిన; నేను తోడుమాత్రముగానుండవల
మయా = వాతో; సహితః (అధ్యా సినదేకాని, ధర్మాత్ముండగురాముండు,
హృతము)= కూడినవాడై; స్వేన= తనపరాక్రమముచేతనే రావణునివధిం
తనదైన; లేజసా=ప్రభావముచేత; సీ చి, సీతనుబొందఁగలఁడు.
తాం=సీతను; ప్రాప్త్యతి=పొందఁగ అని, తాత్పర్యము.

సహాయకృత్యం కిం తస్య యేన సప్త మహాద్రుమాః
తైలశ్చ వసుధాజైవ బాణే నైకేన దారితాః. ౮

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౬౭౧

స ౩౬

టీక॥ యేన = ఏరామునిచేత; సప్త = ఏడైన; మహాద్రుమాః = గొప్పవృక్షములును; శైలశ్చ = పర్వతమును; వసుధాచైవ = భూమియు; ఏకేన = ఒక్కటైన; బాణేన = బాణముచేత; దారితాః = భేదింపఁబడినవో; తస్య = అతనికి; సహాయకృత్యం = తోఁడయినవాని

యొక్కకార్యము; కిం = ఎందుకు? ఏడుమహావృక్షంబులను బర్వతంబును భూమిని, ఒక్కబాణమునభేదించి నట్టిమహావీరునకు ఘటియొకని సహాయ మేమికావలసియున్నది? అని, తాత్పర్యము.

ధను ర్విష్ణురాయానస్య యస్య శబ్దేన లక్ష్మణ సశైలా కంపితా భూమి స్సహాయై స్తస్య కిన్నువై. ౯

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! ధనుః = వింటిని; విష్ణురాయానస్య = ధ్వనింపఁజేయుచున్న; యస్య = ఎవ్వనియొక్క; శబ్దేన = ధ్వనిచేత; సశైలా = పర్వతముతోఁగూడిన; భూమిః = నేల; కంపితా = చలించినవో; తస్య = అట్టిరామునకు; సహాయైః = సహాయులచేత; కి

న్నువై = ఏమిప్రయోజనము? లక్ష్మణుడా! రాముండుధనువునారిలాగిధ్వనింపఁజేయఁగా నాధ్వనికిభూమియుఁ బర్వతంబులునుజలించినవి; అట్టిమహావీరునకు సహాయులచేనేమిపనియున్నది? అని, తాత్పర్యము.

అనుయాత్రాం నరేంద్రస్య కరిష్యే హం నరర్షభ గచ్ఛతో రావణం హంతుం వైరిణం సపురస్సరమ్. ౧౦

టీక॥ నరర్షభ = పురుషశ్రేష్ఠుడగు వగు లక్ష్మణుడా! అహం = నేను; వైరిణం = శత్రువయిన; సపురస్సరం = ముందునడచు వారలతోఁగూడిన; రావణం = రావణుని; హంతుం = వధించుటకు; గచ్ఛతః = పోవుచున్న; నరేంద్రస్య = రాజయినరామునియొక్క; అనుయాత్రాం = వెంటడించుటను; క

రిష్యే = చేసెదను. పురుషశ్రేష్ఠుడగు లక్ష్మణుడా! శత్రువైనరావణునివైస్యసమేతంబుగావధింపరాముండు నమవనే నతనివెంటనుడువ వలసినవాడనేకాని, యతనికి సహాయము సేసెదననుటకు నేనెంతవాడను? అని, తాత్పర్యము.

యది కించి దతిక్రాంతం విశ్వానా త్ప్రణయేననా
ప్రేవ్యస్య త్తమితవ్యం మే నకశ్చి న్నాపరాధ్యతి: ౧౧

టీక || విశ్వానాత్ = నమ్మకమువలన
లనఁగాని; ప్రణయేననా = స్నేహము
చేఁగాని; కించిత్ = కొంచెము; అతి
క్రాంతం = అతిక్రమించుట, దోషమును
ట; స్వాత్ (అధ్యాహృతము) యది =
కలదేని; ప్రేవ్యస్య = భృత్యుడనగు;
మే = నాయొక్క; తత్ (అధ్యాహృత
ము) = ఆతప్పు; తమితవ్యం (తంత
వ్యం) = మన్నింపఁబడవలసినది. కశ్చి
త్ = ఒకానొకఁడును; ననాపరాధ్య
తి = తప్పుచేయకుండఁడు.
మీభృత్యుండనునేను, ఒకవేళ రా
మాఁడు నన్నేమియుఁ జెప్పఁడని నమ్మ
కమువలనను స్నేహాతిశయము వలన
ను ఏమీని కొంచెము కాలాతిక్రమణ
ముగావించియుండినయెడ, ఆతప్పునుక్ష
మింపవలెను; లోకంబున నెవ్వఁడునుద
ప్పుచేయనివాఁడులేడ. అని, సుగ్రీవుం
డు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి తస్య బ్రువాణస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః
అభవ ల్లక్ష్మణః ప్రీతః ప్రేష్టా. చైన మువాచహ. ౧౨

టీక || మహాత్మనః = పూజ్యమయిన పలికెను. “హ” అనునదిపాదపూరణా
స్వభావముగల; తస్య = ఆ; సుగ్రీవ
స్య = సుగ్రీవుఁడు; ఇతి = ఇట్లు; బ్రువాణ
స్య = చెప్పుచుండఁగా; లక్ష్మణః = లక్ష్మ
ణుఁడు; ప్రీతః = సంతసించినవాఁడు; అ
భవత్ = ఆయెను. ప్రేష్టా = ప్రీతిచేత;
ఏనం = ఈ సుగ్రీవునిగూర్చి; ఉవాచచ =
పలికెను. “హ” అనునదిపాదపూరణా
ర్థము.
మహాత్ముండగు సుగ్రీవుండెవ్వధంబు
నంబలుకఁగానే లక్ష్మణుండు సంతుష్టుం
డై సంతోషంబున నాసుగ్రీవునిఁబూచి
యిట్లుపలికెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వథా హి మమ భ్రాతా స నాథో వానరేశ్వర
త్వయా నాథేన సుగ్రీవ ప్రశ్రితేన విశేషతః. ౧౩

టీక || వానరేశ్వర = వానరప్రభుఁడవయిన; సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! నాథ

న=నాధుడవయిన; విశేషతః = విశేషముగా; వానరరాజువగు సుగ్రీవుడా! నీవు
షించి; ప్రశ్నితేన=నినయముతోఁగూడి నాధుడవె యందును విశేషించి రాము
నవాడవగు; త్వయా=నీచేత; మమ=మీకు పసియనంపి స్పృహవై యుండట
వాయొక్క; భృతా = అన్న; స్వాధీన, నాయన్న రాముండు, నిష్కంధ
ధా=అన్నివిధములను; సనాధి=నా ములను సనాధుఁడు. అని, తాత్పర్యము
ధునితోఁ గూడినవాడు.

యస్తే ప్రభావ స్సుగ్రీవ యచ్చ తే శాచ ముత్తమమ్
అర్హ స్త్వం కపి రాజ్యస్య త్రియం భోక్తు మనుత్తమమ్. ౧౪

టీక || సుగ్రీవ = సుగ్రీవుడా! తే = తనకన్న నధికములేసి; త్రియం = అత్తి
నీయొక్క; ప్రభావః = ప్రసవ్యము; ని; భోక్తుం = అనుభవించుటకు; అ
యః (అస్తి) = ఏదిగలదో; తే=నీయొ ర్హః = తగినవాడగు.
క్క; ఉత్తమం=ప్రేష్ఠమయిన; శాచం = సుగ్రీవుడా! నీప్రభావము నీశాచ
పారిశుధ్యము; యత్ (అస్తి) = ఏదిగల ము, ఈ రెంటిని బాడ, ఈ సర్వోత్తమ
దో; తాభ్యాం (అధ్యాసృతము) = మయిన వానరరాజ్యలక్ష్మీ ననుభవిం
వానివలన; త్వం=నీవు; కపి రాజ్యస్య = చటకు నీవేతగినవాడవు.
వానరరాజుయొక్క; అనుత్తమం = అని, తాత్పర్యము.

సహాయేన చ సుగ్రీవ త్వయా రామః ప్రకాశవః
పరిపక్వతి రితే శత్రూ సచిరా న్మాత్రే సుశయః. ౧౫

టీక || సుగ్రీవ = సుగ్రీవుడా! ప్రతా ధిప్యః=జంతుగలడు. అశ్ర=ఇందు;
పవాః=అధికమయిన పరాక్రమముగ సం యో=సంశయములేదు.
ల; రామః = రాముడు; సహాయేన = సుగ్రీవుడా! ప్రకాశవః=ప్రకాశ
తోడైన; త్వయా=నీతో; సహితః (అ నుండగా నికరబుని ప్రవేశముండగు
ధ్యాసృతము) = కూడినవాడై; అ రాముండు శీఘ్రముననే యుద్ధంబునశ
చిరాత్=శీఘ్రముననే; రితే=యుద్ధ ప్రవృత్తలనందఱుక పరిపక్వులైన; ఇ
మునందు; శత్రూః=శత్రువులను; ప క సందేహములేదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కి-రథాకాండము. ౬౩౫

స ౩౬

వును; అని = అగుదున్నపు.

వానలో త్రముడా! మఱియునీవు, పరాక్రమంబునను బలంబునను రామ నకు సరియైనవాడవు; ఇంతకాల

మునకున్ను, సహాయునిగా, మాకు జేవలలాసంగిరికాని వేటువిధమున నీ యట్టివానిబొందుట శక్యముకాదు. అని, తాత్పర్యము.

కింతు శీఘ్రమితో వీర నిష్కాగ్రము త్వం మయాసహ సాంస్వయస్వ వయస్యం త్వం భార్యహరణకర్మితమ్. ౧౯

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు ను గ్రీవుడా! కింతు=ఏమన్నను; త్వం=నీవు; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; మయాసహ=నాతోఁగూడ; ఇతః=ఇచ్చటనుండి; నిష్కాగ్రము=వెడలుము. త్వం = నీవు; భార్యహరణకర్మితం=భార్యయొక్క హరించుటచేఁ గల్గినదని; వయస్యం=మిత్రుఁడైనరాముని; సాంస్వ

యస్వ=ఊటడింపుము. పరాక్రమ వంతుడవగు నుగ్రీవుడా! మఱి యిప్పుడు చేయవలసినదియే మన్నను, నీవిచ్చటనుండి శీఘ్రంబున నా వెంటవచ్చి భార్యంగోలుపోయి పరితపించుచున్న నీమిత్రుని రామనాశ్వాసింపుము. అని, తాత్పర్యము.

యచ్చ శోకాభిధూతస్య శ్రుత్వా రామస్య భాషితమ్ మయా త్వం పరుషాణ్యుక్త సచ్చ త్వం త్తుంతు మర్హసి. ౨౦

టీక॥ శోకాభిధూతస్య=దుఃఖము పడుటకు; అర్హసి=తగుదువు. చేలోఁగొనఁబడిన; రామస్య=రామునియొక్క; భాషితం = మాటన; శ్రుత్వా=విని; మయా=నాచేత; త్వం=నీవు; పరుషాణి=కఠినవచనములను; ఉక్తః(ఇతి)యత్(అస్తి)=చెప్పఁబడిన వస్తునదియు నేదిగలదో; తచ్చ=దానిని గూడ; త్వం=నీవు; తుంతుం=మన్నించు

రామండు పరమమఃభితుండై విలపించుటనుబాచుటచే, నేను నెన్నుఁబరుషవచనంబులాడినాను; నీవుదానినిమనసుననుంచక త్తుమింపవలెను. అని,లక్ష్యబాదు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, అవికాశ్యే,

కిష్కి-ంధాకాండే, షట్త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, సరహార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కి-ంధాకాండ షట్త్రింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

త్రై

సప్తత్రింశస్సర్గపారంభః.

ఏవ ముక్తస్తు సుగ్రీవాః లక్ష్మణేన మహాత్మనా

హనుమంతం స్థితం పార్శ్వే సచివం త్వద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ సుగ్రీవాః=సుగ్రీవులు; మహాత్మనా=మహాత్ములు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

త్వనా = సూర్యమయిన స్వభావముగ	సుగ్రీవులు; ఇట్లు మహాత్ములగు
ల; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత; ఏవం =	త్వమిందు చెప్పటమిని, తన పార్శ్వ
ట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పబడినవాడైచుం	భాగంబున నిలువబడియున్న మరల
న; పార్శ్వే = ప్రక్క-యందు; స్థితం =	హనుమంతుంజూచి, యట్లుచెప్పెను.
నిలిచియున్న; సచివం = మంత్రులయ	అని, రాశ్చర్యము.
న; హనుమంతుం = హనుమంతునిగూ	

మహేంద్ర హిమవ ద్వింశ్య కైలాసశిఖరేభువ

మందరే పాండుశిఖరే నంద శైలేభు యే స్థితాః. ౨

తురువాదిశ్యుః శ్లేష భ్రాజమానేషు సర్వతః

సర్వతేషు సముదాంతే పశ్యమామామౌ యే దిశి. ౩

ఆదిత్యభవనే వైవ గిరౌ సంధ్యాభ్రాసన్నిభే

షడ్భుతాశవనం భిమం సంశ్రితా హరిస్రంగశాః. ౪

అంజురాగబుదసంకాశాః కుజరప్రహేమాజసః

అంజనే పర్వతే చైవ యే వసంతి స్లవంగమాః. ౫
 మన శ్శిలా గుహావాసా వానరాః కనకప్రభాః
 మేరుపార్శ్వగతా శైవువ యే ధూమ్రగిరిసంశ్రితాః. ౬
 తరుణాదిత్యవర్ణాశ్చ పర్వతేచ మహారుణే
 విబంతో మధు మైత్రేయం భీమవేగాః స్లవంగమాః. ౭
 వసేషుచ సురశ్రేష్ఠ సుగంధిషు మహత్సుచ
 తాపసానాంచ రశ్రేష్ఠ వనాంతేషు సమంతతః. ౮
 తాం స్తాం స్త్వ మానయ త్ప్రేమం పృథివ్యాం సర్వవానరాన్

<p>టీక మహేంద్రహిమవద్వింధ్యకై లానశిఖరేషు = మహేంద్రపర్వతమునం దును వింధ్యపర్వతమునందును గైలాస పర్వత శిఖరమునందును; పాండుశిఖ రే = తెల్లనిశిఖరముగల; మందరేచ = మందరపర్వతమునందును; పంచ = అ యివై; శైలేషు = పర్వతములందు; యే = ఎవరు; స్థితాః = ఉన్నారో; స ముద్రాంతే = సముద్రముగట్టునందు; ప శ్చిమాం = పడమటిదైన; దిశితు = దిక్కునందును; తరుణాదిత్యవర్ణేషు = బా లసూర్యునియొక్క వన్నెనంటి వన్నెగ ల; భ్రాజమానేషు = ప్రకాశించుచున్న; పర్వతేషు = కొండలయందు; సర్వతః = అంతటను; యే = ఎవరు; స్థితాః (అధ్యా ప్యతము) = ఉన్నారో; సంధ్యాభ్రాస నిభే = సంధ్యాకాలమునందలిమేఘ మతోసమానమయిన; ఆదిత్యభవనే =</p>	<p>సూర్యునివాసస్థానమయిన, సూర్యు డుదయించునట్టియనుట; గిరౌ = ఉ దయపర్వతమునందు; భీమం = భయం కరమయిన; పద్మతాళవనం = సర్వము లను చందనపృష్ఠములయొక్కయు తా టిచెట్లయొక్కయుఅడవిని; సంశ్రితాః = ఆశ్రయించిన; హరిపుంగవాః = వాన రశ్రేష్ఠులు; మేసంతి (అధ్యాప్యత ము) = ఎవ్వరుగలరో; అంజనే = అంజన మనుపేరుగల; పర్వతేచైవ = కొండ యందును; అంజనాంబుదసంకాశాః = కాటుకతోను మేఘముతోను సమాను లును; కుంజరప్రతిమాజనః = ఏనుగు తోసమానమయిన బలముగలవారలున గు; యే = ఏ; స్లవంగమాః = వానరు లు; వసంతి = ఉన్నారో; మనశ్శిలాగుహా వాసాః = మణిశిలగుహలే వాసస్థాన ముగాఁగలవారలును; కనకప్రభాః =</p>
--	--

బంగారుయొక్క-కాంతవంటి కాంతగల వారలునగు; వానరాః=వానరులు; యే సంతి (అధ్యాపూతము)= ఎవ్వరుగలరో; మేరుపార్శ్వతాశ్చైవ=మేరు పర్వతముయొక్క ప్రక్కను బొందిన వారలును; యేసంతి (అధ్యాపూతము)= ఎవరుగలరో; ధూమ్రగిరిసంతి తాః= ధూమ్రపర్వతమునుబొందిన వారలు; యే (సంతి)=ఎవ్వరుగలరో; మహాదేవ=మహారుణమును; పర్వతేషాం=కొండనుంచును; తరుశాదిత్యవశాత్ శ్చ=బాలసూర్యునియొక్క వస్త్రేవంటి వస్త్రేగలవానరులును; యేసంతి (అధ్యాపూతము)= ఎవ్వరుగలరో; సురవ్యేషు= మిక్కిలియునుచరములయిన వియు; సుగుంధిషు= మంచివాసనగల వియు; మహాత్మ్యచ=గొప్పవియునగు; వనేషుచ = అడవులయందును; మైత్రయం=ఆరేవులవలెయు కడుగునెక్కువైనవారైనను; మధు= మద్యమును; పిబంతి=త్రాంచుచున్న; భీషవేగాః=భయంకరమయిన వేగముగల; ప్లవంగమాః= వానరులు; యేసంతి (అధ్యాపూతము)= ఎవ్వరుగలరో; తాపసానాం=ఋషులయొక్క; రవ్యేషు= రిషయములయిన; వనాంతేషుచ= అశ్రమములయందును; యేసంతి (అధ్యా

పూతము)= ఎవ్వరుగలరో; సమంతాః=అంతటను; పృథివ్యాం = భూమియందు; తాత్=ఆయా; వానరాః=వానరులను; సర్వాః= అందఱును; త్వం=నీవు; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; ఆనయంతేము, రప్తింపుమునుట. మహేంద్ర పర్వతమునందును హిమవత్పర్వతమునందును వింధ్య పర్వతమునందును శైలానపర్వతమునందును శైలిశిఖరములుగల మందరపర్వతమునందును ఈనయిదు పర్వతములందు నివసించుచున్న వారలను, పశ్చిమదిశయందు సముద్రతీరమున బాలసూర్యునివలెను పర్వతములగు సుందరవారలను, సంధ్యాకాలవేళుంబువలె నెల్లదిన సూర్యుడవచ్చుచున్నట్టి యుదయోద్యతంబునందు భయంకరమయినవద్ద తాళవనంబునందున్నవారలను, అంబుపర్వతంబున నివసించుచున్న కాటుకవలెను వేళుంబువలెను నల్లనిమేనుగలవారలను ఏనుగులంతటి బలముగలవారలగు వానరులను, మనశ్శిలాగుహలయందు నివసించునట్టి బంగారువంటి మేనుగలవానరులను, మేరుపార్శ్వ బున నున్నవారలను, ధూమ్రపర్వతంబున నున్నవారలను, మహారుణ పర్వతంబున నున్న బాలసూర్యునివలె నెల్లదిన దేహ

ముగల వానరులను, మంచివాసనతోఁ న ఋష్యాశ్రమవనంబులందు నివసించు
గూడిన రమణీయంబులగు గొప్పవనం వారలను, భూమండలంబున నయ్యైష్ట
బులందు మైశ్వర్యముదాపుచు ని దేశంబులనుండువానరులనందఱను, నీ
వసించుచున్న భాగంకర వేగులగు వా పురుషశీఘ్రంబున రప్పింపుము.
నరులను, మఱియు రమణీయంబులు అని, తాత్పర్యము.

సామదానాదిభిః కల్పై రాశు ప్రేషయ వానరాః. ౯

టీక || సామదానాదిభిః = మంచి సమస్తవానరులం బిలుచుకొనివచ్చు
మాటకని మొదలుగాఁగల; కల్పై = టకై, సామదానభేద దండ్రిపాయం
ఉపాయములచేత; వానరాః = వా బుల శీఘ్రంబుగా వానరుల నయ్యైష్ట్యం
నరులను; ఆశు = శీఘ్రముగా; ప్రేష ంబులకుఁబంపుము. అని, తాత్పర్యము.
య = పంపుము.

ప్రేషితాః ప్రథమం యే చ మయా దూతా మహాజవాః

త్వరతాన్థం భూయ స్త్వం హరీక్ సంప్రేషయా పరాః. ౧౦

టీక || ప్రథమం = మొదట; మయా = యిన; హరీక్ = వానరులను; సంప్రే
నాచేత; మహాజవాః = అధికమయి పయ = పంపుము.

నవేగముగల; యే = ఏ; దూతాశ్చ = నేను మొదట, మహావేగులగు దూత
దూతలను; ప్రేషితాః = పంపబడి నలం బంపినానే; వారలు శీఘ్రంబున స
రో; తేషాం (అధ్యాహృతము) = వా మస్తవానరులంగొనివచ్చునట్లు వారల
రలయొక్క; త్వరతాన్థంతు = వేగి ద్వరపఱచుటకై, నీవు మఱల నితరవాన
పఱచుటకుమాత్రము; త్వం = నీవు; భూ రులను వారలయొద్దకుఁబంపుము.
యః = మఱల; అపరాః = ఇతరుల అని, తాత్పర్యము.

యే ప్రసక్తాశ్చ కామేషు దీర్ఘసూత్రాశ్చ వానరాః

ఇహానయస్వ తాన్ సర్వాన్ శీఘ్రంతు మమ శాసనాత్. ౧౧

టీక || కామేషు = వస్త్రధవ్యాపారంబులందు; ప్రసక్తాశ్చ = తగిలినవా

రలును; దీర్ఘసూత్రాః = తామసీం లేమ్ము.

చిపనిచేయునట్టి; వానరాశ్చ = వాన

రులును; యే (సంజి)=ఎవ్వరుగలరో;

తా = వారలను; సర్వా = అం

దలును; మమ = నాయొక్క;

త్ = ఆజ్ఞవలన; ఇహ = ఇచటికి; శీ

ఘృంతు = వేగముగానే; ఆనయస్వ =

విషయ సుఖంబులం దగినియున్న

వారలును సోమరితనంబున స్మృంబుగా

బనిచేయుకుండు వారల నెవ్వరేదరుగల

రా వానరులనందల శీఘ్రముననాయొ

ద్దకుం దిలుచుకొనరమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

అహోభిర్దశభి ర్యేహి నాగచ్ఛంతి మ మాజ్ఞయా

హంతవ్యాస్తే దురాత్మావో రాజశాసనదూషకాః. ౧౨

టీక॥ యే=ఎవరు ("హి" అనునది

పాదప్రారంభము); మమ= నాయొ

క్క; ఆజ్ఞయా = ఉత్తరువుచేత; దశ

భిః=పదియైన; అహోభిః=దినము

లచేత; నాగచ్ఛంతి=రారో; రాజశాస

నదూషకాః=రాజజ్ఞును అతిక్రమించి

న; దురాత్మానః=దుర్బుద్ధులగు; తే=

ఆవానరులు; హంతవ్యాః= చంపంబద

వలసినవారు.

నాయజ్ఞచాప్సన, ఎవ్వరుపదిదిన

ములకినటికిరారో, రాజజ్ఞునతిక్రమిం

చినందుకు ఆదుర్బుద్ధులగు వానరులంద

ల వధింపవలెను. అని, తాత్పర్యము

శతాన్యత సహస్రాశాం కోట్యశ్చ మమ శాసనాత్

ప్రయాంతు కపిసింహానాం దిశో మమ మతే స్థితాః. ౧౩

టీక॥ అథ=ఇక; మమ= నాయొ

క్క; మతే=ఆజ్ఞయందు; స్థితాః= ఉ

న్న; కపిసింహానాం = వానరశ్రేష్ఠుల

యొక్క; సహస్రాశాం = వేలయొ

క్క; శతాని=సూటులును; కోట్యశ్చ=

కోటులును; దిశః = దిక్కులనుగుచ్చి;

ప్రయాంతు=పోవుచుగాక.

ఇక, ఈషింభయందుండునట్టి

వానరవీరులు నాయజ్ఞ సనువర్తించు

వారలు, అనేకలక్షలకొలంది అనేకకోట్ల

కొలంది, అందఱును, వానరులంబిలుచు

కొనిపచ్చటకై, దిక్కులకుం బోవుదురు

గాక. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స 38

కాంతా = పరాక్రమముగల; వాడు, వానరిరాజయిన సుగ్రీవునిమాటను
నరా = వానరులను; సర్వాను = స విని, సమస్తదిక్కులకునబరాక్రమవం
మస్తములయిన; దిక్షు = దిక్కులయం తులగు వానరులంబుపెను.
దు; ప్రేమయామాసం = పంపెను. అని, తాత్పర్యము.

వాయువుప్రస్తుతగు సానుమంతం

తే సదం నిష్ఠువిక్రాంతం పతత్త్రిజ్యోరధ్వగాః
ప్రయాతాః ప్రహితా రాజ్ఞా హరయ స్తత్తజేన వై. ౧౭

టీక॥ రాజ్ఞా = సుగ్రీవునిచేతఃప్రహీ డిన; పదం = స్థానమును, ఆకాశమున
తాః = పంపబడిన; తే = ఆహరయః = నుట; ప్రయాతాః = పొందిరి.
వానరులు; తత్తజేన = ఆతఃముచే అవ్వనరులు, సుగ్రీవునాజ్ఞను శిర
తనే ("వై" అననది పాదపూరణ సావహించి, యాతఃమున, పక్షులు
ర్థము); పతత్త్రిజ్యోరధ్వగాః = పక్షు ను నక్షత్రంబులు దిరుగునట్టి యాకాశ
లయొక్కయు నక్షత్రములయొక్కయు మార్గంబునం బోయిరి.
నార్గమును బొందినవారలయి; నిష్ఠువి అని, తాత్పర్యము.
క్రాంతం = విష్ణువుచే నాక్రమింపబ

తే సముద్రేషు గిరిషు వనేషుచ సరస్సుచ

వానరా వానరా నర్వా రామహేతో గహోదయః. ౧౮

టీక॥ తే = ఆ; వానరాః = వానరు అను; ఆహోదయః = ప్రేరించిరి, పిరిచి
లు; రామహేతో = రామునిమిత్రమ ర్థనుట.
యి; సముద్రేషు = సముద్రంబులయం ఆవానరులు, రామ కార్యాధకమ
దును, సముద్రవధ్యమునందలిదీప్తిపంబు యి, సముద్రదీప్తిపములందును బర్వతం
లందనుట; గిరిషు = పర్వతంబులయందు బులందును వనంబులందును గొలంకుల
ను; వనేషుచ = అడవులయందును; సర యందునుండు సమస్తవానరులకునురా
స్సుచ = కొలంకులయందును; వాన జాజ్ఞంబెలిపిరి. అని, తాత్పర్యము.
రా = వానరులను; సర్వా = అంద

మృత్యుకాలోపమస్యాజ్ఞాం రాజరాజస్య వానరాః

సుగ్రీవ స్యాచయ్య శ్రుత్వా సుగ్రీవభయదర్శనః. ౧౯

టీక || వానరాః = వానరులు; మృత్యుమఃజూచినవారలయి; ఆచయ్యః = మృత్యుకాలోపమస్య (కాలమృత్యుపమ పచ్చిరి. స్య) = ప్రలయకాలమునందలి మృత్యువు రాజయినసుగ్రీవుండు, ప్రలయకాలోబోల్చిగల; రాజరాజస్య = రారాల మృత్యువుపంటివాఁడు కావున నతని జయిన; సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క; ఆయాజ్ఞావిసంకానే వానరులు, సుగ్రీవుంజ్ఞాం = ఉత్తరువును; శ్రుత్వా = విని; సుడు కఠినముగా దండించుననుభయంబు సుగ్రీవభయదర్శనః = సుగ్రీవునివలని భన, నందఱునువచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తేం జనసంకాశా గిరే ప్రస్తాప్త హజవాః

తస్రః కోట్ట్యః స్థవంగానాం నిర్వయ్య ధ్యేన రాఘవః. ౨౦

టీక || యేన = ఏకారణముచేత; ఆ; గిరే = పర్వతమునుండి; నిర్వయ్య రాఘవః = రాముండు; వర్తతే (అధ్యా యః = వెడలినవి. హృతము) = ఉన్నాడో; తతః = ఆకాలంత, రామునిమిత్రమయి, అంరణమువలన; స్థవంగానాం = వానరు జనపర్వతమునుండి, కాటుకవలె నల్లనిలయొక్క; అంజనసంకాశాః = కాటు మేనుగలవారలను మహా వేగులునగు కతోసమానములయిన; మహజవాః = మూమకోట్లవానరులు బయలుదేరిరి. అని, తాత్పర్యము.

అస్తం గచ్ఛతి యత్రా ర్కః ప్రస్థితః గిరివరే స్థితాః

తప్తహేమమహాభాస ప్రస్తా తోగ్రహ్యో దశ చ్యుతాః. ౨౧

టీక || యత్ర = ఏపర్వతమునందు; డో; తస్థితః = ఆ; గిరివరే = పర్వతశ్రేణిలో; అర్కః = సూర్యుండు; అస్తం = అస్తమింపబడుచున్నప్పుడు; స్థితాః = ఉన్నట్టి; తప్తయమున; గచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడో; హేమమహాభాసః = కాంచబడినబం

గారువలె సధికమయినకాంతిగల వానరులు; దశ=పది; కోట్లు=కోట్లు; తస్మాత్=అకొండనుండి; చ్యుతాః= వెడలిరి.

యస్తగ్రినుండి యుష్పర్వతమునందునివసించునట్టి తప్తకాంచనవర్ణులగు వానరులు పక్షకోట్లు వెడలిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సూర్యః ఉస్తమయమునొందునట్టి

కైలాసశిఖరేభ్యశ్చ సింహకేశరవర్చసామ్

తతః కోటిసహస్రాణి వానరాణాం ముపాగమత్. ౨౨

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; కైలాసశిఖరేభ్యశ్చ = కైలాసపర్వతముయొక్క శిఖరములనుండియు; సింహకేశరవర్చసాం=సింహముమెడమీది వెండ్రుకలయొక్క కాంతివంటికాంతిగల; వానరాణాం=వానరులయొక్క; కోటిస

హస్రాణి=కోటివేల; ఉపాగమత్=వచ్చిరి.
అంతః, కైలాసపర్వతశిఖరములనుండి, సింహకేశరంబులవలె వెల్లువ మీదగలవానరులు వేయికోట్లమంది వచ్చిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఫలమూలేన జీవంతో హిమవంత ముచాశ్రితాః

తేషాం కోటిసహస్రాణాం సహస్రం సమవర్తత. ౨౩

టీక॥ యే (అధ్యాయము) = ఏవానరులు; ఫలమూలేన = పడ్డచేతను గడ్డలచేతను; జీవంతః = జీవించుచు; హిమవంతం = హిమవత్పర్వతమును; ఉచాశ్రితాః=పొందినారో; తేషాం = అవానరులయొక్క; కోటిసహస్రాణాం = కోటివేలయొక్క; స

హస్రం=వేయి, పదిలక్షలకోట్లనుట; సమవర్తత = వచ్చెను.
ఫల మూలంబులందిని జీవించుచు హిమవత్పర్వతంబున నివసించియున్న వానరులు, పరిలక్షలకోట్లువచ్చిరి.
అ, తాత్పర్యము.

అంగారకసమానానాం భీమానాం భీమకరణామ్

సింధ్యా ద్వానరకోటినాం సహస్రాణ్యపతత్ ద్రుతమ్. ౨౪

టీక || వింధ్యాత్ = వింధ్యపర్వత తః=వచ్చినవి.
మునుండి; అంగారకసమానానాం = వింధ్యపర్వతమునుండి, అంగారకు
అంగారకునితోసమానములును; భీమా నివత నెఱ్ఱనిదేహముగల భయంకరా
నాం= భయంకరములయినవియు; భీ కారులును భయంకరమయినకార్యము
మకర్తృజ్ఞాం= భయంకరమయినకార్య గలవారలునుగు వానరులు, పెక్కువేల
ముగలవియు; వానరకోటిశాం=వాన కోట్లు శీఘ్రంబునంబులతెంచిరి.
రులయొక్కకోటులయొక్క; సహస్రా) అని, తాత్పర్యము.
ణి=వేలు; ద్రుతం= శీఘ్రముగా; అప

క్షీరోదవేలానిలయా స్తమావనవాసినః

వారికేశాశనా శ్చైవ తేషాం సంఖ్యా న విద్యతే. ౨౫

టీక || క్షీరోద వేలానిలయాః = తే=లేరు.
పాలనముద్రముగపై యునికినట్లుగాఁ క్షీర సముద్రతీరంబుననుండు వాన
గలవారును; తమాలవనవాసినః = రులును తమాలవనంబున నివసించువా
చీ:కటి నెట్లునుడువినండువారలును; నా నరులును, వారి కేశవనంబులమెంకాయ
౩ కేశాశనః=మెంకాయలనుచినువార లాహారముగానివసించువానరులును బె
లును; ద్రుతంఅపతః (అధ్యాపృత క్కండు) శీఘ్రంబుననేతెంచిరి; వారల
ము)=శీఘ్రముగావచ్చిరి. తేషాం=వా లెక్కింపవలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.
రలయొక్క; సంఖ్యా= లెక్క; నవిద్య

వనేభ్యో గహ్వరేభ్యశ్చ సరిద్భ్యశ్చ మహాజవా

ఆగచ్ఛ ద్వానరీ సేనా పిబంతీవ దివాకరమ్. ౨౬

టీక|| వనేభ్యః=అడవులనుండియు; కరం=సూర్యుని; పిబంతీవ= త్రాంగు
గహ్వరేభ్యశ్చ=గుహలనుండియు; సరి నదివలె; ఆగచ్ఛతే=వచ్చెను.
ద్భ్యశ్చ = నదులనుండియు; మహాజ అడవులనుండియు గుహలనుండియు
వా = అధికమయినవేగముగల; వాన నదీతీరంబులనుండియు నవ్వానర సేన,
రీ=వానరులదైన; సేనా=దండు;దివా అతివిస్తీర్ణంబగుటవలన సూర్యునిమిగిం

గునదివలె, అకాశమార్గంబునవచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

యే తు త్వరయితం యాతా వానరా స్సర్వవానరాః
తే వీరా హిమవచ్చైలం దదృశు స్తం మహాద్రుమమ్. ౨౭

టీక || యే=వీ; వానరాస్తు=వాన మహాద్రుమం = గొప్పవృక్షమును; ద
రులయితే; సర్వవానరాః = సమ దృశుః = చూచిరి.
స్తవానరులను; త్వరయితం = వేగిర వీవానరులు, మొదట నీలునిచేఁబం
పఱచుటకు; యాతాః=పోయినారో; పంటి సమస్తవానరులంబిలువఁబోయి
తే=ఆ; వీరాః = పరాక్రమశాలులగు రో, అవానరవీరులు, హిమవత్పర్వతం
వానరులు; హిమవచ్చైలం = హిమవ బుననున్న సుప్రసిద్ధంబగు నమ్రహా వృ
త్పర్వతమును; తం= ఆస్రసిద్ధమయిన; తంబుఁజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్నిరివరే రష్యే యజ్ఞో మాహేశ్వరః పురా
సర్వదేవమనస్తోమో బభౌ దివ్యో మనోహరః. ౨౮

టీక || పురా=ముందు; రష్యే=సుం భౌ = ప్రకాశించెను.
దరమయిన; తస్మిన్=ఆ; నిరివరే=ప మున్ను, రమణీయంబగు నాహిమ
ర్వతశ్రేష్ఠమునందు; సర్వదేవ మనస్తో వత్పర్వతమునందు, సమస్తదేవతలను
సః = సమస్తదేవతలమనస్సులనుసం సంతోషపెట్టునదియును త్రమంబునుమ
తోషింపఁజేయునదియు; దివ్యః=ఉత్త నోహరంబునగు మాహేశ్వర యాగ
మమును; మనోహరః= రమణీయము మొకటి గావింపఁబడెను.
నగు; మాహేశ్వరః=మహేశ్వరదేవ అని, తాత్పర్యము.
తాశమయిన; యజ్ఞః=యాగము; బ

అన్ననిష్కంధజాతాని మూలానిచ ఫలానిచ
అమృతాస్వాదకల్పాని దదృశు స్తత్ర వానరాః. ౨౯

టీక || వానరాః=వానరులు; తత్ర = ఆయజ్ఞస్థలమునందు; అన్ననిష్కంధజా

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము: ౬౦

స ౩౩

తాని=హవిస్సుయొక్కజాటులవలనఁ
బుట్టినవియు; అమృతాస్వాదకల్పాని=
అమృతముయొక్కరుచితో సమానము
లునగు; మూలానిచ=గడ్డలను; ఫలాని
చ=పండ్లను; దవృతుః=చూచిరి.

అవానరులు, ఆయజ్ఞము గావించి

న స్థలమునందు, హేమముసేయున
పుడుజాతి నేలంబడిన హవిస్సులచేతఁ
బుట్టినవియు నమృతంబువంటి రుచిగల
వియునగు ఫలమూలంబులంజూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తదన్నసంభవం దివ్యం ఫలమూలం మనోహరమ్
యః కశ్చ త్వక్య దశ్చాతి మాసం భవతి తర్పితః. ౩౦

టీక || తదన్నసంభవం = ఆహవి
స్సువలనఁబుట్టిన; దివ్యం = ఉత్తమము
ను; మనోహరం=మంచిరుచిగలవియు
నగు; ఫలమూలం= ఫలమునుమూలము
ను; యః=ఏ; కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు;
సక్యత్=ఒకమాటు; అశ్చాతి=తనుచు
న్నాడో; సః (అధ్యాపృతము)= అ
తఁడు; మాసం = నెలయంతయు; త

ర్పితః = తృప్తినొందింపఁబడినవాఁడు;
భవతి = అగుచున్నాఁడు.

ఆహవిస్సువలనఁబుట్టినమనోహరం
బులగు దివ్యఫలమూలంబులను ఒకమా
టుదినవాఁడు, మఱియొక నెలవఱకు,
అతఁలినొందక, తృప్తుఁడైయుండును.

అని, తాత్పర్యము.

తాని మూలాని దివ్యాని ఫలానిచ ఫలాశనాః
బౌషధానిచ దివ్యాని జగృహు ర్హరియాధపాః. ౩౧

టీక || ఫలాశనాః= పండ్లయాహా
రముగాఁగల; హరియాధపాః= వా
నరశమూహములం బాలించునట్టి వా
నరులు; తాని=ఆ; దివ్యాని = ఉత్త
మములయిన; మూలాని = గడ్డలను;
ఫలానిచ = పండ్లను; దివ్యాని= శ్రేష్ఠ
ములగు; బౌషధానిచ= మూలికలను;

జగృహుః = గ్రహించిరి.

అవానమీరులు, ఫలంబులే యా
హారముగాఁ గలవారలుగావున, దివ్య
ములగు నాఫలమూలంబులం గ్రహిం
చుటయకాక, యచటి దివ్యౌషధులను
గూడసంగ్రహించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాచ్చ యజ్ఞాయతనా త్పుష్పాణి సురభీణి చ
అనిన్య ర్వానరా గత్వా సుగ్రీవప్రియకారణాత్. ౩౨

టీక వానరాః = వానరులు; గ	నిన్యః = తెచ్చిరి.
త్వా=పోయి; తస్మాత్=ఆ; యజ్ఞాయ	అవానరులు, సుగ్రీవుని సంతోషా
తస్మాచ్చ=యజ్ఞస్థలమునుండియు; సు	రభీణి, అయి జ్ఞానమును నందఁడెఱఁచు
భీణి=మంచివాననగల; పుష్పాణిచ =	లంబులను మాత్రమెఱిగి, యచటినుం
పులనుగూడ; సుగ్రీవప్రియకారణాత్ =	చివాననగల పులనుగూడఁడెచ్చిరి.
సుగ్రీవుని సంతోషమునమిత్తమయి; ఆ	అని, తాత్పర్యము.

తే తు సర్వే హరివరాః పృథివ్యాం సర్వవానరాః
సంచోదయిత్వా త్వరితా యూధానాం జక్తు రగ్రతః. ౩౩

టీక తే=ఆ; హరివరాః = వా	తః=ముందట; జక్తుః=పోయిరి.
నరోత్తములు; సర్వేతు= అందఱును;	అవ్వానరోత్తములందఱు, భూమి
పృథివ్యాం=భూమియందు; సర్వవాన	యందలి సమస్తవానరులను శీఘ్రంబు
రాః = సమస్త వానరులను; త్వరి	నంబిలిచి యంత నవ్వానరగమూహం
తాః=వేగిరఁడైనవారలయి; సంచోద	బులకుముందుగాఁ గిష్కింధకు వచ్చిరి.
యిత్వా(సంచోద్య)=పిలిచి; యూధా	అని, తాత్పర్యము.
నాం= వానరసమూహములకు; అగ్ర	

తే తు తేన ముహూర్తేన యూధపా శీఘ్రగామినః
కిష్కింధాం త్వరయా ప్రాప్తా స్సుగ్రీవా యత్ర వానరః. ౩౪

టీక శీఘ్రగామినః = వేగముగా	నరః=వానరుడు; యత్ర= ఎచటనో;
నడచునట్టి; తే=ఆ; యూధపాస్తు=స	తాం (అధ్యాహృతము)=ఆ; కిష్కిం
మూహములను బాలించునట్టి వానరులు	ధాం=కిష్కింధను; త్వరయా=వేగము
ను; తేన=ఆ; ముహూర్తేన = కాల	చేత; ప్రాప్తాః=పొందినారు.
ముచేత; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడను; వా	శీఘ్రంబుననడచునట్టి యా పిలువఁ

బోయిన వానరవీరులు, లక్ష్మణుండుకి వుండున్న కిష్కింధానగరంబునకు చే
కిష్కింధలోనుండు సమయంబున, సుగ్రీ గంబునవచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే గృహీ త్వాషధీ స్సర్వాః ఫలం మూలంచ వానరాః

తం ప్రతిగ్రాహయామాసు ర్వచనం చేద మబ్రువత్. ౩౫

టీక || తే=ఆ; వానరాః = వానరములు; సర్వాః = సమస్తములయిన; ఓషధీః = మూలికలను; ఫలం = పండును; మూలం=గడ్డను; గృహీత్వా=తెచ్చి; తం= ఆసుగ్రీవుని; ప్రతిగ్రాహయామాసుః= అంగీకరింపజేసిరి, సుగ్రీవునకప్పగించిరి. ఇదంచుక; వచనం
చ=మాటనుగూడ; అబ్రువత్=చెలికిరి. ఆవానరులు, సమస్తములయినయె
వధులను దివ్యములగు ఫలములనుమూలములను దీసికొనివచ్చి, సుగ్రీవునకుఁ గానుకగా సమర్పించి, యీవచనముం బలికిరి. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే పరిగతా శ్చైలా సమద్రాశ్చ వనానిచ

పృథివ్యాం వానరా స్సర్వే శాసనా దుపయాంతి తే. ౩౬

టీక || సర్వే=సమస్తములయిన; శైలాః=పర్వతములు; పరిగతాః= పొందఁబడినవి. సమద్రాశ్చ= సమద్రములును; పరిగతాః (అధ్యాహృతము)= పొందఁబడినవి. వనాని= అడవులును; పరిగతాని (అధ్యాహృతము) = పొందఁబడినవి. పృథివ్యాం = భూమియందు; వానరాః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; తే=నీయొక్క; శాసనాత్= ఆజ్ఞవలన; ఉపయాంతి = వచ్చుచున్నారు. సమస్తములయిన పర్వతంబులకు సమస్తద్రంబులకును వనంబులకునుబోయి, యందఱకు వినిచినాము; నీయజ్ఞవలన భూమియందలి సమస్తవానరులును వచ్చుచున్నారు. అని, వానరులు సుగ్రీవునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం క్రుత్వా తతో హృష్ట స్సుగ్రీవః ప్లవగాధిపః

ప్రతిగ్రాహ త స్త్రిత స్తేషాం సర్వ ముపాయనమ్. ౩౭

౧౯౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౦

టీక || స్లవగాధిపః = వానరరాజు కను; ప్రతిబగ్రాహః = ప్రచ్ఛక్తికొనెను.
యన; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; ఏవం = వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుడు, ఈ
ఇట్లు; శ్రుత్వా = విని; తతః = అంత; మాటను విని సంకల్పించి అవానరుల
హృద్ధిః = హృత్ పించినవాడై; ప్రీతిః = యుండఁ ప్రీతిచే, వారలను మర్చించు కా
ప్రేమతోఁగూడినవాడై; తేషాం = ఆ నుకనంతయుఁ బరిగ్రహించెను.
వానరులయొక్క; తత్ = ఆ; సర్వం = అని, తాత్పర్యము.
సమస్తమయిన; ఉపాయనం = కాను

ఇత్థాగ్నే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
కీషింధాకాండే, సప్తత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యావంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, కీషింధాకాండ సప్తత్రింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

త్రై

అష్టత్రింశ సర్గ ప్రారంభః.

ప్రతిగృహ్య చ తత్సర్వ ముపాయన ముపాహృతమ్
వానరాణ్ సాంత్యయిత్వాచ సర్వానేవ వ్యసర్జయత్. ౧

టీక || సః (అధ్యాహృతము) = ఆ సర్జయత్ = వదలెను.
సుగ్రీవుడు; ఉపాహృతం = సమర్పించు సుగ్రీవుడు, ఆవ్యాచరులు సమర్పించిన
బడిన; తత్ = ఆ; సర్వం = సమస్తమయి చిన కానుక లన్నియుఁ బరిగ్రహించి,
న; ఉపాయనం = కానుకను; ప్రతిగృ యావానరులను మంచిమాటలచే సం
హృతం = ప్రచ్ఛక్తికొనియు; వానరాణ్ = తోషపఱచి, యుండఁకును వారివారి,
వానరులను; సాంత్యయిత్వాచ = ఉండ యిండ్లకుఁబోవ నెలవొనంగెను.
డించెయు; సర్వానేవ = అందఱునే; వ్య అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్భగవద్గీతాసూక్తినిశానము * కీర్తి-పదానందము.

స ౩౮

విసర్జయిత్వా స హరీక్ష శూరాం స్తాక్ కృతకర్తృః
మేనే కృతార్థ మాత్మానం రాఘవంచ మహాబలమ్. ౨

టీక॥ సః=అనుగ్రీవుడు; కృతకర్తృ
ః=చేయబడినకార్యముగల; శూ
రాః=వీరులయిన; తాః = ఆ; హ
రీక్ష=వానరులను; విసర్జయిత్వా (వి
సర్జ్య) = పంపి; ఆత్మానం = తన్ను
ను; మహాబలం=అధికమయిన బలము
గల; రాఘవంచ = రాముని; కృతా
ర్థం = చేయబడినకార్యముగలవానిని

గా; మేనే=తలంచెను.

సుగ్రీవుండు, తాను నియోగించిన
కార్యమునుజేసివచ్చిన శూరులగు నా
వానరులకు నెలపెచ్చిపంపి, యంతః
నయొక్కయు మహాబలుండగు రాము
నియొక్కయుఁ గార్యముసిద్ధించెనని త
లంచెను. అని, తాత్పర్యము.

స లక్ష్మణో భీమబలం సర్వవానరసత్తమమ్

అబ్రవీప్రీతితం వాక్యం సుగ్రీవం సంప్రహర్షయన్. ౩

టీక॥ సః=ఆ; లక్ష్మణః=లక్ష్మణు
డు; భీమబలం=భయంకరమయిన బల
ముగల; సర్వవానరసత్తమం=సమస్త
వానరులలోన త్తమండగు; సుగ్రీవం=
సుగ్రీవుని; సంప్రహర్షయన్ = సంతో
షింపఁజేయుచు; ప్రీతితం=వినయము

తోఁగూడిన; వాక్యం=మాటను; అబ్ర
వీత్=పలికెను.

లక్ష్మణుండు, మహాబలుండును సమ
స్త వానరశ్రేష్ఠుండగు సుగ్రీవునిబా
చి వినయముతో నతని సంతోషపఱచు
చున్ననిపఱకెను. అని, తాత్పర్యము.

కీర్తి-పదాయా వినిష్కామ యదితే సౌమ్య రోచతే

టీక॥ సౌమ్య = శాంతుండవగును
గ్రీవుడా! తే=నీకు; రోచతేయది=రు
చించునని; కీర్తి-పదాయాః = కీర్తి-
ధనుండి; వినిష్కామ = వెడలుము.
సౌమ్యుండవగు సుగ్రీవుడా! నీకీర్తి

మొనయెడ, ఇవుడుకీర్తి-పదనుండి వె
డలి గామునియెద్దకురమ్ము. అని, లక్ష్మ
ణుండుసుగ్రీవుతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా లక్ష్మణస్య సుభాషితమ్. ౪

సుగ్రీవః పరమప్రీతో వాక్య మేత దువాచ హ

టీక || సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; త = లెకను “హ” అనునది పాద పూరణా
స్య=ఆ; లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొక్క; ర్థము.
సుభాషితం = చక్కగాఁ జెప్పఁబడి సుగ్రీవుండు, లక్ష్మణుండుచెప్పిన మ
న; తత్=ఆ; ద్వచనం = మాటను; శ్రు ధురమయిన వచనమువిని, పరమసంత
త్వా = విని; పరమప్రీతః = మిక్కిలి స్తుండయి, యతనితో, నీమాటం బలి
య సంతోషించినవాడై; ఏతత్ = కను. అని, తాత్పర్యము.
ఈ; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ=ప

ఏవం భవతు గచ్ఛావః స్థేయం త్వచ్ఛాసనే మయా. ౫

టీక || ఏవం=ఇట్లు; భవతు = అ తుంటోదము, నేను నీయాజ్ఞాచొప్పునన
గుఁగాక. గచ్ఛావః = పోదము. మ దువవలసినవాడనే కాని జేయఁగాదు.
యా=చాచేత; త్వచ్ఛాసనే=నీయాజ్ఞా ఆని, సుగ్రీవుండు లక్ష్మణునితోఁ జెప్పె
యందు; స్థేయం=ఉండదగినది. ను. అని, తాత్పర్యము.
అట్లే యవుఁగాక, రామునియొద్ద

త మేవ ముక్త్వా సుగ్రీవో లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్

విసర్జయామాస తదా తారా మన్యాశ్చ యోషితః. ౬

టీక || సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు; శుభలక్షణం=మంగళకరములయినలక్షణము స్త్రీలను; విసర్జయామాస=పంపెను.
సుగ్రీవుండు, మంగళకరంబులగు ల
లుగల; తం=ఆ; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని క్షణంబులతో నివ్వభంబునంజెప్పి, యం
గూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; త తఁ దారమొదలగు స్త్రీలనందఱుంబొం
దా=ఆప్పును; తారా=తారను; అ డని యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.
న్యాః = ఇతరలయిన; యోషితశ్చ =

ఏతే త్యుచ్చైర్హరివరా సుగ్రీవ స్సముదాహరత్

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౬౩

స ౩౮

టీక || సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు; హరి వరాఁ=వానరశ్రేష్ఠులను; ఉచైప్రిః=గట్టిగా వానరవరులం బిలిచెను. గట్టిగా, “ఏతః=రండు.” ఇతి=అని; సముదాహరణ్=పిలిచెను. అంత సుగ్రీవుండు “ఇటురండు” అని గట్టిగా వానరవరులం బిలిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా హరయ శీఘ్ర మాయయః. ౩
బద్ధాంజలి పుటా స్పర్శే యే స్యుః స్త్రీదర్శనక్షమాః

టీక || తస్య=ఆసుగ్రీవునియొక్క; రలయః శీఘ్రం = వేగముగా; ఆయ తత్=ఆ; ద్వచనం = మాటను; శ్రు త్వా=ని; యే=ఎవరు; స్త్రీదర్శనక్షమాః=స్త్రీలచూచుటయందు యోగ్యు లు; స్యుః = అగుదురో; తే (అధ్యా హృతము)=ఆ; హరయః=వానరులు; స స్పర్శే=అందఱును; బద్ధాంజలిపుటాః=క్లుప్తబడిన దొప్పవంటిచేమోడ్చుగలవా రలుయః శీఘ్రం = వేగముగా; ఆయ తత్=ఆ; ద్వచనం = మాటను; శ్రు త్వా=ని; యే=ఎవరు; స్త్రీదర్శనక్షమాః=స్త్రీలచూచుటయందు యోగ్యు లు; స్యుః = అగుదురో; తే (అధ్యా హృతము)=ఆ; హరయః=వానరులు; స స్పర్శే=అందఱును; బద్ధాంజలిపుటాః=క్లుప్తబడిన దొప్పవంటిచేమోడ్చుగలవా రులు; స్యుః = అగుదురో; తే (అధ్యా హృతము)=ఆ; హరయః=వానరులు; స స్పర్శే=అందఱును; బద్ధాంజలిపుటాః=క్లుప్తబడిన దొప్పవంటిచేమోడ్చుగలవా రులు. అని, తాత్పర్యము.

తా సువాచ తతః ప్రాప్తా రాజాఽర్కసదృశఃప్రభః. ౪

టీక|| తతః=అంత; అర్కసదృశఃప్రభః=సూర్యునితో సమానమయిన కాంతిగల; రాజా=రాజయిన సుగ్రీవుండు; ప్రాప్తా=వచ్చిన; తాఁ=ఆవానరు లనుగూర్చి; ఉవాచ=పలికెను. అంత, దనయెదుటికి వచ్చియున్న యా వానరులం జూచి, సూర్యునివలె బ్రకాశించుచున్న సుగ్రీవుండు, కట్టిని పలికెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపస్థాపయత షీప్రం శిచికాం మమ వానరాః

టీక|| వానరాః=వానరులారా! మ మ=నాయొక్క; శిచికాం=పల్లకిని; షీ ప్రం=శీఘ్రముగా; ఉపస్థాపయత=తెండు. వానరులారా! శీఘ్రంబుననాపల్లకి నిడిసికొనిరండు. అని, సుగ్రీవుండు పలి కెను. అని, తాత్పర్యము.

౧౪౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము. స ౩౮

శ్రుత్వాశు వచనం తస్య హరయ శీఘ్రవిక్రమాః. ౯
సముపస్థాపయామాసు శీవికాం ప్రియదర్శనామ్

టీక || శీఘ్రవిక్రమాః = శీఘ్రము ల్లకిని; సముపస్థాప యామాసుః = తె
యిన పరాక్రమముగల; హరయః = చ్చిరి.
వానరులు; తస్య = ఆసుగ్రీవునియొక్క; శీఘ్రముగాఁ బనిచేయునట్టియవ్వా
వచనం = మాటను; శ్రుత్వాతు = వి నరులు, సుగ్రీవునాజ్ఞను విన్నంతనె,
న్నంతనె; ప్రియదర్శనాం = సంతోష చూచులకు వేడ్క సేయునట్టి పల్లకిం
కరమయిన చూచుటగల; శీవికాం = ప గొనివచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తా ముపస్థాపితాం దృష్త్వా శీవికాం వానరాధిపః. ౧౦
లక్ష్మణా రుహ్య తాం శీఘ్ర మితి సౌమిత్ర మబ్రవీత్

టీక || వానరాధిపః = వానరరా లక్ష్మణుని; అబ్రవీత్ = పలికెను.
జయిన సుగ్రీవుడు; ఉపస్థాపితాం = వానరరాజయిన సుగ్రీవుండు, ప
లేబడిన; శీవికాం = పల్లకిని; దృష్త్వా = ల్లకివచ్చుటఁజూచి, లక్ష్మణునితో “నివు
చూచి; లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! శీఘ్ర = శీఘ్రంబునం బల్లకినాకోహించుము” అ
వేగముగా; ఆరుహ్యతాం = ఎక్క నిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
బడుటక. ఇతి = అని; సౌమిత్రిం =

ఇత్యుక్త్వా కాంచనం యానం సుగ్రీవ సూర్యసన్నిభమ్. ౧౧
బృహద్భిర్హరిభి ర్యుక్త మారుకోహ సలక్ష్మణః

టీక || సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు; ఇతి = హ = ఎక్కెను.
అని; ఉక్త్వా = పలికి; బృహద్భిః = గొప్ప సుగ్రీవుండు, ఇట్లు లక్ష్మణునకుఁ జె
వారలగు; హరిభిః = వానరులతో; యు ప్పి, మహాకాయులగువానరులచే మో
క్తం = కూడినదియు; సూర్యసన్నిభం = యుఁ బడినదియు సూర్యసమానంబున
సూర్యునితో సమాన మయినదియు; గు కాంచనమయమయిన పల్లకిని, లక్ష్మ
కాంచనం = బంగారుమకారమునగు; ణసహితంబుగా నాకోహించెను.
యానం = వాహనమును; సలక్ష్మణః = అని, తాత్పర్యము.
లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాడై; ఆరురో

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము.

స ౩౮

పాండురేశా తపత్రేణ భిమమాణేన మూర్ధని. ౧౨

శుక్లేశ్చ వాలవ్యజనై ధూయమానై స్సనుంతతః

శంఖభేరీనినాదైశ్చ హరిభి శ్చాభినందితః. ౧౩

నిర్మయా ప్రాప్య సుగ్రీవో రాజ్యశ్రియ మనుత్తమామ్

టీక || సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; అనుభిః = వానరులచేత; అభినందితశ్చ = కొత్తమాం = తనకన్నను తమములేని; రానియాడబడినవాడునై; నిర్మయా = వెదలెను.

పొంది; మూర్ధని = శిరసునందు; భియశిరస్సుపయి శ్వేతచ్ఛత్రంబు శోమాణేన = ధరింపఁబడిన; పాండురేశా = భిల్ల, నలుగెలంకులను వానరులు వెల్లనితెల్లని; తపత్రేణ = గొడుగుతోను; సరింజామరలుపేవ, శంఖవ్వనులును భేరీమంతతః = అంతటను; ధూయమానైః = భాంకారంబులును జెలంగ, వానరులువిసరఁబడుచున్న; శుక్లేః = తెల్లని; వాలచుంగశస్త్రపాతంబులం గైవారంబులవ్యజనైశ్చ = చామరములతోను; శంఖనేయ, నిట్లుఖండ రాజ్యలక్ష్మీ విరాజితంభేరీనినాదైశ్చ = శంఖములయొక్కయుండై సుగ్రీవండు వెదలెను.భేరులయొక్కయు ధ్వనులతోను; హరి అని, తాత్పర్యము.

స వానరశత్రై స్తీక్ష్ణేర్బహుభి శ్చస్త్రపాణిభిః. ౧౪

పరికిర్ణో యయా తత్ర యత్ర రామో వ్యసథితః

టీక || సః = అసుగ్రీవుడు; తీక్ష్ణేః = సస్థిశః = ఉన్నాచో; తత్ర = అచట; కఱకుగలవియు, అధికమయినపరాక్రయయా = పోయెను.

మంబు గలవియునగుట; శస్త్రపాణిభిః = ఆయుధములు చేతులంగలవియు సుగ్రీవుడు, మహాపరాక్రమశాలులును ఆయుధవాణులగు పెక్కునూనగు; బహుభిః = పెక్కులయిన; వానలు వానరవిరులు తన్నుఁ బరికేష్టించిరశత్రైః = వానరులయొక్క నూలులచే కొలువ, రామండు నివసించియున్నత; పరికిర్ణః = పరివేష్టించబడినవాడై; స్థలమునకుఁ బోయెను.

యత్ర = అచట; రామః = రామడు; వ్య అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౮

స తం దేశ మనుప్రాప్య శ్రేష్ఠం రామనిషేవితమ్. ౧౫
అవాతర న్నహలేజా శ్శిబికాయా స్సలక్షణః

టీక || మహాలేజాః = అధికవయిన వాతరత్ = దిగము.

కాంతిగల; సః = ఆసుగ్రీవుడు; రామ	మహాలేజుండగు నా సుగ్రీవుండు,
నిషేవితం = రామనిచేసేవివచితుడైన;	రాముండునివసించుటచే నుత్తమము
శ్రేష్ఠం = ఉత్తమవయిన; తం = ఆ; దే	న యావదేశమును (ప్రసవణపర్వత
శం = ప్రదేశమును; అనుప్రాప్య = సమీ	మును) సమీపించి, యంత, లక్ష్యముని
పించి; శిబికాయాః = పల్లకినుండి; సల	తోఁగూడఁ బల్లకినుండి దిగెను.
క్షణః = లక్ష్యమునితోఁగూడినవాఁడై; అ	అని, తాత్పర్యము.

ఆసాద్య చ తతో రామం కృతాంజలిపుటోఽభవత్. ౧౬

టీక || సః (అధ్యాత్మతము) = ఆసు

గ్రీవుడు; రామం = రాముని; ఆసాద్య	సుగ్రీవుండు రామనియొద్దకుఁ బో
చ = పొందియు; తతో = అంత; కృతాం	యినంతనె, చేమోడ్చుగీలించి నిలువఁ
జలిపుటః = చేయఁబడిన దొప్పవంటి చే	బడెను. అని, తాత్పర్యము.
మోడ్చుగలవాఁడు; అభవత్ = ఆ	

కృతాంజలౌ స్థితే తస్మిన్ వానరాశ్చ భవం స్తథా

టీక తస్మిన్ = ఆసుగ్రీవుడు; కృ	అట్లు సుగ్రీవుండు చేతులుమోడ్చు
తాంజలౌ = చేయఁబడిన చేమోడ్చుగల	కొని నిలుచుటయు వానరులును అట్లే
వాఁడై; స్థితే = నిలిచినవాఁడుకాఁగా;	చేతులునుమోడ్చి నిలువఁబడినవారైరి.
వానరాశ్చ = వానరులును; తథా = అ	అని, తాత్పర్యము.
ట్లు; అభవత్ = అయిరి.	

ఉద్భృతాంజలిపద్మాస్తే సుగ్రీవస్య సమంతతః

టీక || తే = ఆవానరులు; సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునికి; సమంతతః = చుట్టును;

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౨

స ౩౮

ఉద్భృతాంజలి పద్మాః = ఎత్తంబడి
న కమలముల వంటి చేమోడ్పుగల
వారలు; అఘావక్ (అధ్యాత్మత
ము)=అయిరి.

అవానరులు, కమలంబులవంటి చే
మోడ్పులతోఁ జేతులు పైకెత్తి సుగ్రీ

వుని బరివేష్టించి నిలుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఈయర్థశ్లోకము, గోవిందరాజు
భృతి వ్యాఖ్యానముచే వ్యాఖ్యాతముకా
నందున, ఇందులెక్కింపబడలేదు.

తటాకమివ తం దృష్ట్వా రామః కట్టలపంకజమ్. ౧౨

వానరాణాం మహ త్సైన్యం సుగ్రీవే ప్రితిమా నభూత్

టీక|| రామః=రాముండు; కట్టల

పంకజం= మొగ్గలయినకమలములగ
ల; తటాకమివ (స్థితం)=కొలనువలెను
న్న; తం=ఆ; వానరాణాం=వానరు
లయొక్క; మహత్=గొప్పదగు; సై
న్యం=సేనను; దృష్ట్వా=చూచి; సుగ్రీ
వే=సుగ్రీవునియందు; ప్రితిమా=సం
తోషముగలవాఁడు; అభూత్ = ఆ

యెను.

రాముండు, వానరులందఱుచేమో
డ్పులు పైకెత్తినెలుచుండుటవలనఁ, దా
మరమొగ్గలతో నిండిన తటాకంబువలె
నున్న గొప్పదైన యవానరసేనంబు
చి, సుగ్రీవునిపయమయి మిక్కిలియు
సంతోషంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

పాదయోః పతితం మూర్ధ్నా త మ్మత్థాప్య హరీశ్వరమ్. ౧౩

ప్రేష్టాచ బహుమానాచ్చ రాఘవః పరిషస్వజే

టీక|| రాఘవః= రాముండు; మూ
ర్ధ్నా=శిరస్సుచేత; పాదయోః=అడు
గులయందు; పతితం=పడిన; తం=ఆ;
హరీశ్వరం=వానరనాథుండగు సుగ్రీవు
ని; ఉత్థాప్య=లేపి; ప్రేష్టాచ=ప్రితిచే
తను; బహుమానాచ్చ=గౌరవమువల

నను; పరిషస్వజే=కవుఁగిలించెను.

వానరరాజు సుగ్రీవుండు సాష్టాం
గముగా రాముని పాదంబులం బడుట
యొ, రాముండు, అతనిలేవనైత్తి ప్రితి
తోబహుమానించి యాలింగనముచేసి
కొనెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము!

స 30

పరిష్కారము చ ధర్మాత్మా నిషీదేతి తతో బ్రవీత్. ౧౮

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుడ౯ పెను.
గు రాముండు; సుగ్రీవఁ(అధ్యాత్మత ధర్మాత్ముండుగు రాముండు, అట్లు
ము) = సుగ్రీవుని; పరిష్కారము = కర్మగి సుగ్రీవుఁ గర్మగిలించుకొని, యంతఁ
లించియు; తతః = అంత; "నిషీద = కూ గూర్చుండుమని చెప్పెను.
ర్చుండుము." ఇతి = అని; అబ్రవీత్ = చె అని, తాత్పర్యము.

తం నిషణ్ణం తతో దృష్ట్వా శీతౌ రామౌ బ్రవీ ద్భవః

టీక॥ రామః = రాముండు; శీతౌ = బ్రవీత్ = చెప్పెను.
భూమియందు; నిషణ్ణం = కూర్చుండి అంత సుగ్రీండు నేలపైఁగూర్చుండు
న; తం = ఆసుగ్రీవుని; దృష్ట్వా = చూ టయు, రాముండఁడనిఁ జూచియిట్లునిప
చి; తతః = అంత; వచః = మాటను; అ లికెను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మ మర్థంచ కామంచ య స్తు కాలే నిషేవతే. ౨౦
విభజ్య సతతం వీర స్స రాజా హరిసత్తమ

టీక॥ హరిసత్తమ = వానరశ్రేష్ఠఁ జా = రాజు.
డవగుసుగ్రీవుడా! యః = ఏ; వీరస్తు = వానరోత్తముడా! వీరుండు ధ
పరాక్రమశాలియగువాడయితే; సత ర్ధాధికామంబులను విభజించి యేకా
తం = ఎల్లప్పుడును; ధర్మం = ధర్మమును; లంబున దేసినే వింపవలెనో ఆకాలంబు
అర్థంచ = అర్థమును; కామంచ = కామ ననే దానినొట్లు క్రమముగా నెల్లప్పు
మును; విభజ్య = వేరుపఱచి; కాలే = డును సేవించునో, అతఁడేసరియొన
యుక్తకాలమునందు; నిషేవతే = నే రాజు. అని, తాత్పర్యము.
వింపుచున్నాడో; సః = అతడు; రా

హిత్వా ధర్మం తథా ర్థంచ కామం య స్తు నిషేవతే. ౨౧
స వృత్తాగ్రే యథానుప్రః పతితః ప్రతిబుద్ధ్యతే

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము.

స ౩౮

టీక || యస్తు = ఎవ్వడయితే; ధర్మం = ధర్మమును; తథా = అట్లు; అర్థంబు = అర్థమునుగూడ; హిత్యా = విడిచి; కామం = కామమును; సేవేవతే = మిక్కిలియునేపించునో; సః = అతడు; వృత్తాగ్రే = చెట్టుచివరయందు; సుప్తాయథా = నిదురించినవాడవలె; పతితః = పడినవాడై; ప్రతిబు

శ్యతే = మేలుకొనును. ఎవ్వడయితే, ధర్మార్థంబుల వదలి కామమునుమాత్రమే యెల్లప్పుడును సేపించునో, అతడు, చెట్టుచివరను నిద్రించినవాడవలె, అధఃపతనమునొందినపిమ్మట మేలుకొనఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అమిత్రాణాం వధే యుక్తో మిత్రాణాం సంగ్రహే రతిః. ౨౨

త్రివర్గఫలభోక్తా తు రాజా ధర్మేణ యుజ్యతే

టీక || అమిత్రాణాం = శత్రువుల యొక్క; వధే = చంపుటయందు; యుక్తః = తగినవాడను; మిత్రాణాం = స్నేహితులయొక్క; సంగ్రహే = సంగ్రహించుటయందు; రతిః = ఆసక్తుడును; త్రివర్గఫలభోక్తా = ధర్మార్థకామములయొక్క ఫలముల భుజించువాడనగు; రాజాతు = రాజుమాత్రము; ధర్మేణ = ధర్మముతో, రాజధర్మముచే; యుజ్యతే = పొందఁబడును. శత్రువుల వధించుచు, మిత్రులకుపకరించుచు, ధర్మార్థకామంబులయథాకాలముగావిభజించి యయ్యైకాలంబుల సేపించుచునుండు రాజుమాత్రమే రాజధర్మముఁ జక్కఁగా నెఱవేర్చినవాడగును. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యోగసమయ స్వేష ప్రాప్త శ్శత్రువినాశన. ౨౩

సంచింత్యతాం హి పింగేశ హరిభిస్సహ మంత్రిభిః

టీక || శత్రువినాశన = శత్రువులనశింపఁజేయునట్టి; పింగేశ = వానర రాజా! ఏషః = ఈ; ఉద్యోగసమయస్తు = ప్రయత్నకాలమయితే; ప్రాప్తః = వచ్చినది. మంత్రిభిః = మంత్రులయిన; హరిభిస్సహ = వానరులతోగూడ; సంచింత్యతాం = ఆలోచింపఁబడుఁగాక. శత్రువులవధించునట్టి వానరరాజా! ఇది యుద్ధప్రయత్నమునకుఁదగిన కాలము శరదృతువువచ్చినది; ఇప్పుడునేయ

వలసినకార్యమును గుఱించి నీమంత్రుని, రాముండు సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.
అగు వానరులతో నాలోచించుము. అ అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు సుగ్రీవో రామం వచన మబ్రవీత్. ౨౪

టీక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; ఏ సుగ్రీవుండు, రాముండుచెప్పినమా
వం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు= చెప్పఁబడినవాఁ టనువిని, రాముండాచి, యిట్లనిపలికె
డైనంతనే; రామం=రామునిగూర్చి; వ ను. అని, తాత్పర్యము.
వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

ప్రణామో శ్రీశ్చ కీర్తిశ్చ కపిరాజ్యంచ శాశ్వతమ్
త్యక్త్వా శ్రీసాదా న్మహాబాహునా పునః ప్రాప్త మిదం మయా. ౨౫
తవ దేవ ప్రసాదాచ్చ భ్రాతృశ్చ జయతాం వర

టీక॥ జయతాం=జయించువారల క్క; ప్రసాదాచ్చ=అనుగ్రహమువల
లో; వర = శ్రేష్ఠఁడవగు; మహాబా నను; పునః=మఱల; ప్రాప్తం = పొం
పూ=పెద్ద శత్రులుగలరాముండా! ప్ర దంబినిది.
ప్రణామో=నశించిన; శ్రీశ్చ = సంపదయు; సమస్తశూరులలోను త్తముఁడవుమ
కీర్తిశ్చ=యశస్సును; శాశ్వతం=ఎల్లప్పు హాబాహుండువగురాముండా! నేనుబోం
డునుండునట్టి; కపిరాజ్యంచ = వానర గొట్టుకొన్నసంపదయు యశస్సునుశా
రాజ్యమును; ఇదం(సర్వం) = ఇదంత శ్వతంబయిన వానరరాజ్యంబును, ఇవ
యు; మయా= నాచేత; త్యక్త్వా శ్రీసా నియు, నీయనుగ్రహంబుననుసితమ్ముఁ
దాత్=నీయనుగ్రహమువలనను; తవ= డు లక్ష్యమనియనుగ్రహంబునను, శా
నీయొక్క; భ్రాతృశ్చ = తమ్మునియొ కుమఱు లభించినవి. అని, తాత్పర్యము.

కృతం న ప్రతికుర్యాద్యః పురుషాణాం స దూషకః. ౨౬

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; కృతం= చే అతఁడు; పురుషాణాం=పురుషులయొ
యంబిని యుపకారమును; నప్రతికు క్క; దూషకః=దూషించువాఁడు, చె
ర్యాత్=బదులుగాఁజేయఁజూ; సః = ఱచువాఁడు, పురుషాధముఁడనుట.

ఎవఁడు తన కితరులు గావించిన | గావించఁడు, అతఁడు పురుషులలోనె
యపకారమునకుఁ బ్రత్యుపకారము | ల్ల అభిముఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతే వానరముఖ్యా శ్చ శతశ శ్శత్రుసూదన

ప్రాప్తాశ్చ దాయ బలిసః పృథివ్యాం సర్వవానరాః. ౨౭

టీక || శత్రుసూదన=శత్రువులవధిం | ను; ఆదాయ=పిలిచి; ప్రాప్తాశ్చ=చ
చునట్టి రాముఁడా! ఏతే=ఈ; వానర | చ్చినారుగూడ.
ముఖ్యా=వానరశ్రేష్ఠులు("చ" అను న | శత్రువుల వధించునట్టి రాముఁడా!
దిపాదపూరణార్థము); శతశః=సూ | ఈ వానరవీరులు పెక్కుండు పోయి,
లుబునులుగా; పృథివ్యాం=భూమి | భూమియందలి బలవంతులగు సమస్త
యందు; బలిసః=అధిక్మయినబలము | వానరులనుం బిలిచి వచ్చినారు.
గల; సర్వవానరాః=సమస్తవానరుల | అని, తాత్పర్యము.

ఋతౌ శ్చవాహితా శ్శూరా గోలాంగులాశ్చ రాఘవ

కాంతారవనదుర్గాదౌ మభిజ్ఞా ఘోరదర్శనాః. ౨౮

టీక || రాఘవ=రాముఁడా! కాం | లును; ఆవాహితాః=పిలువఁబడిరి.
తారవనదుర్గాదౌ = పెద్దయడవుల | రాముఁడా! పెద్దపెద్ద వనంబుల
యొక్కయొచ్చిన్నయడవులయొక్కయొ | లో నెవ్వరికిని జోరరాని ప్రదేశంబుల
చారరాని ప్రదేశములయొక్క; అభి | లోని సందుగొందులుగూడఁ జక్కఁ
జ్ఞాః=పండితులును; ఘోరదర్శనాః = | గాఁ దెలిసినవారలును భయంకరాకా
భయంకరమయిన చూచుటగలవారలు | రులును శూరులునగు భల్లూకవీరులను
నగు; శూరాః=యుద్ధమునందుభయ | గోలాంగుల వీరులనుం బిలిచివచ్చినా
ములేని; ఋతౌశ్చ=ఎఱుంగుబంటులు | రు. అని, తాత్పర్యము.
ను; గోలాంగులాశ్చ= కొండమచ్చ

దేవగంధర్వపుత్రాశ్చ వానరాః కామరూపిణః

నైవనైవ పరివృతా నైవనైర్వర్తంతే పథి రాఘవ. ౨౯

టీక || రాఘవ=రాముడా! దేవ బహివారలయి; పథి = మార్గమునం
గంధర్వపుత్రాశ్చ = దేవతలయొక్క- మ; వర్తంతే=ఉన్నారు.
యం గంధర్వలయొక్క-యం గొడుగు రాముడా ! దేవతలకును గంధ
లును; కామరూపిణి=ఇచ్చాధీనమయి ర్వులకును జన్మించినవారలును గామ
నరూపముగలవారలునగు; వానరా= రూపులునగు వానరవీరులు, తమతమ
వానరులు; నైవ్యోనైవ్యో= తమతమ; నై సేనలతోఁ గూడినవారలయి వచ్చుచు
నైవ్యో=సేనలచే; పరివృతాః= చుట్టఁ న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

శతై శ్చతసహస్రైశ్చ కోటిభిశ్చ స్లవంగమాః
అయతై శ్చృతౌ వీరా శృంకుభిశ్చ పరంతప. 30

టీక || పరంతప=శత్రువులందరింపఁ తింపింపఁతం । మధ్యంపరార్థమాహుర్య
జేయునట్టిరాముడా! వీరాః=పరాక్ ధోత్తరం దశగుణంతథాజ్ఞేయం" (ఒ
మశాలులుగు; స్లవంగమాః = వానరు కటి, పది, నూలు, వేయి, పదివేలు, ల
లు; కేచిత్ (అధ్యాహృతము, ఇట్లుముం ట్ల, ప్రయుతము లేక పదిలక్షలు, కోటి,
దును.)=కొందఱు; శత్రైః=నూలులచే అర్బుదము, బృందము, ఖర్వము, నిఖర్వ
తను; కేచిత్ = కొందఱు; శతసహ ము, సుహాపద్మము, శంకువు, సముద్ర
స్రేశ్చ=లక్షలచేతను; కేచిత్=కొంద ము, అంతము, మధ్యము, పరార్థము,
ఱు; కోటిభిః=కోటులచేతను; కేచిత్= ఇవి, ఉత్తరోత్తరముగా, ఒకటికన్ననొ
కొందఱు; అయతైః=పదివేలచేతను; కటి పదియంతలధికముగా నెఱుంగద
కేచిత్=కొందఱు; శంకుభిశ్చ=శంకువు గినది,) అని, జ్యోతిశ్శాస్త్రమున సం
లచేత; ఆవృతః=చుట్టఁబడినవారలయి; భ్యాలక్షణముచేప్పఁబడినది. అనఁగా,
ఆగమవ్యంతి(అధ్యాహృతము)= రా ఒకటి, పది, నూలు, వేయి, పదివేలు, ల
గలరు. ట్ల, పదిలక్షలు, కోటి, ఇంతవఱకు సా
ధారణముగా నందఱకును దెలియును.

“ ఏకం దశ శతమస్తా త్సహస్రమ
యంతం తతఃపరంతః । ప్రయుతంకో
టిమధ్యార్బుదబృందే ఖర్వం నిఖర్వంచ ॥
తస్మాన్త హానరోజం శంకుం సరితాంప
ఖర్వము, పదిఖర్వములు నిఖర్వము, ప

శ్రీమద్రామానుజముః కీర్తిపాదాశ్రయము. ౧౦౩

స ౩౩

<p>దివిభిర్వములు మహాపద్మము, పదిమ హాపద్మములు శంకువు, పదిశంకువులు సముద్రము, పదిసముద్రములు అంత ము, పదియంతములు మధ్యము, ప దిమధ్యములు పరార్థము. ఇట్లుసంఖ్యా కృపంబెఱుంగునది.</p>	<p>పరాక్రమవంతులగు వానరులుకొం దలు నూలులతోను, కొందఱులత్తులతో ను గొందఱు కోటులతోను గొందఱు పదిచేలతోను, వానరులతోడంగూడి వ చ్చుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అర్చుడై రర్చదశతై ర్చదైశ్చ శ్చం తైశ్చ వానరాః
సముద్రైశ్చ పరాక్షేశ్చ హరయో హరియాధపాః. ౩౧

<p>టీక హరియాధపాః = వానర సమాహములను బాలించునట్టి; కేచి త్ = కొందఱు; వానరాః = వానరు లు; అర్చుడైః = అర్చదములచేతను; కేచిత్ = కొందఱు, అర్చదశతైః = అర్చదముల నూలులచేతను, భిర్వముల చేతనునుట; కేచిత్ = కొందఱు; మధ్యై శ్చ = మధ్యములచేతను; కేచిత్ = కొం దఱు; అంతైశ్చ = అంతములచేతను; కే చిత్ = కొందఱు; సముద్రైశ్చ = సముద్ర</p>	<p>ములచేతను; కేచిత్ = కొందఱు; పరా క్షేశ్చ = పరార్థములచేతను; ఆవృ తాః, ఆగమివ్యంతి (అధ్యాపృతము) = ఘట్టబడినవారలయివచ్చుచున్నారు. కొందఱు వానరవీరులు అర్చదంబు లతోను కొందఱు భిర్వంబులతోనుగొం దలు మధ్యంబులతోను గొందఱు అం తములతోను గొందఱు సముద్రంబుల తోనుగొందఱుపరార్థంబులతోనువచ్చు చున్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఆగమివ్యంతి తే రాజక మహేంద్రసమవిక్రమాః
మేరుమందరసంకాశా వింధ్యమేరుకృతాలయాః. ౩౨

<p>టీక రాజక = రాముఁడా! మహేం ద్రసమవిక్రమాః = దేవేంద్రునియొక్క పరాక్రమమువంటిపరాక్రమముగలవా రలును; మేరుమందరసంకాశాః = మేరు</p>	<p>పర్వతముతో మందర పర్వతముతోను సమానులును; వింధ్యమేరు కృతాల యాః = వింధ్యపర్వతమునందును మేరు పర్వతమునందుఁ జేయఁబడిన యునికిప</p>
--	--

ట్టుగలవారలునగు; వానరాః (అధ్యాత్మ) లెను మందరపర్వతమువలెను శరీరము హృతము) = వానరులు; తే=నీకొఱ గలవారలును వింధ్యపర్వతమునందును కు; ఆగమివ్యంతి=రాఁగలరు. వేరుపర్వతమునందును నివసించువార

రాజా! మహేంద్రునిపంటిపరాక్ర లనగు వానరులు నీకార్యమునిమిత్తమ మము గలవారలును వేరుపర్వతమువ యివచ్చుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తే త్వా మభిగమివ్యంతి రాక్షసం యే సబాంధవమ్

నిహత్య రావణం సంఖ్యే హ్యే నయివ్యంతి మైథిలీమ్. ౩౩

టీక॥ యే=ఎవ్వరు; రాక్షసం=ర క్క-సుండైన; సబాంధవం=బంధువుల తోఁగూడిన; రావణం=రావణుని; సం ఖ్యే=యుద్ధమునందు; నిహత్య= వధించి; మైథిలీం=సీతను; ఆనయివ్యంతి = తేఁగలరో; తే = అట్టి వానరవీరులు; త్వాం = నిన్నుఁగూర్చి; అభిగమివ్యంతి హి=పొందుచున్నారుగాదా!

భ్రాతృపుత్రాగ్రిది బంధుసహితంబు గా రావణునియుద్ధంబునవధించి, సీతా దేవిందెచ్చి నీకు సమర్పింపఁగల మహా వీరులగు వానరులు, నీ సన్నిధానమున కువచ్చుచున్నారు. అని, సుగ్రీవుండు రామునితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్త ముద్యోగ మవేక్ష్య బుద్ధిమాన్

హరిప్రవీరస్య నిదేశవ ర్తినః

బభూవ హర్షా ద్వసుధాధిపాత్త్వజః

ప్రబుద్ధసీలోత్పలతుల్యదర్శనః. ౩౪

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; బుద్ధి మాన్ = అధికబుద్ధిగల; వసుధాధిపా త్త్వజః=రాజపుత్రుఁడగు రాముండు; నిదేశవ ర్తినః= ఆజ్ఞ యందున్న; హరి ప్రవీరస్య= వానరవీరుండగు సుగ్రీవుని యొకఁ; తం=ఆ; ఉద్యోగం = ప్రయ

త్నమును; అవేక్ష్య=చూచి; హర్షాత్ = సంతోషమువలన; ప్రబుద్ధసీలోత్పలతు ల్యదర్శనః=వికసించిన నల్లగలువతోస మానమయిన చూచుటగలవాఁడు; బ భూవ=ఆయెను.

అంత, బుద్ధిమంతుండగు రాముం

దు, అట్లుతనయాజ్ఞచాప్సనఁదనకార్య | న దేహకాంతియధికమగుటయు, విక
మునిమిత్రమయిసుగ్రీవుండు గావించిన | సింఛిననల్లగలువవలె మఱియు శ్యామ
ప్రయత్నముంజూచి, సంతోషంబు వల | లఁగ్గుండైయొప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్థాగ్నే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాశ్మే,

కిష్కింధాకాండే, అష్టత్రింశస్సర్గః.

ఇది, సుప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందుఁ, కిష్కింధాకాండాష్టత్రింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

ॐ

ఏకోనచత్వారింశస్సర్గప్రారంభః.

ఇతి బ్రువాణం సుగ్రీవం రామో ధర్మభృతాం వరః

బాహుభ్యాం సంపరివృజ్య ప్రత్యువాచ కృతాంజలిమ్. ౧

టీక || ధర్మభృతాం = ధర్మమును జ్యు = కవుఁగిలించుకొని; ప్రత్యువాచ =
ధరించువారలలో; వరః = ఉత్తముఁడ బదులుచెప్పెను.

గు; రామః = రాముఁడు; ఇతి = ఇట్లు; ధార్మికలలో నుత్తముండగు రా
బ్రువాణం = చెప్పుచున్నవాఁడును; కృ ముండు, ఇట్లు చెప్పుచుఁ జేమోడ్పుగీ
తాంజలిం = చేయఁబడిన చేమోడ్పుగల లించియున్న సుగ్రీవుని, చేతులచేఁగా
వాఁడునగు; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; బా గిలించుకొని, యిట్లుని బదులుచెప్పెను.
హుభ్యాం = చేతులచేత; సంపరివృ అని, తాత్పర్యము.

య దీంద్రో వర్ష తే వర్షం న త చ్చిత్రం భవేత్కవచిత

అదిత్యోవా సహస్రాంశుః కుర్యా ద్వితిమిరం నభః. ౨

టీక || ఇంద్రః = ఇంద్రుఁడు; వర్షం = వానను; వర్ష తేయది = కురియునేని; స

హస్తాంశుః = పేయకరణములుగల; అ
దిత్యోవా = సూర్యుడుగాని; నభః =
ఆకాశమును; వితిమిరం = చీకటిలేని
దానిగా; కుర్యాత్ (యది) = చేయు
సేని; తత్ = అది; క్వచిత్ = ఒకానొక
ప్పుడును; చిత్రం = ఆశ్చర్యకరము; నభః

వేత్ = కాదు.

ఇంద్రుడు వషకాములుగురిసినను,
సూర్యుడు ప్రపంచమునకంతయుఁ బ్ర
కాశము గలిగించినను, అది వారలకు
సహజ భర్త మగుట వలన నెప్పుడును
ఆశ్చర్యకరము గాదు. అని, తాత్పర్యము.

చంద్రమా రశ్మిభిః కుర్యాత్ పృథివీం సౌమ్య నిర్మలామ్
త్వద్విధోవాపి మిత్రాణాం ప్రతికర్యా త్వరంతప. ౩

టీక॥ పరంతప = శత్రువులందరింపఁ
జేయునట్టి; సౌమ్య = తిన్ననివాడవగు
సుగ్రీవుడా! చంద్రమాః = చంద్రుడు;
రశ్మిభిః = కిరణములచేత; పృథివీం = భూ
మిని; నిర్మలాం = స్వచ్ఛమునుగా; కు
ర్యాత్ (యది) = చేయుసేని; త్వద్విధో
వాపి = నీయట్టివాడుగాని; మిత్రా
ణాం = స్నేహితులకు; ప్రతికర్యాత్
(యది) = ప్రత్యుపకారముచేయుసేని;
తత్ నచిత్రం (అధ్యాహృతము) = అది

యాశ్చర్యకరముగాదు.

శత్రువులందరింపఁజేయునట్టి సౌ
మ్యుడవగు సుగ్రీవుడా! చంద్రుడు
తనకిరణముల భూమినంతయు స్వచ్ఛ
ముగావించినను, అది యెంత మాత్ర
ము ఆశ్చర్యకరముగాదు. అట్లు నీయ
ట్టి వారలు మిత్రులకుఁ బ్రత్యుపకారము
చేసినను, అది మీకు సహజము కావున
నెంతమాత్రము ఆశ్చర్యము గాదు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవం త్వయి న త చ్చిత్రం భవే ద్య త్సౌమ్య శోభనమ్
జానామ్య హం త్వాం సుగ్రీవ సతతం ప్రియవాదినమ్. ౪

టీక॥ సౌమ్య = తిన్ననివాడా! ఏ
వం = అట్లు; త్వయి = నీయందు; శో
భనం = మంచి, ప్రత్యుపకారముసేయు
టుయనుట; భవేత్ (ఇతి) యత్ = కలు
గు ననునదియేదిగలదో; తత్ = అది;

చిత్రం = ఆశ్చర్యకరము; న = కాదు. సుగ్రీ
వ = సుగ్రీవుడా! అహం = నేను; త్వాం =
నిన్ను; సతతం = ఎల్లప్పుడును; ప్రియవా
దినం = సంతోషకరమయిన మాటను జె
ప్పవానిగా; జానామి = ఎఱుంగుదును.

సౌమ్యుడవగు సుగ్రీవుడా! ఇవి యను మిత్రులకు సరతోషకరమగు కార్యముగావించి యాసంగతంజెప్పవచ్చుము సేయుట యనునది యెంతమాత్రము శ్చర్యకరము గాదు; నీవు, ఎల్లప్పుడూ, తాత్పర్యము.

త్వత్సనాథ స్సఖే సంఖ్యే జేతాస్మి సకలా సరీక
త్వమేవ మే సుహృన్మిత్రం సాహాయ్యం కర్తు మర్హసి. x

టీక || సఖే = మిత్రుడా! అహం టును; కర్తుం = చేయుటకు; అర్హసి = (అధ్యాత్మతము) = నేను; త్వత్సనా తగుమవు.
ధః = నీతోఁగూడిన వాడనై; సంఖ్యే = మిత్రుడా! నీవు సహాయుడవై
యధమునందు; అరీక = శత్రువులను; స యుండగా నేనితనమునై శత్రువులను
కలాక = అందఱను; జేతాస్మి = జయిం యుద్ధమున జయింపఁగలను; మంచిమ
పఁగలను. సుహృత్ = మంచి మనస్సు స్సుగలవాడవు స్నేహితుడవగు నీవ
గల; మిత్రం = స్నేహితుండవగు; న్న నాకు సాహాయ్యము సేయవలెను.
మేవ = నీవే; సాహాయ్యం = తోడుపా అని, తాత్పర్యము.

జహరా త్వవినాశాయ వై దేహీం రాక్షసాధమః
వందయిత్వాతు పౌలోమి మనుష్ఠోదోయథా శచీమ్. L

టీక || రాక్షసాధమః = రక్కసు కొఱకు; జహర = అపహరించెను.
లలోనిమడయిన రావణుడు; వంద యిత్వాతు = మోసపుచ్చియె; వై దే మున్ను ఇంద్రునివంచి విధిమ
హీం = సీతను; పౌలోమిం = పుల్లీయగు శచీదేవిని అనుష్ఠించుండ
పుల్లీయగు; శచీ = శచీదేవిని; అను సహరించి నట్లు, రాక్షసాధముండగు
ష్ఠోదోయథా = అనుష్ఠించుడువలె; అ రావణుడు, నన్ను మోసపుచ్చి తన
త్వవినాశాయ = తనయొక్కనాశము వినాశమునకై సీతం గొని పోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

నచిరా త్తం హనిష్యామి రావణం నిశితై శ్శరైః

పొలోమ్యాః పితరం దృష్టం శతక్రతురివా మావే. 2

టీక॥ పొలోమ్యాః = శచీదేవియొక్క; దృష్టం = గర్వించిన; పితరం = తండ్రియైన పులోముని; శతక్రతురివ = ఇంద్రుడువలె; తం = ఆ; రావణం = రావణుని; నచిరాత్ = శీఘ్రంబుననె; ఆహవే = యుద్ధమునందు; నిశితైః = తీక్షణములగు; శరైః = బాణములచేత; హనిష్యామి = వధించెదను.

పూర్వము, శచీదేవిని అనుష్ఠానము హరించినందుకు సమ్మతించియుండిన శచీదేవితండ్రినిబులోముని ఇంద్రుడు వధించినట్లు, శీఘ్రంబున నెయుద్ధంబున గఱకటముల నారావణుని వధించెదను. అని, రాముండు, సుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరేచైవ రజ స్సుమభివర్తత

ఉష్ణా త్రివాం సహస్రాంశో శ్చైవ మద్దగనే ప్రభావే. ౮

టీక॥ ఏతస్మిన్ = ఈ; అంతరేచైవ = నమధ్యమునందే; గగనే = ఆకాశమునందు; ఉష్ణాం = వేడియు; త్రివాం = తీక్షణమునగు; సహస్రాంశోః = సూర్యులయొక్క; ప్రభాం = కాంతిని; ఛాద

యత్ = కప్పచున్న; రజః = దుమ్ము; సుమభివర్తత (సమభ్యవర్తత) = వచ్చెను. ఈమధ్యమున, ఆకాశంబున దీప్త్యమయిన సూర్యకాంతి నావరించుచు, బెద్దదుమ్ములేచింది. అని, తాత్పర్యము.

దిశః పర్యాకులా శ్చైవ న్రిజసా తేన మూర్ఛతా

చచాల చ మహీ సర్వా సశ్చైలవనకాననా. ౯

టీక॥ మూర్ఛతా = వ్యాపించుచున్న; రిజసా = పరాగముచేత; దిశశ్చ = దిక్కులును; పర్యాకులాః = కలతపడినవి; ఆనక = అయినవి. సశ్చైలవనకాననా = పర్వతములతోను చిన్నయడవులతోను పెద్దయడవులతోను గూడిన; స

ర్వా = సమస్తమయిన; మహీద = భూమియు; చచాల = కదలెను.

ఆమహాపరాగము నిండుటచేత దిశలు కలియవయ్యె; పర్వతవనంబులతో భూమియు జలనంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో నగేంద్రసంకాశై నీత్యదంష్టైర్వహబలైః

కృత్స్నా సంఛాదితా భూమి రసంభ్యయైః స్లవంగమైః. ౧౦

టీక॥ తతో=అటుపిమ్మట; నగేంద్ర త్స్నా=సమస్తమయిన; భూమిః=నేల; సంకాశైః=పర్వతశ్రేష్ఠములతో సమానములు; సంఛాదితా=కప్పబడినది. నీత్యదంష్టైర్=కలుకులయిన అంతః, బర్వతాకారులును గలకు కోటలుగలవారలును; మహాబలైః=అ కోటలుగలవారలును మహాబలశాలులు ధీకమయినబలముగలవారలును; అసం నగు లెక్కకు మీఱినవానరులు భూమి భ్యయైః=లెక్కింప నలవిగానివారలున నంతయు వ్యాపించి నిలిచిరి. గు; స్లవంగమైః = వానరులచేత; కృ అని, తాత్పర్యము.

నిమేషాంతరమాత్రేణ తత స్తైర్హరియాశ్చపైః

కోటిశతపరీవారైః కామరూపిభి రావృతా. ౧౧

నాదేయైః పార్వతీయైశ్చ సాముద్రైశ్చ మహాబలైః

హరిభి ర్మేఘనిర్ధూర్జై రవైశ్చ వనచారిభిః. ౧౨

టీక॥ తతో=అటుపిమ్మట; నిమేషాంతరమాత్రేణ = అల్పపాటంతమాత్రముచేత; కోటిశతపరీవారైః=కోటులయొక్క నూలు పరివారముగాగల వారలును; కామరూపిభిః=ఇచ్ఛార్ధీనమయిన రూపముగలవారలును; నాదేయైః = నదీతీరములంబుట్టినవారలును; పార్వతీయైశ్చ=కొండలయందుం బుట్టినవారలును; సాముద్రైశ్చ=సముద్రతీరములందుం బుట్టినవారలునగు; మహాబలైః=అధికమయిన బలముగలవారలును; మేఘనిర్ధూర్జైః = మేఘముయొక్క ధ్వజవంటి ధ్వనిగలవారలునైన; హరియాశ్చపైః=వానరగమూహములనుబాలించునట్టి; హరిభిః=వానరులచేతను; అవైః=ఇతరులయిన; వనచారిభిశ్చ=వానరులచేతను; భూమిః (అధ్యాహృతము) = నేల; అవృతా=కప్పబడినది. అంత, నిమేషమాత్రంబున, ఒక్కొక్కరు నూలుకోటుల పరివారము గలవారలును గామరూపులును మహాబలులును మేఘమునకుంబోలె మహాధ్వనిగలవారలునగు వానరయాశ్చవులు, నదీతీరభవు

200 ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స 34

లును బర్వశమందలివారలను సముద్ర భూమియంతయు నావరించి.
 తీరంబులనుండువారలను, మణియు ని అని, తాత్పర్యము.
 తరులగువానరులు పెక్కింపునువచ్చి,

తరుణాదిత్యవర్జైశ్చ శశిగౌడైశ్చ వానరైః

పద్మ కేసరవజ్రైశ్చ శ్వేతై ర్మేరుకృతాలయైః ౧౩

కోటిసహస్రై ర్గర్గశభి శ్రీమాన్ పరివృత స్తదా

వీర శ్శతపలిర్నామ వానరః ప్రత్యదృశ్యత. ౧౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; శ్రీమాన్= నియమున; కోటిసహస్రైః= కోటుల	
అధికమయిన కాంతిగల వాండును; వీ	యొక్కచేలచేత; పరివృతః=చుట్టబడి
రః= పరాక్రమశాలియునగు; శతపలి	నవాడై; ప్రత్యదృశ్యత = చూడబ
ర్నామ= శతపలియునుపేరుగల; వాన	డెను.
రః= వానరుడు ; తరుణాదిత్యవర్జై	అప్పుడు, కొందఱు బాలమూర్ఖు
శ్చ=బాలసూర్యునియొక్క వన్నెవంటి	వలె నెఱుంగిమేనుగలవారలను గొందఱు
వన్నెగలవానరులచేతను; శశిగౌడైః=	చంద్రునివలె గౌరవార్థులను గొందఱు
చంద్రునివలెఁజల్లనివారలగు; వానరై	మలకింజలకములవంటివర్ణముగలవార
శ్చ= వానరులచేతను; పద్మ కేసరవర్జై	లును గొందఱు ధవళవర్ణులనునగు
శ్చ=కమలములకింజలకములయొక్క వ	రువర్ణత నివాసులయిన పదివేలకొట్టి
వన్నెవంటివన్నెగలవానరులచేతను; శ్వే	వానరవీరులచేఁబరివృతుండై, పరాక్ర
తైః=తెల్లనివానరులచేతను; మేరుకృ	మవంతుండైన శ్రీమంతుండగు శతపలి
తాలయైః= మేరుపర్వతమునందుఁ జే	యునువానరుండు చూపట్టెను.
యొడిసిన యునికిపట్టుగల; దశభిః=	అని, తాత్పర్యము.

తతః కాంచనజైలాభ స్తాదాయా వీర్యవాక్ వితా
 అనేకై ర్గర్గశసాహస్రైః కోటిభిః ప్రత్యదృశ్యత. ౧౫

టీక॥ తతః=అంత; కాంచనజైలాభః= బాగురుకొండయొక్క కాంతివం

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. 200

స 3౯

టికాంతగలవాఁడును; వీర్యవాక్=అని
కమయినపరాక్రమము గలవాఁడునగు;
తారాయాః=తారయొక్క; పితా =
తండ్రియైనను మేలుండు; అనేకైః=
పెక్కులయిన; దశసాహస్రైః=పది
వేలగు; కోటిభిః=కోట్లతో; ప్రత్యర్థ
శ్యత=చూడఁబడెను.

అంత, బంగారుకొండవంటి మేను
గలవాఁడును బరాక్రమవంతుండు నగు
తారతండ్రి సుమేలుండు, అనేకముల
యిన పదివేలకోట్లుగలవానరసేనతోఁ
గూడినవాఁడై, కనఁబడెను.
అని, తాత్పర్యము.

తథా పరేణ కోటిశాం సహస్రేణ సమన్వితః
పితా రుమాయా స్సంప్రాప్త స్సుగ్రీవశ్వశురో విభుః. ౧౬

టీక || తథా=అట్లు; సుగ్రీవశ్వశు
రః = సుగ్రీవునిమామయ; విభుః=ప్ర
భుండునగు; రుమాయాః = రుమయొ
క్క; పితా = తండ్రియైన తారుం
డు; అపరేణ = ఇతరమయిన; కోటి
నాం= కోటిలయొక్క; సహస్రేణ=
వేయింటితో; సమన్వితః = కూడిన

వాఁడై; ప్రత్యర్థశ్యత (అధ్యాహృత
ము) = చూడఁబడెను.
అట్లు సుగ్రీవునిమామయ వానర
యూధపుండునగు రుమతండ్రి తారుం
డు, వేయికోటిల వానరులతోఁ గూడి
నవాఁడై, వచ్చిచేరెను.
అని, తాత్పర్యము.

పద్మకేసరసంకాశ స్తరుణాం నిభాననః
బుద్ధిమా న్వానరశ్రేష్ఠ స్సర్వవానరసత్తమః. ౧౭
అనితై ర్భహుసాహస్రై ర్వానరాణాం సమన్వితః
పితా హనుమత స్త్రీమాక కేసరీ ప్రత్యర్థశ్యత. ౧౮

టీక||పద్మ కేసరసంకాశః=కమలకిం
జల్కములతోసమానుండును; తరుణా
ం నిభాననః=బాలసూర్యునితోసమా
నమయిన ముఖముగలవాఁడును; బుద్ధి
మాక = అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడు

ను; వానరశ్రేష్ఠః= వానరోత్తముండు
ను; సర్వవానరసత్తమః= సమస్తవా
నరులలోను మిక్కిలియు సాధువయిన
వాఁడును; హనుమతః= హనుమంతుని
యొక్క; పితా=తండ్రియు; శ్రీమాక=

ప్రతిపదాంగ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౯

<p>అధికమయినకాంతిగలవాడునగు; కేసరి=కేసరి; వానరాజాం=వానరుల యొక్క; బహుసాహస్రై=పెక్కువేలయిన; అనీకైః=ఇరువదియొక్కవేల యెనమన్నుట డెబ్బదిసంఖ్యగల సేనలతో; సమన్వితః=కూడినవాడై; ప్రత్యదృశ్యత=చూడబడెను. అంతః, గమలకింజల్కములపంటిమీ</p>	<p>నును బాలసూర్యునివంటిమోమునుగల వాడునుబుద్ధిమంతుండును, సమస్తవానరులను శ్రేష్ఠుండును శ్రీమంతుండునగు హనుమంతునితండ్రి కేసరియనువానరౌ త్తమండుఇరువదియొక్కవేలయెనమన్నుట డెబ్బదిమందివానరులగల సేకములతోఁ బెక్కువేలతోవచ్చి యగపడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

గోలాంగూలమహారాజో గవాక్షో భీమవిక్రమః
 వృతః కోటిసహస్రేణ వానరాణా మదృశ్యత. ౧౯

<p>టీక భీమవిక్రమః = భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; గోలాంగూలమహారాజః=కొండముచ్చుల రాజయిన; గవాక్షః=గవాక్షుండు; వానరాణాం=వానరులయొక్క; కోటిసహస్రేణ=కోటిలయొక్కవేయిచేత; వృతః=</p>	<p>చుట్టఁబడినవాడై; అదృశ్యత=చూడబడెను. భయంకరమయిన పరాక్రమముగలవాడగు గోలాంగూలరాజయిన గవాక్షుండు వేయికోట్లవానరులతోఁగూడవచ్చిచేరెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఋతౌతాం భీమవేగానాం ధూమ్ర శృత్రునిబర్హణః
 వృతః కోటిసహస్రాభ్యాం ద్వాభ్యాం సమభివర్తత. ౨౦

<p>టీక శత్రునిబర్హణః=శత్రువుల వధించునట్టి; ధూమ్రః=ధూమ్రిండు; భీమవేగానాం=భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; ఋతౌతాం=ఎలుగుబంటులయొక్క; ద్వాభ్యాం=రెండైన; కోటిసహస్రాభ్యాం=కోటిలయొక్క వేలచేత; వృతః=చుట్టఁబడినవాడై; సమ</p>	<p>భివర్తత(సమభ్యవర్తత)=వచ్చెను. అంత, శత్రువుల రూపుమాపునట్టి ధూమ్రిండును వాండు, భయంకరమయినవేగముగల రెండువేలకోట్లభల్లూకవీరులతోఁ గూడినవాడై వచ్చి చేరెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౦౩

స ౩౯

మహాచలనిభై ర్హోరైః పనసోనామ యూధపః

అజగామ మహావీర్య స్త్రీస్సభిః కోటిభి ర్వృతః. ౨౦

టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయిన	లవానరులచేతననుట, వృతః = చుట్టబ
పరాక్రమముగల; పనసోనామ = పన	డినవాడై; అజగామ = వచ్చెను.
సుండనుపేరుగల; యూధపః = సమూ	మహాపరాక్రమశాలినిగు పుష్కనుం
హమును బాలించునట్టి వానరుడు; మ	డను వానరయూధపుండు, పెద్దకొం
హాచలనిభైః = పెద్దకొండలతోసమా	డలంతటి వారలును భయంకరాకారు
నులును; హోరైః = భయంకరులున	లునగుమూడుకోట్ల వానరవీరులతో
గువానరులచేత; త్రీస్సభిః = మూడయిన;	గూడినవాడై వచ్చెను.
కోటిభిః = కోటులచేత, మూడుకోటు	అని, తాత్పర్యము.

నీలాంజనచయాకారో నీలోనామా థ యూధపః

అదృశ్యత మహాకాయః కోటిభి ర్దశభి ర్వృతః. ౨౧

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; మహాకా	కోటిభిః = కోట్లచేత; వృతః = చుట్టబ
యః = గొప్పదైన శరీరముగలవాడను;	డినవాడై; అదృశ్యత = చూడబడెను.
నీలాంజనచయాకారః = నల్లనికాటుక	అంశ, కాటుక రాశివలెనల్లని గొ
రాశియొక్క-అకారమువంటి యాకార	ప్పమేనుగల నీలుండను వానర యూధ
ముగలవాడనగు, నీలోనామ = నీలుం	పుండు పదికోట్లవానరవీరులతోగూడిన
డుఅను; యూధపః = సమూహము	వాడై కానంబడెను.
బాలించువాడు; దశభిః = పదియయిన;	అని, తాత్పర్యము.

తతః కాంచనశైలాభో గవయోనామ యూధపః

అజగామ మహావీర్యః కోటిభి ర్దశభి ర్వృతః. ౨౩

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; మహావీ	వాడనగు; గవయోనామ = గవయం
ర్యః = అధికమయిన పరాక్రమముగల	డును పేరుగల; యూధపః = సమూ
వాడను; కాంచనశైలాభః = బంగ	హమునుబాలించువాడు; దశభిః = పది
రుకొండయొక్క-కాంతివంటి కాంతిగల	యయిన; కోటిభిః = కోట్లచేత; వృ

తః = చుట్టుబడినవాడై; ఆజగామ = వాడనగు గవయండను వానరవీరుఁ
వచ్చెను.

అటుపిమ్మట, మహాపరాక్రమ శాలెను. అని, తాత్పర్యము.

లియు మేరువశ్యతమువంటి మేను గల

- దరీముఖ శ్చ బలవాక్ యూధపో భ్యాయయా తదా
• వృత్తః కోటిసహస్రేణ సుగ్రీవం సముపస్థితః. ౨౪

టీక॥ తదా = అప్పుడు; బలవాక్ = వచ్చినవాడై; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; అ
అధికమయిన బలముగల; దరీముఖః = భ్యాయయా = పొందెను.

దరీముఖుడను; యూధపో = సమూ అంత, మహాబలిండుగు దరీముఖుం
హమును చాలించువాడను; కోటిసహస్రవానరోత్తముండు, వేయికోట్లవా
స్రేణః = కోట్లయొక్క వేయిచేత; వృ సరవీరులతోఁగూడవచ్చి సుగ్రీవుని యె
తః = చుట్టుబడినవాడై; సముపస్థితః = దుటనిలిచెను. అని, తాత్పర్యము.

మైందశ్చ ద్వివిదశ్చే భా వజ్విప్రత్యై మహాబలౌ

• కోటికోటిసహస్రేణ వానరాణా మదృశ్యతామ్. ౨౫

టీక॥ అజ్విప్రత్యై = అశ్వినీదేవత కూడినవారలయి; అదృశ్యతాం (అ
ల కొడుకులును; మహాబలౌ = అధిక దృశ్యేతాం) = చూడబడిరి.

మయిన బలముగల వారలునగు; మైందశ్చ = మైందశ్చేతల కొడుకులు
దశ్చ = మైందశ్చేతల; ద్వివిదశ్చ = ద్వి మహాబలశాలులు మైందద్వివిదు లిద్దఱు
వినుండును; ఉభౌ = ఇద్దఱును; వాన సు, వేయికోటికోట్లవానరమైనిమలతోఁ
రాణాం = వానరులయొక్క; కోటి గూడినవారలయి, కనబడిరి.

కోటిసహస్రేణ = కోటికోట్ల వేయి అని, తాత్పర్యము.
తో; సహితౌ (అధ్యాహృతము) =

గజశ్చ బలవా వీరః కోటిభి స్తైస్సభి ర్వృతః

ఆజగామ మహాతేజా స్సుగ్రీవస్య సమీపతః. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౧౫

స ౩౯

టీక || పీఠః = శూరుండును; బలవాఁ = అధికమయిన బలముగలవాఁడును; మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమము గలవాఁడునగు; గజశృంగజంఘను; తిస్యభిః = మూఁడైన; కోటిభిః = కోట్లచే; వృతః = చుట్టుబడి నవాండై; సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొ

క్క; సమీపతః = సమీపమునను; ఆ బలాను = వచ్చెను. గొప్ప పరాక్రమంబులుగలిగి పేరుండయిన గజాండను వానరుండు, మూఁడు కోట్ల వానరులతోఁగూడ, సుగ్రీవుని సమీపంబునకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఋక్షరాజో మహాతేజా జాంబవాన్నామ నామతః
కోటిర్దశభిః ప్రాప్త స్సుగ్రీవస్య వశే స్థితః. ౨౭

టీక || మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమము గలవాఁడును; నామతః = పేరువలన; జాంబవాన్నామ = జాంబవంతుడని ప్రసిద్ధుండునగు; ఋక్షరాజః = ఎలుగుబంటులరాజు; దశభిః = పదియైన; కోటిభిః = కోట్లులతో; ప్రాప్తః = వచ్చినవాండై; సుగ్రీ

వస్య = సుగ్రీవునియొక్క; వశే = అధీనతయందు; స్థితః = నిలిచెను. మహా పరాక్రమవాలియగు భల్లూకరాజుని జాంబవంతుండు, పదికోట్లగుల్లూక బలంబులతోవచ్చి సుగ్రీవుం గొలచినచేసె. అని, తాత్పర్యము.

రుమణ్వాన్నామ విక్రాంతో వానరో వానరేశ్వరమ్
ఆయయా బలవాం స్తూర్ణం కోటిశతసమావృతః. ౨౮

టీక || బలవాఁ = అధికమయిన బలముగలవాఁడును; విక్రాంతః = పరాక్రమము గలవాఁడునగు; రుమణ్వాన్నామ = రుమణ్వంతుడని ప్రసిద్ధుండయిన; వానరః = వానరుండు; కోటిశతసమావృతః = కోట్లులయొక్క నూటిచేఁ జుట్టుబడినవాండై; తూర్ణం = శీ

ఘ్రిముగా; వానరేశ్వరం = వానరరాజునసుగ్రీవుని; ఆయయా = పొందెను. బలపరాక్రమశాలియగు రుమణ్వంతుండు వానరపేరుండు, నూఱుకోట్ల బలంబులతోఁ గూడినవాండై, శీఘ్రిమున సుగ్రీవునియొద్దకుఁజేరెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కోటిసహస్రాణాం సహస్రేణ శతేనచ

వృషతో నుగతః ప్రాప్తో హరిభి ర్గంధమాదనః. ౨౯

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; గంధ తః = వెంటడింపబడినవాడై; ప్రా
మాదనః = గంధమాదనుడు; హరిభిః = ప్తః = వచ్చినాడు.
వానరులచేత; కోటిసహస్రాణాం = అంతః, బదిలక్షలకోట్లవానరులతో
కోటులయొక్క-వేలయొక్క; సహస్రే ను లక్షకోట్లవానరులతోనుంగూడి గం
ధా = వేయింటిచేతను; శతేనచ = నూటి ధమాదనుడను వానరవీరుండువచ్చిచే
చేతను; వృషతః = వెనుకనుండి; అనుగ దెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పద్మ సహస్రేణ వృత శృంకుశతేనచ

యువరాజో గదః ప్రాప్తః పితృతుల్యపరాక్రమః. ౩౦

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; పితృతు ను; వృతః = చుట్టబడినవాడై; ప్రా
ల్యపరాక్రమః = తండ్రితోసమానమ ప్రతి = వచ్చినాడు.
యువపరాక్రమముగలవాడును; యు అంత, తండ్రితోసమానమయిన ప
వరాజః = యువరాజునైన; అంగదః = రాక్రమంబుగల యువరాజుయిన యు
అంగదుడు; పద్మ సహస్రేణ = పద్మ ము గదుండు, వేయిపద్మంబులును నూటు
లయొక్క-వేయింటిచేతను; శంకుశతేన శంఖంబులునుగల బలంబులంగూడినుగ్గి
చ = శంఖములయొక్క-నూటింటిచేత వునియొద్దకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తారాద్యుతి స్తారో హరి ర్భీమపరాక్రమః

పంచభిర్హరికోటిభి ర్దూరతః ప్రత్యదృశ్యత. ౩౧

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; తారా హరికోటిభిః = వానరులయొక్క-కోట్ల
ద్యుతిః = నక్షత్రముయొక్క- కాంతివంటి తో; దూరతః = దూరమునందు; ప్రత్య
కాంతిగలవాడును; భీమపరాక్రమః = దృశ్యత = చూడబడెను.
భయంకరమయిన పరాక్రమము గల అంత, నక్షత్రమువలె బ్రకాశించు
వాడునగు; తారః = తారుండును; హ చున్నవాడును భయంకరమయినపరా
భిః = వానరుడు; పంచభిః = అయిదైన; క్రిమంబుతోనొప్పినవాడునగు తారుం

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౩౩

స ౩౩

డనువానరవీరుండు (రుమ తండ్రికన్న యిదుకోట్లవానరులతోవచ్చి దూరంబు మఱియొక తారుండనియెఱుంగునది) అనంగనఁబడెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజానుః కపి ర్వీరో యూధపః ప్రత్యదృశ్యత జేరి,
ఏకాదశానాం కోటినా మీశ్వర స్తైశ్చ సంవృతః. ౩౨

టీక॥ వీరః = పరాక్రమశాలియు; డఁబడెను.
యూధపః = సమూహమునుబాలించు పరాక్రమ వంతుండును వానరస
వాఁడును; ఏకాదశానాం = పదునొ మూహనాయకుండును పదునొకండు
కండైన; కోటినాం=కోట్లయొక్క; ఈ కోట్లవానరుల కొడయందునగు నింద్ర
శ్వరః=ప్రభువునగు; ఇంద్రజానుః=ఇం జానువనువానరవీరుండు, ఆసమస్తవా
దృజానువులను; కపిః = వానరుండు; నరులతోఁగూడినవాడైయగపడెను.
తైః=తివానరులచేత; సంవృతశ్చ=చు అని, తాత్పర్యము.
ట్టబడినవాఁడనై; ప్రత్యదృశ్యత=చూ

తతో రంభ స్తస్యప్రాప్త స్తరుడాదిత్యసన్నిభః
అయతేనా పృతశ్చైవ సహస్రేణ శతేనచ. ౩౩

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తరుడా నాఁడు.
దిత్యసన్నిభః=లేతసూర్యునితోసమా అంత, బాలసూర్యునివలె నెఱ్ఱనిమే
నుఁడయిన; రంభస్తు=రంభుండును; అ నుగల రంభుండు, దశసహస్రములుగా
యుతేన=పదివేలచేతను; సహస్రేణ= ను సహస్రంబులుగాను శతంబులుగా
వేయింటిచేతను; శతేనచ= నూఱింటి ను బన్నియున్న వానరబలంబులతోనే
చేతను; అపృతశ్చైవ = చుట్టబడిన తేంచెను. అని, తాత్పర్యము.
వాఁడనై; అనుప్రాప్తః = వచ్చి

తతో యూధపతి ర్వీరో దుర్ముఖోనామ వానరః
ప్రత్యదృశ్యత కోటిభ్యాం ద్వాభ్యాం పరివృతో బలి. ౩౪

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; యూధపతిః = సమూహమునకుఁ బ్రభువును; ఏ

రః=పరాక్రమశాలియును; బలి=అధికమునబలముగలవాడునగు; దుర్ముఖము=దుర్ముఖుడనుపేరుగల; వానరము; ద్వాభ్యాం=రెండై యుండునట్లు; కోటులచేత; పరివృట్టబడినవాడై; ప్రత్యదృశ్య	త = కనబడెను. అంత, బలపరాక్రమంబులుగల దుర్ముఖుడను వానర యూధనాథుండు, రెండుకోటుల వానర వీరులచే బరివృత్తుండై, సుగ్రీవునదుటంబొలిచినిలిచెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

కైలాసశిఖరాకారై ర్వానరై స్థిమదీకృతైః
వృతైః కోటిసహస్రేణ హనుమాన్ ప్రత్యదృశ్యత. ౩౫

టీక హనుమాన్=హనుమంతుడు; కైలాసశిఖరాకారైః=కైలాసపర్వతముయొక్క శృంగములయొక్క అకారమువంటి యాకారముగలవారలును; భీమవిక్రమైః=భయంకరమయిన పరాక్రమము గలవారలునగు; కోటిసహస్రేణ=కోటులయొక్క వేయిలయిన, వేయికోట్లుసంఖ్యగలయినట్లు; వానరైః=వానరులచేత; వృతైః=చుట్టబడినవాడై; ప్రత్యదృశ్యత=కనబడినట్లు. భయంకరపరాక్రమలగు కైలాసశిఖరంబులవంటి వానరవీరులు వేయికోట్లమంది పరివేష్టింప, హనుమంతుండు చూడనొప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సశశ్చాపి మహావీర్య స్సంవృతో ద్రుమవాసిభిః
కోటిశతేన సంప్రాప్త స్సహస్రేణ శతేనచ. ౩౬

టీక మహావీర్యం= అధికమయిన బలము. పరాక్రమముగల; సశశ్చాపి=నశుండును; కోటిశతేన=కోటులయొక్క సూటిచేతను; సహస్రేణ= వేయిమందిచేతను; శతేనచ=సూర్వురిచేతను; ద్రుమవాసిభిః=వానరులచేత; సంవృతః=పరివేష్టింపబడినవాడై; సంప్రాప్తః=	మహా పరాక్రమశాలియగు నటుండు, తన్ను వానరులు నూఱుకోట్లవా సహస్రంబులుగాను శతంబులుగాను బరివేష్టించికొలువ నేలెంచెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తతో దధిముఖ శ్రీమాన్ కోటిభి ర్దశభి ర్వృతః

సప్తపాప్తో భిమత స్తస్య సుగ్రీవస్య వహత్యనః. ౩౭

<p>టీక తతః = ఆటుపిన్నట; వహత్యనః = అధికమయిన పురాక్రమముగల; తస్య = ఆ; సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునకు; అభిమతః = ఇష్టండును; శ్రీమాన్ = అధికమయిన కారతిగలవాడనగు; దధిముఖః = దధిముఖుండు; దశభిః = పదియైన; కోటిభిః = కోట్లచేత; పృతః =</p>	<p>చుట్టబడినవాడై; సప్తపాప్తః = పచ్చివాడను. అంత, వహత్యనః పురాక్రమశాలిడజేరి, సుగ్రీవునకుఁ బ్రయోబంధువగు శ్రీమతుండయిన దధిముఖుండు, పదికోట్లవాసరవీరులకొలువ నగుగుడంచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శరభః కుముదో వహ్నిర్వానరో రంహ ఏవచ
 ఏతేచా న్యే చ బహవో వానరాః కామరూపిణిః. ౩౮
 ఆవృత్య పృథివీం సర్వాం పర్వతాంశ్చ వనానిచ
 యూధపా స్సమనుప్రాప్తా నైషాం సంఖ్యా నవిద్యతే. ౩౯

<p>టీక శరభః = శరభుండును; కుముదః = కుముదుండును; వహ్నిః = వహ్నియు; రంహః = రంహుండును; వానరఏవచ = వానరుండును; ఏతేన = వీరలును; అన్యే = ఇతరులయిన; కామరూపిణిః = ఇచ్చాధీనమగురూపముగల; భూవః = పెక్కండ్రుండున; యూధపాః = సమూహమును బాలించునట్టి; వానరాశ్చ = వానరులును; సర్వాం = సమస్తమయిన; పృథివీం = భూమిని; పర్వతాంశ్చ = కొండలను; వనానిచ = అ</p>	<p>డవులను; ఆవృత్య = కప్పి; సమనుప్రాప్తాః = వచ్చినారు. నైషాం = వారలయొక్క; సంఖ్యా = లెక్క; నవిద్యతే = లేదు. శరభుండును కుముదుండును వహ్నియు రంహుండును వీరలును మఱియు నితరులు కామరూపులగు వానర యూధపతులు పెక్కుండ్రును వచ్చి భూమియంతయుఁ బర్వతంబులను వనంబులునావరించిరి; వారలెక్క పెట్ట నలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఆగతాశ్చ విశిష్టాశ్చ పృథివ్యాం సర్వవానరాః

టీక || పృథివ్యాం = భూమియందు; విశిష్టాశ్చ = అధికలగువానరులును, దేవ

తలకుంబుట్టినవానరులుననుట; సర్వవాన
రాః=సాధారణులగునను స్తవానరులు
ను; ఆగతాశ్చ=వచ్చిరియు.

జాతులగు నప్రాకృతవానరులును సా
ధారణులగు ప్రాకృతవానరులును. అం
దఱునువచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

మోక్షాలోకంబున నున్న దేవతావీర్య

మోక్షా

అష్టవంతః స్లవంతశ్చ గర్జంతశ్చ స్లవంగమాః. ౪౦
అభ్యవర్తంత సుగ్రీవం సూర్య మభ్రగణా ఇవ

రంగమాః=వానరులు; ఆ

చిరి.

దాటుచును; స్లవంతశ్చ=

అవానరులు, ఉత్సాహాతిశయము

ను; గర్జంతశ్చ=అఱుచుచును;

నంజేసి, దాటుచు నెగరుచు గర్జించు

గ్రీవం=సుగ్రీవుని; అభ్రగణాః=మే

చు, మేఘంబులు సూర్యునిఁబరివేష్టించు

ఘనమూహములు; సూర్యమివ=సూ

నట్లు, సుగ్రీవునిఁ బరివేష్టించినిలిచిరి.

ర్యునివలె; అభ్యవర్తంత=చుట్టినిలి

అని, తాత్పర్యము.

కుర్వాణా బహుశబ్దాం శ్చ ప్రహృష్టా బాహుశాలినః. ౪౧

శిరోభి ర్వానరేంద్రాయ సుగ్రీవాయ న్యవేదయత్

టీక॥ బాహుశాలినః=భుజములచే

న్యవేదయత్=తెలిపిరి.

నొప్పుచున్న యవానరులు; బహుశ

గొప్ప భుజములతో నొప్పుచున్న

బ్దాః=అనేకమయినధ్వనులను; కు

యా వానరవీరులు, అనేక విధముగా

ర్వాణాశ్చ=చేయుచును; శిరోభిః=

సింహనాదములు సేయుచు, దమతలలె

తలలచేత; వానరేంద్రాయ=వానర

త్రిచూపి, వానరరాజు సుగ్రీవునకుఁ దే

రాజైన; సుగ్రీవాయ=సుగ్రీవునికొఱకు;

మరాక నెఱింగించుకొనిరి. అని, తా.

అపరే వానరశ్రేష్ఠా స్సంయమ్యచ యథోచితమ్. ౪౨

సుగ్రీవేణ సమాగమ్య స్థితాః ప్రాంజలయ స్తదా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; అపరే

లలోనుత్తములగు వారలు; యథోచి

ఇతరులయిన; వానరశ్రేష్ఠాః=వానరు

తం=యొక్కమగునట్లుగా; సంయమ్య

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౨౦

స ౩౯

చ=ముడుచుకొనియు; సుగ్రీవేణ=సు సమీపంబునకుఁబోఁడగిన యుత్తమవా
సుగ్రీవునితో; సమాగమ్య=చేరి; ప్రాం నరులు, సవినయముగా వస్త్రాదులుము
జలయః = మంచిచేమోడ్పుగలవారల డుచుకొని సుగ్రీవునినోసంబుఁ జేరి,
యి; స్థితాః=నిలుచుండిరి. చేతులుమోడ్చి నిడిసియడగిరి.

అప్పుడు, మఱికొందఱు సుగ్రీవుని అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ స్త్వరితో రామే సర్వాం ప్రాన్వానరక్ష. ౪౩

నివేదయిత్వా ధర్మజ్ఞః స్థితః ప్రాంజలి రబ్రవీత్

టీక|| ధర్మజ్ఞః=ధర్మముచెలిసినట్టి; చున్నవాఁడై; అబ్రవీత్ = అను.
సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; త్వరితః=వేగిరప సమస్తధర్మములఁచెలిసి, సుగ్రీవుం
డినవాఁడై; ప్రాంజలిః=మంచిచేమో డు, ఆవానరోత్తముల నందఱు
డ్పుగలవాఁడై; తా=ఆ; వానరర్ష మునకు సమర్పించి, యంతలేచి నిల
భా=వానరోత్తములను; సర్వా= న్నవాఁడై, యా వానరవీరుల నందఱు
అందఱును; రామే=రామునందు; నివే గలయంగనుంగొని యిట్లనియె.
దయిత్వా=సమర్పించి; స్థితః = నిలు అని, తాత్పర్యము.

యథాసుఖం పర్వతనిర్మలేష

వనేషు సర్వేషుచ వానరేంద్రాః. ౪౪

నివేదయిత్వా విధివ ద్బలాని

బలం బలజ్ఞః ప్రతిపత్తి వాన్వే

టీక|| వానరేంద్రాః=వానరశ్రేష్ఠులతో=యథాశాస్త్రముగా; బలాని=
లారా! బలజ్ఞః = సైన్యము నెఱింగిన సైన్యములను; నివేదయిత్వా=విడియిం
యుంధవుఁడు; పర్వతనిర్మలేష=కొల చి; బలం = సైన్యమును; ప్రతిపత్తిం=
డసెలయేళ్ల యందును, వాని తీరముల తెలియఁటకు; ఈష్టే=సమర్థుఁడగును.
యందుననుట; సర్వేషు= సమస్తముల వానరోత్తములారా! యూధపతి
యిన; వనేషుచ = అడవులయందును; యగువాఁడు, తన సైన్యమునంతయు,
యథాసుఖం=సుఖమగునట్లుగా; విధి కొండలసెలయేళ్ల తీరంబులందును వనం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

బులందును సుఖముగా శాస్త్రోక్తవిధిని మీరలు ఆట్లు గావింపుడు.
విడియించిన వో, దనసేన మొక్క-విశే అని, తాత్పర్యము.
షములంకెల్ల న్నడగుం గావున,

ప్రపంచ్చాక్షే, శ్రీమద్రామాయణో, ఆదికాశ్యే,
భ్యుత్థే గృధాకాండే, ఏకోనవత్పరింశస్సర్గః.

ఇది, స్వపార్శ్వము.

ఇది/దేవ: గృధ్రచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
గీ: గీ: సంబంధము, గిషిగృధాకాండైకోనవత్పరింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

అని

చ త్పరింశస్సర్గప్రారంభః.

అథ రాజా సమృద్ధార్థస్సుగ్రీవః స్లవగేశ్వరః
ఉవాచ సరశార్దూలం రామం పరబలార్దనమ్. ౧

టీక అథ = అటుపిమ్మట; సమృ	మం=రామనిగూర్చి; ఉవాచ=పలికెను.
ద్ధార్థః = అధికమయినసాధనసంపత్తి	అంత, సమృద్ధమయినసాధనసంప
గలవాడును; స్లవగేశ్వరః= వానరుల	త్రిగల వానరేశ్వరుండు సుగ్రీవుండు,
కుబ్రభువునగు; రాజా = రాజయిన;	శత్రువైనవంబుల వర్ధించువానింబురుపో
సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; పరబలార్దనం=	త్తము రామంబుచి యిట్లుని పలికెను.
శత్రువైనవంబుల పీడించునట్టి; సరశా	అని, తాత్పర్యము.
ర్దూలం = పురుషశ్రేష్ఠుడయిన; రా	

అగతా వినివిష్టాశ్చ బలిసః కామరూపిణః
వాసరా వారణేంద్రాభా యే మద్విషయవాసినః. ౨

టీక|| మద్విషయవాసినః = నారాజ్యముననున్నవానరులు; యే (సంతి)=

ఎవరుగలరా; తే (అధ్యాహృతము) = నారు. పినివిష్టాశ్చ = విడిసి నారును.
 ఆ; బలిసః = అధికమయిన బలముగల నారాజ్యమున నివసించునట్టి బల
 వారలును; వారణేంద్రాభాః = గజ వంతులును గామరూపులును గొప్పయే
 శ్రేష్ఠములయొక్క కాంతి పంటికాంతి నుంగుల్లతటి వారలునగు వానరవిరు
 గలవారలును; కామరూపిణిః = ఇచ్చా లందఱునవచ్చి విడిసియున్నారు.
 ధీనమయిన రూపముగల వారలునగు; అని, తాత్పర్యము.
 వానరాః = వానరులు; ఆగతాః = వచ్చి

త ఇమే బహువిక్రాంతై ర్హరిభి స్తీమవిక్రమైః
 ఆగతా వానరా ఘోరా దైత్యదానవసన్నిభాః. ౩

టీక || దైత్యదానవసన్నిభాః = దై రులతోఁగూడ; ఆగతాః = వచ్చినారు.
 త్యులతోను దానవులతోను సమానులు భయంకరా కారులును దైత్యదా
 ను; ఘోరాః = భయంకరులునగు; తే = నవులంబోలిన వారునగు నట్టియీవచ్చి
 అట్టి; ఇమే = ఈ; వానరాః = వానరు న వానరయూధ పతులందఱును, మ
 లు; బహువిక్రాంతైః = అధికమయిన హాపరాక్రమశాలులును శీఘ్రగమనము
 పరాక్రమము గలవారులును; భీమవిక్ర గలవారలునగు పెక్కండ్ర వానరులం
 మైః = భయంకరమయిన గమనముగ గూడివచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.
 లవారలునగు; హరిభిః (సహ) = వాన

ఖ్యాతకర్తృపదానాశ్చ బలవంతో జితక్షమాః
 పరాక్రమేషు విఖ్యాతా వ్యవసాయేషుచో త్తమాః. ౪

టీక || ఇమే (అధ్యాహృతము) = యినబలముగలవారలును. జితక్షమాః =
 ఈవానరులు; ఖ్యాతకర్తృపదానా జయింపబడిన యలనటుగలవారలును.
 శ్చ = ప్రసిద్ధములయిన సహజకార్యము పరాక్రమేషు = శత్రువుల నాక్రమించుట
 లును బూర్వము గావించిన కార్యములు లయందు; విఖ్యాతాః = ప్రసిద్ధులును.
 నుగలవారలును. బలవంతః = అధికమ వ్యవసాయేషుచ = ప్రయత్నములయం

దును. ఉత్తమాః=శ్రేష్ఠులును.

వీరలు, మున్నగువించినకార్యములు ఒకొక్కటియుఁ బ్రసిద్ధిపహించియున్నవి; వీరలందఱు, బహుగుణములం గలవగుట మొదలయిన యిట్టివికను సాధ్యములుకానికార్యములందుసమర్థులు;

బలవంతులు; శ్రమములేనివారలు; పెక్కుమార్లు లోకప్రసిద్ధముగా శత్రువుల మార్కొన్నవారు; ప్రయత్నములు సేయుటయందు, ఉత్తములు.

అని, తాత్పర్యము.

పృథివ్యంబునరా రామ నానాగనివాసినః

కోట్యగ్రశ ఇమే ప్రాప్తా వానరా స్రవ కింకరాః. ౫

టీక॥ రామ=రాముఁడా! పృథివ్యం

బునరాః=ధూమియందును జలమునందును దిరుగు వారలును; నానాగనివాసినః=నానావిధములయిన పర్వతములందు ఉన్నవారలును; తవ=నీకు; కింకరాః = పరిచారకులునగు; ఇమే=ఈ; వానరాః=వానరులు; కోట్యగ్రశః=కోటిమందికన్ననధికముగా; ప్రా

ప్తాః=వచ్చినారు.

రాముఁడా! ధూమియందును జలములయందును సంచరింపంజాలినవారలు నానావిధ పర్వతంబుల నివసించునట్టి వానరవీరులు, అనేక కోట్ల మంది వచ్చియున్నారు; వీరలందఱు నీ కింకరులు. అని, తాత్పర్యము.

నిదేశవర్తిన స్సర్వే సర్వే గురుహితే రతాః

అభిప్రేత మనుష్ఠాతుం తవ శక్యం త్యరిందమ. ౬

టీక॥ అరిందమ=శత్రువులనడగ

దొక్కునట్టిరాముఁడా! ఇమే (అధ్యాపృతము) = వీరలు; సర్వే=అందఱును; నిదేశవర్తినః=ఆజ్ఞ యందుండువారలు. సర్వే=అందఱును; గురుహితే=స్వామియొక్క-మేలునందు; రతాః=అసక్తులు. తవ=నీయొక్క; అభిప్రేతం=అభిప్రాయమును; అనుష్ఠాతుం = చే

యుటకు; శక్యంతి=చాలుదురు.

శత్రువులవధించునట్టిరాముఁడా! వీరలు అందఱు, నీయాజ్ఞను ఎంతమాత్రముజవదాటనివారలు, అందఱును, స్వామిహితమునేకోరువారలు; నీయభిప్రాయమును నెఱవేర్చసామర్థ్యముగలవారలు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౨౫

స ౪౦

త ఇమే బహుసాహస్రై రసీకై ర్భీమవిక్రమైః

టీక॥ తే=ఆ; ఇమే=ఈవానరులు; వారలు.

బహుసాహస్రైః = పెక్కు-వేలసంఖ్య
గల; భీమవిక్రమైః = భయంకరమయిన
పరాక్రమముగల; అసీకైః = సేనలతో; పెక్కు-వేల సైన్యములతోఁ గూడియు
సహితాః (అధ్యాహృతము) = కూడిన న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యన్తస్యసే నరవ్యాఘ్రప్రాప్తకాలం తదుచ్యతామ్. ౭

త్వత్సైన్యం త్వద్వశే యుక్త మాజ్ఞాపయితు మర్హసి

టీక॥ నరవ్యాఘ్ర = మనుష్యశ్రేష్ఠుఁ టకు; అర్హసి = తగుదువు.
డవగురాముఁడా! యతః = దేనిని; పాప్రకాలం = పొందఁబడిన కాలముగలదా
నిఁగా; మన్యసే = తలంచుచున్నావో; ఈ కాలంబున నేదియచితమని నీకుఁ
తత్ = అది; ఉచ్యతాం = చెప్పఁబడుచున్నదో; అది వచింపుము; ఇ
గాక. త్వద్వశే = నీయధీనతయందు; దంతయు నీయజ్ఞయందుండుట కాస
యుక్తం = అసక్తమైన; త్వత్సైన్యం = క్తమయియున్నది; నీసైన్యము; కావు
నీసేనను; అజ్ఞాపయితుం = అజ్ఞాపించు న, నీయప్రముచొప్పన నాజ్ఞాపింపుము.
అని, తాత్పర్యము.

కామ మేషా మిదం కార్యం విదితం మమ తత్త్వతః. ౮

తథాపితు యథాతత్త్వ మాజ్ఞాపయితు మర్హసి

టీక॥ ఏషాం = వీరలయొక్క; ఇదువు.
దం = ఈ; కార్యం = పని; మమ = నాకు; ఇవానరవీరులు సేయవలసిన కా
తత్త్వతః = యథార్థముగా; విదితం కా ర్యము తత్త్వము నాకునుం దెలిసియె
మం = తెలియఁబడియెయున్నది. తథా యున్నది; అయినను, నీయననుదోఁ
పితు = అట్లునునను; యథాతత్త్వం = చినవిధంబున నీవే వీరలకాజ్ఞయొసంగు
తత్త్వము సతిక్రమింపక; అజ్ఞాపయి ము. అని, సుగ్రీవుండు, రామునితోఁజె
తుం = ఆనతిచ్చుటకు; అర్హసి = తగు ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువాణం సుగ్రీవం రామో దశరథాత్మజః. ౯

బాహుభ్యాం సంపరివృజ్య ఇదం వచన మబ్రవీత్

టీక || దశరథాత్మజః = దశరథుని తం = పలికెను;

కొడుకయిన; రామః = రాముడు; ఇతి = ఇట్లు; బ్రువాణం = చెప్పుచున్న; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుడు నుడువుట
 యు, దశరథపుత్రిడగు రాముండు, అతని బాహువులందున్న కొంగిటం శే
 తులచేత; సంపరివృజ్య = కలుగించి; ప్రి, యిట్లుని పలికెను.
 ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ అని, తాత్పర్యము.

జ్ఞాయతాం మమ వై దేహీ యది జీవతివా నవా. ౧౦

న చ దేశో మహాప్రాజ్ఞ యస్మిన్ వసతి రావణః

టీక || మహాప్రాజ్ఞ = మహాపండిత; దేశశ్చ = ప్రదేశమును; జ్ఞాయతాం
 తుండవగు సుగ్రీవుడా! మమ = నాయొ (అధ్యాహృతము) = తెలియఁబడు
 క; వై దేహీ = నీత; జీవతియదివా = గాక.

బ్రతికియున్నదా? నవా = లేదా? ఇదం మహాపండితుడా! నాప్రియరా
 (అధ్యాహృతము) = ఈవిషయము; లయిననీత బ్రతికియున్నదా లేదా య
 జ్ఞాయతాం = తెలియఁబడుగాక. య సుసంగతియు, రావణుండు నివసించు
 స్మిన్ = ఏ ప్రదేశమునందు; రావణః = ప్రదేశమును, దెలియవలెను.
 రావణుండు; వసతి = ఉన్నాడో; సః = అని, తాత్పర్యము.

అధిగమ్యతు వై దేహీం నిలయం రావణస్య చ. ౧౧

ప్రాప్తకాలం విధాన్యామి తస్మిన్ కాలే సహ త్వయా

టీక || అహం (అధ్యాహృతము) = తనే; తస్మిన్ = అ; కాలే = సమయము
 నేను; వై దేహీం = నీతను; రావణ నందు; ప్రాప్తకాలం = పొందఁబడిన
 స్య = రావణునియొక్క; నిలయంచ = కాలముగల కార్యమును; త్వయా స
 ఉనికిపట్టును; అధిగమ్యతు = తెలిసినం హ = నీతోఁగూడ; విధాన్యామి = చేసె

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౨

స ౪౦

దను.

సీత బ్రతికియున్న వృత్తాంతమును
రావణుండు నివసించు ప్రదేశమును దె

లిసినంత నె, యాసమయంబున నెది నే
యుటయుచిత్రమో దాని మనమిద్దఱము
నుగావించెము. అని, తాత్పర్యము.

నా హ మస్మిన్ ప్రభుః కార్యే వానరేశ న లక్ష్మణః. ౧౨

త్వ మస్య హేతుః కార్యస్య ప్రభుశ్చ ప్లవగేశ్వర

టీక॥ వానరేశ = వానరులకు నా
ధుండవగు సుగ్రీవుడా! అస్మిన్ = ఈ;

కుండవుననుట; ప్రభుశ్చ = నియామకుం
డవును.

కార్యే = పనియందు; ప్రభుః = నియా
మకుడు; అహం = నేను; న = కాను; ల

వానరేశ్వరుండవగు సుగ్రీవుడా! ఈ
కార్యమువిషయమయి, నేనుగానిలక్ష్మ

త్మణః = లక్ష్మణుండును; న = కాడు.
ప్లవగేశ్వర = వానర నాయకుడా!
త్వం = నీవు; అస్య = ఈ; కార్యస్య = ప

ణుండుగాని నియామకులముగాము; ఈ
కార్యమునకు సాధించు వాడవును ని
యామకుండవును నీవే.

నికి; హేతుః = కారణమవును, సాధ

అని, తాత్పర్యము.

త్వమేవా జ్ఞాపయ విభో మమ కార్యవిశ్వయమ్. ౧౩

త్వంహి జానాసి య త్కార్యం మమ వీర న సంశయః

టీక॥ విభో = నాధుడా! త్వమే
వ = నీవే; మమ = నాయొక్క; కార్యవి
శ్వయం = పనియొక్కయేర్పాటును; ఆ
జ్ఞాపయ = అనతిమ్ము. వీర = శూరుం
డా! త్వంహి = నీవే; మమ = నాయొ
క్క; కార్యం = కృత్యము; యత్ (అ
స్తి) = ఏదిగలదో; తత్ (అధ్యాహృత

ము) = దాని; జానాసి = ఎఱుంగుదువు.
సంశయః = సందేహము; న = లేదు.
నాధుడా! ఈ కార్యమువిషయమ
యిన నానిశ్చయమును వీరలకు నీవే
యాజ్ఞాపించుము; నాకార్యమెట్టిదో ఆ
విషయమంతయు నీకే తెలియును; సం
దియములేదు. అని, తాత్పర్యము.

మహ్య ద్ద్వితీయో విక్రాంతః ప్రాజ్ఞః కాలవిశేషవితే. ౧౪

“మహ్యద్వినీతః” ఇతిపాశాంతరమ్.

భవానస్తద్ధితేయక్తస్సుకృతార్థోర్థవిస్తమః

టీక॥ భవాన్ = నీవు; ద్ధితీయః = స్తమః = అధికముగా కార్యముల నెఱవనవాడవు. రెండవవాడవైన; సుహృత్ = స్నేహితుడవు. పాతాంతరపక్షమందు, సుహృత్ = స్నేహితుడవు; విస్తమః = విస్తయముగలవాడవు. విక్రాంతః = పరాక్రమముగలవాడవు. ప్రాజ్ఞః = పండితుడవు; కాలవిశేషవీత్ = కాలభేదములందెరిగినవాడవు. అస్తద్ధితే = మాయొక్కరూపమునందు; యుక్తః = అనుకూలము. సుకృతార్థః = చక్కగానేర్వబడిన యర్థశాస్త్రముగలవాడవు. అర్థవిస్తమః = అధికముగా కార్యముల నెఱవనవాడవు. (నీవు, నాకు స్నేహితుడవు, విస్తయముగలవాడవు, పరాక్రమముగలవాడవు; పండితుడవు; కాలవిశేషములందెరిగినవాడవు; మాకు సహాయముగోరువాడవు; అర్థశాస్త్రము చక్కగా నేర్చినవాడవు; కార్యముల సాధించుటయందు సమర్థుడవు. అని, రాముండునుగ్రీవునితో జెప్పెను. అని, తా.

ఏవ ముక్తస్తు సుగ్రీవో వినతంనామ యూధవం. ౧౫

అబ్రవీ ద్రామసాన్నిధ్యే లత్తుణస్యచ ధీమతః

శైలాభం మేఘనిర్ఘోష మూర్జితం ప్లవగేశ్వరః. ౧౬

టీక॥ ప్లవగేశ్వరః = వానరరాజైతంనామ = వినతుడనుపేరుగల; యూధవం = వానరసమూహమును బాలించువానినిగూర్చి; అబ్రవీత్ = పలికెను. వానరనాథుండు సుగ్రీవుండు, రామునివచనంబువిని, రాముండును బుద్ధిమంతుడగు లత్తుణుండును వినుచుండగా, బర్వతాకారుండును మేఘగర్జనమువంటి గర్జనముగలవాడగు దృఢశరీరుండునగు వినతుండును వానరయూధనాయకుంజూచి యిట్లనిపలికెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౮

స ౪౦

సోమసూర్యాత్మజై స్సార్థం వానరై ర్వానరోత్తమ
దేశకాలనయై యుక్తః కార్యకార్యోన్విశ్వయే. ౧౭
పుత్ర శృతసహస్రేణ వానరాణాం చిరస్వీరామ్
అధిగచ్ఛ దిశుశూర్వాం సదైలవనకాననామ్. ౧౮

టీక॥ వానరోత్తమ = వానరజై వానరుల తోఁగూడ; సదైల వనకాన
నయై! త్వం (అధ్యాహృతము) = నీ రాం = పర్యవ్రాజములతోను చిరస్వయ
వు; కార్యకార్య వినిశ్చయే = దేశ లలతోను దైత్యయజ్ఞముల సోమసూరిన;
యందగిన దానియొక్కయు చేయరా వ్రావ్వంశం = సూర్యులొక్కను; అ
నిదానియొక్కయు నిశ్చయించుటయం ధిగచ్ఛ = పొందుము.
దు; దేశకాలనయై = దేశోచితముల వానరజైఃపుండగు వివరుణా! నీశ్ర
యిన నీతులతోను గాలోచితములయి దేశకాలముల ననుసరించి, నీశియాత్మ
న నీతులతోను; యుక్తః = సూచినవార యగా, కార్యకార్యంబుల నిశ్చయించు
డవై; తరస్వీరాం = బలవంతులగు; డు, బలవంతులగులతోవాచరవీరులదే
వానరాణాం = వానరులయొక్క; శత బరిష్కంబులవై, చంద్రసూర్యులత్పురిల
సహస్రేణ = లక్షతో; పుత్రః = బుట్ట గు వానరులతోఁ గూడినవాడవై, ప
బడినవాడవై; సోమసూర్యాత్మజః = స్వతఃకల్యాణ సహితంబయిన సూర్యుని
చంద్రునియొక్కయు సూర్యునియొక్క మృగనకుఁ బొమ్మ. అని, తాత్పర్యము.
యుఁగొడుకులయిన; వానరైస్సార్థం =

తత్ర సీతాంచ వై దేశీం నిలయం రావణస్యచ

మార్గస్యం గిరిశృంగేషు వనేషుచ నదీషుచ. ౧౯

టీక॥ తత్ర = ఆతూర్పుదిశయందు; నిలయంచ = నివాసమును; మార్గస్యం =
గిరిశృంగేషు = పర్వతశిఖరములయందు వెడకుండు.
ను; వనేషుచ = అడవులయందును; నదీ ఆతూర్పుదిక్కునఁ, బర్వతశిఖరం
షుచ = ఏర్పడుదును; వై దేశీం = విదేశ బులందును వనంబులందును సదులందు
హదేశమునందుఁ బుట్టిన; సీతాంచ = ను, సీతాదేవిని రావణు నివాసంబును
సీతను; రావణస్య = రావణునియొక్క; వెదకి చూడుండు. అని, తాత్పర్యము.

శ్లో

నదీం భాగీరథీం రమ్యాం సరయాం కౌశికీం తథా
 కాళిందీం యమునాం రమ్యాం యామునం చ మహాగిరిమ్. ౨౦
 సరస్వతీంచ సింధుంచ శోణం మణినిభోదకమ్
 మహీం కాలమహీంచైవ శైలకాననశోభితామ్. ౨౧
 బ్రహ్మమాలాన్విదేహాశ్చ మాళవాన్ కాశికాసలాన్
 మాగధాంశ్చ మహాగ్రామాన్ పుండ్రాన్ వంగాన్ స్తథైవచ. ౨౨
 పత్తనం కోశకారాణాం భూమిం చ రజతాకరామ్
 సర్వ మేత ద్విదేతస్యం మార్గయన్తి స్తతస్తతః. ౨౩
 రామస్య దయితాం భార్యాం సీతాం దశరథస్సుషామ్

టీక॥ తతస్తతః=అచ్చటచ్చట; రామస్య=రామునియొక్క; దయితాం=ప్రియయైన; భార్యాం=పెండ్లామును; దశరథస్సుషాం=దశరథునికోడలునగు; సీతాం=సీతను; మార్గయన్తి=వెదకుచున్న; భవన్తిః (అధ్యాత్మతము)=మీచేత; రమ్యాం=సుందరమయిన; భాగీరథీం=భగీరథునిచేదేబడిన; నదీం=గంగానదిని; తథా=అట్లు; సరయాం=సరయునదిని; కౌశికీం=కౌశికీనదిని; కాళిందీం=కళిందపర్వతమునందుంబుట్టిన; రమ్యాం=రమణీయమయిన; యమునాం=యమునానదిని; యామునం=యామునాసంబంధియయిన; మహాగిరించ=గొప్పపర్వతమును; సరస్వతీంచ=సరస్వతీనదిని; మణినిభోదకం=రత్నముతోసమానములనజలముగల; శోణం=శోణమునుపేరుగల; సింధుంచ=నదమును; మహీం=మహాయనెడు దేశమును; శైలకానన=కాలమహీయను దేశమును; దశరథస్సుషాం=దశరథునికోడలుచేతను అడవులచేతనుబ్రకాశించుచున్న; కాలమహీంచైవ=కాలమహీయను దేశమును; బ్రహ్మమాలాన్=బ్రహ్మమాలమను దేశమును; మాగధాంశ్చ=విదేహాంశ్చ=విదేహదేశమును; మాళవాన్=మాళవ దేశమును; కాశికాసలాన్=కాశికేశమును, కోసలదేశమును; మహాగ్రామాన్=గొప్పగ్రామములుగల; మాగధాంశ్చ=మాగధదేశమును; పుండ్రాన్=పుండ్రీదేశమును; తథైవచ=అట్లే; వంగాన్=వంగదేశమును; కోశకారాణాం=కోశకారులను రాజులయొక్క; పత్తనం=పట్టణమును; రజతాకరాం=వెండిగనులు

గల; భూమింబు=నేలను; ప్రాప్య (అ
ధ్యాహృతము)=పొంది; ఏతత్=ఇది;
సర్వం=అంతయు; విచేతవ్యం = వెద
కఁబడవలయును.

మీరలు, రమణీయమగు గంగానది
కిని సరయూనదికిని గౌశికిని యమునా
నదికిని యమునాసంబంధి పర్వతంబున
కును సరస్వతీ నదికిని మణివలె స్వచ్ఛ
మయిన జలముగల శోణమనునదమున
కునుమహీదేశమునకును పర్వతారణ్యం

బలతో నొప్పుచున్న కాలమహీదేశ
మునకును బ్రహ్మమాల విదేశమాశ్రయ
కాశి కోసలదేశములకునుగొప్పగ్రామ
ములుగల మగధదేశమునకును పుండ్ర
వంగదేశములకును, గోశకారులను రా
జులరాజధానికిని, పెండెగనులుగల భూ
మికిని బోయి, యాస్థలంబుల సంతయు,
రాముని ప్రియభార్యయు దశరథునికో
డలునగు సీతాదేవిని వెదకుడు.

అని, తాత్పర్యము.

సముద్ర మవగాఢాం శ్చ పర్వతాః పతనానిచ. ౨౪
మందరస్య చ యే కోటిం సంశ్రితాః కేచి దాయతామ్
కర్ణప్రావరణాశ్చైవ తథాచా ప్యేషకర్ణకాః. ౨౫
ఘోరలోహముఖాశ్చైవ జవనా శ్చైకపాదకాః
అక్షయా బలవంతశ్చ పురుషాః పురుషాదకాః. ౨౬
కిరాతాః కర్ణచూడాశ్చ హేమాంగాః ప్రియదర్శనాః
ఆమమీనాశనా స్తత్ర కిరాతా ద్వీపవాసినః. ౨౭
అంతర్జలచరా ఘోరా సరవ్యాఘ్రా ఇతి శ్రుతాః
ఏతేషా మాలయా స్సర్వే విచేయాః కాననాకసః. ౨౮

టీక॥ కాననాకసః = వానరులూ
రా! సముద్రం = సముద్రమును; అవ
గాఢాః = ప్రవిష్టములయిన; పర్వ
తాః= కొండలను; పతనానిచ=ప
ట్టాములను; ఆచుతాం = దీర్ఘమయి
న; మందరస్య= మందరపర్వతముయొ
క్క; కోటింబ = శిఖరమును; సంశ్రి

తాః = ఆశ్రయించిన; కేచిత్ = కొం
దఱు; కర్ణప్రావరణాశ్చైవ=చెవులకు
మూఁతలుగలవారలును ; తథాచ=అ
ట్లు; కేచిత్ (అధ్యాహృతము, ఇట్లుముం
దును)=కొందఱు; ఓషకర్ణకాః=పెద
వులందుచెవులుగలవారలును; కొందఱు;
ఘోరలోహముఖాశ్చైవ=భయంకర

మైన యినుమువంటిమోముగలవారలు
 ను; కొందఱు; డవనాః = వేగముగల; ఏ
 కపాదకాశ్చ = ఒకపాదముగలవారలు
 ను; కొందఱు; అక్షయాః = నాశములేని
 వారలును; బువంతశ్చ = అధికమైనబల
 ముగలవారలును; పురుషాదకాః = పురు
 షులందునువారలును; పురుషాః = పురు
 షులును; కర్ణచూడాశ్చ = చెవులందుబు
 ట్టుగలవారలును; హేమాంగాః = బం
 గారువంటిమేనుగలవారలును; ప్రియద
 ర్శనాః = సంతోషకరమయిన చూచుట
 గలవారలును; కిరాతాః = బోయ
 లును; తత్ర = అచ్చట; కొందఱు; ద్వీ
 పవాసినః = దీవులనుండు వారలును;
 ఆషమీనాశనాః = పక్షములుకాని మ
 త్స్యములందును వారలును; అంతర్జలద
 రాః = నీళ్లలోపలం దిరుగువారలును;
 ఘోరాః = భయంకరులును; సరవ్యా
 ఘ్నాః = మనుష్యులునుబులులును; సగము
 మనుష్యదేహమును సగము వ్యాఘ్రదే
 హమునుగలవారలును; ఇతి = అని; శ్రు
 తాః = విన్నబడినవారలును; కిరా
 తాః = బోయలును; యే(సంతి) = ఎవ్వ
 రుగలరో; తేషాం (అధ్యాహృతము) =
 అట్టి; ఏతేషాం = వీరలయొక్క; అల

యాః = నివాసములు; సర్వే = అన్నియు;
 విచేయాః = వెదకదగినవి.

సముద్ర మధ్యంబుననున్న పర్వతం
 బులను పట్టణంబులను విశాలమయిన
 మందర పర్వత శిఖరమును, భయంక
 రాకారులగు మనుష్యులు ఆశ్రయించి
 యున్నారు; వారలు కొందఱు చెవులు
 లేనివారలును, కొందఱు పెదవులందు
 శెవులుగలవారలును కొందఱు భయం
 కరమయిన యినుపమోముగలవారలు
 ను కొందఱు ఒకటే పాదముగలిగి మ
 హావేగులును, కొందఱు మనుష్యుల
 భక్షించుచు మరణమే యెఱుంగని వా
 రలయి బలవంతులైనవారలునై యుం
 దురు; మఱియుఁ గర్ణమునందుబట్టుగ
 ల్లి బంగారునాయు మేను గలవారలై
 చూపరులకుఁ బ్రయోజనముగల్గించు కిరా
 తులును, అపక్షములుకాని మత్స్యము
 లాహారముగా ద్వీపంబులవసించుచు బ
 లంబులోపల సంవరింపఁజాలి సగము
 మనుష్యశరీరమును సగము వ్యాఘ్రదే
 హమునుగల్గి భయంకరులయిన మఱి
 యొకతెగ కిరాతులునుగలరు; వారల
 నివాసములందుండఁటను సీతను వెదక
 వలయును. అని, తాత్పర్యము.

గిరిభి ర్యేవ గమ్యంతే స్థవనేన స్థవేనచ

రత్నవంతం యవద్వీపం సప్తరాజ్యోపశోభితమ్. ౨౯

సువర్ణరూప్యకంచైవ సువర్ణాకరమండితమ్
యవద్వీప మతిక్రమ్య శిశిరోనామ పర్వతః. 3౦
దివం స్మృశతి శృంగేణ దేవదానవసేవితః
ఏతేషాం గిరిదుర్గేషు ప్రపాతేషు వనేషుచ. ౩౧
మార్గధ్వం సహితా స్వర్ణే రామపత్నీం యశస్వినీమ్

టీక॥ యేచ= ఏదీపములును; గిరి
భిః=పర్వతములచే; గమ్యంతే = పొం
దబడుచున్నవో; యే (అధ్యాహృత
ము)=ఏదీపములు; స్లవనేన= వాడు
టచేత; గమ్యంతే (అధ్యాహృతము)=
పొందబడుచున్నవో; యే (అధ్యాహృ
తము)=ఏదీపములు; స్లవేనచ=పడవ
చేతను; గమ్యంతే (అధ్యాహృతము)=
పొందబడుచున్నవో; తాఁ (అధ్యా
హృతము)= ఆదీపములను; రత్నవం
తం = అధికముగావలులు గలదియు;
సప్తరాజ్యోపశోభితం = ఏడురాజ్య
ఖండములచే నొప్పు చున్నదియు నగు;
యవద్వీపం=యవద్వీపమును; సువర్ణా
కరమండితం = బంగారుగనులచేసలం
కృతమయిన; సువర్ణరూప్యకంచైవ=
సువర్ణరూప్యకమును దీపమును; ప్రా
ప్య (అధ్యాహృతము) = పొంది; యవ
ద్వీపం=యవద్వీపమును; అతిక్రమ్య=
దాటి; య (అధ్యాహృతము) = ఏ;
దేవదానవసేవితః = దేవతల చేతను

దానవులచేతను సేవింపబడిన; శిశిరో
నామ= శిశిరమును పేరుగల; పర్వతః=
కొండ; శృంగేణ=శిఖరముచేత; దివం=
ఆకాశమును; స్మృశతి= తాఁకుచున్న
దో; తం (అధ్యాహృతము)= ఆశిశిరప
ర్వతమును ; ప్రాప్య (అధ్యాహృత
తము)= పొంది; ఏతేషాం = వీనియొ
క్క; గిరిదుర్గేషు= పర్వతములదుర్గము
ప్రదేశములందును; ప్రపాతేషు= నెల
యేళ్లయందును; వనేషుచ = అడవుల
యందును ; యూయం (అధ్యాహృత
ము)=మీరలు; సర్వే= అందఱును; స
హితాః= కూడినవారలయి; యశస్వీ
నీం = అధికమయినకీర్తిగల; రామప
త్నీం = రామునిభార్యయైనసీతను;
మార్గధ్వం= వెదకుడు.

మీరలు, పర్వతంబులచేఁ బోదగిన
దీపంబులకును ఎగిరిదాటి చేరదగిన
దీపంబులకును తెచ్చుచేఁ బొందదగిన
దీపంబులకునుబోయి, రత్నంపుగనులు
గలదియు ఏడుఖండములుగావిభజింపఁ

జ

జ

జపినదియునగు యువద్వీపంబును బంగా
రుగనులచేబ్రకాశించునట్టి సువర్ణ రూ
ప్యకమను ద్వీపంబునుంబొంది, యంత
యువద్వీపము నతిక్రమించి, యత్యున్న
మయిన శిఖరము గలదియు దేవదాన
వసేవితంబునగు శిశిరపర్వతంబునొంది,

యాద్వీపంబు లందును అపర్వతంబునం
దును పర్వతదుర్గము ప్రదేశంబులందును
నిర్మల రంబులందును వనంబులందును, అం
దఱుంగూడి, కీర్తిసంపన్నయగు సీతా
దేవిని స్వేషించుచు. అని, తాత్పర్యము.

తతో రక్తజలం శోణ మగాధం శీఘ్ర గామినమ్. ౩౨

గత్వా పారం సముద్రస్య సిద్ధచారణ సేవితమ్

తస్య తీర్థేషు రమ్యేషు విచిత్రేషు వసేషుచ. ౩౩

రావణ స్సహ వై దేహ్య మార్గితవ్య స్తతస్తతః

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; భవ
ద్భిః (అధ్యాహృతము) = మీచేత; స
ముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; పా
రం = అవలిగట్టుచున్నదియు; సిద్ధచా
రణ సేవితం = సిద్ధులచేతను చారణుల
చేతను సేవింపఁబడినదియు; రక్తజ
లం = ఎఱ్ఱనినీళ్ళుగలదియు; అగాధం =
లోతుగలదియు; శీఘ్ర గామినం = శీ
ఘ్రముగాఁబాటుచున్నదియునగు; శోణం =
శోణమును పేరుగల నదమును; గత్వా =
పోండి; తస్య = అయేటియొక్క; రమ్యే
షు = మనోహరములగు; తీర్థేషు = రేవు
లయందును; విచిత్రేషు = నానావిధము
లయిన; వసేషుచ = అడవులయందును;

తతస్తతః = అచ్చటచ్చట; రావణః =
రావణుడు; వై దేహ్య సహ = సీత
తోఁగూడ; మార్గితవ్యః = వెదకఁబడ
వలసినవాఁడు.

అంత, మీరలు, అవణసముద్రమునవ్వ
లికిరంబుఁ జేరి, యచటనున్న సిద్ధచారణ
సేవితంబును ఎఱ్ఱనిజలముగలదియునగా
ధంబును వేగంబుగాఁ బ్రవహించునది
యునగు శోణనదము నొంది యంద
లి రమణీయములయిన రేవులందును నా
నావిధ వనంబులందును అచ్చటచ్చట
సీతాదేవిని రావణునివెదక వలయును.
అని, తాత్పర్యము.

పర్వతప్రభవా నద్య స్సురమ్యా బహునిఘటాః. ౩౪

మార్గితవ్యా దరీమంతః పర్వతాశ్చ వనానిచ

టీక॥ సురమ్యాః = మిక్కిలియును	మార్గితవా ని(అధ్యాహృతము)=వెద
నోహరములును; బహునిఘ్నతాః =	కలబడవలసినవి.
పెక్కుతోటలుగలవియునగు; పర్వత	అంతః, బృహద్రీపమునందు, మనో
ప్రభవాః = కొండలుజన్మస్థానముగా	హరంబులును అనేకములయినయద్వా
గల; నద్యోఃనదులు; మార్గితవ్యాః =	నవనములచే నొప్పుచున్నవియుం బర్వ
వెదకకలబడవలసినవి. దరీమంతః = చటి	తంబులంబుట్టినవియునగు నదులతీరంబు
యలుగల; పర్వతాశ్చ = కొండలును;	లందును దెక్కుచటియలతోఁగూడినపర్వ
మార్గితవ్యాః(అధ్యాహృతము)= వెద	తంబులయందునువనంబులయందును, సీ
కలబడవలసినవి. వనానిచ=అడవులును;	తాచేవినిరావణునివెదకుండు. అని, తా.

తత స్సముద్రదీప్తిపాంశ్చ సుభీమాన్ ద్రష్టు మర్హథ. ౩౫

డార్శ్మిమంతం సముద్రంచ క్రోశంత మనిలోద్ధతమ్

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సుభీ	ఇత్యుసముద్రమును; ద్రష్టుం = చూచుట
మాన్ = మిక్కిలియు భయంకరముల	కు; అర్హథ=తగుదురు.
యిన; సముద్రదీప్తిపాంశ్చ = సముద్రము	అంత, మీరుభయంకరాకారంబుల
నందలిదీప్తిలను; డార్శ్మిమంతం=అధికము	గు నిత్యసముద్రదీప్తిపంబులను, గాలిచే
గాకరళ్లుగలదియు; అనిలోద్ధతం=గా	గొట్టబడినవై గొప్పకరళ్లతో గర్జిం
లిచేఁ గొట్టబడినదియు; క్రోశంతం=	చుచుండు నిత్యసముద్రంబునుంజూడఁగ
అటచుచున్నవియునగు; సముద్రంచ=	లరు. అని, తాత్పర్యము.

తత్రా సురా మహాకాయా శ్చాయాం గృహంతి నిత్యశః. ౩౬

బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతా దీర్ఘకాలం బుభుక్షుతాః

టీక॥ తత్ర = అయిత్యుసముద్రము	చేత; సమనుజ్ఞాతాః=అనుమతింపబ
నందు; మహాకాయాః = గొప్పమేనుగ	డినవారలును; దీర్ఘకాలం=బహుకాల
లవారలును; బ్రహ్మణా = బ్రహ్మచేవుని	ముగా; బుభుక్షుతాః=ఆకలిగొన్నవా

రలునగు; అసురాః= అసురులు; సీత్య శః=ఎల్లప్పుడును; ఛాయాం= నీడను; గృహంతి=గ్రహించుచున్నారు.
అయ్యిత్తుసముద్రంబున, మహాకాయులును బహుకాలముగానాఁకలిగొ

నియున్నవారలునగు నసురులు, బ్రహ్మ దేవునివరంబునంజేసి, యెల్లప్పుడునునుమృతసిడలను మ్రింగుటచే వారలను మ్రింగుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.

తం కాలమేఘప్రతిమం మహారగ నిషేవితమ్. ౩౩

అభిగమ్య మహానాదం తీర్థేనైవ మహోదధిమ్

తతో రక్తజలం భీమం లోహితం నామసాగరమ్. ౩౪

గతా ద్రత్యుథ తాం చైవ బృహతీం కూటశాల్మలిమ్

గృహంబ వై నతేయస్య నానారత్నవిభూషితమ్. ౩౫

తత్ర కైలాససంకాశం విహితం విశ్వకర్మణా

టీక || యూయం (అధ్యాహృతము)=మీగు; కాలమేఘప్రతిమం=ప్రలయకాలమేఘముతోఁబోలి-గలదియు; మహారగనిషేవితం= గొప్పసర్పములచే సేవింపఁ బడినదియు; మహానాదం=అధికమయిన ధ్వనిగలదియునగు; తం=ఆ; మహోదధిం=గొప్పవైనయిత్తుసముద్రమును; తీర్థేనైవ=ఉపాయముచేతనే; అభిగమ్య=పొంది; తతో=అయిత్తుసముద్రమునుండి; గతాః = పోయినవారలయి; రక్తజలం = ఎఱ్ఱనినీళ్లుగలదియు; భీమం= భయంకరమునగు; లోహితంనామ=ఎఱ్ఱనిదని ప్రసిద్ధమయిన; సాగరం= సురాసముద్రమును; బృహతీం=గొప్పదగు; కూటశాల్మ

లిచైవ= కొండబూరుగుచెట్టును; తతో= ఆశాల్మలిదీప్తిపమునందు; విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత; విహితం=నిర్మింపఁబడినదియు; కైలాససంకాశం=కైలాసముతోసమానమైనదియు; నానారత్నవిభూషితం=నానావిధములయిన మణులచే నలంకరింపఁబడినదియునగు; వై నతేయస్య= గరుత్మంతునియొక్క; గృహంచైవ=ఇంటిని; ద్రత్యుథ= చూడఁగలరు.

మీరలు, ప్రలయకాల మేఘమువలె మహాభయంకరమయి గొప్పసర్పములచే నధిష్ఠితమయి మహాధ్వనితోగర్జించుచుండునయ్యిత్తుసముద్రంబును ఆరాక్షసులకుఁజిక్కి కయపాయమునంచాటి;

<p>యావల, ఎఱ్ఱనిజలంబుగలిగి భయంకర మయిన మధుసముద్రంబుఁ జూడఁగల రు; అచ్చట విశాలమగునుప్రసిద్ధమయి నకొండబూరుగువృక్షము కానంబడు ను; ఆశాల్మ లిద్వీపమునందు, విశ్వకర్త</p>	<p>నిర్మితంబును గైలాసపర్వతంబువలె ధ వళపర్ణమయి యున్నతలఁదైనదియునా నావిధ రత్నాలంకృతమునగు గరుత్మం తునిగృహముం జూడఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తత్ర శైలనిభా భీమా మందేహః నామరాక్షసాః. ౪౦
శైలశృంగేషు లంబంతే నానారూపా భయావహః

<p>టీక॥ తత్ర = ఆశాల్మ లిద్వీపమునం దు; శైలనిభాః = పర్వతములతో స మానులును; భీమాః = భయంకరులు ను; నానారూపాః = నానావిధమయిన యాకారము గలవారలును; భయావ హః = భయంబుగల్గించువారలునగు; మందేహనామ = మందేహులని ప్రసి ద్ధులయిన; రాక్షసాః = రక్కసులు;</p>	<p>శైలశృంగేషు = పర్వతశిఖరములయం దు; లంబంతే = వ్రేలుకాడుచున్నారు. ఆశాల్మ లిద్వీపమునందు, నానావి ధములయిన రూపములు గలవారలును బర్వతంబులంతటి భయంకరంబులైన యాకారములు గలవారలునగు మందే హులను రాక్షసులు పర్వతశిఖరంబులన ధిష్ఠించియుండురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తే పతంతి జలే నిత్యం సూర్యస్యో దయనంప్రతి. ౪౧
నిహతా బ్రహ్మతేజోభి రహస్యహని రాక్షసాః

<p>టీక॥ తే = ఆ; రాక్షసాః = మందే హులను రక్కసులు; నిత్యం = ఎల్లప్పు డును; అహనిఅహని = ప్రతిదినమందు ను; సూర్యస్య = సూర్యునియొక్క; ఉ దయనంప్రతి = ఉదయమునుగూర్చి, ఉ దయకాలమందనుట; బ్రహ్మతేజోభిః = గాయత్రీప్రభావములచేత; నిహతాః = కొట్టబడినవారలయి; జలే = నీటియం</p>	<p>దు; పతంతి = పడుదురు. ఆ మందేహులు, ఎల్లప్పుడును బ్ర త్యహమందును, సూర్యోదయ కాలం బున బ్రాహ్మణులజపించు గాయత్రీమం త్రముయొక్క ప్రభావంబుచే నిహతు లయి, సముద్రజలంబులం బడుదురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ప్రతిపదాంగ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

అభితప్తాశ్చ సూర్యోగ లంబంతే స్త పునఃపునః. ౪౨

టీక || తే (అధ్యాహృతము) = ఆ మండేహులు; సూర్యో = సూర్యునిచేత; అభితప్తాశ్చ = తపింపజేయుటచేత; వారునై; పునఃపునః = మాటిమాటికి; లంబంతే = ప్రోలుడుదురు; “స్త” అను నదిపాదపూరణార్థము.

వారలట్లు జలంబులంబడుటయగా క, సూర్యుని వేడిమిచేతనుం బీడితులయి, మఱల శైలశృంగంబులం జేరుదు

దు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — మండేహులను రాక్షసులు, ప్రవేశింపమందును, ప్రాతః కాలంబున సూర్యసంచారమున కడ్డపడుటయు, అప్పుడు బ్రాహ్మణులు గా యశ్రీని జపించివిడుచునర్హ్యము ప్రభావంబున దూరంబునం ప్రోయబడుటయు, శుక్రప్రసాదములు.

తతః పాండురమేఘభం క్షీరోదం నామ సాగరమ్

గతా ద్రక్ష్యథ దుర్ధరా ముక్తాహరమి వార్షిభిః. ౪౩

టీక || దుర్ధరాః = ఎరింపనలవిగాని; యూయం (అధ్యాహృతము) = మీరలూ; తతః = అనన్వర్తధిసముద్రముల నుండియు అందలికుశక్రౌంచద్వీపముల నుండియు; గతాః = పోయినవారలయి; పాండురమేఘభం = తెల్లనివేఘము మొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియు; వార్షిభిః = అలలచేత; ముక్తాహరమివ (స్థితం) = ముత్యములహరముగలదివలె నున్నదియునగు; క్షీరోదం నామ = క్షీరసముద్రమనిప్రసిద్ధమయిన; సాగరం = సముద్రమును; ద్రక్ష్యథ = చూడగలరు. శత్రువుల కెదిరింపనలవిగాని మహా

స రాక్రమముగలమీరలు, అంత, మార్గంబున ఘృతసముద్రమును కుశద్వీపమును దధిసముద్రమును క్రౌంచద్వీపమును అంత్రమించినవారలయి, తెల్లని వేఘమువలె నొప్పుచున్నదియు, కరల్లచే ముత్యములహరముగలిగినట్లు శోభిలుచున్నదియు నగు క్షీర సముద్రము నుంజూడగలరు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — మధుసముద్రము నకుఁ బిమ్మట, ఘృతదధిసముద్రములును గుశక్రౌంచద్వీపములును వెదకవలసినవిగా కంతోక్తముగా చెప్పబడకపోయినను, “లవణేక్షుసురాసర్పి ర్దధిక్షీరజ

తైస్యమం' అనిసముద్రముల క్రమము అందు అంతగా విశేషము లేదనునభిప్రాయమునక గంతోక్తములు కావయ్యె ననియు నెఱుంగునది.

తస్య మధ్యే మహా న్యేత ఋషభోనామ పర్వతః
దివ్యగంధైః కుసుమితై రాజతైశ్చ నగై ర్వృతః. ౪౪

టీక॥ తస్య=అక్షీరసముద్రముయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; మహా=గొప్పదియు; న్యేతః=తెల్లనిదియు; దివ్యగంధైః=శ్రేష్ఠమయిన వాసనగలవియు; కుసుమితైః=పూచినవియును; రాజతైశ్చ = వెండివికారములయినవియునగు; నగైః=వృక్షములచేత; వృతః = చుట్టబడినదియునగు; ఋషభోనామ = ఋషభమనుపేరుగల; పర్వతః=కొండ; అ స్త్రీ(అధ్యాహృతము)=కలదు.

సరశ్చ రాజతైః పద్మై ర్జ్వలితై ర్హేమకేసరైః
నామ్నా సుదర్శనంనామ రాజహంసైః స్సమాకులమ్. ౪౫

టీక॥ జ్వలితైః=ప్రకాశించుచున్నవియు; హేమకేసరైః=బంగారుకింజల్కములుగలవియు; రాజతైః=వెండివికారములగు; పద్మైః=కమలములతో; సహితం (అధ్యాహృతము)=కూడినదియు; రాజహంసైః=రాయచపత్కులచేత; సమాకులం=నిండినదియు; నామ్నా=పేరుచేత; సుదర్శనం=అందు.

విబుధా శృంగణా యతః కిన్నరా స్సాప్సరోగణాః

హృష్టా స్సమభిగచ్ఛంతి నశీనీ తాం రిరంసవః. ౪౬

టీక॥ విబుధాః=దేవతలును; చార	తామరకొలనును; సమభిగచ్ఛంతి=పోం
దాః=చారణులును; యత్సాః=యత్సా	గుచున్నారు.
లును; కిన్నరాః=కిన్నరులును; సాప్స	దేవతలును జారణులును యత్సా
రోగణాః=అప్సరసలసమూహము	ను గిన్నరులును అప్సరసలంగూడి, విహ
తోఽగూడినవారలయి; హృష్టాః=సం	రించుటకై, సంతోషంబున, నానుదర్శన
తోషించినవారలయి; రిరంసవః=క్రీడిం	సరస్సునకు వచ్చుచుందురు.
పంగోరినవారలయి; తాం=ఆ; నశీనీం=	అని, తాత్పర్యము.

క్షీరోదం సమతిక్రమ్య తతో ద్రత్యథ వానరాః

జలోదం సాగరశ్రేష్ఠం సర్వభూతభయావహమ్. ౪౭

టీక॥ వానరాః=వానరులారా!	లరు.
క్షీరోదం=పాలసముద్రమును; సమతి	వానరులారా! మీరు, క్షీరసముద్రము
క్రమ్య=దాటి; తతో=అటుపిమ్మ	నతిక్రమించినపిమ్మట, సమస్తభూతము
ట; సర్వభూతభయావహం=సమ	లకును భయంకర మయినదియు సమ
స్తభూతంబులకును భయముగల్గించున	స్తసముద్రములలో సుత్తమమునగు శు
ట్టి; సాగరశ్రేష్ఠం=సముద్రములలో	ద్ధజలసముద్రమును జూతురు.
సుత్తమమయిన; జలోదం=మంచినీ	అని, తాత్పర్యము.
ళ్ల సముద్రమును; ద్రత్యథ=చూడంగ	

తత్ర త తోపజం తేజః కృతం హయముఖం మహత్

అస్మాహు స్తన్నహావేగ మోదనం సచరాచరమ్. ౪౮

టీక॥ తత్ర=అశుద్ధజలసముద్రమునం	ప్రసిద్ధమయిన; మహత్=గొప్పదగు;
దు; తోపజం=బొర్లునికోపమువలనఁ	తేజః=తేజస్సు; కృతం=ఉంచబడినది.
బుట్టిన; హయముఖం=గుట్టముయొ	సచరాచరం=జంగమస్థావరములతోఁ
క్కముఖమువంటి ముఖముగల; తత్=	గూడిన; మహావేగం=అధికమయినవే

గముగల; తత్=ఆజలమును; అస్య= ఈబడబాగ్నియొక్క; ఓదనం= ఆహారమునుగా; ఆహుః=చెప్పెదరు.

బౌర్వకోపంబునంబుట్టిన అశ్వముఖమయిన బడబాగ్నియని ప్రసీద్ధమయిన యమృహతేజస్సు ఆ సముద్రజలంబుల

నిక్షిప్తమయియున్నది; అయ్యది, ప్రలయకాలమున, జంగమస్థావర సహితముగా మహావేగమగు నా జలమంతయు దహించివేయును.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ర విక్రోశతాం నాదో భూతానాం సాగరౌకసామ్
త్రూయతేచ సమర్థానాం దృష్ట్వా తద్బడబాముఖమ్. ౪౯

టీక॥ తత్ర = అచ్చట ; సమర్థానాం=శక్తములయినను; తత్=ఆ;బడబాముఖం = ఆడు గుఱ్ఱము యొక్క-మోమువంటి మోముగల బడబాగ్నిని; దృష్ట్వా = చూచి; విక్రోశతాం= అటచుచున్న; సాగరౌకసాం = సముద్రము నివాస స్థానముగాఁ గల; భూతానాం=భూతములయొక్క;వా

దశ్య= ధ్వనియు; త్రూయతే = వినఁబడుచున్నది.

అచట, ఆజలసముద్రమునందు నివసించునట్టి భూతములు, బలపరాక్రమసహితంబులయినను, ఆబడబానలంబుఁ జూచి, సహింపఁజాలక, భయంబుననటచుచుండును; ఆధ్వని మీకు వినంబడును. అని, తాత్పర్యము.

స్వాదూదస్యో త్రరే చేశే యోజనాని త్రయోదశ
జాతరూపశిలోనామ మహా నృనకపర్వతః. ౫౦

టీక॥ స్వాదూదస్య = మంచినీళ్లు సముద్రముయొక్క; ఉత్తరే = ఆవలి దైన; చేశే=ప్రదేశమునందు; త్రయోదశ = పదుమూడైన; యోజనాని = ఆమడలను; గచ్ఛన్(అధ్యాహృతము)= పొందుండు. జాతరూపశిలోనామ = జాతరూపశిలము (బంగారుతొట్లుగల

ది) అనిప్రసిద్ధమయిన; మహా= గొప్పదగు; కనకపర్వతః = బంగారుకొండ; అస్తి (అధ్యాహృతము)=కలదు. ఆజలసముద్రమునకావలికిరంబునఁ బదుమూడుయోజనంబుల దూరంబున, జాతరూపశిలంబును పేరుగల గొప్పకాంచన పర్వతంబొకండుగలదు. అని, తా.

తత్ర చంద్రప్రతీకాశం పన్నగం ధరణీధరమ్
పద్మపత్రవిశాలాక్షం తతో ద్రక్ష్యథ వానరాః. ౫౦
ఆసీనం పర్వతస్యా గ్రే సర్వభూతనమస్కృతమ్
సహస్రశిరసం దేవ మనంతం నీలవాససమ్. ౫౧

<p>టీక॥ వానరాః=వానరులారా! త తః=అంత; తత్ర=అచ్చట; పర్వతస్య= జాతరూప శిలపర్వతముయొక్క; అ గ్రే=శిఖరమునందు; ఆసీనం = కూ ర్చుండినవాడును; సర్వభూతనమస్కృ తం = సమస్తభూతములచేతను నమ స్కరింపఁబడినవాడును; చంద్రప్రతీకా శం=చంద్రునితోసమానుడును; పద్మప త్రవిశాలాక్షం= తామరపూత్రేకులవ లవెడలుపులయినకన్నులుగలవాడును; సహస్రశిరసం = వేయితలలుగలవా డును; నీలవాససం= నల్లనివస్త్రముగ లవాడును; ధరణీధరం= భూమినిధరిం చువాడునగు; పన్నగం= సర్పరూపు</p>	<p>డయిన; దేవం=దేవుడగు; అనంతం= అదిశేషుని; ద్రక్ష్యథ=చూడఁగలరు. వానరులారా! అంతనచ్చట, నాజా తరూపశిల పర్వతశిఖరంబున నాసీనుం డై సమస్తభూతంబులచేత నమస్కృ తుండై చంద్రుని వంటి ధవళ దేహ ముతోను నీలవస్త్రముతోను బ్రకాశిం చుచున్నవాని దామర పూత్రేకులవం టి విశాలములయిన నేత్రములుగల్గి వే యిశిరస్సులతోభాసిల్లుచు సమస్తభూ మిభారమును మోయుచున్నవాని సర్ప మూర్తియయినదేవు నాదిశేషంబుడఁ గలరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

త్రిశిరాః కాంచనః కేతు స్తాల స్తస్య మహాత్మనః
స్థాపితః పర్వతస్యాగ్రే విరాజతి సవేదికః. ౫౩

<p>టీక॥ పర్వతస్య = కొండయొక్క; శిరాః = అగ్రే = శిఖరమునందు; స్థాపితః=ఉం చఁబడిన; తస్య=అ; మహాత్మనః = అ ధికమయిన ప్రభావముగల యనంత నియొక్క; కేతుః = ధ్వజమయిన; త్రి</p>	<p>శిరాః = మూడుతలలుగల; కాంచ నః=బంగారువికారమయిన; తాలః= తాటిచెట్టు; సవేదికః = తిన్నెతోఁగూ డినదై; విరాజతి = ప్రకాశించు చు న్నది.</p>
--	---

మహాత్ముడగు నయ్యనంత దేవుని ధ్వజమయిన కాంచన తాలవృక్షము, మూడు దుశ్శిఖరములుగలదై, వేదికాసహితంబుగా, వాజాతరూప శిలపర్వతశిఖరంబున స్థాపితమయి, యెంతయు శోభిల్లుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

పూర్వస్యాదిశి నిర్మాణం కృతం త త్త్రిదశే శ్వరైః

టీక || త్రిదశే శ్వరైః = దేవతలకుం బ్రభువులయిన వారలచేత; తత్ = ఆ తాలరూపధ్వజము; పూర్వస్యాదిశి = పూర్వదిక్కునకు ఎల్లగానేర్పఱచిరి. తూర్పుదిక్కునందు; నిర్మాణం = అ అని, తాత్పర్యము. వధిగా; కృతం = చేయఁబడినది. దేవతలకును బ్రభువులయిన బ్రహ్మ విష్ణుమహేశ్వరులు, ఆ తాలధ్వజమును, పూర్వదిక్కునకు ఎల్లగానేర్పఱచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతఃపరం హేమమయ శ్రీమా నుదయపర్వతః. ౫౪

టీక || తతఃపరం = అటుపిమ్మట; హేమమయః = బంగారువికారమయిన; శ్రీమాన్ = అధికమయిన కాంతిగల; ఉదయపర్వతః = ఉదయగిరి; అస్తి (అ ధ్యాహృతము) = ఉన్నది. అంతకుం బిమ్మట, దేవప్రమానంబయిన కాంచనమయంబగు నుదయపర్వతమున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తస్య కోటిర్గివం స్పృష్ట్యా శతయోజన మాయతా జాతరూపమయీ దివ్యా విరాజతి సవేదికా. ౫౫

టీక || తస్య = ఆ యుదయపర్వతముయొక్క; శతయోజనం = నూలు యోజనములు; ఆయతా = ఉన్నతమయినదియు; జాతరూపమయీ = బంగారువికారమయినదియు; దివ్యా = శ్రేష్ఠమునగు; సవేదికా = తిన్నెతోఁగూడినదియునగు; కోటిః = అగ్రభాగము; విరాజతి = స్వర్గమును; స్పృష్ట్యా = తాఁకి, చుట్టఁచుచున్నది. కాంచనమయంబగు దివ్యంబునగు నయ్యుదయ పర్వతము సగ్రభాగము, నూలుయోజనము లున్నంతంబై వేదికాసహితంబయి, స్వర్గలోకంబునొరయుచు భాసిల్లుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

సాలై సాలై సమాలైశ్చ కర్ణికారైశ్చ పుష్పితైః
జాతరూపమయై ర్దివ్యై శ్శోభితే సూర్యసన్నిభైః. ౫౬

టీక || సా, కోటిః (అధ్యాహృతము) = అయ్యగ్రభావము; జాతరూపమయై = అయ్యది, కాంచనమయంబులును దివ్యంబులును సూర్యబింబమువలె వెలుంగుచున్నవియునుగను సాల వృక్షంబులును సూర్యునితో సమానములునుగను; సా తాటిచెట్లును తమాల వృక్షంబులును, తాలై = తాటి చెట్లచేతను; తాలై = తాటి పూచిన కొండగోళుచెట్లును గలిగి చెట్లచేతను; తమాలైశ్చ = చీకటిచెట్లయెంతయు శోభిలుచుండును. చేతను; పుష్పితైః = పూచిన; కర్ణికారైశ్చ = కొండగోళుచెట్లచేతను; శోభితే = అని, తాత్పర్యము.

తత్ర యోజన విస్తార ముచ్చితం దశయోజనమ్
శృంగం సౌమనసంనామ జాతరూపమయం ధ్రువమ్. ౫౭

టీక || తత్ర = అయ్యదిగిరి యగ్రభాగమునందు; యోజనవిస్తారం = ఒక యోజనమువెడల్పుగలదియు; దశయోజనం = పదియోజనములు; ఉచ్చితం = ఉన్నతమైనదియు; జాతరూపమయం = బంగారువికారమును; ధ్రువం = స్థిరమునగు; సౌమనసంనామ = సౌమనసుపేరుగల; శృంగం = శిఖరము; అస్తీ (అధ్యాహృతము) = ఉన్నది. అయ్యదిగిరి యగ్రభాగంబున, ఒకయోజనము వైశాల్యమును బదియోజనములు పొన్నత్యమునుగల్గి, కాంచనమయమయి స్థిరమైన సౌమనసంబను శిఖరమున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర పూర్వం పదం కృత్వా పురా విష్ణు త్రివిక్రమే
ద్వితీయం శిఖరే మేరో శ్చకార పురుషోత్తమః. ౫౮

టీక || పురా = మున్ను; త్రివిక్రమే = మూడడుగు లుంచు సమయమునందు;

పురుషోత్తమః=పురుషులలో శ్రేష్ఠుడై
స; విష్ణుః=చెన్నుడు; తత్ర=ఆసామ
ననశిఖరమునందు; పూర్వం= మొదటి
దైన; పదం=అడుగును; కృత్వా=ఉం
చి; ద్వితీయం=రెండవయడుగును; మే
రుశిఖరే=మేరుపర్వతముయొక్క శిఖర
మునందు; చకార=ఉంచెను.

పూర్వము, పురుషోత్తముడగు వి

ష్ణువు, బలిచక్రవర్తివలన మూడడుగుల
సేల యడిగిపుచ్చుకొని, కొలుచుకొను
నప్పుడు, మొదటి యడుగును తూర్పు
దిక్కునకు అవధియైన ఈసోమనన
శృంగంబునందును, రెండవయడుగును
పశ్చిమదిశ కవధియైన సావర్ధి మేరు
శిఖరంబునందు నుంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరేణ పరిక్రమ్య జంబూద్వీపం దివాకరః

దృశ్యో భవతి భూయిష్ఠం శిఖరం త స్త్వహోచ్చ్రాయమ్. ౫౯

టీక॥ దివాకరః=సూర్యుడు; జం
బూద్వీపం=జంబూద్వీపమును; ఉత్తరే
ణ=ఉత్తరభాగముచేత; పరిక్రమ్య=చు
ట్టి; మహోచ్చ్రాయం = అధికమయిన
యాన్నత్యముగల; తత్=ఆ; శిఖరం=
సోమననశృంగమును; ప్రాప్య(అధ్యా
హృతము)=పొంది; భూయిష్ఠం=మిక్కి
లియు; దృశ్యః=చూడదగినవాడు; భ
వతి=అగుచున్నాడు.

సూర్యుడు, అస్తమయానంతర
ము, జంబూద్వీపము నుత్తరభాగంబు
నబ్రహ్మక్షేత్రంబుగాఁ బుట్టివచ్చి, మిక్కి
లియునున్నతమయిన యాసోమననశిఖ
రంబుఁ జేరినపిదప, మేరు దక్షిణ పా
శ్చ్యంబుననున్న వారికి మనకందఱకును
జక్కఁగాఁ గానఁ బడును.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ర వైఖానసా నామ వాలఖిల్యా మహాషణయః

ప్రకాశమానా దృశ్యంతే సూర్యవర్ణా స్తపస్వినః. ౬౦

టీక॥ తత్ర=ఆ సోమననశృంగము
నందు; తపస్వినః = అధికమయినతప
స్సుగలవారలును; సూర్యవర్ణాః=సూ
ర్యునియొక్క వర్ణవంటివైనవార

లునగు; వైఖానసాః= వైఖానసులని
యు (బ్రహ్మదేవుని నఖములఁబుట్టినవా
రలు); వాలఖిల్యానామ= వాలఖిల్యుల
నియు (బ్రహ్మదేవుని రోమంబులం బు

౭౪౬ ప్రతిపదాంగ్రహీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

<p>ట్టినవారలు) బ్రసిద్ధులయిన; మహర్ష యః=పూజ్యులయిన ఋషులు; ప్రకాశ మానాః=ప్రకాశించుచున్నవారలయి; దృశ్యంతే = కనబడుచున్నారు. ఆసౌమనసశిఖరంబున, మహాతప</p>	<p>స్సంపన్నులును సూర్యునకుంబోలెఁ దే జంబు గల వారలు నగు వైఖానసులు వాలఖిల్వలునను మహర్షులు, దీప్త్య మానులయి కానంబడుదురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అయం సుదర్శనో ద్వీపః పురో యస్య ప్రకాశతే
యస్మిం స్తేజశ్చ చక్షుశ్చ సర్వప్రాణభృతామపి. ౬౧

<p>టీక యస్య = ఏతేజస్సుయొక్క; పురో = మందట; సర్వప్రాణభృతా మపి = సమస్తజీవులయొక్క-య; చ క్షుశ్చ = నేత్రమును; ప్రకాశతే=ప్ర కాశించునో; తత్ (అధ్యాహృతము)= ఆ; తేజశ్చ = సూర్యాగ్నిమయినతేజ స్సును; యస్మిన్ = ఏదీపమందు; ప్ర కాశతే (అధ్యాహృతము)= ప్రకాశిం చునో; సః (అధ్యాహృతము)= ఆట్టి; అయం=ఈ; ద్వీపః = ద్వీపము; సుద</p>	<p>ర్శనః = సుదర్శనము (మంచిదర్శనము గలది) అనుపేరుగలది. సమస్తజీవులనేత్రములకును బ్రకా శము నొసంగునట్టి మహాతేజస్సు సూ ర్యుండు ఎడటంబ్రకాశించు చుండునో, ఆట్టియొకయవర్వతసమీపమందలి ద్వీప ము, అన్వర్తమయిన సుదర్శనంబుననా మధేయముతో నొప్పును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శైలస్య తస్య శృంగేషు కందరేషు వనేషుచ
రావణ స్సహచై దేహ్య మార్గితవ్య స్తతస్తతః. ౬౨

<p>టీక తస్య=ఆ; శైలస్య=ఉదయ పర్వతముయొక్క; శృంగేషు = శిఖ రముల యందును; కందరేషు = గు హలయందును; వనేషుచ=అడవులయం దును; తతస్తతః = అచటచట; రావ ణః=రావణుడు; వై దేహ్యసహ=సీ</p>	<p>తతోఽగూడ; మార్గితవ్యః=వెదకఁబడ వలసినవాడు. ఆయదయపర్వతమందలి శిఖరము లయందును గుహలయందును వనంబు లందును దిరిగి, యందందు, సీతాదేవిని రావణునివెదకుడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కాంచనస్యచ శైలస్య సూర్యస్యచ మహాత్మనః
అవిష్టా తేజసా సంధ్యా పూర్వా రక్తా ప్రకాశతే. ౬౩

టీక || పూర్వా = తూర్పునందలిదై గుచున్నది.

స; సంధ్యా = సంజ; కాంచనస్య = బం కాంచన మయమయిన యుదయ
గాయికారమయిన; శైలస్యచ = ప గిరి తేజులును మహాతేజుండగుసూర్యు
ర్వతముయొక్కయు; మహాత్మనః = అ నితేజులును, ఒండొంటితోఁగలిసి భా
ధికమయిన తేజస్సుగల; సూర్యస్యచ = నిల్లుటంజేసి, ప్రాతఃకాలసంధ్య రక్తవ
సూర్యునియొక్కయు; తేజసా = కాంతి ర్గమయి వెలుంగుచున్నది.
చేత; అవిష్టా = వ్యాపింపబడినదై; అని, తాత్పర్యము.
రక్తా = ఎఱ్ఱనిదై; ప్రకాశతే = వెలుం

పూర్వ మేత త్కృతం ద్వారం పృథివ్యా భువనస్యచ
సూర్య సోదయనమైవ పూర్వా హ్యేషా ది గుచ్యతే. ౬౪

టీక || హి = ఏకారణమువలన; ఏత అందువలన; ఏషా = ఈతూర్పుదిక్కు;
త్ = ఇది; పృథివ్యా = భూమియొక్క పూర్వా = మొదటిదైన; దిక్ = దిక్కు-
యు; భువనస్యచ = లోకముయొక్క గా; ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.
యు; పూర్వం = మొదటిదైన; ద్వా ఈ తూర్పుదిశనె, భూమిని సమ
రం = వాకిలిగాన; సూర్యస్య = సూ స్తలోకంబులకును మొదటి ద్వారంబు
ర్యునియొక్క; పూర్వం (అధ్యాహ్నాని గాను సూర్యునకు ఉదయస్థానముగా
ము) = మొదటిదైన; ఉదయసంభవ = ఉ ను బ్రహ్మచేవుడు నియమించెం గావు
దయించుస్థానముగాను; కృతం = చే న, నివి పూర్వదిశయని చెప్పబడుచు
యబడినదో; తత్ (అధ్యాహ్నతము) = న్నది. అని, తాత్పర్యము.

తస్య శైలస్య పృష్ఠేషు నిర్హరేషు గుహాసుచ
ర వణ స్సహవై దేహ్య మార్గితవ్య స్తతస్తతః. ౬౫

టీక || తస్య = ఆ; శైలస్య = ఉదయ ప్రదేశములయందును; నిర్హరేషు = సె
వర్షతముయొక్క; పృష్ఠేషు = నడిమి లయేళ్ళయందును; గుహాసుచ = గుహల

యందును; తతస్తతః=అచటచట; రా
వణి=రావణుడు; వై దేవ్యోసహ =
సీతతోఁగూడ; మార్గితవ్య=వెదకఁబ
డవలసినవాఁడు.

ఆయుదయ పర్వతంబునందలి సీతం

బ్రహ్మదేశములయందును సెలయేళ్ళయం
దును గుహలయందును అందందు సీ
తాదేవి రావణుని వెదకవలెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతఃపర మగమ్యా స్యా ద్విక్పూర్వా త్రిదశావృతా
రహితా చంద్రసూర్యాభ్యా మదృశ్యా తిమిరావృతా. ౬౬

టీక॥ తతఃపరం=అటుపిమ్మట; త్రి
దశావృతా= దేవతలచేతవ్యాపింపఁబ
డినదియు; చంద్రసూర్యాభ్యాం= చం
ద్రునిచేతను సూర్యుని చేతను; రహి
తా= విడువఁబడినదియు; తిమిరావృ
తా=చీకటిచేఁ గప్పఁబడినదియు; అ
దృశ్యా=చూడఁగూడనిదియునగు; పూ
ర్వాదిక్= తూర్పుదిక్కు; అగమ్యా=

పొందరానిది; స్యాత్=అగును.
అయ్యుదయాచలమునకావల, తూ
ర్పుదిశ చంద్రసూర్యసంచారఁబఱచేమిం
జేసి యంధకారావృతమయి యదృశ్య
మయియుండుటంజేసి, దేవతలకు మా
త్రము సంచారయోగ్యముకాని, యిత
గులకు సంచరింపనలవికాదు.
అని, తాత్పర్యము.

శైలేషు లేషు సర్వేషు కందరేషు వనేషుచ
యే చ నోక్తా మయా దేశా విచేయా లేషు జానకీ. ౬౭

టీక॥ యే=ఏ; దేశాశ్చ = ప్రదేశ
ములును; మయా=నాచేత; నోక్తాః=చె
ప్పఁబడవయ్యెనో; లేషు=ఆ; లేషు=
ప్రసిద్ధములయిన; శైలేషు=పర్వతము
లయందును; కందరేషు= గుహలయం
దును; వనేషుచ=అడవులయందును; స
ర్వేషు= అన్నిటియందు; జానకీ=సీత; డు. అని, తాత్పర్యము.

విచేయా= వెదకఁదగినది.
మఱియు, నేను జెప్పినస్థలములయం
దెగాక, పూర్వదిశయందున్న యితర
ములయినపర్వతములందును గుహలం
దునువనంబులందును, సమస్తప్రదేశం
బులందును, సీతాదేవి వెదకిచూడు
డు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతావ ద్వానరై శృక్యం గంతుం వానరభ్రంగవాః

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౪

స ౪౦

అభాస్కర మమర్యాదం నజానీమ స్తతః పరమ్. ౬౮

టీక వానరపుంగవాః = వానర ఎఱుంగము.	
శ్రేష్ఠలారా! ఏతావత్ = ఇంతదూరమును; గంతుం = పొందుటకు; వానరైః = వానరులచేత; శక్యం = అలవియగును. అభాస్కరం = సూర్యుడులేనిదియు; అమర్యాదం = హద్దులులేనిదియునగు; తతః = అంతకన్నను; పరం = అపరిమితమును; నజానీమః =	వానరోత్తములారా! ఇంతదూరమువఱకె వానరులకుం బోవశక్యమగును; అపరిమితము, సూర్యసంచారములేక గ్రామము నగరము పర్వతము అరణ్యము మొదలయిన హద్దులులేకుండుటవలన, ఎట్టిదోమాకుఁడెలియదు. అని, తాత్పర్యము.

అభిగమ్యతు వై డేహీం నిలయం రావణస్యచ

మాసే పూర్ణే నివర్తన్వ ముదయం ప్రాప్య పర్వతమ్. ౬౯

టీక యూయం (అధ్యాసము) = మీరలు; ఉదయం = ఉదయమును; పర్వతం = కొండను; ప్రాప్యం = పొంది; వై డేహీం = నీతను; రావణస్య = రావణునియొక్క; నిలయంచ = ఉనికిపట్టును; అభిగమ్యచ = పొందియు, తెలిసియునను	ట; మాసే = నెల; పూర్ణే = నిండినదికాగా; నివర్తన్వం = మఱియిరండు. మీరు, ఉదయించలమువఱకుం బోయి, నీతాడేవిని రావణునివాసస్థలంబునుగనిపెట్టి, ఒకమాసము నిండుటకుమున్నెమఱియిరండు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఉర్ధ్వం మాసా న్నవ స్తవ్యం వస స్వభ్యో భవే న్నమ
సిద్ధార్థా స్సన్నివర్తన్వ మధిగమ్యచ మైథిలీమ్. ౭౦

టీక మాసాత్ = నెలకన్నను; ఉర్ధ్వం = అధికముగా; నవ స్తవ్యం = ఉండరాదు. వసత్ = ఉన్నవాఁడు; మమ = నాకు; వధ్యః = చంపఁదగివాఁడు; భవేత్ = అగును. మైథిలీం = నీతను; అధిగమ్యచ = తెలిసియు; సిద్ధార్థాః = ఈడేజిన ప్రయోజముగల వారలయి; సన్నివర్తన్వం = మఱియిరండు. ఒకనెలకన్న నధికముగా జాగుసేయఁగూడదు; అట్లు నెలకుసరిగారానివా	
--	--

నికేమరణదండన విధింపఁబడును; సీ తా సద్ధినొందినవారలయి మఱలిరండు.
దేవినింజూచి, యన్నివిధంబులను గార్య అని, తాత్పర్యము.

మహేంద్రకాంతాం వనపండమండితాం

దిశం చరిత్వా నిపుణేన వానరాః

అవాప్య సీతాం రఘువంశజప్రియాం

తతో నివృత్తా స్సుఖినో భవిష్యథ. ౩౧

టీక || వానరాః = వానరులారా! గలవారలు; భవిష్యథ = కాఁగలరు.

యూయం (అధ్యాత్మతము) = మీరలు; వానరులారా! మీరలు, నానావిధ
వనపండమండితాం = వనసమూహ ములచే నొప్పుచున్నదగు
ములచే నలంకరింపఁ బడినదియును; మ దేవేంద్రపాలితంబయిన తూర్పుదిక్కు
మహేంద్రకాంతాం = దేవేంద్రునకుఁబ్రె నందు, నేర్పుతో నంచరించి, వెదకి, రా
యమయినదియునగు; దిశం = దిక్కును; మునిప్రియురాలగు సీతాదేవిం గనుం
నిపుణేన = నేర్పుచే; చరిత్వా = పొంది; గొనుదురేని, యచటనుండివచ్చి, యుత్త
రఘువంశజప్రియాం = రఘువంశమునం మములయిన సుఖము లనుభవింపుచుం
బుట్టిన రాముని ప్రియురాలయిన; సీ డఁగలరు. అని, సుగ్రీవుండు వినతాది
తాం = సీతను; అవాప్య = పొంది; తతో = వానరులకుఁ జెప్పెను.
అచటనుండి; నివృత్తాః = మఱలిసవార అని, తాత్పర్యము.
లయి; సుఖినః = అధికమయినసుఖము

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

కిషింధాకాండే, చత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిషింధాకాండచత్వారింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౫౦

స ౪౧

౨౨

ఏ క చ త్వా రిం శ స ర్గ పా రం భః.

తతః ప్రస్థాప్య సుగ్రీవ స్తన్తహ ద్వావరం బలమ్
దక్షిణాం ప్రేక్షయామాస వానరా నభిలషితాః. ౧

టీక || సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; మ వానరాః = వానరులును; ప్రేక్షయా
మాత్ = గొప్పచైన; తత్ = ఆ; వా మాస = పంపెను.
నరం = వానరసంబంధియగు; బలం = అట్లుసుగ్రీవుం డద్వావర వీరులను
సేనను; ప్రస్థాప్య = పంపి; తతః = అం దూర్పుదిశకుంబనిచి, యంత, ననేకయు
త; దక్షిణాం = దక్షిణదిక్కునుగూర్చి; ధంబులం బరాక్రమంబుజూపి ప్రసిద్ధిచ
అభిలషితాః = పరీక్షింపఁబడిన, పరీ హించినట్టి వానరులను, దక్షిణదిశకుం
క్షింపఁబడిన పరాక్రమముగలయును; బంపెను. అని, తాత్పర్యము.

నీల మగ్నిసుతం చైవ హనుమంతం చ వానరమ్
పితామహసుతం చైవ జాంబవంతం మహాబలమ్. ౨
సుహృత్త్రంచ శరారిం చ శరగుల్మం తథైవ చ
గజం గవాక్షం గవయం సుషేణ మృషభం తథా. ౩
మైందంచ ద్వివిదంచైవ విజయం గంధమాదనమ్
ఉల్కాముఖ మసంగంచ హుతాశనసుతా వుభౌ. ౪
అంగదప్రముఖా న్వీరాః వీరః కపిగణేశ్వరః
చేగవిక్రమసంపన్నాః సందిడేశ విశేషవీత్. ౫

టీక || వీరః = పరాక్రమశాలియు; వి లంచైవ = నీలుని; హనుమంతం = హను
శేషవీత్ = తారతమ్యముం దెలిసినవాం మంతుండను; వానరంచ = వానరుని;
దునగు; కపిగణేశ్వరః = వానరసమూ పితామహసుతం = బ్రహ్మదేవునికొడు
హమునకుం బ్రభువైన సుగ్రీవుండు; అ త్తన; మహాబలం = అధికమయినబలము
గ్నిసుతం = అగ్నియొక్క కొడుకైన; నీ గల; జాంబవంతంచైవ = జాంబవంతు

ని; సుహృత్తంచ = సుహృత్తుని; శరారింఁ = శరారిని; తథా = అట్లు; శరగల్ప మేవఁ = శరగల్పుని; గజుం = గజుని; గవాక్షం = గవాక్షుని; గవయం = గవయిని; సుషేణం = సుషేణుని (ఇతఁడు, తారతంత్య్రీసుషేణునికన్న భిన్నుఁడు); తథా = అట్లు; ఋషభం = ఋషభుని; మైందంచ = మైందుని; ద్వివిదంచైవ = ద్వివిదుని; విజయం = విజయుని; గంధమాదనం = గంధమాదనుని; హుతాశనసుతా = అగ్నియొక్క కొడుకులయిన; ఉల్కా-ముఖం = ఉల్కా-ముఖుని; అసంగంచ = అసంగుని; ఉభౌ = ఇద్దఱును; వేగవిక్రమసంపన్నాఁ = వేగముతోను బరాక్రమముతోనుగూడిన; అంగదప్రముఖాఁ = అంగదుఁడు మొదలుగాఁగ

ల; వీరాఁ = శూరులను; సంవిదేశం = ఆజ్ఞాపించెను. వానరులతారతమ్యము చక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడును వీరుండునగు వానరేశ్వరుండు సుగ్రీవుండు, అగ్నిదేవుని కొడుకైనవీలుని, హనుమంతుని, మహాబలుండగుబ్రహ్మపుత్రుఁజాంబవంతుని, సుహృత్తుని, శరారిని, శరగల్పుని, గజుని, గవాక్షుని, గవయిని, సుషేణుని, ఋషభుని, మైందుని, ద్వివిదుని, విజయుని, గంధమాదనుని, అగ్నిసుతులగుఉల్కా-ముఖుండు అసంగుఁడుననుని ద్దఱును, మఱియువేగంబునఁ బరాక్రమంబుననధికులగు నంగదుండు మున్నుగాఁ గలవీరులను, దక్షిణదిశకుఁ బో నాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం మగ్రేనరంచైవ మహద్బల మసంగగమ్

విధాయ హరివీరాణా మాదిశ దక్షిణాం దిశమ్. ౬

టీక || సః (అధ్యాహృతము) = అసుగ్రీవుండు; అసంగగం = అవిలంబముగాఁబోవునట్టి; మహత్ = గొప్పదైన; బలం = సేనను; తేషాం = ఆ; హరివీరాణాం = వానరవీరులకు; అగ్రేనరం = ముందు నడచుదానిగా; విధాయచైవ = నియమించియు; దక్షిణాం

దిశం = దక్షిణదిక్కునుగూర్చి; ఆదిశత్ = ఆజ్ఞాపించెను. సుగ్రీవుండు, ఆవానరవీరులకు, శీఘ్రగమనంబగు గొప్పవానర సైన్యమును సహాయముగా నియమించి, వారలను దక్షిణదిశకుఁబోనాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

యే కేవల సమదేశా స్తస్యాం దిశి సుదుర్గమాః

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౫౩

స ౪౧.

కపిశః కపిముఖ్యాశాం స తేషాం తా నుదాహరత్. ౭

టీక || తస్యాం = అ; దిశి = దక్షిణము; తేషాం = అ; కపిముఖ్యాశాం = వా
దిక్కు-నందు; సుదుర్గమాః = తెలియ
రానివైన; సముద్దేశాః = ప్రదేశములు; వానరరాజును గ్రీవుండు, అవ్వనర
కేశనఃకొన్ని; యే (సంత) = ఏవిగల మీరులకు, అదక్షిణాక్షు-సంబంధియైన
వా; తా = ఆ ప్రదేశములను; సః = దేశంబులం గొన్నిటి సేర్పజించి తె
ఆ; కపిశః = వానరరాజును సుగ్రీవుం యుజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సహస్రశిరసం వింశ్యం నానాద్రుమలతాయతమ్
నర్తదాంచ నదీం దుర్గాం మహారగనిషేవితామ్. ౮
తతో గోదావరీం రమ్యాం కృష్ణవేణీం మహానదీమ్
వరదాంచ మహాభాగాం మహారగనిషేవితామ్. ౯
మేఖలా ముత్స-లాంచైవ దశార్ణనగరాణ్యపి
అశ్వవంతీ మవంతీంచ సర్వమేవా నుపశ్యతి. ౧౦

టీక || యూయం (అధ్యాహృతము) = మీరులు; సహస్రశిరసం = శ
యిశిఖరములు గలదియు; నానాద్రుమ
లతాయతం = నానావిధములయిన
వృక్షములతోను దీపాలతోను గూడినది
యనగు; వింశ్యం = విశ్వపర్వతము
ను; దుర్గాం = పొందరానిదియు; మ
హారగనిషేవితాం = గొప్పసర్పము
లచే సేవింపఁ బడినదియనగు; నర్త
దాం = నర్త దయను; నదీంచ = నదీని;
తతో = అటుపిమ్మట; రమ్యాం = సుందర
మయిన; (వింశ్యసమీపముననుండు.) గో
దావరీం = గోదావరిని; కృష్ణవేణీం =
కృష్ణ వేణియను; మహానదీం = గొప్ప
దీని; మహాభాగాం = పూజ్యమయిన
భాగ్యముగలదియు; మహారగనిషే
వితాం = గొప్పసర్పముంచేత సేవి
పఁబడినదియనగు; వరదాం = వరదా
నదీని; మేఖలాం = మేఖలానదీని; ఉ
త్స-లాంచైవ = ఉత్స-లానదీని; దశా
ర్ణనగరాణ్యపి = దశార్ణనగరముందలి
పట్టణములను; అశ్వవంతీం = అశ్వవం
తినగరమును; లేక, అశ్వవంతీం (అశ్వ
వంతీం) = అధికముగా గట్టిముఖుగల;

అవంతీంచ = అవంతీనగరమును; సర్వ
మేవ = సమస్తమునే; అనుపశ్యత =
చూడుడు.

మీరలు, వేయిశిఖరములతోఁగూడి
నానావిధ వృక్షలతలతో వాఘుచున్న
వింధ్యపర్వతము, గొప్పసర్పములతోఁ
గూడినదై దాటుట కశక్యమయిన న
ర్కదానది, వింధ్యపర్వత సమీపమున
నుండు సుందరమయిన గోదావరీనదీ

భాగము, కృష్ణానది, మహాసర్పము
అచే భయంకరమై పూజనీయమయిన
పరదానది, మేఘలానది, యుత్పలా
నది, దశార్ణ దేశమునందలెనగరములు,
ఆశ్వపత్తి పట్టణము (అర్ధాంతర పక్ష
మందు, ఆశ్వములచేసమృద్ధమయిన)య
వంతీపట్టణము, ఈస్థలములయందంతట
ను సీతాదేవిని వెదకచూడుడు.

అని, తాత్పర్యము.

విదర్భాఽన్యషికాంత్యేచ సర్వమన్తాహిషకానఽపి
తథా వంగాః కళింగాంశ్చ కాశికాంశ్చ సమంతతః. ౧౧
అన్వీత్య దండకారణ్యం నవర్వతపదీగుహమ్
నదీం గోదావరీంచైవ సర్వమేవానుపశ్యత. ౧౨
తద్దైవాంధ్రాంశ్చ పుండ్రాశ్చ చోళాన్పాండ్యాన్సకేరళాన్

టీక || యూనుం (అధ్యాహృత
ము) = మీరలు; విదర్భాః = విదర్భ దేశ
మును; ఋషికాంత్యేచ = ఋషిక దే
శమును; రహ్యుః = మనోహరమయి
న; మాహిషకానఽపి = మాహిషక దేశ
మును; తథా = అట్లు; వంగాః = వంగ
దేశమును; కళింగాంశ్చ = కళింగ దేశ
మును; సమంతతః = అంతటను; కాశి
కాంశ్చ = కాశిక దేశమును; అన్వీత్య =
చూచి; నవర్వతపదీగుహం = కొండల
తోను నదులతోను గుహలతోను గూడి
న; దండకారణ్యం = దండకారణ్యము

ను; గోదావరీం = గోదావరీయను; న
దీంచైవ = పీఠిని; తద్దైవ = అట్లే; అం
ధ్రాంశ్చ = అంధ్రదేశమును; పుండ్రాం
శ్చ = పుండ్రదేశమును; చోళాన్ = చో
ళదేశమును; సకేరళాన్ = కేరళదేశ
ముతోఁగూడిన; పాండ్యాన్ = పాండ్య
దేశమును; సర్వమేవ = సమస్తమునే; అ
నుపశ్యత = చూడుడు.

విదర్భ దేశము, ఋషికదేశము, ర
మణీయమయిన మాహిషక దేశము,
వంగ కళింగ కాశికదేశములు, పర్వత
ములతోను గుహలతోను నదులతోను

శ్రీమద్రామాయణముః కిష్కింధాకాండము. ౭౫౫

స ౪౧

త్వచున్న దండకారణ్యంబు, అదండకా పాండ్య కేరళ దేశములు, ఈస్థలముల రణ్యమందలి గోదావరీనది, మఱియు, కంఠయుంబోయి, అంతటాదిగి నీతా ఆంధ్రదేశము, పుండ్రదేశము, చోళ దేవినన్నేడింపుండు. అని, తాత్పర్యము.

అయోముఖశ్చ గంతవ్యః పర్వతో ధాతుమంశితః. ౧౩

టీక॥ ధాతుమంశితః = ధాతువుల అంతః, గైరికధాతువులచేఱుకా చే సలకరింపఁబడిన; అయోముఖః = శించుచుండునట్టి సహ్యాపర్వతమునకుం సహ్యాచును; పర్వతశ్చ = కొండయును; బాండు. అని, తాత్పర్యము. గంతవ్యః = పొంపఁబడవలయును.

విచిత్రశిఖర శ్రీమాం శ్చిత్రపుష్పితకాననః
సచందనవనోద్దేశో మార్గితవ్యో మహాగిరిః. ౧౪

టీక॥ విచిత్రశిఖరః = నానావిధము వెదకఁబడవలయును. అయినశిఖరములుగలదియు; శ్రీమాం = నానావిధములయిన శిఖరములుగ లదియుం, బుష్పించియున్నందునఁ జిత్ర వర్ణములయిన కాంతిగలదియు; చిత్రపు వర్ణములయిన వనంబులు గలదియు న బూచినవియునగు నడవులుగలదియు; ద్యౌప్రదేశంబులఁ జందనవనంబులతో సచందనవనోద్దేశః = చందనవృక్షముల నొప్పుచున్నదియు శ్రీమంతంబునగు నా యడవితోఁగూడిన ప్రదేశములు గలది సహ్యాపర్వతమునందంతటను, నీతాదే యునగు; మహాగిరిః = గొప్పపర్వతమ విని వెదకవలయును. యిన సహ్యాపర్వతము; మార్గితవ్యః = అని, తాత్పర్యము.

తత స్తా మాపగాం దివ్యాం ప్రసన్న సలిలాం శివామ్
తత్ర ద్రత్యుఖ కావేరీం విహితా మప్పరోగదైః. ౧౫

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; తత్ర = యు; శివాం = మంగళకరంబును; అప్ప అచ్చట; దివ్యాం = శ్రేష్ఠమును; ప్రసన్న రోగదైః = అప్పరసలసమూహముల సలిలాం = నిర్మలమయిన జలము గలది చేత; విహితాం = పూజింపఁబడినదియు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

ప ౪౧

నగు; కావేరిం=కావేరియను; తాం=ప్రసిద్ధమయిన; ఆపగాం=నదిని; ద్రక్ష్యథ=చూడంగలరు.

అంత వవట, మీరలు, నిర్మలమయిన జలంబుగలదియు స్నానంబొండె ద

ర్శనంబొండె గాఁించువారలకు మంగళంబు లొసంగునదియు నప్పరసలచేఁబూజింపఁబడునదియునగు సుత్తమమయిన కావేరినదిం బూడంగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యా సీసం నగస్యాగ్రే మలయస్య మహాజనమ్
ద్రక్ష్యథా దిత్యసంకాశ మగస్త్య మృషిసత్తమమ్. ౧౬

టీక॥ తస్య = ప్రసిద్ధమయిన; మలయస్య=మలయమను; నగస్య=పర్వతముయొక్క; అగ్రే=శిఖరమునందు; ఆసీసం=కూర్చుండినవాఁడును; మహాజనం = అధికమయిన తేజస్సుగలవాఁడును; ఆదిత్యసంకాశం=సూర్యునితో సమానుఁడును; ఋషిసత్తమం=ఋషి

శ్రేష్ఠుఁడనగు; అగస్త్యం= అగస్త్యమహామునిని; ద్రక్ష్యథ=చూడంగలరు.

అంత, మలయపర్వతము శిఖరంబున నాసీసండై, సూర్యునిపగిది మహాతేజముచే వెలుగుచున్న ఋషిశ్రేష్ఠునగస్త్యమహామునింబూడంగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే నాభ్యసుజ్ఞాతాః ప్రసన్నైర మహత్తనా
తామృష్యం గ్రాహజ్ఞాం తరివ్యథ మహానదీమ్. ౧౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; యూయం(అభ్యాహృతము) = మీరలు; ప్రసన్నైర = అనుగ్రహించిన; మహత్తనా=అధికమయిన ప్రభావముగల; తేజః=ఆయగస్త్వనిచేత; అనుజ్ఞాతాః = అనుమతింపఁబడినవారలయి; గ్రాహజ్ఞాం=మొసళ్లచే సేవింపఁబడిన; తామృష్యం=తామృష్యులును; మహాన

దీం=గొప్పనదిని; తరివ్యథ = దాఁలుగలరు.

అంత, మహానుభావుండగునయ్యగస్త్యుననుగ్రహంబువడసి, యతని యనుమతినిొంది, మొసళ్లతోఁ గూడినదగు తామృష్యునదిం దరింపుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సా చందనవనై ర్దిత్యై ప్రచ్ఛన్నా ద్వీపశాలిని

కాంతేవ యవతిః కాంతం సముద్ర మవ గాహతే. ౧౮

టీక దివ్యైః = ఉత్తమములగు;	వగాహతే = పొందుచున్నది.
చందనవజ్రైః = శ్రీగంధపుచెట్ల యడవు	చందనం బలందినదియు శున్నతంబు
లచేత; ప్రచ్ఛన్నాః = కప్పబడినదియు;	లగు స్రవంబులు గలదియునగు ప్రియు
ద్వీపశాలినీ = ద్వీపములచే బ్రకాశిం	రాలుప్రియునియొద్దకుఁ బోవునట్లు, చం
చుచున్నదియునగు; సాః = అత్రామ్రపర్వ	దనవనంబులచేఁగప్పబడినదియుద్వీపం
నది; కాంతా = ప్రియురాలయిన; యు	బులతోఁ గూడినదియునగు నాతామృప
వతిః = అడుది; కాంతమివ = ప్రియుని	ర్మి నది, సముద్రంబునొందుచున్నది.
వతె; సముద్రం = సముద్రమును; అ	అని, తాత్పర్యము.

తతో హేమమయం దివ్యం ముక్తామణివిభూషితమ్

యుక్తం కవాటం పాండ్యనాం గతా ద్రక్ష్యథ వానరాః. ౧౯

టీక || వానరాః = వానరులారా! యొక్క-తలుపును; ద్రక్ష్యథ = చూడఁ
తతోః = అచటనుండి; గతాః = పోయిన గలరు.
వారలయి, హేమమయం = బంగారు వానరులారా! అచటనుండి పోయి
వికారమయినదియు; దివ్యం = శ్రేష్ఠము నచో, కాంచన మయంబును, ముతై
ను; ముక్తామణివిభూషితం = ముతైము ములచే నలంకరింపఁబడినదియు సుంద
లను రత్నములచేత నలంకరింపఁ బడి రంబునగు సుత్తమమయిన పాండ్యనగ
నదియు; యుక్తం = యోగ్యమునగు; రద్వార మందలి కవాటముం జూడఁ
పాండ్యనాం = పాండ్యదేశపురాజుల గలరు. అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; కవాటం = నగరద్వారము

తత స్సముద్ర మాసాద్య సంప్రధార్యో ర్థనిశ్చయః

టీక || తతోః = అచటనుండి; సము యేర్పాటు; సంప్రధార్యః = నిశ్చయం
ద్రం = సముద్రమును; ఆసాద్య = పొం పడగినది.
ది; అర్థనిశ్చయః = కార్యమయొక్క అటనుండిసముద్రతీరంబుఁజేరి, సీతా

స్వేషణ కార్యమును గుఱించి సముద్రత యందుకొనుడు. అని, తాత్పర్యము. రణము విషయము యలోచించినప్పుడు

అగస్త్యే నాంతరే తత్ర సాగరే వినివేశితః. ౨౦

చిత్రనానానగ శ్రీమాన్ మహేంద్రః పర్వతోత్తమః

జాతరూపమయ శ్రీమా నవగాఢో మహార్ణవమ్. ౨౧

టీక॥ అగస్త్యేన = అగస్త్యమహర్షి చేత; తత్ర = అ; సాగరే = సముద్రమునందు; అంతరే = అవకాశమునందు; వినివేశితః = ఉంచబడినదియై; చిత్రనానానగః = చిత్రపర్ణములయిన నానావిధవృక్షములుగలదియై; శ్రీమాన్ = పుష్పఫలాదిసమృద్ధిగలదియై; జాతరూపమయః = బంగారువికారమయినదియై; శ్రీమాన్ = కాంతిమంతలబును; మహార్ణవం = గొప్పదైన సముద్రమును; అవగాఢః = ప్రవేశించినదియైనగు; పర్వతో

త్తమః = పర్వతశ్రేష్ఠమయిన; మహేంద్రః = మహేంద్రపర్వతమ; అస్తీ (అధ్యాత్మతమ) = కలదు.

అగస్త్యమహర్షి చేత సముద్రంబున నుంచబడినదియై చిత్రపర్ణములయిన నానావిధ వృక్షములుగల్గి పుష్పఫలాది సమృద్ధితో నొప్పుచున్నదియుఁ గాంచనమయంబును శ్రీమంతలబును బర్వతశ్రేష్ఠంబునగు మహేంద్రపర్వతంబు, సముద్రజలంబు లానియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

నానావిధై ర్మగై స్సర్వై ర్లతాభి శోభితమ్

దేవర్షి యక్షప్రవరై రప్సరోభిశ్చ సేవితమ్. ౨౨

సిద్ధచారణసంక్రైశ్చ ప్రకీర్ణం సుమనోహరమ్

త ముపైతి సహస్రాక్ష స్సదా పర్వసుపర్వసు. ౨౩

టీక॥ సహస్రాక్షః = దేవేంద్రుడు; సదా = ఎల్లప్పుడును; పర్వసుపర్వసు = ప్రతిపర్వదినమునందును; నానావిధైః = వరువిధములైన; సర్వైః = సమస్తములయిన; సైః = వృక్షములచేత

ను; లతాభిశ్చ = కీర్ణలచేతను; ఉపశోభితం = ప్రకాశించుచున్నదియై; దేవర్షి యక్షప్రవరైః = దేవతలలోను ఋషులలోను యక్షులలోను త్రములగువారలచేతను; అప్సరోభిశ్చ = అప్సరలచేత

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౫౯

స ౪౦

ను; సేవితం = సేవింపఁబడినదియు; సి	ములతో లతలతో నొప్పుచు చేతల
ద్ధచారణసలక్ష్యైశ్చ = సిద్ధులయొక్కయు	చేతను బుఱులచేతను యత్నలచేతను
చారణులయొక్కయు సమాహముల	సిద్ధులచేతను జారణులచేతను సేవితం
చేతను; ప్రకర్తం = వ్యాపింపఁబడినది	బయి మిక్కిలియు మనోహరఁబయిన
యు; సుమనోహరం = మిక్కిలియుర	చుమ్మ హేంద్రవర్ణవఁబయినకు, చేవే
మణిఁబుంబునకు; తం = ఆచుహేంద్రవ	ర్ణమిందు, ప్రతివర్ణదీపమందును, దప్ప
ర్ణశమును; ఉపైతి = పొందును.	క, సముద్రస్నానార్థమయి వచ్చుచు
నానావిధములయిన సమస్తవృక్ష	డును. అని, తాత్పర్యము.

ద్వీప స్తస్యా పరే పారే శతయోజన మాచుతః
అగమ్యా మానుషై ర్ద్రిప్త స్తం మార్గధ్వం సమంతతః. ౨౪

టీక తస్య = ఆసముద్రముయొ	ది. తం = అద్వీపమును; సమంతతః =
క్క; అపరే = ఆవలిదైన; పారే = గ	అంతటను; మార్గధ్వం = వెదకుండు.
ట్టునందు; శతయోజనం = నూఱుయో	ఆసముద్ర మధ్యమున నావలితీరం
జనములు; ఆచుతః = నిడుపయినది	బున నూఱుయోజనములు వైశాల్యము
యు; మానుషైః = మనుష్యులచేత;	గలదై మనుష్యులకుఁ బోవలసలవిగాని
అగమ్యః = పొందరానిదియు; ద్రిప్తః =	దేదీప్యమానంబగు నొకద్వీపంబు గల
ప్రకాశించున్నదియునగు; ద్వీపః = దీ	దు; అద్వీపఁబందంతటను సీతాదేవినిజ
వి; అస్తి (అధ్యాత్మాతము) = ఉన్న	క్కఁగా వెదకుండు. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర సర్వాత్మనా సీతా మర్గితవ్యా విశేషతః

టీక తత్ర = అద్వీపమందు; సీతా =	అద్వీపమందు, ఇతరస్థలములకన్న
సీతాదేవి; సర్వాత్మనా = సమస్తప్ర	విశేషించి సీతాదేవిని సమస్త పుయ
యత్నముచేతను; విశేషతః = విశేషిం	త్తుంబులను వెదకవలెను.
చి; మార్గితవ్యా = వెదకఁ బడవల	అని, తాత్పర్యము.
యును.	

సహి దేశస్తు వధ్యస్య రావణస్య దురాత్మనః. ౨౫

రాక్షసాధిపతే ర్వాస స్సహస్రాక్షసమద్యుతేః

టీక॥ హి=ఏలయనఁగా; సః=ఆ; ఇస్య=రావణనియొక్క; వాసః=ఉ
దేశః=ప్రదేశము; వధ్యస్య=వధింపఁ

దగినవాఁడను; దురాత్మనః=దుష్టును ఏలయనఁగా, వధ్యుండును దుష్టుం

యినబుద్ధిగలవాఁడును; సహస్రాక్షస డును దేవేంద్రసమానుండునగు రాక్ష

మద్యుతేః = దేవేంద్రునితోసమానమ సరాజు రావణునకు అక్ష్విపమ నివాస

యిన కాంతిగలవాఁడునగు; రాక్షసా స్థలము. అని, తాత్పర్యము.

ధిపతేః=రక్క-నులకురాజయిన; రావ

దక్షిణస్య సముద్రస్య మధ్యే తస్యతు రాక్షసీ. ౨౬

అంగారకేతి విఖ్యాతా ఛాయా మాకృష్య భోజినీ

టీక॥ తస్య=ఆ; దక్షిణస్య=దక్షిణ అస్తి(అధ్యాహృతము)=కలదు.

దిక్కునందలిదైన; సముద్రస్య = సము ఆదీపమునకు తరముగా, నాదక్షి

ద్రముయొక్క; మధ్యేతు=నడుమునం ఇసముద్రమధ్యమున, అంగారకయను

దె; ఛాయా=నీడను; ఆకృష్య = లా రాక్షసియొక్క రుక్కలదు; ఆరక్కసి, జం

గి; భోజినీ=భక్షించునదియయిన; అం తువులఛాయనులకర్పించి, వానిభక్షిం

గారకేతి=అంగారకయని; విఖ్యాతా= చును. అని, తాత్పర్యము.

ప్రసిద్ధురాలయిన; రాక్షసీ=రక్కసి;

ఏవం నిస్సంశయాక్ కృత్వా సంశయాక్ నష్టసంశయాః. ౨౭

మృగయధ్వం నరేంద్రస్య పత్నీ మమిత తేజసః

టీక॥ అమిత తేజసః = కొలదిలేని పదగిన ప్రదేశములను ; నిస్సంశ

పరాక్రమముగల వానరులారా! యూ యాక్=సందేహములేనివానిఁగా; కృ

యం(అధ్యాహృతము) = మీరులు; వీ త్వా=చేసి; నష్టసంశయాః=పోయిన

వం=ఇట్లు; సంశయాక్ = సందేహం సందేహము గలవారలయి; నరేంద్ర

శ్రీమద్రామాయణము * కీర్తి-ధాకాండము. ౭౬౦

స ౪౧

స్య=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన రాముని సీతనుంచియుండునని సంఘముగలు
యొక్కఁ; పత్ని=భార్యను; మృగయ గునో, ఆయాప్రదేశంబులనంతటను వె
ద్వం=చెదకుండు. దకించుచి, నిస్సంశయముంగావించికో

మహాపరాక్రమశాలులా రా! ఇచ్చి నుచు రామపట్నయగు సీతాదేవినివెద
ధంబున, ఏయేస్థలంబుల రావలయుండును. అని; తాత్పర్యము.

త మతిక్రమ్య లక్ష్మీవాక్ సముక్తే శతయోజనే. ౨౮

గిరిః పుష్పితకోనామ సిద్ధచారణ సేవితః

టీక॥ తం=ఆలంకారద్వీపమును; అ యిన; గిరిః=పర్వతము; అస్తి (అధ్యా
తిక్రమ్య=అతిక్రమించి; శతయోజనే= వ్యాతము)= కలదు.
నూలుయాజనంబులదూరముగల; సము ఆలంకారద్వీపము దాటి నూలుయో
ద్రే= సముద్రమునందు; లక్ష్మీవాక్= జనంబుల దూరంబున సముద్రంబునం
అధికమయిన కాంతిగలదియు; సిద్ధచా దు సిద్ధచారణమనే సేవించు బుడు
రణసేవితః = సిద్ధులచేతను జారణల గాంతిమంశంబయిన పుష్పితకంబును శ
చేతను సేవించబడినదియునగు; పుష్పి ర్వతంబున్నది. అని, తాత్పర్యము.
తకోనామ = పుష్పితకమని పుసిద్ధమ

చంద్ర సూర్యాంశుసంకాశ స్సాగరాంబు సమావృతః. ౨౯

భ్రాజతే విభులై శృంగై రంబం విలిఖిన్నీవ

టీక॥ సః(అధ్యాత్మతము)=ఆపు శమును; విలిఖిన్నీవ= ఒరయించున్నదీ
ష్పితక పర్వతము; చంద్రసూర్యాంశు వలె; భ్రాజతే= ప్రకాశించుచున్నది.
సంకాశః = చంద్రునియొక్కయుసూ అపుష్పితగిరి, ఒక వైపునంజుప్ర
ర్యునియొక్కయుఁ గిరణములతోసమా నివలె ధవళవర్ణంబై మణియొకవైపున
నమయి; సాగరాంబుసమావృతః=స సూర్యునివలె నరుణవర్ణంబై, సముద్ర
ముద్రముయొక్కజలములచేఁ జుట్టబడి జలంబులంబరికేష్టితమయి, యున్నతం
నలై; విభులైః = విశాలములగు; శృం బులగు శిఖరములచే నాకాశంబు నొ
ంగైః=శిఖరములచేత; అంబరం=ఆకా రయచు, భాసిల్లుచుండును. అని, తా.

తస్యైకం కాంచనం శృంగం సేవతే యం దివాకరః. ౩౦
శ్వేతం రాజత మేకం చ సేవతే యం నిశాకరః

టీక॥ అయం=ఈ; దివాకరః=సూర్యుడు; తస్య=ఆభుష్పితకపర్వతము సేవతే=సేవించును.
యొక్క; ఏకం=ఒకటైన; కాంచనం=చనమయందైన యొక శిఖరమును. ఈ
బంగారువికారమయిన; శృంగం=శిఖ సూర్యుడు దక్షిణాయనంబునం బాం
రమును; సేవతే=సేవించును. అయం= దును; చంద్రుండును తెల్లనిరజతమయ
ఈ; నిశాకరశ్వ=చంద్రుండును; ఏకం= మైన శృంగంబునొందును.
ఒకటైన; శ్వేతం= తెల్లనిదైన; రాజ అని, తాత్పర్యము.
తం = వెండివికారమయినశిఖరమును;

న తం కృతఘ్నాః పశ్యంతి న నృశంసా న నాస్తికాః. ౩౧
ప్రణమ్య శిరసా శైలం తం విమార్గత వానరాః

టీక॥ వానరాః = వానరులారా! ను; శిరసా=తలచేత; ప్రణమ్య=నమ
తం = ఆభుష్పితకపర్వతమును; కృత స్కరించి; విమార్గత=వెదకుండు.
ఘ్నాః=చేయబడిన యుపకారమును వానరులారా! కృతఘ్నులకును ద
మఱచినవారలు; నపశ్యంతి=చూడరు. యలేక పరులఁ బీడించువారలకును నా
నృశంసాః=పరులహింసించువారలు; న స్తికులకునుఆభుష్పితకశైలము కానంబ
(పశ్యంతి) = చూడరు. నాస్తికాః=ప డదు; మీరలుఅప్పర్వతంబునకు సాష్టాం
శలోకములేదనువారలు; న(పశ్యంతి)= గముగా మ్రొక్కి యచట సీతా దేవిని
చూడరు. తం=ఆ; శైలం = పర్వతము వెదకుండు. అని, తాత్పర్యము.

త మతిక్రమ్య దుర్ధర్షా స్సూర్యవాన్నామ పర్వతః. ౩౨
అధ్వనా దుర్విగాహేన యోజనాని చతుర్దశ

టీక॥ దుర్ధర్షాః = ఎదిరింపనలవి కశైలమును; అతిక్రమ్య= దాటి; సూ
గాని వానరులారా! తం = ఆభుష్పిత ర్యవాన్నామ = సూర్యవంతమనిప్రసిద్ధ

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౬౩

స ౪౧

మయిన; పర్వతః=కొండ; అస్తి (అధ్యాహృతము)=కలదు. దుష్టిగా హేన=ప్రవేశింపనలవిగాని; అధ్వనా=మార్గముచేత; చతుర్దశ=పదునాలుగునగు; యోజనాని=యోజనములు; గంతవ్యాని(అధ్యాహృతము)=పొండబడవలయును.

ఎరింపనలవిగాని వీరులారా! ఆపుష్పితకశైలం బతికమించినపిదప సూర్యవంతంబనుపర్వతంబున్నది; ఆరెండుపర్వతములకును, దుర్గమంబయిన మార్గంబునబడునాలుగుయోజనంబులదూరంబుండును. అని. తాత్పర్యము.

తత స్తమ పృథిక్రమ్య వైద్యుతోనామ పర్వతః. ౩౩

సర్వకామఫలై ర్వృక్షై స్సర్వకాలమనోహరైః

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తమః=ఆసూర్యవర్ణవృతమునుగూడ; అతిక్రమ్య=దాటి; సర్వకామఫలైః=సమస్తములయిన కోరింబడుఫలములుగలవియు; సర్వకాలమనోహరైః=సమస్తకాలములందును రమణీయములైనవియునగు; వృక్షైః=చెట్లతో; యుక్తః (అధ్యాహృతము) = కూడినదగు; వైద్యుతోనామ= వైద్యుతమను పేరుగల;

పర్వతః=కొండ; అస్తి (అధ్యాహృతము)=కలదు.

అంత, ఆసూర్యవంతమనుపర్వతంబునకావల, కోరినఫలంబులన్నియునొసంగునవియు సమస్తకాలంబుల యందును రమణీయంబులనగు వృక్షంబులతోనొప్పచున్న వైద్యుతంబనుపర్వతంబున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర భుక్త్వా వరాహాణి మాలానిచ ఫలానిచ. ౩౪

మధూని పీత్వా ముఖ్యాని పరం గచ్ఛత వానరాః

టీక॥ వానరాః=వానరులారా! తత్ర=అవై ద్యుతపర్వతమనందు; వరాహాణి=ఉత్తములకుయోగ్యములయిన; మాలానిచ=గడ్డలను; ఫలానిచ=పండ్లను; భుక్త్వా=భక్షించి; ముఖ్యాని=శ్రేష్ఠములయిన; మధూని=తేనియలను; పీత్వా=త్రాగి; పరం= అవలిప్రదేశ

మును; గచ్ఛత = పొందుడు.

వానరులారా! అవైద్యుతగిరియందు, సర్వోత్తమములయిన ఫలములను భక్షించి, శ్రేష్ఠములయిన తేనియలం ద్రావియావలిప్రదేశమునకుబొందు.

అని, తాత్పర్యము.

౭౪౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

తత్ర నేత్రమనఃకాంతః కుంజరౌనామ పర్వతః. ౩౫

అగస్త్యభవనం యత్ర నిర్మితం విశ్వకర్మణా

టీక || యత్ర = ఎచట; విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మచేత; అగస్త్యభవనం = అగస్త్యునిగృహము; నిర్మితం = నిర్మించబడినదో; నః=అట్టి; నేత్రము = కన్నులకును మనస్సునకును ప్రాప్తమయినదగు; కుంజరౌనామ = కుంజరమనుషేయగల; పర్వతః = కొండ; తత్ర = అచట; అస్తి (అధ్యాపృతము) = కలదు. అచటఁ గన్నులకును మనంబునకును సంతోషంబు గలిగించునట్టి కుంజరమను పర్వతంబుగలదు; ఆపర్వతమునందెవి శ్వకర్మ యగస్త్య మహర్షికి గృహంబునిర్మించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర యోజన విస్తార ముచ్చితం దశయోజనమ్. ౩౬

శరణం కాంచనం దివ్యం నానారత్నవిభూషితమ్

టీక || తత్ర = అకుంజరపర్వతము; పరిమితమైనదియనగు; శరణం = గృహనందు; యోజనవిస్తారం = ఒకయోజనము; అస్తి (అధ్యాపృతము) = కలదు. ముచెడలుపుగలదియు; దశయోజనం = అకుంజర కైలంబున వగస్త్యమపదియోజనములు గలదియు; ఉచ్చితం = ఉన్నతమయినదియు; కాంచనం = ఉన్నతమయినదియు; కాంచనం = బంగారు వికారమయినదియు; దివ్యం = శ్రేష్ఠమును; నానారత్నవిభూషితం = విభరత్నంబులచేనలంకరింపబడి దివ్యంబైయుండును. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర భోగపతీనామ సర్పాణా మాలయా పురీ. ౩౭

విశాలత్యా దుర్ధర్షా సర్వతః పరిరక్షితా

రక్షితా సన్నై ఘోరై స్తీక్ష్ణదంష్ట్రై ర్మహాపిష్టైః. ౩౮

సర్పరాజో మహాప్రాజ్ఞో యస్యాం వసతి నానుకేః

టీక || తత్ర = అచట; యస్యాం = ఏపట్టణమందు; మహాప్రాజ్ఞః = మిక్కిలి

యుంబండితుండును; సర్పరాజః = పా
ములతోడునగు; వాసుకిః = వాసుకి; వ
సతి = ఉండునో; సా(అధ్యాహృత
ము) = అట్టి; విశాలకల్యాః = వెడలుపుల
యిన తొట్టికట్లుగలదియు; దుర్ధర్షా =
ఎదిరింప నలవిగానిదియు; సర్వతః =
అంతటను; పరిరక్షితా = కాపాడబడి
నదియు; ఘోరైః = భయంకరములు
ను; తీర్ణదంష్ట్రైః = కఠకులయినకోట
లుగలవియు; మహాపిష్టైః = అధికమ
యినవిషముగలవియునగు; పన్నగైః =
సర్పములచేత; రక్షితా = రక్షింపబడి
నదియు; సర్పాణాం = పాములకు; ఆ
లయా = ఉనికిపట్టునగు; భోగవతీనా

మ = భోగవతియను పేరుగల; పురీ = ప
ట్టణము; అస్తీ(అధ్యాహృతము) = క
లదు.

అంత నచట, సర్పనివానస్థలమయి
న భోగవతీనగరియుండును; ఆది, వి
శాలములయిన తొట్టికట్లుకల్గి, అంతట
ను భయంకరమయిన యాకారంబును
తీర్ణములయినకోటలును ఘోరమయిన
విషంబునుగల మహాసర్పంబులరక్షింప,
ఎట్టివారికిని బ్రవేశింప నలవిగానితై,
యుండును; అందు, మహాపండితుండగు
సర్పరాజు వాసుకి నివసించును.

అని, తాత్పర్యము.

నిర్భాయ మార్గితవ్యాచ సా చ భోగవతీపురీ. ౩౯

టీక॥ భవద్భిః(అధ్యాహృతము) =
మీచేత; నిర్భాయ = వెడలి; సా = ఆ;
భోగవతీపురీచ = భోగవతీపట్టణము
ను; మార్గితవ్యాచ = వెడకబడవల
సినదియు.

మీరలు, అగస్త్యభవనమునుండివె
లువడి, ఆభోగవతీనగరమునందును,
సీతాదేవిని వెడకవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ర చా నంతరా ధేశా యే కేచన సుసంవృతాః

టీక॥ తత్ర = అచట; కేచన = కొ
న్ని; సుసంవృతాః = మిక్కిలియునాచ్ఛా
దింపబడిన; అనంతరా = వ్యవధా
నములేనిచైన, సమీపంబున నున్నయను

ట; ధేశాః = ప్రదేశములు; యే(సం
తి) = ఏవిగలవో; తే(అధ్యాహృత
ము)చ = అవియు; మార్గితవ్యాచ = వె
డకబడవలసినవి.

మఱియు, అచటకి సమీపేంబునను సీతాదేవిని వెదకుడు.
న్న రహస్యప్రదేశములయందంతటను, అని, తాత్పర్యము.

తం చ దేశ మతీక్రమ్య మహా నృపభసంస్థితః. ౪౦
సర్వరత్నమయ శ్రీమా నృపభోనామ శర్వతః

టీక || తం=ఆ; దేశంచ = భోగ ర్వతః = కొండ; అ స్తి (అధ్యాహృత
వతీనగరప్రదేశమునుగూడ; అతిక్రమ్య= ము). = కలదు.
దాఁటి; మహా = గొప్పదియు; అభోగవతీనగరము సతిక్రమించిన
పభసంస్థితః = ఎద్దువలె నున్నదియు; విదప, సమస్తరత్నంబులతో నుండియు
సర్వరత్నమయః = సమస్తరత్నములు న్నదియు శ్రీమంతంబునగు వృషభాకా
అధికముగాఁగలిదియు; శ్రీమా = అ రమయిన ఋషభంబును నొకమహాప
ధికమయినకాంతిగలిదియునగు; ఋష ర్వతంబు గానబడును.
భోనామ = ఋషభమనుపేరుగల; ప అని, తాత్పర్యము.

గోశీర్ష కం పద్మకంచ హరిం శ్యామంచ చందనమ్. ౪౧
దివ్య ముత్పద్యతే యత్ర తచ్చైవా గ్నిసమప్రభమ్

టీక || యత్ర=విపర్యతమందు; గో వ్యం=శ్రేష్ఠమయిన; చందనం= శ్రీగు
శీర్ష కం = గోరోచనముతో సమానమ ధము; ఉత్పద్యతే=పుట్టుచున్నదో.
యినవన్నెగలిదియు; పద్మకంచ= తా అఋషభపర్వతమునందు, గోరో
మరపూరేకుతో సమానమైనవన్నెగలిది చనమువన్నెగలవి కమలదళవర్ణ ముగల
యు; హరిం= ఆకుపచ్చనివర్ణ ముగలిది వి హరితవర్ణ ముగలివి శ్యామలవర్ణ ము
యు; శ్యామంచ=నల్లనిదియు; యతే (అ గలివి నిప్పువలె నెఱ్ఱనివన్నెగలివి యిట్టి
ధ్యాహృతము) = ఏది; అగ్నిసమప్ర దివ్యములయిన చందనపుష్పములుపుట్టు
భం=నిప్పుతో సమానమయిన కాంతిగ ను. అని, తాత్పర్యము.
లదో; తచ్చైవ = అట్టిదియునగు; ది

నతు త చ్చందనం దృష్ట్వా సృష్ట్యం చ కదాచన. ౪౨

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౬౭

২৪০

టీక॥ భవద్భిః (అధ్యాత్మతము) = మాత్రము తాంకబడఁగూడదు.
 మీచేత; కదాచన = ఒకప్పుడును; త మీరలు, తిచందనముంజూచి, యొక
 తే = ఆ; చందనం = శ్రీగంధమును; దృ ప్పడును, ఎంతమాత్రము ముట్టుకొనవ
 ట్టా = చూచి; నతుస్సృష్టవ్యంబ = ఎంత లదు. అని, తాత్పర్యము.

రోహితానామ గంధర్వా ఘోరా రక్షంతి ద్వనమ్ •

టీక || ఘోరాః = భయంకరులయి
 న; రోహితానామ్ = రోహితుని
 ప్రసిద్ధులయిన; గంధర్వాః = గంధర్వు
 లు; తత్ = ఆ; వనం = చందనవనమును;
 రక్షంతి = కాపాడుదున్నారు.

తత్ర గంధర్వపతయః పంచ సూర్యసమప్రభాః. ౪౩

శ్రీలూపా గ్రామణి శిశువు శ్మశానము బయట నున్నప్పుడు.

టీక॥ తత్ర = అచట; సూర్యసమన్యతము) = కలరు.
 ప్రభాః = సూర్యునితో సమానమయిన అముషభ పర్వతమందు, సూర్యున
 కాంతిగల; శైలూషః = శైలూషుండు కుంబోలెఁ దేజంబుగలవారలు, శైలూ
 షుండును గ్రామణియు శిగ్రువును శు
 గ్రువును; శుభ్రః = శుభ్రుండును; త
 థా = అట్లు; బహురేవచ = బహువును అ
 ను; పంచ = అయిదుగురై న; గంధర్వప
 తయః = గంధర్వరాజులు; సంతి (అధ్యా

రవిసోమాగ్నివప్రమాం నివాసః పుణ్యకర్షణామ్. ౪౪

అంతే పృథివ్యా దుర్ధర్షా సత్ర స్వర్గజితః స్థితాః •

టీక॥ సః = ఆయుషభక్షైలము; రవిసోమాగ్నివృషాం = సూర్యునియొ

౬౬౮

కొలయు చంద్రుని యొక్కయు అగ్ని
యొక్కయు దేహమువరిటి దేహము
గల; పుణ్యకర్త డాం = పుణ్యముగలిగిం
చునట్టి కార్యములుగలవారలయొక్క;
నివాసః = ఉనికిపట్టు. పృథివ్యాః = భూ
మియొక్క; అంతే = నాశమునందు; దు
ర్ధర్మాః = దెనకరాని; స్వర్గజితః = స్వ
ర్గమునుజయించినట్టివారలు; తత్ర = ఆ
ఋషభ పర్వతమునందు; స్థితాః = ఉ
న్నారు.

పుణ్యకర్తములు గావించినవారలు,
కొందఱు సూర్యునకుంబోలెదేజస్సుగ
లవారలై, కొందఱు చంద్రునివలెవెలుం
గుచుకొందఱు అగ్నిప్రభులై, యష్పర్వ
తంబుననివాసముగానుందురు; ప్రలయ
కాలమున, స్వర్గాది పుణ్యలోకంబుల
సాధించిన మహాపురుషులు, ఇతరుల
కుం దేఱిచూడరాని తేజంబునవెలుంగు
చు, అఋషభ పర్వతంబుననుందురు.
అని, తాత్పర్యము.

తతఃపరం న వ స్సేవ్యః పితృలోక స్సుదారుణః. ౪౫

రాజధానీ యమ స్త్యేషా కష్టేన తమసా వృతా

టీక || తతఃపరం = అంతకన్ననా
వల; సుదారుణః = మిక్కిలియు భ
యంకరమయిన; పితృలోకః = పితృలో
కము; వః = మీకు; సేవ్యః = సేవింపదగి
నది; న = కాదు. ఏషా = ఇది; యమస్య =
యమునియొక్క; రాజధానీ = రా
జవీధు, లేక, ప్రధానః పట్టణము. కష్టే

న = సహింపరాని; తమసా = చీకటి
చేత; వృతా = చుట్టుబడినది.
అపి మృత మహాభయంకరంబగు పి
తృలోకంబు, అది యముని రాజధాని;
దుస్సహంబగు చీకటిచే బరివేష్టించఁ
బడియుండును గావున, మీకుఁబ్రవేశింపన
లవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతావదేవ యుష్మాభి ర్వీరా వానరపుంగవాః. ౪౬

శక్యం విచేతుం గంతుంవా నాతో గతిమతాం గతిః

టీక || ఏరాః = పరాక్రమశాలులర
యిన; వానరపుంగవాః = వానర శ్రే
లారా! ఏతావదేవ = ఇంతమాత్రమే;
యుష్మాభిః = మీచేత; విచేతుం = వె

దకుటకుగాని; గంతుంవా = పోవుట
కుంగాని; శక్యం = అలవియుగును. అ
తః = ఇటుపిమ్మటివలన; గతిమతాం =
అధికమయిన గమనము గలవారలకు;

శ్రీ మద్భాగవతము * కీర్తి-సాధకాండము. ౭౮

స ౪౧

గతిః = గమనము; స = లేదు.

పరాక్రమశాలురగువానరోత్తము ఎంతటిగమనశక్తి గలవారలకును బో
లారా! ఇంతదూరముమాత్రమే మీరు వనవకాశములేదు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వ మేత త్వమాలోక్య యచ్చా న్యదపి దృశ్యతే. ౪౭

గతిం విదిత్వా వై దేహ్య స్సర్వైవ త్తితు మర్హథ

టీక॥ యాయం (అధ్యాత్మశమ) = గతిం = స్థానమును; విదిత్వా = తెలి
మీరలు; ఏతత్ = దీని; సర్వ = సమస్త సీ; సన్నివర్తితుం = మఱుటకు; అర్హ
మును; సమాలోక్య = చూచి; అన్యథ = తగుదురు.

దపి = ఇతరమయినదిగూడ; యత్ = ఇప్పుడు నేను జెప్పిన స్థలములయం
ఏది; దృశ్యతే = కనబడుచున్నవో; త దును మఱియు నితరప్రదేశములయం

త్ (అధ్యాత్మశమ) చ = దానిగు దును, చక్కగా వెదకిచూచి, సీతాదే
డ; సమాలోక్య (అధ్యాత్మశమ) = వియన్న స్థానమునెరిగి మఱిరండు.
చూచి; వై దేహ్యః = సీతాదేవియొక్క; అని, తాత్పర్యము.

యస్తు మాసాన్నివృత్తో గ్రే దృష్టా నీతేతి వక్ష్యతి. ౪౮

మత్తుల్యచిభవో భోగై స్సుఖం స విహరిష్యతి

టీక॥ యస్తు = ఎవడైతే; మా ము) = కూడినవాడై; సుఖం = సుఖము
సాత్ = మాసముకన్నను; అగ్రే = ముందుగా; విహరిష్యతి = క్రీడింపగలడు.

దఱు; నివృత్తః = మఱిసేవాడై; “సీ ఎవ్వడు, మాసములో నే యిటు
తా = సీత; దృష్టా = చూడబడినది.” ఇ కువచ్చి, “కనబడినది సీతాదేవి” అని చె

తి = అని; వత్తుతి = చెప్పగలడు; సః = పునో, అతండు, నాతో సమానులుగా
అతండు; మత్తుల్యచిభవః = నాతో సమా నఖిలసంపదలుంగల్గి దివ్యభోగంబులను

నమయిన సంపదగలవాడై; భోగై = భవించుచు సుఖంబుగా విహరింపగల
భోగములతో; యుక్తః (అధ్యాత్మశ దు. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రియతరోనాస్తి మమ ప్రాణా ద్విశేషతః. ౪౯

కృతాపరాధో బహుశో మమ బంధు ర్భవిష్యతి

టీక॥ తతః=అతనికన్నను; మమ=కు; బంధుః=కన్ఱుడు; భవిష్యతి=కా-
నాకు; ప్రియతరః = మిక్కిలియుండు గలఁడు.
యుఁడైనవాఁడు; నాస్తి=లేఁడు. ప్రా సీతం జూచివచ్చినవానికన్నను నా
నాథ=ప్రాణముకన్నను; విశేషతః= కుఁబ్రియుండులేఁడు; నాజీవితంబుకన్న
విశేషించి; ప్రియతరః= మిక్కిలియుం మ నాకతంబధికఁడగును; అతఁడు, ఎ
బ్బియుండు. సః (అధ్యాహృతము) = స్మిగుపరాధములు గావించినవాఁడైన
అతఁడు; బహుశః = అనేకవిధములు ను, నాకువిశేషించిప్రియుంఁడైయుండు
గా; కృతాపరాధః= చేయబడినయ గలఁడు. అని, తాత్పర్యము.
పరాధము గలవాఁడైనను; మమ=నా

అమితబలప రాక్రమా భవంతో

విఫలగుణేషు కులేషు చప్రమాతాః. ౪౦

మనుజుపతిమతాం గుథా లభ్యం

తదధిగుణం పురుషార్థ మార్థధ్వజ్

టీక॥ భవంతః=మీరలు; అమితబ ర్థం = పురుషప్రయత్నమును; అరథ
లపరాక్రమాః=కొలందిలేని బలమును ధ్వం= చేయుండు.
పరాక్రమమునుగలవారలు. విఫలగుణే మీరలు, కొలంపిమీటినబలపరాక్ర
షు = అధికమయినగుణముగల; కులే మంబులుగలవారలు, శౌర్యవీర్యాది స
షు=వశములయందు; ప్రమాతాశ్చ= మస్తనద్గుణసంపన్నంబులగు వంశంబు
పుట్టినవారలును. యూయం (అధ్యా లజ్జనించినవార్తలు; సీతాదేవి లభించున
హృతము)=మీరలు; గుథా= ఎట్లు; ట్లు సమస్తవిధంబులం బ్రయత్నంబులు
మనుజుపతిమతాం= రాజపుత్రియగు గావింపుండు. అని, సుగ్రీవుండు వీలాది
సీతను; అథధ్వం=పొందుదురో; తథా వానరులతోఁజెప్పెను.
(అధ్యాహృతము) = ఎట్లు; తదధిగు అని, తాత్పర్యము.
ణం = రానికనుకూలమయిన; పురుషా

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,
కిష్కింధాకాండే, ఏకవత్సారింశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబనందు, కిష్కింధాకాండైకవత్సారింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

||౨||

ద్వివత్సారింశస్సర్గప్రారంభః.

అథ ప్రస్థావ్య సుగ్రీవ స్తాక్ హరీక్ దక్షిణాం చివమ
అబ్రవీ న్నేఘసంకాశం సుషేణంనామ యూధపమ. ౧

టీక అథ = అటుపిమ్మట; దక్షిణాం చివమ = దక్షిణపుదిక్కునుగూర్చి;	వాసింగూర్చి; అబ్రవీత్ = పలికెను.
స్తాక్ = ఆ; హరీక్ = వాసరులను; ఏదక్షిణదిశకుం బోలుచి, యంతమేఘమునకుం బోలె నల్లని యున్నతమయిన యాకారముగల సుషేణుడను వానరము = సుషేణుడని ప్రిసిద్ధుడయిన; యూధపం = సమూహమునుబాలించు, అని, తాత్పర్యము.	అట్లునుగ్రీవుండు నీలాదివానరులను దక్షిణదిశకుం బోలుచి, యంతమేఘమునకుం బోలె నల్లని యున్నతమయిన యాకారముగల సుషేణుడను వానర యూధపతింబుచి యిట్లనియె.

తారాయాః పితరం రాజా శ్వశురం భీమవిక్రమమ్
అబ్రవీ త్పౌంజలి ర్వాక్య మభిగమ్య ప్రణమ్యచ. ౨

టీక రాజా = వానరరాజున	భయంకరమైన పరాక్రమము గలవాఁడునగు; తం (అధ్యాపృతము) = ఆ
కృ-; పితరం = తండ్రియునుకావుననె;	సుషేణుని; అభిగమ్య = ఎదురొని
శ్వశురం = మామయు; భీమవిక్రమః = యు; ప్రణమ్యచ = నమస్కరించియు;	

పాంజలిః = మంచిచేమోడ్పుగలవాఁ కరమయిన పరాక్రమముగల సుషేను
డై; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = ని యొద్దకుఁబోయి యతనికినమస్కరిం
పలికెను.

వాసరరాజు సుగ్రీవుండు, తారకుం అని, తాత్పర్యము.
దండ్రీకాపునందనకుమామయగుభయం

మహర్షిపుత్రం మారీచ మర్చిష్ఠంతం మహాకపిమ్

“మరీచిపుత్రం మారీచమ్” ఇతిపాఠాంతరమ్.

వృతం కపివరై శూరై ర్మహేంద్రసదృశద్యుతిమ్. ౩

బుద్ధివిక్రమసంపన్నం వైనతేయసమద్యుతిమ్

మరీచిపుత్రా వ్రాచీచా నర్చిర్నాలా న్నహబలాః. ౪

ఋషిపుత్రాం శ్చ తాః సర్వాః ప్రతీచీ మాదిశ ద్విశమ్

టీక || సః (అధ్యాహృతము) = ఆ మారీచుండను; మహాకపిం = గొప్పవా
సుగ్రీవుండు; మహర్షిపుత్రం = పూ నరుని; అర్చిర్నాలాః = కిరణములయొ
జ్జ్వలదైనఋషియగు మరీచియొక్కొక్క. పక్షిగలవారలును ; మహాబ
డుకును; పాఠాంతరపక్షమందు, మరీ లాః=అధికమయినబలమువారలునగు;
చిపుత్రం = మరీచిమహర్షి కొడుకు మరీచిపుత్రాః = మరీచిమహర్షియొ
ను; అర్చిష్ఠంతం = అధికమయినకాం క్కొడుకులయిన; మారీచాః=మా
తిగలవాఁడును; శూరైః = వీరులగు; క రీచులనువానరులను; తాః=ఆ; ఋ
షివరైః=వానరోత్తములచేత; వృతం = షిపుత్రాః = మరీచిమహర్షియొక్కొ
చుట్టుబడినవాఁడును; మహేంద్రసదృశ ద్యుతిం=దేవేంద్రునితో సమానమయి
న కాంతిగలవాఁడును; బుద్ధివిక్రమసం కొడుకులను; సర్వాః చ= అందఱను;
పన్నం = బుద్ధితోను బరాక్రమముతో ప్రతీచీచిశం = పడమటిదిక్కునుగూ
నుం గూడినవాఁడును; వైనతేయసమ ద్వి; గంతుం (అధ్యాహృతము) = పో
ద్యుతిం = గరుత్మంతునితో సమానమ వుటకు; అదిశత్ = అజ్ఞాపించెను.
యినకాంతిగలవాఁడునగు; మారీచం = సుగ్రీవుండు, కాంతి మంతుండును
శూరులగు వాసరవీరులచేఁ బరివృతం
దును బుద్ధియుఁబరాక్రమంబును గల

శ్రీమద్రామాయణముః కిష్కింధాకాండము. ౭౭౩

స ౪౨

వాండును దేవేంద్రునకుంబోలె బరా	లకౌలునగువారల నతనితమ్ములను, ఇ
క్రమంబును గరుత్తంతునకుంబోలె వే	ట్లు మరీచికుసుమరులనందఱును, బడను
గంబును గలవాండునగు మరీచిమహా	టిదిశకుఁ బోనాజ్ఞాపించెను.
ముని పుత్రుఁడయిన శ్రేష్ఠునిమారీచు	అని, తాత్పర్యము.
ని, మఱియుఁ గాంతిమంతులు మహాబ	

ద్వాభ్యాం శతసహస్రాభ్యాం కపీనాం కపిసత్తమాః. ౫
సుషేణప్రముఖా యూయం వై దేహీం పరిమార్గత

టీక॥ కపిసత్తమాః= వానరశ్రేష్ఠు	హీం=సీతాదేవిని; పరిమార్గత= వెద
లారా! సుషేణప్రముఖాః= సుషేణుం	కుఁడు.
డు మొదలుగాఁగల; యూయం= మీ	వానరోత్తములారా! మీరలును మే
రు; కపీనాం=వానరులయొక్క; ద్వా	నిముందిమకొని రెండులక్షల వానరవీర
భ్యాం = రెండయిన; శతసహస్రా	లంగూడి, సీతాదేవిని వెదకుఁడు.
భ్యాం=లక్షలతో; సహితాః (అధ్యా	అని, తాత్పర్యము.
హృతము)= కూడినవారలయి; వైదే	

సురాష్ట్రాఽ సహదాష్ఠీకాఽ శూరాఽ భీమాం సైన్యైశ్చ ౬
స్థితాఽ జనపదా నృన్యా న్విపులాని పురాణిచ
పున్నాగగహనం కుక్షీం వకుళోద్ధాళకాకులమ్, ౭
తథా కేతకషండాంశ్చ మార్గధ్వం హరియాధపాః

టీక॥ హరియాధపాః = వానర	సమృద్ధములయిన; రమ్యాఽ= రమణీ
యాధములఁ బాలించునట్టి వారల	యములయిన; జనపదాఽ= గ్రామస
రా! సహదాష్ఠీకాఽ= బాష్ఠికదేశ	మూహములను; విపులాని= విశాలము
ముతోఁగూడిన; సురాష్ట్రాఽ= సురా	లయిన; పురాణిచ=పట్టణములను; పు
ష్ట్రదేశమును; తథైవ = అట్లే; భీ	న్నాగగహనం = పున్నాగవృక్షముల
మాఽ = భయంకరమయిన; శూ	వనమును; వకుళోద్ధాళకాకులం= పా
రాంశ్చ=శూరదేశమును; స్థితాఽ=	గడచెట్లచేతను విరిగిచెట్లచేతనునిండిన;

కుక్షిం=కుక్షి దేశమును; తథా=అట్లు; యిన రమణీయంబులగు గ్రామసమూ
కేతకషండాకచ = మొగిలి పొదలను; హములయందును విశాలంబులగు నగ
మార్గధ్వం = వెడకుండు. రంబులయందును పున్నాగ వనంబునం
వానర వీరులారా! సురాష్ట్రదేశ దునుబొగడచెట్లదేశను విరిగిచెట్లదేశ
మునందును బాష్టిక దేశము నందును నుండునుకుక్షి దేశమునందును ను
భయంకరములయిన శూరదేశమునం గిలి పొదల యందును, సీతాదేవి నన్నే
దును మఱియు సస్యాది సమృద్ధంబుల పింపుండు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యక్స్యోక్తోగమా శ్చైవ నద్య శ్శీతజలా శ్శివాః. ౮
తాపసానా మరణ్యాని కాంతారా గిరయశ్చ యే

టీక॥ ప్రత్యక్స్యోక్తోగమా= పడ వీవిగలవో; తత్రతత్ర (అధ్యాహృత
మేటివై పుప్రవాహమును బొందునట్టి; ము)=అచ్చటచ్చట; మార్గధ్వం (అధ్యా
శీతజలాః=చల్లనినీళ్లుగలవియు; శివాః= హృతము)=వెడకుండు.
మంగళకరంబులును; నద్యశ్చైవ=న పడవటితట్టు ప్రవహించునట్టి చల్ల
దులును; యాః సంతి (అధ్యాహృత నిజలంబులగల పావనంబులయిన నదు
ము)=వీవిగలవో; తాపసానాం=ఋ లను ఋష్యాశ్రమంబులను అరణ్యంబు
షలయొక్క; అరణ్యాని=అడవులును; లను పర్వతములనుబొంది యద్రోష
యానిసంతి(అధ్యాహృతము)= వీవిగ దేశంబులనంతటను సీతాదేవిని వెడకు
లవో; కాంతారాశ్చ=అడవులును; గిర యు. అని, తాత్పర్యము.
యశ్చ=పర్వతములును; యే(సంతి)=

తతః స్థలీం మరుప్రాయా మత్యుచ్చశిరస శ్శిలాః. ౯
గిరిజాలావృతాం దుర్గాం మార్గి త్వ పశ్చిమాంధికమ
తతః పశ్చిమ మాసాద్య సముద్రం ద్రవ్య మర్హథ. ౧౦
తిమి నక్రా యుత జు మక్షోభ్య మథ వానరాః

టీక॥ వానరాః=వానరులారా! త ర్జలప్రదేశప్రాణమయిన; స్థలీం =
తః=అటుపిమ్మట; మరుప్రాయాం=ని ధూమిని; అత్యుచ్చశిరసః=మిక్కిలియు

సున్నతములయిన శిఖరములగలఁ శి
లాః=తాళ్లను, పశ్చిమములనటఁ గిరి
జలవృత్తాం= పర్వతసమూహముల
చేఁజుట్టుచుండియు; గుర్గాం=పొందఁ
గుండనిదియునగు; పశ్చిమాంధికం= ప
డచుటిదిక్కును; మార్గి త్వా=వెదకిత
తః=అంత; పశ్చిమం= పడచుటిదిక్కు
నందున్న; సముద్రం= సముద్రమును;
అపావ్యం=చేరి; అశ్వి=పిమ్మట; తిమి
క్రాయితజలం, తిమి= నూలుయొజిన
ముల పొడవుగలచేఁపలతోను, నక్ర=
మొసళ్లతోను, అయ్యత = కూడిన, బ
లం=నీళ్లుగలదియు; అశ్వోభ్యం=కల

తపెట్టరానిదియునగు; తప(అధ్యాత్మ)
తము)=అసముద్రమును; ద్రప్తుం=చూ
చుటకు; అర్హత=తగుదురు.

వాసకూరా! అంశమిసునిర్జలప్రా
యములయిన భూములయందును మి
క్కిలియునున్నతములయిన శిఖరములు
గలకొండలయందును, కట్టు పెక్కుప
ర్వతములతోఁగూడి సునరింపనలవిగా
ని పశ్చిమదిశనంతటనువెదకి, యంతరి
మిమత్స్వంబులతోను మొసళ్లతోనుం
గూడి భయంకరమైనదియు సతిగంధీర
మునగు పశ్చిమసముద్రమును జూడంగ
లరు. అని, తాత్పర్యము.

తతః కేతకషండేషు తమాలగహనేషుచ. ౧౦
కపయో ఎహరివ్యంతి వారికేళ వనేషుచ

టీక॥ తతః=అచట; కపయః=వా
నరులు; కేతకషండేషు=మొగిలిపొదల
యందును; తమాలగహనేషుచ=చీక
టిచెట్లవనముల యందును; వారికేళవ
నేషుచ = కొద్దైనచెట్లవనములయందు
ను; విహరివ్యంతి=క్రిడింపంగలరు.

అసముద్రదీపంబున మిసరిజనులయు
నవానరులు మొగిలి పొదల యందును
తమాలవనంబులయందు వారికేళవనం
బులయందు, వేడుక మెయి విహరింపం
గలరు. అని, తాత్పర్యము.

త్వత్ర సీతాంబ మార్గధ్వం నిలయం రావణస్థిత. ౧౧
వేలాతటనివిష్టేషు పర్వతేషు వనేషుచ

టీక॥ త్వత్ర = అచట; వేలాతటనివి
ష్టేషు=చెలియలికట్టయొద్దన నుండున
ట్టి; పర్వతేషు=కొండలయందును; వనే
షుచ= అడవులయందును; సీతాంబ=

సీతను; రావణస్య=రావణునియొక్క; తంబులయందును వనంబుల యందును
నిలయుంచ=ఉనికిపట్టును; మార్గధ్వం= రావణుని నివాసమును సీతాదేవిని
వెదకుండు. జక్కగా నన్వేషింపుండు.

అచట సముద్రతీరంబుననున్న పర్వ అని, తాత్పర్యము.

మొరచీపత్తనంచైవ రమ్యంచైవ జటిపురమ్. ౧౩

అవంతీ మంగలోపాంచ తథా చాలక్షితం వనమ్

రాష్ట్రాణిచ విశాలాని పతనాని తత స్తతః. ౧౪

టీక॥ మొరచీపత్తనంచైవ=మొరచి లయిన; రాష్ట్రాణిచ=దేశములను; ప
యనుపట్టణమును; రమ్యం=సుందరమ త్తనాని = పట్టణములను; తత స్తతః=
యిన; జటిపురంచైవ = జటియనుపట్ట అచటచట; మార్గధ్వం (అధ్యావృత
ణమును; అవంతీం= అవంతీపురమును ము)=వెదకుండు.
(తూర్పుదిశయం దుదాహరింపఁబడిన మొరచీ పట్టణమును రమణీయమ
యవంతివేలు, ఇది వేలునియొలుంగునది); యిన జటిపగరమును అవంతీపురమును
అంగలోపాంచ= అంగలోపయనునగ అంగలోపానగరియు అలక్షితం బను
రమును; తథా=అట్లు; అలక్షితం=అ నరణ్యంబును మఱియు నితరములయిన
అలక్షితమనునట్టి (ఏవనమందుఁ బ్రవేశిం దేశములను రాజధానులును బొంది
చినజనులు వనము దట్టముగానుండుట యాయా ప్రదేశంబులం దంతటను సీ
వలనఁగనఁబడరో, అదియలక్షితము); తాదేవిని రావణుని వెదకుండు.
వనంచ=అడవిని; విశాలాని=వెడలుపు అని, తాత్పర్యము.

సింధుసాగరయో శ్చైవ సంగమే తత్ర పర్వతః

మహాః హేమ గిరి ర్నామ శతశృంగో మహాద్రుమః. ౧౫

టీక॥ తత్ర=ఆ; సింధుసాగరయో= గః= సూటుశిఖరములుగలదియు; మహా
సింధునదము యొక్కయు సముద్రము ద్రుమః= గొప్పబృహత్ములుగలదియున
యొక్కయు; సంగమే చైవ=చేరికయం గు; హేమగిరిర్నామ= హేమగిరి(బం
దును; మహాః=గొప్పదియు; శతశృంగ గాఢకొండ)యను పేరుగల; పర్వతః=

కొండ; అస్తి (అధ్యాహృతము) = కల్పి యత్సున్నతములగు వృక్షములతో
లదు.

సింధునదము సముద్రములోఁ గలిగియున్న హేమగిరియను గొప్పప
యస్థలమునందు నూఱుశిఖరములు గల అని, తాత్పర్యము.

తస్య ప్రత్యేక రమ్యేషు సింహాః పక్షగమః స్థితాః
తిమిమత్యగజాంత్రేచ సీదా న్యారోపయంతి తే. ౧౬

టీక || తస్య = అహేమగిరియొక్క; రోపయంతి = పొందించుచున్నవి.
రమ్యేషు = సుందరములయిన; ప్రత్యేక రమణీయములగు సాహేమగిరి స
షు = నైతములయందు; పక్షగమః = తములయందు యెక్కలుగల సింహం
యొక్కలచేబోవునట్టి; సింహాః = సింహ బులుగలవు; అని, సముద్రంబునందలి
ములు; స్థితాః = ఉన్నవి. తే = అవి; తిమి మిమత్యంబులను గజంబులను ఎత్తుకొ
మత్యగజాంత్రేచ = తిమియనునూఱు సిపియి తమగూండలకెట్లుచుండును.
యోజనములనిడుపుగలచేపలను ఏను అని, తాత్పర్యము.
గులనుగూడ; సీదాని = గూండ్లు; ఆ

తాని సీదాని సింహానాం గిరిశృంగగతా శ్చ యే
దృప్తా స్తృప్తాశ్చ మాతంగా ప్రాయదగ్ధవనిస్సవ్యాః. ౧౭
విజరంతి విశాలే స్థితౌ తోయపూర్ణే సమంతతః

టీక || సమంతతః = అంతటను; తో గ్వవనిస్సవ్యాః = మేఘగర్జనమువంటి
యపూర్ణే = జలములచేరిండిన; విశాలే గర్జనగలవియునగు; మాతంగా = ఏ
లే = విస్తీర్ణమయిన; అస్థితౌ = ఈ స నుంగులు; సింహానాం = సింహములయొ
ర్వతమునందు; గిరిశృంగగతాశ్చ = ప క్క; తాని = ఆ; సీదాని = గూండ్లు; వి
ర్వతశిఖరమునొందినవి; యే (సంతి) = చరంతి = పొందుచుండును.
ఏవిగలవో; తే (అధ్యాహృతము) = చుట్టును జలములచేఁ బరివేష్టితంబు
అ; దృప్తాః = గర్జించినవియు; తృప్తా యిన యాహేమగిరి శిఖరంబుననున్న
శ్చ = తృప్తివొందినవియు; తోయద మేఘద్వనివంటి ధ్వనిగలవియు తృప్తి

౧౧౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

నొందిమడించియున్నదియునగు నేను శంబులందు, నిర్భయంబుగాగంధరించు గుఱి, నాసింహములగూండ్లున్న ప్రదేశము. అని, తాత్పర్యము.

తస్య శృంగం దివస్పర్శం కాంచనం చిత్రపాపదపమ్. ౧౮
సర్వ మాశు విచేతవ్యం కపిభిః కామరూపిభిః

<p>టీక దివస్పర్శం=ఆకాశమునుదాఁకునదియు; కాంచనం= బంగారువికారంబును; చిత్రపాదపం=చిత్రవర్ణములయిన చెట్లుగలదియునగు; తస్య= ఆ హేమగిరియొక్క; శృంగం= శిఖరమును; సర్వం=సమస్తమును; కామరూపిభిః=ఇచ్చాధీనముగు రూపముగల; కపిభిః=వానరులయిన; భవద్భిః (అధ్యాత్మ్యము)=మీచేత; ఆశు = శీఘ్రము</p>	<p>గా; విచేతవ్యం=వెదకఁబడవలయును. ఔన్నత్యంబుచేసింగిమట్టుచున్నది యుం గాంచనమయంబులను బుష్పితంబులగుటను జిత్రవర్ణంబులయిన వృక్షంబులగులవియునగు నాహేమగిరిశిఖరంబులందంతటను, కామరూపులగు మీరలు, జాగుసేయక చక్కగా జానకి నన్వేషింపుడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కోటిం తత్ర సముద్రేతు కాంచనీ శతయోజనామ్. ౧౯
దుర్ధర్షాం పారియాత్రస్య గతాం ద్రక్ష్యథ వానరః

<p>టీక వానరాః = వానరులారా! తత్ర=ఆ; సముద్రేతు=సముద్రమునందే; గతాం = పొందినదియు; కాంచనీం=బంగారు వికారమయినదియు; శతయోజనాం = నూలుయోజనములుగలదియు; దుర్ధర్షాం = చూడనలవిగానిదియునగు; పారియాత్రస్య = పారియాత్రపర్వతముయొక్క; కోటిం=శి</p>	<p>ఖరమును; ద్రక్ష్యథ=చూడఁగలరు. వానరులారా! సముద్రమునఁగొంతదవ్వరిగిన పిదప, సముద్రమధ్యంబున నున్నదియుం గాంచనమయంబున నూలుయోజనంబుల విస్తారముగలదియుండే జోతశయంబునందేసి చూడనలవిగానిదియునగు పారియాత్రశిఖరంబుం జూడఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కోట్యై స్తత్ర చతుర్వింశ ద్గంధర్వాణాం తరస్సీనామ్. ౨౦

వసం త్యగ్నినికాశానాం ఘోరాణాం కామరూపిణామ్

టీక || తత్ర = ఆపారియాత్రశిఖర నాలుగు; వసంతి = ఉన్నవి.
మునందు; తరస్వినాం = బలవంతులు ఆ పారియాత్రశిఖరంబున, బలవం
ను; అగ్నినికాశానాం = నిప్పుతో సమా తులను అగ్నివలె మిక్కిలియు తీక్షణు
నులును; ఘోరాణాం = భయంకరులు ను భయంకరాకారులును గామరూపు
ను; కామరూపిణాం = ఇచ్చాధీనమయి లునగు గంధర్వులు ఇరువది నాలుగు
న రూపముగలవారలునగు; గంధర్వా కోట్లమంది నివసించుచున్నారు.
ణాం = గంధర్వులయొక్క; కోట్యః = అని, తాత్పర్యము.
నూలులక్షలు; చతుర్వింశత్ = యిరువది

పావకార్చిః ప్రతీకాశా స్సమవేతా స్సహస్రశః. ౨౦
నాత్యాసాదయితవ్యాస్తే వానరై ర్భీమవిక్రమైః

టీక || పావకార్చిః ప్రతీకాశాః = రలుకారు.
అగ్నిజ్వాలలతో సమానులును; సహస్ర శః = వేనవేలుగా; సమవేతాః = కూ
డుకొనియున్నవారలునగు; తే = ఆగం యుందురు; కావునవానరులలో భయం
ధర్వులు; భీమవిక్రమైః = భయంకర కరపరాక్రములగువారలుగూడ, వారల
మయిన పరాక్రమముగల; వానరైః = సమీపంబునకు బోరాడు.
వానరులచేత; అత్యాసాదయితవ్యాస్తే అని, తాత్పర్యము.
న = మిక్కిలియు సమీపించదగినవా

నాదేయం చ ఫలం తస్మా ద్దేశా త్రించి స్త్వవంగమైః. ౨౧

టీక || స్త్వవంగమైః = వానరులచేత; వందగినదికాదు.
తస్మాత్ = ఆ; దేశాత్ = ప్రదేశము మఱియే, అచ్చటనుండి, ఫలము
నుండి; ఫలంచ = పండుగూడ; కైచిత్ = లుగూడ కొంచెమైనను వానరులు కో
కొంచెమయినను; నాదేయం = గ్రహిం యరాదు. అని, తాత్పర్యము.

దురాసదా హి తే వీరా స్సత్త్వవంతో మహాబలాః

ఫలమూలాని తే తత్ర రక్షంతే భీమవిక్రమాః. ౨౩

టీక॥ హి=ఏలయనఁగా; తత్ర=ఆ ర్షులు; ఫలమూలాని=పడ్డనుగడ్డలను; పారియ్యత్రపర్వతము నందు; దురాస రక్షంతే=కాపాడుచున్నారు. దాః=చెనక రానివారలును; వీరాః= ఏలయనఁగా, సమీపింప నలవిగాని శూరులును; సత్త్వవంతః=అధికమ వారలును శూరులును ధైర్యవంతులును యినధైర్యము గలవారలును; మహాబ మహాబలశాలులును భయంకరమయిన లాః=అధికమయిన బలము గలవారలు విక్రమముగలవారలును ప్రసిద్ధులయి ను; భీమవిక్రమాః=భయంకర న యాగంధర్వులు, ఆ ఫారియ్యత్రశిఖ మయిన పరాక్రమము గలవారలున రమునందలి ఫలమూలంబులకుఁ గావలి గు; తే=ప్రసిద్ధులయిన; తే=ఆగంధ యున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర యత్నశ్చ కర్తవ్యో మార్గితవ్యావ జానకీ

స హి తేభ్యో భయం కించి త్కపిత్వ మనువర్తతామ్. ౨౪

టీక॥ తత్ర=అచట; యత్నశ్చ=ప్ర గదా! యత్నమును; కర్తవ్యశ్చ=చేయఁబడ అచటఫలమూలంబులు మట్టుకొనక వలసినదియు; జానకీ=సీత; మార్గిత జాగ్రత్తగా ప్రయత్నముచేసి, సీతా వ్యావ=వెదకఁబడవలసినదియు. కపి చేవినివెదకవలెను; వానరులకుం దగిన త్వం=వానరధర్మమును; అనువర్త రీతిని మీరుమెలంగుదురేని మీకు ఆగం తాం=వెంటఁబడువారలకు; తేభ్యః= ధర్వులవలనఁ గొంచెమైనను భయము ఆగంధర్వులవలన; భయం=వెఱపు; లేదు. అని, తాత్పర్యము. కించిత్=కొంచెమైనను; సహి=లేదు

తత్ర వైదూర్యవర్ణాభో వజ్రసంస్థానసంస్థితః

నానాద్రుమలతాక్లిగో వజ్రోనామ మహాగిరిః. ౨౫

టీక॥ తత్ర=ఆనముద్రమునందు; వైదూర్యవర్ణాభః=వైదూర్యముయొ

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కి-ంధాకాండము. ౭౦

స ౪౨

కూ-వన్నెవంటి కాంతిగలదియు; వజ్రము) = కలదు.
 సంస్థానసంస్థితః = వజ్రముయొక్క అసముద్రంబున మణియుఁ గొంత
 యునికివంటి యేనికిగలదియు; నానా దూరంబుపొఁగా, వైడూర్యమణివంటి
 దుష్టమలతాకీర్ణః = నానావిధములయి కాంతిగలదియు వజ్రరత్నమువలె సతి
 నవృక్షములచేతను తీగలచేతను వ్యా కఠినంబును నానావిధములయిన వృక్ష
 పింపఁ బడినదియునగు; వజ్రోనామ = లతల నిండియుండునదియునగు వజ్రమ
 వజ్రమని ప్రసిద్ధమయిన; మహాగిః = నుమహాపర్వతంబు కనఁబడును.
 గొప్పపర్వతము; అస్తి (అధ్యాహృత లని, తాత్పర్యము.

శ్రీమాన్ సముదిత స్తత్ర యోజనానాం శతం సమమ్

టీక || తత్ర = అసముద్రమునందు; శ్రీ స్మరమయినది.
 మాన్ = అధికమయిన కాంతిగల; సః (అ శ్రీమంతంబగు నావజ్జిరి, సమము
 ధ్యాహృతము) = అవజ్జిరి; సమం = స గా నూఱుయోజనంబులున్నతంబైయుం
 రిగా; యోజనానాం = యోజనముల దును. అని, తాత్పర్యము.
 యొక్క; శతం = నూఱు; సముదితః = ఉ

గుహా స్తత్ర విచేతవ్యాః ప్రయత్నేన ప్లవంగమాః. ౨౧

టీక || ప్లవంగమాః = వానరుల! వానరులారా! ఆవజ్జిపర్వతముగు
 రాతత్ర = అపర్వతమునందు; గుహాః = హలయందుఁ బ్రయత్నపూర్వకంబుగా
 గుహలు; ప్రయత్నేన = యత్నముచే సీతాదేవిని వెదకవలెను.
 త్ర; విచేతవ్యాః = వెదకఁబడవలయును. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్భుగే సముద్రస్య చక్రవాన్నామ పర్వతః
 తత్ర చక్రం సహస్రారం నిర్మితం విశ్వకర్తృణా. ౨౨

టీక || సముద్రస్య = సముద్రము పేరుగల; పర్వతః = కొండ; అస్తి (అ
 యొక్క; చతుర్భుగే = నాలవభాగము ధ్యాహృతము) = కలదు. తత్ర = అప
 నందు; చక్రవాన్నామ = చక్రవంతము ర్వతమందు; విశ్వకర్తృణా = విశ్వకర్త

చేత; సహస్రారం = వేయియాకులుగ
ల; చక్రం = చక్రాయుధము; నిర్మితం =
చేయఁబడినది.

అంత, సముద్రంబున మూడు భా
గములు కడచినపిదప, జక్రవంతమును

నొక పర్వతంబుగలదు; అందు, మున్ను
విశ్వకర్త వేయియరములుగల చక్రా
యుధంబును నిర్మించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ర పంచజనం హత్వా హయగ్రీవం చ దానవమ్
ఆజహర తత శ్చక్రం శంఖంచ పురుషోత్తమః. ౨౮

టీక || తత్ర = ఆచక్రవత్పర్వతము
నందు; పురుషోత్తమః = విష్ణువు; హ
యగ్రీవం = హయగ్రీవుఁడను; దాన
వంచ = దానవుని; పంచజనం = పం
జనుఁడను దానవుని; హత్వా = వధించి;
తతః = వారలవలన; చక్రం = చక్ర
మును; శంఖంచ = శంఖమును; ఆజహ
ర = గ్రహించెను.

ఆచక్రవ త్పర్వతమునందె, పూర్వ
మువిష్ణువు ఒకానొక దేవాసుర యు
ద్ధంబునఁ బురుషోత్తమరూపంబున న
వతరించి, చక్రరక్షకుఁడైన హయగ్రీ
వుఁడను దానవునివధించి చక్రంబును,
పంచజనుండను దానవు వధించి యతని
యస్థియయిన పాంచజన్యంబును శంఖం
బును, గ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సానుషు చిత్రేషు విశాలాసు గుహాసుచ

రావణ స్సహవై దేవ్యే మార్గితవ్యే నైత నైతః. ౨౯

టీక|| తస్య = ఆచక్రవత్పర్వతముయొ
క్క; చిత్రేషు = చిత్రవణములయిన,
తేక, ఆశ్చర్యకరములయిన; సానుషు =
నైత్తములయందును; విశాలాసు = వెడ
లుపులయిన; గుహాసుచ = గుహలయం
దును; తత నైతః = ఆచటచట; రావ
ణః = రావణుఁడు; వై దేవ్యే సహ = నీ

తతోఁగూడ; మార్గితవ్యః = వెదకఁబడ
వలెను.

ఆచక్రవత్పర్వతమునందు, జిత్రము
లయిన నైత్తములయందును విశాలము
లయిన గుహలయందును, రావణుని నీ
తనువెదకవలెను. అని, తాత్పర్యము.

యోజనానాం తత క్షుద్ధి ర్వరాహానామ పర్వతః

సువర్ణశృంగ స్ఫుశ్రీమా నగాధే వరుణాలయే. ౩౦

టీక॥ తతః = అట్లున్నట్లు; యోజ వరాహానామ = వరాహమును; పర్వ నానాం = యోజనములయొక్క; వప్తి = తః = కొండ; అస్తి (అధ్యాహృతము) = అటువది; గంతవ్యా (అధ్యాహృత ము) = పొందఁబడవలసినది. అగాధే = అపిన్నట్లు, నటువది యోజనంబుల లోతుగల; వరుణాలయే = సముద్రము దూరంబునందు, అగాధంబగుసముద్రం నందు; సువర్ణశృంగః = బంగారుశిఖర బున, బంగారుశిఖరంబులుగఁగి మహా ములుగలదియు; సుశ్రీమా = మిక్కిలి తేజంబుతో వెలుంగుడున్న వరాహ ప యునధికమయిన కాంతిగలదియునగు; ర్వతంబున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర ప్రాగ్జ్యోతిషంనామ జాతరూపమయం పురమ్
యస్మి న్వసతి దుష్టాత్తా నరకోనామ దానవః. ౩౧

టీక॥ తత్ర = ఆవరాహపర్వతము రుగల; పురం = పట్టణము; అస్తి (అధ్యా నందు; యస్మిన్ = దేనియందు; దుష్టా హృతము) = కలదు. తా = చెడ్డబుద్ధిగల; నరకోనామ = న అవ్వరాహ పర్వతంబున, గాంధ రకుండనిప్రసిద్ధుండైన; దానవః = దా నమయమయిన ప్రాగ్జ్యోతిషంబనునగ నవుడు; వసతి = ఉన్నాడో; తత్ (అ రంబుగలదు; అప్పురంబునందు, దురా ధ్యాహృతము) = అట్టి; జాతరూపమ త్తుండగునర కాసురుండు నివసించును. యం = బంగారువికారమయిన; ప్రా అని, తాత్పర్యము. గ్జ్యోతిషంనామ = ప్రాగ్జ్యోతిషమను పే

తత్ర సానుషు చిత్రేషు విశాలాసు గుహాసుచ
రావణ స్సహవై దేహ్య మార్గితవ్య స్రతస్తతః. ౩౨

టీక॥ తత్ర = ఆవరాహగిరియం బాసు = వెడల్పులయిన; గుహాసుచ = దు; చిత్రేషు = ఆశ్చర్యకరములయిన; గుహలయందును; తతస్తతః = అచట సానుషు = నెత్తములయందును; విశా చట; రావణః = రావణుండు; వై దేహ్య

సహ = సీతాదేవతఁగూడ; మార్గిత | లయిన సానువులయందును విశాలంబు
వ్యో = వెదకఁబడవలెను. | లగుగుహలయందును రావణుని సీతా
ఆవరాహగిరియందు, అద్భుతము | దేవిని వెదకవలెను. అని, తాత్పర్యము.

త మతిక్రమ్య శ్రేలేంద్రం కాంచనాంతరనిర్దరః
పర్వత స్సర్వసౌవర్ణో ధారాప్రసవణాయుతః. ౩౩

టీక॥ తం=ఆ; శ్రేలేంద్రం=పర్వత | యేర్లతోఁ గూడినదియు, అగు; పేర్వ
శ్రేష్ఠమయినవరాహగిరిని; అతిక్రమ్య = తం=కోండ; ఆ స్త్రీ(అధ్యాహృతము) =
దాటి; కాంచనాంతరనిర్దరః = బంగా | కలదు.
రువికారములయినలోపలిప్రదేశములు | అష్టరాహగిరి నతిక్రమించిన పిద
గల గుహలుగలదియు; సర్వసౌవర్ణః = పఁ, గాంచనమయములయిన యంతర
సమస్తమునుబంగారు వికారమయినది | ప్రదేశములుగల గుహలతో నొప్పుచు
యు; ధారాప్రసవణాయుతః = జల | స్పదియు సర్వమును గాంచన మయం
ధారలతోను నెలయేర్లతోనుగూడినది | బును నెలయేర్లతోఁ గూడినదియునగు
యు, లేక, ధారారూపములయిననెల | నొక మహాపర్వతంబున్నది. అని, తా.

తం గజాశ్చ వరాహాశ్చ సింహవ్యాఘ్రాశ్చ సర్వతః
అభిగర్జంతి సతతం తేన శబ్దేన దృశ్యాః. ౩౪

టీక॥ తేన=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత, | చున్నవి.
తమధ్వనిచేఁబుట్టిన ప్రతిధ్వనిచేత నను | అందు, వీనుంగులును వరాహంబు
ట; దృశ్యాః = గర్జించిన; గజాశ్చ = లును సింహంబులునుకార్జులంబులును,
వీనుంగులును; వరాహాశ్చ = పందులు | దమధ్వనికేగల్గిన ప్రతిధ్వనివిని గర్జించి
ను; సింహవ్యాఘ్రాశ్చ = సింహములు | ననై, యెల్లప్పుడును, అందుకుబదులు
ను బులులును; సర్వతః = అన్నియు; గాగర్జించుచునే యుండును.
తం=ఆపర్వతమునుగూర్చి; సతతం = అని, తాత్పర్యము.
ఎల్లప్పుడును; అభిగర్జంతి = గర్జించు

యస్మిన్ స్థాని హయ శ్రీమాన్ నృహేంద్రః పాకశాసనః
అభిషిక్త స్సురై రాజా మేఘవాన్నామ పర్వతః. ౩౫

టీక॥ యస్మిన్=ఏ పర్వతమునందు; తము)=అది; మేఘవాన్నామ= మేఘ
శ్రీమాన్= అధికమయిన కాంతిగలవాడు. వంతమని ప్రసిద్ధమయిన; పర్వతః =
దును, లేక, సర్వాధికుండును; పాకశా= కొండ.
సనః=పాకుండను రాక్షసుని జంపినవాడు ఆ పర్వతమునందె శ్రీమంతుండును
దును; హరిహయః=పింగళవర్ణములయిన పింగళ వర్ణములయిన గుఱ్ఱములుగల
న గుఱ్ఱములుగలవాడనుగు; మహేం= వాడును బాకాసురు వధించినవాడు
ద్యః=దేవేంద్రుడు; సురైః= దేవతల నగుదేవేంద్రునకు, సురలు, దేవరాజ్య
చేత; రాజా=రాజుగా; అభిషిక్తః=అ మునకుం బట్టాభిషేకముచేసిరి; అదిమీ
భిషేకింపబడినాడో; సః(అధ్యాపృ ఘవంతమనబడును. అని, తాత్పర్యము.

త మత్రిక్రవ్య శ్రేణేంద్రం మహేంద్రపరిపాలితమ్
షష్ఠిం గిరిసహస్రాణి కాంచనాని గమిష్యథ. ౩౬
తరుణాదిత్యవర్ణాని భ్రాజమానాని సర్వతః
జాతరూపమయై ర్వృక్షై శ్శోభితాని సుప్రసిప్తైః. ౩౭

టీక॥ యాయం(అధ్యాపృతము)= రువికారములయిన; వృక్షైః= చెట్లచే
మీరు; మహేంద్రపరిపాలితం= దే త; శోభితాని = ప్రకాశించుచున్నవి
వేంద్రునిచే రక్షింపబడిన; తం= ఆ; యు; కాంచనాని=బంగారువికారము
శ్రేణేంద్రం = పర్వతశ్రేణుమయిన మేఘ లునగు; షష్ఠిం=అణువదియయిన; గిరి
వంతమను; అత్రిక్రవ్య=దాటి; తరు సహస్రాణి = పర్వతములమొక్కవేల
ణాదిత్యవర్ణాని = లేతసూర్యునివన్నె సు; గమిష్యథ = పొందగలరు.
వంటివన్నెగలవియు; సర్వతః= అంత మీరు, దేవేంద్రునిచే సురక్షితంబు
టను; భ్రాజమానాని = ప్రకాశించుచు గు నామేఘవత్పర్వతంబు నత్రిక్రమించి
న్నవియు; సుప్రసిప్తైః = చక్క-గాం యాపిమ్మట, బాలసూర్యవర్ణంబులయి
బూచిన; జాతరూపమయైః = బంగారువంటి బంబులయి యంతటం దేజరిల్లుచున్నవియుం ఁక

గాఁబుప్పితంబులగు బంగారువృక్షంబు ములనగు నటువదివేలపర్వతములంబూ
లచే నొప్పుచున్నవియుఁ గాంచనములు కలగలరు. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం మధ్యే స్థితో రాజా మేరు రుత్తరపర్వతః
ఆదిత్యేన ప్రసన్నేన శైలోః దత్తవరః పురా. ౩౨.

టీక॥ తేషాం = అపర్వతములయొక్క; మధ్యే = నడుమను; రాజా = రాజు
యిన; ఉత్తరపర్వతః = శ్రేష్ఠమయిన కొండయగు; మేరుః = మేరుపర్వతము
(మామధ్యస్థితమేరుపుకన్న ఈసావర్తి మేరుపర్వతంబున్నది; మున్నసూర్యుం
మేరుపుభిన్నము); స్థితః = ఉన్నది. పురా = మున్ను; శైలిః = మేరుపర్వతము; రంబానంగెను. అని, తాత్పర్యము.
ప్రసన్నేన = అనుగ్రహించిన; ఆదిత్యే

తేనైవ ముక్త శైలేంద్ర స్సర్వవీవ త్వదాశ్రయః
మత్ప్రసాదా ద్భవిష్యంతి దివా నక్తం చ కాంచనాః. ౩౩
త్యయి యేచాపి వత్స్యంతి దేవగంధర్వదానవాః
తే భవిష్యంతి రక్తాశ్చ ప్రభయా కాంచనప్రభాః. ౪౦

టీక॥ తేన = అసూర్యునిచేత; శైలేంద్రః = దేవతలను గంధర్వులను దానవులను;
ద్రుః = పర్వత రాజమయిన మేరుపర్వత వత్స్యంతి = ఉండఁగలరో; తేచాపి =
ము; “మత్ప్రసాదాత్ = నాయనుగ్రహమువలన; త్వదాశ్రయః = నీవు ఆశ్రయ వారలుగూడ; ప్రభయా = కాంతిచేత; ర
ముగలవి; సర్వే = అన్నియు; దివా = పగ క్తాశ్చ = ఎఱ్ఱవివారలును; కాంచనప్ర
ముగలవి; నక్తం = రాత్రియందును; భాః = బంగారుయొక్క కాంతివంటి
టియందును; నక్తం = రాత్రియందును; కాంతిగలవారలును; భవిష్యంతి = కా
కాంచనాః = బంగారువికారములు; భవిష్యంతి = కాఁగలరు.” ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పబ
దు; యేవ; దేవగంధర్వదానవాః = డినది.
“నాయనుగ్రహంబునందేని నీయం

దున్నవృక్షశిలాదలస్నియు దేయించువ
లును గాంచనమయంబులై యుండఁగల
వు; మఱియునీయందునివసించువారలు
దేవతలుగాని గంధర్వులుగాని దానవు
లుగాని యెవ్వరుగలరో, వార లంద

ఱు, రక్షవర్ణులు కాంచనప్రభులు
యుండఁగలరు." అని, సూర్యుండు, అ
ష్టేరుపర్వతంబునకువరంబొసంగెను.
అని, తాత్పర్యము.

విశ్వే దేవాశ్చ మరుతో వసవశ్చ దివాకరః
అగమ్య పశ్చిమాం సంధ్యాం మేరు ముత్తరపర్వతమ్. ౪౦
ఆదిత్య ముపరిష్ఠంతి తైశ్చ సూర్యోభిపూజితః
అదృశ్య స్సర్వభూతానా మస్తం గచ్ఛతి పర్వతమ్. ౪౧

టీక॥ విశ్వే=విశ్వులును; దేవాశ్చ=
దేవతలును; మరుతః=వాయువులును;
వసవశ్చ=వసువులును; దివాకరశ్చ=
దేవతలును; పశ్చిమాం=పడమటిదైన;
సంధ్యాం=సంధ్యను, సంధ్యాయందును
ట; ఉత్తరపర్వతం=శ్రేష్ఠమయినకొం
డయగు; మేరుం=మేరుపర్వతమును;
అగమ్య=పోంది; ఆదిత్యం=సూర్యుని;
ఉపరిష్ఠంతి (ఉపరిష్ఠంతే)=సేవింతురు.
సూర్యశ్చ=సూర్యుండును; తైః=వార
లచే; అభిపూజితః = పూజింపఁబడి
నవాండై; సర్వభూతానాం=సమస్త

ప్రాణులకును; అదృశ్యః=చూడఁగూడ
నివాండై; అస్తం = అస్తమను; పర్వ
తం=కొండను; గచ్ఛతి=పోందును.
విశ్వదేవులును వాయువులును అష్ట
వసువులును దేవతలును, సాయంకాల
సంధ్యాయందు శ్రేష్ఠమయిన మేరుపర్వ
తంబుండే, యచట సూర్యునకుపస్థాన
ముగావింతురు; సూర్యుండవారలుగా
పించుపూజలంగైకొని, యస్తగరి నొం
చ సమస్తభూతంబులకు నదృశ్యుండగు
ను. అని, తాత్పర్యము.

యోజనానాం సహస్రాణి దశ తాని దివాకరః
ముహూర్తార్ధేన తం శిష్య మభియాతి శిలోచ్చయమ్. ౪౩

టీక॥ దివాకరః=సూర్యుండు; తా
ని=ఆ; యోజనానాం=యోజనముల
యొకట; సహస్రాణి=వేలను; దశ=
పదింటిని; ముహూర్తార్ధేన=ముహూ

ర్తముయొక్క సంగమచేత, ఒకగడియ చేత; అట్లేక్రమ్య (అధ్యాహృతము) = దాటి; తం = ఆ; శిలోచ్చయం = అస్తవ్యతమును; శీఘ్రం = వెగముగా; అభియాతి = పొందుచున్నాడు.

ఆ సావర్ణి మేరువునకును అస్తగిరికి

ని బదివేలయొజనంబుల దూరంబున్నది; సూర్యుండు ఆ పదివేలయొజనంబులదూరంబును అర్ధముహూర్తంబున నతీక్రమించి, యస్తగిరి శిఖరంబుఁ జేరును.

అని, తాత్పర్యము.

శృంగే తస్య మహద్దీప్యం భవనం సూర్యసన్నిభమ్
ప్రాసాదగణసంబాధం విహితం విశ్వకర్తణా. ౪౪
శోభితం తరుభిః చిత్రైర్నానాపక్షి సమాకులైః
నికేతం పాశహస్తస్య వరుణస్య మహాత్మనః. ౪౫

టీక॥ తస్య = ఆపర్వతముయొక్క; శృంగే = శిఖరమునందు; విశ్వకర్తణా = విశ్వకర్త చేత; విహితం = నిర్మించబడినదియు; మహత్ = గొప్పదియు; దీప్యం = శ్రేష్ఠమును; సూర్యసన్నిభం = సూర్యునితో సమానమైనదియు; ప్రాసాదగణసంబాధం = మేడలయొక్క సమూహముచే నిండినదియు; నానాపక్షి సమాకులైః = నానావిధములయిన పక్షులచే నిండిన; చిత్రైః = చిత్రవర్ణములయిన; తరుభిః = వృక్షములచేత; శోభితం = ప్రకాశించుచున్నదియు; పాశహస్తస్య = పాశముచేతియందుగల; మహాత్మనః = అధిపతియైన ప్రభావముగల;

వరుణస్య = వరుణునియొక్క; నికేతం = నివాసస్థానమునగు; భవనం = గృహము; అస్తి (అధ్యాహృతము) = కలదు. ఆపర్వతము శిఖరంబున, విశ్వకర్త నిర్మితంబును బెక్కుమేడలతోనొప్పుచున్నదియు దేజస్సుచే సూర్యుంబోలినదియునానావిధంబులగు పక్షులతోఁగూడినపుష్పితంబులగుటను జిత్రవర్ణములైనవృక్షములచే రమణీయంబైయున్నదియువిశాలంబును దివ్యంబునగు గృహంబుగలదు; అది, పాశధరుండును మహాప్రభావుండునగు వరుణుని నివాసస్థానము. అని, తాత్పర్యము.

అంతరా మేరు మస్తంబ తాలో దశశిరా మహాక్ష

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౮

స ౪౨

జాతరూపమయ శ్రీమాన్ జాయతే చిత్రవేదికః. ౪౬

<p>టీక పేరుం = (వత్సర్థమందు ద్వి తీయ) పేరుపర్వతముయొక్కయు; అస్తం చ = (వత్సర్థమందు ద్వికీయ) అస్తపర్వత ముయొక్కయు; అంతరా = నడుమ; దశశిరాః = పదితలలుగలదియు; మ హాన్ = గొప్పదియు; జాతరూపమ యః = బాగారుచికారమయినదియు; శ్రీమాన్ = అభిశమయిన కాంతిగల దియు; చిత్రవేదికః = చిత్రవర్ణమయి</p>	<p>న తన్నెగలదియునగు; తాలః = తా టిచెట్టు; భ్రాజతే = ప్రకాశించుచు న్నది. సావర్తి మేరుపర్వతమునకును అ స్తగిరికినినడుమ, పదిశిఖరంబులును జి త్రవర్ణమయినవేదికయుం గలగి కాం చినమయంబై యున్నతంబైనయొకతా లవృక్షం బొప్పుచుండును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తేషు సర్వేషు దుగ్ధేషు సరస్సుచ సరిత్సుచ
రావణ స్పృహవై దేహ్యో మార్గితవ్య స్తతస్తతః. ౪౭
యత్ర తివ్రతి ధర్మజ్ఞ స్తపసా శ్వేన భావితః
మేరుసావణికేరిత్యేవ ఖ్యాతో వై బ్రహ్మణా సమః. ౪౮

<p>టీక యత్ర = ఎచ్చట; ధర్మజ్ఞః = ధర్మముదెలిసినవాడును; శ్వేన = త నదైన; తపసా = తపస్సుచేత; భావి తః = పూజింపఁబడినవాడును; బ్రహ్మ ణా = బ్రహ్మదేవునితో; సమః = సరియ యినవాడునగు; మేరుసావణికేరిత్యే వ = మేరుసావణికయనియె; ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధుడు; తివ్రతి = ఉన్నాడో; తత్ర (అధ్యాపృతము) = ఆసావణికమేరు పర్వతమునందు; తేషు = ఆ; సర్వేషు = సమస్తములయిన; దుగ్ధేషు = పొందరా</p>	<p>నిప్రదేశములయందును, రహస్యప్రదే శములయందును; సరస్సుచ = కొలంకు లయందును; సరిత్సుచ = నదులయందు ను; తతస్తతః = అచటచట; రావణః = రావణుడు; వై దేహ్యో సహ = సీతతోఁ గూడ; మార్గితవ్యః = వెదకఁబడవలసిన వాడు. ధర్మవేత్తయుమహాతపస్సంపన్నుం డును బ్రహ్మదేవునితో సమానుండునగు మేరుసావణిక యెవఁజినివసించునో, ఆ ట్టి సావణికమేరువునందు, సమస్తము</p>
---	---

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

అయిన రహస్యప్రదేశముల యందును రావణుని సీతాదేవిని జక్కగా వెదక గొలంకులయందును నడుచుచును, వలెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రప్తవ్యో మేరుసావణిః ర్తహర్షి సూర్యసన్నిభః
ప్రణవ్య శిరసా భూమా ప్రవృత్తి మైథిలీప్రతి. ౪౯

టీక॥ సూర్యసన్నిభః = సూర్యుని త్రిం = సమాచారమును; ప్రప్తవ్యః = తోసమానుడును; మహర్షిః = పూజ్యు అడుగఁబడవలెను.
దైనఋషియునగు; మేరుసావర్ణిః = మే సూర్యుఁడుంబోలె వెలుంగుచుండు
రుసావర్ణి; భూమా = నేలయందు; శిర నాసావర్ణి మహర్షి కి, ఫాలంబుభూమి
సా = తలచేత; ప్రణవ్య = నమస్కరిం సోఁకంబ్రణమిల్లి, ఆయనను సీతాదేవి
చి; మైథిలీప్రతి = సీతనుగూర్చి; ప్రవృత్తి పృత్రాంతమడుగవలెను. అని, తా.

ఏతావ జ్ఞేవలోకస్య భాస్కరో రజనీక్షయే
కృత్వా వితిమిరం స్వ మస్తం గచ్ఛతి పర్వతమ్. ౫౦.

టీక॥ భాస్కరః = సూర్యుఁడు; రజ పొందుచున్నాఁడు.
నీక్షయే = రాత్రియొక్క-నాశమునం సూర్యుఁడు, ఉదయమయి యస్త
దు, ప్రాతఃకాలము నందు; జ్ఞేవలోక గిరిచేరువఱకు, ఉదయపర్వతముమొద
స్య = ప్రాణిలోకముయొక్క; ఏతా లుకొని యిప్పుడు చెప్పిన యస్తగిరిప
వత్ = ఇంతప్రదేశమును; సర్వం = స ర్యంతముగల ప్రదేశములయందె,యం
మస్తమును; వితిమిరం = చీకటిలేనిదా ధకారమును బోఁగొట్టి ప్రకాశమునొ
నిగా; కృత్వా = చేసి, అస్తం = అస్త సంగును అని, తాత్పర్యము
మను; పర్వతం = కొండను; గచ్ఛతి =

ఏతావ ద్వానరై శృక్యం గంతుం వానరపుంగవాః
అభాస్కర మమర్యాదం న జానీమ స్తతఃపరమ్. ౫౧

టీక॥ వానరపుంగవాః = వానర ము; వానరైః = వానరులచేత; గం
శ్రేష్ఠులారా! ఏతావత్ = ఇంతదూర తుం = పోవుటకు; శక్యం = అలవియ

శ్రీ మద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౭౯౦

స ౪౨

గును. అభాసగురం = సూర్యుడులే మువతకే వా నరులకుం బోవనలసియ
నిదియు; అమర్యాదం = హద్దులులేని గును; అంతకునావలిప్రదేశము, సూ
దియునగు; తతః=అంతకన్న; పరం= ద్యుండులేమిందేని యంధకారావృతం
అవలిప్రదేశమును; సజానిమః= ఎఱుం బై, నగరగ్రామాది మర్యాదలు లేనిద
గము. గుటను, ఎట్టిదోహతుః దెలియను.

వాసనోత్తములారా! ఇంద్రుగారు అని, తాత్పర్యము.

అధిగమ్యుడు చై దేహీం నిలయం రావణస్య చ
అస్తపర్వత మాసాద్య పూర్ణే మాసే నివర్తత. ౪౨

టీక || యూయం (అధ్యాహృత దికాంతా; నివర్తత= మఱలుండను.
ము)=మీరలు; అస్తపర్వతం=అస్తగిరి మీరలు, అస్తపర్వతమువఱకుంబో
ని; ఆసాద్య=పొంది; చై దేహీం=సీతను; యి, సీతాదేవిని రావణునివాసంబు
రావణస్య=రావణునియొక్క; నిలయం ను వెదకి తెలిసికొని, ఒక మాసము
చ=ఉనికిపట్టును; అధిగమ్యతు = తెలి నిండుటకు మున్నే వచ్చి చేరవలెను.
సీయు; మాసే=నెల; పూర్ణే=నిండిన అని, తాత్పర్యము.

* ఊర్ధ్వం మాసా న్నవస్తవ్యం వస న్వభ్యో భవే స్తమ

టీక|| మాసాత్= నెలకన్నను; ఊ ఒక నెలకన్నను అధికముగాజాగు
ర్ధ్వం=అధికముగా; సవస్తవ్యం=ఉం పేయఁగూడదు; అట్లు నెలలోపలరాని
డఁగూడదు. వసన్=ఉన్నవాఁడు; మ వానికి మరణదండనము విధింతును.
ను=నాకు; వభ్యో = చంపఁదగినవాఁ అని, తాత్పర్యము.
డు; భవేత్ = అగును.

సహైవ శూరో యుష్మాభి శ్వశురో మే గమిష్యతి. ౪౩
శ్రోతవ్యం సర్వ మేతస్య భవద్ధి ర్దిష్టకారిభిః

టీక|| యుష్మాభిస్సహైవ=మీతోఁ యొక్క; శ్వశురః = మామయియినను
గూడనే; శూరః=వీరుండగు; మే=నా మేఁబడు; గమిష్యతి = పోఁగలఁడు,

ప్రతిపదాంగ్రతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

రాగలడనుట. దిష్టకారిభిః=ఆజ్ఞాపిం
పఁబడినదానిఁజేయువారలయిన; భవ
ద్భిః=మీచేత; ఏతస్య=ఈతనియొక్క;
సర్వం=సమస్తమయినమాటయు; శ్రో
తవ్యం = వివరణపఱచుట.

మీతోఁగూడ శూరుఁడు నామామ
నుషేణుండురాగలడు;మీరలితనియ
జ్ఞానమవర్తిచువారలై నితండు శ్రుతిచి
నపనులన్నియుఁ జేయుచుండవలెను.
అని, తాత్పర్యము.

గురు రేష మహాబాహు శ్వశురో మే మహాబలిః. ౫౪
భవంతశ్చాపి విక్రాంతాః ప్రమాణం సర్వకర్తృసు

టీక || మహాబాహుః = గొప్పచే
తులుగలవాఁడును; మహాబలిః = అధి
కమయిన బలముగల వాఁడునగు; మ
మ = నాయొక్క; శ్వశురః= మామ
యు;గురుః=పూజ్యుఁడు, లేక, పెద్దయు
నైన; ఏషః = ఈసుషేణుఁడు; స
ర్వకర్తృసు = సమస్తకార్యములయం
దును;ప్రమాణం= నియామకుఁడు. భ

వంతశ్చాపి = మీరలుగూడ; విక్రాం
తాః = పరాక్రమశాలులరు.
మహాబాహుండును మహాబలశాలి
యైనగు నామామయు గురువునయిన
యాసుషేణుండు, కార్యముల నడపు
వాఁడు; మీరలునుబరాక్రమవంతులరు,
కావునసులభముగాఁ గార్యనిర్దికాఁగ
లదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రమాణ మేనం సంస్థాప్య పశ్యన్వం పశ్చిమాం దిశమ్. ౫౫

టీక || యూయం (అధ్యాహృత
ము)=మీరలు; ఏనం = ఈసుషేణుని;
ప్రమాణం= నియామకునిగా; సంస్థా
ప్య= ఉంచుకొని; పశ్చిమాందిశం =
పడమటిదిక్కును; పశ్యన్వం(పశ్యత)=

చూడుండు.
మీరలీసుషేణుని నియామకునిగా
నేర్పఱచుకొనియితనియజ్ఞ కువిధేయు
లరయిపశ్చిమదిశయందుసీతాచేవినిరా
వణుని వెదకుండు.అని, తాత్పర్యము.

దృష్టాయాంతు నరేంద్రస్య పత్న్య మమితలేజనః
కృతకృత్యా భవిష్యామః కృతస్య ప్రతికర్తృణా. ౫౬

టీక|| అమితలేజనః= కొలదిలేనిప
రాక్రమముగల; నరేంద్రస్య=మనుష్యు

లకుఁ బ్రభువైన రామునియొక్క; ప
త్న్యం = భార్యయైనసీత;దృష్ట

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౯౩

స ౪౨

యూంతు = చూడఁ బడినది కాఁగా నిధార్య సీతాదేవింజూచియె వచ్చితిరె
నే ; కృతస్య = చేయఁ బడిన యు ని, మనకురాముండుగావించిన యుప
పకారమునకు ; ప్రతకర్తృణా = ప్ర కారమునకుఁ బ్రత్యుపకారము చేసిన
త్యుపకారముచేత; కృతకృత్యాః = కృ వారమగుటంజేసి, కృతార్థుల మయ్యె
తార్థులము; భవిష్యామః = కాఁగలము. దము. అని, తాత్పర్యము.
మహా పరాక్రమశాలియుగు రాము

అతో న్యదపి యతాగ్ర్యం కార్య స్యాస్య హేతం భవేత్
సంప్రధార్య భవద్భి శ్చ దేశకాలార్థసంహితమ్. ౫౭

టీక॥ అతః = దీనికన్నను; అన్యద నిశ్చయించి; కార్యం = చేయఁదగినది.
పి = ఇతరమును; యత్ = ఏది; అన్య = నేను జెప్పినదిగాక యింక నితరమే
ఈ; కార్యస్య = పనికి; హేతం = మేలు మైనను ఈకార్యమునకు సాధకమయి
గలిగించునది; భవేత్ = ఉండునో; తత్ నది మీకుఁ దోచినను, దానిని గూడ,
(అధ్యాహృతము)చ = అదియు; భవ ద్భి = మీచేత; దేశకాలార్థసంహితం = మీరు, దేశకాలములను గార్యా కార్య
దేశముతోనుగాలముతోను బ్రయోజన ములను ఆలోచించి, చేయవలెను అని,
ముతోనుగూడినట్లు గా; సంప్రధార్య = సుగ్రీవుఁడు సుషేణుండు మున్నగు వాన
కులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుషేణప్రముఖాః స్లవంగా
సుగ్రీవవాక్యం నిపుణం నిశవ్య
ఆమంత్ర్య సర్వే స్లవగాధిపం తే
జన్తు ర్దిశం తాం పరుణాభిగుప్తామ్. ౫౮

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సుషేణ ను; నిశవ్య = విని; స్లవగాధిపం = వాన
ప్రముఖాః = సుషేణుండు మొదలుగాఁ రరాజును సుగ్రీవుని; ఆమంత్ర్య = వీడు
గల; తే = ఆ; స్లవంగాః = వానరులు; స కొని; పరుణాభిగుప్తాం = పరుణునిచే
ర్వే = అందఱును; నిపుణం = చతురమ రక్షింపబడిన; తాం = ఆ; దిశం = దిక్కు
యిన; సుగ్రీవవాక్యం = సుగ్రీవునిమాట ను; జన్తుః = పొందిరి.

అంత, సుషేణుండు మున్నగు నాయుద్ధ సైలవులుచుకొని, వరణునిచే
వానరులందఱు, యుక్తియుక్తం బగు బహుళితం బగు పశ్చిమ దిశకు బో
సుగ్రీవు నాజ్ఞను గ్రహించి, సుగ్రీవుని యిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

గిష్కింధాకాండే, ద్వివత్సారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, గిష్కింధాకాండ ద్వివత్సారింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

అ

త్రివత్సారింశస్సర్గప్రారంభః.

తతస్సందిశ్య సుగ్రీవ శ్వశురం పశ్చిమాం దిశమ్

వీరం శతవలినామ వానరం వానరృభః. ౧

ఉవాచ రాజా ధర్మజ్ఞ స్సర్వవానరసత్తమమ్

వాక్య మాత్మహితం చైవ రామస్యచ హితం తథా. ౨

టీక || వానరృభః = వానరశ్రేణి వానరులలో శ్రేష్ఠుండునగు; శతవలిం
ఘండును; ధర్మజ్ఞః = ధర్మముఁడెలి నామ = శతవలినామపేరుగల; వాన
సినవాఁడునగు; రాజా = రాజయిన; సు రం = వానరునిగూర్చి; ఆత్మహితం =
గ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; పశ్చిమాందిశం = తనకు మేలుగలిగించునదియు; తథా =
పడమటిదిక్కునుగూర్చి; శ్వశురం = మా అల్లు; రామస్యచ = రామునకును; హి
మను; సందిశ్య = ఆజ్ఞాపించి; తతః = తం = మేలుగలిగించునదియునగు; వా
అటుపిమ్మట; వీరః = పరాక్రమశాలి క్యం = మాటను; ఉవాచ = పలికెను.
యు; సర్వవానరసత్తమం = సమస్త వానరోత్తముండును సమస్తధర్మం

బలు దెలిసినవాఁడునగు వానరరాజు పుంబనునదికావున ముఖ్యముగాఁడనకు
గ్రీవుండు, అట్లు తనమామయగు సు హేతంబును, బియ్యసమాగమహేతువ
మేఱునిం బడమరకుం బోఁబనిచి, యం గుటచే రామునకును సహేతుంబునగు వచ
త వీరుండు వానరక్షేప్తుండునగు శత నంబుఁబలికెను. అని, తాత్పర్యము.

వృత శృతసహస్రేణ త్వద్విధానాం జనౌకసామ్
వైవస్వతసుతై స్సార్ధం ప్రతిష్ఠస్వ స్వమంత్రభిః. ౩

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీ ర్ధం = నీమంత్రులతోఁగూడఁ ప్రతిష్ఠస్వ =
పు; త్వద్విధానాం = నీయట్టివారలయి బయలుదేఱుము.
న; జనౌకసాం = వానరులయొక్క; శ నీవు, నీవంటివరాక్రమ వంతులయి
తసహస్రేణ = లక్షచేత; వృతః = చట్టం న లక్షమంది వానరవీరులందీసికొని, య
బహిరవాఁడవై; వైవస్వతసుతైః = య మపుత్రులగు నీమంత్రులంగూడి, పయ
ముని కొడుకులయిన; స్వమంత్రభిస్సా నంబగుము. అని, తాత్పర్యము.

దిశం హ్యుదీచీ విక్రాంతాం హిమశైలావతంసకామ్
సర్వతః పరిమార్గధ్వం రామపశ్చి మనిందితామ్. ౪

టీక॥ యూయం (అధ్యాహృత ము) = మీరలు; విక్రాంతాం = విశాలమ
యినదియు; హిమశైలావతంసకాం = పరిమార్గధ్వం = వెదకుండు.
హిమవత్సర్వతము అలంకారముగాఁగ మీరలు, విశాలంబును హిమవత్సర్వ
లదియునగు; ఉదీచీదిశం = (అత్యంత తముచే నధిష్ఠితంబునగు నుత్తరదిశకుఁ
సంయోగమందు దిగ్విద్యు) ఉత్తరపు బోయి, యచటనున్న కల్యాణగుణా
దిక్కునందు ("హి" అనునది పాదపూ ర్ణయగు రామధార్యుని సీతాదేవివె
రచార్థము); సర్వతః = అంతటను; అ దకుండు. అని, తాత్పర్యము.

అన్తికా కార్యే వినిర్వృతై కృతే దాశరథేః ప్రిమే

ఋతా స్తుక్తా భవిష్యామః కృతార్థార్థ విదాం వరాః. ౫

టీక || అర్థవిదాం = కార్యముఁదె నముగలవారలము; భవిష్యామః = కా-
నినవారలలో; వరాః = శ్రేష్ఠులారా! గలము.
అస్మిన్ = ఈ; కార్యే = పని; వినిర్వృత్తే = కార్యజ్ఞులలో ను త్రములగువానరు
నెఱవేడినదగుచుండగా; దాశరథేః = లారా! మీరుపోవునట్టికార్యము సఫల
రామునకు; ప్రియే = సంతోషము; కృ మయి సీతాదేవిలభించి రాముండుసం
తే = చేయఁబడినదగుచుండగా; ఋ షంబునొందినయెడ, మేముఋణవిము
తాత్ = అప్పుచుండి; ముక్తాః = వి క్తులమయి కృతార్థులమగుదుము.
మనడినవారలమై; కృతార్థాః (సంధి అని, తాత్పర్యము.
యూర్షము) = చేయఁబడిన ప్రయోజ

కృతంహి ప్రియ మస్తాకం రాఘవేణ వహత్తు నా
తస్యచేత్సత్రికారోస్తి సఫలం జీవితం భవేత్. ౬

టీక || మహత్తు నా = పూజ్యమయిన లం = ఫలముతోఁగూడినది; భవేత్ =
స్వభావముగల; రాఘవేణ = రాముని అగును.
చేత; అస్తాకం = మనకు; ప్రియం = సం వహత్తుండగు రాముండు, మొద
తోషము; కృతంహి = చేయఁబడినది ట మనకు ఉపకారముగావించి నాఁడు
గదా! తస్య = ఆయుపకారమునకు; ప్ర గదా! అందుకు మనము ప్రత్యుపకా
రికారః = ప్రత్యుపకారము; అస్తి రము గావించుమేని మనబ్రతుకు సఫల
చేత్ = కలదేని; జీవితం = బ్రతుకు; సఫ మవును. అని, తాత్పర్యము.

అశ్వినః కార్యనిర్వృత్తి మకర్తరపి య శ్చరేత్
తస్య స్యాత్సఫలం జన్త కింభునః పూర్వకారిణః. ౭

టీక || యః = ఎవఁడు; అకర్తరపి = కార్యనిర్వృత్తిం = కార్యముయొక్క-
ముండుతనకుపకారము చేయనివాఁడై నెఱవేర్చుటను; శ్చరేత్ = చేయునో;
నను; అర్థినః = కోరినవానియొక్క; తస్య = అతనియొక్క; జన్త = పుట్టుక;

సఫలం = ఫలముతోఁగూడెనది; స్వానదా?

త్ = అగును. పూర్వకారిణి = ముందు చేసిన వానియొక్క; కార్యనిర్వృత్తి, యి, చరేత్ (అధ్యాహృతము) = కార్యముయొక్క నెఱవేర్చుటను ఎవఁడుచేయునో; తస్యజన్త సఫలం ఇతి (అధ్యాహృతము) = అతనిజన్తము సఫలమవునని; కేంపునః (వక్తవ్యం) = చెప్పఁబడవలసి

నదా? తనకు ఎంతమాత్రముపకారము చేయనివానికార్యమునుగూడ జన్తముసఫలమగుటకై నెఱవేర్చవలెను; ఇకఁడనకుముందు ఉపకారముచేసినవానికార్యమునుగూడనెఱవేర్చనియెడ నంతకన్ననిరర్థకజన్తము లేదని చెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.

ఏతాం బుద్ధి మవస్థాయ దృశ్యతే జానకీ యథా

తథా భవద్భిః కర్తవ్య మస్తత్ప్రియహితైషిభిః ౯

టీక || అస్తత్ప్రియహితైషిభిః = మామొక్కసంతోషమును మేలును గోచరపట్టి; భవద్భిః = మీచేత; ఏతాం = ఈ; బుద్ధి = తలంపును; అవస్థాయ = అవలంబించి; జానకీ = నీత; యథా = ఎట్లు; దృశ్యతే = చూడఁబడునో; తథా = అట్లు; కర్తవ్యం = చేయఁబడవలెను.

మీరలు, మాసంతోషంబును మేలును గోరువారలు, కావున, ఈయభిప్రాయమును మనస్సుననుంచుకొని, నీతాడేవినిజూచివచ్చునట్లు తగినంత ప్రయత్నము చేయవలెను. అని, తాత్పర్యము.

అయం హి సర్వభూతానాం మాన్యస్తు నరసత్తమః

అస్తాసు చాగతప్రీతి రామః పరపురంజయః ౯

టీక || పరపురంజయః = శత్రుపట్టణంబులజయించునట్టి; అయం = ఈ; నరసత్తమః = మనుష్యశ్రేష్ఠుఁడగు; రామస్తు = రాముఁడుమాత్రము; సర్వభూతానాం = సమస్తప్రాణులకును; మాన్యః = భూజింపఁదగినవాఁడు. అస్తా

సు = మనయందు; అగతప్రీతిశ్చ = పొందఁబడినప్రేమగలవాఁడును. శత్రుపురంబుల జయించునట్టి యీ రాముండు, సమస్తభూతంబులకును పూజనీయుండు, మనయందును అధికప్రీతిగలవాఁడు, కావున నితని కార్య

మును ముఖ్యముగాఁ జేయవలెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇమాని వనదుర్గాణి నద్యైశ్చైలాంతరాణిచ
భవంతః పరిమార్గంతు బుద్ధివిక్రమసంపదా. ౧౦
తత్ర ఘోచాన్ పులిందాంశ్చ శూరసేనాం స్తతైవచ.
ప్రస్థలాన్ భరతాంశ్చైవ కురూంశ్చ సహ మద్రక్షైః. ౧౧
కాంభోజాన్యవనాంశ్చైవ శకా నారట్టకానపి
బాస్లికాన్యపికాంశ్చైవ పౌరవా నథ టంకణాన్. ౧౨
చీనాన్పరమచీనాంశ్చ విహారాంశ్చ పునఃపునః
అస్వీక్య దరదాంశ్చైవ హిమవంతం తతైవచ. ౧౩

టీక॥ భవంతః=మీరలు; తత్ర=ఆ
యుత్తరదిశయందు; ఘోచాన్=ఘోచ
దేశమును; పులిందాంశ్చ=పులిందదేశ
మును; తథా=అట్లు; శూరసేనాసేవ
చ=శూరసేనదేశమును; ప్రస్థలాన్=
ప్రస్థలదేశమును; భరతాంశ్చైవ=
భరతదేశమును; మద్రక్షైస్సహ=మద్ర
దేశముతోఁగూడ; కురూంశ్చ=దక్షి
ణకురుదేశమును; కాంభోజాన్=కాం
భోజదేశమును; యవనాంశ్చైవ=య
వనదేశమును; శకాన్=శకదేశమును;
అరట్టకానపి=అరట్టకదేశమును; బా
స్లికాన్=బాస్లికదేశమును; ఋషి
కాంశ్చైవ=ఋషికదేశమును; పౌర
వాన్=పౌరవదేశమును; అథ=అంత;
టంకణాన్=టంకణదేశమును; చీ
నాన్=చీనదేశమును; పరమచీనాం
శ్చ=పరమచీనదేశమును; విహారాం
శ్చ=విహారదేశమును; దరదాంశ్చై
వ=దరదదేశమును; తథా=అట్లు;
హిమవంతమేవచ=హిమవత్పర్వతము
ను; పునఃపునః=మాటిమాటికి; అస్వీ
క్య=చూచి; ఇమాని=ఈ; వనదుర్గా
ణి=చార నలవిగానియడవులను; న
ద్యః (నదీ) = ఏర్లను; శైలాంతరాణి
చ=పర్వతమధ్యప్రదేశములను; బుద్ధివి
క్రమసంపదా=బుద్ధియొక్కయుఁబరా
క్రమముయొక్కయు అతిశయముచేత;
పరిమార్గంతు=వెదకుదురుగాక.
మీరలు, ఉత్తరదిశయందు, ఘోచ
దేశమునందును బులిందదేశమునందును
శూరసేనదేశము నందును బ్రస్థలదేశ
మునందును భరతదేశమునందును దక్షి
ణకురుదేశమునందును మద్రదేశము నం

దునుగాంధోజదేశమునందును యవన దేశమునందును హిమవత్సర్వతంబు
దేశమునందునుశకదేశమునందునుఆర దును సీతాదేవిని జక్కఁగా వెదకింపఁ
టకదేశమునందును బాహ్లిక దేశము త సీదుర్గమార్గ్యంబులందును నదులం
నందును ఋషికదేశమునందును చౌర దును బర్హతంబులందును బుద్ధి పరాక్ర
వదేశమునందును టంకణదేశమునందు మంబులతో వెదకుండు.
ను జీనదేశమునందును బరమచీనదేశ అని, తాత్పర్యము.
మునందును విహారి దేశమునందును దర

లోభ్రపద్మకషండేషు దేవదారువసేషువ
రావణ స్సహ వై దేహ్యో మార్గితవ్యస్తతస్తతః. ౧౪

టీక॥ లోభ్రపద్మకషండేషు = లో హ్యసహ = సీతతోఁగూడ; మార్గిత
ద్దుగుచెట్లయొక్కయొక బద్ధకమను నొ వ్యో = వెదకఁబడవలెను.
కవిధమయిన చందన వృక్షములయొక్క లొద్దుగు చెట్ల వనంబుల యందును
యొ వనంబులయందును; దేవదారువ బద్ధకవనంబులయందును దేవదారు వ
సేషువ = దేవదారువృక్షములయొక్క నంబులయందును, దిగిగి, సీతాదేవిని,
వనములయందును; తతస్తతః = అచ్చట రావణునిజక్కఁగా వెదకవలెను.
చ్చట; రావణి = రావణుడు; వైదే అని, తాత్పర్యము.

తత స్సోమాశ్రమం గత్వా దేవగంధర్వసేవితమ్
కాశంనామ మహాసానుం పర్వతం తం గమిష్యథ. ౧౫

టీక॥ తతః = అంత; దేవగంధర్వ కొండను; గమిష్యథ = పొందఁగలను.
సేవితం = దేవతలచేతను గంధర్వుల అంత, దేవతలచేతను గంధర్వుల
చేతను సేవింపఁబడిన; సోమాశ్రమం = చేతను సేవితంబగు సోమాశ్రమంబున
చంద్రుని యాశ్రమమును; గత్వా = కుఁబోయి యచటనుండి గొప్పసానువు
పొంది; మహాసానుం = గొప్పనైత్తము లతో నొప్పుచున్న కాశపర్వతంబునకుఁ
లుగల; కాశంనామ = కాశమునపేరు బోఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.
గల; తం = ప్రసిద్ధమయిన; పర్వతం =

౧౦౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౩

మహాత్ము తస్య శైలస్య నిర్దేశు గుహాసుచ
విచిన్వత మహాభాగాం రామపక్షిం తత స్తతః. ౧౬

టీక తస్య=ఆ; శైలస్య=పర్వతముయొక్క; మహాత్ము=గొప్పవగు; నిర్దేశు = కోసలయందును; గుహాసుచ=గుహలయందును; తత స్తతః= అచటచట; మహాభాగాం=సూర్యమయినయదృష్టముగల; రామపక్షిం = రా	మునిభార్యను; విచిన్వత=వెదకుడు. ఆ కాళపర్వతమందలి విశాలములయిన కోసలయందును గుహలయందునుదిరిగి యుందందు మహా భాగ్యురాలగు సీతాదేవిని వెదకుడు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

త మతిక్రమ్య శైలేంద్రం హేమగర్భం మహాగిరిమ్
తత స్సుదర్శనంనామ గంతు మ్హృథ పర్వతమ్. ౧౭

టీక శైలేంద్రం = పర్వతశ్రేష్ఠమైన; హేమగర్భం = బంగారుగర్భమందుగల; తం=ఆ; మహాగిరిం=కాళపర్వతమును; అతిక్రమ్య=దాటి; తతః=అచటనుండి; సుదర్శనంనామ=సుదర్శనమునుపేరుగల; పర్వతం=కొండ	ను; గంతుం=పొందుటకు; అర్హం = తగుదురు. మీరలు, బంగారుగులతోఁగూడిన పర్వతశ్రేష్ఠమయిన యాకాళ పర్వతమునతిక్రమించి, యంత, సుదర్శనపర్వతమునకుఁ బొండు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తతో దేవసఖోనామ పర్వతః పర్వతాలయాః
నానాపక్షిసమాకీర్ణో వివిధద్రుమభూషితః. ౧౮

టీక పర్వతాలయాః=వానరులారా! తతః=అటుపిమ్మట; నానాపక్షిసమాకీర్ణః = నానావిధములయినపక్షులచేత వ్యాపింపఁబడినదియు; వివిధద్రుమభూషితః=నానావిధములయిన వృక్షములచేత నలంకరింపఁబడినదియు నగు; దేవసఖోనామ=దేవసఖునుపే	రుగల; పర్వతః=కొండ; ఆ న్రి(అధ్యాత్మతము)=కలదు. వానరులారా! సుదర్శనపర్వతమునతిక్రమించినపిదప, నానావిధములయినపక్షులతోను నానావిధములయిన వృక్షములతోను ఒప్పుచున్న దేవసఖులను పర్వతంబున్నది. అని, తాత్పర్యము.
--	---

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౮౦౧

స ౪౩

తస్య కాననషండేషు నిర్ఘోషేషు గుహాసుచ
రావణ స్సహవై దేహ్య మర్చితవ్య స్తతస్తతః. ౧౯

టీక || తస్య = ఆ దేవసఖపర్వతము తవ్యః = వెదకబడవలెను.
యొక్క; కాననషండేషు = అడవుల ఆ దేవసఖపర్వతమునందలి వనం
యొక్క సమూహములయందును; ని బలయందును సెలయేర్లయందును గు
ర్ఘుదేవు = సెలయేర్లయందును; గుహా హలయందునుదిరిగి, యత్యైస్థలముల
సుచ = గుహలయందును; తతస్తతః = యందు, సీతాదేవి రావణుని వెదక
అవటచట; రావణః = రావణుడు; చూడుడు. అని, తాత్పర్యము.
వై దేహ్యసహ = సీతతోఁగూడ; మర్చి

త మతిక్రమ్య చాకాశం సర్వత శ్శతయోజనమ్
అపర్వతనదీవృక్షం సర్వగత్త్వవివర్జితమ్. ౨౦

టీక || తం = ఆ దేవసఖపర్వతము వర్తతే (అధ్యాత్మతము) = ఉన్నది.
ను; అతిక్రమ్యచ = దాటియు; సర్వతః = ఆ దేవసఖపర్వతము నతిక్రమించిన
అంతటను; శతయోజనం = నూఱుయో పిదప, అంతటను నూఱు యోజనముల
జనములు గలదియు; అపవతనదీచృ వై శాల్యముగల శూన్యప్రదేశముకట్టి
క్షం = కొండలును నదులును వృక్షము కలదు, అందుఁ బర్వతములు గారి నదు
లునులేనిదియు; సర్వసత్త్వవివర్జితం = లుగాని వృక్షములుగాని యుండవు కా
సమస్తజంతువులచేతను విమవబడినది వున, నచటనేజంతువునునివసించదు.
యునగు; ఆకాశం = శూన్యప్రదేశము; అని, తాత్పర్యము.

తంతు శీఘ్ర మతిక్రమ్య కాంతారం రోమహర్షణమ్
క్షైలాసం పాండురం తైలం ప్రాప్య హృష్టా భవిష్యథ. ౨౧

టీక || యూయం (అధ్యాత్మత ఆ; కాంతారం = అడవిని; శీఘ్రం = వేగ
ము) = మీరలు; రోమహర్షణం = వెం ముగా; అతిక్రమ్యతు = దాటివంతనె;
దుక్రలనుగగుర్చునొందించునట్టి; తం = పాండురం = తెల్లనిదైన; క్షైలాసం =

కైలాసమును; శైలం = పర్వతమును; పార్వత్యం=పాండి; హృష్టాః = సంతోషించినవారలు; భవిష్యత్=కాంగలరు. మహా భయంకరమయిన యాశూ న్యప్రదేశమునందుమీరుతడవు సేయవల

దు, దానిశీఘ్రముగా నతిక్రమించి, భవ శవర్ణ మయిన కైలాసపర్వతమును జూచి సంతోషము నొందంగలరు. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర పాండుర మేఘాభం జాంబూనదపరిష్కృతమ్
కుబేరభవనం దివ్యం నిర్మితం విశ్వకర్తృణా. ౨౨
విశాలనళిని యత్ర ప్రభూతకమలోత్పలా
హంసకారండవాక్కిణ్ణా హ్యుష్ణగోగణసేవితా. ౨౩

టీక॥ తత్ర = అకైలాసపర్వతము నందు; పాండుర మేఘాభం=తెల్లని మేఘముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలది యు; జాంబూనదపరిష్కృతం = బంగారము చేసినలంకరింపఁ బడినదియు; విశ్వకర్తృణా=విశ్వకర్త చేత; నిర్మితం=కట్టఁబడినదియు; దివ్యం=ఉత్తమమునగు; కుబేరభవనం=కుబేరునిగృహము; అస్తి(అధ్యాత్మతము)= ఉన్నది. యత్ర=ఏకుబేరభవనమందు; ప్రభూతకమలోత్పలా= అధికములయిన తామర పూలును కలువలును గలదియు; హంసకారండవాక్కిణ్ణా= హంసపక్షులచేతను కన్నెలేళ్ల చేతను వ్యాపింపఁ బడినది యు; ("హి" అనునదిపాదపూరణార్థ

ము); అష్టగోగణసేవితా= అష్టగలనమాహముచే సేవింపఁబడినదియు నగు; విశాలనళిని= విస్తీర్ణమయిన తామరకొలను; అస్తి(అధ్యాత్మతము)= ఉన్నదో. అకైలాసపర్వతమందు, తెల్లని మేఘముతో సమానమయినదియు బంగారుపనులచే నలంకృతంబును విశ్వకర్త నిర్మితంబునగు దివ్యమయిన కుబేరుని గృహము కలదు; అందుఁ గలలంబులతో ను గలువలతోను నిండి హంసకారండ వాదిపక్షులతో నొప్పుచున్నదియు; హి రార్థమయి యుష్మగలచే సేవితంబున గువిశాలమయిన తామరకొలనుకలదు. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర వైశ్రవణో రాజా సర్వభూతనమస్కృతః
ధనదో రమతే శ్రీమాన్ గుహ్యకై స్సహ యక్షరాట్. ౨౪

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౮౦౩

స ౪౩

టీక॥ తత్ర=అచట; వైశ్రవణః=విశ్రవణునికొడుకును; ప్రమాణ=అధికముయిన సంపదగలవాఁడును; యత్ర=రాట్=యత్పులఁజేయఁడునగు; రాజా=రాజును; ధనదః=ధనమునొసంగునట్టి కుజేరుఁడు; సర్వభూతసమస్కృతః=సమస్తప్రాణులచేతను నమస్కరింపఁబడినవాఁడై; గుహ్యకైస్సహ=	యత్పులఁజేయఁడు; రమతే=క్రీడించుచున్నాఁడు. కైలాసంబున, విశ్రవణునికుమారుం డైన శ్రీమంతుండగు యత్రరాజు కుజేరుండు, సమస్తభూతంబులునుదన్నుభక్తిమేయినమస్కరించికొలువ, సర్వయశీసమేతంబుగా విహరించుచుండును. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తస్య చంద్రనికాశేష పర్వరేషు గుహాసుచ
రావణ స్సహ వై దేహ్య మఃగిఃతవ్య స్తతస్తతః. ౨౫

టీక॥ తస్య=ఆకైలాసపర్వతముయొక్క; చంద్రనికాశేషు=చంద్రనితో సమానములయిన; పర్వరేషు=చిలుకొండలయందును; గుహాసుచ=గుహలయందును; తతస్తతః=అచటచట; రావణః=రావణుఁడు; వై దేహ్యసహ=సీతాదేవితోఁగూడ; మఃగిఃతవ్యః=వె	దకంబడవలెను. ఆకైలాసపర్వతమునఁ, జంద్రపర్వములగు పర్వతపర్వతములయందును గుహలయందును దిరిగి యయ్యెస్థలములయందు, సీతాదేవిని రావణుని వెదకి చూడవలెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

క్రౌంచం తు గిరి మాసాద్య నిలం తస్య సుదుర్గమమ్
అప్రమత్తైః ప్రవేష్ట్యం దుష్ప్రవేశం హి తత్ స్మృతమ్. ౨౬

టీక॥ క్రౌంచం = క్రౌంచ మను; గిరిం = పర్వతమును; ఆసాద్యతు=చేరి నంతసే; తస్య = ఆక్రౌంచపర్వతముయొక్క; సుదుర్గమం = మిక్కిలియింబ్రవేశింపరాని; నిలం = రంధ్రము; అప్రమత్తైః = ఏమఱుపాటులేని; భవ	ద్వి(అధ్యాహృతము)=మీచేత; ప్రవేష్ట్యం=ప్రవేశించుట; దుష్ప్రవేశం=చారరానిదిగా; స్మృతం=చెప్పబడినది. అంత, మీరు క్రౌంచపర్వతంబున
--	---

ర్వతః=కొండ; అస్తి (అధ్యాహృతము) సాకపర్వతమునది; అందు, మాయం
ము)=కలరు. డనుదానవుండు తనగృహంబునుసరిం
క్రొంచపర్వతమునకుంబిన్నట్లు, మై చికినియున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

మైనాకస్తు విచేతవ్య స్ససానుప్రథకందరః
స్త్రీణా మశ్వముఖేనాంచ నికేతా స్తత్రతశ్రతు. ౩౨

టీక॥ ససానుప్రథకందరః = సమ హృతము) = వెదకబడవలయును.
భూములతోను విషమభూములతోను ఆమైనాక పర్వతము నందలి సమ
గుహలతోనుగూడిన; మైనాకస్తు = మై భూములయందును విషమప్రదేశముల
నాకపర్వతమును; విచేతవ్యః = వెద యందును గుహలయందును మఱియుం
కబడవలయును. తత్రతశ్ర = అచటచ గిన్నర స్త్రీలయొక్క వాసస్థానముల
ట; అశ్వముఖేనాం=గుట్టముయొక్కము యందును దిగి యయ్యె స్థలంబుల నీ
ఖములపిమ్ముఖముగల; స్త్రీణాం= కి తాచేవిం జక్కగా వెదకుండు.
న్నరస్త్రీలయొక్క; నికేతాస్తు = వా అని, తాత్పర్యము.
ససానుములును; విచేతవ్యాః (అధ్యా

తం దేశం సమతిక్రమ్య ఆశ్రమం సిద్ధసేవితమ్
సిద్ధా వైఖానసా స్తత్ర వాలఖిల్వశ్చ తాపసాః. ౩౩

టీక॥ తం=ఆ; దేశం=మైనాకపర్వ సంతి(అధ్యాహృతము) = కలరు.
తప్రదేశమును; సమతిక్రమ్య=దాటి, ఆమైనాకపర్వతమును దాటిన పి
దాటిగడప; సిద్ధసేవితం= సిద్ధులచే న్నుట, సిద్ధులగు మహాత్ములచే సేవి
సేవింపబడిన; ఆశ్రమం= ఆశ్రమము; తంబగునొకయాశ్రమంబుండును; అం
అస్తి(అధ్యాహృతము) = కలరు. త దు, అఱిమాద్యష్టే శ్వర్యములుగలవారి
త్రీ=అధ్యాశ్రమమునందు; సిద్ధాః=సి లునుదపస్సంపన్నులునగు వైఖానసులు
ర్థిగలవారలును; తాపసాః= తపస్సం ను వాలఖిల్వులును నివసించియుండురు.
పన్నులునగు; వైఖానసాః=వైఖానసు అని, తాత్పర్యము.
లును; వాలఖిల్వాశ్చ=వాలఖిల్వులును;

వంద్యాస్తేతు తపస్సిద్ధాస్తపసావీతకల్తమాః
ప్రప్తవ్యాఖ్యాపీసీతాయాఃప్రప్తత్తిర్విసయాన్వితైః. ౩౪

టీక॥ తపస్సిద్ధాః = తపస్సుచేసినది మాద్యష్టసిద్ధులు గలవారలును; తపసా = తపస్సుచేత; వీతకల్తమాః = విడువబడిన పాపముగల వారలునగు; తే = అవైఖానసవాలఖిల్లులు; వంద్యాస్తు = ననుస్కరింపఁ దగినవారలే. విసయాన్వితైః = అడఁకువతోఁ గూడిన; భవద్భిః (అధ్యాపృతము) = మీచేత; సీతాయాః = సీతయొక్క; ప్రవృత్తిశ్చ = సమాచారముగూడ; ప్రప్తవ్యాఖ్యాపీ = అడుగఁబడవలయును. మీరు, తపోబలంబున నణిమాద్యష్టసిద్ధులును బొందిన వారలును బరిశుద్ధులునగు నమ్మహానుభావులకు అవశ్యము ననుసారముచేసి, వారలను సీతాదేవి సమాచారము గుఱించి యడుగ వలెను. అని, తాత్పర్యము.

హేమపుష్కరసంఘన్నం తస్మి వైఖానసం సరః
తరుణాదిత్యసంకాతేర్హృదైర్విచరితం శుభైః. ౩౫

టీక॥ తస్మిన్ = ఆయాశ్రమమునందు; హేమపుష్కరసంఘన్నం = బంగారుకమలములచేఁగఁపఱచినదియు; తరుణాదిత్యసంకాతేః = చాలసూర్యునితో సమానములును; శుభైః = సుందరములునగు; హృదైః = అంచలచేత; విచరితం = పొందఁబడినదియునగు; వైఖానసం = వైఖానసమును; సరః = కొలను; అస్మి (అధ్యాపృతము) = కలదు. ఆయాశ్రమమునందు, కాంచన కమలములతో నిండి, చాలసూర్య ప్రకాశంబులగు సుందరములయిన హంసలతోనొప్పుచున్న వైఖానసమును తామరకొలను కలదు. అని, తాత్పర్యము.

ఔపవాహ్యః కుచేరగ్య సార్వభౌమశ్చిత్తస్త్వతః
గజః పశ్యేతి తం దేశం సదా సహ కరణభిః. ౩౬

టీక॥ కుచేరగ్య = కుచేరునియొక్క; స, ఔపవాహ్యమనఁగా రాజయొక్క ఔపవాహ్యః = వాహనయోగ్యమయి వాహనము, “రాజవాహస్తౌపహ్యః”

ప్రతిపదాండ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౩

అనియవరము; సార్వభౌమభితి=సార్వభౌమమని; స్మృతః=చెప్పబడిన; గజః=వీనుఁగు; కరేణుభిస్సహ=ఆడేనుంగులతోఁగూడ; సహ=ఎల్లప్పుడును; తం=ఆ; దేశం=ప్రదేశమును; ప	ర్యేతి=బోధించుచుండును. కుజేరునివాక్యనమయిన సార్వభౌమంబను దిగ్గజము, ఆడేనుంగులతోఁగూడ, ఎల్లప్పుడు నచట విహరించుచుండును. అని, తాత్పర్యము.
---	--

త త్సర సమతిక్రమ్య నష్టచంద్రదివాకరమ్
అనత్తత్రగణం వ్యోమ నిష్పయోద మనాదితమ్. ౩౭

టీక తత్=ఆ; సరః = కొలనును; సమతిక్రమ్య = దాటి, దాటినపిదప; వ్యోమ = ఆకాశము; నష్టచంద్రదివాకరం = అగపడనిచంద్రుఁడునుసూర్యుఁడునుగలదిగాను; అనత్తత్రగణం=నక్షత్రసమూహములేనిదిగాను; నిష్పయోదం=మేఘములేనిదిగాను; అనాదితం=ధనములేనిదిగాను; వర్తతే (అధ్యాహ్న)	తమ)=ఉండును. అవైఖానస సరస్సునకావల, ఆకాశమునందు, చంద్రసూర్యులప్రచారముగానినక్షత్రములసంచారముగాని యెంతమాత్రములేదు, మేఘములు సంచరింపవు; నిశ్చబ్దమై శూన్యముగానుండును. అని, తాత్పర్యము.
---	--

గభస్తిభివా ర్గి-స్య స తు దేశః ప్రకాశతే
విశ్రావ్యద్భి స్తకస్సిద్ధై ర్దేవకల్పై స్స్వయంప్రభైః. ౩౮

టీక సః=ఆ; దేశస్సు = ప్రదేశమో; విశ్రావ్యద్భిః=విశ్రమించుచున్నవారలును; స్వయంప్రభైః= తనంతనెప్పకాశముగలవారలును; దేవకల్పైః=దేవతలతో సమానులునగు; తపస్విదైః=తపస్సుచేసిద్ధులయినవారలచేత; అర్గి-స్య=సూర్యునియొక్క; గభస్తిభివః=కిరణములచేతవలె; ప్రకాశతే=	వెలుంగుచున్నది. చంద్రసూర్యుల సంచారము లేకపోయినను, అచటవిశ్రమించుచుండు దేవసమానులు స్వయంప్రకాశులునగుసిద్ధపురుషులదేహప్రకాశముచే నాప్రదేశమంతయు వెలుతురుగలిగియుండును. అని, తాత్పర్యము.
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౪౦౯

౪౪౩

తంతు దేశ మతిక్రమ్య శైలోదానామ నిమ్నగా
ఉభయోస్తీరయో స్తస్యాః కీవకానామ వేణవః. ౩౯

టీక || తం=ఆ; దేశం=ప్రదేశము గా గాలిగొట్టునపుడు స్వనించువెదురు;
ను; అతిక్రమ్యతు=దాటినంతనె; శై సంఠి(అధ్యాహృతము)=కలవు.
లోదానామ=శైలాదయను పేరుగల; ఆప్రదేశమునతిక్రమించిన పిదప, శై
నిమ్నగా = ఏలు; అస్తి (అధ్యాహృత ము)=కలదు. తస్యాః=ఆశైలోదానా లోదయనునదియున్నది; ఆచరి తీరంబు
యొక్క; ఉభయోః=రెండయిన; తీర ల రెంటియందును గాలిగొట్టునపుడు స్వ
యోః = గట్టులయందును; కీవకానా నించునట్టి వెదళ్లుగలవు.
మ=కీవకములను పేరుగల, కీవకమనఁ అని, తాత్పర్యము.

తేనయంతి పరం తీరం సిద్ధాన్ ప్రత్యానయంతి చ

టీక || తే=ఆవెళ్లు; సిద్ధాన్ = ఆరెండు తీరంబులందలి వెదళ్లును
సిద్ధులను; పరం=ఆవలిదైన; తీరం= అత్యన్న తంబులయివంగి యెండొంటి
గట్టును; నయంతి = పొందించును. ప్ర త్యాన్ బెనంగియుండుటవలన సిద్ధులువా
త్యానయంతిచ = వజ్రలదీసికొని వ నిమించుగా నావలిగట్టునకుఁబోవుచు
చ్చును. చ్చుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరాః కురవ స్త తి కృతపుణ్య పరిశ్రయాః. ౪౦

టీక || తత్ర = అచట; కృతపుణ్య తము) = కలదు.
ప్రశ్రయాః=చేయఁబడిన పుణ్యముగ అంత, బుద్ధ్యవంతులకు నివాససా
లచారలకు నివాసస్థానమయిన; ఉ నమయిన యుత్తరకురుదేశమున్నది.
త్తరాః = ఉత్తరదిశనుండునట్టి; కుర అని, తాత్పర్యము.
వః=కురుదేశము; సంతి (అధ్యాహృ

తతః కాంచనపద్మాభిః పద్మినీభిః కృతోదకాః
నీలవైడూర్యవర్ణాభి ర్మద్య స్తత్ర సహస్రశః. ౪౧

టీక || తతః=అందువలన; తత్ర=ము)= కలవు.
 అచ్చట; కాంచనపద్మాభిః=బంగారుక ఉత్తర కురుక్షేత్రము, పుణ్యముచేసి
 మలములు గలవియు; నీలవైడూర్యవ నవారలు ఆఫలము ననుభవించుటకై
 ధౌఃభిః = నీలమణియొక్కయు వై నించుభూమి యవుటజేసి, యందు,
 డూర్యోత్తము యొక్కయు వస్త్రేవం బంగారుకమలంబులతోఁగూడిన నీలవై
 టివస్త్రేగలవియునగు; పద్మినీభిః=తా డూర్యవణకంబులయిన తామర తీగ
 మరతీగలతో; కృతోదకాః = సంబం లచే నలంకృతమయి రమణీయ మయి
 ధించిననీళ్ళుగల; సద్యః=ఏడ్లు; సహస్ర నజలముతోనొప్పుచున్న నదులు, వేనవే
 శః=వేనవేలుగా; సంతి (అధ్యాహృత లుగాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రక్తోత్పలవనై శ్చ త్ర మండితా శ్చ హిరణ్మయైః
 తరుణాదిత్యసదృశే ర్భాంతి తత్ర జలాశయాః. ౪౨

టీక|| తత్ర=ఆ; అత్ర = ఈయుత్త యాః=కొలంకులు; భాంతి=ప్రకాశించుచున్నవి.
 రకురుదేశమునందు; రక్తోత్పలవనైశ్చ= అయ్యుత్తరకురుదేశంబునఁ, గొలం
 ఎఱ్ఱనికలువల వనములచేతను; హిరణ్మయైశ్చ=బంగారువికారములయిన కలు కలు, ఎఱ్ఱగలువలతోను బంగారు కలు
 వల వనములచేతను; తరుణాదిత్యసదృశే=వలతోను బాలసూర్యవర్ణంబులగుకలు
 శ్చే= బాలసూర్యునితో సమానముల వలతోను ఒప్పుచుండును.
 యిన కలువల వనములచేతను; మండి అని, తాత్పర్యము.
 తాః = అలంకృతము లయిన; జలాశ

మహార్హ మణిపత్రైశ్చ కాంచనప్రభాకేసరైః
 నీలాత్పలవనై శ్చ త్ర సే శ్చ సస్వతో వృతః. ౪౩

టీక|| సః=ఆ; దేశః= ఉత్తరకురు గారముయొక్క-కాంతివంటి కాంగల
 దేశము; మహార్హ మణిపత్రైశ్చ=ఉత్త కింజల్క-ములుగలవియు; చిత్రైః = ఆ
 మములయిన నీలమణులవంటి రేకులుగ శ్చర్యకరములునగు; నీలాత్పలవనైః =
 లవియు; కాంచనప్రభాకేసరైః = బం నల్లగలువలవనములచేత; సస్వతః =

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కిన్ధాకాండము. ౮౧౧.

స ౪౩

అంతటను; వృతః=చుట్టుబడినది.

అయ్య త్తరకురు దేశంబుననంతటను,
నీలరత్నములవంటి రేకులును బంగార
మువంటి కేసరములునుగలిగి యత్యంత

సుందరములయిన నల్లగలవలకొలంకు

లు మెండుగానుండును.

అని, తాత్పర్యము.

నిస్తులాభి శ్చ ముక్తాభి ర్నణిభిశ్చ మహాధవైః

ఉద్భూతపులినా స్తత్ర జాతరూపైశ్చ నిమ్నగాః ౪౪

సర్వరత్నమయై శ్చిత్రై రవగాఢా నగోత్తమైః

జాతరూపమయై శ్చాపి హుతాశనసమప్రభైః ౪౫

టీక || తత్ర = అచట; నిమ్నగాః =
నదులు; నిస్తులాభిః = గుండ్రములయి
న “వర్తులం నిస్తులం వృత్తం” అనియమ
రము; ముక్తాభిశ్చ = ముత్తైములచేత
ను; మహాధవైః = అధికమయినవెలగ
ల; నుణిభిశ్చ = రత్నములచేతను; జా
తరూపైశ్చ = బంగారములచేతను; ఉ
ద్భూతపులినాః = ఉన్నతములయిన
యిసుక దిన్నెలుగలవై; సర్వరత్నమ
యైః = సమస్తమణులును అధికము
గాఁగలవియు; చిత్రైః = చిత్రపర్ణ
ములును, సుందరములునగు; నగోత్త
మైః = పర్వతశ్రేష్ఠములచేతను; జా
తరూపమయైః = బంగారములధికము

గాఁగలవియు; హుతాశనసమప్రభైః =

నిప్పుతో సమానమయినకాంతిగలవియు

నగు; నగోత్తమైః (అధ్యాహృతము) కా

పి = పర్వతశ్రేష్ఠములచేతను; అవగా

ఢాః = ప్రవేశింపబడినవై; భాంఠి (అ

ధ్యాహృతము) = ప్రకాశించుచుండును.

అయ్యుత్తరకురు దేశంబునందు, న

దులందు సుందరములగు ముక్తాఫలంబు

లునుగొప్పవిలువగలరత్నంబులును బం

గారమును పులిసములుగానుండును; స

మస్త రత్నమణులును పర్వతంబు

లును అగ్నివలె వెలుంగుచుండుకాంచనమ

యపర్వతంబును, ఆనదులనడుమ నచ

టచట భాసిల్లుచుండును. అని, తా.

నిత్యపుష్పఫలా స్తత్ర నగాః పత్రరథాకులాః

దివ్యగంధరసస్పర్శా స్సర్వకామార్ద్రవంతి చ. ౪౬

టీక || తత్ర = అచట; నగాః = వృక్షములు; నిత్యపుష్పఫలాః = ఎల్లప్పుడును

బూలును బండ్లును గలవై; పత్రరథా
కులూః=పత్తులచే నిండినవై; దివ్యగం
ధరసస్పృహః = శ్రేష్ఠమయిన వాసన
యు రుచియు స్పృహమునగలవై; సర్వ
కామాః = సమస్తములయిన యభీష్ట
ములను; (సవంతి=ఇచ్చుచుండును "చ"
అనునదిపాదపూరణార్థము.

అచట వృక్షంబులు , ఎల్ల పృథును
ఫలపుష్పంబులు గలిగి పత్తులచే నిండిన
వై మంచి తావియు మాధుర్యంబును
గలిగి సుఖస్పృహలై కోరిన కోరుకు
లనన్నింటి నొసంగుచుండును.
అని, తాత్పర్యము.

నానాకారాణి వాసాంసి ఫలం త్యన్యే నగోత్తమాః

టీక॥ అన్యే=ఇతరములయిన; నగో
త్తమాః=వృక్షశ్రేష్ఠములు; నానాకా
రాణి=నానావిధములయిన ; వాసాం
సి=వస్త్రములను; ఫలంతి=ఇచ్చును.

కొన్నియుం త్రమవృక్షంబులు నానా
విధములగు వస్త్రంబుల నొసంగును.
అని, తాత్పర్యము.

ముక్తావైడూర్యచిత్రాణి భూషణాని తథైవచ. ౪౪

స్త్రీణాంచా ప్యమరూపాణి పురుషాణాం తథైవచ
సర్వర్తుసుఖసేవ్యాని ఫలం త్యన్యే నగోత్తమాః. ౪౫

టీక॥ తథైవచ=అట్లే; అన్యే=ఇత
రములయిన; నగోత్తమాః=వృక్షశ్రే
ష్ఠములు; సర్వర్తు=సుఖసేవ్యాని= స
మస్తములుప్రలండును సుఖముగా సే
వించదగిన; ముక్తావైడూర్య చిత్రా
ణి=ముత్యములచేతను వైడూర్యముల
చేతను జిత్రపటములయిన; స్త్రీణాం
చాపి=స్త్రీలకును; తథైవచ=అట్లే; పు
రుషాణాం = మగవారికిని; అనురూ

పాణి=తగిన; భూషణాని=సొమ్ముల
ను; ఫలంతి=ఇచ్చును.

మఱికొన్ని వృక్షములు, ముత్యము
లును వైడూర్యములునుబాదియుండు
టచే సుందరములును సమస్తర్తువులం
దును సుఖప్రదంబులునగు భూషణంబు
లను అందువారికి దగినట్లుగాను మగ
వారికిదగినట్లుగాను, ఒసంగును.

అని, తాత్పర్యము.

మహాద్వాణి విచిత్రాణి హైమా న్యన్యే నగోత్తమాః

శయనాని ప్రసూయంతే చిత్రాస్తరణవంతిచ, ౪౯

<p>టీక అన్యే = ఇతరములయిన; న గోత్రమాః = వృక్షశ్రేష్ఠములు; మహా ర్హాణి = గొప్పవారికిఁదగినవియు, శ్రేష్ఠ ములును; విచిత్రాణి = నానావిధముల యినవియు; హేమాని = బంగారువి కారము లయినవియు; చిత్రాస్తరణ వంతిచ = చిత్రవర్ణమయిన పటపుగలవి</p>	<p>యనగు; శయనాని = పానువులను; ప్ర సూయంతే = ఇచ్చును. మఱికొన్నితరువులు, ఉత్తమములు నానావిధములచిత్రవర్ణములయినపట పులుగలవియనగు కాంచనశయనీయం బులనొసంగును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

మనః కాంతాని మాల్యాని ఫలం త్యక్తా పరే ద్రుమాః

పానానిచ మహార్హాణి భక్ష్యాణి వివిధానిచ. ౫౦

స్త్రియశ్చ గుణసంపన్నా రూపయావనలక్ష్మితాః

<p>టీక అత్ర = ఇచట; అపరే = ఇ తరములయిన; ద్రుమాః = వృక్షములు; మనఃకాంతాని = మనసునకుఁబ్రിയము లయిన; మాల్యాని = పుష్పమాలికలను; మహార్హాణి = ఉత్తమములయిన; పా నానిచ = తాగువస్తువులను; వివిధా ని = వానావిధములయిన; భక్ష్యాణి చ = పిండివంటలను; గుణసంపన్నాః = సద్గుణములతోఁగూడినవారలును; రూ పయావనలక్ష్మితాః = సౌందర్యముతో</p>	<p>ను యావనముతోను గూడినవారలున గు; స్త్రియశ్చ = స్త్రీలను; ఫలంతి = ఇచ్చును. అయ్యుత్తర కురుదేశంబు, మఱి కొన్నిఘాతుహంబులు, రమణీయముల గు పుష్పమాలికలను ఉత్తమములగు పాన ద్రవ్యములను నానావిధములగు భక్ష్యములను గుణవతులును రూపయా వనములుగల వారలునగు కాంతలను, ఒసంగును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

గంధర్వాః కిన్నరా స్సిద్ధా నాగా విద్యాధరాస్తథా. ౫౧

రమంతే సహితాస్తత్ర నారీభి ర్భాస్కరప్రభాః

టీక || తత్ర = అచట; భాస్కరప్రభాః = సూర్యునియొక్క కాంతివం

టకాంతగల; గంధర్వాః = గంధర్వు	క్రీడించుచుండురు.
లును; కిన్నరాః = కిన్నరులును; సిద్ధాః =	అచట, గంధర్వులు కిన్నరులు కిం
సిద్ధులును; నాగాః = సర్పములును; త	పురుషులు సిద్ధులునాగులువిద్యాధరులు
థా = అట్లు; విద్యాధరాః = విద్యాధ	సూర్యతేజుబున వెలుంగుచుఁ బ్రయా
రులును; నారీభిః = స్త్రీలతో; సహ	సమేతులయి, విహరింపుచుండురు.
తాః = కూడినవారలయి; రమంతే =	అని, తాత్పర్యము.

సర్వే సుకృతకర్తాః సర్వే రతిపరాయణాః. ౫౨

సర్వే కామార్థసహితా వసంతి సహయోషితః

టీక॥ సర్వే = అందఱును; సుకృతక	లునై; సహయోషితః = స్త్రీలతోఁగూ
ర్తాః = పుణ్యములయిన కార్యములు	డినవారయి; వసంతి = ఉండురు.
గలవారలును; సర్వే = అందఱును; రతి	అచట నివసించు జనులందఱు పుణ్య
పరాయణాః = క్రీడయెఱుఱుచుండున	వంతులు క్రీడాసక్తులు కామంబును అ
యాశ్రమముగాఁగలవారలును; సర్వే =	ర్థంబును సమృద్ధంబుగాఁగలవారలై ని
అందఱును; కామార్థసహితాః = కా	జకాంతలుగూడి యానందించు చుండు
నుముతోను ఉత్థముతోనుగూడిన వార	రు. అని, తాత్పర్యము.

గీతవాదిత్రనిర్ఘోష సోత్కృష్టహాసితస్వనః. ౫౩

హృయతే సతతం తత్ర సర్వసూతమనోహరః

టీక॥ తత్ర = అచట; సోత్కృష్టహ	హృయతే = వినఁబడుచుండును.
సితస్వనః = అధికమయిన సత్వలయొ	అచట, అధికముగా హాసధ్వనులు
క్కధ్వనితోఁగూడిన; గీతవాదిత్రనిర్ఘో	షు గీతవాద్యధ్వనులును, సమస్తభూ
షః = పాటలయొక్క యువాద్యములయొ	తంబులకును వీనులకింపుగా నెల్లప్పుడు
క్కయొద్దని; సర్వసూతమనోహరః =	ను వినఁబడుచుండును.
సమస్తభూతములయొక్కయుమనస్సు	అని, తాత్పర్యము.
హరించునదై; సతతం = ఎల్లప్పుడును;	

తత్ర నా మదితః కశ్చ న్నాస్తి కశ్చ దసద్భియః. ౫౪

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౪౦౫

స ౪౩

అహన్యహని వర్ధంతే గుణా స్తత్ర మనోరమాః

టీక తత్ర=అచట; కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును; అమృదితః = సంతోషింపనివాఁడు; నా స్తి=లేడు. కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును; అసత్ప్రియః = లేనిప్రియురాలుగలవాఁడు, ప్రియురాలు లేనివాఁడనట; నా స్తి=లేడు. తత్ర=అచట; మనోరమాః = మనోహరములగు; గుణాః = గుణములు; అహన్య	హని = ప్రతిదినమునందును; వర్ధంతే = వృద్ధిబొందుచుండును. మఱియు నా దేశంబున, సంతోషంబులేనివాఁడుగాని ప్రియురాలులేనివాఁడుగాని యొకానొకఁడును లేడు; అచట, మనోహరంబులగు సుఖంబులు దినదినమునకును వృద్ధిబొందుచుండును. అని, తాత్పర్యము.
---	---

సమతిక్రమ్య తం దేశ ముత్తరః పయసాన్నిధిః. ౫౫

“ఉత్తర స్తోయసన్నిధిః” ఇతి పాఠాంతరమ్.

టీక తం=ఆ; దేశం=ఉత్తరకురుదేశమును; సమతిక్రమ్య=దాటి, దాటినప్పట్టు; ఉత్తరః = ఉత్తరదిక్కునందున్న; పయసాన్నిధిః = సముద్రము; పాఠాంతరపక్షమునందు, తోయసన్ని	ధిః=సముద్రము; అ స్తి (అధ్యాహృతము)=కలదు. అయ్యుత్తరకురుదేశము నతిక్రమించినపిదప, మత్తరసముద్రమున్నది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తత్ర సోమగిరిర్నామ మధ్యే హేమమయో మహాః

టీక తత్ర=అయ్యుత్తరసముద్రమునందు; మధ్యే = నడుమను; హేమమయః=బంగారునికారమును; మహాః=గొప్పదియునగు; సోమగిరిర్నామ = సోమపర్వతమనిప్రసిద్ధమయిన పర్వతము; వర్తతే(అధ్యాహృతము) = ఉన్నది. అయ్యుత్తరసముద్రమునడుమ, కాంచనమయంబగు సోమగిరియును నొకమహాపర్వతమున్నది. అని, తాత్పర్యము

ఇంద్రలోకగతా యేచ బ్రహ్మలోకగతాశ్చ యే. ౫౬

దేవా స్తం సమవేక్షంతే గిరిరాజం దివం గతాః

టీక || ఇంద్రలోక గతాశ్చ = విష్ణు
లోకమునుబొందినవారలును; ఇంద్రకబ్ధ
ము, “ఇదిపరమైశ్వర్యే” అను ధాతువు
నఁ బుట్టినదికావున, యోగముచేపరమే
శ్వరుఁడైన విష్ణుశ్రనుబోధించును. దేవ
రాజునందురూఢము. యే (సంతి) =
ఎవరుగలరో; బ్రహ్మలోక గతాశ్చ = బ్ర
హ్మలోకమును బొందినవారలును; యే
(సంతి) = ఎవరుగలరో; దివం = స్వర్గ
మును; గతాః = పొందినవారలు; యే

సంతి (అధ్యాహృతము) = ఎవరుగల
రో; తే (అధ్యాహృతము) = అట్టి; దే
వాః = దేవతలు; తం = ఆ; గిరిరాజం =
పర్వతశ్రేష్ఠమును; సమవేక్షంతే = చూ
తురు.

విష్ణులోకంబున బ్రహ్మలోకంబునస్వ
ర్గంబుననుండు దేవతలు, ఆసోమగిరిని
జూడఁగలరే గాని, ఇతరులకు దానిఁ
జూచుటయె యసాధ్యము.

అని, తాత్పర్యము.

స తు దేశో విసూర్యోపి తస్య భాసా ప్రకాశతే. ౫౭

సూర్యులత్క్రొత్తి భిషిజ్ఞేయ స్తపతే వ వివస్వతా

టీక || సః = ఆ; దేశస్తు = ప్రదేశము
మాత్రము; విసూర్యోపి = సూర్యుండు
లేనిదైనను; తస్య = ఆసోమగిరియొక్క;
భాసా = ప్రకాశముచేత; సూర్యుల
త్క్రొత్తి = సూర్యకాంతిచేత; ఆభివిజ్ఞే
యః = తెలియఁదగినప్రదేశము; తప
తా = ప్రకాశించుచున్న; వివస్వతేవ =
సూర్యునిచేతవలె; ప్రకాశతే = ప్రకా

శించుచున్నది.

ఆ ప్రదేశమున సూర్యసంచారము
లేకున్నను, సూర్యసంచారముగల ప్ర
దేశము సూర్యునిచే వెలుతురు గలిగి
యుండునట్లు, అమృతహోపర్వతముయొ
క్కప్రకాశముచే వెలుతురుగలిగియుం
డును. అని, తాత్పర్యము.

భగవానపి విశ్వాత్మా శంభు రేకాదశాత్త కః. ౫౮

బ్రహ్మ వసతి దేవేశో బ్రహ్మర్షి పరివారితః

టీక || తత్ర (అధ్యాహృతము) = అ
చట; విశ్వాత్మా = ప్రపంచమున కాత్మ
యొనున; భగవానపి = విష్ణువును; బ్ర

హ్మర్షి పరివారితః (అధ్యాహృతము) =
బ్రహ్మర్షులచేఁజట్టుఁబడినవాఁడై; వసతి
(అధ్యాహృతము) = తన్నాడు. ఏకా

దశాత్మ కః = పదునొకండు రుద్రులయొక్క స్వరూపముగల; శంఘః = శివుండును; బ్రహ్మర్షి పరివారితః (అధ్యాహృతము) = బ్రహ్మర్షులచే జట్టబడినవాడై; వసతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నాడు. దేవేశః = దేవతలకుబ్రహ్మవైన; బ్రహ్మ = బ్రహ్మదేవుడు; బ్రహ్మర్షి పరివారితః = బ్రహ్మర్షులచే జట్టబడినవాడు.

దై; వసతి = ఉన్నాడు.

ఆసోమగిరియందు, సర్వాత్మకుండగువిష్ణువును ఏకాదశరుద్రస్వరూపుండగుశివుండును సమస్త దేవవాఙ్మండగుబ్రహ్మదేవుండును, బ్రహ్మర్షులచే సేవించబడుచున్నవారలయి వాసమునే యుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.

న కథంచన గంతవ్యం కురూణా ముత్తరేణ వః. ౫౯

అన్యేషామపి ఘాతానాం నాతిక్రామతి వై గతిః

టీక॥ వః = మీకు, మీచేతననుట; కురూణాం = కురుదేశమునకు; ఉత్తరేణ = ఉత్తరముగా; కథంచన = ఎట్లయియునను; నగంతవ్యం = పొందబడరాదు. అన్యేషాం = ఇతరులయిన; ఘాతానామపి = ప్రాణులయొక్కయు; గతిః = గమనము; నాతిక్రామ

తి = అతిక్రమింపదు “వై” అనుననిపాదపూరణార్థము.

ఆయుత్తరకురుదేశమునకు భద్రముగా మీరెంతమాత్రము పోవలను; వైష్ణులమొదలగు విశేష శక్తిగలవారలకును ఆపివట్టబోవుటకు శక్తిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

సహి సోమగిరిగ్నాను శేవారామపి దుర్గయః. ౬౦

త మాలోక్య తతః క్షిప్ర ముపావర్తిత మర్హత

టీక॥ సః = ఆ; సోమగిరిగ్నాను = సోమగిరియనిప్రసిద్ధయైన హస్తము; శేవారామపి = దేవతలకుఁగూడ; దుర్గమోహి = పొంద నలవిగానిగదా! తం = ఆపర్వతమును; ఆలోక్య = చూచి; తతః = అటుపిమ్మట; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; ఉపావర్తితుం = మఱియట్టుకు;

అర్హత = తగుదురు.

ఆసోమగిరి ప్రచేదించుటకు దేవతలకుఁగూడ సాధ్యముకాదు; కావున, మీరలా పర్వతముం జూచి యంత నటనుండి శీఘ్రముగా మఱియెరండు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతావ ద్వానరై శ్చక్యం గంతుం వానరపుంగవాః. ౬౦

అథాస్కర మమర్యాదం నజానీమ స్తతః పరమ్

టీక॥ వానరపుంగవాః = వానరశ్రేష్ఠులారా! వానరైః = వానరులచేత; ఏతావత్ = ఇంతమాత్రము; గంతుం = పొందుటకు; శక్యం = అలవియగును. అథాస్కరం = సూర్యుడు లేనిదియు; అమర్యాదం = హద్దులు లేనిదియునగు; తతః = అంతకన్న; పరం = అపరిష్కరమున; నజానీమః = ఎఱుంగము.

వానరోత్తములారా! ఇంతవఱకు మాత్రమే వానరులకు బోవనలవియగును; అపై దేశము సూర్యసంచారము లేమింజేసి యంధకారావృతమయి నగరగ్రామాదిమర్యాదలు లేకుండుటవలన మాకునుండెదలుదు.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వ మేత ద్వితేతస్యం య స్తన్మా పరికీర్తితమ్. ౬౧

య దస్య దపి నోక్తం తత్రాపి క్రియతాం మతః

టీక॥ మయా = నాచేత; యత్ = ఏది; పరికీర్తితం = చెప్పబడినదో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అట్టి; ఏతత్ = ఇది; సర్వం = అంతయు; విచేతస్యం = వెదకబడవలయును. అన్యచ్చ = ఇతరమును; యత్ = ఏది; నోక్తం = చెప్పబడలేదో; తత్రాపి = దానియందును;

మతిః = తలంపు; క్రియతాం = చేయబడుగాక.

నేను ఇపుడు చెప్పిన ప్రదేశములందంతటను జక్కగా వెదకుడు; మఱియు నావైపున, నేనుజెప్పనిప్రదేశము లేనైననుండినయెడ నదటనుగూడ వెదకవలెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కృతం దాశరథే ర్తహ వ్ప్రియం

మహాత్తరం చాపి తతో మమ ప్రియమ్. ౬౩

కృతం భవిష్య త్యనిలాసలోపమా

విదేహజాదర్శనజేన కర్తవ్యం

టీక॥ అనిలాసలోపమాః = వాయువుతోను అగ్నితోను బోల్క-గలవానరు

శ్రీమద్రామానుజము * కిష్కింధాకాండము. ౪౧

స ౪౩

లారా! తతః=అవెదకినఁబిమ్మట; విదేహా ము; కృతం=చేయుటచేసినది; భవ్యం=జాదవ్యవజేస=సీతాదేవిని బాచటవల కాఁగలదు.
నఁగఁగిన; కర్తృణా = కార్యముచేత; వాయుసమానులగునగ్నితుల్యులరు
దాశరథే=రామునకు; మహా=గొ నగు వానరులారా! మీ లు, చక్కగా
ప్పదగు; ప్రియం=సంతోషము; కృతం= వెదకి, సీతాదేవింజూచి కార్యము సా
చేయుటచేసినది; భవిష్యతి(అధ్యాత్మత ధించుకొని వత్తురేని, రామునకు మహా
ము)=కాఁగలదు. మమ = నాకు; త సంతోషముచేసినవారలగుదురు; నాకు
తః=అంతకన్నను; మహత్తరం=అధిక అంతకన్నను గొప్ప సంతోషముచేసిన
ముగాగొప్పదైన; ప్రియం= సంతోష వారలగుదురు. అని, తాత్పర్యము.

తతః కృతార్థా స్సహితా స్సబాంధవా
మయాన్వితా స్సర్వగుణై ర్మనోరమైః ౬౪
చరిష్యథో ర్ద్వం ప్రతిశాంతశత్రవ
స్సహస్రియా భూతధరాః ప్లవంగమాః

టీక|| ప్లవంగమాః = వానరులారా! నధరించినవారలయి, ప్రాణులనురక్షిం
రా! తతః=అటుపిమ్మట; యూయం(అ చువారలయి; ర్ద్వంప్రతి=భూమినిగూ
ధ్యాత్మతము) = మీరలు; సబాంధ ర్చి; చరిష్యథ=సంచరింపఁగలరు.
వాః=బంధువులతోఁగూడిన వారలయి; వానరులారా! అంత, మీరలు, బం
మయా=నాచేత; మనోరమైః = మనో ధుసమేతంబుగా నావలన మనోహరం
హరములగు; సర్వగుణైః=సమస్తగుణ బులగు సమస్తకామంబులంబొందినవా
ములచేతను; అన్వితాః = పూజింపఁబ రలయి, కృతార్థులరయి, శత్రువులులే
డనవారలయి; కృతార్థాః=చేయుటచే సినవారలయి యెక్కండ్రనుబోషించుచు
న ప్రయోజనము గలవారలయి; సహా వ్రియురాండ్రంబుగాడి, సుఖంబున భూ
తాః= కూడినవారలయి; శాంతశత్ర వుచుంతయు విహరింపుచుండుఁగలరు.
వః= నశించినశత్రువులుగలవారలయి; అని, సుగ్రీవుండు శత్రవలీ మున్నగు వా
సహస్రియాః=ప్రియురాండ్రతోఁగూడి నరవీరులతోఁజెప్పెను.
న వారలయి; భూతధరాః = ప్రాణుల అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

గీరింధాకాండే, త్రివత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబనందు, గీరింధాకాండ త్రివత్వారింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

అ

చతుశ్చత్వారింశస్సర్గప్రారంభః.

స విశేషేణ సుగ్రీవో హనుమత్సర్థముక్తవాక్

సహితస్తి స్తారిశేష్టే నిశ్చితార్థో ర్థసాధనే. ౧

టీక సః=ఆ; సుగ్రీవః = సుగ్రీ	మంతునియందు; నిశ్చితార్థః=నిశ్చయిం
వుడు; హనుమత్=హనుమంతునియం	పంబడిన యభిప్రాయము గలవాడు.
దు; విశేషేణ=అధిక్యముచేత; అర్థం=	అసుగ్రీవుండు హనుమంతునివిషయ
ప్రయోజనమును; ఉక్తవాక్ = చెప్పి	మయి యధికగౌరవముగా జెప్పెను;
నాడు. హి=ఏలయనగా; సః = ఆ	ఏలయనగా, హనుమంతుండు తప్పక
సుగ్రీవుడు; అర్థసాధనే = కార్యము	కార్యమును సాధింపగలడని సుగ్రీవుం
సాధించుటనిషయమయి; తస్మిన్ = ఆ;	డు నిశ్చయించియుండెను.
హరిశేష్టే = వానరోత్తముడగుహను	అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీచ్ఛ హనుమంతం విక్రాంత మనిలాత్మజమ్

సుగ్రీవః పరమప్రితః ప్రభు స్సర్వ వనౌకసామ్. ౨

టీక సర్వవనౌకసాం=సమస్తవా	కిలయుసంతోషించినవాడై; విక్రాం
నరులకును; ప్రభుః= నాథుడగు; సు	తం= పరాక్రమముగలవాడును; అని
గ్రీవః=సుగ్రీవుడు; పరమప్రితః= మి	లాత్మజం=వాయుపుయొక్క కొడుకు

శ్రీమ ద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౮౨౧

స ౪౪

నగు; హనుమంతం = హనుమంతుని గూర్చి; అబ్రవీచ్చ = పలికెను.

సమస్త వానరులకును నాథుండగు సుగ్రీవుండు, హనుమంతుని విషయమై

పరమ సంతోషంబునొంది, పరాక్రమ వంతుండగు వాయుపుత్రుని నా హనుమంతుఁజూచి నిట్లుపలికెను. అని, తాత్పర్యము.

న ధూమా నాంతరిక్షేవా నాంబరే నామరాలయే
నాత్స్వవా గతిసంగం తే పశ్యామి హరిపుంగవ. 3

టీక || హరిపుంగవ = వానరశ్రేష్ఠుఁడా! తే = నీయొక్క; గతిసంగం = గమనయొక్క విలంబమును; ధూమా = నేలయందు; నపశ్యామి = చూడను. అంతరిక్షేవా = పక్షులు మేఘములు సంచరించునట్టి యాకాశమునందును; న(పశ్యామి) = చూడను. అంబరే = సిద్ధవిద్యాసరాలు సంచరించునట్టి యంతకుపై యాకాశమునందు; న(పశ్యామి) = చూడను. అమరాలయే = స్వర్గమునందు; న

(పశ్యామి) చూడను. అత్స్వవా = జలములయందుఁగాని; న(పశ్యామి) = చూడకున్నాను. వానరశ్రేష్ఠుఁడా! ధూమయందుఁగాని పక్షులు మేఘములు సంచరించు నాకాశమునందుఁగాని సిద్ధవిద్యాసరాలు సంచరించునట్టి యాకాశమునందుఁగాని స్వర్గమునందుఁగాని జలములయందుఁగాని, నీ వెదురులేక సంచరింపఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

సాసురా స్సహగంధర్వా స్సనాగనరచేవతాః
విదితా స్సర్వలోకాస్తే ససాగరధరాధరాః. ౪

టీక || సాసురాః = అసురులతోఁ గూడినవియు; సహగంధర్వాః = గంధర్వులతోఁగూడినవియు; సనాగనరచేవతాః = సర్పములతోను మనుష్యులతోను చేవతలతోనుగూడినవియు; ససాగరధరాధరాః = సముద్రములతోను బర్వతములతోనుగూడినవియునగు;

సర్వలోకాః = సమస్తలోకములును; తే = నీకు; విదితాః = తెలియఁబడినవి. అసురులుండు లోకంబును గంధర్వలోకంబును నాగలోకంబును మనుష్యలోకంబును చేవలోకంబును సముద్రపర్వత సహితంబుగా సమస్తలోకంబులును నీవెఱుంగుదువు. అని, తా.

ప్రతిపదాన్ద్రటికాతాత్పర్యసహితము

న ౪౪

గతి ధ్వగశ్చ తేజశ్చ లాఘవంచ మహాకపే
పితు స్తే సదృశం వీర మారుతస్య మహాజనః. ౫

టీక॥ వీర = పరాక్రమవంతుడవ	గతి; మారుతస్య=వాయువునకు; సదృ
గ; మహాకపే = గొప్పవానరుడా!	శం=సమానము.
తే=నీయొక్క; గతిః=గమనమును; పే	వీరుడా! ఎదురులేని గమనమునం
గశ్చ=వేగమును; తేజశ్చ= పరాక్రమ	దును వేగమునందును బరాక్రమమునం
మును; లాఘవంచ=శీఘ్రముగాఁజేయు	దును లాఘవమునందును నీవు మహాప్ర
టయు; సర్వం (అధ్యాహృతము)=స	భావుండగు నీతండ్రి వాయుదేవునకుస
మస్తమును; పితుః=తండ్రియైన; మ	మానుడవు. అని, తాత్పర్యము.
హాజనః= అధికమయినపరాక్రమము	

తేజసా వాపి తే భూతం సమం భువి న విద్యతే
త ద్యథా లభ్యతే సీతా త త్వమే వోపపాదయ. ౬

టీక॥ భువి=భూలోకమందు; తే=	పపాదయి=నెఱచేర్చుము.
నీకు; తేజసా = పరాక్రమముచేత; స	భూమియందుఁ బరాక్రమంబున నీ
మం=సమానమయిన; భూతంవాపి=	కన్ననధికమయినభూతము లేనేలేదుగ
జంతువుగూడ; నవిద్యతే=లేదు. తత్=	దా! నీకు సమానమయినదియు లేదు;
అకారణమువలన; యథా=ఎట్లు; సీ	కావున, సీతాదేవిలభించునట్లు, నీవేత
తా=సీతాదేవి; లభ్యతే=పొందుటకు	గినప్రయత్నముచేసి కార్యము నెఱచే
నో; తథా(అధ్యాహృతము)=ఎట్లు;	ర్పవలెను. అని, తాత్పర్యము.
తత్=అకార్యమును; త్వమేవ=నీవే; ఉ	

త్వయ్యేవ హనుమ న్నన్తి బలం బుద్ధిః పరాక్రమః
దేశకాలానువృత్తి శ్చ నయశ్చ నయపండిత. ౭

టీక॥ నయపండితః=నీతియందుఁబం	తుడా! బలం=శరీరదృఢ్యమును; బు
డితుండవగు; హనుమక = హనుమం	ద్ధిః=ప్రజ్ఞయు; పరాక్రమః= వీర్యము

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౪౩౩

స ౪౪

ను; దేశకాలానువృత్తిశ్చ=దేశకాలము
లవెంబడించుటయు; నయశ్చ=నీతియు;
త్వయ్యేవ=నీయందె; అస్తి (సంఘ)=
కలవు.

సమస్తసితులును జక్కగాఁ దెలిసి

నట్టిహనుమంతుఁడా! బలము బుద్ధిపరా
క్రమము దేశకాలంబులననువర్తిండుట
నీతి యివి నీయందుండునట్లు మఱియేవ
రియందునులేవు. అని, సుగ్రీవుండుహను
మంతునితోఁబలికెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కార్యసమాసంగ మవగమ్య హనుమతి

విదిత్వా హనుమంతం చ చింతయామాస రాఘవః. ౮

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; తతః= అందువలన; హనుమతి = హనుమం
తునియందు; కార్యసమాసంగం=కా
ర్యముయొక్క ఉంచుట; అవగమ్య=
తెలిసి; హనుమంతం= హనుమంతుని;
విదిత్వాచ= తెలిసియు; చింతయామా
స=ఆలోచించెను.

రాముండు, సుగ్రీవుఁడు హనుమం
తునితో నాడు వచనములవలన సుగ్రీ
వుండు కార్యభారమంతయు హనుమం
తునిపై సుంచుట నెఱింగి, హనుమం
తుండు కార్యసాధకుండని తెలిసి, యి
ట్లరియాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వధా నిశ్చితార్థో యం హనుమతి హరీశ్వరః

నిశ్చితార్థకర శ్చాపి హనుమా న్కార్యసాధనే. ౯

టీక॥ అయం=ఈ; హరీశ్వరః=వా
నరులకురాజయిన సుగ్రీవుఁడు; సర్వ
ధా= అన్నివిధములను; హనుమతి=
హనుమంతునియందు; నిశ్చితార్థః= ని
శ్చయింపఁబడిన సిద్ధిగలవాఁడు. హను
మాకాచాపి = హనుమంతుండును ;
కార్యసాధనే= కార్యముసాధించుటవి
షయమయి; నిశ్చితార్థకరః=నిశ్చయిం

పఁబడిన సిద్ధిగలవానిఁగా (సుగ్రీవుని)
చేయువాఁడు.
వానిరాజయిన యీసుగ్రీవుండు,
హనుమంతుండు తప్పక కార్యమునుసా
ధించునని నిశ్చయించియున్నాఁడు; హ
నుమంతుండును, దనవిషయమయి సుగ్రీ
వునికంతటి సమ్మతముగలుగఁజేసినవాఁ
డుగానున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

త దేవం ప్రస్థితస్యా స్య పరిజ్ఞాతస్య కర్తృభిః
సర్త్రా పరిగృహీతస్య ధృవః కార్యఫలోదయః. ౧౦

టీక॥ తత్ = అందువలన; ఏవం = ఇందువలన, నీహనుమంతుండుముట్లు; కర్తృభిః = కార్యములచేత; పరిజ్ఞాత్ = తెలియఁబడినవాఁడును; సర్త్రా = స్వామిచేత; పరిగృహీతస్య = స్వీకరింపఁబడినవాఁడునగు; ప్రస్థితస్య = బయలుదేరిన; ఆస్య = ఇతనికి; కార్యఫలోదయః = కార్యముయొక్క ఫలసిద్ధి; ధృవః = నిశ్చితము.

అందువలన, నీహనుమంతుండుముట్లు పెక్కుకార్యములను సాధించుటవలన నితనిసామర్థ్యమును గ్రీవునకుఁ దెలిసి యున్నది; మఱియు సుగ్రీవుండితనినధి కముగా గౌరవించుచున్నాఁడు, కావున, నితండుపోయిన కార్యము తప్పక సిద్ధించును. అని, రాముఁడాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం సమీక్ష్య మహాతేజా వ్యవసాయోత్తరం హరిమ్
కృతార్థశ్చ సంవృత్తః ప్రహృష్టేంద్రియ మానసః. ౧౧

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల రాముఁడు; వ్యవసాయోత్తరం = ప్రయత్నముచేతనే ఘటించు; తః = ఆ; హరిః = హనుమంతుని; సమీక్ష్య = చూచి; ప్రహృష్టేంద్రియమానసః = సంతోషించినయింద్రియములును మనస్సునుగలవాఁడై; కృతార్థశ్చ = చేయఁబడిన ప్రయోజనముగలవాఁడువలె; సంవృత్తః = అయ్యెను. మహాపరాక్రమశాలియగు రాముండు, కార్యసాధన సమర్థుండగు నాహనుమంతుంజూచి, పరమ సంతోషుండై తన్నుఁగృతార్థునిగాఁ దలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

దదౌ తస్య తతః ప్రీత స్వనామాంకోపశోభితమ్
అంగుళీయ మభిజ్ఞానం రాజపుత్ర్యాః పరంతపః. ౧౨

టీక॥ తతః = అంత; పరంతపః = తక్కు; అభిజ్ఞానం = గుఱులైన; స్వనామౌపులఁదపింపజేయునట్టి రాముండు; ప్రీతః = సంతోషించినవాఁడై; రాజపుత్ర్యాః = రాచకొమార్తెయైననీ శీయం = ఉంగరమును; తస్య = ఆహను

మంతునక; దదౌ=ఇచ్చెను.

అంత, శత్రువులఁ దపింపఁజేయునట్టిరాముండు, సంతృప్తుడై, సీతాదేవికి గుఱుతు తెలియుటకై తనపేరు చె

క్ర-బడియున్న తన ముద్దుటుంగరము

ను హనుమంతున కొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అనేన త్వం హరిశ్రేష్ఠ చిహ్నేన జనకాత్మజా
మత్సకాశా దనుప్రాప్త మనుద్విగ్నాను పశ్యతి. ౧౩

టీక || హరిశ్రేష్ఠ = వానరోత్తముఁ తలంచును.

డా! జనకాత్మజా = జనకమహారాజు కూఁతులైనసీత; అనేన=ఈ; చిహ్నేన=గుఱుతుచేత; అనుద్విగ్నా = భయములేనిదై; త్వం = నిన్ను; మత్సకాశాత్ = నానమీచమునుండి; అనుప్రాప్తం = వచ్చినవానిఁగా; అనుపశ్యతి =

వానరోత్తముఁడా! ఈ యంగుళీయకమునుబాచి, సీతాదేవి, నిన్నుఁ బొందక, నీవునాయొద్దనుండివచ్చినవాడవని దృఢముగానమ్మును. అని, తాత్పర్యము.

వ్యవసాయశ్చ తే వీర సత్త్వయుక్త శ్చ విక్రమః
సుగ్రీవస్య సందేశ స్సిద్ధిం కథయతీవ మే. ౧౪

టీక || వీర = పరాక్రమవంతుఁడా! తే=నీయొక్క; వ్యవసాయశ్చ=ఉత్సాహమును; సత్త్వయుక్తః=బలముతోఁగూడిన; విక్రమశ్చ = పరాక్రమమును; సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క; సందేశశ్చ = చెప్పినసమాచారమును; మే = నాకు; సిద్ధిం = కార్యసిద్ధిని; కథయతీవ (కథయతీవ) = చెప్పనట్లున్నది.

పరాక్రమవంతుఁడవగు హనుమంతుఁడా! నీయుత్సాహంబును బలంబును బరాక్రమంబును సుగ్రీవుండు నీతోఁజెప్పిన సమాచారంబునుజూడఁగా, గార్యసిద్ధి తప్పకయ్యును నాకుఁ దోచుచున్నది. అని, రాముండుహనుమంతునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం గృహ్య హిశ్రేష్ఠః స్థాప్య మూర్ధ్ని కృతాంజలిః

వందిత్వా చరణౌచైవ ప్రస్థితః స్లవగోత్రమః. ౧౫

టీక॥ హరిశ్రేష్ఠః = వానరోత్తముఁ డగు; సః = ఆహనుమంతుఁడు; తం = ఆ తుండు; ప్రస్థితః = బయలుదేఱెను. యుంగరమును; గృహ్య (గృహీత్వా) = వానరోత్తముఁడగు నా హనుమం గ్రహించి; మూర్ధ్నికా = శిరస్సునందు; తుండు, అయ్యంగుభీయకంబుదీసి శిరస్థాప్య (స్థాపయిత్వా) = ఉంచి; కృష్ణనసుంఁజొని, చేమోడ్పుగీలించిరాతాంజలి = చేయఁబడిన చేమోడ్పుగల మపాదములకుఁ బ్రణమిల్లి, యంతబవాఁడై; చరణౌ = పాదములను; వందియలుచేఱెను. అని, తాత్పర్యము. త్వాచైవ = నమస్కరించియు; స్లవగో

స తత్ప్రకర్షణ హరిణౌం బలం మహా

దృఢావ పీఠిః పవనాత్త జః కపిః

గతాంబుజే వ్యోమ్ని విశుద్ధమండల

శ్వశీవ నక్షత్రగణోపశోభితః. ౧౬

టీక॥ పీఠిః = పరాక్రమశాలియు; పచున్నవాఁడనగు; శ్వశీవ = చంద్రుఁడు పవనాత్తజః = వాయుపుత్రుండునగు; వలె; బహువ = ఉండెను. సః = ఆ; కపిః = హనుమంతుఁడు; మహాపరాక్రమ వంతుండును వాయుశ్రేష్ఠునికుమారుండునగు నా హనుమంతుండు, గొప్పదగు నవ్వానరసేనచేఁబరివేష్టింపఁ బడినవాఁడై, వేఘములు లేని యాకాశమునందు స్వచ్ఛమయిన మండలముగలిగి నక్షత్ర సమూహముచేఁ బరివృతుండగు చంద్రనిభంగిఁ బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము. నక్షత్రములసమూహముచేఁ బ్రకాశిం

అరిబల బల మాశ్రిత స్తవాహం

హరివరవిక్రమ విక్రమై రనలైః

శ్రీమద్రామాయణము * క్షిప్ర-సంధాకాండము. ౧౨

౪౪

పవనసుత యథా భిగమ్యతే సా

జనకసుతా హనుమత్ తథా కురుష్వ. ౧౨

<p>టీక॥ అతిబలంబులముగలవాఁడా! అహం=నేను; తవ=నీయొక్క; బలంబులమును; ఆశ్రితంబులమును; ఆశ్రయించినాను. హరివరవిక్రమంబులమునకుఁబోయితిని. పరాక్రమమువంటి పరాక్రమముగల; పవనసుత=వాయువుకొడుకైన; హనుమత్=హనుమంతుఁడా! సా=ఆ; జనకసుతా=జనకమహారాజుకొమార్తెయగు సీతాదేవి; యథా=ఎట్లు; అభిగమ్యతే=పొందఁబడునో; తథా=అట్లు; అనలైపుఁ=తమకవ</p>	<p>కాని; విక్రమై= పరాక్రమములచేత; కురుష్వ=చేయుము. మహాబలుఁడవు, సింహమునకుఁబోలె మహాపరాక్రమంబుగలవాఁడవు వాయుకుమారుండవగు హనుమంతుఁడా! నేను నీబలముపై భారమువేసియున్నాను; నీదుపరాక్రమంబుకొలదిని బ్రయత్నముచేసి సీతాదేవినిబిచ్చునట్లు గావింపవలెను. అని, రాముండు మఱియు, బయనమగుచున్న హనుమంత నితోడజెప్పెను. యి, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణ, అధికావ్యే,

క్షిప్ర-సంధాకాండే, చతుశ్చత్వారిశస్సర్గః.

ఇది, సప్తమార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

ఖ్యాఖ్యానంబునందు, క్షిప్ర-సంధాకాండ చతుశ్చత్వారిశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

(౧౧)

పంచచత్వారింశసర్గప్రారంభః.

సర్వాంశృచూయసుగ్రీవః స్లవగాఢస్లవగర్వభః

సమస్తానబ్రవిద్భూయో రామకార్యార్థసిద్ధయే. ౧

టీక॥ స్లవగర్వభః = వానరోత్త ముండగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; స్లవ లి కెను. తా॥ = వాతలనుగూర్చి; అబ్రవీత్ = ప

గాఢ = వానరులను; సర్వాంశృ = అం వానరోత్తముండగుసుగ్రీవుండు, అ దటను; ఆచూయ = విలిచి; సమః = స వ్యానరులసందఱునిలిచి, రామకార్యం మానుండై, పశుపాతములేనివాండై య బుసిద్ధించుపొందె, మఱల వారలంజూ నట; రామకార్యార్థసిద్ధయే = రామ చి, సప్తపాతముగానిట్లనిపలికెను. నికార్యము అను ప్రయోజనముయొక్క అని, తాత్పర్యము. నేతివేటుకుకై; భూయః = మఱల;

ఏవ మేతద్విచేతవ్యం యన్మయా పరికీర్తితమ్

టీక॥ మయా = నాచేత; యత్ = ఏ ఏయేభూభాగములను వెదకవలసినట్లు ది; పరికీర్తితం = చెప్పబడినదో; ఏ గాఢజెప్పినో, వారువారుఅత్యైక్యం తత్ = ఇది; ఏవం = ఇట్లు; విచేతవ్యం = బులందప్పక చక్కగా నేను జెప్పినవిధం వెదకబడవలెను. బున వెదకవలెను. అని, తాత్పర్యము.

నేను, ఏవరెవరికి ఏయేదిక్కునందు

తదుగ్రశాసనం భర్తుర్విజ్ఞాయ హరిపుంగవః. ౨

శలభాశవ సంఛాద్య మేదీని సంప్రత్యస్థిరే

టీక॥ హరిపుంగవః = వానరో లభాశవ = మిడుతలువలె; మేదీనిం = త్రములు; తత్ = ఆ; భర్తుః = రాబ భూమిని; సంఛాద్య = కప్పి; సంప్రత్యస్థి యొక్క; ఉగ్రశాసనం = భయంకర రే = తరలిరి. మునినయాజ్ఞను; విజ్ఞాయ = తెలిసి; శ అవ్వానరవీరులు సుగ్రీవుని తీర్చును

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౭౩

స ౪౫

యిన యాజ్ఞనువిని, యంతనడలును | తయు నాచ్ఛాదించి నడవసాగిరి.
మిడుతలువలెకక్కకుమీటి భూమియం | అని, తాత్పర్యము.

రామః ప్రస్రవణే తస్మి న్న్యవస త్వహలత్క్షణః. ౩
ప్రతీక్షమాణ స్తం మాసం సీతాభ్యర్థిగమే కృతమ్

టీక || రామః = రాముడు; సీతాభ్యవసత్ = ఉండెను.
భ్యర్థిగమే = సీతాలాభమునిమిత్తమై రాముండు, వానరులు సీతంజూచి
యి; కృతం = చేయబడిన; తం = ఆ; వచ్చుటకై యవధిగా నేర్పఱుపఁబడి
మాసం = నెలను; ప్రతీక్షమాణః = ఎ న యామాసము ఎపుడెపుడుకడనునో
దురుమాచుచు; సహలత్క్షణః = లక్ష్యమని సరిపించుచు, లక్ష్యణసమేతంబు
ఋణితోఁగూడినవాడై; తస్మిన్ = ఆ; గా నాప్రస్రవణగిరియందె నివసించి
ప్రస్రవణే = ప్రస్రవణస్వతమందు; యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరాంతు దిశం రమ్యాం గిరి రాజసమావృతామ్. ౪
ప్రతస్థే సహసా వీరో హరి శ్శతవలి స్తదా

టీక || తవా = అప్పుడు; వీరః = పరావ్రతస్థే = తరలెను, పోవ నుద్యుక్తుండ
క్రమశాలియగు; శతవలిం = శతవలియయ్యెననుట.
ను; హరిస్తు = వానరుండుమాత్రము; అప్పుడు, పరాక్రమవంతుండగు శ
గిరిరాజసమావృతాం = హిమవత్పర్వతవలి, హిమవత్పర్వతముచే నధిష్ఠిత
తముచేఁగఁబఱచిన; రమ్యాం = సుంద మయి రమణీయమయిన యుత్తర దిశ
రమయిన; ఉత్తరాదిశం = ఉత్తరపుది నుగూర్చిపోవనుద్యుక్తుండయ్యె.
కునుగూర్చి; సహసా = శీఘ్రమున; అని, తాత్పర్యము.

పూర్వాం దిశం ప్రతియయా వినతో హరియూధపః. ౫

టీక || హరియూధపః = వానరసర్పదికునుగూర్చి; యయా = పోయె
చూహములఁబాలించునట్టి; వినతః = ను, పోవనుద్యుక్తుండయ్యెను.
వినతుడు; పూర్వాదిశంప్రతి = తూ వానరయూధపతియగు వినతుండు

తూర్పుదిశకుఁబోవ నన్నద్ధండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

తారాంగదాదిసహితః ప్లవగో మారుతాత్తజః

అగస్త్యవరితా మాశాం దక్షిణాం హరియూధపః. ౬

టీక॥ మారుతాత్తజః = వాయుదేవతము = పోయెను, పోవనుద్యుక్తుఁ
వృసికుమారుడయిన; హరియూధపః = డయ్యెను.
వానరసమూహమునుబాలించునట్టి; ప్ల వానరయూధనాథుండు వాయుకు
వగః = వానరుఁడైనహనుమంతుండు; మారుండునగు హనుమంతుండు, తా
తారాంగదాదిసహితః = తారుండు రుండంగదుండుమున్నగు వానరవీరులం
అంగదుండు మొదలయిన వారలతోఁ గూడి, యగస్త్యమహర్షి సేవితం బగు
గూడినవాడై; అగస్త్యవరితాం = అగ దక్షిణదిశకుఁబోవ నుద్యుక్తుడయ్యెను.
స్త్యునిచేయించబడిన; దక్షిణాం, ఆ అని, తాత్పర్యము.
శాం = దక్షిణదిశకుఁబోవ; యయా (అధ్యా

పశ్చిమాంతు భృశం ఘోరాం సుషేణః ప్లవగేశ్వరః

ప్రతస్థే హరిశార్దూలాః దిశం వరుణపాలితామ్. ౭

టీక॥ ప్లవగేశ్వరః = వానరనాథుఁ దిశం = పడమటిదిక్కునుగూర్చి; ప్రత
దును; హరిశార్దూలాః = వానరశ్రేష్ఠుం థే = తరలెను.
డునగు; సుషేణః = సుషేణుండు; భృ వానరోత్తముండగు సుషేణుండు,
శం = మిక్కిలియను; ఘోరాం = భయం మహాభయంకరంబును వరుణునిచేఁబా
కరమగు; వరుణపాలితాం = వరుణుని లితంబునగు పడమటిదిశకుఁబోవనుద్యు
చేపక్షింపబడినదియునగు; పశ్చిమాం క్తుడయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సర్వా దిశో రాజా చోదయిత్వా యథాతథమ్

కపిసేనాపత్ర స్తుభ్యాస్తుమోద సుఖత స్సుఖమ్. ౮

టీక॥ సుఖతః = సుఖమునొందిన; సర్వాః = సమస్తములయిన; దిశః = ది
రాజా = వానరరాజుయినసుగ్రీవుండు; క్కులనుగూర్చి; స్తుభ్యాన్ = ఉత్తము

లగు; కపిసేనాపతీ = వానరసేనానా
యకులను; యథాతథం = యథావిధి
గా; చోదయిత్వా = పంపి; తతః = అం
త; సుఖం = సుఖముగా; ముమోద =
సంతోషించెను.

పూర్వము రాజ్యలాభంబున సుఖ

తుండయిన సుగ్రీవుండు, ఉత్తములగు
వానరసేనానాయకుల సమస్తదిశలకుం
బంపి, రామకార్యంబును గుడ నెఱవే
ర్చినవాడగుటంజేసి, మనుషటికన్నను
అధికసుఖమునొంది యానందించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సంచోదితా స్సర్వే రాజ్ఞా వానరయూధపాః
స్వాంస్వాం దిశ మభిప్రేత్య త్వరితా స్సంప్రతస్థిరే.
ఆనయిష్యామహే సీతాం హనిష్యామశ్చ రావణమ్

టీక || వానరయూధపాః = వాన
రసమూహమును బాలించునట్టి వార
లు; సర్వే = అందఱును; రాజ్ఞా = సు
గ్రీవునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; సంచోది
తాః = ఆజ్ఞాపింపబడినవారలై; త్వరి
తాః = వేగిరపడినవారలయి; “సీతాం =
సీతాదేవిని; ఆనయిష్యామహే = తే
గలము; రావణం = రావణుని; హని
ష్యామశ్చ = వధింపనుగలము” ఇతివ

దంతః (అధ్యాహృతము) = అనిచెప్పు
చు; స్వాంస్వాం = తమతమదైన; దిశం =
దిక్కును; అభిప్రేత్య = కూర్చి; సంప్ర
తిస్థిరే = తరలిరి

అవ్వనరవీరులందఱు సుగ్రీవునాజ్ఞ
ను శిరసావహించి, “రావణునివధించి
తాదేవిందెత్తుము” అనియు తృహంబు
నంబలుకుచు, తమతమదిక్కులకుఁ, ద్వరి
తంబుగాఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

నదంత శీఘ్రన్నరంతశ్చ గర్జంతశ్చ స్థవంగమాః. ౧౦
క్షేళంతో ధావమానాశ్చ వినదంతో మహాబలాః

టీక || మహాబలాః = అధికమయినబ
లముగల; స్థవంగమాః = వానరులు; న
దంతః = అఱచుచు; ఉన్నదంతశ్చ = గట్టి
గానఱచుచు; గర్జంతశ్చ = తమ్ముఁబోగ
చుకొనుచును; క్షేళంతః = నీంహనా

దంబులుసేయుచు; ధావమానాశ్చ = ప
రుగెత్తుచును; వినదంతః = వికృతంబుగా
నఱచుచు; సంప్రతస్థిరే (అధ్యాహృత
ము) = తరలిరి.

మహాబలకాలుని నవ్వనర వీరు

౧-౩౨ ప్రతిపదాన్తరటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౫

లు, నాదంబులు సేయుచు మఱియు ను	దంబులు చేయుచు బరుగెత్తుచు వికృతం
త్సహంబుతో నుచ్చైర్నాదంబులుగా	బుగా నటించుచుఁబోయిరి.
వింపుచు నీరంబులుపలుకుచు సింహనా	అని, తాత్పర్యము.

అహ మేకో హనిష్యామి ప్రాప్తం రాఘవ మాహవే. ౧౧

టిక॥ అహం=నేను; ఏకో=ఒకఁడ	రావణుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చిన
ను; అహవే = యుద్ధంబునందు; ప్రా	యెడ, నేనొకఁడనె యతని వధించితి
ప్తం=వచ్చిన; రావణం = రావణుని;	చ్చెదను. అని, యొకఁడు పలికెను.
హనిష్యామి=వధించెదను.	అని, తాత్పర్యము.

తతశ్చ స్తథ్య సహసా హరిష్యే జనకాత్తజామ్
వేపమానాం శ్రమేణాద్య భవద్భిః స్థీయతా మితి. ౧౨

టిక॥ తతశ్చ=అటునుండియు; ఉన్న	రి= అని; ఏకః ఉవాచ (అధ్యాహృత
థ్య=(రావణుని) వధించి; సహసా=శీ	ము)=ఒకఁడుపలికెను.
ఘ్రింబున; శ్రమేణ=అలసటచేత; వేప	నేను, రావణునివధించి, శ్రమంబు
మానాం = వడంకుచున్న; జనకాత్త	న గడగడ వడంకుచున్న సీతాదేవిని,
జాం=సీతను; అద్య= ఇపుడు; అహరి	ఇప్పుడె శీఘ్రింబున నిచటికిఁదెచ్చెదను;
ష్యే=తెచ్చెదను. భవద్భిః= మీచేత;	మీరలిచటనె నిలువ్రుండని మఱియొకఁడు
స్థీయతాం= నిలుచుటయగుఁగాక. ఇ	వచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏకఏవా హరిష్యామి పాతాళాదపి జానకీమ్

టిక॥ అహం (అధ్యాహృతము)=	సీతాదేవి పాతాళంబున నున్నను
నేను; ఏకఏవ=ఒకఁడనె; పాతాళాద	నేనొకఁడె పోయి తెచ్చెదను. అనిమఱి
పి=పాతాళమునుండియైనను; జాన	యొకఁడుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
కీం=సీతను; అహరిష్యామి= తెచ్చెను.	

విధమిష్యా మ్యహం వృక్షాం పాతయిష్యా మ్యహం గిరీం. ౧౩

శ్రీమద్రామాయణము కీర్తింధాకాండము.

స ౪౫

భరిణీ చారయిష్యామి కీర్తియిష్యామి సాగరాత్

టీక॥ అహం=నేను; వ్యతాఙ్గ=తెలియ; కీర్తియిష్యామి-కీర్తి చెడవ.
 ట్లను; విభవిష్యామి=విభవించను. అ పేరు వ్యతాఙ్గము. విభవించెదను;
 హం=నేను; గీర్త = స్వామియనను; కీర్తిబింబము లుండుచున్నది; నేను
 పాతయిష్యామి = పాతచేసెదను; భూమి, బగుల్లను; నేనముద్ర చిహ్నం
 రణిం = భూమిని. చారయిష్యామి = చరించును. అనియెక్కొకరు పొందుట
 చీత్యదను. సాగరాత్ = సముద్రము వలెనీరి. అని, తాత్పర్యము.

అహం యోజనసంఖ్యాయాః స్థవితా నాత్ర సంశయః ౧౪

టీక॥ అహం = నేను; యోజనసంఖ్యాయాః = నేను ఒకయోజనముగూడము ఎని
 ఖ్యాయాః = యోజనప్రమాణభూమికి; రిచాఙ్కలను; అందు సంశయములే
 స్థవితా = ఎగురువాడను. అత్ర = ఇందు. అనియెక్కడనుపలికెను.
 దు; సంశయః = సంశయము; చ = లేదు. అని, తాత్పర్యము.

శతం యోజనసంఖ్యాయా శ్శతం సవధికం హ్యహమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = తా(అధ్యాహృతము)హి = ఎగురువాఁ
 నేను; యోజనసంఖ్యాయాః = యోజన డనుగదా!
 ప్రమాణముయొక్క; శతం = నూలు, “నేను నూలుయోజనములయారము
 నూలుయోజనము లగుట; స్థవితా (అ ఎగురుచును” అని యొక్కెడును, “నేను
 ధ్యాహృతము) = ఎగురువాఁడను. అ నూలుయోజనముల కన్న నధికముగా
 హం=నేను; సవధికం = మిక్కిలియు చాటుదును” అని వివరియొక్కెడును
 సధికమయిన; శతం = నూలు, నూలు చించిరి. అని, తాత్పర్యము.
 యోజనముల కన్న నధికమగుట; స్థవి

భూతలే సాగరేవాపి తైలేషువ వనేషువ. ౧౫

పాతాళస్యాపివా మధ్యే నమ మచ్ఛిద్యతే గతిః

టీక॥ భూతలే=భూమియందును; వంబడును.
 సాగ రేవాపి= సముద్రమునందును; శే
 లేఘచ = పర్వతములందును; వసేఘ దుఁగాని పర్వతంబులం గాని వనంబులం
 చ=అడవులయందును; పాతాళస్య= గాని పాతాళమధ్యంబునం గాని నేనడ్డి
 పాతాళలోకముయొక్క; చుద్ద్యేవాపి= లేక సంగరింపఁగలను. అని, యొకఁడు
 నడుమునందును; మమ= నాయొక్క; చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 గతి=గమనము; నాచ్చిద్యలే= అడ్డగిం

ఇత్యే కైకం తదా తత్ర వానరా బలదర్శితాః. ౧౬
 ఊదుశ్చ వచనం తత్ర హరిరాజస్య సన్నిధౌ

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తస్య=అచ
 ట; తత్ర=ఆ; హరిరాజస్య = వానర యైన; వచనం = మాటను; ఊదుశ్చ=
 రాజును సుగ్రీవునియొక్క; సన్నిధౌ= చెప్పిరియు.
 సమీపమునందు; బలదర్శితాః = బల అపుడచటబలగర్వితులగువానరులు,
 ముచేగర్వించిన; వానరాః = వానరు వానచేంద్రుండగు సుగ్రీవునెదుట, నివ్వ
 లు; ఇతి=ఇట్లు; ఏకైకం = ఒక్కొక్క ముంబలికిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 క్షిప్రంధాకాండే, పంచవత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
 వ్యాఖ్యానంబునందు, గిషిప్రంధాకాండ పంచవత్వారింశస్సర్గటిక,
 ముగిసినది.

౨౨

షట్పత్వారింశసర్గప్రారంభః.

గతేషు వానరేంద్రేషు రామస్సుగ్రీవమబ్రవీత్
కథంభవాన్ విజానీతే సర్వం వై మండలం భువః. ౧

టీక || వానరేంద్రేషు = వానరశ్రేణి కథం=ఎట్లు; విజానీతే=ఎఱుంగుదువు”
ష్టలు; గతేషు = పోయినవారలగుచుం ఇతి (అధ్యాహృతము)= అని; అబ్రవీ
డఁగా; రామః = రాముఁడు; సుగ్రీ త్=పలికెను.
వం=సుగ్రీవునిగూర్చి; “భవాన్=నీవు; అవ్వానరవీరులుపోయినపిమ్మట, రా
భువః = భూమియొక్క; మండలం= ముందు సుగ్రీవుంబూచి, “సీకుసమస్త
మండలమును; సర్వం = సమస్తమును. భూమండలంబును ఎట్లుతెలియవచ్చె”
 (“వై”అనునది పాదపూరణార్థము); ననియడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్తు తతో రామ మువాచ ప్రణతాత్మవాన్

టీక|| తతో=అటుపిమ్మట; సుగ్రీవ కెను.
స్తు=సుగ్రీవుండును; ప్రణతాత్మవాన్= అంత, సుగ్రీవుండు సమసరించి
సమసరించినదేహముగలవాడై; రా రామునితో నిట్లు సవిసయముగాఁబలి
మం=రామునిగూర్చి; ఉవాచ = పలి కెను. అని, తాత్పర్యము.

శూరయతాం సర్వ మాఖ్యాన్యే విస్తరేణ సర్వభః. ౨

టీక|| సర్వభ = పురుషోత్తముఁ పురుషోత్తముఁడా! సమస్తవృత్తాం
డా! శూరయతాం = విసంబంధగాక. తమును విస్తరించిచెప్పెదనుమనుము.
సర్వం=సమస్తమును; విస్తరేణ=వివి అని, తాత్పర్యము.
చేత; ఆఖ్యాన్యే=చెప్పెదను.

యదాతు దుందుభింనామ దానవం మహిషాకృశిమ్
పరికాలయతే వాలీ మలయం ప్రతి పర్వతమ్. ౩

తదా వివేక మహిమో మలయస్య గుహకు ప్రతి

టీక॥ యదాతు = ఎప్పుడైతే; వా | ని వృత్తాంతము చెప్పవలసినదగుటచే
 లీ=వాలి; మహిషాకృతిం=ఎసుబోతు త, “దుందుభిశ్చముచేత దుందుభి
 యొక్క రూపముగల; దుందుభింనా త్తుండగు మాయావి చెప్పబడుచు
 మ = దుందుభియనుపేరుగల; దాన న్నాడు” అని మహేశ్వరశిష్యులవచిం
 వం=రాక్షసుని; మలయం=మలయమ చిరి. ఈపక్షమునందు, మహిషరూపధ
 ను; పర్వతంప్రతి=కొండనుగూర్చి; పరి నుండగు దుందుభిశ్చకగుటచే మా
 కాలయశే=తటిమెనో; తదా = అప్పు యావియ “మహిషం” (ఎసుబోతు)
 డు; మహిషం=దుందుభి; మలయస్య= అని, మహిషశబ్దముచే నిర్దేశింపబడు
 మలయపర్వతముయొక్క; గుహం=గు టవిరుద్ధముకాదని యెఱుంగునది. గో
 హను; ప్రతివివేక=చొచ్చెను. విందరాజులు మాత్రము, “మాయావి

పూర్వము, మహిషరూపధరుండ తోగూడ దుందుభియు యుద్ధమునకు
 గు దుందుభియను రాక్షసుండు, వాలి వచ్చెను. మాయావిమాత్రము నిలంబు
 తోయుద్ధము సేయవచ్చి భయంబునంబ నహతుడయ్యెను. దుందుభి యెట్లోత
 రుగెత్తగా, వాలి మలయపర్వతము ప్పించుకొని, మఱలగొంతకాలమునకు
 వఱకు వెంటనంటితలుముటయు సద్దా మత్తుడైవాలిమీదికివచ్చి హతుడయ్యె
 నవుండు, అప్పులయపర్వతంబునందలి ను”. ఇట్లు, స్వసందర్భంబునఁజెప్పనియం
 గుహంబొరంబుడెను. అని, తాత్పర్యము. శమును బ్రసక్తమగునపుడుచెప్పట శ్రీ
 విశేషార్థము.—ఇచట, “మాయా వాల్మీకి స్వభావమనియెఱుంగునది.

వివేక వాలీ తత్త్వాపి మలయం తజ్జిఘంసయా. ౪

టీక॥ వాలీ = వాలి ; తజ్జిఘంస | వాలి, ఆదుందుభిమాయావులవధిం
 యా=ఆదుందుభిమాయావుల వధింపని చుటకై మలయపర్వతంబున నా గుహ
 వృచ్చేత; తత్త్వాపి=ఆగుహయందును; మ లోనికిం బ్రవేశించెను.
 లయం=మలయపర్వతమును; వివేక= అని, తాత్పర్యము.
 చొచ్చెను.

తతో హం తత్ర నిక్షిప్తో గుహద్వారి విసితవత్

నచ నిష్క్రమతే వాలి తదా సంవత్సరే గౌరే. ౫

టీక॥ తతః=అప్పుడు; అహం=నేను; బయలువెడలను లేదు.
ను; వినీతవత్=వినయముగల్గినట్లుగా; అప్పుడు, వాలి, వినయసంపన్నుడగు
గుహద్వారి=గుహయొక్కవాకిటను; ని నగునన్ను గుహవాకిటనుచేను; అంత
క్షిప్తః=ఉంచబడినాను. తదా=అప్పు నొక సంవత్సరము కడచినను, వాలి
డు; సంవత్సరే=ఏడాది; గౌరే = కడ వెడలి రాడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
వఁగా; వాలి=వాలి; నిష్క్రమతేచ=

తతః క్షతజవేగేన ఆపుష్కరే తదా విలమ్

తదహం వస్తి శో దృష్ట్వా భ్రాతృశోకవిషాదితః. ౬

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; తదా=చే పీడింపబడినవాడను; అర్థావం
అప్పుడు; విలం=గుహ; క్షతజవేగేన= (అధ్యాహృతము)=అయితిని.
సేతురప్రవాహముచేత; ఆపుష్కరే= అంత నపుడు, ఆవిలమునిండ సేతు
నింపబడెను. అహం = నేను; తతః= రుప్రవాహమువచ్చెను; నే నదిచూచి
దానిని; దృష్ట్వా= చూచి; వస్తి త= మచ్చెరువొంది, మాయన్నకేమి కలె
అచ్చెరువుబొందినవాడనై; భ్రాతృశో నోయని మిక్కిలియుదుఁఖితుడనైతిని.
కవిషాదితః= అన్నగుఁఖమునువిషము అని, తాత్పర్యము.

అథా హం గతబుద్ధిస్తు సువ్యక్తం నిహతో గురుః

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; అహం=దబడినబుద్ధిగలవాడను.
తు=నేనుమాత్రము; గురుః=అన్న; సు అంత, అన్నయగువాలి, స్పష్టము
వ్యక్తం = మిక్కిలియు స్పష్టముగా; గా హతుఁడైయెయుండునని నాకున
నిహతః=వధింపబడినాడు. ఇతి (అ వ్త కముగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహృతము)=అని; గతబుద్ధిః=పొం

శిలా పర్వతసంకాశా బిలద్వారి మయా కృతా. ౭

అశక్తువ నిష్క్రమితుం మహిషో విసశే దితి

టీక || మహిషః = మందుభిః; ని నమయిన; శిలా = తాయి; కృతా = చే
 మగ్రమితం = వెడలుటకు; అశక్తు యః బడినది; ఉండబడినదనుట.
 వక్ర = అసవ్యధుడై; వినశేత్ (వినశ్యే దునుభి గుహనుండి వెడలిరాఁజా
 త్) = నశించును. ఇతి = అని; మయా = లక యెడలనె నాశమునొందవలెనని,
 నాచేత; బిలద్వారి = గుహవాకిటియం నేను అగుహవాకిట పర్యవసంతితి శిల
 దు; పర్వతసంకాశా = కొండతో సమా ను అడ్డముంచిని. అని, తాత్పర్యము.

తతోహ మాగాం కిష్కింధాం నిరాశ స్తస్య జీవితే. ౮
 రాజ్యంచ సుమహ త్ప్రస్తు తారయా రుమయాసహ

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; అహం = మిక్కిలియుగొప్పనగు; రాజ్యంచ = రా
 నేను; తస్య = అవానియొక్క; జీవితే = జ్యముగూడ; ప్రాప్తం = పొంద బడినది.
 బ్రతుకు విషయమయి; నిరాశః = అస అంత, నేను, వాటిజీవితంబువిషయ
 లేనివాడనై; కిష్కింధాం = కిష్కిం మై యాశవదిలి, కిష్కింఁగకువచ్చి, తా
 ధానగరమును; ఆగాం = పొందినని; తను గురువబొందుటయె గాక, యీ
 మయా (అధ్యాహృతము) = నాచేత; వాని రాజ్యమునకంతయు నాధుండనై
 తారయా = తారతోను; రుమయాస కిని. అని, తాత్పర్యము.
 హ = రుమతోనుగూడ; సుమహత్ =

మిత్రైశ్చ సహిత స్తత్ర వసామి విగతజ్వరః. ౯
 ఆజగామ తతో వాలీ హత్వా తం దానవర్ష భమ్

టీక || తత్ర = ఆకిష్కింధయందు; ఆజగామ = వచ్చెను.
 మిత్రైశ్చ = స్నేహితులతో; సహిత నేను కిష్కింధయందు మిత్రపరివృ
 త్త = కూడినవాడనై; విగతజ్వరః = తుండనైదిగులులేక సుఖముగానుంటిని;
 భయములేనివాడనై; వసామి = ఉంటి అంత, దానవోత్తముడగు నామా
 ని. తతః = అంత; వాలీ = వాలి; తం = యానిని వధించి వాలియు వచ్చెను.
 ఆ; దానవర్ష భం = దానవశ్రేష్ఠుడ అని, తాత్పర్యము.
 గుమాయానిని; హత్వా = వధించి; ఆ

తతో హ మదవాం రాజ్యం శౌరవా ద్భయయంత్రితః. ౧౦

టీక || తతః=అంత; అహం = నేనును; అదవాం=ఇచ్చినాను.
ను; శౌరవాత్ = గొప్పతనమువలన, అంత, నేను, అన్నయను శౌరవంబు
పూజ్యతవలన; లేక, అన్నయగుటవల వలన, భయంబున, వారికివలన రాజ్యం
న; భయయంత్రితః = భయముచేత బాసంగితిని, అని, తాత్పర్యము.
ట్టబడినవాడనై; రాజ్యం= దొరతన

స మాం జిహ్వాంసు ర్దుష్టాత్తా వాలీ ప్రవృత్తి తేంద్రియః
పరికాలయతే క్రోధా ధ్ధావంతం సచివై స్సహ. ౧౧

టీక || దుష్టాత్తా = చెడుబుద్ధిగల; పరికాలయతే=తఱుమఁగొట్టెను.
సః=అ; వాలీ= వాలి; ప్రవృత్తి తేంద్రి దురాత్ముండగు నావాలి, కోపంబు
యః=కలఁతపడిన యింద్రియములుగల నఁ బరవశములయిన యింద్రియములు
వాడై; మాం=నన్ను; జిహ్వాంసుః = గలవాడై, నన్నువధింపఁగోరుటయు,
వధింపఁగోరినవాడై; సచివై స్సహ= నేను మంత్రిసహితంబుగాఁ బరుగెత్తి
మంత్రులతోఁగూడ; ధావంతం= పరు తిని; అశంకును నావెంటదటివెను.
గెత్తుచున్న; మాం(అధ్యాహృతము)= అని, తాత్పర్యము.
నన్ను; క్రోధాత్=కోపమువలన; ప

తతో హం వాలినా తేన సానుబంధః ప్రధావితః
సదీశ్వ వివిధాః శశ్య స్వనాని నగరాణిచ. ౧౨

టీక || తతః=అటుపిమ్మట; అహం= వాలిచేత; ప్రధావితః=పరుగెత్తితిని.
నేను; సానుబంధః= మంత్రులతోఁగూ అంత, నేను, వాలిభయంబునంజే
డినవాడనై; వివిధాః=నానావిధము నీ, మంత్రులంబుగాడి, నానావిధములగు
లయిన; సదీశ్వ=వీరగు; వనాని=అడ నదులను వనంబులను నానావిధపట్టణం
వులను; నగరాణిచ=పట్టణములను; ప బులనుజూచుచు, బరుగెత్తితిని.
శశ్య=చూచుచు; తేన=అ; వాలినా= అని, తాత్పర్యము.

ఆదర్శతలసంకాశా తతో వై పృథివీ మయా

అలాతచక్రప్రతిమా దృష్టా గోప్యదవ త్తదా. ౧౩

టీక॥ తతః=అంత; తదా = అప్పు చూడఁబడినది.

డు ; మయా = నాచేత; ఆదర్శతల అంతనపుడు, నేను, భూమియంత
సంకాశా = అద్దముతో సమానము యు గోప్యదమంతటివిగా నె-చి, అ
ను ; అలాతచక్రప్రతిమా = కొఱవి దమునుంబోలెఁ గొఱవిచక్రమునవలె,
చక్రముతోఁ బోలి-గలియునగు; పృ స్పష్టముగాఁ జూచినాను.
థివీ=భూమి; గోప్యదవత్ = గోప్య అని, తాత్పర్యము.
గొరినెయిడిన గుంటవలె ; దృష్టా =

పూర్వాం దిశం తతో గత్వా పశ్యామి వివిధాన్ ద్రుమాన్

పర్వతాంశ్చ నదీ రమ్యా స్సరాంసి వివిధాని చ. ౧౪

టీక॥ తతః=అప్పుడు; పూర్వాంది పశ్యామి (అపశ్యం) = చూచితిని.

శం=పూర్వదిక్కును; గత్వా=పోయి; అవుడు, తూర్పుదిక్కునకుఁబోయి,
వివిధాన్ = నానావిధములగు; ద్రు నానావిధ వృక్షంబులను బర్వతంబులను
మాన్=వృక్షములను; పర్వతాంశ్చ= రమణీయములగు నదులను నానావిధం
కొండలను; రమ్యాః= సుందరములయి బులగు సరస్సులనుజూచితిని.
న; నదీః=ఏర్లను; వివిధాని=నానావిధ అని, తాత్పర్యము.
ములయిన; సరాంసిచ=కొలంకులను;

ఉదయం తత్ర పశ్యామి పర్వగం ధాతుమండితమ్

క్షీరోదం సాగరంచైవ నిత్య మప్సరసాలయమ్. ౧౫

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; ధాతుమండి ల; సాగరంచైవ=సముద్రమును; పశ్యా

తం = గైరికధాతువులచే నలంకృతమ వి(అపశ్యం) = చూచితిని.
యిన; ఉదయం = ఉదయమును; పర్వ అచట, గైరికధాతువులచే నొప్పు
తం=కొండను; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; చున్న యుదయపర్వతంబును, ఎల్లప్పు
అప్సరసాలయం=అప్సరసలయనికిఁపట్టు డు నప్సరసలచే నేవితంబుగు క్షీరసా
యిన; క్షీరోదం= పాలెబలముగాఁగ గరంబునుజూచితిని. అని, తాత్పర్యము.

పరికాలయమానస్తు వాలినా భిద్రుత స్తదా
పున రావృత్య సహసా శ్రస్థితో హం సదా విధో. ౧౬

టీక || విధో = ప్రభుడవగు రా తః=పోతని.

ముఁడా! అహం=నేను; తదా= అప్పు నాథు డవగు రాముఁడా! నేటిల్లు
దు; పరికాలయమానస్తు=పరుగెత్తుచు పరుగెత్తుచుండగానే యంతవాలి తఱు
న్నవాఁడనైయె; వాలినా= వాలిచేత; ముకొనిసమీపించుటయు, నేను శీఘ్రం
అభిద్రుతః= తఱుమఁబడినవాఁడనై; త బున వెనుకకుమఱలి మఱియొక వైపున
దా=అప్పుడు; పునః= మఱల; సహ బరుగె త్తినాను. అని, తాత్పర్యము.
సా=వేగమున; ఆవృత్య=మఱలి; శ్రస్థి త

పున రావర్తమానస్తు వాలినా భిద్రుతో ద్రుతమ్

టీక || అహం (అధ్యాహృతము)= ద్రుతః = తఱుమఁబడినాను.
నేను; పునః=మఱల; ఆవర్తమానస్తు= నేను, మఱలిపరుగెత్తుటంజూచి, వ
మఱలినవాఁడనై నంతనె; వాలినా=వా లిమఱియు వేగంబున నన్నుందఱిమెను
లిచేత; ద్విశం = శీఘ్రముగా; అభి అని, తాత్పర్యము.

దిశ స్తస్యా స్తతో ధూయః శ్రస్థితో దక్షిణాందిశమ్. ౧౭
వింధ్యపాదపసంక్రీడాం చందనద్రుమఘాషితామ్

టీక || అహం (అధ్యాహృతము)= కురానుగూర్చి; శ్రస్థితః = బంధుల
నేను; తతః=అంత; తస్యాః=ఆ; దిశః= టినాను.
తూర్పుదిక్కునుండి; ధూయః = మఱ ఆంతనేను తూర్పుదిక్కునందలి, శ
ల; వింధ్యపాదపసంక్రీడాం = వింధ్యప ళ్యపర్యత వృక్షములచే వ్యాప్తంబున
ర్వతమునందలి వృక్షములచే వ్యాపింపఁ చందనవృక్షములతో వాప్యచున్నదియు
బడినదియు; చందనద్రుమఘాషితాం= నగు దక్షిణదిశకుం బరుగె త్తితని.
చందనవృక్షములచే నలంకరింపఁబడిన అని, తాత్పర్యము.
దియునగు; దక్షిణాందిశం = దక్షిణది

యదా స విందు శరణం వాలినః సమభిద్రుతః

తదా మాం బుద్ధిసంపన్నో హనుమాన్ వాక్య మబ్రవీత్. ౨౦

టీక || యదా=ఎప్పుడు; అహం (అహం=నన్ను గూర్చి; వాక్యం=మాట; ధ్యాహృతము)=చేసు; వాలినా=వానిచేత; సమభిద్రుతః = తఱుమబడినవాడనై; శరణం=రక్షించువానిని, లేక, గృహమును; నవిందు (నావిందుండుటకు స్థానముగాని లేకపోవుటకు) = పొందనై తనో; తదా = అప్పుడు; బుద్ధిసంపన్నః = బుద్ధితోగూడుముతుండు; హతో = గట్టరిపలికెను. డిన; హనుమాన్ = హనుమంతుడు; అని, తాత్పర్యము.

ఇదానీం మే స్మృతం రాజన్ యథా వాలీ హరీశ్వరః
మతంగేన తదా శస్త్రో హ్యస్త్రి న్నాశ్రమమండలే. ౨౧.

టీక || రాజన్=వానరరాజా! య అవిధము; ఇదానీం=ఇప్పుడు; మే=నా ధా=ఎట్లు; తదా=అప్పుడు; హరీశ్వరః, వాచేత; స్మృతం=స్మరింపబడినది. రిః= వానరనాథుడైన; వాలీ=వాలీ; వానరరాజా! మున్నుమతంగమహామతంగేన = మతంగమహర్షి చేత; అర్షి యాయాశ్రమపదము విషయము, స్త్రి=ఈ; ఆశ్రమమండలే = ఆశ్రమ వానరేశ్వరుండగు వాలిన శపి చియు పదమువిషయమయి; శస్త్రం= శశింపం న్నాడుగదా! అదియిప్పుడునాకు స్మృ బడినాడో ("హ" అనునదిపాదపూర తకవచ్చినది. అని, తాత్పర్యము. ణార్థము); తథా (అధ్యాహృతము)=

ప్రవిశేద్యది వై వాలీ మూర్ధా స్య శతధా భవేత్

తత్ర వాస స్సుఖో ఒస్మాకం నిరుద్విగ్నో భవిష్యతి. ౨౩

టీక || వాలీ=వాలి; ప్రవిశేద్యది=ప్రణాశము); అస్య = ఈవాలియొక్క; శశించునని ("వై" అనునదిపాదపూర మూర్ధా=శిరస్సు; శతధా = నూలు

ప్రయ్యలుగా; భవేత్=అగును. తత్ర= మంబుప్రవేశించినయెడ నతినితల నూ
అమతంగాత్రమమునందు; అస్తాకం= అపటియలయినగులును; కావున, మ
మనకు; వాసో=ఉండుట; సుఖః= సుఖ నము మతంగాత్రచంబున సుఖముగా
ముగలిగించునదిగాను; నిరుద్విగ్ధః=భ న నిర్భయముగాను నివసించవచ్చును.
యములేనదిగాను; భవిష్యతి = కాఁగ అని, హనుమంతుండునాతోడజెప్పెను.
లను. అని, తాత్పర్యము.

ఆశాపమువలన, వాలియయ్యాత్ర

తతః పర్వత మాసాద్య ఋశ్యమూకం నృపాత్మజ
నవివేక తదా వాలీ మతంగగ్ధ భయా త్తదా. ౨౪

టీక॥ నృపాత్మజ=రాజకొమరుండ స్వ=మతంగునియొక్క; భయాత్=వె
వయినగాముండా! తతః=అటుపిమ్మట; అపువలన; నవివేక=ప్రవేశింపడయ్యె.
అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; ఋ రాజపుత్రుండవగురాముండా! అం
శ్యమూకం= ఋశ్యమూకమను; పర్వ తనేను ఈ ఋశ్యమూకపర్వతంబున జే
తం=కొండను; ఆసాద్య = పొంది; స్థి రితిని; వాలి, మతంగమహాముని శాప
శః(అధ్యాహృతము)= ఉండినాను. త భయమువలన నిచటికి రాఁడయ్యె.
దా=అప్పుడు; వాలీ= వాలి; మతంగ అని, తాత్పర్యము.

ఏవం మయా తదా రాజక ప్రత్యక్ష ముపలక్షితమ్

శృణ్వీమండలం కృత్స్నం గుహా మస్యా గత స్తతః. ౨౫

టీక॥ రాజక=రాజా! ఏవం= ఇ గుహను; ఆగతః=పొందినాను.
ఋ; మయా=నాచేత; తదా = అప్పు రాజా! నేనివిధంబున వాలిభయం
ను; కృత్స్నం=సమస్తమయిన; శృణ్వీ బుననపుడు, భూమండలమునంతయుం
మండలం = భూమండలము; ప్రత్య బ్రత్యక్షముగాఁబోచి, అటుపిమ్మట, నీ
క్షం=సమక్షముగా; ఉపలక్షితం=చూ ఋశ్యమూకపర్వతము గుహలో వా
పబడినది. తతః=అంత; అస్య=ఈఋ సముచేయ నారంభించితిని. అని, సుగ్రీ
శ్యమూకపర్వతముయొక్క; గుహం= వుండురామునితోడజెప్పెను. అని, తా.

ఇత్యాదీ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
కిష్కింధాకాండే, షట్పత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండ షట్పత్వారింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

ॐ

సప్తచత్వారింశస్సర్గపారంభః.

దర్శనార్థంతు వైదేహ్యస్సర్వతః కపియాధపాః
వ్యాదిప్తాః కపిరాజేన యథోక్తం జగ్గురంజనా. ౧

టీక ॥ వైదేహ్యః = సీతాదేవియొక్క, సీతాదేవిని; దర్శనార్థంతు = చూచుటకైయె; కపిరాజేన = వానరరాజుననుగ్రహించి; వ్యాదిప్తాః = అజ్ఞాపింపబడిన; కపియాధపాః = వానరసేనానాయకులు; యథోక్తం = చెప్పబడినవిధినట్లగుచు; సర్వతః =	అన్నివైపులను; అంజనా = శీఘ్రముముగా; జగ్గుః = పోయిరి. సీతాదేవినివెదకిచూచివచ్చుటకును గ్రీవుండాజ్ఞాపించిన వానరసేనానాయకులు, సుగ్రీవుండుచెప్పినచొప్పున, శీఘ్రమున నయ్యెదిశలకుంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

సరాంసి సరితః కక్షా నాకాశం నగరాణిచ
నదీదుర్గాంస్తథావైలాన్విచిన్వంతి సమంతతః. ౨

టీక ॥ తే(అధ్యాపృథము) = అవానరులు; సరాంసి = కొలంకులను; సరితః = నదులను; కక్షా = అతాగృహములను; ఆకాశం = బయలుప్రదేశమును; నగరాణిచ = పట్టణములను; నదీదుర్గా = వీరలదేవునిపరానిప్రదేశము	
---	--

ములను; తథా=అట్లు; శ్రేలోక=ప
ర్వతములను; సమంతతః=అంతటను;
విచిన్వంతి=వెదకిరి.

అవానరులు, సరస్సులందును న
దులందును లతాగృహములందు

ను బిల్వముందును బట్టాంబులందు
ను నమలగేమర్గమంబులగు ప్రదేశ
ములందును బృశంబులందును
సీతాదేవిని వెదకిరి. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవేణ సమాఖ్యాతా స్సర్వే వానరయూధపాః
ప్రదేశాక్ ప్రవిచిన్వంతి సశైలవనకానరాః. ౩

టీక || సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; తి = చక్కగావెదకిరి.

సమాఖ్యాతాః= అజ్ఞాపించబడిన; వా
నరయూధపాః= వానరసేనాపతులు;

సర్వే = అందఱును; సశైలవనకాన
రాః = పర్వతములతోను జిన్నుండ

వులతోను బెద్దయడవులతోను గూడిన;

ప్రదేశాక్ = స్థలములను; ప్రవిచిన్వంతి

సుగ్రీవుండాజ్ఞాపించిన వానరసే

నాపతులందఱును, బర్వతంబులు వనం

బులుమున్నగు ప్రదేశంబులం దంతటను

సీతాదేవిని జక్కగావెదకిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విచిత్ర్య దివసం సర్వే సీతాధిగమనే ధృతాః

సమాయాంతిస్త మేడిన్యాం నిశాకాలేషు వానరాః. ౪

టీక || వానరాః= వానరులు; స
ర్వే=అందఱును; సీతాధిగమనే=సీతను

దెలియుటవిషయమయిన; ధృతాః= ని

శ్చయించినవారలయి; దివసం=పగలు

ను; విచిత్ర్య=వెదకి; నిశాకాలేషు=రా

త్రికాలములయందు; మేడిన్యాం=ధూ

మియందు; సమాయాంతిస్త=జేరిరి.

అవానరులందఱు, సీతాన్వేషణత

త్పరులయి, యాకాశసంచారంబున వే

లువేఱుగాఁ బగలంతయువెదకి గాఢ

కాలంబుల ధూమియందు నొకరితో

నొకరు చేరుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వయూకాం శ్చ దేశేషు వానరా స్సఫలాః ద్రుమాః

అసాద్య రజసి శయ్యాం చక్రు స్సర్వే పృహస్సు తే. ౫

టీక || తే=ఆ; వానరాః = వానరేరి; శయ్యాం=పరుండటను; చక్రుః=రులు; సర్వేషు = సమస్తములయిన; చేసిరి.
అహస్సు=దినములయందును; రజసిం= అవానములు, అహఃసమన్వది స
రాప్రిని, రాప్రినిండచట; దేశేషు= మస్తదినములయందును బగలంతయునీ
దేశములయందు; సగ్వర్తుకా = స తాదేవివెడకి, రాక్రికి, సమస్తములు
మస్తముతువులయందును ఫలించునట్టి; వులయందును ఫలించునట్టి ఫలవంతము
సఫలా = ఫలములతోఁగూడిన; ద్రు లయిన వృక్షములుచేరి యుచ్చటబరుం
మా = వృక్షములను; అసాద్య = డుచువచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తదహః ప్రథమం కృత్వా మాసే ప్రస్రవణం గతాః

కపిరాజేన సంగమ్య నిరాశాః కషియూనపాః. ౬

టీక || కషియూనపాః = వానరసే దివారు.

నాపతులు; తత్=ఆ; అహః= దినము అంత వానరసేనాపతులు, ప్రయా
ను, ప్రయాణదినమును; ప్రథమం=మొ ణముమొదలుకొని యొకమాసము పూ
దటివాఁగ; కృత్వా=చేసి; మాసే= ర్ణ మగుటయు, సీతాదేవింజూచుటయిం
నెలకాఁగ; నిరాశాః= అశలేవారల దాశవదలి, వానరరాజునుగ్రీవు నొద్ద
యి; కపిరాజేన=వానరరాజైన సుగ్రీ కువచ్చి ప్రస్రవణపర్వతంబు జేరిరి.
వునితో; సంగమ్య=చేరి; ప్రస్రవణం= అని, తాత్పర్యము.
ప్రస్రవణపర్వతమును; గతాః = పొం

విచిత్రతు దిశం పూర్వాం యథోక్తాం సచివై స్సహ

అదృష్త్వా వినత స్సీతా మాజగామ మహాబలిః. ౭

టీక || మహాబలిః=అధికమయిన బల క్తాం=చెప్పబడినప్రకారమయిన; పూ
ముగల; వినతః = వినతుఁడు; సచివై ర్వాందిశం= తూర్పుదిక్కును; విచిత్ర
స్సహ=సహాయులతోఁగూడ; యథో తు=వెడకియు; సీతాం=సీతను; అదృ

హ్వా = చూడక; అజగామ = వచ్చెను. చెప్పినవిధంబునఁ దూర్పుదిశనంతయు
మహాబలశాలియగు వినతుండు, త వెదకి, సీతంబానక, యూరకవచ్చెను.
నతోడి వానరులతోఁగూడ సుగ్రీవుఁడు అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరాంచ దిశం సర్వాం విచిత్య స మహాకపిః
అగత స్సహనైన్యేన వీర శ్శతవలి స్తదా. ౮

టీక॥ వీరః = పరాక్రమవంతుండు తః = వచ్చెను.
ను; మహాకపిః = గొప్పవానరుండునగు; అంతః, బరాక్రమశాలియగుశతవ
శతవలిశ్చ = శతవలియు; తదా = అప్పు లి, ఉత్తరదిశనంతటను వెదకి, సీతంబా
డు; ఉత్తరాందిశం = ఉత్తరదికుఁగు; డకయె, నైన్యములతోఁగూడ వచ్చిచే
సర్వాం = సమస్తమును; విచిత్య = వెద రెను. అని, తాత్పర్యము.
కి; నైన్యేనసశా = సేనతోఁగూడ; అగ

సుషేణః పశ్చిమామాశాం విచిత్య సహ వానరైః
సమేత్య మాసే సంపూర్ణే సుగ్రీవ ముపచక్ర మే. ౯

టీక॥ సుషేణః = సుషేణుండు; వా పించెను.
నరైస్సహ = వానరులతోఁగూడ; పశ్చి సుషేణుండును, వానరసేనా పరి
మాంతశాం = పడమటిదికుఁగు; విచి వృతుండై పడమటిదిశనంతటను సీతా
త్య = వెదకి; మాసే = నెల; సంపూర్ణే = చేనివెదకి, మాసమునిండుటయు, నా
నిండినదికాఁగా; సమేత్య = వచ్చి; సు బిడంగానకయె, సుగ్రీవునొద్దకు వచ్చి
గ్రీవం = సుగ్రీవుని; ఉపచక్ర మే = సమీ చేరెను. అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రస్రవణపృథ్వస్థం సమాసాద్యా భివాద్యచ
అసీనం సహ రామేణ సుగ్రీవ విద మబ్రువత్. ౧౦

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = అహ వాఁడును; రామేణసహ = రాముని
నరులు; ప్రస్రవణపృథ్వస్థం = ప్రస్రవ తోఁగూడ; అసీనం = కూర్చుండినవాఁ
ణ పర్వతముయొక్క యగ్రముననున్న డునగు; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; అసాద్య =

శ్రీమద్రామాయణము కిష్కింధాకాండము.

స ౪౭

సమీపించి; అభివాద్యచ = నమస్కరించుచు; ఇదం = ఈమాటను; అబ్రువత్ = పలికిరి.

పర్యతంబున రామునితోడఁ గూర్చుండి యున్న సుగ్రీవునొద్దకువచ్చి నమస్కరించి సవినయముగా నిట్లుపలికిరి.

అవ్వాసర వీరులందఱు, ప్రసృపణ అని, తాత్పర్యము.

విచిత్రాః పర్వతాః స్వర్ణే వనాని గహనానిచ

నిమ్నగా నిమ్నగంధార్వా సర్వ జనపదార్థయే. ౧౧

టీక || సర్వే = సమస్తములయిన; పర్వతాః = కొండలు; విచిత్రాః = విచిత్రములు; వనాని = అడవులు; గహనాని = అడవులను; నిమ్నగా = నదులు; నిమ్నగంధార్వా = సమస్తములయిన; సర్వ = సమస్తములయిన; జనపదార్థయే = జనములను; దేవములను; యే = యే; పర్వతాః = కొండలు; విచిత్రాః = విచిత్రములు; వనాని = అడవులు; గహనాని = అడవులను; నిమ్నగా = నదులు; నిమ్నగంధార్వా = సమస్తములయిన; సర్వ = సమస్తములయిన; జనపదార్థయే = జనములను; దేవములను; యే = యే;

సమస్తములయిన; పర్వతాః = కొండలు; విచిత్రాః = విచిత్రములు; వనాని = అడవులు; గహనాని = అడవులను; నిమ్నగా = నదులు; నిమ్నగంధార్వా = సమస్తములయిన; సర్వ = సమస్తములయిన; జనపదార్థయే = జనములను; దేవములను; యే = యే; పర్వతాః = కొండలు; విచిత్రాః = విచిత్రములు; వనాని = అడవులు; గహనాని = అడవులను; నిమ్నగా = నదులు; నిమ్నగంధార్వా = సమస్తములయిన; సర్వ = సమస్తములయిన; జనపదార్థయే = జనములను; దేవములను; యే = యే;

గుహాశ్చ విచిత్రాః స్వర్ణాః పర్వతాః పరికీర్తితాః

విచిత్రాశ్చ మహాగర్వా లతావిశతసంతతాః. ౧౨

టీక || స్వయం = సీతలే; యాః = యాః; పరికీర్తితాః = చెప్పబడినవా; తాః (అధ్యాహృతము) = ఆ; గుహాశ్చ = గుహలును; సర్వాః = అన్నియు; విచిత్రాః = విచిత్రములు; లతావిశతసంతతాః = పదివేలకంటె వ్యాపింపబడినవియు; దట్టములయినవియునగు; మహా

గుహాశ్చ = గుహలును; పరికీర్తితాః = చెప్పబడినవి; తాః (అధ్యాహృతము) = ఆ; గుహాశ్చ = గుహలును; సర్వాః = అన్నియు; విచిత్రాః = విచిత్రములు; లతావిశతసంతతాః = పదివేలకంటె వ్యాపింపబడినవియు; దట్టములయినవియునగు; మహా

గహనానిచ దేవేషు దుగేషు విషవేషుచ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౭

సత్త్వాన్యప్రమాణాని విచితాని మాతానిచ. ౧౩

టీక || గహనేషు = ప్రవేశింపరా మాతానిచ = వధింపబడినవియు.

నివైస; దేశేషుచ = పృథేకములయం ప్రవేశింపనలవిగాని ద్వీపములయం
నును; దుగ్దేశు = దుఃఖముచేబొందఁ దును దుర్గమంబులగు విషమప్రదేశము
నగిన; విషమేషుచ = విట్టపల్లవుప్రదే లయందును, మహాప్రమాణ శరీరుల
కములయందును; అతిప్రమాణాని = అ గ్రామాణులను వెదకిచూచివధించితిమి.
ధికమయినప్రమాణముగల; సత్త్వాని = అని, తాత్పర్యము.
జుంతువులు; విచితాని = వెదకఁబడినవి.

ఉదారసత్త్వాభిజనో మహాత్మా

స మైథిలీం ద్రక్ష్యతి వానరేంద్రః

దిశంతు యా మేవ గతాతు సీతా

తా మాస్థితో వాయుసుతో హనుమాన్. ౧౪

టీక|| సీతా = సీతాదేవి; యాం = చూడఁగలఁడు.

ఏ; దిశం = దిక్కును; గతా = పొందిన	హనుమంతుండు, మహాబలముగల
దో; తామేవతు = అదిక్కునె; వా	వాయుదేవుని కుమారుండు, తానును
యాయుతః = వాయువుత్తుండగు; హ	మహాబలుండు, మహాధైర్యశాలి, యిం
నూమాన్ = హనుమంతుండు; అస్థి	తియగాక, సీతరావణునిచే నేదిక్కున
తః = పొందిరాఁడు. ఉదారసత్త్వాభిజ	కుఁ గొనిపోఁబడియుండునో, అదిక్కు
నః = ఉత్తమమయినబలముగల వంశము	నకె పోయియున్నవాఁడు; కావున, వా
గలవాఁడును; మహాత్మా = అధికమయి	యువుత్తుండగు నాహనుమంతుండే సీ
నధైర్యముగలవాఁడునగు; సం = ఆ; వా	తంజూచిరాఁగలఁడు. అని, యావానర
నరేంద్రః = వానరశ్రేష్ఠుడగు హనుమం	వీరులు సుగ్రీవునితోఁజెప్పిరి.
తుండు; మైథిలీం = సీతను; ద్రక్ష్యతి =	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

ఃషింధాకాండే, సప్తచత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కి-ంధాకాండము. ౧౫౧

స ౪౫

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబనందు, గిష్కి-ంధాకాండ సప్తచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

(ప్రతి)

అష్టచత్వారింశసర్గప్రారంభః.

సహతారాంగదాభ్యాంతుగత్వాసహనుమాకకపిః
సుగ్రీవేణయథోద్దిష్టతందేశముపదక్రమే. ౧

టీక సః=ఆ; కపిః = వానరుడు	పచక్రమే = ఆరంభించెను, వెదకనారం
యిన; సహనుమాక = సహనుమంతుం	భించెను.
డు; తారాంగదాభ్యాం తారునితో	అసానుమంతుండు, తారుండంగ
ను అంగదునితోను; గత్వాతు = పో	యందు మొదలగు వానరులంగూడి దక్షి
యియు; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవచేత;య	ణదిశకుంబోయి, సుగ్రీవుండజ్ఞాపించి
థోద్దిష్ట=చెప్పబడినదాని నతిక్రయిం	న నయ్యెప్రదేశంబుల వెదకనారంభిం
పక; తం=అదేశం = ప్రదేశమును;ఉ	చెను. అని, తాత్పర్యము.

సతు దూర ముపాగమ్య సర్వైస్తైః కపిసత్తమైః
విచిన్తోత్తస్త్రి వింధ్యస్య గుహాశ్చ గుహానా.చ.౨
పర్వతాగ్రాస్తదీదుర్గాన్ సరాంసి విపులాన్ ద్రుమాన్
వృక్షవండాంశ్చ వివిధాన్పుష్పతాన్ ఘనపాదపాన్. ౩

టీక సతు=అసానుమంతుండును;	తముయొక్క-; గుహాశ్చ = గుహలను;
తైః=ఆ; కపిసత్తమైః= వానరశ్రేష్ఠుల	గుహానానిచ = వనములను; పర్వతా
తోను; సర్వైః=అందఱితోనుంగూడ;	గ్రాన్ = పర్వతశిఖరములను, వింధ్యప
దూరం = దూరప్రదేశము; ఉపాగ	ర్వతముయొక్క- శిఖరములననుట; నదీ
మ్య=పొంది; వింధ్యస్య = వింధ్యపర్వ	దుర్గాన్ = ఏర్లచేదుర్గమములయినప్ర

దేశములను; సరాంసి = కొలుకులను; విప్రులాఁ = విశాలములగు; ద్రుమాఁ = వృక్షములను; వివిధాఁ = నానావిధములగు; వృక్షపంచాశ్రే = చెట్లయొక్క సమూహములను; ఘనపాదపాఁ = పెద్దచెట్లుగల; సర్వతాఁ = చేరువకొడలను; పీచినోత్పన్న = వెదకెను.

అహనుమంతుండు, అవ్వానరిమీరు, లనందజ గూడి, బహుదూరంబుపోయి,

వింశ్యోత్పన్నులనుందలిగుహలను వనంబులను శిఖింబులను నడులజేమర్గమంబుగు ప్రదేశంబులను గొలుకులను పెద్దవృక్షంబులను నానావిధంబుగాఁ జూచుచున్న పృథ్వీసమూహంబులను వింశ్యంబు చేరువనుండు గొప్పవృక్షంబులకొడలను సీతా చేర్చి వెదకెను.

అన, తాత్పర్యము.

అన్వేషమాశాన్తే సర్వే వానరాన్యవృతాః దిశమ్
స సీతాం దదృశుః స్వీరా మైత్రిణి జనకాత్మజామ్. ౪

టీక || వీరాః = పరాక్రమశాలుల మారణయత్నగు; సీతాం = సీతను; నగు; తే = ఆ; వానరాః = వానరులు; స దదృశుః = చూడజైరి.

ర్యే = అందఱును; దిశః = దక్షిణదిక్కు; పరాక్రమవంతులగు నవ్వానరులంను; సర్వతః = అంతటను; అన్వేషమాశాన్తే = అట్లు దక్షిణదిశయందు సమస్తశాంతి = వెదకుచున్నవారలయి; మైత్రి = ప్రేమింబుల నంతవెదకినను, జనకమిత్రు = మిథివానగరమందుం బుట్టినదియు; పరాజ ప్రత్తి = యగు సీతాదేవింగాన జనకాత్మజాం = జనకమహారాజుకొడైరి. అని, తాత్పర్యము.

తే భక్షయంతో మూలాని ఫలాని వివిధాని చ
అన్వేషమాశా దుర్ధగ్నా న్యవసం స్తత్రతత్ర హ. ౫

టీక || దుర్ధగ్నాః = ఎదిరింపనలవిగానట్టి; తే = ఆవానరమీరులు; అన్వేషమాశాన్తే = వెదకుదు; వివిధాని = నానావిధములయిన; మూలాని = గడ్డలను; ఫలాని = పండ్లను; భక్షయంతః = తినుదు;

తత్రతత్ర = అచ్చటచ్చట; (“హ” అనునది పాదపూరణార్థము); న్యవసం = ఉండిరి.

ఎట్టిధూతంబులకును ఎదిరింపనలవిగాని యా వానరమీరులు, సీతాదేవిని

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౫౩

స ౪౮

వెదకుచు నానావిధములగు ఫలమూ | స్థలముల విడిచుచుఁబోయిరి.
అంబుల నాహారము గొనుచు, నయ్యై | అని, తాత్పర్యము.

స తు డేశో దురస్వేషో గుహాగహనవా న్న హాక్

టీక || గుహాగహనవాక్ = గుహా అవింశ్య ప్రదేశము, పెక్కుగుహలును అరణ్యములునుగల; మహాక్ = గొలును అరణ్యమునుగలది, గొప్పది, కావుత్పదగు; స = ఆ; దేశస్థు = ప్రదేశమున, నచటవెదకుట మిక్కిలియుఁగట్టము. మాత్రము; దురస్వేషః = వెదకనలవి అని, తాత్పర్యము. గాని.

నిజనం నిర్జలం శూన్యం గహనం రోమహాషణమ్. ౬
త్యక్త్వా తం తదా డేశం సర్వే చై హరియూధపాః
తాదృశా న్య ప్యరశ్యాని విచిత్ర భృశపీడితాః. ౭
దేశ మన్యం దురాధషణం వివిధ శృకుతోభయాః
యత్ర వంశ్యఫలా వృక్షా విభ్రష్టాః పర్వతస్థితాః. ౮
నిస్తోమ స్మరితో యత్ర మూలం యత్ర సుమర్లభమ్
సచంతి మహిషా యత్ర సమృగా సచ హస్తినః. ౯
శార్దూలాః పక్షిణోవాపి యే బాన్యే వనగోచరాః
స యత్ర వృక్షా నాపభ్యో స లతో నాపి వీరుధః. ౧౦
స్నిగ్ధపత్రాః స్థలే యత్ర పద్మిన్యః పుల్లకుంజజాః
ప్రేక్షణీయా స్సుగంధాశ్చ భ్రమరైశ్చాపి పర్జితాః. ౧౧

టీక || అకుతోభయాః = ఎందును భయములేనివారలగు; హరియూధపాః = సుగూడ; విచిత్ర = వెదకి; భృశపీడితాః = మిక్కిలియుఁ బీడింపఁబడినవారలును; ("చై" అనునది పాదపూరణార్థము) తాదృశాని = అట్టి, వెదకనలవిగా నిజైనయనుట; అరణ్యోన్యపి = అడవులనుగూడ; విచిత్ర = వెదకి; భృశపీడితాః = మిక్కిలియుఁ బీడింపఁబడినవారలయి; తదా = అప్పుడు; తం = ఆ; దేశం = ప్రదేశమును; త్యక్త్వాతు = విడిచినంత

౪౫౪

నె; యత్ర=ఎవడు; వృత్తాః = చెట్లు; వంశ్యులః=లేనిపండ్లుగలవియు, పండ్లులేనివియునగుట; విభ్రష్టాః=పూలులేనివియు; పర్ణవర్జితాః=అకులచే విడవబడినవియో; యత్ర=ఎవడు; సరితః=నదులు; సిన్ధోయాః=సింధులేనివో; యత్ర=ఎవడు; మూలం=గడ్డు; సుదుర్లభం=మిక్కిలియిరుదుర్లభమో; సుత్ర=ఎవడు; మహాషాః = ఎనుబోతులు; సంఖి=లేవో; మృగాః=జింకలు; న=లేవో; హస్తీచక్ర=ఏనుగులును; న=లేవో; శార్దూలాః=పులులును; పక్షిణోవాః=పక్షులును; అన్యే= ఇతరములును; వనకోచగాః= అడవియందుండుట్టిపంతువులు; యే(సంతి) = ఏవిగలవో; తే (అధ్యాహృతము)=అవియు; ససంతి (అధ్యాహృతము) = లేవో; యత్ర=ఎవడు; వృత్తాః=చెట్లు; న=లేవో; ఓషధ్యః=మూలికలు; న = లేవో; లతాః=ఘోరములు; న = లేవో; నిరుధోపి=పొదలును; న=లేవో; యత్ర=ఎవడు; స్థలే = ప్రదేశమందు; స్నిగ్ధపత్రాః=నునుపైన యాకులుగలవియు; పుల్లపంకజాః=వికసించిన కమలములుగలవియు; ప్రేక్షణీయాః= చూడదగినవియు, సుందరములునగుట; సుగంధాత్మ = మంచితావిగలవియునగు; పర్తి

న్యః=తామరఃగలు; భ్రమరైశ్చపి= శుష్కదలచేతనుగూడ; వర్జితాః = విడవబడినవో; తం (అధ్యాహృతము)= అట్టి; నిర్జనం=జలులేనిదియు; నిర్జలం= జలములేనిదియు; శూన్యం=పాడుపడినదియు; గహనం = పొందరానిదియు; రోమహర్షణం = మెదుక్కిలగగుర్పునొడవజేయునదియు; దురాధర్షణం = చెనకరానిదియునగు; అన్యం=ఇతరమయిన; దేశం=ప్రదేశమును; వివిశుః= ప్రవేశించి.

ఎందునుభయములేనట్టి యవ్యావరీపీరులదలు, వెదకుటకుం గడ్డుములును న యన్యోన్యంబులనంతటనన్వేషించి, యంతనాప్రదేశంబునదలి, ఫలప్రప్తంబులుగాని పత్రంబులుగాని లేనికృత్ములును జలంబులేని నదులును గలవియు మూలంబులులేనిదియు, మహిషంబులు జింకలు గజంబులువ్యాఘ్రంబులు పక్షులమొదలగు వన్యజంతువులు లేనిదియు మంచివృక్షంబులుగాని లతలుగాని పొదలుగాని లేనిదియు మణియు మంచిపత్రంబులును వికసితంబులగు కమలములును మంచితావియుం గలిగినుందరములయ్యు భ్రమరములచేతనుంబరిత్యక్తంబులగు మెట్టచామరఃగలు గలదియు జననంచారము లేనిదియు జలవిహీనం

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౪౫౫

స ౪౮

బును దుర్గమంబును భయంకరంబును | ప్రదేశముఁ బ్రవేశించి.

అవేళింప నలవిగానిదియునగు శూన్య | అని, తాత్పర్యము.

కండుర్నాను మహాభాగ స్సత్యవాదీ తపోధనః
మహాషికః పరమావషీక నియమైర్దుష్ప్రధర్మణః. ౧౨

టీక || మహాభాగః = పూజ్యమయి డయినబుష్టి; అసీత్ (అధ్యాపృత
న యద్యవ్వముగలవాఁడును; సత్యవా ము) = ఉండెను.

దీ = సత్యముఁబలుకువాఁడును; తపో మహాత్ముండును సత్యవాదియు మ

ధనః = తపస్సేధనముగాఁ గలవాఁడు సూతస్సంపన్నుండును దివోబలంబున స

ను; నియమైః = తపస్సులచేత; దుష్ప్ర మిపించుటకేని యలవిగానివాఁడును అధి

ధర్మణః = చెనకనలవిగానివాఁడును; ప కకోపము గలవాఁడునగు కండవనుమ

రమామహర్షీ = అధికమయిన కోప హర్షి యొకఁడుండెను.

ముగలవాఁడునగు; కండుర్నామ = కం అని, తాత్పర్యము.

డువనుపేరుగతి; మహర్షిః = పూజ్యుఁ

తస్య శస్త్రీ న్వనే పుత్రో చాల స్తోడశవార్షికః
ప్రణస్తో జీవితాంతాయ క్రుద్ధ స్తత్ర మహామనిః. ౧౩

టీక || తస్మిన్ = అ; వనే = అడవియం మువిషయమయి; క్రుద్ధః = కోపించెను.

దు; తస్య = ఆకంఠమహర్షి యొక్క; ఆవనమునందు, ఆకంఠమహర్షి పు

స్తోడశవార్షికః = పదునాఱుసంవత్సర త్పుండికండు పదునాఱే-డలవాడు

ములుగల; బాలః = చిన్నవాఁడు; ప్రణ మృతించొందెను; అన్తుహర్షి, తనకొ

ద్ధః = మృతించొందెను. మహామనిః = చుకు మృతించొందుటకై, అవ్వనంబు

కండుమహామని; జీవితాంతాయ = మంద మహాకోపంబునొందెను.

పాత్రిణాశముకొఱకు; తత్ర = అవన అని, తాత్పర్యము.

తేన భర్తాత్తనా శస్త్రం కృత్స్నం తత్ర మహా ద్వనమ్
అశరణ్యం దురాధర్మం మృగపక్షివివర్జితమ్. ౧౪

ప్రతిపదాండ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౮

టీక || ధర్మాత్మనా = ధర్మస్వస్థున విమవఁబడినదిగాను; శస్త్రం = శ
భావుండగు; తేన = ఆకండుమహర్షి పింఁబడినది.
చేత; తత్ర=అచట; కృష్ణం = సమ ఆధర్మాత్ముండు, అచటమహావనం
స్తమయిన; మహాత్ = గొప్పదగు;వ బంతయు, ఎవ్వరికిని వానయోగ్యము
నం=అడవి; అశరణ్యం = ఆశ్రయింప గాకదుప్పైవేళమయి మృగంబులుగా
యోగ్యముకానిదిగాను; దురాధర్మం= ని పట్టులుగాని సేదైయుండునట్లు శ
చెనకనలవిగానిదిగాను; మృగపక్షివివ పియించెను. అని, తాత్పర్యము.
ర్జితం = మృగములచేతను బట్టులచేత

తస్య తే కాననాంతాంశ్చ గిరీణాం కంఠరాణిచ
ప్రభవాని నదీనాం చ విచిన్వంతి సమాహితాః. ౧౫

టీక|| తే=ఆవానరులు; సమాహిత=వెడకిరి.
తాః=పునఃగలవారలయి; తస్య=ఆ అవ్వానరపీఠులు, ఆశూన్యప్రదేశ
ప్రదేశముయొక్క; కాననాంతాంశ్చ= మునందలి వనమధ్యములను పర్వతగు
వనమధ్యప్రదేశములను; గిరీణాం=ప హాలను నదల యున్న త్రిస్థానములను
ర్వతములయొక్క; కంఠరాణిచ = గు బూసికతోఁ జక్కఁగా వెడకిరి.
హాలను; నదీనాం=నదలయొక్క; ప్రభ అని, తాత్పర్యము.
వానిచ=ఉత్పత్తిస్థానములను; విచిన్వం

తత్రచాపి మహాత్మానో నాపశ్యత్ జనకాత్మజామ్
హర్తారం రావణంవాపి సుగ్రీవప్రియకారిణిః. ౧౬

టీక|| తత్రచాపి= ఆప్రదేశమునం వణంవాపి = రావణునిగాని; నాప
దుఁగూడ; సుగ్రీవప్రియకారిణిః= సుగ్రీ శ్యక్=చూడరైరి.
పునకుఁ బ్రియమయిన కార్యమును జే అచటఁగూడ, సుగ్రీవాజ్ఞా కారుల
యునట్టి; మహాత్మానః=అధికమయిన గుమహాధైర్యశాలలయిన యవ్వానరు
ధైర్యముగలవానరులు; జనకాత్మజాం= లు, సీతనుగాని, అబిడనపహరించినరా
జనకమహారాజుకొమార్తెయగు సీతను వణునిగాని కానరైరి.
గాని; హర్తారం=అపహరించిన; రా అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౮౫౭

స ౪౮

తే ప్రవిశ్య తు తం భీమం లతాగుల్మసమావృతమ్
దద్యుః కూరికర్షణ మనురం సురనిర్భయమ్. ౧౭

టీక || తే = ఆవానరులు; లతాగుల్మములేనివాండనగు; అనురం = రాక్ష
ల సమావృతం = తీగలచేతను బాద నున; దద్యుః = చూచిరి.
లచేతనుగప్పబడిన; భీమం = భీముని అవానరులు, అశలచేతను బాదల
కరమయిన; తం = ప్రసిద్ధమయిన ఆరణ్యచేతను గప్పబడి భయంకరముగాను
చేతమును; ఆకు = పుష్పముగా; భీమ స్మయిక్కి-ప్రచేతమును భీమముగాబ్ర
త్య = చూచి; కూరికర్షణం = భీమ పరిచినినంతనై, అచట చేవతలనైనను
య-కరమయినకార్యముగలవాండము; నకనునేయిభయంకరత్వంజగలవాక
సురనిర్భయం = చేవతలవలన భీమ మనురయగవడెను. అని, తాత్పర్యము.

తం పృష్ట్యా వానరా ఘోరం స్థితం శైలమివా పరమ్
గాఘం పరిహితా న్నన్య దృష్ట్వా తాన్ పర్వతోపమాన్. ౧౮
సోపి తాన్ పర్వతాన్ గమ్య న్నప్తాః స్థే త్యబివీ దృవీ

టీక || వానరాః = వానరులు; స-అనుగుర్చి; “నప్తాః”=నశించినవారలు;
చ్యే = అందఱును; ఘోరం = భీమ స్థ = అగుచున్నారు. ఇతి = అని; అబ్ర
కనుండును; అపరం = ఇతరమయిన; పిత్ = పలికెను.
శైలమివ (స్థితం) = పర్వతమువలెను వానరులు, పర్వతంబువలె నన్న
న్నవాండనగు; తం = ఆ రాక్షసుని; పృష్ట్యా = భయంకరముగాబ్రత్య
ప్త్యా = చూచి; గాఘం = దృఢముగా; సుంజూచి యందఱు దృఢముగా దట్టి
పరిహితాః = దట్టిగట్టిరి. బివీ = అగ్ని గిరించి యుద్ధమునకు సన్నద్ధులయి
కమయినబలముగల; సోపి = ఆ రాక్షసుని; బలవంతుండగు నన్యోసురయొకఁడ
సుండును; పర్వతోపమాన్ = కొండ పర్వతాకారులగు నవానరులనందఱుం
తోబోల్చి-గల; తాన్ = ఆవానరుల యనుబాచి, “ఇదిగోమీరందఱు మృ
ను; దృష్ట్వా = చూచి; తాన్ = ఆ; వానరులను; పర్వతాన్ గమ్య = కొండ
రాన్ = వానరులను; సర్వాన్ = అందఱును, తాత్పర్యము.

అభ్యధావత సంక్రుద్ధో ముష్టి ముద్యమ్య సంహితమ్. ౧౮

టీక || సం (అధ్యాహృతము) = అ గతైను.
రాక్షసుండు; సంహితం = పట్టబడిన; అంత నారాక్షసుండు, పరమకపి
ముష్టిం = పడికిరిసి; ఉద్యమ్య = ఎత్తి; తుండై దృఢముగా నిడికిలి యలవరించి,
సంక్రుద్ధః = మిక్కిలియూరి గోపించిన వానరులమీది కడలెను.
వాండ్రై; అభ్యధావత = మీదికిబగు అని, తాత్పర్యము.

త మావతతం సహసా వాలిపుత్రోగ్ం గద స్తదా
రావణో య మితి జ్ఞాత్వా తలేనా భిజఘానసా. ౨౦

టీక || తదా = అప్పుడు; వాలిపుత్రైను “హ” అనునది పాదపూరణార్థము.
త్త్రై = వాలికుమారుండగు; అంగదః = అంత వాలికుమారుండగునంగదుం
అంగదుండు; ఆతపంతం = వచ్చుచున్న; మ, ఆరాక్షసుండు వైకివచ్చుచుండుటం
తం = ఆరాక్షసుని; “అయం = ఈతండ; బూచి, “యితండే రావణుం” డని తలఁ
రావణః = రావణుండు; ఇతి = అని; జ్ఞా చి, శీఘ్రంబుననలసినఱచేతంజఱచెను.
త్వా = తలఁచి; సహసా = శీఘ్రమున; తలేన = అఱచేత; అభిజఘాన = కొ
తలేన = అఱచేత; అభిజఘాన = కొ

స వాలిపుత్రాభిహతో వక్త్రా చ్ఛేదిత ముద్యమక్
అసురో భ్యపత ద్భానౌ పర్యస్త ఇవ పర్వతః. ౨౧

టీక || స = ఆ; అసురః = రాక్షసుండు; కొండపల్లె; భానౌ = నేలయెందు; వ్య
మ; వాలిపుత్రాభిహతః = వాలికుండుక పతల్ = పడెను.
యనయంగదునిచేఁగొట్టబడినవాండ్రై; అయ్యసుర, వాలిపుత్రుండగు సం
వక్త్రాత్ = నోటనుండి; శోణితం = నె గదునియఱచేతి బెట్టుకు నోటనెత్తురుగ్ర
త్తురును; ఉద్యమక్ = క్రక్కుచు; పర్యక్తుచు, బర్వతంబుకూలునట్లు, నేలం
స్తః = పడఁద్రోయబడిన; పర్వతభవం = గూలెను. అని, తాత్పర్యము.

తే పితన్తి నిరుచ్ఛస్వే వానరా జితకాశినః

వ్యచిన్వక్ ప్రాయశ స్తత సర్వం త ద్గిరిగహ్వరమ్. ౨౨

టీక॥ తస్మిన్ = ఆ రాక్షసుడు; నిరు

ద్భావసే = ఊర్పులులేనివాడుకాఁగా, ఆ రాక్షసుడు మృణిబొందినపిదప,
మృతుడుగాఁగాననుట; జితకాశినిః = జయము నొందినయవ్వాచరులు, అతఁ
జయముచేఁబ్రకాశించునట్టి; తే = ఆ; డే రామాండనియు, అగుహ ముండు
వానరాఅపి = వానరులును; తత్ర = సీతయుండుననియు తలచి, యాసర్వ
అచ్చట; ప్రాయశః = తఱచుగా; తగుహయంతయుం, బలుమాటుచక్కఁ
తత్ = ఆ; గిరిగహ్వరం = పర్వతగుహ గా వెదకిచూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
ను; సర్వం = సమస్తమును; వ్యచిన్వక్ =

విచిత్రం తు తతః కృత్వా సర్వే తే కాననం పునః

అన్య దేవా పరం ఘోరం వివిశు గిరిగహ్వరమ్. ౨౩

టీక॥ తతః = అంత; దే = అవానరు హను; వివిశు దేవ = ప్రవేశింపనేప్రవే

లు; సర్వే = అందఱును; కాననం = అ శించిరి.
డవిని; విచిత్రం = వెదకఁబడినదాఁగా; అంతనవ్వాచరులు, ఆ యడవియం
కృత్వాతు = చేసినంతనె; పునః = మఱ తయువెదకి, యంతనిలువక, మఱలదా
ల; అన్య = ఇతరమయిన; అపరం = నిసమీపంబుననుండు మఱియొకభయం
సమీపమునందున్న; ఘోరం = భయం కరమయిన పర్వతగుహఁజొచ్చిరి.
కరమయిన; గిరిగహ్వరం = పర్వతగు అని, తాత్పర్యము.

తే విచిత్ర్య పునః భిన్నా వినిష్పత్య సమాగతాః

ఏకాంతే వృక్షమూలే తు నిషేధు స్తీనమానసాః. ౨౪.

టీక॥ తే = అవానరులు; పునః = మ సాః = దుఃఖితమయిన మనస్సుగలవా

లు; విచిత్ర్య = వెదకి; భిన్నాః = అలసి రలయి; ఏకాంతే = విజనప్రదేశము
నవారలయి; వినిష్పత్య = వెదలి; సమా నందు; వృక్షమూలే = చెట్టుయొక్క
గతాః = చేరినవారలయి; దీనమాన యదుగునందు; నిషేధుఁకూర్చుండిరి.

ఆవానరులు, ఆగుహయందును వె కచేలుక్రిందనుండునొకటిగాఁగూర్చుం
దకెనువటను నీతంగానక, యిలసి, ప డి. అని, తాత్పర్యము.
రమదుఃఖితులయి, యేకాంతంబున నొ

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికార్యే,
క్షింధాకాండే, అష్టచత్వారిశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, క్షింధాకాండాష్టచత్వారిశస్సర్గటీక,
ముగిసివది.

త్రై

ఏకో న పంచాశ సర్గ ప్రారంభః.

అథాంగద స్తదా సర్వా వ్యావరాదిద చక్రవీత్
పరిశ్రాంతో మహాపాణ్డ స్సమాశ్వాస్య శనై స్వయం.

టీక || అథ = అటుపిమ్మట; సదా = ను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

అప్పుడు; మహాపాణ్డః = మహాపండి	అంత, మహాపండితుండగు సంగదం
తుండగు; అంగదః = అంగడుండు; స	దు, మిక్కిలియు సలసటనొంది, సమ
రిశ్రాంతః = అలసినవాడై; వానరాః =	స్త వానరులూ బూచి, వారల సూటడిం
వానరులను; సర్వాః = అందఱును; పు	చు, తన్నుగా నిట్లుపలికెను.
సమాశ్వాస్య = ఊటచించి; శనైః = తి	అని, తాత్పర్యము.
స్వయం; ఇదం = ఈ; వచనం = మాట	

వనాని గిరయో నవ్యో దుర్గాణి గహవానిచ

దక్కో గిరిగుహలై చ విచితా న స్సమంతతః. ౨

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౪౬౧

స ౪౮

టీక || వనాని = సాధారణములై
న అడవులును; గిరయః = పర్వతములు
ను; నద్యః = ఏర్లును; దుర్గాణి = చూర రా
ని; గహనానిచ = అడవులును; దర్శ్యః =
బిలములును; గిరిగుహాన్తైవ = పర్వత
గుహలును; సః (అస్తాభిః) = మనచేత;
సమంతతః = అంతటను; విచితాః = వె

డక బడినవి.

సాధారణములగు వనములును బ
ర్వతములును నదులును బ్రవేశింప నల
విగాని కాఱడవులును బిలములును బ
ర్వతగుహలును చక్కగా వెదకిచూచి
నాము. అని, తాత్పర్యము.

తత్రతత్ర సహ స్తాభి ర్దానకీరచ దృశ్యతే

తద్వా రిక్టో హృతా యేన సీతా సురసుతోపమా. ౩

టీక || తత్రతత్ర సహ = అయాస్థల
ములనుండును; అస్తాభిః = మనచేత; దా
నకీర = సీతయుగాని; యేన = ఎవ్వచేత;
సురసుతోపమా = దేవకన్యకతోడో
లిగల; సీతా = సీత; హృతా = అపమా
ంబులతోడో; తత్ = ఆ; రిక్టోవా =

రాక్షసుండుగాని; నదృశ్యతే = చూడఁ
బడలేదు.

అన్యులను వెదకుచేయు, సీతాదే
విగాని, దేవకన్యకవంటిదైన యామెను
హరించిన రిక్షునిగాని, యెంతమా
త్రముగాన మై వి. అని, తాత్పర్యము.

కాలశ్చ నో మహా న్యూత స్సుగ్రీవ శిశ్నోగ్రవానః

తస్మా ద్భవంత స్సహితా విచిన్వంత సమంతతః. ౪

టీక || సః = మనకు; మహా = అ
ధికమగు; కాలశ్చ = కాలముగూడ; గాక.
యాలః = కడచినది. సుగ్రీవశ్చ = సు
గ్రీవుడును; ఉగ్రశాసనః = భయంక
రమయినయాజ్ఞ గలవాఁడు. తస్మాత్ =
అందువలన; భవంతః = మీరలు; సహ
తాః = కూడినవారలయి; సమంతతః =

అంతటను; విచిన్వంత = వెదకుదురు

మనకుఁ గాలమో చాలఁగడచినది;
సుగ్రీవుఁడో తీవ్రముగా దండించువాఁ
డు; కావునమీరలు డేమేమనెనుకయం
దఱుంగూడిచిక్కి గానంతటను వెదకుండు.
అని, తాత్పర్యము.

విహయ తంద్రీం శోకం చ నిద్రాం చైవ సమర్థితామ్

విచిన్వయం యథా సీతాం పశ్యామో జనకాత్మజామ్. ౫

టీక॥ యూయం (అధ్యాహృతము) = ధా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; విచి
మీరలు; తంత్రిం = సోమరితనమును; వ్యవస్థం = వెదకుడు.
శోకంచ = దుఃఖమును; సముత్థితాం = మీరలు, సోమరితనముదక, దుః
లేచిన; నిద్రాంచైవ = నిదురను; విహా = ఖాబునకు లోబడక నిదురవోవక, మ
య = విడిచి; యథా = ఎట్లు; జనకాత్మ = నకు జనకమహారాజపుత్రియగు సీ
జాం = జనకుని కూతురయిన; సీతాం = తాదేవిలగుచున్న చక్కగా వెదకు
సీతను; పశ్యామః = చూతుమో; తే = య. అని, తాత్పర్యము.

అనిర్వేదంచ దాత్యంచ మనస త్సా పరాజగం

కార్యసిద్ధిక రా ద్యాహు ప్రస్తావే త ద్భ్రమి మ్యహమ్. ౬

టీక॥ అనిర్వేదంచ = విసుగులేమియు; స్పెద్దరు. తస్తాత్ = అందువలన; ఆ
దాత్యంచ = ఉత్సాహమును; మనసః = హః = నేన; ఏతత్ = ఈమాటను; బ్ర
మనసుయొక్క; అపరాజగం = అపరాజి = నీని = చెప్పుచున్నాను.
యములేమియు, ధైర్యమునకు; ఏతా = విసుగులేమియు ఉత్సాహమునై
ని (అధ్యాహృతము) = ఇది; కార్యసిద్ధి = కార్యమును, ఇది కార్యసిద్ధి గలగజే
క గాణి = కార్యసిద్ధి జేయునది; ఇతి = యునని పెద్దలు వక్కాణింతురు; కా
(అధ్యాహృతము) = అని; ఆహుః = చె = వ్రన నేసిట్లుపడించితిని. అని, తా.

అద్యాపి త ద్వదం దుర్గం విచిన్వయం వనౌకసః

భేదం త్యక్త్వా పున స్మరైస్త్విన మేత ద్విచీయతామ్. ౭

టీక॥ అద్యాపి = ఇప్పుడును; వ = ఏతత్ = ఇది; విచీయతాం = వెదకఁబ
వౌకసః = వానరులు; దుర్గం = ప్రవేశించుచుండుగాక.
శింపరానట్టి; తత్ = ఆ; వనం = అడవి మఱియొకమాటు, దుర్గంబగు నీవ
ని; విచిన్వయం = వెదకుదురుగాక. న నమును వెదకుండు; అందఱును ఆరిసట
రైవః = అందఱి బేతను; భేదం = అల నువదలి మఱిలానానమును వెదకిచూ
నటను; త్యక్త్వా = విడిచి; పునః = మఱి; భూడు. అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యం క్రియమాణస్య దృశ్యతే కర్తృణః ఫలమ్
అలం నిర్వేద మాగవ్య సహనో మీలనం త్నమమ్. ౮

టీక || క్రియమాణస్య = చేయుచుండు మంహి = యుక్తముకాదుగదా!
చున్న; కర్తృణః = కార్యముయొక్క; ఫ కార్యముచేసినయెడ: దప్పక ఫల
లం = ఫలము; అవశ్యం = తప్పక; దృశ్య ముగలుగును; కాబట్టి, విసుగుపడుట
తే = చూడబడును. నిర్వేదం = విసుగు చాలును; ఇకలేదు; ఇట్లునిదురపోవు
ను; ఆగవ్య = పొంది; అలం = చాలును. టమనకెంతమాత్రమయ్యుక్తముగాదు.
నః = మనకు; మీలనం = నిద్రించుట; నత్న అని, తాత్ప్ర్యము.

సుగ్రీవః కోపనో రాజా శీఘ్రదండశ్చ వానరః
భేతవ్యం తస్య సతతం రామస్యచ మహాత్మనః. ౯

టీక || రాజా = రాజుని; వాన వ్యం (అధ్యాపూతము) = భయపడ
రః = వానరుడగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుం వలెను.
డు; కోపనః = కోపముగలవాడు; వానరరాజగు సుగ్రీవుడు మిక్కిలి
శీ యుఁ గోపముగలవాడు, శీఘ్రముగా
ఘ్రదండః = కఠినచుయిన శిక్షగలవా యుఁ దండించును; కావున, నతని యజ్ఞను
డు. తస్య = అతనికి, అతనివలనననుట; దండ్రించును; నతని యజ్ఞను
సతతం = ఎల్లప్పుడును; భేతవ్యం = భ ఎప్పుడును భయముతోఁగావించవలెను;
యపడవలెను. మహాత్మనః = అధికమ రాముండును మహాప్రభావుండు గా
యినపరాక్రమముగల; రామస్యచ = వున నతనికిని భయపడవలెను.
రామునకును, రాముని వలనను; భేత అని, తాత్ప్ర్యము.

హితార్థ మేత దుక్తంవః క్రియతాం యది రోచతే
ఉచ్యతాం వా త్నమం యన్న స్పర్శేమామేవ వానరాః. ౧౦

టీక || వానరాః = వానరులారా! బహిసది. రోచతేయది = రుచించునేని;
ఏతత్ = ఇది; వః = మీయొక్క; హితా క్రియతాం = చేయుటకుఁగాక, వా
ర్థం = మేలుకొఱకు; ఉక్తం = చెప్పు లేక; నః = మనకు; సర్వేమామేవ = అం

దటకునే; యత్=ఏది; ఉమం=హిత
మో; తత్=అది; ఉద్యతాం=చెప్ప
బడుగాక.

వానరులారా! మీమేలుకొట్టకైయే
నేనింతచెప్పినాను; మీప్రతిగుసేని, య

వీధంబుగావింపుడు; లేక, మనకంద
జకుహితమైనదిమఱియొక కార్యముండి
నయెడవానినైననుజెప్పుడు. అని, యం
గదుండు వానరులతోజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అంగదస్య వచ శ్చ త్వా వచనం గంధమాదనః
ఉవాచ వ్యక్తయా వాచా పిపాసాశ్రవణిన్నయా. ౧౧

టీక|| గంధమాదనః= గంధమాద కెను.

నుండు; అంగదస్య=అంగదనియొక్క;
వచః=మాటను; శ్చ త్వా=వినిపిపాసా
శ్రమిభిన్నయా=దప్పితేతను అలసటచే
తనుదీనమైనదియు; అవ్యక్తయా=స్పష్ట
ముకానిదియునగు; వాచా=వాక్కుచే
త; వచనం=మాటను; ఉవాచ = పలి

అంగదుండు చెప్పిన వచనంబుని,
గంధమాదనుండు దప్పితేతను అలసట
చేతనుబాధితుండగుటచే నస్పష్టముగా
దీనస్వరంబున నిట్లనిపెట్టెను.
అని, తాత్పర్యము.

సదృశం ఖలు వో వాక్య మంగదో య దువాచ హ
హితంచై వానుకూలంచ క్రియతా మస్య భాషితమ్. ౧౨

టీక|| అంగదః=అంగదుండు; వః=
మీకు; యత్=ఏ; వాక్యం= మాటను; ఉ
ఉవాచ=చెప్పెనో; (“హ”అనునదిపా
దపూరణార్థము) తత్ (అధ్యాహృత
ము)=అది; సదృశం = సరియైనది.
హితంచైవ=మేలుగలిగించునదియు; అ
నుకూలంచ = ఆనుకూల్యముగలదియు
నగు; అస్య = ఈతనియొక్క; భాషి

పితం=మాట; క్రియతాం = చేయఁబ
డుగాక.
అంగదుండ మీకుజెప్పినమాట మీ
కిలియియుక్తము; అట్లు చేయుటవ
లన మీకుహితంబును, ఆనుకూల్యంబును
గలుగును; కావున నాప్రకారము గా
వింపుడు. అని, తాత్పర్యము.

పున ర్వాగ్దామహే శ్రేలాక కందరాంశ్చ దరీ వ్రథా
కానవాని చ కూన్యాని గిరిప్రసవణానిచ. ౧౩

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౮౬౫

స ౪౯

టీక || శైలాక్ష = పర్వతములను; వెదకుదము.

కందరాంశ్వ = గుహలను; తథా = అట్లు; పర్వతంబులయందును గుహలయందును బిలములయందును నిర్జనములగు న; కానరానిచ = అడవులను; గిరిప్రసృత పనములయందును కొండలయేర్పయందును; మజల బక్కంగా వెదకుదము. శ్రును; పురః = మఱల; మార్గామహై = అని, తాత్పర్యము.

అథో ద్విష్టాని సర్వాణి సుగ్రీవేణ మహత్తనా విచిన్వంతు వనం సర్వే గిరుర్గాణి సర్వకః. ౧౪

టీక || సర్వే = అందఱును; మహా = గాఢ.

త్తనా = అధికమయినప్రభావముగల; మహానుభావుండగు సుగ్రీవుండా సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవనిజేత; అథా = ఎట్లామించినప్రకారమున, మీరందఱుంట్లు; ద్విష్టాని = చెప్పబడినవా; తే శేతి, వనంబులందును బర్వతమునందథా (అభ్యాసము) = అట్లు; సర్వాని దుర్గప్రదేశంబులందును సీతాదేవి = సమస్తములయిన; వనం = అడవి వివేదకుడు. అని, గంధమాదనుండుని; గిరుర్గాణి = పర్వతమునందలి నా వానరులతోఁజెప్పెను. రరానిప్రదేశములను; సర్వకః = అట్లు అని, తాత్పర్యము. విచిన్వంతు = వెదకుదురు

తత స్సమత్థానం పుర ద్వారరాస్తే మహాబలాః
వింధ్యకాననసంక్రీడాం పిచేరు దక్షిణాంధికమ్. ౧౫

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; మహాబలాః = అధికమయినబలముగల; లే = అట్లుగంధమాదనుండు చెప్పగా, ఆ; వానరాః = వానరులు; సమత్థానం = మహాబలశాలులగు నవ్వానరులేచి, యే = లేచి; వింధ్యకాననసంక్రీడాం = మఱల దక్షిణదిక్కునందు వింధ్యపర్వతముయొక్క అడవుల చే తారణ్యంబుల వెదకసారంబించిరి. వ్యాపింపబడిన; దక్షిణాంధికం = ద అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౯

తే శారవాభ్రీసతిమం శ్రీమ ద్రజితపర్వతమ్
శృంగవంశం దరీమంత మధిరుహ్యచ వానరాః. ౧౬
తత్ర కోద్రవనం రవ్యం సప్తకణవనానిచ
వ్యచిన్వౌ స్తే హరివరా స్సీతాదన్యకాంక్షిణః. ౧౭

టీక || తే = ఆవానరులు; శృంగవంశం = సప్తపర్వత వనానిచ = ఏడాదులయందలి
త్ర = శిఖరములుగలదియు; దరీమంతం = వెట్లవంశములు; వ్యచిన్వౌ = వెడకిరి.
గుహలు గలదియు; శారవాభ్రీసతి అవాన్వనోద్రములు, సీతాదన్యకం
మం = శరదృశువునందలి వేళుమునోలు గోరిన వారలయి, శిఖరములతోను
బోలిగలదియునగు; శ్రీమద్రజతం = గుహలతోనుగూడినదియు శరత్కాల
అధికమయినకాంతిగల వెండికొండను, వేళుంబుకై వడి ధవళవర్ణంబై భాస్విల్లు
రజతమయమయిన వింధ్యపర్వతమనందలియు నగు శ్రీమంతలయిన వింధ్య
దలియొకభాగమననట; అభిరుహ్య = పర్వతమునందలి రజతమయ మయిన
ఎక్కి; తత్ర = అచట; సీతాదన్యకం మొక భాగము నారోపించి, యచ
క్షిణః = సీతయొక్క చూచుటను గోరుట రవణేయములగు నారుగు మైరులం
నట్టి; తే = ఆ; హరివరాః = వానరశైవులు ఏడాదులందుల వనములయందు
పురు; రవ్యం = సుందరమయిన; కోద్రవం సీతాదేవిని వెడకిరి.
వనం = ఆరుగపైకులచూపమును; అని, తాత్పర్యము.

తస్యా గ్ర మధిరూఢా స్తే శ్రాంతా విఫలక్రమాః

స వశ్యంతేన్త వై దేహీం రామస్య మహిషీం ప్రయిమ. ౧౮

టీక || విఫలక్రమాః = అధికమయొక్క; ప్రియాం = ప్రీయురాలయి
యనపరాక్రమముగలవారలును; శ్రాం న; మహిషీం = పట్టుపురాణియగు; వై దే
తాః = అలసినవారలునగు; తే = ఆవా హీం = సీతను; సవశ్యంతేన్త = చూడరైరి.
నరులు; తస్య = ఆపర్వతముయొక్క; మహా పరాక్రమశాలులగు నావా
అగ్రం = శిఖరమును; అధిరూఢాః = ఎ నరులు, అలగటనొందినవారలయ్యె, ఆ
క్కినవారలయి; రామస్య = రాముని పర్వతశిఖరము నారోపించి, యచట

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కిన్ధాకాండము. ౨౬

స ౪౯

నుగూడ, రామునియనుహించియగునీ తాదేవిని గానరైరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తు దృష్టిగతం కృత్వా తం శైలం బహుకుందరమ్

అవారోహంత హరియో విషమాదా స్సమంతతః. ౧౯

టీక॥ తే=ఆ; హరయస్తు=వానరు; వారోహంత=దిగిరి.

లుమానము; సమంతతః=అంతటను; వి- అవ్వనరులు, ఆపర్వతమునం దం
క్షమాదాః = చూచుచు; బహుకుంద తటను సమస్తగుహలయందునుబాచివె
రం=పెక్కుగుహల; తం=ఆ; శై- చకి, యచట నీతయగుపడనందునదిగిరి.
లం=పర్వతమును; దృష్టిగతం= చూపు అని, తాత్పర్యము.
నుబొందినదానిగా; కృత్వా=చేసి; ఆ-

అవయవ్య తతో భూమిం శ్రాంతా విగతచేతనః

స్థిత్యా ముహూతకం తత్త్రా ఫ వృక్షమూల ముపాశ్రితాః. ౨౦

టీక॥ శ్రాంతాః = అలసినవారలు; కృతమగును; ఉపాశ్రితాః = పొంది
చు; విగతచేతనః= బోయినదేవిగల వారు.

వారలనగువానరులు; తతో=ఆపర్వత అవ్వనరులు, అట్లు అలసి ప్రజ్ఞద
మునుండి; భూమిం=నేలనుగూర్చి; అవ- ప్తినవారిలయి, ఆపర్వతమునండి నేల
యశ్యా=దిగి; ముహూర్తం= కొంచె వడిగి, కొంత సేపు నిలువబడియుండి,
ముసేపు; స్థిత్యా=నిలచి; అథ=అంత; యుక్తిమట్ట, నొకచెట్టుక్రందంజేరిరి.
తత్ర=అచట; వృక్షమూలం=చెట్టుయొ- అని, తాత్పర్యము.

తే ముహూర్తం సమాశ్వస్తాః కించి దృగ్మపరిశ్రమాః

పునరేవో ద్యతాః కృత్వా ముగ్ధితుం దక్షిణాదిశమ్. ౨౧

టీక॥ తే=వారలు; ముహూర్తం= యలసటనొందినవారిలయి; పునరేవ =
కొంచెముసేపు; సమాశ్వస్తాః = ఊ- మఱునే; కృత్వా = సమస్తమ
అటనొందినవారిలయి; కించిత= కొం- యిన; దక్షిణాదిశం = దక్షిణదిక్కు
చేము; భగ్మపరిశ్రమాః = పోయిన ను; ముగ్ధితుం=వెడకుటకు; ఉద్యతాః=

శున్నధులయిరి.

అవ్యాసరులు, కొంతయలనటవీర్పు రంభించిరి. అని, తాత్పర్యము.

కొని యూటనొంది, మఱలదక్షిణది

శనండులంటును నీతాడేని వెదకనా

రంభించిరి. అని, తాత్పర్యము.

హనుమత్ప్రముఖాస్తే తు ప్రస్థితాః స్లవగర్వభాః

వింశ్యమేవాదితస్తావద్విశేషస్తే తతస్తతః. ౨౨

టీక॥ తే=ప్రసిద్ధులయిన; తే=ఆ; పటను; విశేషు=హందిరి.

హనుమత్ప్రముఖాః = హనుమంతుల

హనుమంతుల మున్నగు నవ్యాస

దు మొదలుగాఁగల; స్లవగర్వభాస్తే=

కోత్తములు, మఱల వెదకుటకై బయలు

వాసరశ్రేష్ఠులును; ప్రస్థితాః= బయలు

డేటి, వింశ్యపర్వతమున, మొదటనుండి

దేవతనవారలయి; వింశ్యమేవ= వింశ్య

సమస్తప్రదేశములనుండి నిలిగి వెద

కర్వమునే; ఆదితః= మొదటనుండి; కిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమస్తప్రదేశములనుండి నిలిగి వెద

కర్వమునే; ఆదితః= మొదటనుండి; కిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమస్తప్రదేశములనుండి నిలిగి వెద

కర్వమునే; ఆదితః= మొదటనుండి; కిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమస్తప్రదేశములనుండి నిలిగి వెద

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

క్షిప్తంధాకాండే, ఏకోనపంచాశసర్గః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, క్షిప్తంధాకాండైకోనపంచాశసర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౬

స ౫౦

౧౬

పంచాశసర్గప్రారంభః.

సహతారాంగదాభ్యాంతు సంగమ్య హనుమాన్ కపిః

విచిన్తోత్తస్త విఘ్నస్య గుహశ్చ గహనానిచ ౧

టీక॥ కపిః=వానరుఁడయిన; హను నములను; విచిన్తోత్తస్త=చెదకెను.

మాన్=హనుమంతుఁడు; తారాంగ హనుమంతుండు తారాంగదుల

దాభ్యాంసహతు=తారుఁతోను అంగ తోఁగూడినవాఁడై, విఘ్నపర్వతమునం

దునితోనుగూడ; సంగమ్య=చేరి; వి దలి, గుహలయందును పనంబులయం

ధ్యస్య=విఘ్నపర్వతముయొక్క; గు మను, సీతాదేవిసన్నేహించెను.

హశ్చ=గుహలను; గహనానిచ = ప అని, తాత్పర్యము.

సింహశార్దూలబుష్టేషు శిలాశ్చ సరిత స్తథా

విషవేషు సగేద్రస్య మహాప్రస్రవణేషుచ. ౨

టీక॥ సగేద్రస్య=పర్వతశ్రేష్ఠము (ధ్యాహృతము)=చెదకెను.

యీన విఘ్నపర్వతముయొక్క; సింహ అన్న హాపర్వతమున, సింహములతో

శార్దూలబుష్టేషు = సింహములచేతను ను సెదపులలతోనుం గూడిన విషమపు

బుల చేతను సేవింపబడిన; విషవేషు= దేశములయందలి వివాలశిలలను, గొప్ప

విట్టలల్ల ప్రదేశములయందు; శిలా సెలయేల్లయందలి నదులను, హనుమ

శ్చ=తొల్లను; తథా=అట్లు; మహాప్ర త్పముఖవానరులు చెదకిరి.

ప్రవణేషు = గొప్ప సెలయేల్లయందు; అని, తాత్పర్యము.

సరితశ్చ = నదులను; విచిన్తోత్తస్త(అ

తసేదు స్తస్య శైలస్య కోటిం దక్షిణపశ్చిమామ్

శేషాం తత్రైవ వసతాం సకాలో వ్యత్యవత్తత. ౩

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = అ ధ్యపర్వతముయొక్క; దక్షిణపశ్చిమాం=

వానరులు; తస్య=ఆ, శైలస్య = విం ర్భతిదిశనుండునట్టి; కోటిం=కొనను;

ఆసేద్యుఁ= పొందిరి. తేహం=వారలు;
తత్ర=అచట; వసతామేవ=ఉండఁగా
నే; సః=ఆ; కాలః=కాలము, సుగ్రీవుఁ
డుచెప్పినమానమనుట; వ్యత్యవర్తత=
కడచెను.

అంత నవ్వానరులు, వింధ్యపర్వత
ముయొక్క నిర్వహితికొనకుఁజేరిరి; వా
రలచటనుండునప్పుడే, సుగ్రీవుండువిధిం
చిన యవధిమాన ముక్తమిచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

సహి దేశో దురస్వేషో గుహాగహనవాన్తహాన్

టీక॥ గుహాగహనవాన్=గుహలు హలును వనములునుగలది గొప్పదికా
ను వనములునుగల; మహాన్= గొప్ప
దైన; సః=ఆ; దేశః=ప్రదేశము; దు
రస్వేషోహి=వెదకనలవిగానిదిగాదా!
అవింధ్యప్రదేశము, అధికముగాగు

హలును వనములునుగలది గొప్పదికా
వున, నచటవెదకుట మిక్కిలియింక గష్ట
ము; అందువలన నచటనుండునప్పుడే,
వారలకు అమానము నుక్తమిచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత్ర వాయుసుత స్సర్వం విచిన్తోస్త పర్వతమ్. ౪

పరస్పరేణ హనుమా నన్యోన్యస్యాయోజితః

టీక॥ తత్ర=అనిర్వహియ్యమగుచు; వాయుసుతః=వాయువుయొక్క కొడు
కైన; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు;
అన్యోన్యస్య=ఒండొరులకు; అవిదూర
తః=సమీపమునందు; పరస్పరేణ=ఒం
డొరులతో; సంగమ్య (అధ్యాహృత
ము)=చేరి; సర్వం=సమస్తమైన; పర్వ

తః=కొండను; విచిన్తోస్త=వెదకెను.
అనిర్వహితిగాగమునందు, వాయు
పుత్రుండగు హనుమంతుండు మున్నగు
వానరులు, ఒకరి కొకరు సమీపముగా
నొండొరులతోఁ గలసి, యా పర్వత
మునం దంతట సీతాదేవిని వెదకిరి.
అని, తాత్పర్యము.

గజో గవాక్షో గవయ శ్చరథో గంధమాదనః. ౫

మైందశ్చ ద్వివిదశ్చైవ సుషేతో జాంబవా న్నశః

అంగదో యవరాజశ్చ తారశ్చ వనగోచరః. ౬

గిరిజాలావృతా దేశాన్తార్లిత్వా దక్షిణాం దిశమ్

విచిన్వంత స్తత స్తత్ర దదృశు ర్వివృతం బిలమ్. ౭

టీక॥ గజః=గజుండును; గవాక్షః= గవాక్షుండును; గవయః= గవయుండును; శరభః=శరభుండును; గంధమాదనః=గంధమాదనుండును; మైందశ్వః=మైందుండును; ద్వివిధశ్చేపః=ద్వివిధుండును; సుషేణః=సుషేణుండును; జాంబవాన్=జాంబవంతుండును; నళః=నళుండును; యువరాజః=యువరాజుని; అంగదశ్చ=అంగదుండును; తారశ్చ=తారుండును; పనగోచరః=హనుమంతుండును; గిరిజాలావృతాన్=పర్వతసమూహములచేత గప్పబడిన; క్షాతాన్=ప్రదేశములను; మార్గిత్వా=మార్గముచేత; వక్షిణాంధిశం=దక్షిణదిక్కును; తత్రతత్ర=అచ్చటచ్చట; విచిన్వంతః=వెదకుచు; వివృతం=విస్తీర్ణమయి; నిలం=రంభమును; దదృశుః=చూచిరి. గజుండును గవాక్షుండును గవయుండును శరభుండును గంధమాదనుండును మైందద్వివిధులను సుషేణుండును జాంబవంతుండును నళుండును యువరాజుని అంగదుండును తారుండును హనుమంతుండును, పెక్కు పర్వతములతోఁ గూడినయంద్రెక్క ప్రదేశంబులవెదకి, యంతదక్షిణదిక్కుందు భిత్తప్రదేశంబులవెదకుచుబోయి, యొకవిస్తీర్ణమగు నిలముంబూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

దుర్గ వృక్షబిలం నామ దానవేనా భిక్షితమ్
క్షుప్తిపాసాపరీతా శ్చ క్రాంతాశ్చ సలిలార్థినః. ౮
అవక్లం లతాగుల్మైర్దృశు స్తే మహాబిలమ్

టీక॥ క్షుప్తిపాసాపరీతాః=ఆకడ బంబడినదియు; లతాగుల్మైః=లింగలలిచేతను దప్పిచేతనువ్యాపింపబడినవారలును; క్రాంతాశ్చ=అలసినవారలును; సలిలార్థినః=జలముఁగోరువారలును; తే=ఆవానరులు; దుర్గం=పొందనలవిగానిదియు; దానవేన=మయందనుదానవునిచేత; అభిరక్షితం=కాపాడబడినదియు; లతాగుల్మైః=లింగలలిచేతను బాదలచేతను; అవక్లం=వ్యాపింపబడినదియునగు; మహాబిలం=ముఖ్యబిలమనిప్రసిద్ధమయిన; మహాబిలం=గొప్పబిలమును; దదృశుః=చూచిరి. అన్వానరులు, ఆకలియు దప్పియుఁ గొని మిక్కిలియునలసటనొంది త్రావ

జలంబులేకదిరుగుచు, మాయనిచే సుర బడినదియునగు ఋక్షవిలంబనుపేరుగ
ప్రీతంబును ఎట్టివారికినిబ్రవేశింప నలవి ల యొక గొప్పబిలముఁగాంచిరి.
గానిదియు లతాగల్గములచేఁ గప్పఁ అని, తాత్పర్యము.

తతః క్రౌంచాశ్చ హంసాశ్చ సారసాశ్చాపి నిష్క్రమన్. ౯
జలాద్రాశ్చ శ్చక్రవాకాశ్చ రక్తాంగాః పద్మరేణుభిః

టీక || తతః = అచిలమునుండి; జల చక్రవాకాశ్చ = చక్రవాకపక్షులును; ని
ద్రాః = నీటిచేదడిసినవియు; పద్మ మక్రమన్ (నిష్క్రమన్) = వెడలినవి.
రేణుభిః = కమలములయొక్క పరాగ క్రౌంచంబులును హంసలును సార
ములచేత; రక్తాంగాః = ఎఱ్ఱనిశరీరము సంబులును జక్రవాకంబులును, నీటిచే
లుగలవియునగు; క్రౌంచాశ్చ = క్రౌంచ దడిసి కమలపరాగంబులచే రక్తవర్ణం
పక్షులును; హంసాశ్చ = హంసపక్షులు బులయిన యొక్కలతో నానిలంబునుం
ను; సారసాశ్చాపి = బెగ్గురుపక్షులును; డివెడలినవి. అని, తాత్పర్యము.

తత తద్బిల మాసాద్య సుగంధి దురతిక్రమమ్. ౧౦
విస్తయవ్యగ్రమనసో బభూవు ర్వాచర్ష భాః

టీక || తతః = అంత; వాచర్ష భాః = వృం = అయిరి.
వాచర్షేష్టులు; సుగంధి = మంచి తావి అంత, హనుమంతుండు మున్నగున
గలదియు; దురతిక్రమం = ప్రవేశింపన వ్యాచర్షోత్తములు, సుగంధంబు గుచా
లవిగానిదియునగు; తతః = ఆ; చిలం = శించుచు బ్రవేశించుటకుమాత్రమశక్య
రంధ్రమును; ఆసాద్య = సమీపించి; విస్తయ గానన్న యమృహనిలంబుఁజూచి,
యవ్యగ్రమనసః = ఆశ్చర్యమునకులగ్ధి పరమాశ్చర్యంబు నొందిరి.
నమయిన మనస్సుగలవారలు; బభూవు అని, తాత్పర్యము.

సంజాతపరిశంకా స్తే తద్బిలం ప్లవగోత్తమాః. ౧౧
అభ్యపద్య న్నసంహృష్టా స్తేజోవంతో మహాబలాః
నానాసత్త్వసమాక్షీం దైత్యేంద్ర నిలయోపమమ్. ౧౨
దుర్గర్భ మతిఘోరంచ దుర్విగాహంచ సర్వశః

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౮౭౩

స ౫౦

టీక॥ తేజోవంతః = అధికమయిన అను; దుర్విగాహంచ = ప్రవేశించనలవి
పరాక్రమము గలవారలును; మహాబలః = అధికమయినబలముగలవారలు
నగు; తేజః = అ; స్థవగోత్రమాః = వాన
రశ్రేష్ఠులు; సంజాతపరిశంకాః = చట్టి
నసందేహము గలవారలయి; అసంహృ
ష్టాః = సంతోషింపనివారలయి; నానా
సత్త్వసమాత్మం = నానావిధముల
యిన జంతువులచే వ్యాపింప బడినది
యు; దైత్యేంద్రనిలయోపమం = దైత్యు
లకుఁబ్రధునయిన బలిక్రవరిమొక్క
స్థానమయిన పాతాళముతోఁ బోల్చి
గలిదియు; దుష్కర్మం = చూడఁగూడనిది
యు; అతిశయించ = మిక్కిలి ముఖ్య
యలకుంబును; స్వీకృతం = ఆమోదము
యిన; తాత్పర్యము.

తతః పురుషకూటాభో హనుమా న్మవనాత్మజః. ౧౩

అబ్రుచి వ్యాసరాజ సర్వాక్ కాంతారవనకోపడు

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; కాం
తారవనకోపడు = గొప్పచుడు. అ గుం
నును పాధారములయి వనముల
నుండు బంధితులను; పురుషకూ
టాభః = పురుషశిఖిముయొక్క కాం
నివంటి కాంతగలవాఁడను; మవనాత్మ
జః = వాయు దేవునికొడుకైనగు; హ
నుమాన్ = హనుమంతుఁడు; వాన

లను; దుర్విగాహంచ = ప్రవేశించనలవి
గానిదియునగు; తేజః = అ; బలః = ము
ఖనిలమును; అభ్యుపద్యక్ (అభ్యుపద్య
త) = పొందిరి, సమీపించిరనుట.
మహాపరాక్రమశాలులును మహాబ
లశాలులనగు నవ్వానరోత్తములు, నా
వాసిభ జంతువులచే నాక్రాంతము
పాతాళసమానంబై చూడఁగూడనిది
లనిగానిదై మహాభయంకరంబై యొ
రమాత్రము ప్రవేశించుట కశక్యమయి
న యిప్పు హరిబంబుబాది, యిది పా
తాళమో లేక రాక్షసమాయయొక్క
నిరంజనమునందు, సంతోషము లేర వారి
ముఖ్యులను సమీపమునకుఁ బో
యింకంబును; స్వీకృతం = ఆమోదము
యిన; తాత్పర్యము.

గిరిజాలవ్యతాజ దేశాత్ మర్గిత్యా దక్షిణాం విశమ్. ౧౪

వయం సర్వే పరిత్రాంతా సచపశ్యమ మైథిమ్

టీక॥ పయం=మనము; సర్వే=అంధులు; పరిత్రాంతా=సీతను; సచపశ్యమ=చూడనుదలుము; పక్షిణాదికం (అత్యంతసంఖ్య) = పక్షిణాదికమునందు; బర్హతప్రాయః=గిరిజాలావృతాః = పర్వతసమాహులును ప్రదేశముల సధికముగా వెములచేగవ్వబడిన; జేశాన్ = ప్రదేశమునందుదలుము నలసటనొందియు శములను; ముగి=త్వా = వెదకి; పరిత్వాము; సీతనుం గానమైతిమి. శ్రాంతాః = అలసటనొందినాము. మైథిమ్ అని, తాత్పర్యము.

అస్తా చ్చాపి బిలా ధంసాః క్రౌంచాశ్చ సహ సారజైః. ౧౫
జలాద్రాశ్చ క్రవాకాశ్చ నిష్పతంతస్త సర్వతః

టీక॥ అస్తాత్ = ఈ; బిలాచ్ఛాపి = తటను; నిష్పతంతస్త = వెడలినవి. గుహనుండియు; జలాద్రాశ్చ = నీటిందు మణియు నీ గుహనుండి హంసలు డిసిను; హంసాః = హంసలును; క్రౌంచాశ్చ = క్రౌంచములును సారసములును జలచాశ్చ = క్రౌంచములును; క్రవాకాశ్చ = క్రవాకములును, నీటిందుండిన పక్షులు శ్చ = జలచాశ్చ; సారజైః = సారజులుతో వెడలివచ్చుచున్నవి. గురుపక్షులతోగూడ; సర్వతః = అంధులు, తాత్పర్యము.

నూనం సలివా నత్ర కూపోవా యదివా హృదః. ౧౬
తథాచే మే బిలద్వారేన్ద్రిగా నిష్క్రంతి పాదపాః

టీక॥ తథా=అట్లు; ఇమే = ఈ; వా = తటముగాని; అన్తి (అధ్యాన్ద్రిగాః=మెరుగుగల; పాదపాశ్చ = పృథము) = కలదు. నూనం = నిశ్చయములును; బిలద్వారే = గుహాయము. కిటును; తిష్ఠంతి=ఉన్నవి. అత్ర = ఈగు మణియు, నీగుహవాకిట వృక్షము హయందు; సలివాన్ = జలముగల; అ పచ్చగానున్నవి; కాబట్టి, ఈగుహ కూపోవా = బావిగాని; హృదాయది యందు, జలస్పృశ్యమైనదావిగాని తట

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౮౭౫

స ౫౦

కిముగానియున్నది; వాస్తవము. అని, హనుమంతుడుచెప్పెను. అని, తా.

ఇత్యుక్తే తద్విలు సర్వే వివిధ స్థితిరావృతమ్. ౧౭
అచంద్రసూర్యం హరయో దద్యతూ రోమహర్షణమ్

టీక ఇతి=అని; ఉక్తే=చెప్పబడి	యునగు; విలు(అధ్యాపృతము)=గు
నదగుచుండగా; హరయః = వానరు	హను; దద్యతూ=చూచిరి.
లు; సర్వే=అందఱును; తత్=ఆ; విలు=	ఇట్లు హనుమంతుడుచెప్పటయు,
గుగాను; వివిధ = చూచిరి. అచంద్ర	నవ్యావలంబము, ఆవిలుంబు బ్రవేశిం
సూర్యం=చంద్రుండును సూర్యుండును	చి, యచట, చంద్రసూర్యులకిరణంబులు
లేనిదియు; తిమిరావృతం=ఓకటిచే	ప్రసరింపఁబడిన భయంకరంబుగానం
గవ్వబడినదియు; రోమహర్షణం=వెం	భకారంబు నిండియుండుటంగనిరి.
మృకల గగుర్పాటు నొందుననినది	అని, తాత్పర్యము.

నిశామ్య తస్మాద్వింశతిశ్చ తాంస్తాం శ్చ మృగపక్షిణిః. ౧౮
ప్రకృతా హరిశ్చిత్తంబా విలు తిమిరస్సంవృతమ్

టీక|| హరిశ్చిత్తంబా = వానర బడిన; విలు=గుహను; ప్రవిష్టా=చూ
చేయులు; తస్మాత్ = అదిలక్షణంబు; చ్చిరి.

నిశామ్యతః (అధ్యాపృతము) = చదివిన ఆవ్యావరోత్తములు, ఆవిలుమునుం
బుచున్న; సిహరిశ్చ = సింహములు; తి వెడిచుచు సింహములను మఱియు
తాకతాక=అయా; మృగపక్షిణిశ్చ = చాచావిసములగు మృగములను బతుల
మృగములనుపతులను; నిశామ్య=చూచుచున్నది, సంధకారావృతంబగు నా
చి; తిమిరస్సంవృతం = ఓకటిచే గవ్వబడియుంబ్రవేశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తేషాం నజ్జలే చతుర్న లేజో న పరాక్రమః. ౧౯

వాయోరివ గతి సైషాం చృష్టి స్తమసి వర్తతే

టీక|| తేషాం=ఆవానరులయొక్క; లేద. లేజః=ఇతరులకులోబడినశక్తి;
చతుః=కన్ను; ననజ్జలే=సమర్థముకాన (నజ్జలే)= సమర్థముకాలేదు. పరా

కృమిః=పరాక్రమము; న(సజ్జతే)=న
సృష్టముకాలేదు; వాయోగోప=వాయు
ప్రముక్కవలె; తేషాం = ఆవానరుల
ముక్తి; గతిః=గమనము; తమసి=చీ
కవియందు; వర్తతే=ఉండెను.

అది దాహనముల సత్తములుగాని తే
జస్సుగాని పరాక్రమంబుగానియనుకొనె
గింపలేదు; వారిలు వాయువు సంపరిం
చునట్లు వారి యొకలేక యుద్యంధకా
రంబునంబడితిరిగిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే ప్రవిష్టాస్తు వేగేన తస్మిలం కపికుంజరాః. ౨౦

ప్రకాశ మభిరామంచ దదృశు ర్దేశ ముత్తమమ్

టీక || తే=ఆ; కపికుంజరాస్తు=వాన చిరి.
సృష్టేషులు; వేగేన=వేగముచేత; తత్=
కపికుంజరం=ముత్యబిలమును; ప్రవిష్టాస్తు=
చొచ్చినవారలయినసత్తుట; ప్రకాశం=
బింబితురుగలదియు; అభిరామంచ=మ
నోహారమునగు; ఉత్తమం=క్రేష్టమయి
న; దేశం=ప్రదేశమును; దదృశుః=చూ

అవ్వనచోస్తములు అట్లు బుట్టబి
లమును వేగంబునంబు చేశించిన సత్తు
ట గొంపకాలమునకు, బింబితురుగల
గి మనోహరమున యుత్తమంబగు
ప్రదేశమున గాంచిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్తస్మిన్ బిలే దుర్గే నానాపాదానంకుతే. ౨౧

అన్యోన్యం సంపరివృజ్య జన్మ త్యోజన మంతరమ్

టీక || మొదటసంగ్రహముగాం దె
ప్పియిపుడు వివరించుచున్నాం. — త
తః = అట్లుపిమ్మట; తే (అధ్యాపృత
ము) = వానరులు; నానాపాదానంకు
తే = నానావిధములయిన వృక్షముల
చేసిండ్చినదియు; దుర్గే = ప్రవేశింపరా
నిదియనగు; తస్మిన్=ఆ; బిలే=ము
త్యబిలమునందు; అన్యోన్యం = ఒకొ
రులను; సంపరివృజ్య = కలుగిలించి;

యోజనంఅంతరం = ఆమడదూరము
ను; జన్మ = పొందిరి.
అంత, వారలు, నానావిధవృక్షంబు
లతోఁగూడినదియు దుర్గమంబునగు న
బృలంబునందు అంధకారంబున దప్పి
పోవుదుమను భయంబుననొకరినొకరు
పట్టుకొనుచు, నొకయోజనము దూర
ముపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే నష్టసంజ్ఞా స్తృప్సితా స్సంభ్రాంతా స్సఖిబాధితః. ౨౭
పాపేతు ర్భిలే తస్మిన్ కంచిత తాంల మతంద్రితాః

టీక || తే=ఆవాసరులు; తృప్సితాః=యోగద్వితీయ) కొంతకాలమందు; పరి
దష్టిగొన్నవారలయి; సఖిబాధితః=జ పేతుః=తెరిగిరి.
లముగోరినవారలయి; అతంద్రితాః= అవాసరులు, దష్టిగొనిజలంబుగాన
సోమరితనము లేనివారలయి; నష్టసం క, మిక్కిలియు నలగబడిన నష్టద
జ్ఞాః = పోయినతెలివిగలవారలయి; ప్రితోట్రుపడుచున్న సోమరితనము
సంభ్రాంతాః = తోట్రుపాటుగలవా నొందక, నా నిలమునందు, గొంత
రలయి; తస్మిన్=ఆ; భిలే = గుహ కాలము, తిరిగిరి. అని, తాత్పర్యము.
యందు; కంచిత కాలం = (అత్యంతసం

తే కృతా దీనవదరాః పరిశ్రాంతాః స్లవంగమాః. ౨౮
అలోకం దద్యుశు స్వరా నిరాశాః జీవితే తవా

టీక || కృతాః = సన్నగిల్లినవారలు; దద్యుశుః=చూచిరి.
ను; దీనవదరాః = దుఃఖితమయినము అవాసరులు, అట్లుధకారంబునం
భముగలవారలను; పరిశ్రాంతాః= అ చిరుగురు తోట్రుపానలచే భరిశ్రాంతు
లనటనొందినవారలు; జీవితే=బ్రతు లయి కృశించి ముఖంబునదైన్యంబుదో
కునందు; నిరాశాః= ఆశలేనివారలన స, బ్రతుకుపెనుమయి యాశవదలి
గు; తే=ఆ; స్లవంగమాః=వాసరులు; దుఃఖితులయి, కొంతకాలమునకు, వె
తదా=అప్పుడు; అలోకం=వెలుతురు లుతురుగాంచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తం దేశమాగమ్య సౌమ్యం విశమిరం వనమ్, ౨౯
దద్యుశుః కాంచనా న్యృతౌక్ దీప్తవైశ్వానరప్రభాక్
సాలాంస్తాలాంశ్చ పున్నాగాక్ కకుభా న్వంజుశాన్ధవాక్. ౩౦
చుపకా న్నాగవృక్షాంశ్చ కర్ణికారాంశ్చ పుష్పితాక్

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; తే (అధ్యాహుతము) = ఆవాసరులు; సౌ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

సం ౫౦

స్యం = సుందరమును; వితిమిరం = చి. తాన్ = పూచిన; కర్తికారాన్వ = కొం
కటిలేనిదియునగు; వనం = వనమయిన; డగోంగుచెట్టును; దద్యశుః = చూచిరి.
తం = ఆ; దేశం = ప్రదేశమును; ఆగ అంత, నవ్యావరులు, అంధకార
ప్యం = పొంది; దీప్తవైశ్వానరప్రభాన్ = వర్జితమయి ప్రకాశమయినరమణీయం
సుండునున్నయ్యియొక్క కాంతివంటి బగునవ్వనప్రదేశము నొంది, యచ
కాంతిగల; కాంచనాన్ = బంగారువి ట, మండుచున్నయ్యివలె దేదీప్యమా
కారములయిన; వృత్తాన్ = చెట్లును; నములయిన కాంచనవృక్షములను వర్జి
సాలాన్ = మర్దిచెట్లును; తాలాంశ్చ = చెట్లును తాటిచెట్లును సురపొన్నచెట్లును
తాటిచెట్లును; పున్నాగాన్ = సురపొ ఏలుమర్దిచెట్లును అశోకవృక్షములనుచం
న్నచెట్లును; కకుభాన్ = ఏలుమర్దిచె డ్రిచెట్లును సంపంగిచెట్లును నాగకేసరి
ట్లును; వంజశాన్ = అశోకవృక్షము వృక్షములను ప్రప్తితంబులగు కొండ
లను; ధవాన్ = చంద్రచెట్లును; చంప గోంగులనుం చూచిరి.
కాన్ = సంపంగిచెట్లును; నాగవృత్తాన్ అని, తాత్పర్యము.
శ్చ = నాగకేసరముచెట్లును; త్రిష్టి

స్తబ్ధైః కాంచనైః శ్చిత్రైః రక్తైః కేసలయైః స్తభా. ౨౬

ఆపీడైశ్చ లతాభిశ్చ హేమాభరణభూషితాన్

తరుణాదిత్య సంకాశాన్ వైడూర్యకృతవేదికాన్. ౨౭

విభాజమానా స్వప్రమా పాదపాంశ్చ హిరణ్మయాన్

టీక || తే (అధ్యాహృతము) = ఆ ప్రకాశించుచున్నవియు; హేమాభర
వానరులు; కాంచనైః = బంగారువికా గభూషితాన్ = బంగారుభూషణము
లములయిన; చిత్రైః = సుందరము లచే నలంకృతములును, భలములయిన
లగు; స్తబ్ధైః = పూగుతులచేతను; క కు
భా = అట్లు; రక్తైః = ఎఱ్ఱరవైన; కేసల లుననుట; తరుణాదిత్యసంకాశాన్ =
యైః = చిగుళ్ళచేతను; ఆపీడైః = శేఖర బాలసూర్యసితోసమానములును; వై
ములచేతను; లతాభిశ్చ = తీగలచేత డూర్యకృతవేదికాన్ = వైడూర్యమణి
ను; శోభితాన్ (అధ్యాహృతము) = చేడేయబడిన తిన్నెలుగలవియు; వపు

కాంచనాని విమానాని రాజతాని తద్దైవచ. ౩౦

తపనీయగవాత్మాణి ముక్తాజాలావృతానిచ

హైమరాజతభౌమాని వైడూర్యమణిమంతిచ. ౩౧

దదృశు స్తత్ర హరయో గృహముఖ్యాని సర్వశః

టీక || తత్ర=ఆనిలమునందు; హర ములుగలవియునగు; గృహముఖ్యాని= యః=వానరులు; తపనీయగవాత్మాణి= గృహశ్రేష్ఠములను; సర్వశః= అన్నిటి బంగారుకీటకీలు గలవియు; ముక్తాజా ని; దదృశు=చూచిరి. లావృతానిచ = ముత్తైములసమూహ ఆవానరులు, ఆనిలమునందు, బంగారుకీటకీలుగల్గి ముక్తాహారంబులచేసి ముచేఁ గప్పుఁ బడినవియునగు; కాంచ గారుకీటకీలుగల్గి ముక్తాహారంబులచేసి లంకృతములయిన బంగారువిమానము నాని= బంగారు వికారములయిన; వి లను వెండివిమానంబులను, మణియుబం ట్టు; రాజతాన్యేవచ= వెండివికార గారుకట్టనపు నేలలును వెండి కట్టనపు నేలలును గలగి వైడూర్యమణులచే న ములుగు విమానములను; హైమరాజత నేలలును గలగి వైడూర్యమణులచే న ధౌమాని=బంగారువికారములును వెం లంకృతములయిన యుత్తమ గృహంబు డీవిక రములనగు నేలలుగలవియు; వై లనుం గాంచిరి. అని, తాత్పర్యము. ధూర్యమణిమంతిచ = వైడూర్యరత్న

పుష్పితాః ఫలినో వృక్షాః ప్రవాళమణిసన్నిభాః. ౩౨

కాంచనభ్రమరాంశైః సమంతతః

మణికాంచనచిత్రాణి శయనా న్యాసనానిచ. ౩౩

మహాగ్నాణి చ యానాని దదృశు స్తే సమంతతః

టీక || తే = ఆవానరులు; పుష్పితాః సభ్రమరాంశైః=బంగారుతుమ్మెద తాః=పూచినవియు; ఫలినః= అధిక లను; సమంతతః=అంతటను; మధూని ములయిన ఫలములుగలవియు; ప్రవాళ చ= తేనియలను; మణికారివనచిత్రా మణిసన్నిభాః= పవడములతోసమా ణి=రత్నములచేతను బంగారముచేత నములునగు; వృక్షాః=చెట్లను; కాంచ తను సుందరములయిన; శయనానిచ=

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౮౮౯

స ౫౧

సతు వర్ష సహస్రాణి తప స్తప్త్యా మహావనే. ౧౨

పితామహా ద్వరం లేభే సర్వ మాశనసం ధనమ్

టీక || సతు = ఆమయుడో; మహావనే = గొప్పయడవియందు; వర్ష సహస్రాణి = (అత్యంతసంయోగద్వితీయ) సంవత్సరములవేలయందు; తపః = తపస్సును; తప్త్యా = తపస్సుచేసి, చేసియునుట; పితామహాత్ = బ్రహ్మదేవునివలన; సర్వం = సమస్తమయిన; బౌశనసం = శుక్రునిసంబంధమయిన; ధనం = ధనమును, అనఁగాజనులు గొంతెమకోర్కులు కోరు ధనముల తయు శుక్రాచార్యునకు జేరుననిపిసి

ద్వి, దానిననుట, లేకే, శిల్పశాస్త్రరూపమయిన ధనముననుట; వరం = వరమునుగా; లేభే = పొందెను. ఆమయుండు, గాధారణ్యంబునఁ గుప్పేల సంవత్సరములు మహాతపస్సుగావించి, బ్రహ్మదేవునివలన, జనుల గొంతెమ కోర్కులు కోరు ధనమందయ్యెదనకుం జేరునట్లు (శుక్రాచార్యున ణితమయిన శిల్పశాస్త్రమంతయుం దనకుఁదెలియునట్లు) వరంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

వనం విధాయ బలవాక్ సర్వకామేశ్వర స్తదా. ౧౩

ఉవాస సుఖితః కాలం కంచి దస్మిన్ మహావనే

టీక || తదా = అప్పుడు; బలవాక్ = అధికమయిన బలముగలవాఁడును; సర్వకామేశ్వరః = సమస్తములయినకోరఁబడు వస్తువులకును ప్రభువైనవాఁడునగు మయుండు; వనం = కాంచనవనమును; విధాయ = నిర్మించి; అస్మిన్ = ఈ; మహావనే = గొప్పయడవియందు; కంచిత్కాలం = కొంతకాలము; సుఖితః = సుఖముగలవాడై; ఉవాస = నివసించెను.

అంత, మాయాబలంబు గలవాఁడు సమస్తకామితభోగంబులును సమృద్ధంబుగాఁగలవాఁడును, (లేక జనులు గొంతెమ కోర్కులుకోరు ధనమునకు తయు స్వామియు) నగు న మయుండు, ఈకాంచనవనంబునిమిఁకంచి యుత్తమహావనంబునఁ గొంతకాలముగా సుఖంబున నివసించియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

త మప్పురసి హేమాయాం సక్తం దానవపుంగవమ్. ౧౪
విక్రమ్యైవా శనిం గృహ్య జహునే శః పురందరః

టీక॥ ఈశః = ప్రభుండగు; పురంద గ్రహించి; జహునే = కొట్టెను.
రి = ఇంద్రుండ; హేమాయాం = హే దానవ శ్రేష్ఠుండగు నమ్మ యుండు,
మయను; అప్పురసి = అచ్చరయందు; స హేమయను నచ్చరమిన్నయందుండగిలి
క్తం = తగిలిన; తం = ఆ; దానవపుంగ యుండుటంగని తై లోక్యనాథుండగు
వం = దానవ శ్రేష్ఠుండగుమయను; విక్ర దేవేంద్రుండు కోపించి, వజ్రాయుధం
మ్యైవ = పరాక్రమించియె; అనిం = వ బున నమ్మ యునిం బ్రహారించెను.
జ్రాయుధమును; గృహ్య (గృహీత్వా) = అని, తాత్పర్యము.

ఇదంచ బ్రహ్మణాదత్తం హేమాయై వనముత్తమమ్. ౧౫
శాశ్వతాః కామభోగాశ్చ గృహంచేదం హిరణ్మయమ్

టీక॥ బ్రహ్మణా = బ్రహ్మదేవునిచేత; దత్తం (అధ్యాహృతము) = ఇయ్యఁబడి
హేమాయై = హేమకొఱకు; ఇదంచ = నది.
ఈ; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయిన; వనంచ = మయాండీస్థలంబు విడిచిపోయినవె
వనమును; దత్తం = ఇయ్యఁబడినది. శా ఘక, ఉత్తమంబగు నీవనంబును శాశ్వ
శ్వతాః = నిత్యములయిన; కామభోగా శ్చ తంబులగు కమనీయములయినభోగ్యవ
శ్చ = కోరఁబడుభోగ్యవస్తువులును; ద స్తువులును ఈహిరణ్మయగృహంబును,
దత్తం (అధ్యాహృతము) = ఇయ్యఁబడి బ్రహ్మదేవుండు హేమకొసంగెను.
నవి. ఇదంచ = ఈ; హిరణ్మయం = వెండి అని, తాత్పర్యము.
వికారమయిన; గృహంచ = ఇల్లును;

దుహితా మేరుసావర్ణే రహం తస్యా స్వయంప్రభా. ౧౬
ఇదం రహమి భవనం హేమాయా వానరోత్తమ

టీక॥ వానరోత్తమం = వానరశ్రేష్ఠం; కు; దుహితా = కొమార్తెను; స్వ
దా! మేరుసావర్ణే = మేరుసావర్ణియై యంప్రభా = స్వయంప్రభయను దాన

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౮౯౧

స ౫౧

నగు; అహం=నేను; ఇదం=ఈ; హే
మాయాః=హేమయొక్క; భవనం=నను; హేమయొక్క గృహము మొద
ఇంటిని; రత్నామి=కాపాడుచున్నాను. లయిన దాని సంతయు రక్షించుచు నిం
వాసరవీరుడా! నేను మేరుసావటనున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

మమ ప్రియసఖే హేమా నృత్తగీతవిశారదా. ౧౭
తయా దత్తవరా చాన్తి రత్నామి భవనోత్తమమ్

టీక || నృత్తగీతవిశారదా = ఆటల చున్నాను.
యందును బాటలయందును బండితురా నృత్తగీతంబులయందు సమర్థురాల
లగు; హేమా=హేమ; మమ = నా గుహేమనాకూరిమిచెలికత్తియ; మజ
యొక్క; ప్రియసఖే=కూరిమిచెలికత్తై. యునాబిడ, ఇతరులకు నన్ను దిరస్క
తయా=ఆహేమచేత; దత్తవరాచ = రింపనలవిగానట్లు, నాకువరంబొసంగిన
ఇయ్యలబిసవరముగలదాననుగూడ; అ ది; కావున, నేనివట నీగృహంబురక్షిం
న్తి=ఆగుచున్నాను. భవనోత్తమం = చుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.
గృహశ్రేష్ఠమును; రత్నామి=కాపాడు

కిం కార్యం కస్యవాహేతోః కాంతారాణి ప్రపశ్యథ. ౧౮
కథం చేదం వనం దుర్గం యుష్మాభిరుపలక్షితమ్

టీక || కార్యం=పని; కిం=ఏమి? క నంచ=వనమును; కథం=ఎట్లు; ఉపల
స్యహేతోర్వా = (పంచమ్యర్థమందు క్షీతం = చూడబడినది?
వప్తి) ఏకారణమువలన; కాంతారా మీరు ఏకార్యమునుజ్ఞేశించి యేకా
ణి = అడవులను; ప్రపశ్యథ = చూచు రణము వలన వనంబుల వెదకుచున్నా
చున్నారు? యుష్మాభిః = మీచేత; దు రు? దుర్గమంబగు నీవనంబుగూడ ఎట్లు
ర్గం = చొరనలవిగాని; ఇదం=ఈ; వ గనుఁగొంటి? అని, తాత్పర్యము.

ఇమా న్యభ్యవహార్యాణి మూలానివ ఫలానిచ. ౧౯
భుక్త్వా పీత్వాచ పానీయం సర్వం మే వక్తు మర్హథ

టీక || యూయం (అధ్యావృత్తము) = మీరులు; ఇమాని=ఈ; అభ్యవ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౨

ఉర్వాణి = భక్షింపదగిన; మూలాని మీరు, ఇచటనుండునట్టి దివ్యంబుల
చ = గడ్డలను; ఫలానిచ = పండ్లను; భు గు ఫలంబులనుభవించి, జలంబుద్రా
క్వా = తిని; పానీయం = జలమును; పీ వి, సమస్తసమాచారంబును నాకుఁజె
త్వద = త్రాగియు; మే = నాకు; స ప్పండు. అని, యాతాపసి, హనుమంతు
ప్వ = సమస్తమును; వక్త్రం = చెప్పట నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; ఉహాఁథ = తగుదురు.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికాశ్యే,

క్షిప్తింధాకాండే, ఏకపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, క్షిప్తింధాకాండైకపంచాశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

ॐ

ద్వీపంచాశస్సర్గప్రారంభః.

అథ తానబ్రవీత్సర్వాన్విక్రాంతాః హరిపుంగవాః

ఇదం వచన మేకాగ్రా తాపసీ ధర్మచారిణీ. ౧

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; ధర్మచా ను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

రి = ధర్మమునాచరించునట్టి; తాపసీ = అత, నచటఁ దపస్సునేయుచున్న

స్వయంప్రభ; ఏకాగ్రా = కలఁతనొం యా స్వయంప్రభ, పరాక్రమ శాలుల

దనిదై; విక్రాంతాః = పరాక్రమము గు నావానరోత్తముల నందఱం జూ

గల; తా = ఆ; హరిపుంగవాః = చి; మిక్కిలి యక్కఱతో నిట్లుని పలి

వానరశ్రేష్ఠులను; సర్వాః = అందఱను కెను. అని, తాత్పర్యము.

హర్షి; ఇదం = ఈ; వచనం = మాట

శ్రీమద్రామాయణము కిష్కింధాకాండము.

స ౫౨

వానరా యది వః ఖేదః ప్రణవ్యః ఫలభక్షణాత్

యది చైత స్తయా శ్రావ్యం శ్రోతు మిచ్ఛామి కథ్యతామ్. ౨

<p>టీక॥ వానరాః=వానరులారా! ఫల భక్షణాత్=పండ్ల తినుటవలన; వః=మీ యొక్క; ఖేదః=శ్రమము; ప్రణవ్యోయ ది=నశించినదగునేని; మయా=నాచే త; ఏతత్=ఇది; శ్రావ్యంచయది=విని దగినదియునగునేని; శ్రోతుం = వినుట కు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. కథ్య తాం = చెప్పబడుగాక.</p>	<p>వానరులారా! ఫలముల భక్షించుట వలన మీయలసట దీజినయెడ, మీరువ నంబునకు వచ్చుటకుఁ గారణము మొద లగువిషయము నేనువినిదగినదే యవు నేని, సనుస్తమును జెప్పుదు; వినిఁగో రుచున్నాను. అని, స్వయంప్రభ, వాన రులతోఁబలికెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తస్యా స్తద్వచనం శ్రుత్వా హనుమా న్నాసత్తజ్జ
ఆర్జవేన యథా తత్త్వ మాఖ్యాను ముపచక్రషే. ౩

<p>టీక॥ మారుతాత్తజ్జ= వాయువు త్తుండగు; హనుమాన్=హనుమంతుఁ డు; తస్యాః=ఆ స్వయంప్రభయొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= విని; ఆర్జవేన = కపటములేమిచేత; యథాతత్త్వం=యథార్థమునతిక్రమిం పక; ఆఖ్యాతుం=చెప్పటకు; ఉపచక్ర</p>	<p>మే=ఆరంభించెను. వాయుదేవుని కుమారుండగు హను మంతుడు, స్వయంప్రభచెప్పినమాట నువిని, కపటములేక యథార్థముగాన మాచారమంతయుఁ జెప్ప నారంభించె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

రాజా సర్వస్య లోకస్య మహేంద్రవరుణోపమః
రామో దాశరథి శ్రీమాన్ ప్రవిష్టో దండకావనమ్. ౪
లక్ష్మణేనసహ భ్రాతృ వై దేహ్యాచాప భార్యయా

టీక॥ సర్వస్య = సమస్తమయిన; భువును; మహేంద్రవరుణోపమః=దే
లోకస్య=లోకమునకును; రాజా=ప్ర వేంద్రునితోను వరుణునితోనుబోల్చి-గ

లవాడును; దాశరథిః = దశరథునికొ
డుకును; శ్రీమాన్ = అ. దక్షిణాన్ననధి
కుండునగు; రామః = రాముడు; భా
త్రి = తమ్ముడైన; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణు
నితోను; భార్యయా = పెండ్లామైన; వై
దేవ్యాచాపిసహ = సీతతోనుగూడ; దం
డకావనం = దండకారణ్యమును; ప్రవి

ష్టః = బొచ్చినాడు.

సమస్తలొకనాథుండును దేవేంద్రు
నకును వరుణునకును సాటియైనవాడు
ను శ్రీమంతుండును దశరథపుత్రు
నగు రాముండు, తమ్ముండులక్ష్మణుని
భార్యను సీతాదేవినిగూడి దండకార
ణ్యంబునకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య భార్యా జనస్థానా ద్రావణేన హృతా బలాత్. ౫

టీక || తస్య = ఆరామునియొక్క; భా
ర్యా = పెండ్లాము; జనస్థానాత్ =
జనస్థానమునుండి; రావణేన = రావ
ణునిచేత; బలాత్ = బలిమివలన; హృ
తా = అపహరింపబడినది.

ఆరామునిభార్యను సీతాదేవిని, జ
నస్థానంబున రావణుండు బలాత్కా
రంబునం దీసికొనిపోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

వీరస్తస్య సఖా రాజ్ఞ స్సుగ్రీవోనామ వానరః

రాజా వానరముఖ్యానాం యేన ప్రస్థాపితా వయమ్. ౬

అగస్త్యచరితా మాశాం దక్షిణాం యమరక్షితామ్

టీక || యేన = ఎవనిచేత; వయం =
మేము; అగస్త్యచరితాం = అగస్త్యుని
చేతఁ బొందఁబడినదియు; యమరక్షి
తాం = యమునిచేతఁ గాపాడఁబడినది
యునగు; ఆశాం = దిక్కునుగూర్చి; ప్ర
స్థాపితాః = పంపఁబడినామో; సః
(అధ్యాహృతము) = అతఁడు; తస్య =
ఆ; రాజ్ఞః = రాజుని రామునియొ
క్క; సఖా = చెలికాడును; సుగ్రీవోనా
మ = సుగ్రీవుండనుపేరుగల; వీరః = ప

రాక్రమశాలియును; వానరః = వాన
రుండును; వానరముఖ్యానాం = వానర
శ్రేష్ఠులకు; రాజా = ఏలికయు.

ఆ రామునిమిత్రుండు సమస్తవాన
రులకును రాజుయిన సుగ్రీవుండను వా
నరుండు, మమ్మందఱను, అగస్త్య మ
హర్షి చే నాశ్రయింపఁబడినదియు య
మునిచేఁ బాలితంబునగు దక్షిణదిక్కు
నకుఁబంపెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * కీర్తీ-ధాకాండము. ౧౧౫

స ౫౨

సహేభి ర్వానరై ర్హోరై రంగద్రుమభై ర్పయమ్. ౭
రావణం సహితా సృశ్యే రాక్షసం కామరూపిణమ్
సీతయాసహ వై దేహ్య మార్గస్వ మి చోదితాః. ౮

టీక॥ వయం=మేము; ఏభిః= ఈ;	రక్క-సుండగు; రావణం= రావణుని;
అంగదప్రముఖైః= అంగదుడు మొద	మార్గధ్వం=వెదకుండు." ఇతి = అని;
లు గాంగల; హోరైః=భయంకరులగు;	చోదితాః= ఆజ్ఞాపింపబడినాము.
వానరై సృహ = వానరులతోఁగూడ;	అంగదుండు మొదలయిన భయం
“యూయం (అధ్యాత్మతము) = మీ	కరాకారులగు నీవానరుల నందఱునుమ
రు; సశ్యే = అందఱును; సహితాః=	మ్మునం జూచి, సుగ్రీవుండు “మీరలం
కూడినవారలయి; వై దేహ్య=విదేహ	దఱుం జేరి, సీతాదేవిని, కామరూపి
దేశమునందుఁ బుట్టిన; సీతయాసహ=	యు రాక్షసుండునగు రావణుని వెద
సీతతోఁగూడ; కామరూపిణం=ఇచ్చా	కుండు" అని యాజ్ఞాపించెను.
ధీనమయినరూపముగల; రాక్షసం =	అని, తాత్పర్యము.

విచిత్రతు వయం సశ్యే సమగ్రాం దక్షిణాం దిశమ్
బుభుక్షి తాః పరిశ్రాంతా వృక్షమూల ముపాశ్రితాః. ౯

టీక॥ వయం=మేము; సశ్యే = అం	చెట్టుయొక్క-అడుగును; ఉపాశ్రితాః=
దఱమును; సమగ్రాం = సమస్తమయి	పొందినాము.
న; దక్షిణాందిశం=దక్షిణదిక్కును; వి	మేము అందఱము, దక్షిణ దిశనం
చిత్రతు=వెదకియు; బుభుక్షి తాః=అ	తయు వెదకి, యలసి యాచలి గొని,
కలిగొన్నవారమై; పరిశ్రాంతాః=అల	యొక చెట్టుక్రిందం జేరితిమి.
సటనొందినవారమై ; వృక్షమూలం=	అని, తాత్పర్యము.

వివర్ణ వదనా సృశ్యే సశ్యే ధ్యానపరాయణాః
నాథిగచ్ఛామహే పారం మగ్నా శ్చింతామహర్ణవే. ౧౦

టీక॥ సశ్యే = అందఱమును; వివర్ణ వదనాః=వెల్లఁబాటిన ముఖముగ

లవారలమై; సర్వే = అందఱమును; మహే = పొందమైతివి.

ధ్యానపరాయణః = చింతయెము మేమందఱమును ముఖంబు తెల్లఁ

ఖ్యమయిన గతిగాఁగలవారలమై; చిం బాఱఁ జింతించుచు, గడలేని చింతాస

తామహర్ణవే = దుఃఖమను మహాస ముద్రంబునమునింగి, యేమియుఁదోఁచ

ముద్రమునందు; మగ్నః = మునింగిన క దీనుల మయితిమి.

వారమై; పారం = తుదను; నాధిగచ్ఛా అని, తాత్పర్యము.

చారయంత స్తతః శ్చక్షు ర్ద్వష్టవంశో వయం నిలమ్

లతా పాదపసంఘన్నం తిమిరేణ సమావృతమ్. ౧౧

టీక॥ వయం = మేము; తతః = అటు చూచినాము.

పిమ్మట; చక్షుః = నేత్రమును; చారయం అంత, మేము, నలువైపులంజూపు

తః = పఱపుచు; లతాపాదపసంఘ లంబరఁగించుటయు, లతావృక్షములచేఁ

న్నం = తీఁగెలచేతను వృక్షములచేతను గప్పఁబడినదియు నంధకారసంవృతంబు

గప్పఁబడినదియు; తిమిరేణ = చీకటిచే నగు నిలం బొకటియగ పడినది.

త; సమావృతం = కప్పఁబడినదియన అని, తాత్పర్యము.

గు; నిలం = వివరమును; దృష్టవంతః =

అస్మా ధంసా జలక్లిన్నాః పక్షై స్సలివిస్రవైః

కురరా స్సారసాశ్చైవ సిష్టతంతి పతత్రిణః. ౧౨

టీక॥ అస్మాత్ = ఈవిలమునుండి; జ తో; సిష్టతంతి = వెడలుచుండినవి.

లక్లిన్నాః = నీటందడసిన; పతత్రిణః = ప జలములం దడిసిన పక్షులు, హంస

క్షులు, హంసాః = అంచలును; కుర లును గోరువంకలును బెగ్గురు పక్షులు

రాః = గోరువంకలును; సారసాశ్చైవ ను తెఱికిలచే జలము విదిర్చుచు నీవి

వ = బెగ్గురు పక్షులును; సలివిస్రవైః = లమునుండి వెడలఁగఁటివి.

జలముగాలుచున్న; పక్షైః = తెఱికిల అని, తాత్పర్యము.

సాధ్య త్ర ప్రవిశా మేతి మయా తూక్తాః స్లవంగమాః.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కి-ంధాకాండము. ౮౭

స ౫౨

టీక॥ “సాధు=మంచిది. అశ్ర=ఇం దు; ప్రవిశామ=ప్రవేశితము;” ఇతి= అని; ప్లవంగమాః=వానరులు; మయా తు= నాచేతనే; ఉక్తాః = చెప్పబడి నారు. “మంచిది, ఈ బిలంబుఁ బ్రవేశితము” అని నేనే, యీవానరులకుఁ జెప్పి ఁని. అని, తాత్పర్యము.

తేషామపి హి సర్వేషా మనుమాన ముపాగతమ్. ౧౩

గచ్ఛాచు ప్రవిశామేతి భర్తృకార్యత్వరాస్వితాః

టీక॥ తేషామపి=అవానరులకును; చెప్పిరి. సర్వేషాం = అందఱకును; అనుమా నం=ఊహ; ఉపాగతంహి = కలిగినది నిన జలచరపక్షులంబూచటవలన, నీచ గదా! “భర్తృకార్యత్వరాస్వితాః = టజలముండునని యూహగలిగినది; అం స్వామికార్యమువిషయమయి వేగిర పా త, స్వామికార్యమునందలిత్వరచే, “హి టుతోఁగూడినవారలమై; గచ్ఛాచు=హి యిప్రవేశిత”మని యందఱు నేకకంఠ ముగాఁబలికిరి. అని, తాత్పర్యము. ఇతి=అని; ఊహః (అధ్యాహూతము) =

తతో గాఢం నిపతితా గృహ్య హస్తౌ పరస్పరమ్. ౧౪

ఇదం ప్రవిష్టా స్సహసా బిలం తిమిరసంవృతమ్

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; వయం విపరమును; సహసా = శిఘ్రముగా; (అధ్యాహూతము) = మేము; పరస్ప ప్రివిష్టాః=చూచ్చినాము. రం = ఒండొరులనుగూర్చి; హస్తే = అంత, మేము, ఒకరిచేయొకరు గ చేతులను; గాఢం = గట్టిగా; గృహ్య ట్రికాఁబట్టుకొని బిలద్వారంబుజొచ్చి, (గృహీత్వా)=పట్టుకొని; నిపతితాః= శిఘ్రంబున సంధకారావృతంబగు నీచ పడినవారమై; తిమిరసంవృతం = చీల లంబుజొచ్చితిమి. అని, తాత్పర్యము. కటిచేఁగఘటదిన; ఇదం=ఈ; బిలం=

ఏత స్మః కార్య మేతేన కృత్యేన వయ మాగతాః. ౧౫

త్వాంచైవో పగతా స్సర్వ పరిద్యూనా బుభుక్షితాః

టీక॥ ఏతత్ = ఇది; నః = మా యొక్క; పరిద్యూనా = పరిచినవారమై; త్వాంచైవ = నిన్నై; ఉ
పగతాః = అత్రయించినాము.
త్వేన = కార్యముచేత; వయం = మేము; ఇది మాకార్యము; మేము వచ్చుట
ము; ఆగతాః = వచ్చినాము. సర్వే = కు ఇది కారణము; అకలిచే గృహించి
అందఱమును; బుభుక్షితాః = ఆకలియందఱమును నిన్నాశ్రయించినాము.
గొన్నవారమయి; పరిద్యూనాః = కృ అని, తాత్పర్యము.

ఆతిభ్యస్సర్వ దత్తాని మూలానిచ ఫలానిచ. ౧౬

అస్తాభి రుపభుక్తాని బుభుక్షాపరిషీడితైః

టీక॥ ఆతిభ్యస్సర్వ దత్తాని = అతిధిస పభుక్తాని = భక్షింపబడినవి.
తానరభర్తముచే నియ్యబడిన; మూ సీవు, ఆతిభ్యస్సర్వ మవలంబించి యొ
లానిచ = గడ్డలను; ఫలానిచ = పండ్లు సంగిన ఫలంబులను మూలంబులను, మే
ను; బుభుక్షాపరిషీడితైః = ఆకలిచే మందఱము, అకలిచే భక్షించినాము.
నీడింపబడిన; అస్తాభిః = మాచేత; ఉ అని, తాత్పర్యము.

యత్త్వయా రక్షితా స్సర్వే మ్రుయమాణా బుభుక్షయా. ౧౭

బ్రూహి ప్రత్యుపకారార్థం కిం తే కుర్వంతు వానరాః

టీక॥ బుభుక్షయా = ఆకలిచేత; బ్రూహి = చె
యమాణాః = చెప్పుచున్న; సర్వే = అం ప్పము.
దఱును; త్వయా = నీచేత; రక్షితాః ఆకలిచే జావబోయెడును ముం
(ఇతి)యత్ = కాపాడబడినారనునది దఱను నీవివుడు రక్షించివే; ఇందుకు
యేదిగలదో; తస్య (అధ్యాప్యతము) = బ్రత్యుపకారము నీకేమి సేయవలెను?
వానికి; ప్రత్యుపకారార్థం = బదులుప వచింము. అని, హనుమంతుండుస్వ
కారముసేయుటకు; వానరాః = వాన యప్రభృతం బలికెను.
గులు; లే = నీకొఱకు; కిం = చేనిని; కు అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౮౯౯

స ౫౨

ఏవ ముక్తాతు సర్వజ్ఞా వానరై స్తే స్వయంప్రభా. ౧౮
ప్రత్యువాచ తత స్సర్వా నిదం వానరయూథపాఠ్

టీక॥ సర్వజ్ఞా = సమస్తముఁడెలిసి గూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; ప్రత్యువాచ = బదులుచెప్పెను.
నట్టి; స్వయంప్రభా = స్వయంప్రభ; వ = బదులుచెప్పెను.
తైః = ఆ; వానరైః = వానరులచేత; ఏ సర్వజ్ఞురాలగు స్వయంప్రభ, హను
వం = ఇట్లు; ఉక్తాతు = చెప్పఁబడినదాన మంతునిముఖంబున నవ్వానరులుచెప్పిన
నైనంతనె; తతః = అంత; వానరయూ మాటనువిని, వానరవీరులనందఱుం బా
ధపాఠ్ = వానరసమూహమును బాలించి, యిట్లునిపలికెను.
చునట్టివారలను; సర్వా = అందఱను అని, తాత్పర్యము.

సర్వేషాం పరితుష్టా స్తి వానరాణాం తరస్వినామ్. ౧౯
చరంత్యా మమ ధర్మేణ న కార్య మిహ కేనచిత్

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = గినది; న = లేదు.
నేను; తరస్వినాం = బలవంతులగు; వా బలవంతులగు సమస్తవానరులవివ
నరాణాం = వానరులవిషయములు; స యమయ్యుత, నేనుసంతోషించివాను;
సర్వేషాం = అందఱివిషయమయ్యును; ప నాకుం బ్రత్యుపకారము అనావశ్యక
రితుష్టా = సంతోషించినదానను; అ ము; ధర్మమునేనుపలంబించి యున్న
స్తి = అగుచున్నాను. ధర్మేణ = ధర్మము నాకుం బ్రతిఫలముతో నేమి పనియు
చేత; చరంత్యాః = సంచరించుచున్న; న్నుడి? అని, స్వయంప్రభవానరులతోఁ
మమ = నాకు; ఇహ = ఇందు; కేనచిత్ = జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ఒకానొకనిచేతను; కార్యం = చేయఁద

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే.

కిష్కింధాకాండే, ద్విపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండ ద్విపంచాశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

(౨)

త్రిపంచాశసర్గపారిరంభః.

ఏవముక్తశ్శుభంవాక్యంతాపస్యాధర్మసంహితమ్
ఉవాచహనుమాన్వాక్యంతామనిందితచేష్టితామ్. ౧

టీక || హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; అన్వయం ప్రభనుగూర్చి; వాక్యం = మాడు; ఏవం = ఇట్లు; తాపస్యా = స్వయంబును; ఉవాచ = పలికెను.
ప్రభచేతః; ధర్మసంహితం = ధర్మము హనుమంతుండు, ఇట్లు; అన్వయ
తోఁగూడినదియు; శుభం = మంగళక ప్రభచేష్టిన ధర్మయుక్తమును మంగ
రంబునగు; వాక్యం = మాటను; ఉక్తః = శివరంబునగు వచనంబును విని, పరమ
చేష్టబడినవాడై; అనిందితచేష్టితాం = ధార్మికయగునావిడంబూచి, యీమా
నిందింపబడనికార్యములుగల; తాం = ట బలికెను. అని, తాత్పర్యము.

శరణంత్వాంప్రపన్నాస్తస్సస్వేవైధర్మచారిణి

టీక || ధర్మచారిణి = ధర్మమునాచ వారము; స్తః = అగుచున్నాము.
రించునట్టి స్వయంప్రభా! వయం. (అ పరమ ధార్మికురాలా! మేమందఱ
ధ్యాహృతము) = మేము; సర్వే = అందము నిపుడు నిన్నే శరణుబాచ్చినాము.
ఱమును; త్వాంవై = నిన్నే; శరణం = ర అని, తాత్పర్యము.
క్షుకురాలనుగా; ప్రపన్నాః = పొందిన

యః కృతస్సమయోస్తాకంసుగ్రీవేణమహాత్మనా. ౨

సచకాలోహ్యతిక్రాంతోబిలేచపరివర్తతామ్

టీక || మహాత్మనా = అధికమయిన దో; సః = ఆ; కాలశ్చ = కాలముగూడ;
ప్రభావముగల; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవుని అస్తాకం (అధ్యాహృతము) = మేము;
చేతః; అస్తాకం = మాకు; యః = ఏ; స బిలే = బిలమునందు; పరివర్తతాంచ
మయః = గడువు; కృతః = చేయబడిన (పరివర్తమానానాం) = తిగుచుండఁ

శ్రీమద్రామాయణముః కిష్కింధాకాండము. ౧౦౦

స ౫౩

గానే; అతిక్రాంతోహి=అతిక్రమించినదిగాదా!

మహాత్ముండగు సుగ్రీవుండు, మాకు నియమించిన యవధిగూడ, మేము

ఇమ్మహాచిలంబునఁ దిరుగుచుండునప్పుడే, యతిక్రమించినది.

అని, తాత్పర్యము.

సా త్వ మస్తా ద్భిలా ఘోరా దుత్తారయితు మర్హసి. ౩

టీక॥ సా=అట్టి; త్వం=నీవు; ఘోరాత్ = భయంకరమయిన; అస్తాత్=ఈ; బిలాత్ = బిలమునుండి; ఉత్తారయితుం= దరిచేర్చుటకు; అహాసి = తగుదువు.

నీవు పరమధార్మికపుకావున, భయంకరంబగు నీచిలంబునుండి మమ్ము ఎట్లయినను బయలుచేర్చవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్తా త్సుగ్రీవవచనా దతిక్రాంతాః గతాయుషః

త్రాతు మర్హసి న స్సర్వాః సుగ్రీవ భయకర్షితాః. ౪

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; తస్తాత్=అ; సుగ్రీవవచనాత్ = సుగ్రీవునిమాటనుండి; అతిక్రాంతాః= అతిక్రమించినవారమును; సుగ్రీవభయకర్షితాః = సుగ్రీవునివలని భయముచేఁ గృశించినవారమును; గతాయుషః = పోయినయాయుస్సు గలవారమునగు; నః=మమ్ము; సర్వాః=అం

దఱును; త్రాతుం=రక్షించుటకు; అర్హసి = తగుదువు.

సుగ్రీవుం డాజ్ఞాపించిన గడువునతిక్రమించినవార మగుటంజేసి, సుగ్రీవుండువిధించు మరణ దండనమునకుఁ బాత్రులమయి యతని భయంబునంగృశించుచున్న మమ్మందఱును, నీవు రక్షింపవలెను. అని, తాత్పర్యము.

మహాచ్యు కార్య మస్తాభిః కర్తవ్యం ధర్తచారిణి

తచ్ఛాపి న కృతం కార్య మస్తాభి రిహ వాసిభిః. ౫

టీక॥ ధర్తచారిణి = ధర్తమనాచరించుదానా! అస్తాభిః = మాచేత;

మహాత్ = గొప్పదగు; కార్యంచ=పనియు; కర్తవ్యం = చేయఁబడవలెను.

ఇహవాసిభిః = ఇచటనుండునట్టి; అ
స్థాభిః=మాచేత; తచ్చాపి=అదియు;
నకృతం = చేయబడినదికాదు.

ధార్మికురాలా! మాకుసీతాన్వేష
ణరూపమయిన గొప్పకార్యము చేయ

వలసియున్నది; మేమిచటఁజిక్కియున్నం
దున, ఆకార్యము గూడఁ జేయనివా
రమయితిమి. అని, హనుమంతుఁడు, స్వ
యంప్రభతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా హనుమతా తాపసీ వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తాపసీ= స్వయంప్రభ; హ
నుమతా=హనుమంతునిచేత; ఏవం =
ఇట్లు; ఉక్తా=చెప్పఁబడినదై; వాక్యం=
మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

స్వయంప్రభ హనుమంతుఁడుచెప్పి
నమాటను విని, యిట్లని వానరులతోఁ
బలికెను. అని, తాత్పర్యము.

జీవతా దుష్కరం మన్యే ప్రవిష్టేన నివర్తితుమ్. ౬

టీక॥ ప్రవిష్టేన= ప్రవేశించినట్టి;
జీవతా=బ్రతికియున్నవానిచేత; నివర్తి
తుం=వెడలుటకు; దుష్కరం = అసా
ధ్యముగా; మన్యే=తలంచుచున్నాను.

ఈచిలులును బ్రవేశించినవానికిప్రా
ణములతో దీనినుండి వెడలిపోవుట య
సాధ్యమని తలంచుచున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

తపస స్తు ప్రభావేన నియమోపార్జితేన చ

సర్వానేవ బిలా దస్తా దుద్ధరిష్యామి వానరాః. ౭

టీక॥ నియమోపార్జితేన = ఇంద్రి
యనిగ్రహముచే సంపాదించఁబడిన; త
పసః = తపస్సుయొక్క; ప్రభావేనచ
తు = మహిమచేత మాత్రము; వాన
రాః=వానరులను; సర్వానేవ= అం
దఱినే; అస్తాత్=ఈ; బిలాత్ = బిల
మునుండి; ఉద్ధరిష్యామి = వెడలించె

దను.
అయినను, నేను ఇంద్రియముల నిగ్ర
హించి గావించిన తపస్సుయొక్క ప్ర
భావంబునం జేసి, వానరుల నందఱును
గూడ, ఈచిలుమునుండి వెలికిఁ జేర్చె
దను. అని, తాత్పర్యము.

నిమీలయిత చక్షూంషి సర్వే వానరపుంగవాః
సహ నిష్కృమితం శక్య వనిమీలితలోచనైః. ౮

టీక॥ వానరపుంగవాః = వానరశ్రేష్ఠుల హే = అలవిగాదుగదా!
ఘోరారా ! యూయం (అధ్యాపృతము) = మీరలు; సర్వే = అందఱును; చక్షూంషి = కన్నులను; నిమీలయిత = మూసికొనుండు. అనిమీలితలోచనైః = చూడబడిన కన్నులుగలవారలుకానివారలచేత; నిష్కృమితం = వెడలుటకు; సశక్యంహే = అలవిగాదుగదా!
వానరోత్తములారా! మీరలందఱును గన్నులుమూసికొనండు; కన్నులు మూసికొననియెడ, నీవిలంబునుండి వెడల నెంతమాత్రము విగాదు. అని, స్వయంప్రభుచేప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సంమీలితా స్సర్వే సుకుమారాంగులైః కరైః
సహసా పిదధు ర్దృష్టిం హృష్టా గమనకాంక్షయా. ౯

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సర్వే = ధుః = మూసికొనిరి.
అందఱును; గమనకాంక్షయా = పోతలండుగలుగునని సంతోషంబునొంది, కనుతొప్పలమాయుటయెగాక శీఘ్రమున కోమలములయిన శ్రేష్ఠులకరంబుల నేత్రములు మూసికొనిరి.
అని, తాత్పర్యము.
అంత, వానరులందఱును విలంబువెడలంగలుగునని సంతోషంబునొంది, కనుతొప్పలమాయుటయెగాక శీఘ్రమున కోమలములయిన శ్రేష్ఠులకరంబుల నేత్రములు మూసికొనిరి.
అని, తాత్పర్యము.

వానరాస్తు మహాత్మానో హస్తరుద్ధముఖాస్తదా
నిమేషాంతరమాత్రేణ చిలా దుత్తారితా స్తయా. ౧౦

టీక॥ తదా = అప్పుడు; మహాత్మానాః = అధికమున పరాక్రమముగల; లుగలవారలయినంతనె; తయా = ఆస్వవానరాః = వానరులు; హస్తరుద్ధము యంప్రభుచేత ; నిమేషాంతరమాత్రే

ణ=తొప్పపాటుంతటియవకాశముచేత
నే; బిలాత్ = బిలమునుండి; ఉత్తారి
తా=దరిచేర్చబడిరి.

అప్పుడు, అట్లుమహాపరాక్రమశా
లలుగువానరులు చేతులచే గన్నులంగ

ప్పకొనుటయు, నాక్షణంబుననెవారల
నందఱను స్వయంప్రభ, ఒక తొప్ప
పాటులోపల, అబిలంబునుండి వెలికిదీసి
కొనిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాక్ వానరాక్ సర్వాం స్తాపసీ ధర్మచారిణీ
నిస్సృతాక్ విషమా తస్తా త్సమాశ్వాస్యేద వబ్రవీత్. ౧౧

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; ధర్మ
చారిణీ=ధర్మమునాచరించునట్టి; తాప
సీ=స్వయంప్రభ; తస్తాత్ = ఆ; విష
మాత్=సంకటప్రదేశమునుండి; నిస్సృ
తాక్ = వెడలిను; తాక్ = ఆ; వాన
రాక్=వానరులను; సర్వాక్ = అంద
ఱను; సమాశ్వాస్య=ఊఱడించి; ఇదం=

ఈమాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.
అంతఁబరమధార్మికయగు నాస్వ
యంప్రభ, యవ్వానరుల నందఱ, నా
సంకట ప్రదేశమునుండి వెడలించి, వా
రలనాశ్వాసించి, యట్లు పలికెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏష వింధ్యో గిరి శ్రీమాన్ నానాద్రుమలతాకులః
ఏష ప్రస్రవణ శైల స్సాగరోయం మహేంద్రాధిః. ౧౨

టీక॥ ఏషః=ఇది; నానాద్రుమలతా
కులః=నానావిధములయిన వృక్షముల
చేతను దీగలచేతనునిండిన; శ్రీమాన్=
అధికమయిన కాంతిగల; వింధ్యః=విం
ధ్యమను; గిరిః=పర్వతము. ఏషః=ఇది;
ప్రస్రవణః=ప్రస్రవణమును; శైలః=ప
ర్వతము. అయం=ఇది; సాగరః=సగ

రునిచేవృద్ధిబొందింపఁబడిన; మహేంద్రా
ధిః = మహాసముద్రము.
ఇది, నానావిధంబులగు వృక్షముల
తోను లతలతోను ఒప్పుచుండు శ్రీమం
తంబగు వింధ్యపర్వతము; ఇది ప్రస్రవ
ణశైలము; ఇది మహాసముద్రము; చూ
డుడు. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి శోస్తు గమిష్యామి భవనం వానరర్షభాః

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౦౫

స ౫౩

టీక || వానరర్షభాః = వానరశ్రేష్ఠులారా! వః=మీకు; స్వస్తి=మంగళము; అస్తు = అగుగాక. భవనం = గృహమున; గమిష్యామి=పొందెదను. వానరోత్తమలారా! మీకుమంగళమగుగాక, నేనగృహంబునకుం బోయెదను. అని, స్వయంప్రభవలికెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా త ద్బిలం శ్రీమత్ప్రవేశ స్వయంప్రభా. ౧౩

టీక || స్వయంప్రభా = స్వయంప్రభ; ఇతి=అని; ఉక్త్వా=పలికి; శ్రీమత్ = అధికమయినసంపదగల; తత్ = ఆ; బిలం=చిలమును; ప్రవేశ = చొచ్చెను. ఉట్టు వానరులతోఁ బలికి, స్వయంప్రభ సమస్తసంపదలచేతను సమృద్ధంబగు నాచిలంబు ప్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తే దదృశు ఘోరం సాగరం వరుణాలయమ్
అపార మభిగర్జంతం ఘోరై రూర్తిభి రాపుతమ్. ౧౪

టీక || తతః=అట్లుః; ఘటః = ఆ వానరులు; అపారం = తుదిలేనిదియు; అభిగర్జంతం = అంకటను గర్జించుచున్నదియు; ఘోరైః = భయంకరములయిన; ఉర్తిభిః=అలలచేత; ఆపుతం = కప్పబడినదియు; ఘోరం=భయంకరంబును; వరుణాలయం = వరుణునియని ద్రీక్ష్యమాన్ముట; లే = ఆ కిష్టయినదియునగు; సాగరం=సముద్రమును; దదృశుః=చూచిరి. అంత, నవానరులు, తుదిలేకయంతటంగర్జిల్లుచు భయంకరములగుకరుళ్లతోఁ గూడియున్నదియు భయంకరంబును వరుణుని స్థానంబునగు వహాసముద్రముం గనిరి. అని, తాత్పర్యము.

మాయాస్య మాయావిహితం గిరిమర్గం విచిన్వతామ్
తేషాం మానో వ్యతిక్రాంతో యో రాజ్ఞా సమయః కృతః. ౧౫

టీక || తేషాం = ఆవానరులు; మాయాస్య = మయునియొక్క; మాయావిహితం = మాయచేఁజేయబడిన; గిరిమర్గం = పర్వతమునందలి మర్గము ప్రదేశమును, ఋక్షచిలము ననుట; విచిన్వతామ్ = వెదకుచుండగా; రాజ్ఞా = ను

గీర్వాణచేతః; యః=ఏది; సమయః=గయా నిర్మితంబగు నాముక్షుచిలంబునం
 దువుగా; కృణో=చేయఁబడినచో; సః దిరుగుచుండు నప్పుడు, సుగ్రీవుం డేర్ప
 (అధ్యాహృతము)=అ; మాసః=నెల; అచిన గడువు మాసమంతయు నంత
 వ్యతిక్రమతః=అంతక్రమించినది. మించెను. అని, తాత్పర్యము.

అవాన్యలు, మయునిచే, మా

వింధ్యస్య తు గిరేః పాదే సంప్రప్తస్థితపాదపే
 ఉపవిశ్య మహాత్మాన శ్చింతా ముషేదితే తదా. ౧౬

టీక || మహాత్మానః = అధికమర్చుండి; చింతా= దుఃఖమును; అపే
 యిన పరాక్రమము గలవానరులు; త దిరే = పొందిరి.
 దా=అప్పుడు; సంప్రప్తస్థితపాదపే= అతః, మహాపరాక్రమశాలులగు
 మిక్కిలియుంజక్కగాఁ బూచినవృక్ష వానరులు, చక్కగాఁబుప్పించిన వృ
 మ్మలగల; వింధ్యస్య = వింధ్యమను; క్షములతో నొప్పునట్టి వింధ్యగిరిదక్షిణ
 గిరేః=పర్వతముయొక్క; పాదేతు= పశ్చిమదిశయందలి తోపుపైఁగుర్చుండి,
 తిప్పుయందె, దక్షిణపశ్చిమదిశయందలి చింతింపసాగిరి. అని, తాత్పర్యము.
 కొనయందేయనట; ఉపవిశ్య = కూ

తతః పుష్పాతిభారాగ్రాఁ లతాశతసమావృతాః
 ద్రుమాన్ వాసంతికా న్నన్ద్యా బభూవు ర్భయశంతితాః. ౧౭

టీక || తతః = అటుకిమ్మట; తే(అచి; భయశంతితాః = భయమువిషయ
 ధ్యాహృతము)=అవానరులు; పుష్పా మయి సంఘేహించినవారలు; బభూ
 తిభారాగ్రాఁ = పూలచేమిక్కిలియు వృః= అయిరి.
 బరువుగల కొనలుగలవియు; లతాశత అంతనవానరులు, వసంతర్తువునం
 సమావృతాః = తీగలమార్లచేఁ బు దు ఫలించునట్టి మామిడిమొదలగు వృ
 ట్టఁబడినవియునగు; వాసంతికాఁ= వ క్షములుచక్కగాఁ బుప్పించి, పెక్కు
 సంతర్తువునందు ఫలించునట్టి; ద్రి లతలనేఁ బరివేష్టితములై యొప్పుచుం
 మాన్ = వృక్షములను; న్నన్ద్యా=చూ డటఁబూచి, (వసంతర్తువునందు ఫలించు

వృక్షములు శిశిరర్తువునందే వుప్పించు మిక్కిలియుం దల్లడిల్లిరి.
సుగావున) సుగ్రీవునివలని భయమున అని, తాత్పర్యము.

తే వసంత మనుప్రాప్తం ప్రతిపద్య పరస్పరమ్
నష్టసందేశకాలార్థా నిపేతు ధరణీతలే. ౧౮

టీక॥ తే=ఆవానరులు; పరస్పరం= ఆవానరులు, వసంతర్తువు సమీపించుకొనుట; వసంతం=వసంత చినదనియు నప్పుడుశిశి ర్తువనియు నొకరితోనొకరు నిశ్చయించి తెలిసికొని, దానికా; ప్రతిపద్య=తెలిసి; నష్టసం సుగ్రీవుఁడాజ్ఞాపించినట్లు సీతం గానక దేశకాలార్థాః = నశించినసుగ్రీవు నా పోవుటయెగాక, యతండు నియమించి జ్ఞాపవనమును గడుపునుబ్రయోజనము న గడుపునుగూడ నతిక్రమించుటంజేసి నుగలవారలము; ధరణీతలే= భూతల సర్వార్థంబులును నశియించుటకు భీతు మునందు; నిపేతు=పడిరి. లై నేలబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాక్ కపివృద్ధాన్తు శిష్టాన్తేచైవ వనాకనః
వాచా మధురయా భాష్య యథావ దనుమాన్యచ. ౧౯
సతు సింహవృషస్కంధః పీనాయతఘజః కపిః
యవరాజో మహాప్రాజ్ఞ అంగవో వాక్య మబ్రవీత్. ౨౦

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సిం నరుడుమాత్రము; తాక్=ఆ; కపివృ హవృషస్కంధః = సింహముయొక్క ధాన్తు=ముసలివానరులను; శిష్టాన్= యు ఆదోతుయొక్కయు మాత్రుల పెద్దలయిన; వనాకనతేచైవ = వాన వంః మూపులుగలవాఁడును; పీనా రును; మధురయా=తియ్యనైన; వా యతఘజః= బలిసినవియు నిడుపులన చా = మాటచేత; ఆభాష్య = పిలి గు చేతులుగలవాఁడును; మహాప్రా చి; యథావత్ = యథాయోగ్యము జ్ఞః = మహాపండితుఁడును; యవరా గ; అనుమాన్యచ = గౌరవించియు; జః = యవరాజునగు; సః=ఆ; అం వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = ప గదః = అంగదుఁడను; కపిన్తు = వా లికెను.

అంత, సింహమునకును ఆబోతు ఆవానరులలో వయోవృద్ధులును విద్యా
నకునుబోలె భుజశిఖరములు గలవాఁ సనాచార సంపన్నులునగు వారలను,
డును బలిసినవియు దీర్ఘములునగుబా మధురవాక్యంబునంబిలిచి యథా యో
మావులు గలవాఁడును మహాపండితుం గ్యముగ నమ్మానించి, యిట్లనిపలికెను.
డునగు యువరాజయిన యంగదుండు అని, తాత్పర్యము.

శాసనా త్కపి రాజశ్చ వయం సర్వే వినిర్గతాః
మాసః పూర్ణో బిలస్థానాం హరయః కిం నబుధ్యతే. ౨౧

. టీక॥ హరయః=వానరులారా! వలియబడలేదాదేమి?
యం=మనము; సర్వే= అందఱమును; వానరులారా! వానరరాజు సుగ్రీవు
కపిరాజశ్చ=వానరరాజయినసుగ్రీవుని నయాజ్ఞ మీద మనమందఱము వచ్చినా
యొక్క; శాసనాత్=ఆజ్ఞ వలన; వినిర్గతాః= మనము బిలంబున నండినప్పుడే, ను
తాః=వెడలిచాము. బిలస్థానాం=(మగ్నీ)ప్రపంచముమీదనుండిన యెవరి నెలయు
నము) బిలముననుండఁగా; మాసః=న సమూహంబయ్యె; మీకుఁదెలిసె. లేనా
ల; పూర్ణః=నిండినది. నబుధ్యతే=లే యేమి? అని, తాత్పర్యము.

వయం నాశ్వయుజే మాసి కాలసంఖ్యాం వ్యవస్థితాః
ప్రస్థితా స్సోపి చాతీతః కిమతః కార్యము త్తరమ్. ౨౨

. టీక॥ వయం= మనము; ఆశ్వయుజేమాసి=రమయ; ప్రస్థితాః = బయలుదేరినా
జే=ఆశ్వయుజమను, మాసి=నెలమొద ము. సః=మనమువెదకవలసిన కాలమ
లుకొని; కాలసంఖ్యాం= కాలముయొ యైన మార్గశీర్ష మాసమును; అతీతః=
క్కలెక్కను; వ్యవస్థితాః=పొందినవా అతిక్రమించినది; అపిచ= అవెబడివై
రమయ; ప్రస్థితాః = బయలుదేరినా చ ప్రహసాఖమాసములున; అతీతౌ
ము; లేక, ఆశ్వయుజేమాసి= (సామీ) (అధ్యాహ్నము)= అతిక్రమించినవి.
ప్రస్థమందునప్రతి ఆశ్వయుజమా అతః= ఇటుపిమ్మట; కార్యం=చేయఁ
నము వెంబడిదైన కార్తిక మాసము దగిన; ఉత్తరం=అవలికార్యము; కిం=
నందు; కాలసంఖ్యాం = కాలముయొ ఏది?
క్కయవధిని; వ్యవస్థితాః=పొందినవా మనము, మొదట నాశ్వయుజ మా

సమందె, హనుమంతుని ప్రేరణంబున, సుగ్రీవునిచే బదునైదు దినముల గడువు నియమించి పిలువఁ బడినాము; అపిమ్మట లక్ష్మణుడువచ్చి కోపించినందు మీఁద మఱలఁ బది దినములు గడువుఁ బెట్టి పిలువఁబడినాము; అపిమ్మట మార్గశీర్ష మాసమంతయు నీతను వెదకవలసినట్లుగా పుష్యమాసమనందు సుగ్రీవునియొద్దఁ జేరవలసినట్లుగాను సుగ్రీవునిచే నాజ్ఞాపితులమైవచ్చినాము; ఇట్లు ఆశ్వయుజమాసము మొదలుకొని కాలము లెక్కపెట్టుచున్నాము కావున,

మనమిపుడు కాలమతిక్రమించుటను మఱచినామనుటకు వీలులేదు; (లేక, ఆశ్వయుజమాస మయినపిమ్మట మార్గశీర్షమాసము చివరను, సుగ్రీవుండు మనలను మార్గశీర్ష మాసంబంతయు నీతాదేవిని వెదకవలెననియుఁ బుష్యమాసమునఁ దనయొద్దకుఁ జేరవలెననియు నియమించి, పంపినాడు.) ఆమార్గశీర్షమాసమును దానివెంబడి పుష్యమాసమాసంబులును అతిక్రమించినవి; ఇంకఁ జేయవలసిన కార్యమెద్ది? విచారింపుండు. అని, తాత్పర్యము.

భవంతః ప్రత్యయం ప్రాప్తా నీతిమార్గవిశారదాః
హితేష్వభిరతా భర్తు ర్నిస్సృష్టా సర్వకర్తృసు. ౨౩

టీక॥ భవంతః = మీరలు; ప్రత్యయం = నమస్కరమును; ప్రాప్తా = పొందినవారలు. నీతిమార్గవిశారదాః = నీతిమార్గమునందుఁబండితులరు. భర్తుః = స్వామికి; హితేష్వు = మేలుగలిగించుకార్యములయందు; అభిరతాః = ఆసక్తులరు. సర్వకర్తృసు = సమస్తకార్యముల

యందును; నిస్సృష్టాః = లేజినవారు. మీరలు, సుగ్రీవుని నమ్మకమునకుఁ బాత్రులయినవారలు; నీతిమార్గము చక్కగాఁ దెలిసినవారలు; స్వామియైనసుగ్రీవుహితంబుగోరువారలు; సమస్తకార్యంబులయందును సమర్థులరు. అని, తాత్పర్యము.

కర్తృస్వప్రతిమా స్సర్వే దిక్షు విశ్రుతపారుషాః
మాం పురస్కృత్య నిర్యాతాః పింగాక్షప్రతిచోదితాః. ౨౪

టీక॥ భవంతః (అధ్యాహృతము) = కార్యములయందు; అప్రతిమాః = సమీరలు; సర్వే = అందఱును; కర్తృసు = రిలేనివారలు. దిక్షు = దిశలయందు; వి

శ్రుతపౌరుషాః = ప్రసిద్ధమయిన ప యలుడేటివారు.

రాక్రమముగలవారలు. పింగాక్షప్రతి కార్యములు సాధించుటయందు మీ
చోదితాః = గోరోచనపువన్నెగల క కులొకంబునసాటిలేరు; మీపరాక్రమం
స్థులుగలసుగ్రీవునిచేతఁ బ్రేరింపబడిన బ సమస్తదిశలయందును సుప్రసిద్ధము;
వారలయి; మాం = నన్ను; పురస్కృ మీరు సుగ్రీవురాజ్యంజేసి నావెంబడి వ
త్య = మున్నిడికొని; నిర్యాతాః = బ చ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.

ఇదానీ మకృతార్థానాం మర్తవ్యం నా త్ర సంశయః
హరిరాజస్య సం దేశ మకృత్వా క స్సుఖే భవేత్. ౨౫

టీక || అకృతార్థానాం = చేయఁ ఫీ = సుఖముగలవాఁడు; భవేత్ = అ
బడిన ప్రయోజనముగల వారముకాని గును?
వారమయిన; అస్తాకం (అధ్యాపౌశ మనము, సీతనుంబూడక గడువునుం
ము) = మనకు; ఇదానీం = ఇప్పుడు; వ దప్పుటవలన, ఇక్కఁ జావవలసినవార
ర్తవ్యం = చావవలసినది. అత్ర = ఇ మె; ఇందుకుసందియములేదు; వానర
దు; సంశయః = సం దేహము; న = లేదు రాజుసుగ్రీవురాజ్య నలక్రమించి, ఎవఁడు
హరిరాజస్య = వానరరాజ్యున సుగ్రీ సుఖమునొందఁగలడు?
పునియొక్క; సం దేశం = ఆజ్ఞ ను; అ అని, తాత్పర్యము.
కృత్వా = చేయక; కః = ఎవఁడు; సు

తస్మి న్నతీతే కాలే తు సుగ్రీవేణ కృతే స్వయం

ప్రాయోపవేశనం యుక్తం సర్వేషాం చ వనాకసామ్. ౨౬

టీక || సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; స్వ అందఱకును; ప్రాయోపవేశనం = మర
యం = తనచేతనే; కృతే = చేయఁబడిన; ణము నొందుటకుఁ బరుండుట; యు
తస్మిన్ = ఆ; కాలే = గడువు; అ, తే క్తం = యోగ్యము.
తు = అక్రమించినదికాఁగా మాత్రము; సాక్షాత్సుగ్రీవుఁడేవిధించినగడువుల
వనాకసాం = వానరులకు; సర్వేషాం = తిక్రమించినపుడు, నమస్తవానరులును,

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౦౦

స ౫౩

అహః రాధులువర్జించిపరుండియుండి మరణమునొందుటయె యుక్తము. అని, తా.

కిష్క్వః ప్రకృత్యా సుగ్రీవ స్వామిభావే వ్యవస్థితః
నక్షమివ్యతి న సర్వా నపరాధకృతో గతాః. ౨౭

<p>టీక॥ స్వామిభావే=రాజగుటగలం దు; వ్యవస్థితః=ఉన్న; సుగ్రీవః=సుగ్రీ వుడు; ప్రకృత్యా= స్వభావముచేత; కిష్క్వః=త్రూరుడు. గతాః=పోయిన; అపరాధకృతః= అపరాధముగావించి నట్టి; నః=మనలను; సర్వా=అందఱ ను; నక్షమివ్యతి=మన్నింపడు.</p>	<p>సుగ్రీవుండు స్వభావమున నెమిక్కి లియుఁగూరుండు, అతండు రాజునైయు న్నాడు; కావున నపరాధులను గుఱ నము అతనియొద్దకుఁబోయినయెడ, త ప్పకశిక్షించునుగాని యొకరినైనను ఎం తమాత్రము మన్నింపడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అప్రవృత్తాః సీతాయాః పాపమేవ కరిష్యతి
తస్మాత్తమ మిహాద్యైవ ప్రాయోపవిశనంహీనః. ౨౮

<p>టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ సుగ్రీవుండు; సీతాయాః = సీతయొ క్క; అప్రవృత్తాః=వార్తయులేకపో గా; పాపమేవ= పాపమునే; కరిష్య తి=చేయఁగలఁడు. తస్మాత్=అందువ లన; నః=మనకు; అద్యైవ= ఇపుడే; ప్రాయోపవిశనంహీ (ప్రాయోపవేశ నం)=మరణము నొందుటకుఁ గూర్చుం</p>	<p>డుటయె; తమం=యుక్తము. మనము, గడువు దప్పి పోవుటయె గాక, సీత వార్తయుం దెలిసకపోవు టవలన, సుగ్రీవుండు, మనలం జుపించు నేగాని యెంత మాత్రము మన్నింపఁ డు; అందు వలన, మనమిచటనే ప్రా యోపవేశముగావించి, మరణము నొం డుట యుక్తము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ ధనానిచ గృహాణిచ
ధృవం నో హింసితా రాజా సర్వాన్పుత్రిగతా నితః. ౨౯

<p>టీక॥ రాజా=సుగ్రీవుండు; ఇతః= ఇచటనుండి; ప్రతిగతాః = మఱిపో</p>	<p>యిన; నః=మమ్ము; సర్వా= అంద ఱను; పుత్రాంశ్చ= కొడుకులను; దా</p>
--	---

౯౧౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౩

<p>రాంశ్య=భార్యలను; ధనానిచ = ధనములను; గృహాణిచ = ఇండ్లను; త్యక్తా(త్యాజయిత్వా)=విడిపించి; పీంసీతా=వధించును. ధృవం = నిశ్చయము.</p>	<p>న, మనమందఱమును, గోడుకులను భార్యలను ధనములను గృహములనువదిలి హతులము గావలెననడగాని వేఱుగ తిలేదు; ఇదినిశ్చయము.</p>
<p>అచటికిఁబోగానే, సుగ్రీవునాజ్ఞచల</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

వధే నాప్రతిరూపేణ శ్రేయా స్తృత్యు రిహేవ నః

<p>టీక అప్రతిరూపేణ = సరిలేని; వధే = (పంచస్యగ్రంథమందుదృతీయ) వధముకన్నను; నః=ననకు; ఇహైవ=ఇచటనె; మృత్యుః=చావు; శ్రేయాః=మంచిది.</p>	<p>అచటసుగ్రీవునిచే నతిభయంకరముగా వధింపఁబడుటకన్నను, మనమిచట నె ప్రాయోపవేశంబునఁ బ్రాణంబులు వదలుటమంచిది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

న చాహం యావరాజ్యేన సుగ్రీవేణాభిషేచితః. ౩౦

న రేంద్రే డాభిషిక్తోస్తి రామేణా క్లిష్టకర్తృణా

<p>టీక అహం=నేను; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; యావరాజ్యేన = యువరాజు దొరతనముచేత; నాభిషేచితః = అభిషేకింపఁబడినవాడనుగాను. అక్లిష్టకర్తృణా = క్లేశముగలిగింపనికార్యముగల; నరేంద్రేణ = మనుష్యులకు రాజైన; రామేణ=రామునిచేత; అభిషిక్తః=అభిషేకింపఁబడినవాడను; అ</p>	<p>స్తి = అగుచున్నాను. నాకు యావరాజ్యంబున సుగ్రీవుండు పట్టాభిషేకముసేయలేదు; ఎవ్వరికిని ఎంతమాత్రమునును నః క్లేశముసేయ నట్టి మహారాజు రాముండు నాకుఁ బట్టాభిషేకము గావించినాడు.</p>
	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

స పూర్వం బధ్యక్షైరో మాం రాజా దృష్ట్వా కృతిక్రమమ్. ౩౧
ఘాతయిష్యతి దండేన తీర్ణేన కృతనిశ్చయః

టీక॥ పూర్వం = ముందు; బద్ధవై
రః = కట్టబడినవిరోధముగల; సః = ఆ;
రాజా = సుగ్రీవుడు; వ్యతిక్రమం =
అపరాధమును; ద్వష్టా = చూచి; కృ
తనిశ్చయః = చేయబడిన నిశ్చయము
గలవాడై; మాం = నన్ను; తీక్ష్ణేన =
కూరమయిన; దండేన = శిక్షచేత; పూ

తయవ్యతి = చంపించును.

సుగ్రీవుడు మున్నేనామీద వైర
ముపూనిన వాడుగావున, నాయంద
పరాధముగన్నంతనె, పూనికతోఁ, దీ
క్షమయినశిక్షవిధించి, నన్నువధింపఁగ
లఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కిం మే సుహృద్భి ర్వ్యసనం పశ్యన్ భీవితాంతరే. ౩౨

ఇహేవ పామయ మాసిష్యే పుణ్యే సాగరరోధసి

టీక॥ మే = నాయొక్క; జీవితాంత
రే = బ్రతుకుయొక్క యువధియందు, మ
రణకాలమందు; వ్యసనం = కష్టమును;
సుహృద్భిః = చూచుచున్న; సుహృద్భిః =
స్నేహితులచేత; కిం = ఏమిప్రయోజన
ము? ఇహేవ = ఇట; పుణ్యే = పవిత్ర
మయిన; సాగరరోధసి = సముద్రతీర
మునందు; ప్రాణం = అనశనప్రతము
ను, ఆహారములేనిప్రతమును; ఆసిష్యే =

అవలంబించెదను.

నేను కిష్కింధలోనుగ్రీవునిచే హ
తుడనై, నా మిత్రులనందఱు నావధ
ముఁబాచి దుఃఖించునట్లు చేయుటవల
న నాకేమిప్రయోజనము? ఇచటనే పు
ణ్యంబగుసముద్రతీరంబునందు, అనశన
వ్రతంబునవలంబించి ప్రాణంబులు విడి
చెదను. అని, యంగదుండవలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్చృత్యా కుమారేణ యువరాజేన భాషితమ్. ౩౩

సర్వే తే వానరశ్రేష్ఠాః కరుణం వాక్య మబ్రువన్

టీక॥ తే = ఆ; వానరశ్రేష్ఠాః =
వానరోత్తములు; సర్వే = అందఱును;
యువరాజేన = యువరాజయిన; కు
మారేణ = బాలుడైనయంగదునిచే
త; భాషితం = చెప్పబడిన; ఏతే =

ఈమాటను; శ్రుత్వా = విని; కరుణం =
దుఃఖముగలిగించునట్టి; వాక్యం = మా
టను; అబ్రువన్ = పలికిరి.

యువరాజగు కుమారుం యంగదుం
దుపలికిన యీవాక్యంబువిని, యవ్వాన

౯౦౪ ప్రతిపదాంగ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౩

రోత్తములందఱును దుఃఖంబున నిట్లునిచెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఓక్ష్యః ప్రకృత్యా సుగ్రీవః ప్రియాసక్తశ్చ రాఘవః. ౩౪
అదృష్టాయాంతు వై దేహ్యం దృష్ట్వాచైవ సమాగతాః
రాఘవప్రియకామార్థం ఘాతయిష్యత్యసంశయమ్. ౩౫

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత; ఓక్ష్యః=క్రూరుఁడు. రాఘవశ్చ=రాముఁడును; ప్రియాసక్తః=భార్యయందుఁ దగిలినవారు. వై దేహ్యం=నీత; అదృష్టాయాంతు=చూడఁబడనిదికాఁగా మాత్రము; సమాగతాః=వచ్చిన; అస్మాః(అధ్యాహృతము)=మనలను; రాఘవప్రియకామార్థం=రామునిసంతోషములనుకోరికొఱకు; అసంశయం=సందే	హములేనట్లుగా; ఘాతయిష్యతి=చంపించఁగలఁడు. సుగ్రీవుఁడు స్వభావంబుననే క్రూరుఁడు, రాముఁడొప్రియురాలిపై మిక్కిలియుఁగూర్చియున్నవాఁడు; కావున, మనము నీతంజూడకయే సుగ్రీవుని యెద్దకుఁబోవుదుమేని, యతండు, రామునిసంతోషార్థమయి, తప్పకవధించును; ఇందుకుసందియములేదు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

న త్తమం చాపరాధానాం గమనం స్వామిపార్శ్వతః

టీక॥ అపరాధానాం=తప్పుగా వించినవారిలకు; స్వామిపార్శ్వతః=రాజుయొక్కప్రక్కకు; గమనంచ=పోవుటయు; నత్తమం=తగినదికాదు.	ఇదియునుగాక, యపరాధముగా వించినవారలు రాజగమీపంబునకుఁబోవుటయొక్కముకాదు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

ఇహేవ సీతా మన్విష్య ప్రవృత్తి ముపలభ్యవా. ౩౬
నోచే ద్గచ్ఛామ తం వీరం గమిష్యామో యవత్తయమ్

టీక॥ సీతాం=సీతాదేవిని; అన్విష్య=విడక; ప్రవృత్తిం=వృత్తాంతమును; ఉపలభ్యవా=తెలిసిగాని; తం=ఆ; వీరం=పరాక్రమవంతుఁడగు సుగ్రీవుని; గచ్ఛామ(గచ్ఛామః)=పొందెదము.	వీరం=పరాక్రమవంతుఁడగు సుగ్రీవుని; గచ్ఛామ(గచ్ఛామః)=పొందెదము. నోచేత్=లేనియెడ; ఇహేవ=ఇట
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. FOX

స ౫౩.

నైః సుమత్యుయం = యమునిగృహమును; శ్రీశ్రునాద్ధకుంబోవుదము; లేనియెడ, ని
గమిష్యామః = పొందెదము. చటనైప్రాణంబులువిడుపుదము. అని, వా
సీతా జేవినివెదకి యాచిడ వృత్తాం నరులుపలికిరి. అని, తాత్పర్యము.
తము దెలిసికొంటిమేని వీరుండగునాను

ప్లవంగమానాం తు భయాచితానాం
శ్రుత్వా వచ స్తార ఇదం బభాషే. ౩౭

టీక || తారః = తారుడు; భయా పైను.
ర్నితానాం = భయముచేసిడింపబడిన; అట్లు భయార్తులగు వానరోత్త
ప్లవంగమానాం = వానరులయొక్క; వ ములు పలికిన పలుకులువిని, తారుండు,
చః = మాటను; శ్రుత్వా తు = విన్నంత ఇట్లు వకాకాడించెను.
నై; ఇదం = ఈమాటను; బభాషే = చె అని, తాత్పర్యము.

అలం విషాదేన బిలం ప్రవిశ్య
వసామ సర్వే యుని రోచతే వః

టీక || విషాదేన = దుఃఖముచేత; చ్చి; వసామ = ఉండము.
అలం = చాలును. వః = మీకు; రోచతే = దుఃఖించవలదు; మీకును ఇష్టమగునే
గుచించునేని; సర్వే = అందఱమును; ని, అందఱము నీబిలంబుజొచ్చి యిందు
బిలం = వివరమును; ప్రవిశ్య = చా వసించియుండము. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం హి మాయావిహితం సుదుర్గమం
ప్రధూతవృక్షోదకభోజ్యపేయకమ్. ౩౮
ఇహో న్తీనో వైవ భయం పురందరా
న్న రాఘవా చ్ఛానరరాజతోపివా

టీక || ఇదం = ఈబిలము; మాయా భూతవృక్షోదకభోజ్యపేయకంహి =
విహితం = మాయచే జేయబడినది అధికములయినవృక్షములును జలమును
యు; సుదుర్గమం = చారరానిదియు; ప్ర దినదగిన వస్తువులును ద్రావదగిన వ

స్తువులునుగలదియుఁగదా! ఇహ=ఇచట; సః=మనకు; భయం= వెఱపు; పురందరాత్=ఇంద్రునివలన; నైవ=లేనే లేదు. రాఘవాత్=రామునివలనఁగాని; వానరరాజతోపివా=వానరులకుఁజేరిన సుగ్రీవుని వలనఁ గాని; న=లేదు.

ఈ బిలము, మాయానిర్మితంబును ఎట్టి వారికిని బ్రవేశింప నలవిగానిదియు

వృక్షములును జులమును భోజ్యవస్తువులును బానద్రవ్యములును సమృద్ధముగాఁగలదియుఁ గావున, నిందుమనము సుఖముగా నుండవచ్చును; ఇచట మనము, దేవేంద్రునివలనఁగాని రాముని వలనఁగాని సుగ్రీవునివలనఁగాని యెంత మాత్రము భయపడ వలసినది లేదు.

అని, తారుఁడు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాం గదస్యాపి వచః సుకూల

మూడుశ్చ సర్వే హరయః ప్రతీతాః. ౩౯

యథా స హింస్యేష తథా విధాన

మసక్త మద్యైవ విధీయతాం సః

టీక || హరయః = వానరులు; సర్వేద = అందఱును; అంగదస్య=అంగదునికి; అనుకూలం = అనుకూలమయిన; వచ్చుఅపి=(తారుని)మాటను; శ్రుత్వా=విని; ప్రతీతాః = నమ్మకముగల వారలయి; “యథా = ఎట్లు; సహింస్యేష=హింసించబడమో; తథా = అట్లు; సః=మనకు; విధానం= ఏర్పాటు; అసక్తం = శీఘ్రముగా; అద్యై

వ=ఇప్పుడే: విధీయతాం = చేయఁబడుఁగాక.” ఇతి (అధ్యాహూతము)=అని; డిఁచుఁ = పలికిరి.

అంగదునకనుకూలముగాఁ గాదఁడుగూడఁజెప్పుటనుఁచి, వానరులనమ్మకమునొందినవారలయి, “ఎట్లుగావించితే మనకుబాధగలుగదో, ఆవిధంబున, శీఘ్రముగా నేర్పాటుగావింపుఁడు.” అని, వచించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికాశ్యే,

క్లిష్టింధాకాండే, త్రిపంచాశస్సర్గః.

ఇది, సుప్తార్థము.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౦౭

స ౫౪

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండప్రపంచాశసర్గటిక,
ముగిసినది.

(౨)

చ తుః పంచాశసర్గపారంభః.

తథా బ్రువతి తాగేతు తారాధిపతివర్చసి
అథ మేనే హృతం రాజ్యం హనుమా నంగదేన తత్. ౧

టీక అథ=అంత; తారాధిపతివ	అపహరింపబడినదానిఁగా; మేనే =
ర్చసి = చంద్రునియొక్క కాంతివంటి	తలంచెను.
కాంతిగల; తాగే = తారుండు; త	అంత, నట్లు చంద్రునకుంబోలె
థా=అట్లు; బ్రువతితు= చెప్పుచుండ	గాంతిగల తారుండు పలుకుటను విని,
గానే; హనుమా=హనుమంతుండు;	హనుమంతుండు, “ఇక సుగ్రీవుని వా
తత్=ఆ; రాజ్యం=వాసర రాజ్యమును;	నర రాజ్యంబునంతయు నంగదుండు త
అంగదేన=అంగదునిచేత; హృతం =	ప్పకహరించు”ననితలంచెను. అని, తా.

బుద్ధ్యా హృష్టాంగయా యుక్తం చతుర్బల సమన్వితమ్
చతుర్దశగుణం మేనే హనుమా న్వానిన స్సుతమ్. ౨

టీక హనుమా= హనుమంతుం	జ్ఞానంచధీగుణాః” (గ్రహించుట, ఫరిం
డు; వాలినః=వాలియొక్క; సుతం=కొ	చుట, జ్ఞప్తియుంచుకొనుట, బోధించు
డుకై నయంగదుని; అష్టాంగయా=ఎని	ట, ఊహించుట, క్రొత్తసంగతు లూ
మిదియంగములుగల; బుద్ధ్యా=బుద్ధితో;	హించుట, అర్థజ్ఞానము, తత్త్వముఁదె
యుక్తం=కూడినవానిఁగాను, “గ్రహ	లియుట ఇవిబుద్ధిగుణములు ఎనిమిది) చ
ణం ధారణంచైవ స్మరణం ప్రతిపాద	తుర్బలసమన్వితం = నాలుగుబలముల
నం, ఊహాప్రేమార్థవిజ్ఞానంతత్త్వ	తోను గూడినవానిఁగాను (బాహుబల

ము, మనోబలము, ఉపాయబలము, బంధుబలము, ఇవి నాలుగు బలములు); చతుర్దశగుణం = పదునాలుగుగుణములుగలవానిగాను; “దేశకాలజ్ఞతాదాభ్యం సర్వక్షేత్రసహిష్ణుతా, సర్వజ్ఞానితా దాత్మ్య మూర్జ స్సంవృతమత్రతా, అవిసంవాదితాశత్ర్యం శక్తిజ్ఞత్వం కృతజ్ఞతా, శరణాగతవాత్సల్యమషర్షి హ్యమచావలం” (దేశకాలములు దెలియుటయు, దృఢత్వమును, సమస్తక్షేత్రములు సహించుటయు, సమస్తము దెలియుటయు, సామర్థ్యంబును, పూనికయు, అలోచన బదులువుచ్చకుండుటయు, అబద్ధము చెప్పుకుండుటయు, శూరత్వము

ను, ఇతరుల సామర్థ్యము దెలియుటయు, తనకుఁజేయఁబడినయుపకారము మఱవకుండుటయు, శరణాగతులయందు శ్రీతియించుటయు, కోపముగలుగుటయు, చాపలములేకుండుటయు, ఇవి చతుర్దశ గుణములు). మేనే = తలంచెను. వాలివుత్త్రుండగుదుండు, గ్రహణధారణాదులగు అష్టగుణములుగల బుద్ధితోఁగూడినవాఁడనియు, చాపలమునో బలోపాయ బలబంధుబలములను చతుర్బలములు గలవాఁడనియు, దేశకాలజ్ఞత మొదలగు చతుర్దశగుణములతో నొప్పుచున్నవాఁడనియు, హనుమంతుండు దెలిసికొనెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆపూర్యమాణం శశ్వచ్చ తేజోబలపరాక్రమైః
శశినం శుక్లపతాదౌ వర్ధమాన మివ శ్రియా. 3
బృహస్పతిసమం బుద్ధ్యా విక్రమే సదృశం పితుః
శుశ్రూషమాణం తారస్య శుక్రస్యేవ పురందరమ్. ౪
భర్తు రథోఽపరిత్రాంతం సర్వశాస్త్రవిశారదమ్
అభినందాతు మాదేభే హనుమా నంగదం తతః. ౫

టీక || తతః = అంత; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; శశ్వచ్చ = ఎల్లప్పుడును; తోజోబలపరాక్రమైః = ఇతరులచేదిరస్కరింపనలిగాకుండు శక్తిచేతను దేహదార్ధ్యముచేతను ఇతరుల నాక్రమించు శక్తిచేతను; ఆపూర్యమాణం =

నిండింపఁ బడుచున్నవాఁడును; శుక్లపతాదౌ = శుక్లపతారంభమునందు; శ్రియా = కాంతిచేత; వర్ధమానం = వృద్ధిబొందుచున్న; శశినమివ (స్థితం) = చంద్రునివలెనున్నవాఁడును; బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత; బృహస్పతిసమం = బృహస్పతితో

శ్రీమద్రామాయణము - కిష్కింధాకాండము.

స ౫౪

సమానుండును; విక్రమే = పరాక్రమ
మొనందు; పితుః = తండ్రీకి; సదృశం =
సమానుండును; తారస్య = తారునియొ
క్క; వచనం (అధ్యాహృతము) = మా
టను; శుశ్రూషమాణం = వినఁగోరుచు
న్నవాఁడును; శుక్రస్య = శుక్రాచార్యు
నియొక్క; లేక, ఇంద్రవాచకమయినపు
రందరశబ్దము సన్నిహితముగా నుండు
టవలన, శుక్రశబ్దముబృహస్పతివాచకమ
గును; కావున, శుక్రస్య = బృహస్పతియొ
క్క; వచనం (అధ్యాహృతము) = మాట
ను; శుశ్రూషమాణం (అధ్యాహృత
ము) = వినఁగోరుచున్న; పురందరమివ
(స్థితం) = ఇంద్రునివలెనున్నవాఁడును;
“గురోరివపురందరం” అనుపాఠాంతర
పక్షంబున; గురోఃవచనంశుశ్రూషమా
ణంపురందరమివస్థితం = బృహస్పతివచన
మునువినఁగోరుచున్నదేవేంద్రునివలెను
న్నవాఁడును; భర్తుః = పెనిమిటియొక్క; అర్థే = కార్యమునందు; పరిశ్రాంతం = అ
లసినవాఁడును; సర్వశాస్త్రవిశారదు =

సమస్తశాస్త్రములయందును బండితుం
డునగు; అంగదం = అంగదుని; అభినం
ధాతుం = అనుకూలపఱచుటకు; ఆరే
భే = ఆరంభించెను.

చంద్రుండు శుక్లపక్షంబునఁ గాం
తచే వర్ధిల్లునట్లు క్రమముగాఁ దేజో
బల పరాక్రమంబుల వృద్ధినిొందుచున్న
వాఁడును బుద్ధియందు బృహస్పతి తు
ల్యుండును బరాక్రమంబునఁ దనతం
డ్రికి సమానుండును, ఒకానొకప్పు
డు హితంబుపడేశించు శుక్రినివచనం
బు వినుచున్నదేవేంద్రునియట్లు (హిత
ముపడేశించు బృహస్పతివచనంబు విను
చున్నదేవేంద్రునియట్లు) తారునివచనం
బు వినుచున్నవాఁడును సుగ్రీవునికార్య
మునందే శ్రమపడియున్నవాఁడును స
మస్తశాస్త్రములయందును బండితుండు
నగు నంగదుండు సుగ్రీవునితో భేదము
నొందక యతని కనుకూలుండగునట్లు,
హనుమంతుండు నీతివాక్యంబులు పలుక
నారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

స చతుర్థా మపాయానాం తృతీయ ముపవణముః

భేదయామాస తాన్ సర్వా న్వానరా న్వాక్యసంపదా. ౬

టిక॥ సః = ఆహనుమంతుండు; చతు
ర్థాం = నాలుగైన; ఉపాయానాం = ఉ
పాయములలోపలి; తృతీయం = మూ

డవదైన భేదోపాయమును; ఉపవర్ణ
యన్ = ప్రయోగించుచు; వాక్యసంప
దా = మాటలయొక్క యతికయముతో

౯౨౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౫౪

<p>త; తా = ఆ; వానరా = వానరుల ను; సర్వా = అందఱను; భేదయామా స = భేదిల్లునట్లు గావించెను. హనుమంతుండు, సామదానభేద దండోపాయముల మూడవదగు భేదో</p>	<p>పాయంబు నవలంబించి, మాటలపెం పున నవ్వానరులనందఱ, నంగదునాశ యించి ఋక్షబిలంబుననివసించువిషయ మయి విరోధించునట్లు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తేషు సర్వేషు భిన్నేషు తతో ఒభీషయ దంగదమ్
భీషణై ర్బహుభి ర్వాక్తైః కోపోపాయసమన్వితైః ॥ ౭

<p>టీక॥ తేషు = ఆవానరులు; సర్వేషు = అందఱను; భిన్నేషు = భేదిల్లినవారుకా గా; తతః = అటుపిమ్మట; సః (అధ్యా హృతము) = ఆహనుమంతుండు; అంగ దం = అంగదుని; కోపోపాయసమన్వ ితైః = కోపరూపమయిన ఉపాయము తోఁగూడిన; భీషణైః = భయముగలిగిం చునట్టి; బహుభిః = పెక్కులయిన; వా</p>	<p>క్తైః = మాటలచేత; అభీషయత్ = వె ఱపించెను. వానరులందఱు భేదమునొందిన త రువాత, నాహనుమంతుండు కోపరూ పమయిన యుపాయమగు దండోపా యమునవలంబించి తదను గుణంబులగు మాటలంజెప్పి యంగదునకు భయము గలిగించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

త్వం సమర్థతేరః పిత్రా యుద్ధే తారేయ వై ధురమ్
దృఢం ధారయితుం శక్తః కపిరాజ్యం యథా పితా. ౮

<p>టీక॥ తారేయ = తారాపుత్రుఁడ వగునంగదుఁడా! ("వై" అనునదిపాద పూరణార్థము); త్వం = నీవు; యుద్ధే = పోరునందు; పిత్రా (పితః) = తండ్రిక న్నను; సమర్థతేరః = అధికముగా సమ ర్థుండవు. కాకువచనము. కపిరాజ్యం = వానరరాజ్యమును; పితాయథా = తం డ్రివలె; ధురం = భారమును; దృఢం =</p>	<p>గట్టిగా; ధారయితుం = ధరించుటకు; శక్తః = సమర్థుండవు. అంగదుఁడా! నీవు, యుద్ధంబున నీ తండ్రికన్న గట్టివాఁడవా? నీ తండ్రియ ట్లు, వానరరాజ్యభారంబునంతయు దృ ఢముగా వహింపఁగలవు. అని, తాత్పర్య ము. నీతండ్రియెట్లు హతుఁడయ్యెనో నీవు నట్లే హతుఁడవవుదువు. అని, భావము.</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౨

స ౫౪

నిత్య మస్థిరచిత్తాహి కపయో హరిపుంగవ

నాజ్ఞాప్యం విషహిష్యంతి పుత్రదారంవినా త్వయా. ౯

టీక || హరిపుంగవ = వానరశ్రేణి = ఓర్వ జాలరు.

మృండా! కపయః=వానరులు; నిత్యం= వానరశ్రేణిముండా! ఇదిగాక, వా
ఎల్లప్పుడును; అస్థిరచిత్తాహి = నిలక నరులు, ఎప్పుడును చంచలశ్రేణి;
డకానిమనస్సుగలవారలుగదా! పుత్ర) రు, పెండ్లాము పిడ్డలనడిచి, సీయ.
దారంవినా = కూడుకులను భార్యలను జ్ఞకులొంటి యెంతమాత్రము నుండ
విడిచి; త్వయా= నీచేత; ఆజ్ఞాప్యం= రు. అని, తాత్పర్యము.
ఆజ్ఞాపింపదగినదానిని; నవిషహిష్యం

త్వాం వై తే హ్యనుయుంజేయః ప్రత్యక్షం ప్రపదామి తే
యథాయం జాంబవా స్థీల స్సుహౌత్రశ్చ మహాకపి. ౧౦

టీక || తే=నీయొక్క; ప్రత్యక్షం= అట్లు; ఏతే = ఈవానరులు; త్వాం= నీ
సమక్షమందు; ప్రపదామి = చెప్పుదు స్తు; నానుయుంజేయహి = అను
రాను. అయం=ఈ; జాంబవా = వర్తిపనేయను వర్తింపరు.
జాంబవంతుడును; నీలి= నీలుండును; నీయొక్కజెప్పెదను; ఈజాంబవం
సుహౌత్రః = సుహౌత్రుండును; మ తుండును నీలుండును సుహౌత్రుండు
మహాకపిశ్చ = గొప్పవానరుండును; య ను మున్నగువానరులు, నిన్ననువర్తిచి
థా=అట్లు; తథా(అధ్యాశ్రయము)= యుండను. అని, తాత్పర్యము.

స హ్యహం త ఇమే సర్వే సానుదానాదిభిర్గుణైః
దృఢేనవా త్వయా శక్యా స్సుగ్రీవా దపకర్షితుమ్. ౧౧

టీక || అహం=నేనును; తే=అట్టి; శ్రేణి= ఉపాయములచేతగాని; దండే
ఇమే=వీరలును; సర్వే= అందఱుమును; నవా= దండోపాయముచేతగాని; సు
త్వయా=నీచేత; సానుదానాదిభిః=సా గ్రీవాత్=సుగ్రీవునియొద్దనుండి; అపక
మము దానము మొదలుగాఁగల; గు షికతుం=లాగుటకు; సశక్యాహి= అ

అనిగాముగదా!

నన్నును ఈజాంబవదాదులను, సా
మదానభేదులులంగాని దండాపాయం

బునంగాని సుగ్రీవునియొద్దనుండి నీయొ
ద్దకు ఆకర్షించుటకు నీచే శక్యము గాదు
గదా! అని, తాత్పర్యము.

విగృహ్య సనమప్య హు ద్ద్యులేన బలీయసః

ఆత్మరక్షాకర స్తస్మా న్నవిగృహీత దుర్బలః. ౧౨

టీక || బలీయసః = ప్రబలునకు; దుర్బలేన = బలములేనివానితో; విగృహ్య = విరోధించి; ఆసనమపి = ఉండుటనుగూడ; ఆహుః = చెప్పుచున్నారు. దుర్బలః = బలహీనుడు; ఆత్మరక్షాకరః = తనసంక్షణమును జేసికొనువాడు. తస్మాత్ = అందువలన; నవిగృహీత = విరోధించునగుడన. ప్రబలుడగువాడు, బలహీనుని వి

రోధించియుండవలెనని నీ విమలు చెప్పుచురుగాని దుర్బలుడు ప్రబలునితో విరోధించియుండవచ్చనటు నీతెడదులకునమ్మతము గాదు; బలహీనుడగువాడు, ఆత్మసంరక్షణమునేజేసికొనవలసివచ్చును; కావున, అతనికి బ్రబలునితో విరోధమెంతమాత్రము తగదు. అని, తాత్పర్యము.

యాం చేమాం మన్యసే ధాత్రి కేత ద్విం మి శ్రుశమ్
ఏత ల్లత్త గ బాదా నా మీష తాగ్యం విచారిణే. ౧౩

టీక || యాం=ఏ; ఇమాం=ఈగు డాం=అక్షులునిబాణములకు; ఈషహను; ధాత్రిం= రక్షకముగా; మన్యతాగ్యం=కొంచెముపని. నే=తలంచుచున్నావా; తారాత్ (అతరుండుచెప్పినట్లు, స్వబలులతో ధ్యాహృతము) = తారునివలన; “ఏతకున్నను ఈయుక్షునిలము నిశ్చరింపింతు”=ఈ; బిలం=బిలము”; ఇతి= అని; నని తలంతువేమో; దీని భేదించుటయశ్రుతం=విసంబధిం; ఏతచ్చ=ఇదియు; వినంగా లత్త గ బాణంబులకు స్వల్పకారణే=భేదించుటయందు; లత్త గబా

ర్యము. అని, తాత్పర్యము.

స్వల్పంహీ కృత మిద్రేణ క్షిపతా హ్య శనిం పురా

లక్ష్మణో నిశితై ర్బాణై ర్భింద్యా త్వేన పుటంచుథా. ౧౪

<p>టీక పురా = మున్ను; అశనిం = వజ్రాయుధమును; క్షిపతా = పేయనట్టి; ఇంద్రేణ = ఇంద్రునిచేత; స్వల్పంహి = కొంచెము; కృతంహి = చేయబడినదిగాదా! లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు; నిశితైః = కఠకులయిన; బాణైః = బాణములచేత; పత్రపుటంచుథా = ఆకులదొప్పనువలె; భింద్యాత్ = భేదించును.</p>	<p>మున్ను, ఇంద్రుండు ఈవిలుబుపెవజ్రాయుధంబు ప్రయోగించి కొంచెమే గావించినాడు, ద్వారముమాత్రము కలుగజేసినాడుకాని మఱేమియులేదు; లక్ష్మణుండా, ఆకుదొప్పను చీల్చినట్లుగా, నీవిలుబును గఠకులమ్ముల భేదింపఁ గలఁడు.</p>
	అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణస్యతు నారాచా బహవ స్సంతి తద్విధాః
వజ్రాశనిసమస్పర్శా గిరీతామపి దారణాః. ౧౫

<p>టీక లక్ష్మణస్యతు = లక్ష్మణునకు మాత్రము; తద్విధాః = అట్టివిధముగల; వజ్రాశనిసమస్పర్శా = వజ్రముతోను బిడుగుతోను సమానమయినతాకుడుగలవియు; గిరీతామపి = పర్వతములయొక్కయు; దారణాః = భేదించునవియునగు; బహవః = పెక్కులయిన;</p>	<p>నారాచాః = బాణములు; సంతి = కలవు. అట్టి యసమానమగు శక్తిగలవియు వజ్రాయుధముతోను చివగుతోను సమానములునగు బాణంబులు పెక్కులు లక్ష్మణునియెద్దగలవు; అవి పర్వతములనేని భేదింపఁగలవు; నానికి ఈవిలుబంతమాత్రము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అవస్థానే యదైవ త్వ మాసిష్యసి పరంతప
తదైవ హరయ స్సర్వే త్యత్యంతి కృతనిశ్చయాః. ౧౬

<p>టీక పరంతప = శత్రువులఁడవింపజేయునట్టివాఁడా! త్వం = నీవు; అవస్థానే = విరోధించియుండుటయందు; యదైవ = ఎప్పుడే; అసిష్యసి = నిలువఁగల</p>	<p>వా; తదైవ = అప్పుడే; హరయః = వారులు; సర్వే = అందఱును; కృతనిశ్చయాః = చేయుబడినయేర్పాటుగలవారలయి; త్యత్యంతి = విడువఁగలరు.</p>
--	--

౧౨౪ ప్రతిపదాంగ్రహికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౪

శత్రువుల దపింపజేయునట్టి యం నే, యీవానగలుఅందఱు నిశ్చయించి గడుచుండు! నీవు సుగ్రీవునితో విరోధించి కోస, నిన్నుపడిచిపోగలరు. యీనిలంబున నుండుటకుఁ బూనినంత అని, తాత్పర్యము.

స్తరంతః పుత్రదారాశాం నిత్యోద్విగ్నాః బుభుక్షితాః
భేదితాః దుఃఖశయాభి స్తావం కరిష్యంతి పృథతః. ౧౭

టీక || ఏతే (అధ్యాహృతము) = వీరలు, నీతోఁగూడ నుండుటకారం ఈవానరులు; పుత్రదారాశాం=కొంబించినవెంటనె, కొడుకులను భార్యల డుకులను భార్యలను; స్తరంతః=తలం ను దలంచుకొని యెల్లప్పుడును దుఃఖం చుచున్నవారలయ; నిత్యోద్విగ్నాః = చుచున్నవారలయ, సరియైనయూహ ఎల్లప్పుడును దిగులుపడినవారలయ; బు రములేకయాకలిగొన్నవారలయ, మృ బుభుక్షితాః = ఆకలిగొన్నవారలయ; దుఃఖయనంబులందువారలు కావున దుఃఖశయాభిః=కష్టమయిన పాన్పుల నిచట కరినంపు భూమిపయిఁబరుండల చేత; భేదితాః=శ్రమపడినవారలయ; జాలక నానావిధంబుగాఁ గష్టపడినవా త్వాం=నిన్ను; పృథతః=వేరుకన; క రలయ, నిన్నువదలఁపోగలరు. కరిష్యంతి=చేరుగలరు. అని, తాత్పర్యము.

స త్వం హీన స్సుహృద్భిశ్చ హితకామైశ్చ బంధుభిః
తృణాదపి భృశో ద్విగ్నః స్పృహమానా ద్భవిష్యసి. ౧౮

టీక || సః=అట్టి; త్వం=నీవు; సు నవాడవు; భవిష్యసి=కాగలవు. హృద్భిశ్చ= హేహితలచేతను; హిత అట్లునిన్నీవానరులు వదలిన పిమ్మట కామైః=మేలుఁగోరునట్టి; బంధుభిశ్చ= నీవు, మిత్రులను నీ హితముగోరు బం చుటయులచేతను; హీనః= విడువఁబడి యున్ననందాసి, మిక్కిలియుదిగులాం నవాడవై; స్పృహమానాత్=చలించు చినవాడవై, గాలికిరూలు గడ్డిచుటక చున్న; తృణాదపి= గడ్డిచుటకకన్నను; కన్నను హీనుండవవుదువు. భృశోద్విగ్నః=మిక్కిలియు దిగులుపడి అని, తాత్పర్యము.

నచ జాతు సహింస్య స్తావం ఘోరా లక్ష్మణసాయకాః

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౨౫

స ౫౪

అపవృత్తం జిహంసంతో మహావేగా దురాసదాః. ౧౯

టీక ఘోరాః = భయంకరములు	హింసింపకపోవు.
ను; మహావేగాః = అధికమయినవేగముగలవియు; దురాసదాః = చెనకరానివియును; జిహంసంతః = వధింపఁగోరినవియునగు; లక్ష్మణసాయకాః = లక్ష్మణనిదాణములు; అపవృత్తం = మర్యాదదప్పిన; త్వాం = నిన్ను; జాతు = ఒకానొకప్పుడును; నచహింస్యనఁ =	శత్రువుల వధించుననియు భయంకరములును మహావేగంబులును నహింప నలవిగానివియునగు లక్ష్మణులగుంబులు, సీతాన్వేషణమునేయకుండుట మాత్రమేగాక రాజాజ్ఞనుగూడ నతిక్రమించిన నిన్ను దప్పక వధించును. అని, తాత్పర్యము.

అస్తాభిస్తు గతం సార్థం వినీతవ దుశ్శతమ్
అనుపూర్వాశ్చ సుగ్రీవో రాజ్యే త్వాం స్థాపయిష్యతి. ౨౦

టీక అస్తాభిస్సార్థం = మాతోఁగూడ; గతం = పోయినవాడవును; వినీతవః = వినుముగలగునట్లుగా; ఉశ్శతమ్ = వచ్చినవాడవునగు; త్వాం = నిన్నుమాత్రము; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; అనుపూర్వాశ్చ = క్రమమువలనమాత్రము; రాజ్యే = దొరతన	మునందు; స్థాపయిష్యతి = ఉంచఁగలడు. నీవుమాతోఁగూడ వచ్చి వినీతుండవై యెప్పటి యట్లయున్న యేడమాత్రము, సుగ్రీవుండునీకుఁ దనపిత్తుటఁగ్రహముగా వానర రాజ్యంబునకుఁ బట్టంబుకట్టఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

ధర్మకామః పితృ వ్యస్తే ప్రీతికామో దృఢవ్రతః
శుచి సత్త్య ప్రతిజ్ఞశ్చ న త్వాం జాతు జిహంసతి. ౨౧

టీక ధర్మకామః = ధర్మముగోరువాడును; ప్రీతికామః = సంతోషముగోరువాడును; దృఢవ్రతః = చలనములేనివ్రతముగలవాడును; శుచిః = పరిశుద్ధుండును; సత్త్యప్రతిజ్ఞశ్చ = సత్యమయినవ్రతన గలవాడునగు; తే = నీయొక్క; పితృవ్యః = పితృలండ్రి; జాతు = ఒకానొకప్పుడును; త్వాం = నిన్ను; నజి	
--	--

ఘాంసతి = వధింపఁగోరిండు.

నీపినతండ్రి సుగ్రీవుండు, ధార్మికుం
డు, పరులకు సంతోషంబు సేయువాఁడు,
దృఢవ్రతుండు, పాపరహితుండు, స్ర

జ్ఞుడవునివాఁడు, నిన్నొక పుడును ఎ

తమాత్రము వధింపనొల్లఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రియకామశ్చ తే మాతు స్తదర్థం చాస్య జీవితమ్

తస్యా పత్యంచ నాస్త్యవ్య తస్మా దంగద గమ్యతామ్. ౨౨

టీక॥ అంగద=అంగదుఁడా! సః(అ

పొందఁబడుఁగాక.

ధ్యాహృతము)=ఆసుగ్రీవుండు; తే=నీ

అంగదుఁడా! ఇంతియగాక, సుగ్రీ

యొక్క; మాతుః=తల్లియొక్క; ప్రియ

వుండు నీతల్లి యంగుమిక్కిలియుం గూ

కామః=సంతోషముఁగోరువాఁడు. అ

ర్చినవాఁడు; కావున నాబిడప్రియంబునే

స్య=ఈతనియొక్క; జీవితం=బ్రతుకు;

కోరుచుండును; అతని ప్రాణంబులును

తదర్థం=ఆతారయెప్పయోజనముగా

ఆబిడవశమే; నీవు, ఆమెకు మారుండవు;

గలది. త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; త

కావున నతనిని గుమారుండవుగాని వే

స్య=ఆసుగ్రీవునియొక్క; అపత్యంచ=

టుగాదు. అని, హనుమంతుండు అం

గిడ్డఁడవును. అస్యత్=వేఱు; న=కాదు

గదునతోడ బులెకను.

తస్మాత్ = అందువలన; గమ్యతాం=

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్థే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే.

కీషింధాకాండే, చతుఃపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందుం, కీషింధాకాండ చతుఃపంచాశస్సర్గ టీక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౨

స ౫౫

(అ)

పంచపంచాశసర్గపారంభః.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం ప్రశ్రితం ధర్మసంహితమ్
స్వామిసత్కారసంయుక్త మంగదో వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ అంగదః=అంగదుడు; ప్రశ్రిక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.
తం=విషయముగలదియు; ధర్మసంహితమ్ అంగదుండు, విషయ సంపన్నుంబు
తం=ధర్మముతోఁ గూడినదియు; స్వామి, ధర్మయుక్తుంబును రాజభక్తితోఁ
మిసత్కారసంయుక్తం = ప్రభువునకు గూడినదియునగు హనుమంతుని మాట
దలిభక్తితోఁ గూడినదియునగు; హనుమని, యిట్లు బదులు చెప్పెను.
మతః = హనుమంతునియొక్క; వాని, తాత్పర్యము.
క్యం=మాటను; శ్రుత్వా = విని; వా

స్థైర్య మాత్మమనశ్శౌచ మాన్యశంస్య మథార్జవమ్
విక్రమశ్చైవ ధైర్యంచ సుగ్రీవే నోపపద్యతే. ౨

టీక॥ స్థైర్యం=నిలుకడయు; ఆత్మదుఃనోపపద్యతే=ఉపపన్నముగాదు.
మనశ్శౌచం= ఆత్మయొక్క-పారిశుధ్య స్థిరచిత్తతయు ఆత్మశుద్ధియొఁజిత్త
మును మనసుయొక్క-శుద్ధియు; ఆన్యశం శుద్ధియు దయాశుత్వమును గపటంబు
స్యం=దయాశుత్వమును; అథ= ఇంక; తేమియుం బరాక్రమంబును గాంభీర్యం
ఆర్జవం = కపటములేమియు; విక్రమ బును సుగ్రీవునియం దెంతమాత్రమును
ప్రౌఢం=పరాక్రమంబును; ధైర్యంచ= లేవు. అని, తాత్పర్యము.
గాంభీర్యమును; సుగ్రీవే=సుగ్రీవునియం

భ్రాతు జ్యేష్ఠస్య యోధార్యాం జీవతో మహిషీం ప్రియామ్
ధర్మేణ మాతరం యస్తు స్వీకరోతి జగుప్సితః. ౩
కథం స ధర్మం జానీతే యేన భ్రాత్రా మహాత్మనా
యుద్ధా యాభినియుక్తేన బలస్య పిహితం ముఖమ్. ౪

వ్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౫

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; జీవతః=బ్రతికియున్నవాఁడగు; శ్మశ్శ్య = శవవాఁడగు; భ్రాతృః=తోడబుట్టినవానియొక్క; ప్రియం = ప్రియురాలును; భార్యం=పెండ్లామును; మహిషీం=పట్టపురాణియు; ధర్తే=ధర్తముచేత; మాతరం=తల్లియునైనతారను; బుగుప్సితః=నిందితుడైన; యస్తు=ఎవ్వఁడైతే, రెండుమార్లయచ్చబుము ప్రయోగించుటనిందార్థము; స్వీకరోతి=పరిగ్రహించునో; మహాత్మనా=పూజ్యుని నస్వభావముగల; భ్రాత్రా=అన్నచేత; యుద్ధాయ=పోరుకొఱకు; అధినిక్షేప=నియోగింపఁబడిన; యేన=ఎవనిచేత; బిలస్య = చిలముయొక్క; ముఖం=ద్వారము; పిహితం=మూయఁబడినదో; సః=అట్టిసుగ్రీవుఁడు; ధర్తం=ధర్తమును; కథం=ఎట్లు; జాసీతే=ఎఱుంగును?

తనశ్మశ్శభ్రాత్ర బ్రతికియున్నపుడతనిప్రియభ్రాత్యయం బట్టమహిషీయు ధర్తంబునఁ దనకుఁ దల్లివంటిదియనగు తారను స్వీకరించినట్టి పాపిష్ఠుఁడును, మహాత్ముఁడును తనయన్నయుద్ధంబునకై నిలంబుఁ జొచ్చునపుడు “నిపుతఃబిలంబు వాకిటనుండి శత్రువుదప్పించుకొని బిలంబు వెలువడుసేని నిలువరింపు”మని తనకు నియోగించి బిలంబుజొచ్చినపిమ్మట, ద్రోహబుద్ధిచే నానిలద్వారంబుపెనుతాతం గప్పినట్టి ద్రోహియునగు సుగ్రీవునకు, ధర్తంబెట్లు తెలియును?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “శ్మశ్శభ్రాత్రబ్రతికియున్నపు డతనిభ్రాత్యను స్వీకరించినవాఁ” డని సుగ్రీవునిఁదించుటవలన, శ్మశ్శభ్రాత్ర మృతఁబొందినపిమ్మట, నతని భ్రాత్యం బరిగ్రహించుట, వారి సుగ్రీవులకుఁ ధర్త మని, తెలియుచున్నది.

సత్య త్పాణిగృహీతశ్చ కృతకర్తా మహాయశాః

విస్తృతో రాఘవో యేన స కస్యతు కృతం స్త రేత్. ౫

టీక॥ సత్యత్ = సత్యమువలన; పాణిగృహీతః=హస్తమునంధుఁ బట్టుఁబడినవాఁడును; కృతకర్తా=చేయఁబడిన కార్యము గలవాఁడును; మహాయశాః=అధికమయినకీర్తిగలవాఁడునగు;

రాఘవశ్చ= రాముఁడును; యేన=ఎవనిచేత; విస్తృతః= మఱవఁబడినాఁడో; సః=అట్టిసుగ్రీవుఁడు; కస్యతు=ఎవనియొక్కమాత్రము; కృతం=చేసిన యుపకారమును; స్త రేత్=తలంచును?

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము.

స ౫౫

సత్యంబు నవలంబించి మిశ్రభావమునొందినవాడగు మున్నుదనకు వానివధించి వానరరాజ్యంబునంగియు పకారంబు గావించినవాడగు యశ

స్సంపన్నుండునగు రామునిగూడ ఈ సుగ్రీవుండు మఱచినాడే; ఇక నీతడెవనికొ గృతజ్ఞుండగును? అని, తాత్పర్యము.

అత్తుణస్య భయా ద్యేవ నాధర్మ భయభీరుణా
అదిప్తా మార్గితుం సీతాం ధర్మమస్తి కథం భవేత్. ౬

టీక॥ యేన = ఎవనిచేత; అత్తుణస్య = అత్తుణునియొక్క; భయాత్ = వెఱచువలన; వయం (అధ్యాత్మము) = మనము; సీతాం = సీతను; మార్గితుం = వెదకుటకు; అదిప్తా = అజ్ఞాపింపఁ బడినామో; అధర్మభయభీరుణా = అధర్మభయమువలన భయపడినవానిచేత; న = కామో; తస్మిన్ (అ

ధ్యాత్మము) = అట్టి; అస్తికా = ఈ సుగ్రీవునియందు; ధర్మం = ధర్మము; కథం = ఎట్లు; భవేత్ = ఉండును? సుగ్రీవుండు అత్తుణువలని భయంబున, సీతను వెదకుమనలనియొగించినాడే గాని, యధర్మభయంబునం గాదుగాదా! అట్టివనియందు ధర్మమెక్కడిది? అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ పాపే కృతఘ్నుతు స్మృతీహీనే చలాత్మని
అర్యః కో విశ్వసే జ్ఞాతు తత్కులీనో జిజీవిషుః. ౭

టీక॥ పాపే = పాపమునెయివాడును; కృతఘ్ను = ఉపకారమును మఱచువాడగును; స్మృతీహీనే = విచేకము చేయింపబడినవాడగును; చలాత్మని = చంచలమయిన మనస్సుగలవాడగును; తస్మిన్ = ఆ సుగ్రీవునియందుమాత్రము; తత్కులీనః = అతనికులంబునందుఁ బుట్టిన; జిజీవిషుః = బ్రతుకఁగోరిన; అర్యః = యోగ్యుండగువాడు; కః = ఎవఁ

డు; విశ్వసేత్ = నమ్మును? అట్టి పాపిష్ఠుండును దనకుండులుగా నించినయొపకారమును మఱచువాడగును విచేకహీనుండును చంచలచిత్తుండునగు సుగ్రీవునందు, అతని యింటఁబుట్టినవానికి బ్రతుకుమీఁది యాశగలయోగ్యునకు ఎవ్వనికి నమ్మకముగలగును? అని, తాత్పర్యము.

రాశ్యే పుత్రైః ప్రతిష్ఠాన్య స్సగుణో నిర్గుణోపివా
కథం శత్రుకులీనం మాం సుగ్రీవో జీవయిష్యతి. ౮

టీక || సగుణః=గుణములతోఁ గలఁ జీవయిష్యతి=బ్రవేశించును?
డివవాఁడైనను; నిర్గుణోపివా=గుణము సుగ్రీవుండు, గుణవంతుడైననుగుణ
బులేనివాఁడైనను; పుత్రైః=కొడుకు; మీను నైననుదనకొడుకునకు రాజ్యంబు
రాశ్యే = దొరతనమునందు; ప్రతిష్ఠా నంబట్టాభిషేకముగావించునుగాని, శ
ప్యః=ఉంచదగినవాఁడు. సుగ్రీవః=సు తుభుత్తుండినగు నన్నెంతమాత్రము
గ్రీవుఁడు; శత్రుకులీనం=శత్రువునియిం బ్రతుకనీయఁడు? అని, తాత్పర్యము.
టంబుట్టిన; మాం=నన్ను; కథం=ఎట్లు;

భిన్నమంత్రో పరాధశ్చ హీనశక్తిః కథం హ్యహమ్
కిషింధాం పాప్య జీవేయ వినాథభవ దుర్బలః. ౯

టీక || భిన్నమంత్రః=భేదింపబడిన నేను మొదలే అపరాధముగావించిన
యాలోచన గలవాఁడను; అపరాధ చినవాఁడను, అందును సుగ్రీవునతో వి
శ్చ=అపరాధము గావించినవాఁడను; రోధించి ఋత్యునిలంబున నుండవలెన
హీనశక్తిః = విడువబడిన శక్తులుగల ని నేనుగావించిన మంత్రంబును కల్గి
వాఁడను, శక్తిహీనుండనగు; అహం= యియి యుండఁగాఁ, బ్రభు వంత్రో
నేను; అనాథభవ = నాథుండులేనివాఁ త్సహశక్తి వర్తితుండనై నానాథుని
డువలె; దుర్బలః = బలములేనివాఁడ యిటు బలహీనుండనై కిషింధకుఁబో
నై; కిషింధాం=కిషింధానగరము వునునని, నేనెట్లు జీవించగలను?
ను; పాప్య=పొంది; కథంహి=ఎట్లు; అని, తాత్పర్యము.
జీవేయం=బ్రతుకుదును?

ఉపాంశుదండేన హి మాం బంధనేనో పపాదయేత్
శడః క్రూరో నృశంసశ్చ సుగ్రీవో రాజ్యకారణాత్. ౧౦

టీక || శడః=వంచకుండును; క్రూరో= దయలేనివాఁడును; నృశంసశ్చ =

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౩౦

స ౫౫

ఘాతుకుండునగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడును.
 డు; రాజ్యకారణాత్ = రాజ్యమునిమి వంచకుండును నిర్దయిండును ఘా
 తమయి; మాం = నన్ను; ఉపాంశు తుకుండునగు సుగ్రీవుండు, రాజ్యంబు
 దండేన= రహస్యశిక్షయొన; బంధ కొఱకు, నన్ను రహస్యముగా నురి
 నేన=ఉర్జితో; ఉపపాదయేత్ = పొంది యించిచంపించును. అని, తాత్పర్యము.

బంధనా ద్వావసాదా న్నే శ్రేయః ప్రాయోపవేశనమ్
 అనుజానీత మాం సర్వే గృహం గచ్ఛంతు వానరాః. ౧౧

టీక॥ మే=నాకు; బంధనాత్ = ఉరి నరాః= వానరులు; గృహం=ఇంటిని;
 యను; అవసాదాత్ = నాశహేతువుక గచ్ఛంతు = పొందుదురుగాక.
 న్నను; ప్రాయోపవేశనం = మరణము ఉరివేయఁబడి చచ్చుటకన్నను బ్రా
 కొఱకుఁబగుండుట; శ్రేయః=మంచిది. యోపవేశంబునం బ్రాణంబులు విడుచు
 వా = ప్రసిద్ధము. యూయం (అధ్యా టపీలుగా దేశకావున, నాకనజ్ఞయొసం
 హృతము) = మీరలు; సర్వే=అందఱు గి, మీరందఱు గృహంబునకుఁబొండు.
 ను; అనుజానీత=అనుమతింపుండు. వా అని, తాత్పర్యము.

అహం వః ప్రతిజానామి నాగమిష్యామ్యహం పురీమ్
 ఇహైవ ప్రాయ మాసిష్యే శ్రేయో మరణమేవ మే. ౧౨

టీక॥ అహం=నేను; వః=మీకు; ప్ర యః=మేలు.
 తిజానామి = ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను. దృఢముగాఁజెప్పదవినుండు, నేను
 అహం=నేను; పురీం= కిష్కింధాపట్ట గిష్కింధాపురికిరాను; ఇచటనే ప్రా
 ణమును; నాగమిష్యామి=పొందను. ఇ యోపవేశనంబుండెదను; నాకుఁగిష్కిం
 హైవ=ఇచటనే; ప్రాయం = అనశన ధకువచ్చుటకన్న నిచ్చట మరణమునొం
 వ్రతమును; ఆసిష్యే = అవలంబించెద నుటయె మేలు. అని, తాత్పర్యము.
 ను. మే=నాకు; మరణమేవ=చావే; శ్రే

అభివాదన పూర్వంతు రాఘవో బలమాలినా

టీక || బలమాలినా = బలములేక
 బ్రకాశించునట్టి; రాఘవాతు = రామ చెప్పఁదగినవారలు.
 లక్ష్మణులును; అభివాదనపూర్వకం = బలవంతులగు రామలక్ష్మణులంబు
 నమస్కరించుట ముందుగాఁగల్గునట్లు చినాకుమాటుగానమస్కరించి తేమం
 గా; కుశలం (అధ్యాహృతము) = తేజునడుగవలెను. అని, తాత్పర్యము.

అభివాదనపూర్వంతు రాజా కుశల మేవచ. ౧౩

వాచ్య స్తాతో యవీయా స్తే సుగ్రీవో వానరేశ్వరః

టీక || వానరేశ్వరః = వానరులకుఁ
 బ్రభువైన; మే = నాయొక్క; యవీ నే; వాచ్యః = చెప్పఁదగినవాఁడు.
 నుక = చిన్నవాఁడైన; తాతః = తం వానరేంద్రుండగు నాపినతండ్రి సు
 డ్రియగు; రాజా = రాజుయిన; సుగ్రీ గ్రీవునింబూచియు, మీగునామాటుగా
 వః = సుగ్రీవుఁడు; అభివాదనపూర్వం నమస్కరించి, తేమమునెలక్ష గఁడు.
 తు = నమస్కరించుటముందుగాఁగల్గున అని, తాత్పర్యము.

ఆరోగ్యపూర్వం కుశలం వాచ్యా మాతా రుమాచ షే. ౧౪

టీక || వీ = నాయొక్క; మాతా = లుకఁదగినది.
 తల్లియగు; రుమాచ = రుమయు; ఆరో నాపినతల్లియగురుమంబూచి, ఆమె
 గ్యపూర్వం = ఆరోగ్యముముందుగాఁ అరోగ్యమును తేమంబును అడుగవలె
 గల; కుశలం = తేమమును; వాచ్యా = ప ను. అని, తాత్పర్యము.

మాతరం చైవ మే తారా మాశ్వాసయతు మర్హథ

టీక || యూయం (అధ్యాహృతము) = థ = తగుదురు.
 మీరలు; మే = నాయొక్క; మాతరం = త నాతల్లి తారకును యుక్తవచనంబు
 ల్లియగు; తారాంచైవ = తారనుగూడ; ల నాశ్వాసనంబుగావింపుఁడు.
 ఆశ్వాసయతుం = ఊఁబడించుటకు; అర్హ అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా ప్రియపుత్రా సా సానుక్రోశా తపస్విన్. ౧౫

విసష్ట మిహ మాం శ్రుత్వా వ్యక్తం హాస్యతి జీవితమ్

<p>టీక తపస్విని = శోచనీయుడు; సా = అతఁడు; ప్రకృత్యా = స్వభావము చేత; ప్రియపుత్రా = ఇష్టుడయిన కొడుకుగలది; సానుక్రోశా = కనికరముతోఁగూడినది. ఇహ = ఇచట; విసష్టం = నశించిన; మాం = నన్ను; శ్రుత్వా = విని; జీవితం = ప్రాణమును; హాస్యతి = విడువఁగలదు. వ్యక్తం = స్పష్టము.</p>	<p>నాతల్లి తారం దలంచుకొన్న మిక్కిలియు దుఃఖమగుచున్నది; అవిదస్వ భావంబున నె నామీద నధిక ప్రీతియుఁ గనికరమునుగలది; నేనిచట మృతబాం దుటనువిని ప్రాణంబులే విడువఁగలదు; సందియములేదు. అనియంగదుండు హనుమంతుండు మున్నగు వానరులతోఁ బలికెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఏతావ దుక్త్వా వచనం వృద్ధాం స్తా నభివాద్యచ. ౧౬

వివేశ చాంగదో భూమా రుదక్ష దశ్చేషు దుర్తనాః

<p>టీక అంగదః = అంగడుఁడు; ఏతావత్ = ఇంతమాత్రము; వచనం = మాటలు; ఉక్త్వా = చెప్పి; తా = ఆ; వృద్ధా = ముసలివానరులను; అభివాద్యచ = నమస్కరించియు; దుర్తనాః = దుఃఖమునొందిన మనస్సుగలవాఁడై; రుదక్ష = ఏడ్చుచు; భూమా = నేలయందు; దశ్చేషు =</p>	<p>ఘ = దర్శలయందు; వివేశచ = పరుండెను. అంగదుం , డట్లింతవఱకుం బలికి, యా వృద్ధవానరులకు నమస్కారంబు గావించి, దుఃఖితుండై, రోదనంబునే యుచు, భూమిపై దర్శలుపఱచుకొని పరుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తస్య సంవిశత సత్ర రుదంతో వానరర్షభాః. ౧౭

నయనేభ్యః ప్రముముచు రుష్టం వై వారి దుఃఖితాః

<p>టీక తస్య = ఆయంగడుఁడు; సంవిశతః = పరుండఁగా; తత్ర = అచట; వానరర్షభాః = వానర శ్రేష్ఠులు; దుఃఖితాః = దుఃఖమునొందినవారలయి; రు</p>	<p>దంతః = ఏడ్చుచు; నయనేభ్యః = కన్నులనుండి; ఉష్టం = వేడియయిన ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); వారి = జలమును; ప్రముముచుః = విడిచిరి.</p>
---	--

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౫

అయంగదుండు ప్రియోపవేశము రమమఃఖిలము, కన్నులనుండి యుక్తు
నవలించి దగ్ధలపైఁబరుండుటాజూ ధారలుప్రసరింప, రోదనంబుగావించిరి.
చి, యచటి వానరోతములందఱు, ప అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవం చైవ నిందంతః ప్రశంసంతశ్చ వాలినమ్. ౧౮
పరివార్యాం గదం సర్వే వ్యవస న్నాయ మాసితుమ్

టీక || సర్వే = అందఱును; సుగ్రీ సక = నిశ్చయించిరి.
వం = సుగ్రీవుని; నిందంతశ్చైవ = నిం అవ్వాసరవీరులు, సుగ్రీవునిదూషిం
దించుచును; వాలినం = వాలిని; ప్రశం చుచు వాలింబ్రశంసించుచు, నంగదుంబరి
సంతశ్చ = పొగడుచును; అంగదుం = క్షేపించి యందఱును బ్రియోపవేశం
అంగదుని, పరివార్యాం = చుట్టి; ప్రాయం = బు సేయ నిశ్చయించిరి.
మరణముకొఱకైన యుపవాసమును; అని, తాత్పర్యము.
అసితుం = అవలంబించుటకు; వ్యవ

మతం త ద్వాళి పుత్రస్య విజ్ఞాయ స్లవగర్వ భాః. ౧౯
ఉపస్పృశ్యో దకం తత్ర ప్రాబ్ధుఖా స్సముపాశీశక్
దక్షిణాగ్రేషు దర్శేషు ఉదక్తిరం సమాశ్రితాః. ౨౦
“ఉత్తరీయం సమాహితాః” ఇతి పాఠాంతరమ్.
ముమూర్షవో హరిశ్రేష్ఠా ఏతత్ క్షమ మతి స్తహ

టీక || స్లవగర్వ భాః = వానరోత్ర (వార్ధము); మత్వా (అధ్యాహృతము) =
ములు; వాలిపుత్రస్య = వాలికుమా తలంచి; తత్ర = అచట; ఉదకం = జల
రు. ఉగు సంగదునియొక్క; తత్ = ఆ; మును; ఉపస్పృశ్య = తాకి; స్నానము
మతం = అభిప్రాయమును; విజ్ఞాయ = చేసియునుట; ఉదక్తిరం = ఉత్తరపుగట్టు
తెలిసి; ముమూర్షవః = చావఁగోరినవా ను; సమాశ్రితాః = ఆశ్రయించినవార
రలయి; హరిశ్రేష్ఠాః = వానరోత్రము లయి; పాఠాంతరపక్షమునందు; ఉత్త
లు; ఏతత్ = ఇది; క్షమం = యుక్తము; రీయం = హైవస్త్రమును; సమాహి
ఇతి = అని (“స్తహ” అనునదిపాదపూర తాః = కట్టుకొన్నవారలయి; దక్షిణా

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౩౫

స ౫౫

గ్రేఘు=దక్షిణదిక్కునందుఁ గొనలుగల;
దర్భేఘు=దర్భలయందు; ప్రాజ్ఞుభాః=
తూర్పుదిక్కునందు ముఖముగలవారలై;
సముపావిశక=పరుండిరి.

వానరోత్తములు, అంగదునిమతం
బునెఱింగి, ఇట్లుచరణమునొందుటయె
యుక్తమనియెంచి, తామును బ్రాయో

పవేశంబునం బ్రాణంబులువిడువనుద్యు
క్తులయి, యడటస్నానంబు గావించి,
సముద్రోత్తర తీరంబున (ఉత్తరీయం
బు మొలకుఁజూట్టుకొని) దక్షిణాగ్రంబు
గా దగ్గులుపఱచికొని, తూర్పుమొగ
ముగాఁబరుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వనవాసంచ త్తయంచ శరభస్యచ. ౨౧

జనస్థాన వధంచైవ వధంచైవ జటాయుషః

హరణంచైవ వై దేహ్య వాలినశ్చ వధం రణే. ౨౨

రామకోపంచ వదతాం హరీణాం భయ మాగతమ్

టీక॥ రామస్య=రామునియొక్క;
వనవాసంచ=అడవినిండుటను; దశర
భస్య=దశరథునియొక్క; త్తయంచ=
మరణమును; జనస్థానవధంచైవ=జన
స్థానమునందలి రాక్షసులవధించుటను;
జటాయుషః=జటాయువుయొక్క; వ
ధంచైవ=వధించుటను; వై దేహ్యః=సీ
తయొక్క; హరణంచైవ=అపహరిం
చుటను; రణే=యుద్ధమునందు; వాలి
నః=వాలియొక్క; వధంచ=వధించుటను;
రామకోపంచ=రామునియొక్క కోప
మును; వదతాం=చెప్పుచున్న; హరీ
ణాం=వానరులకు; భయం=భయకా
రణము; ఆగతం=వచ్చినది.

రామండువనంబునకు వచ్చుటయు
దశరథుండు వృతెఁబొందుటయు, జన
స్థానంబున రామండు ఖరదూషణా
దులవధించుటయు, రావణుండు సీతా
దేవినిపహరించుటయు, జటాయువు రా
వణునిచేఁ జచ్చుటయు, యుద్ధమునరా
మునిచే వాలి హతుండగుటయు, సు
గ్రీవుండుచెప్పిన చొప్పున శరత్కాలం
బునసీతా స్వేషణంబు నేయఁబ్రయత్నిం
పమికి రామండు కోపించుటయు, సంత
సీతా స్వేషణార్థమయి సుగ్రీవుండువా
నరులంబంపుటయు, నాదిగాఁగడచిన
జంతయు నవ్వానరులు వాకొనుచుండఁ
గా, సంపాదియనుమహాగృహము వార

అ

లభాపింప వచ్చుటంజేసి, వారలకుమహాభయంబుగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

స సంవిశద్భి ర్బహుభి ర్మహేధరో
మహాద్రికూటప్రతిమైః స్లవంగమైః. ౨౩
బభూవ సన్నాదితనిర్ద రాంతరో
భృశం నదద్భి ర్జలదై రివో ల్బజైః

టీక || సః=ఆ; మహేధరః=పర్వత దిలనిర్ద రాంతరః= ధ్వనింపఁజేయఁబడి
ము; సంవిశద్భిః= పరుండుచున్నవారు నగుహలయొక్క-లోపలిప్రదేశములుగ
ను; నదద్భిః=ఆటచుచున్నవారలునగు; లది; బభూవ=అయ్యెను.
మహాద్రికూటప్రతిమైః= గొప్పపర్వతశి అట్లు, గొప్పపర్వతశిఖరంబు లంత
ఖరములతోఁ బోలి-గల; బహుభిః = టి మేనులతో నమ్మే టివానరులు, అటు
పెక్కి-ండ్రగు; స్లవంగమైః= వానరుల చుచు బరుండుటయు, మేఘగర్జనముల
చేత; ఉల్బజైః=అతిశయించిన, గర్జిం చేతంబోలె, నమ్మ హాపర్వతముగుహం
చుచున్నయనుట; జలదైరివ= మేఘము తరంబులం దంతటను గొప్పప్రతిధ్వనిగ
లచేతవలె; భృశం=మిక్కిలియు; సన్నాదిగను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
కిషింధాకాండే, పంచపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్రార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, కిషింధాకాండ పంచపంచాశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

(౨)

వట్టుంచాశసర్గప్రారంభః.

ఉపవిష్టాస్తుతేసర్వేయస్త్రికప్రాయంగిరిస్థలే
హరయోగృధ్రరాజశ్చతందేశముపచక్రమే. ౧

టీక|| తే=ఆ;హరయః = వానసు మే=పొందుటకు ఆరంభించెను.

లు; సర్వే=అందఱును; యస్త్రిక=ఏ;	అన్వానరవీరులు, పర్వతభాగంబు
గిరిస్థలేతు = పర్వతప్రదేశమునందే;	న నెడటఁ బ్రాయోపదేశంబునశయనిం
ప్రాయం=మరణార్థప్రళయమునుగూర్చి;	చిరో, అచటికి, సమీపంబుగా, గృధ్ర
ఉపవిష్టాః = పరుండిరో; తం=ఆ;దే	రాజు సంపాదియు వచ్చెను.
శం=ప్రదేశమును; గృధ్రరాజశ్చ=గర్గ	అని, తాత్పర్యము.
లత్యేడయిన సంపాదియు; ఉపచక్ర	

సంపాతిర్నామౌతుచిరంజీవీవిహంగమః

భ్రాతాజటాయుషశ్రీమాన్ప్రఖ్యాతబలపౌరుషః. ౨

కందరాదభిషక్రవ్యసవింధ్యస్యమహాగిరేః

ఉపవిష్టాహరీకృష్ణాహృష్టాత్తాగిరమబ్రవీత్. ౩

టీక జటాయుషః = జటాయువు	తమయిన; వింధ్యస్య=వింధ్యపర్వతము
యొక్క; భ్రాతా = అన్నయను; శ్రీ	యొక్క; కందరాత్=గుహనుండి; అభి
మాన్ = అధికమయినసంపదగలవాఁ	షక్రవ్య=వెడలి; ఉపవిష్టా=పరుం
డును; ప్రఖ్యాతబలపౌరుషః = ప్రసిద్ధ	దీన; హరీక=వానరులను; కృష్ణా=
మయిన బలమును బరాక్రమమును గల	మాది; హృష్టాత్తా=సంతోషించినమ
వాఁడును; చిరంజీవీ = బహుకాలము	చెప్పుగలవాఁడై; గిరం=మాటను; అబ్ర
గాబ్రవీతియున్నవాఁడును; నామ్నా=	వీత్ = పలికెను.
నేరుచేత; సంపాతిర్నామ=సంపాతి	జటాయువునకు అగ్రజుండును మ
యనిప్రసిద్ధుఁడునగు; సః= ఆ; విహం	హాబల పరాక్రమశాలియు శ్రీమంతుం
గమః=పక్షి; మహాగిరేః= గొప్పపర్వ	దును జిరంజీవియునగు సంపాదియును

౧౩౮ ప్రతిపదాంతర్గతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

గృహగ్రామ, వింధ్యపర్వతముగుహనుల పుష్పదైయట్ల పంకను.
డి చెడలి, యచటబ్రాహ్మణపండ్తులయి అని, తాత్పర్యము.
యున్న వానరవీరులం జూచి, సంత

విధి కిల నరం లోకే విధానే నానువర్తతే
యథా యం విహితో భక్త్యుచ్చైరా న్నహ్య మపాగతః. ౪

టీక || యథా = ఏకారణమువల టచేత; అనువర్తతేతిల = అవశ్యము
న; చిరాత్ = బహుకాలమునకు; మ వెంబడించును.
హ్యం = నాకోటకు; విహితః = ఏర్ప దైవముమనుష్యున కీలోకంబునవా
టుపఁబడిన; అయం = ఈ; భక్త్యుః = నివాసికర్తానుసారంబునం దప్పకయో
నుబండము; ఉపాగతః = వచ్చినదో; గజ్జేమములు గలిగించును; బహుకాల
తస్మాత్ (అధ్యాహృతము) = ఆకా మునకిప్పుడు, నాకుఁగా నీవానరరూప
రణమువలన; విధిః = దైవము; లోకే = మయిన తినుబండమును ఏర్పఱచి నా
ప్రపంచమునందు; నరం = మనుష్యుఁ; యెద్దకుం బంపినదిగాదా!
విధానేన = యోగజ్జేమములుగూర్చు అని, తాత్పర్యము.

పరం పరాణాం భక్షిష్యే వానరాణాం వృతం వృతమ్
ఉవాచేదం వచః పక్షీ తాన్నిరీక్ష్య స్థపంగమాన్. ౫

టీక || పరాణాం = శ్రేష్ఠులగు; వా చి; క్షదం = ఈ; వచః = మాటను; ఉవా
నరాణాం = వానరులలోపల; వృతం చ = పలికెను.
వృతం = చచ్చినచచ్చిన; పరం = ఉ ఉత్తములగునీవానరులలోనొక్కొక
త్రమవానరుని; భక్షిష్యే = తినెదను. సంగఁబట్టి వధించిభక్షించెదను. అని,
పక్షీ = సంపాతి; తాన్ = ఆ; స్థపం సంపాతి యవ్వానరులంజూచి, పలికె
గమాన్ = వానరులను; నిరీక్ష్య = చూ ను.. అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రత్వా భక్త్యుల్బుధస్య పక్షిణః
అంగదః పరమానుస్తో హనుమంత మథా బ్రవీత్. ౬

టీక॥ అంగదః=అంగదుఁడు; భట్కః పీఠ్=పలికెను.
 లుభస్యః ఆహారముకొఱకు ఆశించిన; అట్లు సంపాతి, యాహారార్థమయి
 తస్య=ఆ; పక్షిణః=సంపాతియొక్క; యాశపడి పలికిన పలుకుల నాటకించి,
 తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= యంగదుండు, మిక్కిలియు దిగులాం
 విని; పరమాయస్తః=మిక్కిలియుదిగు ది, హనుమంతుంజూచి, యిట్లుచెను.
 లుపడినవాడై; అథ = అంత; హను అని, తాత్పర్యము.
 మంతం = హనుమంతునిగూర్చి; అట

పశ్య గృహ్రాపదేశేన సాక్షా ద్వైవస్వతో యమః
 ఇమం దేశ మనుష్ఠాస్తో వానరాణాం విపత్తయే. ౭

టీక॥ వానరాణాం=వానరులయొక్క; శ్య=చూడుము. •
 క్క; విపత్తయే = వినాశముకొఱకు; వానరుల మనల నందఱనుసంహరిం
 వైవస్వతః=సూర్యునికొడుకైన; సా చుటకై సూర్యుని పుత్తుండగు సా
 ట్వాత్ యమః=సాట్వాత్ యముండు; గృ త్వాద్యముండు ఈగృహ్రపదేశమున నిచటి
 గ్రాహ్రపదేశేన = గర్హయొక్కవ్యాజము కివచ్చిరాండు చూడుము.
 చేత; ఇమం=ఈ; దేశం=ప్రదేశము అని, తాత్పర్యము.
 ను; అనుప్రాప్తః=పొందిరాండు. ప

రామస్య న కృతం కార్యం రాజ్ఞో న చ వచః కృతమ్
 హరీణా మియ మజ్ఞాతా విపత్తి స్సహసా గతా. ౮

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క; వానరులకు; సహసా=శీఘ్రమున; ఆగ
 క్క; కార్యం=పని; నకృతం=చేయఁ తా=వచ్చినది.
 బడినదికాలేదు. రాజ్ఞః = రాజునిన రామనికార్యమునుం గావింపమైతి
 సుగ్రీవునియొక్క; వచః=మాటయు; మి; సుగ్రీవునాజ్ఞయు నెఱవేర్చమైతిమి;
 నకృతం = చేయఁబడినదికాలేదు. అ ఇంతలో, ఈవానరుల కందఱకు, ఇది
 జ్ఞాతా= తెలియఁబడని; ఇయం=ఈ; వఱకెప్పుడునుండలంపని యీవినాశము
 విపత్తిః = వినాశము; హరీణాం= తటాలున సంభవించినది. అని, తా.

వై దేహ్యః ప్రియకామేన కృతం కర్త జటాయుషా
గృహిరాజేన య తత్ర శ్రుతం వ స్త దశేషతః. ౯

టీక॥ తత్ర = అజనస్థానమునందు; అని; అశేషతః = నిశ్చేషముగా; వః = మీ
వై దేహ్యః = సీతయొక్క; ప్రియకామే కు, మీ చేతననుట; శ్రుతం = వినిబడినది.
న = సంతోషమునుగోరునట్టి; గృహిరా జటాయువు సీతాదే
జేన = గద్దలరాజయిన; జటాయుషా = పవ్రియార్థమయి, జనస్థానంబున గా
జటాయువుచేత; యతః = ఏ; కర్త = కా వించిన కార్యమంతయు మీరలు విని
ర్యము; కృతం = చేయబడినదో; తతః = యున్నారలుగదా! అని, తాత్పర్యము.

తథా సర్వాణి భూతాని తిర్యగ్గోనిగతాన్యపి
ప్రియం కున్వంతి రామస్య త్యక్త్వా ప్రాణాన్యథా వయమ్. ౧౦

టీక॥ తథా = అట్లు; తిర్యగ్గోనిగతాన్యపి సంతోషమును; కున్వంతి = చేయుచు
తాన్యపి = తిర్యగ్గతువులయొక్క యొ స్తువి.
నులనుబొందినవైనను; సర్వాణి = సమ అన్నిధంబున సమస్త భూతంబులు
స్తమలయిన; భూతాని = ప్రాణులు ను తిర్యగ్గతువులు నయితము, మనయ
ను; వయం యథా = మనమువలె; ప్రా ణ్లు, రామునికి సంతోషంబు గలిగించు
రాక = ప్రాణములను; త్యక్త్వా = విడి టకై, ప్రాణంబులనేని పరిత్యజించుచు
చి; రామస్య = రామునకు; ప్రియం = స్తువి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్య ముపకున్వంతి స్నేహకారుణ్యయంజితాః

టీక॥ సన్వే(అధ్యాహృతము) = స న్నారు.
మస్తప్రాణులును; స్నేహకారుణ్యయం సమస్త ప్రాణులు, స్నేహంబును
త్రితాః = చెలిమిచేతను దయచేతను బ గారుణ్యంబు నవలంబించి యొక్క-కరు
ధులయి; అన్యోన్యం = ఒక్కొక్కరును; ను రామున కుపకారము సేయుచు
ఉపకున్వంతి = ఉపకారము సేయుచు న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తేన తస్యో పకారార్థం త్యజతా త్తాన మాత్మనా. ౧౧

ప్రియం కృతంహి రామస్య ధర్మజ్ఞేన జటాయుషా

టీక || తస్య = ఆ రామనియొక్క; తోషము; కృతంహి = చేయబడినది
ఉపకారార్థం = మేలుకొఱకు; అత్త గదా!
నా = ధైర్యముచేత; అత్తానం = ధర్మజ్ఞుడగు నాజటాయువు, రా
హుమును; త్యజతా = విడుచుచున్న; మునకుపకారము సేయుటకై ధైర్యం
తేన = ఆ; ధర్మజ్ఞేన = ధర్మముఁడెలిసి బునదేహంబువిడిచెనుగావున, నతండు
న; జటాయుషా = జటాయువుచేత; రామునకుఁ బ్రియంబుచేసినవాఁడయ్యె
రామస్య = రామునకు; ప్రియం = సు. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవార్థే పరిశ్రాంతా వయం సంత్యక్తజీవితాః. ౧౨

కాంతారాణి ప్రపన్నాస్తస్మిన్ నచ పశ్యామ మైథిలీమ్

టీక || వయం = మనము; రాఘవార్థే = తను; నచపశ్యామ (పశ్యామః) = చూ
రామనికార్యమునిమిత్తమయి; కాంతా డకున్నాము.
రాణి = అడవులను; ప్రపన్నాః = పొం మనమును, రామకార్యము నిమిత్త
చినవారలమయి; పరిశ్రాంతాః = అ మయి యడవులకువచ్చి పరిశ్రాంతుల
లసినవారమయి; సంత్యక్తజీవితాః = మయి ప్రాణంబులు విడువఁ బోవుచు
విడువఁబడిన ప్రాణముగలవారము; స్తస్మాన్మును; సీతనేమీ చూచినవారము
(స్తః) = అగుచున్నాము. మైథిలీ = సీ కాము. అని, తాత్పర్యము.

స సుఖీ గృహీరాజస్త రావణేన హతో రణే. ౧౩

ముక్తశ్చ సుగ్రీవభయార్ద్రతశ్చ పరమాం గతిమ్

టీక || రణే = యుద్ధమునందు; రావణేన = పరమాం = ఉత్కృష్టమయిన; గతిం =
జేన = రావణునిచేత; హతో = వధింపఁ స్థానమును; గతశ్చ = పొందినవాఁడు
బడిన; సః = ఆ; గృహీరాజస్త = గద్దల నై; సుఖీ = సుఖముగలవాఁడు.
రాజుయినజటాయువుమాత్రము; సుగ్రీ రామకార్యనిమిత్తంబయి రావణు
వభయార్థ = సుగ్రీవులని భయమునం నితో యుద్ధంబుగావించి నిహతుఁడైన
డి; ముక్తశ్చ = విడువఁబడినవాఁడనై; యాగృహీరాజు జటాయువుమాత్రము,

మనవలె సుగ్రీవభయంబునంజిక్కువడ నొందెను. అ, తాత్పర్యము.
క, పరమగతింబొందినవాడై, సుఖంబు

జటాయుషో వినాశేన రాజ్ఞో దశరథస్యచ. ౧౪
హరణేనచ వై దేహ్యో స్సంశయం హరయో గతాః

టీక॥ జటాయుషః=జటాయువుయొక్క వలనను, రావణుండు సీతాదేవినిపహరించుటకు; రాజ్ఞః=రాజుని; దశరథ రించుటవలనను, వానరులకిప్పుడు ప్రాస్యచ = దశరథునియొక్కయు; వినాశేణ సంశయంబుగల్గినది; జటాయువుబ్రహ్మచారినిచేతను; వై దేహ్యః= సీతా తియున్నచో, నతనివలననే రావణునియొక్క; హరణేనచ= అపహరించుట వృత్తాంతము జెలియును; దశరథమహాచేతను; హరయః = వానరులు; సంశయం=సందేహమును, ప్రాణసందేహమును; గతాః=పొందినారు.

జటాయువు హతుండగుటవలనను దేవి రావణుడు అపహరింపకున్నచో, దశరథమహారాజు మరణంబునొందుట వెదకవలసినదేలేదు. అని, తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణయో ర్వాస అరిణ్యే సహ సీతయా. ౧౫

రాఘవస్యచ బాణేన వాలిన శ్చ తథా వధః

రామకోపా దశేషాణాం రాక్షసానాం తథా వధః. ౧౬

తై కేయ్య వరదానేన ఇదం హి వికృతం కృతమ్

టీక॥ అరిణ్యే=అడవియందు; సీతయాసహ= సీతతోగూడ; రామలక్ష్మణయోః=రామలక్ష్మణులయొక్క; వాసః=ఉండుటయు; తథా=అట్లు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; బాణేన = అమ్మచేత; వాలినః=వాలియొక్క; వధశ్చ=వధించుటయు; తథా=అట్లు; రామకోపాత్ = రామునికోపమువలన; అశేషాణాం = మిగతలేని; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; వధః=వధించుటయు; ఇదం=ఈ; వికృతం=వికారము; తై కేయ్యః=తై కేయికి; వరదానేన = వరమునొసంగుటచేత; కృతమ్ = చేయబడినదిగాదా!

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౪

స ౫౬

రామలక్ష్మణులు సీతా సమేతంబులును హతులగుటయు, ఈకష్టమంత
గా వనవాసము సేయుటయు రాముని యు, దశరథుండుకై కేయిక వరములా
బాణంబున వాలిహతుడగుటయు రా సంగుటచే సంభవించినది. అని యంగ
మునిచే జనస్థానంబున సమస్తరాక్షసు దుండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తే దనుఖ మనుకీర్తితం వచో

భువి పతితాం శ్చ సమిత్వ్య వానరాః. ౧౭

భృశచలితమతి ర్మహామతిః

కృపణ ముదాహృతవాః స గృధ్రరాట్

టీక || మహామతిః = గొప్పబుద్ధిగ కదలిన బుద్ధిగలవాడై; కృపణం=దళ
ల; సః=ఆ; గృధ్రరాట్ = గద్దలరా ఖముతోగూడినమాటను; ఉదాహృత
జైనసంపాతి; అనుకీర్తితం = చెప్పబ వాఁ = చెప్పెను.
డిన; అనుఖం = దుఃఖమునుగలిగించు మహాధీరుండగు నాగృధ్రరాజు సం
నట్టి; తత్=ఆ; వచః=మాటను; శు పాతి, యంగదుండు వలికిన దుఃఖకరం
త్వా (అధ్యాహృతము) = విని; భువి= బులగు పలుకులువిని, వానరులం దఱు
నేలయందు; పతితాః = పడిన; వాన భూమిం బడియుండుటయుంజూచి, మ
రాః = వానరులను; సమిత్వ్యచ=చూ నంబుగలంగ దుఃఖితుండై, యిట్లుపలి
చియు; భృశచలితమతిః=మిక్కిలియుం కెను. అని; తాత్పర్యము.

ఇత్యాశ్చే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

కిష్కింధాకాండే, పట్టంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండ పట్టంచాశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

అ

సప్తపంచాశనర్గ ప్రారంభః.

తతః శ్చుత్వా తదా వాక్య మంగదస్య ముఖోద్గతమ్
అబ్రవీ ద్వచనం గృధ్రీ స్తీక్షణతుండో వహస్వనః. ౧

టీక || తతః=అంతః; తీక్షణతుండః= మాటను; శ్చుత్వా=విని; వచనం= మా
కలకై నముక్తుఁ గలవాఁడును; వహస్వనః= అను; అబ్రవీత్ = పలికెను.
స్వనః = గొప్పధ్వనిగలవాఁడునగు; గృధ్రీ అంతః, దీక్షణమయిన ముక్తుఁగల
ధ్రీః = సంపాతి; తదా=అప్పుడు; అం యాసంపాతి, యప్పుడంగదుండు పలికి
గదస్య = అంగదునియొక్క; ముఖో న పలుకులువిని, పేరెలుంగున నిట్లుని
ద్రతం=నోటనుండి వెలువడిన; వాక్యం= చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కోయం గిరా ఘోషయతి ప్రాణైః ప్రియతమస్య మే
జటాయుషో వధం భ్రాతృః కంపయన్నివ మే మనః. ౨

టీక || ఆయం=ఇతఁడు; కః=ఎవ్వఁ గిరా=వాక్కుచేత; ఘోషయతి=ధ్వ
డు; మే=నాకు; ప్రాణైః=(పంచవ్యర్థ నింపఁజేయుచున్నాఁడు.
మందుదృశీయ) ప్రాణములకన్నను; ప్రి నాకుఁ బ్రాణంబులకన్నను ప్రియత
యతమస్య = అధికముగానిష్ఠుండగు; ముండగునాతమ్ముండు జటాయువు హ
భ్రాతృః=తమ్ముడైన; జటాయుషః= తుండయ్యెనని నామనస్సునకుఁ గంపన
జటాయువుయొక్క; వధం = చంపుట ముగలుగునట్లు ఘంటాఘోషముగా నె
ను; మే=నాయొక్క; మనః=మనస్సును; వ్వఁడో చెప్పచున్నాఁడు; ఇతం=దెవ్వ
కంపయన్నివ= వడకించువాఁడువలె; డు? అని, తాత్పర్యము.

కథ మాసీ జనస్థానే యుద్ధం రాక్షస గృధ్రీయోః
నామధేయ మిదం భ్రాతృ శ్చిరస్యా ద్య మయా శ్రుతమ్. ౩

టీక || జనస్థానే = జనస్థానమునందు; రాక్షసగృధ్రీయోః=రక్కసునకును

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౪౪౫

స ౫౭

గర్భకును ; యుద్ధం = పోరు; కథం = నఁబడినది.
 ఎట్లు; అసీత్ = కలిగినది? చిరస్య = బ జనస్థానంబున, జటాయువునకును
 హుకాలమునకు ; అద్య = ఇపుడు; రావణునకును యుద్ధం జెట్లు గలిగెను?
 భ్రాతృః = తమ్మునియొక్క; ఇదు = బహుకాలమున కేపుడు నాతమ్ముని పే
 ఈ; నామధేయం = పేరు; శుశ్రం = వి రువినఁగఁటిని. అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చేయం గిరిదుర్గాచ్చ భవద్భి రవతారితమ్

టీక || భవద్భిః = మీచేత; గిరిదు మీరు, నన్నుబ్రవ్వతశిఖరమునుండి,
 ర్గాత్ = పర్వతశిఖరమునుండి; అవతా మీరున్నస్థలంబునకు దింపఁగోఁడెదను.
 రితుంచ = దించుటకును; ఇచ్చేయం = కో అని, తాత్పర్యము.
 రుచున్నాను.

యవీయసో గుణజ్ఞస్య శ్లాఘనీయస్య విక్రమైః. ౪

అతిదీర్ఘస్య కాలస్య తుష్టో స్తి పరికీర్తనాత్

టీక || అతిదీర్ఘస్య = మిక్కిలియధికమ పించిన వాఁడను ; అస్తి = అగుచు
 యిన; కాలస్య = కాలమునకు; గుణజ్ఞు న్నాను.
 స్య = గుణముల నెఱింగినవాఁడను; విక్ర మగుణ్ణుండును మహాపరాక్రమ శా
 మై = పరాక్రమములచేత; శ్లాఘనీయ లియునగు తమ్మునిపేరు, దీర్ఘ కాలము
 స్య = కొనియాడఁదగినవాఁడనునగు; య నకు, మీవలనఁ వినఁగఁగినందుకు మి
 వీయసః = తమ్మునియొక్క ; పరికీర్త క్తి-లియు సంతోషించితిని.
 నాత్ = చెప్పుటచేత; తుష్టః = సంతో అని, తాత్పర్యము.

త దిచ్చేయ మహం శ్రోతుం వినాశం వానరైర్న భాః. ౫

భ్రాతృ ర్జటాయుష స్తస్య జనస్థాననివాసినః

టీక || వానరైర్న భాః = వానరక్రేష్ట నందుండునట్టి; భ్రాతృః = తమ్ముఁడైన;
 లారా! తత్ = అందువలన; అహం = తస్య = ఆ; జటాయుషః = జటాయువు
 నేను; జనస్థాననివాసినః = జనస్థానము యొక్క; వినాశం = మరణమును; శ్రో

౧౪౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౭

తుం=వినుటకు; ఇచ్చేయం=కోరుదును. నామొమ్మందు జటాయువు, ఎట్లు వధి
వానరోత్తములా రా! అట్లుగుటంజే నబికినాడొ ఆవివరిమును వినగా
నీ, జనస్థానంబున నివసించి యుండిన దెదను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యైవ చ మమ భ్రాతృ స్సఖా దశరథః కథమ్. ౬
యస్య రామః ప్రియః పుత్రో శ్రేష్ఠో గురుజన్మయః

టీక || యస్య = ఎవ్వరికి; గురుజన | గురుజనులకు సంతోషముగలిగించు
ప్రియః = తలదండ్రులుమొదలగు వారి నట్టి రాముండు, ఎవ్వరికిఁ బ్రിയుండగు
కిఁబ్రിയుండగు; రామః = ముందు; శ్రేష్ఠకుమారుడో, అట్టి దశరథమహా
ప్రియః = ఇష్టుండును; శ్రేష్ఠః = పెద్ద రామ, వాతమ్మనమ, ఎట్లు గేహి
వాడునగు; పుత్రః = కొడుకొ; సంతోషుడొ; అని, తాత్పర్యము. ఇందు
(అభ్యాసృతము) = అట్టి; దశరథః = వలన, “జటాయువు దశరథుని గేహి
దశరథమహారాజు; తస్యః = ఆ; మమ = నాండు” అని యుగవండు, సంపాతి
నాయొక్క; భ్రాతృదేవత = తమ్ముని తోఁజెప్పిన మాటలలోఁ జెప్పినట్లు తే
కే; సఖా = మిత్రుడు; కథమ్ = ఎట్లు? వినువచ్చుచున్నది.

సూర్యాంశుదగ్ధపక్షత్వా న్మశకో మ్యుపసర్పితమ్. ౭

ఇచ్చేయం పర్వతా దస్తా దవతర్తు నిరింతమాః

టీక || అరిందమాః = శత్రువులనడంబకు; ఇచ్చేయం = కోరెదను.

గద్రొకురనట్టి వారిలా రా! అహల (అ | శత్రువుల వధించునట్టి వానరోత్త
భ్యాసృతము) = నేను; సూర్యాంశుదగ్ధపక్షత్వాత్ = సూర్యుని కిరణములచే తొక్కఁ దహించఁబడిన కొలువన, రా
కొల్వ బడిన తొక్కలుగలవాడ నగుట కుపచ్ఛాకు శక్తిలేదు; ఈ కొండపయి
వలన; ఉపసర్పితం = వచ్చుటకు; సశ సుండి మీరున్న స్థలమునకు దిగుటకుఁ
కోమి = చాలను. అస్తాత్ = ఈ; పర్వ గోరుచున్నను. అని, సంపాతివాన
తాత్ = కొండనుండి; అవతర్తుం = దిగురులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శోకా ద్భీష్టస్వరమపి శ్రుత్వా తే హరియాధపాః. ౮

శ్రద్ధధురైవ తద్వాక్యం కర్తృణా తస్య శంకితాః

టీక॥ తే = ఆ; హరియూధపాః = మునీశ్వరులు.

వానరసమూహమును బాలించునట్టి వా ఆ వానరవీరులు, దుఃఖాతిశయంబు నరులు; శోకాత్ = దుఃఖమువలన; భృన హీనస్వరమయినను ఆసంపాతి వాష్టస్వరమపి = తగ్గిన ధ్వనిగలదైనను; క్యంబునుపిని, అతఁడుభక్షించివేయునని తత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = తలచినవారగుటవలన, దానినంతమా విని; తస్య = ఆసంపాతియొక్క; కర్తృ త్రిమునమ్మరైరి. అని, తాత్పర్యము. ణా = కార్యముచేత; నైవశ్రద్ధధుః = న

తే ప్రాయ ముపవిష్టాస్తు దృష్త్వా గృహం స్థవంగమాః. ౯

చక్రు ర్బుద్ధిం తదా రాద్రీం సర్వా న్నో భక్షయిష్యతి

టీక॥ ప్రాయం = మరణార్థమయి (అధ్యాత్మతము) = అని; రాద్రీం = క్రూర యుపవాసవ్రతమును గూర్చి; ఉపవి రమైన; బుద్ధిం = తలఁపును; చక్రుః = గేసిరి. ప్తాః = పరుండిన; తే = ఆ; స్థవంగ ఆవానరులు ప్రాయోపవేశమునం మాః = వానరులు; గృహం = సంపాతిని; బరుండియున్న యివానరులు, “ఈతం దృష్త్వాను = చూచినంతనే; తదా = అప్పు డు, మనలనందఱును భక్షించివేయును.” డు; (“నః = మనలను; సర్వా = అంద అని ఇవ్వధంబునం క్రూరమయినతలం బను; భక్షయిష్యతి = తినగలఁడు”) ఇతి వుచేసిరి; అని, తాత్పర్యము.

సర్వథా ప్రాయ మాసీనా న్యథి నో భక్షయిష్యతి. ౧౦

కృతకృత్యా భవిష్యామః క్షీప్రం సిద్ధి మితో గతాః

టీక॥ ప్రాయం = మరణార్థమయిన పొందినవారమయి; సర్వథా = అన్నివి యుపవాసమును; ఆసీనాః = అవలం ధములను; కృతకృత్యాః = చేయబడిన బించిన; నః = మనలను; భక్షయిష్యతి = పనిగలవారలము; భవిష్యామః = కా ది = తిను నేని; ఇతః = దీనివలన; క్షీప్రం = శీ గలము.

పుముగా; సిద్ధిం = ఇష్టసిద్ధిని; గతాః = మనము మరణార్థమై ప్రాయోపవే

౧౪౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౭

శము నవలంబించియున్నాము; ఇతఁడీ రమయి కృతార్థులమగుదుము, అని.
పుడు మనలను భక్షించియేవేయునేని, యవ్వానరులు తలచిరి.
చనము శఘ్రిముగానిప్రసిద్ధి నొందినవా అని, తాత్పర్యము.

ఏతాం బుద్ధిం తత శ్చక్రు స్సర్వే తే వానరౌ భాః. ౧౧

టీక॥ తే=ఆ; వానరౌ భాః=వాన	అప్పుడు, అవానరౌ త్రములందఱు
రశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; తతః=	ను, ఇవ్వినంబునం దలంచిరి.
అపుడు; ఏతాం=ఈ; బుద్ధిం=తలంపు	అని, తాత్పర్యము.
ను; చక్రుః=చేసిరి.	

అవతార్య గిరే శ్శృంగా ద్దృశ్రీ మాహం గదస్తదా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; అంగదః=	హ=చెప్పుచున్నాడు.
అంగదుడు; గృహం= సంపాదించి; గి	అంతనంగదుడు, పర్వతశిఖరంబు
రేః=పర్వతముయొక్క; శృంగాత్ =	నుండి సంపాదించి, యిట్లనివలెకను.
శిఖరమునుండి; అవతార్య= దివి; ఆ	అని, తాత్పర్యము.

బహువ ఙ్కరజా నామ వానరేంద్రః ప్రతాపవాక్. ౧౨

మమార్యః పార్థివః పక్షిక్ ధార్మిక స్తస్య చాత్మజౌ
సుగ్రీవశ్చైవ వాలీచ పుత్రౌ వోఘబలా వృభౌ. ౧౩

టీక॥ పక్షిక్ = పక్షి! ప్రతాప	జనుట; బహువ=ఉండెను. తస్య= అ
వాక్=అధికమయిన పరాక్రమముగల	తనియొక్క; ఆత్మజౌ=బేరసులయిన;
నాడును; ధార్మికః=ధర్మమునాచరిం	సుగ్రీవశ్చైవ=సుగ్రీవుండనియు; వాలీ
చువాడును; మమ=నాకు; అర్యః =	చ=వాలియనియు; ఓఘబలౌ = బృంద
తాతయు; వానరేంద్రః= వానరశ్రే	సంఖ్యగలపురుషులయొక్క బలముగల,
ష్ఠుండునగు; ఋక్షరజాః = ఋక్షర	నూలుకొట్టపురుషుల బలముగల వారల
బుండను; పార్థివః=రాజు, వానరరా	నుట; పుత్రౌ=కొడుకులు; ఉభౌ=ఇద్ద

ఋ;స్తః (అధ్యాహృతము) = కలరు. కోట్లపురుషులబలముగల వాలియు సు
పక్షి! మహాపరాక్రమశాలియుధా స్త్రీపుండునను నిర్వ్యుకొడుకులుగలరు.
ర్మి కుండునగు మాతాత ఋక్షరజుండ . అని, తాత్పర్యము.
ను వానరరాజుడెను; అతనికి, నూలు

లోకే విశ్రుతకర్తా భూ గ్రాజా వాలీ పితా మమ

టీక॥ మమ=నాయొక్క; పితా= నా తండ్రియగు వానరేశ్వరుండు
తండ్రియగు; రాజా= వానరరాజైన; వాలి, పరాక్రమంబున, లోకంబులం
వాలీ=వాలి; లోకే=లోకమునందు; వి బ్రసిద్ధుడైయుండెను.
శ్రుతకర్తా=ప్రసిద్ధమయినకార్యము గ అని, తాత్పర్యము.
లవాడు; అభూత్=అయ్యెను.

రాజా కృత్స్నస్య జగత ఇత్వాకూశాం మహారథః. ౧౪
రామో దాశరథి శ్రీమాన్ ప్రవిష్టో దండకావనమ్
లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా వై దేహ్యచాపి భార్యయా. ౧౫
పితు ర్నిర్రేశనిరతః ధర్మ్యం పంథాన మాశ్రితః

టీక॥ ఇత్వాకూశాం= ఇత్వాకు మ్మండై; ధర్మ్యం=ధర్మముతోఁగూడిన;
పంశపురాజులయొక్క; కృత్స్నస్య = పంథానం = మార్గమును; ఆశ్రితః=
సమస్తమయిన; జగతః = భూమికిని; పొందినవాడై; భ్రాత్రా= తమ్ముడై
రాజా=రాజును; మహారథః=తన్నును న; లక్ష్మణేన= లక్ష్మణునితోను; భార్య
సారథిని గట్టమలపు గాపాడుకొను యా= పెండ్లామయిన; వై దేహ్యచా
చుం బడునొకండు వేలయిది విలుకాం పి=నీతతోనుండు; దండకావనం =
దృతోఁ బోరువాడును; శ్రీమాన్ = దండకారణ్యమును; ప్రవిష్టః = పొం
అందఱి కన్ననధికుండును; దాశరథిః = దెను.
దశరథమహారాజు కొడుకునగు; రా ఇత్వాకుపంశపు రాజులదైన సమ
మః=రాముండు; పితుః = తండ్రియొ స్త భూమండలమునకును బ్రసండును
క్క; నిర్రేశనిరతః = ఆజ్ఞయందు ఆస మహారథుండును శ్రీమంతుండును దశర

౧౫౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

ధవుత్క్రిమనగు రాముండు, తండ్రి భార్యను సీతను గూడి, దండకారణ్యం
యాజ్ఞను శిరసావహించి, ధర్మమార్గం బునకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.
బు నవలంబించి, తమ్ముండులక్షణుని

తస్య భార్యా జనస్థానా ద్రావణేన హృతా బలాత్. ౧౬

టీక॥ తస్య = ఆ రామునియొక్క; ఆ రాముండు జనస్థానంబుననుండు
భార్యా = పెండ్లామైన సీత; జనస్థానపుడు, అతని భార్యను సీతను, రావ
నాత్ = జనస్థానమునుండి; రావణేన = ణుండు బలాత్కారంబున నపహరించె
రావణునిచేత; బలాత్ = బలిమివలన; ను. అని, తాత్పర్యము.
హృతా = అపహరింపబడినది.

రామస్యతు పితుర్మిత్రం జటాయుర్నామ గృహ్రరాట్
దదర్శ సీతాం వై దేహీం హ్రియమాణాం విహాయసా. ౧౭

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క; రావణుండు, సీత నాకాశమార్గం
పితుః = తండ్రియొక్క; మిత్రం = స్నేహితుని నపహరించుకొనిపోవునపుడు, రా
తుండైన; జటాయుర్నామ = జటాయు మునితండ్రికి స్నేహితుండగు గృహ్రరా
వని ప్రసిద్ధుండైన; గృహ్రరాట్తు = గజుని జటాయువుమాత్రముచూచెను.
ద్వలరాజుమాత్రము; విహాయసా = అ అని, తాత్పర్యము. “రామనితండ్రికి స్నే
కాశముచేత, ఆకాశ మార్గముచేత; హితుండు” అనుటవలన, జటాయువు ద
హ్రియమాణాం = అపహరింపబడు శరధునకు స్నేహితుడయిన విధిమా,
చున్న; వై దేహీం = విదేహ దేశమునం అ గడుండు దనకుండెలియదన్నట్లునూ
దుఃఖియున్న; సీతాం = సీతను; దదర్శ = చితమగుచున్నది.
చూచెను.

రావణం విరథం కృత్వా స్థాపయిత్వాచ మైథిలీమ్
పరిశ్రాంతశ్చ వృద్ధశ్చ రావణేన హతో రణే. ౧౮

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ జటాయువు; రణే = యుద్ధమునందు; రా

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౫౦

స ౫౭

వణం=రావణుని; విరథం=రథములేని | జటాయు వంతయుద్ధంబున రావణు
వానిఁగా; కృత్వా=చేసి; మైథిలీం=సీ | నివిరథునిఁగావిచి సీతనాపియుంచి, తు
తను; స్థాపయిత్వాచ=నిలిపియు; పరి | దళులనినవాఁడును వృద్ధుండును గా
శ్రాంతశ్చ = అలసినవాఁడును; వృద్ధ | వున, రావణునిచేతం జచ్చెను.
శ్చ=ముసలివాఁడునై; రావణేన=రా | అని, తాత్పర్యము.
వణునిచేత; హతః=వధింపబడినాఁడు.

ఏవం గృధ్రో హత స్తేన రావణేన బలీయసా
సంస్కృతశ్చపి రామేణ గతశ్చ గతి ముత్తమామ్. ౧౯

టీక॥ ఏవం=ఈప్రకారముగా; గృ | ను; గతశ్చ=పొందినవాఁడును; అభూత్
ధ్రః=జటాయువు; తేన = ఆ; బలీయ | (అధ్యాహృతము)=అయ్యెను.
సా=అధికబలముగల; రావణేన=రావ | జటాయువు, ఇవిద్ధంబున బలవద్ద
ణునిచేత; హతః=వధింపబడినాఁడు. | తుండగు రావణునిచేహతుండయ్యెను;
రామేణ=రామునిచేత; సంస్కృతశ్చ | అంత, రామునిచే సంస్కారమునొం
పి=సంస్కరింపబడినవాఁడునై; ఉత్త | ది, ఉత్తమమయిన గతింబొందెను.
మాం=శ్రేష్ఠమయిన; గతిం=స్థానము | అని, తాత్పర్యము.

తతో మమ పితృవ్యేణ సుగ్రీవేణ మహాత్మనా
చకార రాఘవ స్సఖ్యం సో వధీ త్పితరం మమ. ౨౦

టీక॥ తతో=అటుపిమ్మట; రాఘ | రం=తండ్రియైనవానిని; అవధీత్=
వః=రాముండు; మహాత్మనా = పూ | చంపెను.
జ్యమయిన స్వభావముగల; మమ = | అత, రాముండు, మహాత్ముండగు
నాయొక్క; పితృవ్యేణ=పితండ్రియ | నాపితండ్రి సుగ్రీవునితోసఖ్యంబుచేసి,
గు; సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునితో; సఖ్యం= | నాతండ్రివారినివధించెను.
స్నేహమును; చకార=చేసెను. సః= | అని, తాత్పర్యము.
ఆరాముండు; మమ=నాయొక్క; పిత

మమ పిత్రా విరుద్ధోహి సుగ్రీవ స్సచివైస్సహ

నిహత్య వాలినం రామ స్తత స్త మభిషేచయత్. ౨౦

టీక సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; సచి	చయత్) = అభిషేకించెను.
వైస్సహ = మంత్రులతోఁగూడ; మమ =	సుగ్రీవుడు, తనమంత్రులుం దాసు
నాయోక్త; పితౄ = తండ్రితోఁగూడ; న	నాతండ్రివారితో విరోధించి యుం
విరుద్ధోపా = ద్వేషమునొందెనుగాదా!	డెనుగావున, రాముండు వాలినవధిం
రామః = రాముడు; వాలినం = వాలిని;	చి, సుగ్రీవునకు, వానరరాజ్యంబునఁబ
నిహత్య = వధించి; తతః = అంత; తం =	ట్టాభిషేకంబుగావించెను.
ఆసుగ్రీవుని; అభిషేచయత్ (అభ్యషే	అని, తాత్పర్యము.

స రాజ్యే స్థాపిత స్తేన సుగ్రీవో వానరాధిపః
రాజా వానరముఖ్యానాం యేన ప్రస్థాపితా వయమ్. ౨౧

టీక సః = ఆ; వానరాధిపః = వాన	స్థాపితాః = పంపబడినామో.
రరాజుని; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; తే	ఆ సుగ్రీవుడు, రామునిచే వానర
న = ఆరామునిచేత; స్థాపితః = ఉంచ	రాజ్యంబునఁ బట్టాభిషిక్తుండయి సమ
బడినవాడై; వానరముఖ్యానాం = వా	స్తవానరోత్తములకును రాజుని యు
నరశ్రేష్ఠులకు; రాజా = యేడు; అ	న్నాడు; అతనియాజ్ఞ మీఁదనే మేమువ
భూత్ (అధ్యాహృతము) = అయ్యెను.	చ్చినాము. అని, తాత్పర్యము.
యేన = ఎవ్వనిచేత; వయం = మేము; ప్ర	

ఏవం రామప్రయక్తాస్తు మార్గమాణా స్తత స్తతః
వై దేహీం నాధిగచ్ఛామో రాత్రౌ సూర్యప్రభామివ. ౨౨

టీక వయం (అధ్యాహృతము) = మే	రాత్రియందు; సూర్యప్రభామివ = సూ
ము; ఏవం = ఇట్లు; రామప్రయక్తాస్తు =	ర్యకాంతివలె; నాధిగచ్ఛామః = చూ
రామునిచేత దేరింపబడినవారమైయె;	డకున్నాము.
తత స్తతః = అచటచట; మార్గమాణాః =	మేమిట్లు రాముని నిమిత్తమయ్యె,
వెదకుచు; వై దేహీం = నీతను; రాత్రౌ =	యయ్యె స్థలంబుల నెంత వెదకినను,

శ్రీమద్రామాయణము * కీర్తి-సంధాకాండము. ౯౫౩

స ౫౭

రాత్రియందు సూర్యకాంతియగ పడనట్లు, సీతా డేవియగ పడనేలేదు. అని, తా.

తే వయం దండకారణ్యం విచిత్ర్య సుసమాహితాః

అజ్ఞానాత్తు ప్రవిష్టా స్త్వం ధర్మిణ్యో వివృతం నిలమ్. ౨౪

టీక॥ తే=అట్టి; వయం=మేము; సు	స్త్వ (స్త్వః) = అగుచున్నాము.
సమాహితాః= మిక్కిలియు జాగ్రత్త	అట్లు మేము, ఎంతమాత్రమేషజక,
గలవారలమయి; దండకారణ్యం=దం	దండకారణ్యంబంతయు వెదకి, తెలియ
డకారణ్యమును; విచిత్ర్య=వెదకి; అజ్ఞా	కపోవుటవలన, ధర్మచారిణియగు స్వ
నాత్తు= తెలియమివలననె; వివృతం=	యంప్రభయొక్క బుడవిలంబను నిల
తెఱవఁబడిన; ధర్మిణ్యో=ధర్మచారిణి	మును బ్రవేశించినాము.
యగుస్వయంప్రభయొక్క; నిలం=నివ	అని, తాత్పర్యము.
రమును; ప్రవిష్టాః=పొందినవారలము;	

మయస్య మాయావిహితం త ద్విలంబ విచిన్వతామ్

వ్యతీత స్తత్ర నో మాసో యో రాజ్ఞా సమయః కృతః. ౨౫

టీక॥ మయస్య= మయనియొక్క;	తీతః = కడచినది.
మాయావిహితం=మాయచే నిర్మించఁ	మయనిచే మాయబల నిర్మితంబ
బడిన; తత్ర=అ; విలంబ= బిలమునుగూ	గునావిలంబున మేము సీతను వెదకుదుం
డ; విచిన్వతాం=వెదకుచున్నాం; నః=మా	డంగా, నచటనె, మాకు వానరరాజును
కు; తత్ర=అచట; నః=నా; రాజ్ఞా=	గ్రీవుండు నియమించిన యవధియైన
రాజయినసుగ్రీవునిచేత; సమయః=అ	మాసము, అంక్రమించినది.
వధిగా; కృతః=చేయఁబడినదో; నః(అ	అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహృతము)=అ; మాసః=నెల; వ్య	

తే వయం కపిరాజస్య సర్వే వచనకారిణిః

కృతాం సంస్థా మతిక్రాంతా భయా త్ప్రియ ముపాస్త హే. ౨౬

టీక॥ కపిరాజస్య=వానర రాజయినసుగ్రీవునియొక్క; వచనకారిణిః=మా

టనుజేయునట్టి; తే=ఆ;వయం = మే
ము; సర్వే=అందఱమును;కృతాం=చే
యబడిన; సంస్థాం = వ్యవస్థను;అతి
క్రాంతాః=అతిక్రమించినవారమై; భ
యాత్=కెఱుపువలన; ప్రాయం=చర
ణార్థమయిన యుపమానమును; ఉపా
స్తపే=సేవిండుచున్నాము.

మేమందఱము వానరరాజు సుగ్రీవు
నియాజ్ఞ కులొంటిచినవారము, అతఁడు
విధించిన వ్యవస్థ నతిక్రమించినవారము
గుటంచేసి, యతనియొద్దకుఁ బోజాల
క, భయపడి, ప్రాయోపవేశము నవ
లంబించితిమి. అని, తాత్పర్యము.

క్రుద్ధే తస్మిం స్తు కాకుత్స్థే సుగ్రీవేచ సలత్క్షణే
గతానామపి సర్వేషాం తత్ర నో నాస్తి జీవితమ్. ౨౭

టీక || సలత్క్షణే=లక్షణునితోఁగూ
డిన; తస్మిన్=ఆ; కాకుత్స్థే=తు
ముందుమాత్రము; క్రుద్ధే=కోపించిన
వాఁడుకాఁగా; సుగ్రీవేచ=సుగ్రీవుండు
ను; క్రుద్ధే (అధ్యాహృతమ్)=కోపిం
చినవాఁడుకాఁగా; తత్ర=అంతటి; గ
తానామపి=పోయినవారమయినను;
నః=మాకు; సర్వేషాం=అందఱకును;

జీవితం=బ్రతుక; నాస్తి=లేదు.
అట్టి మహావీరుండగు రాముండును
లక్షణుండును సుగ్రీవుండును మావిష
యమయి కోపమువహించినపుడు, మే
మచటికిఁబోయినను ఒకరమైనను ఎంత
మాత్రము బ్రతుకఁజాలము. అని, యం
గదుఁడు సంపాతితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్థాగ్నే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికాశ్యే,
గ్నింధాకాండే, సప్తపంచాశస్సర్గః.
ఇది, సప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థ చరిత్రకాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, గ్నింధాకాండ సప్తపంచాశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

(౧౨)

అష్ట పంచాశ సర్గ ప్రారంభః.

ఇత్యుక్తః కరుణం వాక్యం వానరై స్త్యక్తజీవితైః
సచాక్షో వానరా న్సృధ్ధిః ప్రత్యువాచ మహాస్వనః. ౧

టీక॥ మహాస్వనః = అధికమయిన ధ్వనిగల; గృధ్ధిః = సంపాతి; త్యక్తజీవితైః = విడువబడిన ప్రాణములుగల; వానరైః = వానరులచేత; ఇతి = అని; కరుణం = దుఃఖకరమయిన; వాక్యం = మాటను; ఉక్తః = చెప్పబడినవాడై; సచాక్షః = కన్నీళ్లతోఁగూడినవాడై; వానరా = వానరులనుగూర్చి; ప్రత్యువాచ = బదులుచెప్పెను. ఆసంపాతి యట్లు వానరులదుఃఖవచనంబువిని, తానును దుఃఖితుండై కన్నీరునించుచు, మహాధ్వనితో నెట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యవీయా న్తమ స భ్రాతా జటాయుర్నామ వానరాః
య మాఖ్యాత హతం యుద్ధే రావణేన బలియనః. ౨

టీక॥ వానరాః = వానరులారా! యువులని ప్రసిద్ధుడయినవాడు; మయూయం (అధ్యాపృతము) = మీరలు; యం = ఎవ్వని; యుద్ధే = పోరునందు; బలియసా = అధికముగా బలముగల; రావణేన = రావణునిచేత; హతం = వధిపబడినవానిఁగా; అఖ్యాతః = చెప్పెదరొ; సః = ఆ; జటాయుర్నామ = జటాయువులని ప్రసిద్ధుడయినవాడు; మయూయం (అధ్యాపృతము) = మీరలు; యుద్ధంబున బలవంతుండగు రావణునిచే హతుడయినట్లుగాఁజెప్పిన జటాయువు, నాతముడు. అని, తాత్పర్యము.

వృద్ధభావా దపక్షత్వా చ్ఛృణ్వత్ తదపి మర్షయే
నహి మే శక్తి రస్త్యద్య భ్రాతృ రైవరివిమోక్షణే. ౩

టీక॥ తత్ = ఆసమాచారమును; శృణ్వత్ = వినుచున్నను; వృద్ధభావాత్ =

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౮

<p>ముసలితనమువలనను; అపత్త త్యాత్ = టెక్కలులేనివాడ నగుటవలనను; మ ర్నయే = ఓర్పుచున్నాను. అద్య = ఇప్పు డు; వే = నాకు; భాగ్యము = తమ్మునియొ క్కు; వైరవిమోక్షణే = పగదీర్చుటయం దు; శక్తి = సామర్థ్యము; నాస్తిహి = లేదుగదా!</p>	<p>నాతమ్ముని రావణుడు వధించె నన్న సమాచారమును విన్నప్పటికిని, నే ను, ముసలివాడను బట్టిహింసించునగు టవలన, నహించి యుండవలసియున్న ది; రావణునివధించినాతమ్మునిపగదీర్చు టకు నాకప్పుడు శక్తిలేక; ఏమి నేయ దును? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పురా వృత్రవధే వృత్తే పరస్పరజయైషిణౌ
 ఆదిత్య ముపయాతౌ సోఽ జ్వలంతం రశ్మిమానినమ్. ౪

<p>టీక పురా = మున్ను; వృత్రవ ధే = వృత్తాసురునివధము; వృత్తే = క డచిరదికాంక్ష; అహం (అధ్యాహుతము) చు) = మేము; పరస్పరజయైషిణౌ = ఒంహరుల జయించుటను గోరినవారి మై; జ్వలంతం = మండుచున్న; రశ్మి మానినం = కిరణములపజ్జిగల; ఆది త్యం = సూర్యుని; ఉపయాతౌ = సమీపి.</p>	<p>చినవారము; స్వ = అగుచున్నాము. మున్ను వృత్తాసుర వధయైనప్పు డు, వేచున్నదమ్ముల మిర్వము, ఒం హరుల వేగాశయముం బరీక్షించు గోరి, నహస్ర కిరణములచే జ్వలించు చున్న సూర్యుని సమీపంబునకుం బోతి మి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఆవృత్త్యా కాశమగ్రేషు జవేన స్తగతౌ భృశమ్
 మధ్యం ప్రాప్తే దినకలే జటాయు రవసీదతి. ౫

<p>టీక అహం (అధ్యాహుతము) = మేము; ఆకాశమగ్రేషు = ఆకాశసూ ర్యములయందు; ఆవృత్త్యా = మండలగ మనముచేత; జవేన = వేగముచేత; భృ శం = మిక్కిలియు; గతౌ = పోయినా రు. దినకలే = సూర్యుడు; మధ్యం = ఆ</p>	<p>కాశమధ్యభాగమును; ప్రాప్తే = పొంది నవాడగుచుండగా; జటాయుః = జ టాయువు; అవసీదతిస్త = పోలేను. మేము, మండల గతులం జరించు చు, నాకాశమార్గంబులం జాలదూరమ త్రక్కించిపోతిమి; అంత, సూర్యుండు,</p>
--	--

ఆకాశమధ్యగతుం డగుటయు, జటాను సహింపజాలక, వివశుండయ్యెను. యువు సూర్యుని వేడిమిని ఆయాసంబు అని, తాత్పర్యము.

త మహం భ్రాతరం దృష్ట్వా సూర్యరశ్మి భి రదితమ్
పక్షాభ్యాం ఛాదయామాస స్నేహో త్వరమవిహ్వలః. ౬

టీక॥ అహం = నేను; సూర్యరశ్మి మాసం = కప్పితిని.
భి = సూర్యునికిరణములచేత; అద్ది తం = అంత, నాతమ్ముండు జటాయువు
పిడింపబడిన; తం = ఆ; భ్రాతరం = త అట్లు సూర్యకిరణంబులచేటిడితుండగు
మ్ముండైనజటాయువును; దృష్ట్వా = చూ టయు, నేనది చూచి భ్రాతృ స్నేహంబు
చి; స్నేహోత్ = చెలిమివలన; పరమవి నం బరవశుండనై నాతెక్కలచే నత
హ్వలః = మిక్కిలియుంటరవశుండనై; సకి సూర్యరశ్మి తగులకుండు గప్పితిని.
పక్షాభ్యాం = తెక్కలచేత; ఛాదయా అని, తాత్పర్యము.

నిర్దిగ్ధ పక్షః పక్షితో వింధ్యే హం వానరృభాః
అహం వన్త్విక్ వనక్ భ్రాతుః ప్రవృత్తిం నోపలక్షయే. ౭

టీక॥ వానరృభాః = వానరోత్త రమును; నోపలక్షయే = తెలియనై తిని.
ములారా! అహం = నేను; నిర్దిగ్ధ పక్షః = వానరోత్తములారా! నేను తెక్క
దహింపబడిన తెక్కలగుగలవాండనై; బుకాలి, యీవింధ్యపర్వతంబునం బడి
వింధ్యే = వింధ్యపర్వతమునందు; పక్షితః = తిని; నేనిచటనే వానము సేయుచుంటిని
తః = పడిచాను. అహం = నేను; అ గాని నాతమ్ముని సమాచారమేనాకుం
న్త్విక్ = ఈవింధ్యపర్వతమునందు; వ దెలిసినదికాదు. అని సంపాతివానరు
నక్ = వానము సేయుచు; భ్రాతుః = త లతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మ్మునియొక్క; ప్రవృత్తిం = సమాచా

జటాయుష స్తేన ముక్తో భ్రాత్రా సంపాతినా తదా
యువరాజో మహాపాంజ్ఞః ప్రత్యువా చాంగద స్తదా. ౮

టీక॥ మహాపాంజ్ఞః = మహాపండితుండును; యువరాజః = యువరాజు

ప్రతిపదాండ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౨

సగు; అంగదః=అంగదుడు; తదా= అప్పుడు; జటాయుషః = జటాయువు మొక్క; భ్రాతృ=అన్నయగు; సం పాతినా=సంపాతచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పబడినవాడైనంతనె;ప్ర త్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

మహాపండితుండగు యువరాజయి నయంగదుండు, జటాయువుయొక్క అన్న సంపాతచెప్పినమాటనువిని, అప్పుడతనిజూచి, యిట్లుని బదులుపలికె ను. అని, తాత్పర్యము.

జటాయుషో యది భ్రాతృ శ్రుతం తే గదితం మయా
అఖ్యాహి యది జానాసి నిలయం తస్య రక్షసః. ౯

టీక॥ తే = నీయొక్క; గదితం = మాట; మయా = నాచేత; శ్రుతం = వివరించినది. త్వం(అధ్యాత్మము)=నీవు; జటాయుషః=జటాయువుయొక్క; భ్రాతృయది=అన్నచగుదుచేసి; జానాసియది=ఎఱుంగుదుచేసి; తస్య=ఆ; రక్షసః=రక్కసునియొక్క; నిలయం=స్థా

నమును; అఖ్యాహి=చెప్పుము. నీవుచెప్పినదంతయు నేనువింటిని; నీవు మాజటాయువునకుఅన్నవయితే, నీకుండెలినయెడ, ఆ రావణుండెచ్చట నుండువాడూ చెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

అదీర్ఘదర్శనం తం వై రావణం రాక్షసాధిపమ్
అంతికే యదివా దూరే యది జానాసి శంస నః. ౧౦

టీక॥ అంతికే = సమీపమునందుం గాని; దూరేయదివా = దూరమునందుం గాని; అదీర్ఘదర్శనం = దీర్ఘముగాఁజూడనట్టి, రాఁబోవుదానిఁడెలియ నివాడనుట; రాక్షసాధిపం = రాక్షసరాజయిన; రావణం = రావణుని; జానాసియది = తెలియుదుచేసి; నః=మాకు; శంస=చెప్పుము.

తానుజేయు కార్యమువలన రాఁబోవు ససర్థముఁడెలియని మూర్ఖుఁడు రాక్షసరా జా రావణుండు నివసించు స్థలము, సమీపమో దూరమోనీకుండె లినయెడ, మాకుఁజెప్పుము. అనియం గదుండు సంపాతతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౫౯

స ౫౮

తతో బ్రవీ న్న హతేజా శ్చేష్టో భ్రాతృ జటాయువః

అత్తానురూపం వచనం వానరాన్ సంప్రహర్షయత్. ౧౧

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; మహానురూపం = తనకుండగిన; వచనం = మాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
లవాడును; జటాయువః = జటాయువు అంత, మహా పరాక్రమశాలియగు యొక్క; శ్చేష్టః = కెర్తవ్యమైన; భ్రాతృ జటాయువుయొక్క అన్న సంపాతి, వాతా = తోబుట్టువునగు సంపాతి; వానరులు సంతోషంబునొందునట్లు తనకరాన్ = వానరులను; సంప్రహర్షయత్ = నురూపంబుగా నిట్లు వచించెను.
యత్ = సంతోషింపజేయుచు; అత్తా అని, తాత్పర్యము.

నిర్దగ్ధ పక్షో గృధ్రో హం హీనవీర్యః ప్లవంగమాః

వాక్చాత్రేణతు రామస్య కరిష్యే సాహ్యముత్తమమ్. ౧౨

టీక || ప్లవంగమాః = వానరులొద్దాటును; కరిష్యే = చేసెదను.
రా! అహం = నేను; గృధ్రః = గద్దను; వానరులారా! నేనుగద్దను, అందునిర్దగ్ధపక్షః = కాల్యంబడినతొక్కలుగను తొక్కలుగాలినవాడను; వీర్యహీలవాడను; హీనవీర్యః = విడువంబడి నుండను; నేనేమిగావింపగలను? అయిన పరాక్రమముగలవాడను; రామనను, రామనకు, మాటమాత్రమునైనస్య = రామనకు; వాక్చాత్రేణతు = నను, సాహ్యముయినంతవఱకు సాహాయ్యమాటమాత్రము చేతనైనను; ఉత్తముగావించెదను. అని, తాత్పర్యము.
మం = శ్రేష్ఠమయిన; సాహ్యం = తో

జానామి వారుణాన్ లోకాన్ స్వస్థో నైవిక్రమానపి

మాహానురవిమర్తాన శ్యమృతస్య చ మంథనమ్. ౧౩

టీక || అహం (అధ్యాహృతము) = స్థాః = విష్ణువుయొక్క; నైవిక్రమాననేను; వారుణాన్ = వరుణసంబంధము వి = చూడడుగులనుంచుట సంబంధించినైన; లోకాన్ = లోకములను; వి నలోకములనుగూడ; మాహానురవిమర్తా

౯౬౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౮

నపి=గొప్పయనురుల యుద్ధములనుగూడ; అమృతస్య = అమృతముయొక్క; మంథనంచ= చిలుకుటనుగూడ; జానామి=ఎఱుంగుదును.

నేను, వరుణునివైన అతలాదిలోక

ములను, త్రివిక్రమావతారమవుచు విష్ణువు అడుగులుంచిన యూర్ధ్వలోకంబులను దేవాసురయుద్ధంబును అమృతమంథనంబును, జూచి యున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య య దిదం కార్యం కర్తవ్యం ప్రథమం మయా జరయా చ హృతం తేజః ప్రాణాశ్చ శిథిలా మమ. ౧౪

టీక || రామస్య = రామునియొక్క; ఇదం=ఈ; కార్యం=పని; యత్ (అస్తి) = ఏదిగలదో; తత్ (అధ్యాత్మము) = అది; ప్రథమం=ముందు; మయా=నాచేత; కర్తవ్యం = చేయవలసినది. జరయా = ముసలితనముచేత; మమ=నాయొక్క; తేజశ్చ= పరాక్రమముగూడ; హృతం= అపహరింపబడినది. ప్రాణాశ్చ= ప్రాణములుగూడ, దేహసంధిబంధములు; శిథిలాః=

సందువదలినవి.

రాముని కార్యము ననగా, నేను మీ యందఱి కన్న ముందు చేయవలసి నవాడను; అయితే, ముసలివాడనగుటంజేసి, నాపరాక్రమంబు క్షీణించుట యొక దేహసంధిబంధములను శిథిలములయినవి; కావునమాటచేమాత్రము సాహాయ్యముగావించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తరుణీ రూపసంపన్నా సర్వాభరణభూషితా

హ్రీయమాణా మయా దృష్టా రావణేన దురాత్మనా. ౧౫

టీక || రూపసంపన్నా = సౌందర్యముతోగూడినదియు; సర్వాభరణభూషితా = సమస్తాభరణములచేతను అలంకరింపబడినదియు; దురాత్మనా = దుష్టబుద్ధిగల; రావణేన = రావణునిచేత; హ్రీయమాణా = అపహరింపబడుచున్నదియునగు; తరుణీ = స్త్రీ; మ

యా=నాచేత; దృష్టా=చూడబడినది. రూపసంపన్నయు సమస్తాభరణభూషితయునగు నొకానొకయువతిని దురాత్ముండగు రావణుండు దీసికొని పోవుచుండగాఁ జూచితిని.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౬౦

స ౫౮

క్రోశంతీ రామరామేతి లక్ష్మణేతి చ భామిని
భూషణా న్యపవిధ్యంతీ గాత్రాణి చ విభూన్వతి. ౯౬

టీక॥ సా(అధ్యాపూతము) = ఆ; ము) = చూడఁబడినది.
భామిని = స్త్రీ; రామరామేతి = రాముఁ డా రాముఁడాయనియు; లక్ష్మణేతి చ = లక్ష్మణుఁడాయనియు; క్రోశంతీ = అణచుచు; భూషణాని = సొమ్ములను; అపవిధ్యంతీ = పాటవేయుచు; గాత్రాణి చ = అవయవములను గూడ; విభూన్వతి = విదిర్చుచు; దృష్టా (అధ్యాపూతము) = చూడఁబడినది.
అస్త్రీ, రామరామాయనియు లక్ష్మణాయనియు నాక్రోశించుచు నాభరణంబులందీసి పాటవేయుచు రావణుని చంకనుండి నిడివడుటకై యవయవంబులవిదిర్చుచు నుండఁగఁటిని.
అని, తాత్పర్యము.

సూర్యప్రభవ శైలాగ్రే తస్యాః కాశేయ మత్తమమ్
అసితే రాక్షసే భాతి యథావా తటి దంబుడే. ౯౭

టీక॥ శైలాగ్రే = పర్వతశిఖరముల నందు; సూర్యప్రభవ = సూర్యకాంతి ప్రవలె; అంబుడే = అకాశమునందు; తటిద్యథావా = మోటువలెను; తస్యాః = అవిడయొక్క; ఉత్తమమ్ = శ్రేష్ఠమున; కాశేయం = పట్టువస్త్రము; అసితే = నల్లవైన; రాక్షసే = రిక్కసుని యందు; భాతి = ప్రకాశించుచుండినది.
పర్వతశిఖరంబుపై సూర్యకాంతి ప్రవలించినట్లును, మేఘమునందు మోటువలెనుగనట్లును, నల్లనిరాక్షసునంబు, అవిడయొక్కయుత్తమమున నట్టువస్త్రము ప్రకాశించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తాంతు సీతా మహం మన్యే రామస్య పరికీర్తనాత్
శ్రామతాం మే కథయతో నిలయం తస్య రక్షసః. ౯౮

టీక॥ అహం = నేను; రామస్య = రామగారి; మన్యే = తలంచుచున్నాను. తమనియొక్క; పరికీర్తనాత్ = చెప్పుటవలన; తాంతు = అస్త్రీనే; సీతాం = సీతనిలయం = స్థానమును; కథయతో = చె

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము. స ౫౮

<p>పుచ్చన్న; షే=నాయొక్క; వచనం(అ ధ్యాహృతము) = మాట; తూర్పు తాం=విసంబంధం గాక.</p> <p>రామునిపేరు గీర్తించుటవలన, ఆ</p>	<p>స్త్రీయే సీతయనితలంచెదను; ఇతనా రావణుడుండుస్థలమును జెప్పెదవినుం డు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పుత్రో విశ్రవస స్సాక్షా ద్భృతా వైశ్రవణగ్యచ
అధ్యాస్తే నగరీం లంకాం రావణోనామ రాక్షసః. ౧౯

<p>టీక సాక్షాత్ విశ్రవసః = విశ్రవ సుండంతటివానియొక్క; పుత్రః=కొ డుడును; వైశ్రవణగ్య = కుబేరునియొ క్క; భృతాచ=తమ్ముడనగు; రా వణోనామ = రావణుడని ప్రసిద్ధుడ యిన; రాక్షసః = రక్కసుడు; లం కాం=లంకయను; నగరీం= పట్టణము</p>	<p>ను; అధ్యాస్తే = అధిష్టించియున్నాడు. ఆ రావణుడను రాక్షసుడు, సా క్షాత్ విశ్రవసునికొడుకు, కుబేరుని త మ్ముడు; అతడులంకయను నగరియం డు నివసించియుండును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇతో ద్వీపే సముద్రస్య సంపూర్ణే శతయోజనే
తస్మిన్ లంకాపురీ రమ్యా నిర్మితా విశ్వకర్తృణా. ౨౦

<p>టీక ఇతః=ఇచ్చటనుండి; సంపూ ర్ణే=నిండిన; శతయోజనే= నూలుయో జనములుగల; సముద్రస్య=సముద్రము యొక్క; తస్మిన్=ఆ; ద్వీపే = దీవి యందు; రమ్యా=సుందరమయిన; లం కాపురీ = లంకాపట్టణము; విశ్వకర్త ణా=విశ్వకర్తచేత; నిర్మితా = నిర్మిం</p>	<p>పబడినది. లంకాపురి ఇచ్చటనుండి నూలు యో జనంబుల దూరంబున, సముద్రంబున నొకానొకద్వీపమునందున్నది. సుంద రమయిన ఆ లంకాపట్టణమును రమణీ యముగా విశ్వకర్త నిర్మించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

జాంబూనదమయై ద్వారై శ్చిత్రైః కాంచనవేదితైః
ప్రాకారేణా రువణైః మహతా సుసమావృతా. ౨౧

టీక॥ సా (అధ్యాహృతము) = ఆ	సుసమావృతా = చక్కగా పరివృష్టిం
లంకాపురి; చిత్రైః = సుందరములును;	పంబడియున్నది.
కాంచనవేదికైః = బంగారు తన్నెలుగల	ఆలంకాపురి, బంగారు తన్నెలుగలిగి
వియు; జాంబూనదమయైః = బంగారు	సుందరములయిన బంగారు ద్వారంబుల
వికారములును; ద్వారైః = వాకిళ్ల శేత	తోను సూర్యప్రకాశంబగు గొప్పప్రా
ను; అర్కవర్ణేన = సూర్యునియొక్క	రమతోను ఎంతయునొప్పుడుండును.
కాంతిపంటికాంతిగల; మహతా = గొ	అని, తాత్పర్యము.
ప్పదైన; ప్రాకారేణ = ప్రహరిచేతను;	

తస్యాం వసతి వై దేహీ దీనా కాశేయవాసినీ
రావణాంతఃపురే రుద్ధా రాక్షసీభి స్సురక్షితా. ౨౨

టీక॥ కాశేయవాసినీ = పట్టుచీరం	రియందు; వసతి = ఉన్నది.
గట్టిన; వై దేహీ = సీత; రావణాంతః	ఆ లంకాపురంబున, రావణునియం
పురే = రావణుని యంతఃపురమునందు;	తఃపురంబున, సీతాదేవి, మున్నుగట్టిన
రుద్ధా = అడ్డగించబడినదై; రాక్ష	పట్టుచుట్టుబుతో, గావలియున్న రా
సీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; సురక్షితా =	క్షుసస్త్రీలచే రక్షితయును, పరిమదుః
చక్కగాఁగాఁపాడఁబడినదై; దీనా =	ఖతయుయియున్నది. అని, తాత్పర్యము.
దుఃఖితయుయి; తస్యాం = ఆలంకాపు	

జనకస్యా త్తజాం రాజ్ఞ స్తత్ర ద్రక్ష్యథ మైథిలీమ్

టీక॥ రాజ్ఞః = రాజులు; జనక	చూడఁగలరు.
స్య = జనకునియొక్క; ఆత్మజాం = కొ	జనకమహారాజు కూతురయినయా
మార్తెయియును; మైథిలీం = సీతను; త	సీతాదేవిని, మీరలా లంకాపురంబునఁ
త్ర = ఆలంకాపురమునందు; ద్రక్ష్యథ =	జూడఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

లంకాయా మథ గుప్తాయాం సాగరేణ సమంతతః. ౨౩

సంప్రాప్య సాగర స్యాంతం సంపూర్ణం శతయోజనమ్

అసాద్య దక్షిణం తీరం తతో ద్రవ్యృథ రావణము. ౨౪

టీక || అథ=ఇంక; సంపూర్ణకాం= సంపూర్ణముగా; తీరం=తీరము; తతో=తనకు; ద్రవ్యృథ=ద్రవ్యము; రావణము=రావణము. ౨౪
 విండిన; శతయోజనం= నూలుయోజనములుగల; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; అంతం=చివరిను; సంప్రాప్య=పొంది; దక్షిణం= దక్షిణపుదిక్కునందలిదైన; తీరం=గట్టును; అసాద్య=పొందిన; తతో=అంత; సమంతతః= అంతటను; సాగరేణ=సముద్రముచేత; గుప్తాయాం = రక్షింపబడిన; లంకాయాం = లంకానగరమునందు; రావ

ణం=రావణుని; ద్రవ్యృథ = చూడగలరు.

మీరలు, ఇంక, సరిగా నూలుయోజనంబులదూరముగల యాసముద్రంబు వాఁడ దక్షిణదిక్కునందుండేరి, యంతః పుట్టును సముద్రముచే సురక్షితమయిన యాలంకాపురంబుఁ బ్రవేశించుకొని, యచట, రావణునిం బూడఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

తత్రైవ త్వరితాః క్షిప్రం విక్రమద్వం స్థలంగమాః
 జ్ఞానేన ఖలు పశ్యామి దృష్ట్వా ప్రత్యాగమిష్యథ. ౨౫

టీక || స్థలంగమాః=వానరులారా! యాయం(అధ్యాత్మతము)=మీరలు; త్వరితాః = వేగిరపడినవారలయి; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; తత్రైవ= అచటికి; విక్రమద్వం = పొందు. దృష్ట్వా=చూచి; ప్రత్యాగమిష్యథ= మఱియొకరికింబ్రకటించుకొనుచు; ఇ(అధ్యాత్మతము)= అని;

జ్ఞానేన= దివ్యజ్ఞానముచేత; పశ్యామి ఖలు=చూచుచున్నానుగాదా!

వానరులారా! మీరలు శీఘ్రముగా నా లంకాపురమునకే పొందు; మీరలు లంకాపురింజేరి, సుఖముగా నీతంబూ చి మఱియొకరికింబ్రకటించుకొని నేను, దివ్యజ్ఞానంబునంగంటిని. అని, తాత్పర్యము.

అద్యః పంథాః కులింగానాం యే చాన్యే ధాన్యజీవినః
 ద్వితీయా బలిభోజానాం యే చ వృక్షఫలాశినః. ౨౬

టీక || కులింగానాం = పిచ్చుకలకు; చాన్యే = ఇతరపక్షులును; ధాన్యజీవినః = ధాన్యముచేజీవింయే (సంతి) = ఏవిగలవా; వృక్షఫలాశినః =

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౪

స ౫౮

అధ్యాహృతము) = వానికిని; అద్యః =
మునుపటిదినము; పంథాః = మార్గము. బ
హుశానాం = కాకులకును; వృక్షఫ
లాగని = చెట్లయందలి ఫలములనుది
చునట్టిపక్షులు; యే (సంతి) = ఏవిగ
లహా; తేషాం (అధ్యాహృతము)వ =
వానికిని; ద్వితీయః = రెండవమార్గము.

పిచ్చుకలును, మణియు ధాన్యము
లచేజీవించునట్టి యితరపక్షులును భూ
మికిసమీపముగా, ఆకాశంబున, మొద
టి మార్గంబున సంచరించును; కాకులను
ఫలములందిని జీవించునవియు, అపైదై
న రెండవమార్గంబునం జరించును.
అని, తాత్పర్యము.

భాసా స్మృతీయం గచ్ఛంతి క్రౌంచాశ్చ కురరై స్సహ
శ్శ్యా శ్చతుర్థం గచ్ఛంతి గృధ్రా గచ్ఛంతి పంచమమ్. ౨౩

టీక॥ భాసాః = నీరుకాకులును;
క్రౌంచాశ్చ = క్రౌంచపక్షులును; కురరై
స్సహ = అకుముకిపట్టలతోను, లేక, గో
రువంకలతోను; తృతీయం = మూడవ
మార్గమును; గచ్ఛంతి = పొందుచున్న
వి. శ్శ్యాః = డేగలు; చతుర్థం = నాలు
గవమార్గమును; గచ్ఛంతి = పొందుచు
న్నవి. గృధ్రాః = గద్దలు; పంచమం = అ
యిదవమార్గమును; గచ్ఛంతి = పొందు

చున్నవి.
నీరుకాకులును క్రౌంచంబులును అ
కుముకులును (గోరువంకలును) అంత
కులంబుగా మూడవమార్గమున సంచ
రించును; డేగలు, చానికిబై నాలుగవ
మార్గంబునందీగును; గద్దలు అయిద
వమార్గంబునం జరించును.
అని, తాత్పర్యము.

బలవీర్యోపపన్నానాం రూపయావనశాలినామ్
వక్షస్తు పంథా హంసానాం వై న లేయగతిః పరా. ౨౪

టీక॥ బలవీర్యోపపన్నానాం = బల
ముతోను బరాక్రమముతోను గూడినవి
యు; రూపయావనశాలినాం = సౌంద
ర్యముచేతను యావనముచేతను ఒప్పు
నవియునగు; హంసానాంతు = అంజల

కుమాత్రము; వక్షః = అజవదైన; పం
థాః = మార్గము. వై న లేయగతిః = విస
తకొడుకులయిన అరుణ గరుడుల యొ
క్క గమనమార్గము; పరా = అంత
కన్న గొప్పది.

ప్రతిపదాంగ్రహితీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౮

బల పరాక్రమంబులతోఁ గూడినవి కు ఆరుగు గరుడులవంశమునం బుట్టిన
యు రూపయావనసంపన్నంబులునగు వి అంత కన్నను ఊర్ధ్వమైన సప్తమ
హంసలు, అంతకుఁబై గా నాఱవమా మార్గంబునం జరించును.
ర్గంబునం దిరుగును; వినతాపుత్తుల అని, తాత్పర్యము.

వైనతేయాచ్చ నోఁ జన్త సర్వేషాం వానరర్షభాః

టీక || వానరర్షభాః=వానరోత్త వానరోత్తములారా! నేనను, నా
ములారా! వైనతేయాత్=ఆరుణునివ కులంబునం బుట్టినవారును, వినతాపు
లన; నః=మాయొక్క; సర్వేషాం=త్తుగ్రిండగు నరుణునివలనం బుట్టినవా
అందఱియొక్కయు; ఉత్పత్తిః=పుట్టుక; రము; కావున మాకందఱకునుసప్తమ
అసీత్ (అధ్యాహృతము)=అయినది. మార్గము. అని, తాత్పర్యము.

ఇహస్థో హం ప్రపశ్యామి రావణం జానకీం తథా. ౧౯

అస్మాక మపి సౌపర్ణం దివ్యం చక్షు స్తథా బలమ్

టీక || అహం=నేను; ఇహస్థః=ఇ ననుట; తథా=అట్లు; బలం=బలము
చటనున్నవాఁడనై; రావణం = రావ ను; స్తః (అధ్యాహృతము)=కలపు.
ణః; తథా=అట్లు; జానకీం=సీతను; నేనిచటనుండియె, రావణునిసీతనుం
ప్రపశ్యామి= చక్కఁగాఁజూచుచున్నా చక్కఁగాఁ జూచుచున్నాను; ఎట్లునఁ
ను. అస్మాకం=మాకు; సౌపర్ణం=గ గా మాకు, గరుడునకుంబోలె దివ్యదృ
రుడసంబంధియైన; దివ్యం = ఉత్త స్థియు మహాబలంబునుగలపు.
చుమయిన, లేక, దేవతాసంబంధియ అని, తాత్పర్యము.
గు; చక్షురపి = నేత్రమును, దృష్టియు

తస్మా దాహరవీర్యేణ నిసర్గేణచ వానరాః. ౩౦

ఆయోజనశతా త్సాగ్రా ద్వయం పశ్యామ నిత్యశః

టీక || వానరాః=వానరులారా! త ఆహరముయొక్క బలముచేతను; నిస
ర్వాత్=అందువలన; ఆహరవీర్యేణ = ర్గేణచ=స్వభావముచేతను; వయం=

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౬

స ౫౮

మేము; నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును; సా
గ్రాతః = సమగ్రమయిన; ఆయోజనశః
తాతః = నూలుయోజనములదూరము
వఱకు; పశ్యామః = చూతుము.

వానరులారా! అట్లగుటజేసి, ఆ

హారబలంబునను స్వభావ నిబంధనమ
యిన శక్తివిశేషమువలనను, మాకు ఎ
ప్పుడును, సమగ్రముగా నూలుయోజన
ములదూరమువఱకు దృష్టిగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

అస్తాకం విహితా వృత్తి ర్నిసర్గేణచ దూరతః. ౩౧

విహితా పాదమాలేతు వృత్తిశ్చరణయోధిరామ్ .

టీక || అస్తాకం = మాకు; వృత్తిః =
జీవనము; నిసర్గేణచ = స్వభావముచేత
నే; దూరతః = దూరప్రదేశమునందు;
విహితా = నియమింపబడినది. చరణ
యోధిరాంతు = కోడులకు మాత్ర
ము; వృత్తిః = జీవనము; పాదమాల
లే = పాదముల యడుగునందు; విహితా

తా = నియమింపబడినది.

దేవముచే, కోళ్లకు పాదమాల
మునందె భక్త్యగ్రహణము విహితము
యినట్లు, మాకు బహుదూరప్రదేశము
నందు ఆహారము గ్రహించునట్లు విహిత
మయినది. అని, తాత్పర్యము.

గర్హితంశు కృతం కర్త యేన స్త పశితాశినా. ౩౨

ప్రతికార్యంశ మే తస్య వైరం భ్రాతుః కృతం భవేత్

టీక || యేన = ఏ; పశితాశినా = రా
క్షసునిచేతమాత్రము; గర్హితం = నింది
తమయిన; కర్త = సీతాపహరణరూ
పమయినకార్యము; కృతం = చేయఁ
బడినదో; మే = (మయా) నాచేత; త
స్య = ఆరావణునకు; భ్రాతుః = త
మ్మునినిమిత్రమయి; ప్రతికార్యం = బ
దులుచేయఁదగిన; వైరంశ = పగయు;
కృతం = (బదులు) చేయఁదగినది; భ

వేత్ = అగును.

సీత నపహరించి నిందితకర్తముగా
వించిన దురాత్ముడగు రావణుని మీ
రుగనుంగొని యతని రామునిచే వధిం
పించుటవలన, నేను నాతమ్ముని నిమిత్త
మయి యారావణునకుఁ జేయవలసిన
ప్రతిక్రియయుఁ జేసినట్లుగను.

అని, తాత్పర్యము.

కృతం = (బదులు) చేయఁదగినది; భ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౮

ఉపాయో దృశ్యతాం కశ్చి ల్లంఘనే లవణాంభసః. ౩౩

అభిగమ్యతు వై దేహీం సమృద్ధార్థా గమిష్యథ

టీక॥ లవణాంభసః = సముద్రము జనముగలవారలయి; గమిష్యథ = పోయొక్క; లంఘనే = గాఢుటయందు; క = గలరు.
 శ్చిత్ = ఒకానొక; ఉపాయః = వెరపు; సముద్రము దాఢుటకు ఉపాయమే
 దృశ్యతాం = చూడఁబడుఁగాక. యూ మైననుజూడఁడు; మీరుసీతంజూచి, యి
 యం (అధ్యాహృతము) = మీరలు; వై దే హ్విర్ధసిద్ధినొందినవారిలై సుఖముగాఁగి
 హీం = సీతను; అభిగమ్యతు = పొంది ప్రింఁగ జేరఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.
 యు; సమృద్ధార్థాః = ఈ దేహీనప్రయో

సముద్రం నేతు మిచ్ఛామి భవద్ధి ర్వరుణాలయమ్. ౩౪

ప్రదాస్య మ్యదకం భ్రాతు స్వర్గతస్య మహత్తనః

టీక॥ భవద్ధిః = మీచేత; మాం (అ ను; ప్రదాస్యమి = ఇచ్చెదను.
 ధ్యాహృతము) = నన్ను; వరుణాల స్వర్గముఁజేరిన మహత్తుండగు త
 యం = వరుణునిస్థానమయిన; సము మ్మండు జటాయువునకు జలతర్కము
 ద్ధిం = సముద్రమును; నేతుం = పొందిం గామిచెదను; అందుకు, మీరునన్ను స
 చుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. ముక్కను నొద్దకుఁ దీసికొని పోఁగో
 స్వర్గతస్య = స్వర్గమునొందిన; మహ రెదను. అని, సంపాతివానరులతోఁబలి
 త్తనః = పూజ్యమయినస్వభావముగల; కెను. అని, తాత్పర్యము.
 భ్రాతుః = తమ్మునకు; ఉదకం = జలము

తతో నీత్వాతు తం దేశం చీరం నదనదీపతే. ౩౫

నిర్దగ్ధతం సంపాతిం వానరా స్సుమహాజనః

పునః ప్రత్యానయిత్వాచ తం దేశం పతగేశ్వరమ్. ౩౬

బభూవు ర్వానరా హృష్టాః ప్రవృత్తి ముపలభ్య తే

టీక॥ తతః = అంత; సుమహాజనః = మిక్కిలియు సధికమయినపరాక్ర

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౬౯

స ౫౯

మముగల; వానరాః=వానరులు; నిర్గ	పించినవారలు; బహువుః=అయిరి.
పక్షం=దహంపంబున తెక్కలగుల	అంత, మహాపరాక్రమశాలులగు
వాండును; పతగేశ్వరం=పక్షిరాజున	నవ్వానరులు, తెక్కలకాలినవగుటవ
గు; సంపాతిం=సంపాతినీ; నదనదీప	లన నశక్తుండగు పక్షిరాజునుసంపాతి
తేః=సముద్రముయొక్క; తీరం=గట్ట	ని, సముద్రతీరంబునజేర్చి, యచట నతం
యిన; తం=ఆ; దేశం=ప్రదేశమును; నీ	డు తమ్మునకుదక్కానంబు గావించినపి
త్వాశు=పొందించెయు; తం=ఆ; దేశ	ము, ముట్ట నెప్పటిన్థలంబునకుఁబోకొ
శం=పర్వతప్రదేశమును; పునః=నాట	కొనెయి, సేతయొక్కయు రావణుని
ల; ప్రత్యానయిత్వాచ(ప్రత్యానీయ)=	యొక్కయునమాచారమును విన్నవార
పొందించెయు; తే=ఆ; వానరాః=వా	లగుటంజేసి, సంతోషంబునంబొదలిరి.
నరులు; ప్రవృత్తిం=సమాచారమును;	అని, తాత్పర్యము.
ఉపలభ్య=పొంది; హృష్టాః=సంతో	

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికాశ్యే,

కిష్కింధాకాండే, అష్టపంచాశస్సర్గః.

ఇది, సప్తవీధ్యము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండాష్టపంచాశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్లో

ఏకోనపష్టితమసర్గప్రారంభః.

తతస్తదమృతస్వాదం గృహీరాజేన భాషితమ్

నిశమ్య ముదితా హృష్టాస్తే వచఃప్లవగవకభాః ౧

టీక || తతః=అంత; తే=ఆ; స్థలం | సంపాతించేత; భాషితం=చెప్పబడిన;
గమాః=వానరులు; గృహీరాజేన=అమృతాస్వాదం=అమృతముయొక్క

౧౭౦ ప్రతిపదాన్త్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

రుచిపండితుచిగల; తిత్=అ; పచి= మాటను; నిశవ్య=విని; ముచితాః = సంతృప్తులయి; హృస్తాః= గగుర్చుగొన్నవారలు; అభూవత్ (అధ్యాపృతము)=అయిరి.

అంత, నవ్యాచారులు, ఆ సంపాది చెప్పిన యమృతంబువంటి మాటలవిని, వేనం బులకలువొడమం బరమ సంతృప్తులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవా న్యానగ్రేష్ఠ స్సహ సర్వైః స్థవంగమైః
భూతలా త్సహ సోఞ్ఞాయ గృహ్రరాజ మథా బ్రవీత్. ౨

టీక || అథ=అంత; వానగ్రేష్ఠః= వానరోత్తముండగు; జాంబవాన్ = జాంబవ యు; స్థవంగమై = వానరులతో; సర్వైః = అందఱితోనుం గూడ; సహసా= శీఘ్రమున; భూతలాత్=నేలపైనుండి; ఉఞ్ఞాయ=లేచి; యిట్లునియడగెను. అని, తాత్పర్యము.

గృహ్రరాజం=సంపాదించి; అబ్రవీత్ = పలికెను.

అంత, వానరోత్తముండగుజాంబవ యు సమస్తవానిరులతోగూడ, సహమిషయినుండిలేచి, సంపాదించాచి

క్వ సీతా కేనవా దృష్టా కోవా హరతి మైథిలీమ్
తదా ఖ్యాతు భవాన్ స్వం గతి ర్భవ వనాకసామ్. ౩

టీక || సీతా=సీత; క్వ=ఎక్కడ? కే= నవా=ఎవ్వరిచేత; దృష్టా=చూడబడినది? మైథిలీం = సీతను; కోవా=ఎవ్వరిచేత; హరతి = హరించుచుండెను? భవాన్=నీవు; తత్=దానిని; సర్వం=సమస్తమును; అఖ్యాతు=చెప్పుము. వనాకసాం=వానరులకు; గతిః = ఆశ్రయము; భవ=అగుము.

సీత యెక్క డనిన్ను? సీతనెవ్వడ పహరించుకొనిపోగా నెవ్వ డుచూచెను? నీవు, ఈవివరములయొక దెలియఁ జెప్పుము: వానరులకుసీతగతి.

అని, తాత్పర్యము.

కో దాశరథిదాదానాం వజ్రవేగనిపాతివామ్
స్వయం లక్షణముక్తానాం నచింతయతి విక్రమమ్. ౪

టీక॥ కః=ఎవ్వఁడు; వజ్రవేగనిపా
తినాం=వజ్రముయొక్క వేగమువంటి
వేగముచేతఁబుసఁజ్జి; దాశరథిబాణా
నాం=రామునిబాణములయొక్కయు;
స్వయంత్యుక్తముక్తానాం=సాక్షాత్తల
త్యుక్తినిచే విడువఁబడిన బాణములయొ
క్కయు; ఏకమం= పరాక్రమమును;

నచింతయతి = తలంపకున్నాఁడు?
వజ్రసమానంబులగు రాముని బా
ణముల వాడిమిని సాక్షాత్తుఁబడ
ప్రయోగించుబాణంబుల ఓత్పతయు ?
వ్వఁడు మనంబునం దలంపకున్నాఁడు?
అని, జాంబవంతుఁడు సంపాతినడిగెను.
అని, తాత్పర్యము.

స హరీ స్త్రిశి సంయుక్తా నీతాశ్రుతిసమాహితాన్
పున రాశ్వాసయ స్త్రిత ఇదం వచన మబ్రవీత్. ౫

టీక॥ సః=అసంపాతి; స్త్రీతః=సం
తుష్టుడై; స్త్రీతిసంయుక్తాన్ = సంశో
షముతోఁగూడినవారలును; నీతాశ్రుతి
సమాహితాన్=నీతనువినుటయందు ఏ
కాగ్రతగలవారలను; హరీన్=వాన
రులను; పునః=ఁజల; రాశ్వాసయన్=
ఊహించువాఁడై; ఇదం=ఈ; వచనం=

మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.
వానరులు, నీ తావృత్తాంతము విను
టయందు ఏకాగ్రులై సంతుష్టులై యుడు
గుటనుజూచి, సంపాతి సంతుష్టుడై,
మఱల వారలనాశ్వాసించుటకై, యిట్లు
నిపలికెను. అని, తాత్పర్యము.

శూన్యతా మహ వై దేహ్యో యథా మే హరణం శ్రుతమ్
యేనచాపి మమా ఖ్యాతం యత్రవా యతలోచనా. ౬

టీక॥ యథా=ఎట్లు; మే=నాకు,
నాచేతనదు; వై దేహ్యో = నీతయొ
క్క; హరణం=హరించుట; శ్రుతం=వి
నఁబడినదో; యేనచాపి=ఎవ్వనిచేతను
గూడ; మమ=నాకు; అఖ్యాతం = చె
ప్పఁబడినదో; అయతలోచనా = దీర్ఘ
ములయినకన్నులుగలనీత; యత్రవా=

ఎచ్చటనో; ఇహ = ఇప్పుడు; శూన్య
తాం=నినఁబడుచుం గాక.
నీతను దావణండుహరించుటను నే
నువిన్నవించును, ఎవ్వఁడునాకుఁ బెప్పిన
దియు, నీతాచేది యిపుడెచటనున్నది
యు, అంతయు నిపుడుచెప్పెదవినుండు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర శీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

అహ వస్తి గిరౌ దురే బహుయోజన మాయతే
చిరా స్నివతతో వృద్ధః షీణప్రాణపరాక్రమః. ౭

టీక॥ అహం=నేను; బహుయోజనవాడను; అస్తి (అధ్యాత్మము)=
నం=వెళ్ళు-యోజనములు; ఆయతే=అయినది.
విశాలమయిన; దురే=ప్రవేశింపనశక్య నేను, బహుయోజనమలవై శాల్య
మయిన; అస్తి గిరౌ=ఈ; గిరౌ=పర్వతముగల దుర్గమంబగు సీపర్వతంబునంబు
మునందు; పతితః = పడినవాడనై; షీణచటనే బహుకాలముగా బలపరా
చిరాత్=బహుకాలముగా; షీణప్రా క్రిమహీనుండనైయుండి వృద్ధుండనైతి
ణపరాక్రమః=నశించినబలమును పరా ని. అని, తాత్పర్యము.
క్రిమమునుగలవాడనై; వృద్ధః=ముస

తం మా మేవంగతం పుత్ర స్సృష్టాగోష్ఠీవామ నామతః
అహోగేణ యథాకాలం విభర్తి పతతాం వరః. ౮

టీక॥ పతతాం=పడులలో; వరః= హారముచేత; విభర్తి = పోషించుచు
శ్రేష్ఠుడగు; నామతః = పేరువలన; స్సృష్టాగోష్ఠీవామ.
సుపార్శ్వోవామ=సుపార్శ్వంబున ప్ర నేటియవధనాందుటవలన, పక్షి
సిద్ధుడయిన; పుత్రః = కొడుకు; వి శ్రేష్ఠుడగునాకొడుకు సుపార్శ్వంబు
వంగతం=ఇట్టియవధనసహించిన; తం= నువాడు, నాకు, గాలంబుదప్పక, ఆ
అట్టిమాం = నన్ను; యథాకాలం= హారంబుండెచ్చియిచ్చి, పోషణము నే
కాలమునశీక్రమింపక; అహోగేణ= ఆ యుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

తీక్షణకామాస్తు గంధర్వాస్తీక్షణకోపా భుజంగమాః
మృగాణాంతు భయం తీక్షణం తత స్తీక్షణృధా వయమ్. ౯

టీక॥ గంధర్వాస్తు=గంధర్వులలో; రలనుట. భుజంగమాః = సర్పములు;
తీక్షణకామాః=చుట్టకైన కామముగల తీక్షణకోపాః= అధికమయినకోపముగ
వారలు, అధికమయిన కామముగలవా లని. మృగాణాంతు = మృగములతో;

భయం=వెఱఱ; తీర్థం=అధికమయిన	గంధర్వులకుఁ గామమధికము; స
ది. తతః=అంతకన్న; వయం=మేము;	ర్వములకుఁ గోపమధికము; వృగముల
తీర్థక్షుధాః = అధికమయిన ఆకలి	కు భయమధికము; మాకో, ఆకలియ
గలవారము.	ధికము. అని, తాత్పర్యము.

స కదాచిత్ తుధార్తస్య మ మాహారాధికాంతిః
గతసూర్యే హని ప్రాప్తో మమ శ్రుతో హ్యనామిషః. ౧౦

టీక సః=ఆ; మమ=నాయొక్క;	మాంసములేనివాడై; ప్రాప్తోహి =
శ్రుతో=కొడుకు; కదాచిత్ = ఒకా	పొందినాడుగదా! •
నొకప్పుడు; గతసూర్యే=పోయినసూ	నాకొడుకు సుపార్శ్వండు, ఒక
ర్యుడుగల; అహని = ప్రొద్దునందు;	ప్పుడు, నేను మిక్కిలి యాంకలిచేఁ బ
తుధార్తస్య=ఆకలిచేఁ నీడింపఁబడిన	రితపించును నాహారమునకై కాచియుం
వాడను; ఆహారాధికాంతిః = ఆ	డఁగా, సూర్యు డస్తమించినవెనుక,
హారముఁ గోరుచున్న వాడనగు; మ	మాంసముఁకయె వట్టిచేతులతో నా
మ=నాయొక్క; సమీపం(అధ్యాహృత	యొద్దకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.
ము) = సమీపమును; అనామిషః =	

స మయా వృద్ధభావా చ్చ కోపాచ్చ పరిభర్త్సితః
తుష్టిపాసాపరీతేన కుమారః పతతాం వరః. ౧౧

టీక పతతాం=పతులతోపల; వ	లనను; పరిభర్త్సితః = కసరఁబడి
రః=శ్రేష్ఠుడగు; సః=ఆ; కుమారః=	నాడు.
కొడుకు; తుష్టిపాసాపరీతేన=ఆకలి	నేను ఆకలిచేతను దప్పిచేతను నీడి
చేతను దప్పిచేతనువ్యాపింపఁబడిన; మ	తుండను ముసలివాడనగుటవలనఁ గు
యా=నాచేత; వృద్ధభావాత్=ముసలి	పితుండనై పక్షిశ్రేష్ఠుడనగు నాకుమా
తనమువలనను; కోపాచ్చ=కోపమువ	రునింగనరితని. అని, తాత్పర్యము.

స మా మాహారసంహారా వృడితం ప్రీతివర్ధనః

అనుమాన్య యథాతత్త్వ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౨

టీక || ప్రీతివర్ధనః = సంతోషమును దం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీ
వృద్ధిఁబొందించునట్టి; సః = అనుపా త్ = పలికెను.
ర్ష్యుడు; ఆహారసంరోధాత్ = ఆహార నాశ ఎప్పుడును సంతోషము గలి
రముయొక్క ఆభావమువలన; పీడి గించునట్టి యా సుపార్శ్వండును, ఆ
తం = పీడింపబడిన; మాం = నన్ను; ఆ హారంబులేమిచే గుపితుండనగు నన్ను
నుమాన్య = నమ్మింపజేసి; యథాత ఆశ్వాసించి యథార్థముగా జరిగినసం
త్త్వం = యథార్థమునతిక్రమింపక; ఇ గతింజేపెను. అని, తాత్పర్యము.

అహం తాత యథాకాల మామిషార్థి ఖ మాల్లతః
మహేంద్రస్య గిరే ద్ద్వార మావృత్య చ సమాస్థితః. ౧౩

టీక || తాత = నాయనా! అహం = ఆవృత్య = అడ్డగించి; సమాస్థితశ్చ = ని
శేను; యథాకాలం = కాలమునతిక్ర విచినాను.
మింపక; అమిషార్థి = మాంసముఁగో నాయనా! నేను, ఎప్పుడును బోవు
నవాడనై; ఖం = ఆ ఆకాశమునుగు నట్లు యుక్తకాలంబున మాంసమున
స్థి; అల్లతః = ఎగిరినవాడనై; మ కై యాకాశంబున నెగసిపోయి, మ
హేంద్రస్య = మహేంద్రమును; గిరే = మహేంద్ర పర్వతద్వారము నాక్రమించి
పర్వతముయొక్క; ద్వారం = వాకిలిని; యుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సత్వసహస్రాణాం సాగరాంతరచారిణామ్
పంధాన మేకో ధ్యవసం సన్నిరోద్ధు మవాఙ్ముఖః. ౧౪

టీక || తతః = అచట; అహం (అ మాస్రాణాం = జంతుశ్రుతియొక్క కేల
ధ్యాహృతము) = నేను; ఏకః = ఒకఁ యొక్క; పంధానం = మార్గమును;
ధను; అవాఙ్ముఖః = వంగినముఖముగ సన్నిరోద్ధుం = అడ్డగించుటకు; అధ్యవ
లవాడనై; సాగరాంతరచారిణాం = సం = ఉంటిని.
సముద్రమధ్యమునందుగునట్టి; సత్వస అచట, సముద్రంబుననుండు జంతుసహ

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౭౫

స ౫౯

సంబులబట్టుటకై నేనదలవంచివానిమార్గమునకడ్డముగానిలిచితని. అని, తా.

తత్ర కశ్చి న్నయా దృష్ట స్సూర్యోదయసవప్రభామ్
ప్రీయ మాదాయ గచ్ఛ వై భిన్నాంజనచయప్రభః. ౧౫

టీక || తత్ర=అచట; సూర్యోదయస=గల; కశ్చిత్=ఒకానొకడు; మయా=మనము; సూర్యోదయమతోసమానమునకాంగల; ప్రీయం=ప్రీతి; అచట, కాటుక రాశివలెనల్లనిమేమిటాదాయ=నీకొస; గచ్ఛక్=పోవుచు గల యొకానొకడు, సూర్యోదయమునలె భాసమానయగు నొకానొకవనిము); భిన్నాంజనచయప్రభః=చిటిగిన తం దీసికొనిపోవుటను జూచినాను. కాటుకరాశియొక్క కాంతివంటికాం అని, తాత్పర్యము.

సో హ మభ్యవహారాథీ తౌ దృష్ట్వా కృతనిశ్చయః
తేన సామ్నా వినీతేన పంథాన మభియాచితః. ౧౬

టీక || అభ్యవహారాథీ = ఆహార అడుగబడినాను. ముగోరునట్టి; సః=అట్టి; అహం=నే నేనాహారము గోరినవాడనుగాను; తౌ=వారలను; దృష్ట్వా=చూచి; వున నాస్త్రిపురుషులఁజూచి వాగినే కృతనిశ్చయః = చేయబడిన నిశ్చయ యాహారముగా గ్రహింపనిశ్చయించి నుగలవాడను. వినీతేన= వినయము తిని; ఇంతలో నాపురుషుండు, వినయం తోగూడి; తేన = ఆపురుషునిచేత; బున సామవచనంబుతోనన్న "మార్గం సామ్నా = మంచిమాటచేత; పంథా బువిడుపు" మనియించెను. నం = మార్గమును; అభియాచితః = అని, తాత్పర్యము.

స హ సామోపపన్నానాం ప్రహర్తా విద్యతే క్వచిత్
నీచేష్యపి జనః కశ్చి త్సి మంగ బల మద్విధః. ౧౭

టీక || సామోపపన్నానాం = మం హర్తా=కొట్టువాడు; క్వచిత్=ఎందు చిత్తనముతో గూడినవారియొక్క; ప్ర ను; నీచేష్యపి=నీచులయందుఁగూడ; క

ప్ర

స్మృతే=ఒకానొక; జనః=మనుష్యుండు లయునాయేమి? బత=అశక్త్యము!
 ను; సవిద్యతేహి=లేడుగదా! అంగ= వినయసంపన్నులను ఎవ్వరు ప్రహ-
 అయ్యా! సద్విధః=నాయట్టివాండు; న రింతురు? నీచులుగూడఁ బ్రహరింపఁ;
 ప్రహరైః (అధ్యాహృతము)=ప్రహ ఇంక నాయట్టివాండుప్రహరింపఁడని చె-
 రింపఁడని; కిం(వక్తవ్యం)=చెప్పబడవ స్పసేలి? అని, తాత్పర్యము.

స యాత స్తేజసా వ్యోమ సంక్షిప్తస్త్వ వేగతః

అథా హం భవతై ర్భూతై రభిగమ్య సభాజితః. ౧౮

టీక || సః=ఆపురుషుండు; తేజసా= నాను.

కాంతిచేత; వ్యోమ = ఆకాశమును; అమృతహేతుభుండు, లేజోపశేవం
 సంక్షిప్తస్త్వ= పేటుపటచువాండువలె; బున నాకాశంబుభేదించువాండువలె చే
 వేగతః = వేగమువలన; యాతః=పో గంబునంబోయెను; అంత, నాకాశచ
 యెను. అథ=అంత; అహం=నేను; భ రంబులగు భూతంబులు నాయొద్దకువ
 చరైః = ఆకాశమునందిరుగునట్టి; భూ చ్చి నన్నుగౌరవించినవి.
 తైః = భూతములచేత; అభిగమ్య = అని, తాత్పర్యము.
 సమీపించి; సభాజితః= పూజింపఁబడి

దిష్ట్యా జీవసి తాతే తి హ్యబ్రువ న్నాం మహర్షయః

కథంచి త్వకళత్రో సౌ గత స్తే స్వస్త్వ సంశయమ్. ౧౯

టీక || “తాత=నాయనా! దిష్ట్యా= నబుభులు; మాం=నన్నుఁగూర్చి; అబ్రు-
 భాగ్యముచేత; జీవసి=బ్రతికియున్నా వక=పలికిరి.

పు. అసౌ=ఈతండు; సకళత్రః=భార్య నాయనా! నీవు దైవవశంబునఁ ద
 తోఁగూడినవాండ్రై, స్త్రీతోఁ గూడిన ప్పించుకొనిబ్రతికితివి; ఎట్లో యీతండు
 వాండ్రై; కథంచితే=ఎట్లుయినను; గతః= స్త్రీసహితుండై నిన్నువదలిపోయినాఁ
 పోయినాఁడు. అసంశయం= నిస్సందే డు; నీకు మంచిగలిగినది; సంశయము
 హముగా; తే=నీకు; స్వస్తి = మంగళ లేదు” అని, మహర్షులు నాతోఁబలికిరి.
 ము; అ స్తి(అధ్యాహృతము)=కలదు.” అని, తాత్పర్యము.
 ఇతి=అని; మహర్షయః= పూజ్యులయి

ఏవ ముక్త స్తతో హం తై స్సిద్ధైః పరమశోభనైః

టీక || తతో=అటుపిమ్మట; అహం= స్వబడినాను.
నేను; పరమశోభనైః = మిక్కిలిమం అంత, మహానుభావులగు నాసిద్ధు
గళస్వరూపులగు; తైః=ఆ; సిద్ధైః= లు నాతో నివ్వధంబునంబలికిరి.
సిద్ధులచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః= చె అని, తాత్పర్యము.

సచ మే రావణో రాజా రక్షసాం ప్రతివేదితః. ౨౦
హరణ్ దాశరథే ర్భార్యం రామస్య జనకాత్మజామ్
భ్రష్టాభరణకాశేయాం శోకవేగపరాజితామ్. ౨౧
రామలక్ష్మణయో ర్నామ క్రోశంతీం ముక్తమూర్ధజామ్

టీక || సః=అపురుషుడును; దాశన్య; రక్షసాం=రక్కసులయొక్క; రా
రథే=దశరథపుత్రుడగు; రామస్య= జా=తేడయిన; రావణః=రావణు
రామునియొక్క; భార్యం = పెండ్లా దుగా; మే=(మయా)నాచేత; ప్రతివే
మును; భ్రష్టాభరణకాశేయాం= జా దితః=తెలియబడినాడు.
జినసొమ్ములును బట్టువస్త్రమును గ అపురుషుడు, రాక్షసరాజైనరా
లదియు; శోకవేగపరాజితాం=దుఃఖ వణుండనియు, నేలంబుచున్నయాభ
ముయొక్క వేగముచేత లోంగొనబడి రణంబులతోను జాతినపట్టుపుట్టుబుతో
నదియు; రామలక్ష్మణయో=రాముని ను విరిసినవెండ్రుకలతోను బుమదుఃఖి
యొక్కయు లక్ష్మణునియొక్కయు; నా తురాలయి రామలక్ష్మణులం దేర్పొ
మ=పేరును; క్రోశంతీం=అటుచున్న నుచున్నయాస్త్రే రామభార్యయగుసీ
దియు; ముక్తమూర్ధజాం=విడువబడి తాదేయినియు, ఇతండాదిడును హరి
న వెండ్రుకలుగలదియునగు; జనకాత్మ చుకొనిపోవుచున్నాడనియు, నాకుంచి
జాం=సీతను; హరణ్=అపహరించుచు వ్వుటఁదెలిసినది. అని, తాత్పర్యము.

ఏష కాలాత్మయ స్తావ దితి కాలవిదాం వరః. ౨౨

ఏత మర్థం సమగ్రం మే సుపార్శ్వః ప్రత్యవేదయత్

టీక || ఏషః = ఈ రావణుడు; కాలాత్మయః = కాలమునతిక్రమింపఁ జే

సినవాడు ("తావత్" అనునది వాక్య) లిసెను.

లంకారార్థము). ఇతి = అని; కాలవి
గాం = కాలముఁ దెలిసినవారలో; వ
రః = శ్రేష్ఠుఁడగు; సుపార్శ్వః = సుపా
ర్శ్వఁడు; ఏతం = ఈ; అర్థం = సమా
చారమును; మే = నాకు; సమగ్రం =
సంపూర్ణము గా; ప్రత్యవేదయత్ = తె

రావణునివలన, ఇంతప్రార్థయినది;
అని, యీసమాచారమంతయు, కాల
ముఁ దెలిసినవారిలో సుత్తముఁడగును
పార్శ్వండు నాకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

త చ్చుత్వాపి హి మే బుద్ధి ర్నాసీ త్కాచి త్వరాక్రమే. ౨౩
అపత్తో హి కథం పక్షీ కర్త కించి దుపక్రమే

టీక || తత్ = దాని; శ్రుత్వాపి = వి
నియు; మే = నాకు; పరాక్రమే = ప
పరాక్రమించుటయందు; కాచిత్ = బ
కానొక; బుద్ధిః = తలంపును; నాసీత్
హి = కలుగలేదుగాదా! అపత్తిః = తొ
క్కలులేని; పక్షీ = పక్షినగు; అహం (అ
ధ్యాహుతము) = నేను; కించిత్ = బ
కానొక; కర్త = కార్యమును; కథం
హి = ఎట్లు; ఉపక్రమే = ప్రారంభిం
తును?
అసమాచారము విన్నప్పటికిని, నే
నుగించెమైనను రామునినిమిత్రమయి
పరాక్రమము నేయుటకు లేకపోయెను;
నేనుతొక్కలుపోయినపక్షి నె; ఏకార్య
మునేని నేనెట్లు నేయఁగలను?
అని, తాత్పర్యము.

యత్తు శక్యం మయా కర్తుం వాగ్బుద్ధి గుణవ ద్రినా. ౨౪
నూయతాం త న్ప్రవత్యోమి భవతాం పౌరుషాశ్రయమ్

టీక || వాగ్బుద్ధి గుణవ ద్రినా = వా
కులయొక్కయు బుద్ధియొక్కయు గు
ణమునందున్నట్టి; మయా = నాచేత;
కర్తుం = చేయుటకు; యత్తు = ఏదైతే;
శక్యం = అలవియగునో; భవతాం = మీ
యొక్క; పౌరుషాశ్రయం = పరాక్ర
మము అవలంబముగాఁగల; తత్ = దా
ని; ప్రవత్యోమి = చెప్పెదను. శూర్య
తాం = వినఁబడుఁగాక.
నాకువాకునూ బుద్ధియుఁజక్కగా
నున్నవికావున, నేను వానిచేసంతమా
త్రము సాహాయ్యముచేయఁగలనో అ

దిచెప్పెద, నిమిష పరాక్రమబలంబున సాధింపుడు. అని, తాత్పర్యము.

వాఙ్మతిభ్యాంతు సర్వేషాం కరిష్యామి ప్రియం హి వః. ౨౫
యద్ధి దాశరథేః కార్యం మమ తన్నాత్మ సంశయః

టీక॥ వః=మీకు; సర్వేషాం=అందఱులకైనను; వాఙ్మతిభ్యాంతు=మాటచేతను బుద్ధిచేతనుమాత్రము; ప్రియం=సంతోషమును; కరిష్యామి=చేసెదను గదా! యత్=ఏది; దాశరథేః=రామునియొక్క; కార్యం=పనియో; తత్=అది; మమ=నామొక్క; కార్యం(అ

ధ్యాత్వతము)హి=పనిగదా! అత్ర=ఇందు; సంశయః = సంశయము; న=లేదు. నేను మాటచేతను బుద్ధిచేతను మీ కందఱకు సాహాయ్యముగావించెదను; రామునికార్యమునాకార్యమేగానివేఱుగాదు; ఇందుసంశయములేదు. అని, తా.

తే భవంతో మత్రిశేష్ఠా బలవంతో మనస్వినః. ౨౬
ప్రేషితాః కపిరాజేన దేవైరపి దురాసదాః

టీక॥ మత్రిశేష్ఠాః=బుద్ధిచేసెత్తమములును; బలవంతః=అధికమయినబలముగలవారలును; మనస్వినః = గొప్పమనస్సుగలవారలును; దేవైరపి=దేవతలచేతను; దురాసదాః=సమీపింపనలవిగానివారలనగు; తే=అట్టి; భవంతః=మీరలు; కపిరాజేన=వానరరాజు

యిననుగ్రీవునిచేత; ప్రేషితాః=పంపబడినారు. వానరరాజు సుగ్రీవుండు, బుద్ధిమంతులరు బలవంతులరు గొప్పమనస్సుగలవారలగు మిమ్ములంపినాడే వ్యర్థులంబంపినవాడౌకాడు. అని, తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణబాణౌశ్చ నిశితాః కంకషత్రిణి. ౨౭
త్రయాణాం మపి లోకానాం పర్యాప్తా స్త్రాణినిగ్రహే

టీక॥ నిశితాః=తీక్షణములును; కంకషత్రిణి=రామలక్ష్మణులబాణములును; త్రయాణాం=కంకషత్రియొక్క త్రయైకాణం=మూడైన; లోకానాం=పరివలనియునగు; రామలక్ష్మణబాణౌ=మీ లోకములయొక్కయు; త్రాణిని

గ్రహే=రక్షింజుటయందును శిక్షించు నవియునగు రామలక్ష్మణుల బాణంబు
టయందును; పర్యాప్తాః=చాలినవి. లే, మల్లోకంబుల రక్షింపను శిక్షింప
లేక్ష్యంబులను గంకపక్షంబులు గట్టి నుంజాలియున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

కామంఖలు దశగ్రీవ స్తేజోబలసమన్వితః. ౨౮

భవతాంతు సమర్థానాం న కించిదపి దుష్కరమ్

టీక || దశగ్రీవః=రావణుడు; తే చెమయినను; న=లేదు.

జోబలసమన్వితః కామంఖలు=పరాక్రా రావణుడేమో, బల పరాక్రమ
మముతోను బలముతోను గూడినవాడు ముల నధికుడనుటవాస్తవమే; ఆయన
సలేగదా! సమర్థానాం= శక్తులరగు; ను, మీరు సమర్థులరుగావున, మీకనా
భవతాంతు=మీకుమాత్రము; దుష్కర- ధ్యము కొంచెమయిననులేదు.
రం=చేయనలవిగానిది; కించిదపి=కొం అని, తాత్పర్యము.

త దలం కాలసంగేన క్రియతాం బుద్ధినిశ్చయః. ౨౯

న హి కర్తృసు సజ్జంతే బుద్ధిమంతో భవద్విధాః

టీక || తత్ = అందువలన; కా సజ్జంతేహి=అలస్యము నేయరుగదా!

లసంగేన=కాలవిలంబముచేత; అలం= అందువలన, అలస్యము నేయవల
చాలును. బుద్ధినిశ్చయః = తలంపుయొ దు; బుద్ధిమంతులరగు మీయట్టివారిలు,
క్కయేర్పాటు; క్రియతాం = చేయఁ కార్యములువచ్చినపుడు ఎంతమాత్రము
బడుఁగాక. బుద్ధిమంతః = అధికమయి జాగు సేయుదురా? అని, సంపాదివా
నబుద్ధిగల; భవద్విధాః = మీయట్టివా నరులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
రలు; కర్తృసు = కార్యములయందు; న

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

కిషింధాకాండే, ఏకోనపక్షితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాన్ద్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిషింధాకాండైకోనపక్షితమస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

(౨)

షష్ఠితమసర్గప్రారంభః.

తతః కృతోదకం స్నాతం తం గృహం హరియాధపాః

ఉపవిష్టా గిరౌ దుర్గే పరివార్య సమంతతః. ౧

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; హరి రౌ = పర్వతమునందు; ఉపవిష్టాః = యాధపాః = వానరసమూహమును కూర్చుండిరి.

బాలించునట్టివానరులు; కృతోదకం = అంత, సంపాతి తమ్మునకు జటా చేయఁబడిన జలతర్పణము గలవాఁడు యువునకునుదకదానంబుగావించిస్నాను; స్నాతం = స్నానముచేసినవాఁడు నంబుచేసినపిమ్మట, వానరవీరులు, అనకు; తం = ఆ; గృహం = సంపాతిని; సప్రవృతంబునందు, అతనిం బరివేష్టించి మంతతః = అంతటను; పరివార్య = చుకూర్చిండిరి. అని, తాత్పర్యము. ట్టి; దుర్గే = ప్రవేశింపనశక్యమయిన; గి

త మంగద ముపాసీనం తై స్సరైర్వర్హరిభిర్వృతమ్
జనితప్రత్యయో హర్షా త్సంపాతిః పున రబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సంపాతిః = సంపాతి; తైః = యల; అబ్రవీత్ = పలికెను. ఆ; వానరైః = వానరులచేత; సరైర్వైః = సమస్తవానరులును బరివేష్టించి అందఱిచేతను; వృతం = చుట్టఁబడినవాఁడును; ఉపాసీనం = సమీపమునందుఁ జూచి, సంపాతి, వానరులు మఱిమఱి గూర్చుండినవాఁడునగు; తం = ఆ; అంగదం = అంగదునిగూర్చి; జనితప్రత్యయః = డై, మఱల నిట్లనిపలికెను. పుట్టించఁబడిన నమ్మకము గలవాఁడై; అని, తాత్పర్యము. హర్షాత్ = సంతోషమువలన; పునః = మ

కృత్వా నిశ్శబ్ద మేకాగ్రా శృణ్వంతు హరయో మమ

తత్వం సుకీర్తయిష్యామి యథా జానామి మైథిలీమ్. ౩

టీక || హరయః=వానరులు; నిశ్చ ణంగుడునో; తథా (అధ్యాపృత
బంధు=సద్గుణలకుండునట్లు; కృత్వా= చే ము) = అట్లు; తత్త్వం=యథార్థము
సి; ఏకాగ్రః=ఒకటఁ జెల్లినమనస్సుగ ను; సంకీర్తయిష్యామి=చెప్పెదను.
అవారలయి; మమ=నాయొక్క; వచ వానరులందఱు సద్గుణేయక విందు
నం (అధ్యాపృతము)=మాటను; శృ రుగాక; నాకు సీతాదేవి వృత్తాంతము
ద్వంతు=వినుదురుగాక. యథా= ఎ ను చెప్పినకొన్నవిధమును యథార్థము
ట్లు; మైథిలీం=నీతను; జానామి = ఎ గాఁజెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

అస్య వింధ్యస్య శిఖరే పతితో స్తి పురా వనే
సూర్యాతపపరితాంగో నిర్ద్వ సూన్యరశ్మిభిః. ౪

టిక॥ పురా=మున్ను; అహం (అ	పతితః=పడినవాడను; అస్మి = అయి
ధ్యాహృతము)=నేను; సూర్యాతపప	ణి.
రీతాంగః=సూర్యునియెండచే వ్యాపి	నేను, మున్ను, సూర్యునియెండచే
పబడిన శరీరముగలవాడనై; సూర్య	బలితమై యున్న సూర్యకిరణముల దహిం
రశ్మిణి = సూర్యకిరణముల చేత; నిర్ద	వబడినవాడనై, ఈ వింధ్యశిఖరంబు
గ్ధః=కాల్చబడినవాడనై; అస్య=ఈ;	న, నరణ్యమునంబడినది.
వింధ్యస్య=పర్వతముయొక్క; శిఖరే=	అని, తాత్పర్యము.
శృంగమునందు; వనే= ఆడవియందు;	

లబ్ధసంక్షస్తు షడ్క్రితా ద్వివశో విహ్వలస్త్రివ
 వీక్షమాణో చిశ స్సర్వా నాభిజానామి కించన. x

టీక ॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = వాఁడనై; విహ్వలస్థున (స్థితః) = చూసేను; షడ్రాతాత్ = అటురాత్రులవల ర్భనొందునట్లున్నవాడనై; సర్వాః = న; లబ్ధసంక్షస్తు = పొందబడిన తెలివిగ నున్నవలయున; దితః = దిక్కులను; లవాడనై; విదళః = స్వాధీనతదవ్విన వీక్షమాణః = చూచుచు; కించన = కొంచెము

చెమయినను; నాభిజానామి= గుర్తిం గుర్తించునట్లు పరవశుండనై, సమస్త పనైతిని.

అంత, నేను ఆఱుదినములకుఁగొం దిశలం గలయఁ బూచివానుగాని యిది యేప్రదేశమో కొంచెమయినను గుర్తు తలెలియలేదు. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు సాగరాన్ తైలాన్ నదీ స్సర్వా స్సరాంసిచ
వనా న్యుదధివేలాంచ సమీక్య మతి రాగమత్. ౬

టీక॥ తతస్తు=అటుపిమ్మటను; సాగరాన్=సముద్రసంబంధములయిన; తైలాన్=పర్వతములను; సర్వాః= సమస్తములయిన; నదీః=నదులను; సరాంసిచ=కొలంకులను; వనాని=అడవులను; ఉదధివేలాంచ= సముద్రముయొక్కచెలియలికట్టను; సమీక్య=చూచి; మతిః=జ్ఞానము; ఆగమత్=వచ్చెను. అంతసముద్ర తీరంబునందలి పర్వతంబులను సమస్తనదులను సరస్సులను వనంబులను సముద్రతీరంబునుం బూచి, యిదియీప్రదేశమని తెలిసికొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

హృష్టపక్షిగణాకీర్ణః కందరాంతరకూటవాన్
దక్షిణసోఽగ్రే దధే స్తీరే వింధ్యో య మితి నిశ్చయః. ౭

టీక॥ అయం=ఇది; దక్షిణస్య=దక్షిణదిక్కునందున్న; ఉదధేః = సముద్రముయొక్క; తీరే=గట్టునందు; హృష్టపక్షిగణాకీర్ణః = సంతోషించిన పక్షులసమూహముచే వ్యాపింపఁబడినదియు; కందరాంతరకూటవాన్ = గుహామధ్యములును శిఖరములును గలదియునగు; వింధ్యః = వింధ్యపర్వతము; ఇతి=అని; నిశ్చయః=దృఢజ్ఞానము; ఆ స్తీత్ (అధ్యాపూతము)=కలిగినది. ఇది, దక్షిణ సముద్రతీరంబుననున్నదియు సంతృప్తంబులగు పక్షులతో నొప్పుచున్నదియు గుహలతోను శిఖరంబులతోనుం గూడినదియునగు వింధ్యపర్వ భాగమని, నిశ్చయముగాఁ జెలిసికొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

అసీ చ్చా త్రాశమం పుణ్యం సురైరపి సుపూజితమ్

౯౮౪ ప్రతిపదాంగ్రహికాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౦

ఋషి ర్నిశాకరోనామ యస్మిన్ సుగ్రీతపా భవత్. ౮

టీక యస్మిన్ = ఏయాశ్రమము	గు; ఆశ్రమంచ = ఆశ్రమముగూడ; ఆ
నందు; ఉగ్రతపాః = భయంకరమయి	త్ర=ఇచట; ఆసత్ = ఉండెను.
నతపస్సుగల; నిశాకరోనామ = నిశా	ఈప్రదేశమునందు దేవతల చేత
కరుండచుపేరుగల; ఋషిః = ముని; ఆ	నుం బూజితంబగు పవిత్రమయినయొ
భవత్ (సంధియార్హము) = ఉండెనో;	క ఆశ్రమంబుండెను; అందు, భయంక
తత్ (అధ్యాహృతము) = అట్టి; పు	రంబగు తపస్సుగల నిశాకరుండను మ
ణ్యం = పవిత్రంబును; సుపూజితం =	హర్షి నివసించుచుండెను.
మిక్కిలియుం బూజింపఁబడినదియున	అని, తాత్పర్యము.

అష్టా వర్ష సహస్రాణి తేనాస్తి నృషిణా వినా
వసతో మమ ధర్మక్షాస్వర్గతేతు నిశాకరే. ౯

టీక ధర్మక్షాః = ధర్మముండెలిసిన	లయొక్కవేలు; అష్టా = ఎనిమిది; గతా
వానరులారా! నిశాకరే = నిశాకరమ	ని(అధ్యాహృతము) = కడచినవి.
హర్షి; స్వర్గతే = స్వర్గమునొందినవా	ధర్మముండెలిసినట్టివానరులారా! ఆ
డుకాఁగా; తు = అటుపిమ్మట; తేన =	నిశాకరమహర్షి మరణమునొందిన పి
ఆఁఋషిణావినా = నిశాకరమహర్షిని	మ్మట, నేనమ్మ హర్షినివిడిచి, నేనుమా
విడిచి; అస్మిన్ = ఈప్రదేశమునందు; వ	త్రిమే యీప్రదేశమున వాసముసేయ
సతః = వాసముచేయుచున్న; మమ =	నారంభించి యిప్పుటికి ఎనిమిదివేలసంవ
శాకు; వర్ష సహస్రాణి = సంవత్సరము	త్సరములయినవి. అని, తాత్పర్యము.

అవతీర్య వ వింధ్యాగ్రా తక్ష్మాశ్చేరి విషమా చృతైః
కీర్ణదర్భాం వసుమతీం దుఃఖేన పున రాగతః. ౧౦

టీక అహం (అధ్యాహృతము) =	డి; కృచ్ఛేరి = కష్టముచేత; శతైః =
నేను; విషమాత్ = మిట్టపల్లముయిన;	మెల్లగా; అవతీర్య = దిగియు; దుఃఖే
వింధ్యాగ్రాత్ = వింధ్యపర్వతమునుం	న = దుఃఖముచేత; కీర్ణదర్భాం = క

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౮౫

స ౬౦

అకుదగ్గలుగల; వసుమతీం=భూమిని; గాడిగ్గి, ఋషులకోయ్యుటచే మొక్క-
పునః=మఱల; ఆగతః=పొందినాను. అచ్చటంచేసి కఱకులయిన దగ్బలతోఁ
అంత, నేను, బహుకష్టముతో మి గూడిన అశ్రమభూమికిఁ బరమదుఃఖి
ట్టపల్లమయినవింధ్యశిఖరమునుండి మెల్ల తుండవైవచ్చిని. అని, తాత్పర్యము.

త మృషిం ద్రష్టుకామో స్మి దుఃఖేనా భ్యాగతో భృశమ్
జటాయుషా మయాచైవ బహుతో భిగతో హి సః. ౧౧

టీక || భృశం = మిక్కిలియు; దుఃఖేన = దుఃఖముచేత; అభ్యాగతః = కముగా; అభిగతః = పొందఁబడిన
పొందఁబడిన; అహం (అభ్యాహృతము)=నేను; తం=ఆ; ఋషిం=నిశాకర మహర్షిని; ద్రష్టుకామః = చూడఁగో
రినవాడను; అస్మి=అయితిని. హి= ఏలయనఁగా; సః=ఆతఁడు; జటాయు షా = జటాయువుచేతను; మయాచైవ వ = నాచేతనుగూడ; బహుశః=అధి

తస్యా శ్రమపదాభ్యాశే వపు ర్వాతా స్సుగంధినః
వృక్షో నాపుష్పితః కన్య దఫలోవా న విద్యతే. ౧౨

టీక || తస్య = ఆనిశాకరమహర్షి యొక్క; ఆశ్రమపదాభ్యాశే = ఆశ్రమ స్థానముయొక్క - సమీపమునందు; సు గంధినః=మంచివాసనగల; వాతాః= వాయువులు; వపుః=వీచినవి. వృక్షః= చెట్లు; కచ్చిత్ = ఒకానొకటియు; అ పుష్పితః = పుష్పములులేనిదిగాని; అ భలోవా = పండ్లులేనిదిగాని; సవిద్యతే=లేదు.
ఆనిశాకర మహర్షి యాశ్రమంబు వల బుష్పంబులుగాని ఫలములుగానిలేని వృక్షమే లేదుకావున, సతనియొకత్రమం బు సమీపించినంతనె, మంచివాసనగల గాఢములువీచినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఉపేత్య చాశ్రమం పుణ్యం వృక్షమూల ముపాశ్రితః

ప్రతిపదాంత్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౦

[ద్రష్టుకామః ప్రత్యక్షే హం భగవంతం నిశాకరమ్. ౧౩

టీక || అహం = నేను; పుణ్యం = ప చూడఁగోరినవాఁడనై; ప్రత్యక్షే = ఎ విశ్రమయిన; ఆశ్రమం = ఆశ్రమము మరుచూచుచుంటిని.
 ను; ఉపేక్ష్యచ = పొందియు; వృక్షమూ అట్లు పవిత్రంబగుసయ్యాశ్రమంబు
 లం = చెట్టుయొక్క అడుగును; ఉపా శేరి, యొక్క చెట్టుకీడ, భగవంతుం
 శ్రితః = పొందినవాఁడనై; భగవంతుం డగునిశాకరుంబాడఁగోరి, కాచియుం
 అధికమయిన మాహాత్మ్యముగల; ని టిని. అని, తాత్పర్యము,
 శాకరం = నిశాకరుని; ద్రష్టుకామః =

అథా పశ్య మదూరస్థ మృషిం జ్వలిత శేజిసమ్
 కృతాభిషేకం దుర్ధర్ష ముపావృత్త మదబ్జుఖమ్. ౧౪

టీక || అథ = అంత; అదూరస్థం = స శాకరమహాక్షణి; అపశ్యం = చూ మీపమునందున్నవాఁడును; జ్వలిత శేజి చితిని.
 సం = మండుచున్న తేజస్సుగలవాఁడును; అంత, స్నానముగావించి నిజశేజి
 కృతాభిషేకం = చేయఁబడిన స్నానము స్సనే వెలుంగుచు ఉత్తరదిశకభిముఖం
 గలవాఁడును; దుర్ధర్షం = ఎదిరింపనలవి డై వచ్చుచున్నవాని దుర్గర్భుండగు న
 గానివాఁడును; ఉదబ్జుఖం = ఉత్తరపుత మ్మహర్షి నిశాకరుని సమీపంబునం బూ
 ట్టు మోము గలవాఁడును; ఉపావృ చినాను. అని, తాత్పర్యము.
 త్తం = పచ్చినవాఁడునగు; బుషిం = ని

త మృతౌ స్మృతురౌ వ్యాసౌ స్సింహౌ నాగా స్సరీసృపాః
 పరివార్యో పగచ్ఛంతి ధాతారం ప్రాణినోయథా. ౧౫

టీక || తం = అనిశాకరమహర్షిని; ను; నాగాః = ఏనుఁగులును; సరీసృ
 బుతౌ = ఎలుఁగుబంటులును; స్మృతు పాః = సర్పములును; ధాతారం = బ్ర
 రాః = చమరమృగములును; వ్యాఘ్రాః = హృదేవుని; ప్రాణినోయథా = జంతు
 పెద్దపులులును; సింహాః = సింగములు పులువలె; పరివార్యం = పరికెట్టించి; ఉప

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౯౮

స ౬౦

గచ్ఛంతి=పోయినవి.

అంత, నమస్త భూతంబులును బ్రహ్మదేవుని బ్రవేషించికొలుచునట్లు, ఆ నిశాకరమహర్షిని, భల్లూకంబులును జ

మరంబులును బుబులును సింహంబులును ఏనుంగులును సర్పంబులును బరివేషించికొలిచియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రాప్త మృషిం జ్ఞాత్వా తాని సత్వాని వై యయః
ప్రవిష్టే రాజని యథా సర్వం సామాత్యకం బభువ్. ౧౬

టీక || తతః=అటుపిమ్మట; తాని= ఆ; సత్వాని=జంతువులు; ("వై" అను నదిపాదపూర్ణార్థము); ఋషిం= నిశాకరమహర్షిని; ప్రాప్తం= పోయి నవానిగా; జ్ఞాత్వా = తెలిసి; రాజని=రాజు; ప్రవిష్టే=గృహమును బ్రవేశించినవాడుకాగా; సర్వం= సమస్తమయిన; సామాత్యకం= మంత్రుల

తోఁగూడిన; బలంయథా= సేవవలె; యయః=పోయినవి. అంత, నమస్త హర్షి యాశ్రమంబు లోనికి బోవుటవెఱింగి, రాజు అంతః పురంబుం బ్రవేశించిన వెనుక, మంత్రులు మొదలగుబలంగముబోవునట్లు, అజు తువులన్నియుం దమతమ నెలవులకుంబోయినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఋషిస్తు దృష్ట్వా మాం ప్రీతః ప్రవిష్టశ్చ శ్రమం పునః
ముహూర్తమాత్రా నిష్క్రమ్య తతః కార్య మపుచ్ఛత. ౧౭

టీక || ఋషిస్తు = నిశాకరమహర్షి యు; మాం=నన్ను; దృష్ట్వా=చూచి; ప్రీతః = సంతోషించినవాడై; ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును; ప్రవిష్టశ్చ=చూచి నవాడునై; ముహూర్తమాత్రాత్= అల్పకాలమువలననే; నిష్క్రమ్య=వెలు నడి; తతః=అపిమ్మట; కార్యం= పని

ని; అపుచ్ఛత = అడిగెను. ఆ నిశాకరమహర్షి యు, సుప్రీతుం డై నన్నుచూచి, యాశ్రమంబులోనికి బోయి, మఱల గొంత సేపులో వెలువడి, సేవవచ్చిన కార్యమునుడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

సామ్య వైకల్యతాం దృష్ట్వా గోష్ఠాం తే నావగమ్యతే

అగ్నిదగ్ధా విమా పక్షౌ త్వక్తైవ వ్రణితా తవ. ౧౮

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాఁడా! తే=	చర్తమును; వ్రణితా = వ్రణముగలది
నీయొక్క; రోహం = వెండ్రుకలయొ	గా; దృశ్యే (అధ్యాహృతము) = చూ
క్క; వైకల్యతాం = వికలములగుటను;	డబడుచున్నది.
దృష్ట్యా=చూచి; తే= నీయొక్క; స్వ	సౌమ్యుఁడా! నీదేహమందలి వెం
రూపం (అధ్యాహృతము) = స్వరూప	మృకలు పికలములగుటవలన నీరూపమే
ము; నావగమ్యతే= తెలియఁజలేదు.	తెలియకున్నది; మఱియు నీతొక్కలు అ
తవ=నీయొక్క; ఇమా=ఈ; పక్షౌ=	గ్నిదగ్ధములుగాను నీచర్తమంతయువ్ర
తొక్కలు; అగ్నిదగ్ధా = నిప్పుచేఁగా	ణముగలదిగాను గానబడుచున్నది.
ల్పబడినవిగా; దృశ్యే (అధ్యాహృత	అని, తాత్పర్యము.
ము)=చూడబడుచున్నది. త్వక్తైవ=	

గృధ్రౌ ద్వౌ దృష్టపూర్వౌ మే మాతరిశ్వసమా జలే
గృధ్రాణాం చైవ రాజానా భ్రాతరా కామరూపిణౌ. ౧౯

టీక॥ జవే = వేగమునందు; మా	యా) = నాచేత; దృష్టపూర్వ=ము
తరిశ్వసమా = వాయువుతో సరియయి	న్నమాడబడినది.
నవియు; కామరూపిణౌ = ఇచ్చాధీన	నేను, మున్ను, వేగమునవాయున
మగురూపముగలవియు; గృధ్రాణాం=	మానంబులును, సమస్తగృధ్రులకు
గద్దలకు; రాజానాచైవ = ప్రభువులు	ను రాజులును గామరూపంబులును స
చ; భ్రాతరా = తోడబట్టినవియును	కొందరంబులనుగు రెండుగృధ్రులం
గు; ద్వౌ=రెండు; గృధ్రౌ=గద్దలు; మ	బాచియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

శ్యేష్ఠోహి త్వంతు సంపాతే జటాయు రనుజ స్తవ
మానుషం రూప మాస్థాయ గృహీతౌ చరణం మమ. ౨౦

టీక॥ సంపాతే=సంపాతీత్వంతు=	పుగదా! జటాయుః=జటాయువు; తవ=
నీవును త్రము; శ్యేష్ఠోహి=పెద్దవాఁడ	నీయొక్క; అనుజః= తమ్ముడు. యు

వాం (అధ్యాహృతము) = మీరలు; మా
నుషం = మనుష్యసంబంధియగు; రూ
పం = ఆకారమును; ఆస్థాయీ = అవలం
బించి; మమ = నాయొక్క; చరణౌ =
పాదములను; గృహీతః = పట్టుదురు.

సంపాతీ! నీవందు జ్యేష్ఠుడవుగా
వా? నీతమ్ముడు జటాయువు; మీరిద్దఱు
ను మనుష్యరూపముధరించినవారలయి
నాపాదంబులకు నమస్కరించు చుందు
రు. అని, తాత్పర్యము.

కిం తే వ్యాధిసముత్థానం పక్షయోః పతనం కథమ్
. దండ్ పాయః కృతః కేన తత్త్వ మాఖ్యాహి పృచ్ఛతః. ౨౦

టీక || తే = నీకు; వ్యాధిసముత్థానం
కిం = రోగముయొక్క ఉత్పత్తియాయే
మి? పక్షయోః = తెక్కలయొక్క; పత
నం = పడుట; కథం = ఎట్లు? దండ్ పా
యః = శిశుయొక్క యుపాయము; కే
న = ఎవ్వనిచేత; కృతః = చేయబడిన
ది? పృచ్ఛతః = అడుగుచున్న; మే (అ
ధ్యాహృతము) = నాకు; తత్త్వం =

యథార్థమును; ఆఖ్యాహి = చెప్పుము.
నీకు వ్యాధియేమైన వచ్చినదాయే
మి? అట్లయిన నీతెక్కలు ఎట్లుపడిపో
యినవి? లేక ఎవరైనను ఇట్లు శిక్షించిరా?
ఎవ్వరు? అడిగెదను; నాకుయథార్థము
జెప్పుము. అనినిశాకర మహర్షి నన్నడి
గెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

కిష్కింధాకాండే, షష్ఠితమస్కర్గః.

ఇది, స్వప్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండ షష్ఠితమస్కర్గటిక, .

ముగిసినది.

(౨)

ఏ క వ ప్తి త మ స ర్గ పా రం భః.

తత స్త ద్దారుణం కర్త దుష్కరం సాహసా త్కృతమ్

ఆచవత్సే మునే స్వస్వం సూర్యానుగమనం తదా. ౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తదా=	సమస్తమును; మునే=నిశాకరమహా
అప్పుడు; అహం(అధ్యాపృతము)=	మునికి; ఆచవత్సే=చెప్పింపి.
నేను; తత్=ఆ; దారుణం=భయంకర	అంతనపుడు, నేను, ఆలోచింపక
మును; దుష్కరం= చేయనలవిగానిది	గావించిన భయంకరంబును ఎవ్వరికిని
యు; సాహసాత్= ఆలోచింపమివల	జేయనలవిగానిదియునగు సూర్యునివెం
న; కృతం=చేయఁబడినదియునగు; క	బడించుట మొదలగుకార్యమునంతయు,
ర్త=కార్యమయిన; సూర్యానుగమ	నమ్మ హామనికెం జెప్పింపి.
నం=సూర్యునివెంటబడించుటను; స్వం=	అని, తాత్పర్యము.

భగవ స్వక్రియైక్తత్వా ల్లజ్జయా వ్యాకులేంద్రియః

పరిశ్రాంతో నశక్నోమి వచనం ప్రతిభాషితమ్. ౨

టీక॥ భగవత్=భగవంతుఁడా! ప్ర	శక్నోమి=సమర్థుఁడను గాను.
ణయైక్తత్వత్=ప్రణమితోఁ గూడిన	భగవంతుఁడా! తెక్కలుకాలి నా
వాఁడనగుటవలన; పరిశ్రాంతః=అలసి	దేహమంతయు ప్రణమయియుండుటవ
నవాఁడను; లజ్జయా=సిగ్గుచేత; వ్యా	లన, బాధితుండును లజ్జచేతఁ గలతప
కులేంద్రియః= కలతనొందినయింద్రి	దేహ యింద్రియంబులగలవాఁడనగుట
యములఁగలవాఁడనగు; అహం(అధ్యా	జేసి, నీకుఁబ్రత్యుత్తరముచెప్పటకు, అ
పృతము)=నేను; వచనం=మాటను; సమర్థుఁడనైయున్నాను.	
ప్రతిభాషితం= బదులుపలుకుటకు; న	అని, తాత్పర్యము.

అహంచేవ జటాయుశ్చ సంఘర్షా ద్దర్శమోహితౌ

ఆకాశం పతితౌ వీరౌ జిజ్ఞాసంతౌ పరాక్రమమ్. ౩

టీక || వీరౌ = పరాక్రమశాలులను;
గు; అహంచైవ = నేనును; జటాయు
శ్వ = జటాయువును; సంఘర్షాత్ = స్ప
ర్ధవలన; దృష్టమోహితౌ = గర్వముచే
మోహము నొందినవారమయి; పరా
క్రమం = వీర్యమును; జిజ్ఞాసంతౌ = తెలి
యఁగోరినవారమై; ఆకాశం = ఆకాశ

మును; పశితౌ = పొందినాము.

పరాక్రమవంతులమగు, నేనును జ
టాయువును, స్పర్ధవలన, గర్వంబున
నొడబడెలియక, యొండొరుల పరా
క్రమంబుల దెలియఁగోరినవారమై, యా
కాశంబున కెగసితిమి. అని, తాత్పర్యము.

క్షైలాసశిఖరే బద్ధ్వా మునీనా మగ్రతః పణమ్
రవి స్సాగ్ధ్య దనుయాతవ్యో యావ దస్తం మహాగిరిమ్. ౪
అథా వాం యుగప త్ప్రాప్తా వపశ్యావ మహీతలే
రథచక్రప్రమాదాని నగరాణి పృథక్ పృథక్. ౫.

టీక || ఆవాం = మేము; క్షైలాసశిఖ
రే = క్షైలాసపర్వతముయొక్క శృంగ
మునందు, మునీనాం = ఋషులయొ
క్క; అగ్రతః = ఎదుటను; రవిః = సూ
ర్యుడు; యావత్ = ఎంతవఱకు; అ
స్తం = అస్తములను; మహాగిరిం = మ
హాపర్వతమును; గచ్ఛతి (అధ్యాహృత
ము) = పొందునో; తావత్ = అంత
వఱకు; అనుయాతవ్యః = వెంటింపఁబడ
వలసినవాఁడు; స్సాగ్ధ్య = కావలెను. ఇ
తి = అని; పణం = పంచమును; బద్ధ్వా =
కట్టి; అథ = అంత; యుగపత్ = ఏకకా
లంబున; ప్రాప్తా = (ఆకాశము) పొం
దినవారమయి; మహీతలే = భూమియం
దు; నగరాణి = పట్టణములను; పృథ

క్ పృథక్ = వేరువేరుగా; రథచక్రప్ర
మాదాని = రథముయొక్క చక్రముల
యొక్క ప్రమాణమువంటి ప్రమాణ
ముగలవానిగా; అపశ్యావ = చూచి
తిమి.

మేవిర్వరము, క్షైలాసపర్వత శిఖ
రంబున ఋషులముండట, “సూర్యుడ
స్తగిరి చేరునందాక నతనివెంటి యె
గసిపోవలె” ననిపంచముకట్టి, యిర్వ
రము నేకకాలంబున నాకాశంబెగసితి
మి; అంత, భూమియందుండు నగరం
బులన్నియు వేరువేరుగా, మాకు, బం
డిచక్రంబులంతటివి నానగపడెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౦

క్షవచి ద్వాదిత్ర ఘోషాంశ్చ బ్రహ్మ ఘోషాంశ్చ శుశ్రువః
గాయంతీ శ్చాంగనా బహ్వీః పశ్యాహ ర క్తవాససః. ౬

టీక || అవాం (అధ్యాహృతము) = క్ష-౦ద్రను; పశ్యాహః = చూచిరాము.
మేము; క్షవచిత్ = ఒకానొకచోట; వా మేము, మార్గంబునఁ గొన్నిస్థలం
ద్వాదిత్ర ఘోషాంశ్చ = వాద్యధ్వనులను; బ్ర బులను వాద్యధ్వనులను వేద ఘోషంబు
హ్మ ఘోషాంశ్చ = వేదధ్వనులను; శుశ్రు లను వింటిమి; మఱియు ర క్తవస్త్రముఁ
వః = వింటిమి. గాయంతీః = పాడుచు దాల్చి గానము సేయుచున్న స్త్రీలఁ బె
న్న; ర క్తవాససః = ఎఱ్ఱనివస్త్రముగల; క్ష-౦ద్రంబూచితిమి. అని, తాత్పర్యము.
అంగనాశ్చ = స్త్రీలను; బహ్వీః = పె

తూర్ణ ముత్పత్యచా కాశ మాదిత్యపథ మాశ్రితౌ
ఆవా మాలోకయావ స్త ద్వనం శాద్వలసన్నిభమ్. ౭

టీక || అవాం = మేము; తూర్ణం = శీ తిమి.
ఘ్రిముగా; ఆకాశం = ఆకాశమును; ఉ మేము, శీఘ్రిముగానాకాశమునకె
త్పత్యచ = పొందియు; ఆదిత్యపథం = గనె, సూర్యుని మార్గముఁ జేరి, క్రిందఁజూ
సూర్యుని మార్గమును; ఆశ్రితౌ = పొంది చుటయు, మేముండినయడవి యప్పుడు
నవారలయు; తత్ = ఆ; వన్దం = అడవి పచ్చికవలె నతిసూక్ష్మముగాఁగానఁబ
ని; శాద్వలసన్నిభం = పచ్చికతోనమా డినది. అని, తాత్పర్యము.
నమునుగా; ఆలోకయావః = చూచి

ఉపలై రివ సంఘన్నా దృశ్యతే భూ భిలోచ్చయైః
ఆపగాభి శ్చ సంవీతా సూత్రై రివ వసుంధరా. ౮

టీక || భిలోచ్చయైః = పర్వతములచే దివలె; దృశ్యతే = చూడఁబడినది. ఆప
త; సంఘన్నా (అధ్యాహృతము) = క గాభిః = నదులచేత; సంవీతా = చుట్టుఁబ
ప్పబడిన; భూః = భూమి; ఉపలైః = డిన; వసుంధరావః = భూమియు; సూ
తాలచేత; సంఘన్నేవ = కప్పబడిన త్రైః = దారములచేత; సంవీతా (అ

ధ్యాహృతము) ఇవ = చుట్టఁబడినదివలె; తాళ్లవలె గానఁబడినవి; భూమియందలిపర్వతములవలె నగపడెను. అని, తాత్పర్యము.

భూమియందలిపర్వతములు చిన్న

హిమవాంశైచ్చవ వింధ్యశ్చ మేరుశ్చ సుమహా స్తగః
భూతలే సంప్రకాశంతే నాగాఇవ జలాశయే. ౯

టీక || హిమవాంశైచ్చవ = హిమవత్పర్వతమును; వింధ్యశ్చ = వింధ్యపర్వతమును; సుమహాః = మిక్కిలియు గొప్పదైన; నగః = పర్వతమయిన; మేరుశ్చ = మేరుపర్వతమును; భూతలే = నేలయందు; జలాశయే = కొలనునందు; నాగాఇవ = ఏనుగులువలె; సంప్రకాశంతే = ప్రకాశించుచుండినవి. అప్పుడు, హిమవత్పర్వతమును వింధ్యగిరియు మేరుశైలమును, సరస్సునందు విహరించునేనుంగు లంతవిగా, భూమియందుఁ గానఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

తీవ్ర స్వేదశ్చ ఘోరశ్చ భయం చాసీ త్తదా వయోః
సమావిశతి మోహశ్చ తమో మూర్ఛాచ దారుణా. ౧౦

టీక || తథా = అప్పుడు; అవయోః = ఆచేరించినది. మాకు; తీవ్రః = అధికమయిన; స్వేదశ్చ = చెమటయు; ఘోరశ్చ = అలనటయు; భయంచ = వెఱపును; ఆసీత్ = కలిగెను. మోహశ్చ = చిత్తభ్రాంతులయ్యు; తమః = అజ్ఞానమును; దారుణా = భయంకరమయిన; మూర్ఛాచ = మనస్సు ఇంద్రియ సహితముగా లయమునొందుటయు; సమావిశతి = సూర్యమార్గమున సంచరించునప్పుడు, మాకు, అధికముగాఁ జెమటయు నలనటయుఁ గలుగుటయు గాక, భయమును, జిత్తవిభ్రాంతియు, దృష్టి చెలియు కలిఁగటయు భయంకరముగా మూర్ఛయుఁ గలుగనారంభించినవి. అని, తాత్పర్యము.

* నది గ్వీక్షాయతే యామ్యా నాగ్నేయీ న చ వారుణీ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౧

యుగాంతేనియతో లోకోహతో దగ్ధ ఇవాగ్నినా. ౧౧

టీక॥ యామ్యా = యమునిదైన; చేత; దగ్ధః = దహింపబడినదై; హతఇ
దిక్ = దక్షిణదిక్కు; సవిజ్ఞాయతే = తెలి
యఁబడలేదు. ఆగ్నేయః = ఆగ్నేయది
క్కు; స(విజ్ఞాయతే) = తెలియఁబడలే
దు. వారుణీచ = వరుణునిదైన పడమర
యు; (చకారముచేసితరదిక్కులునగ్ర
హింపబడుచున్నవి) స(విజ్ఞాయతే) =
తెలియఁబడలేదు. నియతః = నియమము
గల; లోకః = లోకము; యుగాంతే =
ప్రళయకాలమునందు; అగ్నినా = నిప్పు
చేత; దగ్ధః = దహింపబడినదై; హతఇ
దిక్ = దక్షిణదిక్కునందు; నిదిపడమరయునియు ని
దితూర్పునియు నిదియు తరమనియు నెం
తమాత్రము దెలిసినదికాదు; లోకమం
తయునియమముదప్పి ప్రళయకాలాగ్ని
చేదగ్ధమయి హతమయినట్లు కానంబ
డినది. అని, తాత్పర్యము.

మనశ్చ మే హతం భూయ స్సన్నివర్త్యశు సంక్రయమ్
యత్నేన మహతాహ్యస్తిక్ ఫున స్సంధాయ చక్షుషి. ౧౨
యత్నేన మహతా భూయో రవి స్సమవలోకితః

టీక॥ భూయః = పలుమాటు; సం యత్నేన = ప్రయత్నముచేత; రవిః =
శ్రీయం = ఆశ్రయమయినచతురింద్రియ సూర్యుడు; సమవలోకితః = చూడఁ
మును; సంవర్త్యశు = మఱిించియు; బడినాడు.
హతం = కొట్టఁబడిన; మే = నాయొక్క; నామనస్సు కలఁతచేనేమియుఁ దెలి
మనశ్చ = మనస్సును; మహతా = అధిక యజాలక నివసమగుటఁజేసి, చక్షురిం
మయిన; (“హ” అనునది పాదభ్రాగ ద్రియమునకు దృష్టికై తప్పిపోయినది;
తార్థము) యత్నేన = ప్రయత్నముచే బహుప్రయత్నంబున నే నామనస్సును
త; అస్తిక్ = ఈ; చక్షుషి = కటియందు; చక్షురింద్రియంబునందుఁ గూర్చి, బహు
పునః = మఱి; సంధాయ = కూర్చి; భూ కష్టముచేత మఱిల సూర్యుండుఁగొం
యః = మఱి; మహతా = గొప్పదైన; టిని. అని, తాత్పర్యము.

తుల్యః పృథ్వీప్రమాణేన భాసురః ప్రతిభాతి నా. ౧౩

శ్రీమద్రామాయణము * కీర్తిసంధాకాండము. ౧౫

స ౬౧

టీక॥ భాస్కరః = సూర్యుడు; అప్పుడు, మాకుసూర్యుడు, భూ
నా=మాకు; పృథ్వీప్రమాణేన= భూ మియంత ప్రమాణముగలవాడుగా న
మియొక్కప్రమాణముతో; తుల్యః=స గపడెను. అని, తాత్పర్యము.
మానుడుగా; ప్రతిభాతి=తోచెను.

జటాయుర్వా మనాపుచ్ఛ్య నిపపాత మహీం తతః

తం దృష్ట్వా తూర్ణ మాకాశా దాత్మానం ముక్తవా నహమ్. ౧౪

టీక॥ తతః=అంత; జటాయుః = స్తు; ముక్తవాక్=విడిచితిని, దిగితిని
జటాయువు; మాం=నన్ను; అనాపుచ్ఛ్య = నీదుకొనక; మహీం=భూమి నుట.
చ్య = నిపపాత=పడెను. అహం=నేను; అంతజటాయువు నాతోఁజెప్పకయె,
ని; నిపపాత=పడెను. అహం=నేను; వివశుండై యాకాశంబునుండి నేలంబు
తు = ఆజటాయువును; దృష్ట్వా=చూ డసాగెను; అట్లుజటాయువు పడుటం
ని; తూర్ణం = శీఘ్రముగా; ఆకాశా బూచి, శీఘ్రంబున నేనునుఆకాశంబున
త్ = ఆకాశమునుండి; ఆత్మానం=న నుండిక్రిందికిదిగితిని. అని, తాత్పర్యము.

పక్షాభ్యాం చ మయా గుప్తో జటాయుర్న ప్రవహ్యతే

ప్రమాదా తత్ర నిర్దగ్ధః పతన్వాయుపథా దహమ్. ౧౫

టీక॥ జటాయుః=జటాయువు; మ దాత్=ఏమటుపాటువలన; నిర్దగ్ధః=ద
యా=నాచేత; పక్షాభ్యాం=తొక్కల హింపబడితిని.
చేత; గుప్తశ్చ= రక్షింపబడినవాడు నేనుజటాయువును నాపక్షంబులఁగ
నై; నప్రదహ్యతే=దహింపబడలేదు. ప్పటవలన, జటాయువుదహింపబడలే
అహం=నేను; తత్ర=అప్పుడు; వాయు దు. నేనుమాత్రము, ఆకాశంబునుండి
పథాత్ = వాయుమార్గమయిన ఆ పడునవుడు ప్రమాదంబున దగ్ధుండనై
కాశమునుండి; పతన్=పడుచు; ప్రమా తిని. అని, తాత్పర్యము.

అశంక తం నిపతితం జనస్థానే జటాయువమ్

అహంతు పతితో వింధ్యే దగ్ధపక్షో జడికృతః. ౧౬

టీక॥ తం=ఆ; జటాయువం=జటా మాత్రము; వింధ్యే= వింధ్యపర్వతము
 యువును; జనస్థానే= జనస్థానమునం నందు; పతితం=పడినాను.
 దు; నిపతితం = పడినవానిఁగా; ఆశం జటాయువు జనస్థానంబునఁ బడి
 కే=ఊహించుచున్నాను. దగ్ధపక్షి=ద యుండునని తోచుచున్నది; నేనుమా
 హింపబడిన యెక్కఁలుగలవాఁడను; జ త్రము యెక్కఁలుకావిమూర్ఛితుండనై,
 డీక్యతః = తెలివిదప్పినవాఁడనుగాఁ జ ఈవింధ్యపర్వతంబునం బడినాను.
 యుబడినవాఁడనగు; అహంతు = నేను అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యేన హీనో భ్రాతాచ పక్షాభ్యాం విక్రమేణచ
 సర్వధా మర్తుమేవ చ్చక్ర పతమ్యే శిఖరా న్గిరేః. ౧౭

టీక॥ రాజ్యేన=దొరతనముచేతను; కు-; శిఖరాత్=శృ గమునఁడి; ప
 భ్రాత్రాచ = తమ్మునిచేతను; పక్షాభ్యే=పక్షదను.
 భ్యాం = యెక్కఁలచేతను; విక్రమేణ నాపక్షంబులనుదమ్మునిరాజ్యంబును
 చ = పరాక్రమముచేతను; హీనః = బరాక్రమంబునుంబానియింక నేజీవింపఁ
 విడువబడినవాఁడనగు; అహం(అధ్యా జాలను; ఈపర్వతశిఖరమునుండి క్రిందం
 హృతము)=నేను; సర్వధా=అన్నివిధ బడి, మరణంబునొందెదను. అని, నేనుసే
 ములను; మర్తుమేవ = చచ్చుటకే; ఇ శాకరమహర్షి తోఁశెప్పెతిని.
 చ్చక్ర=కోరుచు; గిరేః=పర్వతముయొ అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 క్షిప్రంధాకాండే, ఏకపష్టితమస్సర్గః.

ఇది, సృష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
 వ్యాఖ్యానంబునందుఁ, గిష్టింధాకాండైకపష్టితమస్సర్గటీక,
 ముగిసినది.

౨౬

ద్వివష్టితమసర్గప్రారంభః.

ఏవ ముక్త్యా మునిశ్రేష్ఠ మరుదం దుఃఖితో భృశమ్
అథ ధ్యాత్వా ముహూర్తంతు భగవా నిద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=చేసి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=నేను; మునిశ్రేష్ఠం=నిశాకరమహర్షి=పలికెను.
నిగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; నేనివిధమున మునిశ్రేష్ఠుడగువా
భృశం=మిక్కిలియు; దుఃఖితః=దుఃఖ నిశాకరమహర్షితో విన్నవించుకొని,
ముగొందినవాడనై; అరుదం=నిచ్చిని. పరమదుఃఖితుండనై, రోదనంబు గా
అథ=అటుపిన్నట్లు; భగవాన్=అధిక విందినది; అంత సమ్మహానుభావుండు,
మయినమాహాత్మ్యముగల నిశాకరమ కొంతకేపు ధ్యానించి, నన్నుంబాచి
హర్షః; ముహూర్తంతు=కొంచెము యిట్లని యానతిచేసెను.
సేవుమాత్రము; ధ్యాత్వా=ధ్యానము అని, తాత్పర్యము.

పక్షౌచ తే ప్రపక్షౌచ పున రన్యో భవిష్యతః
ప్రాణాశ్చ చక్షుషీ వైచ విక్రమశ్చ బలంచ తే. ౨

టీక॥ తే = నీకు; పునః = మఱి గలవు. విక్రమశ్చ=పరాక్రమమును; అ
ల; పక్షౌచ = టెక్కలును; ప్రపక్షౌచ=నోభవిష్యతి(అధ్యాహృతము)=ఇత
చ=చిన్న టెక్కలును; అన్యో = ఇతర రముగలుగఁగలదు. బలంచ=బలిమియు
ములయినవి; భవిష్యతః=కలుగఁగలవు. ను; అన్యో భవిష్యతి (అధ్యాహృత
తే=నీకు; ప్రాణాశ్చ=ప్రాణములును; ము)=ఇతరమయినది గలుగఁగలదు.
అన్యోభవిష్యతి(అధ్యాహృతము)=ఇ నీకు టెక్కలును బిల్ల టెక్కలును
తరములయినవికలుగఁగలవు. చక్షుషీ= బ్రాణంబులును నేత్రంబులును బలపరా
నేత్రములును; అన్యోభవిష్యతః(అధ్యా క్రిమంబులును, మఱలఁ గ్రోత్తవిగలు
హృతము) = ఇతరములయినవికలుగఁ గఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౬౩

పురాణే సుమహా తాగ్యం భవిష్యతి మయా శ్రుతమ్
దృష్టం మే తపసాచైవ శ్రుత్వా విదితం మమ. ౩

టీక || పురాణే = పూర్వకాలము మాడబడినది. శ్రుత్వాచ=వినియు; మ
నందు; మయా=నాచేత; 'సుమహా' = మ=నాకు; విదితం= తెలిసినది.
మిక్కిలియుగొప్పదగు; తాగ్యం=పని; భవిష్యతాగలమునందు ఒకగొప్ప
భవిష్యతి = కాగలదు. ఇతి(అధ్యా తాగ్యముకాగలదని మున్నునేనువింటి
హృతము) = అని; శ్రుతం = వినబ ని; తపోమహామచేఁ దెలిసికొనుటమా
డినది. మే=(మయా) నాచేత; తపసా శ్రమగాక, పెద్దలవలనవినియుఁ దెలిసి
చైవ = తపస్సుచేతనుగూడ; దృష్టం= కొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

రాజా దశరథోనామ కశ్చ దిత్వాకునందనః
తస్య శత్రో మహాతేజా రామోనామ భవిష్యతి. ౪

టీక || ఇత్వాకునందనః = ఇత్వా అధికమయినప్రభావంబుగల; శత్రో=
కుమారపురాజుల సంతోషపఱచునట్టి; కొడుకు; భవిష్యతి = కలఁగఁగలఁడు.
దశరథోనామ=దశరథుఁడనుపేరుగల; ఇత్వాకువంశంబున దశరథుఁడను
రాజా=రాజు; కశ్చిత్=ఒకానొకఁడు; మహారాజు ఒకఁడున్నాఁడు; అతనికి
అస్తి (అధ్యాహృతము)= ఉన్నాఁడు. రాముఁడనుపేరుగల మహాప్రభావసం
తస్య=అతనికి; రామోనామ = రా పన్నుండగు కొడుకులట్టఁగలఁడు.
ముఁడనిప్రసిద్ధుండైన; మహాతేజాః = అని, తాత్పర్యము.

అరణ్యం చ సహ భాత్రా లక్ష్మణేన గమిష్యతి
ఆస్తి స్మర్యే నియుక్తస్థక్ పిత్రా సత్యపరాక్రమః. ౫

టీక || సత్యపరాక్రమః = సత్యమ సమ విషయమయియునుట; నియుక్త
యన పరాక్రమముగల రాముఁడు; పి స్థక్=నియోగింపఁబడిన వాఁడగుచు;
త్రా=తండ్రిచేత; అస్తిక్ = ఈ; అ భాత్రా= తమ్ముడైన; లక్ష్మణేనస
ర్థే=కార్యమువిషయమయి, అరణ్యవా హ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; అరణ్యం చ=అ

శ్రీమద్రామాయణము * కీర్తి-సంధాకాండము.

స ౬౨

డవినిగూడ; గమివ్యతి=పొందగలడు. | నారాముండు, తమ్ముడులత్తుణునితోఁ
వనవాసము సేయుమని తండ్రియొక్కాడినవాఁడై యరణ్యంబునకువచ్చును.
క్షాపించుటవలన సత్యపరాక్రముఁడగు | అని, తాత్పర్యము.

వైర్యతో రావణో రాజా తస్య భార్యాం హరివ్యతి
రాక్షసేంద్రో జనస్థానా దవధ్య స్సరదానవైః. ౬

టీక || సురదానవైః = దేవతలచేత | రామునియొక్క; భార్యాం = పెండ్లా
ను దానవులచేతను; అవధ్యః = చంప మును; హరివ్యతి=కొనిపోగలడు.
గూడనివాఁడును; రాక్షసేంద్ర=రాక్షస దేవాసురులకును వధింపనలవిగాని
సశ్రేష్ఠుఁడనగు; రాజా = రాజుని; వాఁడు రాక్షసరాజురావణుండునువాఁ
రావణోనామ=రావణుండును పేరుగ ఁ, రాముండు జనస్థానంబుననుండున
ల; వైర్యతః = రాక్షసుండు; జనస్థానపుడు, అతనిభార్య నపహరింపగల
నాత్=జనస్థానమునుండి; తస్య = అ ఁ. అని, తాత్పర్యము.

సా చ కామైః ప్రలోభ్యంతీ భక్త్యై ర్భక్త్యైశ్చ మైథిలీ
నభోక్త్యై మహాభాగా దుఃఖే మగ్నా యశస్వినీ. ౭

టీక || యశస్వినీ = అధికమయిన యశఃఖమునందు; మగ్నా=మునింగినదైః
ర్తిగలదియు; మహాభాగా=పూజ్యమై నభోక్త్యై= భుజియింపదు.
న యదృష్టముగలదియునగు; సా=ఆ; మహానుభావురాలగునాసీత, భో
మైథిలీచ = సీతయు; కామైః = కోరిక గదర్చ్యంబులను భోక్త్యంబులను భోజ్య
దగినద్రవ్యములచేతను; భక్త్యై=పిండి పదార్థంబులను రావణుండు ఎంతయు
వంటలచేతను; భోజ్యైశ్చ= భుజింప య్యవచ్చినను, మహాపక్షిప్తతగావున, పె
దగినయన్నాది ద్రవ్యములచేతను; ప్ర నిమిటించాని పరమ దుఃఖితురాలగుట
లోభ్యంతీ (ప్రలోభ్యమానా) = అశ వలన, నెంతమాత్రముభుజింపదు.
గొనఁజేయఁబడుచున్నదైనను; దుఃఖే= | అని, తాత్పర్యము.

పరమాన్నం తు వై జీక్ష్వా క్షాత్వా దాస్యతి వానవః

టీక || వాసవస్తు = ఇంద్రుడుమా
త్రము; విజ్ఞాత్వా = తెలిసి; వై దేహ్యః =
సీతాదేవికి; యరమాన్నం = ఉత్కృష్ట
మయిన అన్నమును; దాన్యతి = ఇయ్య
గలడు.

ఇంద్రుడు, సీతాదేవి ఘృజింపకుం
డుటనెఱింగి, తానాబిడకు ఉత్తమమ
యిన దివ్యాన్నంబొసంగగలడు.
అని, తాత్పర్యము.

య దన్న మమృతప్రఖ్యం సురాణామపి దుర్లభమ్. ౮
త దన్నం మైథిలీ ప్రాప్య విజ్ఞా యేంద్రా దిదం ధ్వితీ
అగ్ర ముద్భృత్య రామాయ భూతలే నిర్వపిష్యతి. ౯
యది జీవతి మే భర్తా లక్ష్మణేనసహ ప్రభుః
దేవత్వం గచ్ఛతోర్వాపి తయో రన్న మిదం త్వితీ. ౧౦

టీక || మైథిలీ = సీత; అమృతప్రఖ్యం =
అమృతముతోఁబోల్చి-గల; యత్ = ఏ;
అన్నం = అన్నము; సురాణామపి = దే
వతలకుఁగూడ; దుర్లభం = పొందనశక్య
మో; తత్ = అట్టి; అన్నం = అన్నము
ను; ప్రాప్య = పొంది; “ఇదంతః = ఈయ
న్నముమాత్రము; ఇంద్రాత్ = ఇంద్రుని
వలన; అగతం (అధ్యాహృతము) = వ
చ్చినది.” ఇతి = అని; విజ్ఞాయ = తెలిసి;
అగ్రం = పైభాగమును; ఉద్భృత్య = ఎ
త్తి; “ప్రభుః = సమర్థుండగు; మే = నా
యొక్క; భర్తా = పెనిమిటి; లక్ష్మణేనస
హ = లక్ష్మణునితోఁగూడ; జీవతియది =
బ్రతికియుండునేని; తయోః = ఆరామల
క్ష్మణులకు; దేవత్వం = దేవభావమును;
గచ్ఛతోర్వాపి = పొందినవారలయినను;
తయోః (అధ్యాహృతము) = ఆరామల

క్ష్మణులకు; ఇదం = ఈ; అన్నంతు = అ
న్నముమాత్రము; భవతు = అగుఁగా
క.” ఇతి = అని; భూతలే = నేలయందు;
రామాయ = రామునికోఁకు; నిర్వపి
ష్యతి = ఇయ్యగలడు.

అమృతంబుతో సమాన మయినది
యదేవతలకేనియు దుర్లభంబునగు న
దివ్యాన్నంబునొంది, సీతాదేవి, యిది
యింద్రుండుఁసంగినది యనియెఱింగి,
అందగ్రభాగముఁదీసి, “నాభర్తమహా
ప్రభువు రాముండును నామఱుదిలక్ష్మ
ణుండును జీవించియుండురేనియు, వా
రలుమృతులై దేవత్వంబునొందియుండు
రేనియు, నారామలక్ష్మణులకీయన్నంబు
పభోగార్థంబగుఁగాక” యనిపలికి భూ
మిపయి నొసంగగలడు.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*కిష్కింధాకాండము. ౧౦౦౧

స ౬౨

ఏవ్యం త్వన్వేషకా స్తస్యా రామదూతాః ప్లవంగమాః
అభ్యేయా రామమహిషీ త్వయా తేభ్యో విహంగమ. ౧౧

టీక॥ రామదూతాః=రామునిదూతలు = చెప్పడగినది.

తలయిన; ప్లవంగమాః = వానరులు; సంపాతీ! రామునిచేబంపబడి నీ
తస్యాః=అనీతయొక్క; అన్వేషకాః= తాడేని వెదకుటకై వానరులు రాంగల
వెదకువారలయి; ఏవ్యంతి = రాంగలరు; నీవు, ఆవానరులకు, నీరాడవిచ్చ
రు. విహంగమ= సంపాతీ! త్వయా= త్తాంతమును జెప్పవలయును.
నీచేత; తేభ్యః = ఆవానరులకు; రా అని, తాత్పర్యము.
మమహిషీ = రాముభార్య; అభ్యే

సర్వధా హి స గంతవ్య మిదృశః క్వ గమిష్యసి
దేశకాలౌ ప్రతీక్షన్వ పక్షౌ త్వం ప్రతిపత్స్యసే. ౧౨

టీక॥ సర్వధా= అన్నివిధములను; లవు.

సగంతవ్యంహి=పోవుటకారాదుగదా! నీవన్నివిధములను ఇచటనుండుటయొ
క్కదృశః (శ్వం)=ఇట్టినీవు; క్వ=ఎచట మంచిది; ఇట్లు యొక్క-లులేనివాడవు
కి; గమిష్యసి=పోగలవు? దేశకాలౌ= ఎందుచోగలవు? నీవిచటనె దేశకాలం
దేశమును గాలమును; ప్రతీక్షన్వ=ఎచట బలనిరీక్షించుచు, వసించియుండుము;
రుచూడుము. త్వం=నీవు; పక్షౌ=యొక యొక్క-లు మఱియొక్క-లవు.
క్క-లను; ప్రతిపత్స్యసే = పొందంగ అని, తాత్పర్యము.

నోత్సహేను మహం కర్తు మద్యైవ త్వం సపక్షకం
ఇహస్థ స్త్వం తు లోకానాం హితం కార్యం కరిష్యసి. ౧౩

టీక॥ అహం = నేను; త్వం=ను. త్వం=నీవు; ఇహస్థస్త్వం= ఇచటను
స్త్వం; సపక్షకం = యొక్క-లతోగూడి న్నవాడవై మాత్రము; లోకానాం =
సర్వాంగిగా; అద్యైవ=ఇప్పుడే; కర్తుం= లోకములకు; హితం = మేలుగలిగి
చేయుటకు; నోత్సహేయం = కోర
చునట్టి; కార్యం=పనిని; కరిష్యసి=చే

యంగలవు.

నీకిప్పుడె టెక్కలువచ్చునట్లు గా
వింపనాకుత్సాహము గలుగలేదు; ఏల

యనగా, నీవిచటనేయుండువేని, లో

కములకన్నిటికి హితంబునేయంగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

త్వయాపి ఖలు త త్కార్యం తయో శ్చ సృపపుత్త్రయోః
బ్రాహ్మణానాం సురాణాంచ మునీనాం వాసవస్యచ. ౧౪

టీక || తయోః = ఆ; సృపపుత్త్ర
యోః = రాచకొమరులగు రామలక్ష్మ
ణులయొక్క; తత్ = ఆకార్యము; త్వ
యాపి = నీచేతనుగూడ; కార్యంఖలు = చే
యదగినదిగదా! బ్రాహ్మణానాం =
బ్రాహ్మణులకును; సురాణాం = దేవత
లకును; మునీనాం = ఋషులకును; వా
సవస్యచ = ఇంద్రునకును; కార్యంఖ

లు (అధ్యాహృతము) = చేయదగినది
గదా!
రాజపుత్తులగు నారామలక్ష్మణు
ల కార్యము, నీకుమాత్రమేకాదు, స
మస్తబ్రాహ్మణులకును దేవతలకును మ
హర్షులకును దేవేంద్రునకును, అవశ్యక
ర్తవ్యము. అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చా మ్యహమపి ద్రష్టుం భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
నేచ్చే చిరం ధారయితుం ప్రాణం స్త్యజ్యే కలేబరమ్. ౧౫

టీక || అహమపి = నేనును; భ్రా
తరౌ = అన్నదమ్ములగు; రామలక్ష్మ
ణౌ = రామలక్ష్మణులను; ద్రష్టుం =
చూచుటకు; ఇచ్చామి = కోరుచున్నా
ను. ప్రాణం = ప్రాణములను; చి
రం = బహుకాలమువఱకు; ధారయ
ితుం = ధరించుటకు; నేచ్చే = కోరను.
కలేబరం = శరీరమును; త్యజ్యే = విడి

చెదను.
నాకును, ఆరామలక్ష్మణుల సంద
ర్శింపవలెనని కోరికి యధికముగా నన్న
ది; అయితే, ఇంక బహుకాలమువఱ
కుఁ బ్రాణంబులుదాల్చియుండుట నాకి
ష్టములేదు; కావున, అలానే శరీరంబు
విడిచెదను. అని, తాత్పర్యము.

మహర్షి స్త్రవణి దేవం దృష్టతత్త్వార్థదర్శనః

టీక॥ దృష్టతత్త్వార్థదర్శనః = చూడబడిన తత్త్వాభిప్రాయము యొక్కజ్ఞానముగల; మహర్షిస్తు = నిశాకరమహర్షి మాత్రము; ఏవం = ఇట్లు; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

సమస్త తత్త్వంబులుం దెలిసినట్టి యా నిశాకరమహర్షి, యివివిధంబునంబలికెను. అని, సంపాతి అంగదునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాశ్చే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

కిష్కింధాకాండే, ద్విషష్టితమసర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండ ద్విషష్టితమసర్గటిక,

ముగిసినది.

ॐ

త్రిషష్టితమసర్గప్రారంభః.

ఏతై రవైశ్చ బహుభి ర్వాక్యై ర్వాక్యవిదాం వరః

మాం ప్రశస్యా భ్యనుజ్ఞాప్య ప్రవిష్ట స్స స్వ మాత్రమమ్. ౧

టీక॥ వాక్యవిదాం = మాటలఁ దెలిసినవారలలో; వరః = శ్రేష్ఠుఁడగు; సః = అనిశాకరమహర్షి; ఏతైః = ఈమాటలచేతను; అవైశ్చ = ఇతరములయిన; బహుభిః = పెక్కులయిన; వాక్యైశ్చ = మాటలచేతను; మాం = నన్ను; ప్రశస్య = స్తుత్యుఁజ్ఞాపించి; అభ్యనుజ్ఞాప్య = వీడును. అని, తాత్పర్యము.

కొల్పి; స్వం = తనదైన; ఆశ్రమం = ఆశ్రమమును; ప్రవిష్టః = చొచ్చినాఁడు.

మాటలు దెలిసినవారిలో నుత్తముఁడగునమ్మహర్షి, యిట్లు, నానావిధంబులగుమాటల నన్నుజ్ఞాపించి నాకనుజ్ఞ యొసంగి, తానాశ్రమంబుఁ బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

కందరాత్తు విసర్జిత్యా పవతస్య శవైశ్చతైః

అహం వింధ్యం సమారుహ్య భవతః ప్రతిపాలయే. ౨

టీక || అహం=నేను; శనైశ్చనైః=రుచుచున్నాను.
 మెల్లమెల్లగా; పర్వతస్య= కొండయొక్క; అంత నేను మెల్లమెల్లగా పర్వతగు
 క్క; కందరాత్=గుహనుండి; విసర్పి హనుండి పొక్కి వింధ్యపర్వతం బారో
 త్వాతు = ప్రాణియు; వింధ్యం= విహించి, మీరాక యెదురు చూచుచుం
 ధ్యపర్వతమును; సమారుహ్య=ఎక్కి; టిని. అని, తాత్పర్యము.
 భవతః=మిమ్ము; ప్రతిపాలయే = ఎదు

అద్య త్వేతస్య కాలస్య సాగ్రం వర్షశతం గతమ్
 దేశకాలప్రతీక్షో స్తి హృది కృత్వా మునే ర్వచః. ౩

టీక || అద్యతు=ఇప్పుడు మాత్రము; నట; దేశకాలప్రతీక్ష= దేశమునుగా
 ఏతస్య=ఈ; కాలస్య= కాలమునకు; లమును ఎదురుచూచువాడనై; అస్తి=
 సాగ్రం=సమగ్రమయిన; వష=శతం= ఉంటిని.
 సంవత్సరములయొక్క నూలు; గతం= అమ్మ హషిక వచనంబులందుకొ
 కడచినది. మునే= నిశాకరమహషిక ని దేశకాలంబుల నిరీక్షించుచు సమగ్రం
 యొక్క; వచః=మాటను; హృది=మ బుగా నూలువత్సరంబులు గడపితిని.
 నన్యునందు; కృత్వా= చేసి, ఉంచెను. అని, తాత్పర్యము.

మహాప్రస్థాన మాసాద్య స్వర్గతేతు నిశాకరే
 మాం నిర్దహతి సంతాపో వితరైర్భహుభి ర్వృతమ్. ౪

టీక || నిశాకరే = నిశాకరుడు; మలచేత; వృతం=చట్టబడిన; మాం=న
 హాప్రస్థానం = మరణముగలుగుటకై స్ను; సంతాపః=దుఃఖము; దహతి=ల
 చేయు సామలయపర్వత యాత్రను; కాల్చుచున్నది.
 ఆసాద్య=పొంది; స్వర్గతేతు=స్వర్గము అనూనుసంవత్సరము లైనపిదపనిశా
 నొందినవాడుకాగానే; బహుభిః = కరమహర్షి మహాప్రస్థానంబునకుం బో
 పెక్కులందు; వితరైః=విచారము యిస్వర్గంబునొందుటయు, నేను, నాలో

నానావిధముగానుశయించుకొని, దుఃఖంబునహింపజాలకున్నాను. అని, తా.

ఉత్థితాం మరణే బుద్ధిం మునివాక్యై ర్వివర్తయే

టీక || మరణే = చావునందు; ఉత్థితాం = పుట్టిన; బుద్ధిం = తలంపును; మునివాక్యైః = ఋషియొక్క మాటలచేత; వివర్తయే = మఱలించుకొనుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

బుద్ధి ర్యా లేన మే దత్తా ప్రాణానాం రక్షణాయ తు. x
సా మే అపనయతే దుఃఖం దీప్తే వాగ్విభా తమః

టీక || లేన = అనిశాకరమహర్షిచే చున్నది. త; మే = నాకు; ప్రాణానాం = ప్రాణములయొక్క; రక్షణాయతే = కాపాడుటకై; యా = ఏ; బుద్ధిః = జ్ఞానము; దత్తా = ఇచ్చుటకైనదో; సా = ఆబుద్ధి; మే = నాయొక్క; దుఃఖం = దుఃఖమును; దీప్తా = ప్రకాశించుచున్న; అగ్నివిభా = నిప్పుజ్వాల; తమః = బీకటినివలె; అపనయతే = పోగొట్టుచున్నది.

బుద్ధ్యతాచ మయా వీర్యం రావణస్య దురాత్మనః. ౬
పుత్ర స్సంతర్జితో వాగ్వి ర్మత్రాతా మైథిలి కథమ్

టీక || దురాత్మనః = దుష్టమయిన మనస్సుగల; రావణస్య = రావణునియొక్క; వీర్యం = పరాక్రమమును; బుద్ధ్యతాచ = విజింగినవాడనగు; మయా = నాచేత; వాగ్వి = మాటలచేత; పుత్రః = కొడుకు; “కథం = ఎట్లు; మైథిలి = నీత; సత్రాతా = రక్షింపబడలేదు?” ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; సంతర్జితః = కనరబడినాడు. నేను దురాత్ముండగు రావణుని ప

౧౦౦౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

శ ౬౩

రాక్రమంబు నెఱింగియు, “సీవు రావచ్చితివి” అని పరుషవచనంబుల నాకొణంబొరిగొని సీతనురక్షింపక యేలవడుకుంగనరికిని. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా విలపితం శ్రుత్వా తాచ సీతావినాకృతా. ౭
న మే దశరథస్నేహో త్పుత్రేణో త్పాదితం ప్రియమ్

టీక॥ తస్యా=అసీతయొక్క; విలపితం=పుట్టింపబడలేదు. వితం=రోదనమును; శ్రుత్వా=విని; సీతావినాకృతా = సీతచేవిడువబడిన; అత్త్మణులు సీతావిరహీతులయిరిని యెతాచ=ఆరామలత్త్మణులను; శ్రుత్వా(అఱింగియు, నాకొడుకు, దశరథునియందున్నేహముంచి, సీతనువిడిపించి నాహాతే=దశరథునియందలి చెలిమివలన, కుసంతోషము నేయఁజాలఁడయ్యె. అదశరథునియందు న్నేహమునుంచి యని, సంపాతి యంగదుసంతోశజెప్పెను. నుట; మే=నాకు; పుత్రేణ=కొడుకు అని, తాత్పర్యము. చేత; ప్రియం=సంతోషము; నోత్పాది

తస్య త్వేవం బ్రువాణస్య సంపాతే ర్వానరైస్సహ. ౮
ఉత్పేతతు స్తదా పక్షౌ సమక్షం వనచారిణామ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; వానరైస్సత్పేతతుః=మొలిచినవి. హ=వానరులతోఁగూడ; ఏవం=ఇట్లు; అప్పుడు, అట్లు సంపాతి వానరులబ్రువాణస్యతు=చెప్పుచునేయున్న; తతోఁజెప్పుచుండఁగానే, సమస్తవానరస్య=ఆ; సంపాతేః = సంపాతికి; పసమక్షంబుననె యతనికి టెక్కలుమొలిక్షౌ=టెక్కలు; వనచారిణాం=వానచినవి. అని, తాత్పర్యము. రులయొక్క; సమక్షం = ఎదుటను; ఉ

స దృష్ట్వా స్వాం తనుం పత్యై రుద్గతై రరుణభృతైః. ౯
ప్రహర్ష మతులం లేభే వానరాం శ్చేద మబ్రవీత్

టీక ॥ సః=అసంపాతి; ఉద్గతైః=మొలిచిన; అరుణభృతైః = ఎఱ్ఱనియొ

కలుగల; పక్షైః = తొక్కలతో; స చెప్పెను.
హితాం(అధ్యాహృతము)= కూడిన; అంతసంపాతి, తనశరీరమునందు
స్వాం=తనదైన; తనుం = శరీరమును; ఎఱ్ఱని యీక్షకులుగలతొక్కలు మొలుచు
దృష్ట్యా=చూచి; అతులం = సరిలేని; టంగని పరమ సంతుష్టుండై, వానరు
ప్రహరం = సంతోషమును; లేభే = లంబించి యిట్లునిపలికెను.
పొందెను. వానరాన్ = వానరులను అని, తాత్పర్యము.
గూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీచ్చ=

ఋషే ర్నిశాకర స్యైవ ప్రభావా దమితాత్మనః. ౧౦

అదిత్యర్శినిర్దగ్ధా పక్షౌ మే పున రుత్థితౌ

టీక॥ అమితాత్మనః = కొలదిలేని త్థితౌ = లేచినవి.

ప్రభావముగల; నిశాకరస్య = నిశాక మహాప్రభావుండగు నానిశాకరమ
రుండను; ఋషేః = మునియొక్క; ప్ర హర్షి ప్రభావమువలననె, సూర్యకిర
భావాదేవ = మాహాత్మ్యమువలననె; గంబులచే దగ్ధంబులగు నాతొక్కలు,
మే = నాయొక్క; అదిత్యర్శినిర్దగ్ధా = ఇప్పుడు మఱలమొలిచినవి.
సూర్యునికిరణములచే దహింపబడిన; అని, తాత్పర్యము.
పక్షౌ=తొక్కలు; పునః = మఱల; ఉ

యావనే వర్తమానస్య మమా నీద్యః పరాక్రమః. ౧౧

తమేవా ద్యాసుగచ్ఛామి బలం పౌరుషమేవచ

టీక॥ యావనే = జవ్వనమునందు; నే; అనుగచ్ఛామి=పొందుచున్నాను.

వర్తమానస్య=ఉన్నట్టి; మమ=నాకు; నేను యావనమున నుండునప్పుడు,
యః=ఏ; పరాక్రమః=విక్రమము; ఆ నాకెట్టి బలవిక్రమపౌరుషంబులు గలిగె
నీతే=కలిగినో; అద్యః=ఇప్పుడు; తమే నో యిపుడు మఱల నట్టిబలపరాక్రమ
వ=ఆపరాక్రమమునె; బలం = ఆబల పౌరుషంబులం బొందితిని.
మునే; పౌరుషమేవచ=ఆపౌరుషము అని, తాత్పర్యము.

పర్వథా క్రియతాం యత్న స్థితా మధిగమిష్యథ. ౧౨

పక్షలాభో మమా యం వ స్సిద్ధిప్రత్యయకారకః

టీక॥ యత్నః=ప్రయత్నము; క్రియ	కమును గలిగించునది.
తాం=చేయఁబడుఁగాక. సర్వధా =	మీరు ప్రయత్నముగావింపుఁడు; ఆ
అన్నివిధములను; సీతాం=సీతను; అధి	ష్ఠివిధంబులనుదప్పక సీతా దేవింజూడఁ
గమివ్యధ=పొందఁగలరు. మమ = నా	గలరు; నాకిప్పుడు తెక్కలు మొలుచు
యొక్క; అయం = ఈ; పక్షలాభః=	టయే మీకునుం గార్యసిద్ధియవుననుటకు
తెక్కలపొందుట; వః=మీకు; సిద్ధిప్ర	నిదర్శనము. అని, సంపాతివానరులతోఁ
త్యయకారకః= కార్యసిద్ధియందునమ్మ	బలికెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా స హరీక్ సర్వాక్ సంపాతిః పతగోత్తమః. ౧౩

ఉత్పపాత గిరే శృంగా జిజ్ఞాసుః ఖగమాం గతిమ్

టీక॥ ఇతి=అని; పతగోత్తమః=ప	ఉత్పపాత = ఎగసెను.
క్షిశ్రేష్ఠుండగు; సం=ఆ; సంపాతిః=సం	పక్షిశ్రేష్ఠుండగు నాసంపాతి యి
పాతి; హరీక్=వానరులను; సర్వాక్=	వ్యిధంబున సమస్తవానరులతోడనుంబ
అందఱనుగూర్చి; ఉక్త్వా = చెప్పి; ఖ	లికి, ఆకాశంబున సంచరించుటయందుఁ
గమాం = ఆకాశమును బొందించున	దన నూతనపక్షంబులకుం గలబలంబుదె
ట్టి; గతిం=గమనమును; జిజ్ఞాసుః=తె	లియఁగోరి, యాకాశమునకెగసెను.
లియఁగోరినవాడై; గిరే=పర్వతము	అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; శృంగాత్ = శిఖరమునుండి;	

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా ప్రీతిసంహృష్టమానసాః. ౧౪

బహువు ర్న గిశార్దూలా విక్రమాభ్యుదయోన్ముఖాః

టీక॥ హరిశార్దూలాః= వానరశ్రే	గలవానరలయి; విక్రమాభ్యుదయోన్ము
ష్ఠులు; తస్య = ఆసంపాతియొక్క;	ఖాః=పరాక్రమమునుగూర్చియు శుభ
తత్=ఆ; ద్వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=	మునుగూర్చియు అభిముఖులు; బహు
విని; ప్రీతిసంహృష్టమానసాః= సంతో	వుః=అయిరి.
షకారణముచే సంతృప్తమయినవనస్సు	వానరోత్తములు, సంపాతి “మీరు

శ్రీమద్రామాయణముః కిష్కింధాకాండము. ౧౦౦౧

స ౬౩

సీతంజూడంగలరు" అని వచించుటవిని, లంబించి, సీతాదేవింజూచుట యనుశు
అందుకు నిదర్శనంబుగా నతనికిమణల భమునొండఁ బ్రయత్నించిరి.
తొక్కలు మొలుచుటయుం జూచి, ప అని, తాత్పర్యము.
రమసంతుష్టులయి పరాక్రమంబు నవ

అథ పవనసమానవిక్రమాః

ప్లవగవరాః ప్రతిలబ్ధపౌరుషాః. ౧౫

అభిజిదభిముఖా దిశం యయి

ర్జనకసుతాపరిమార్గణోన్ముఖాః

టీక || అథ=అంత; పవనసమానవి | జిన్తుహూర్తమనంబును, దానినిరక్షిం
క్రమాః= వాయువుతో సమానమయిన చిన వారలయియును; దిశం= దిక్కు
నడకగలవారలును; ప్రతిలబ్ధపౌరుషాః= ను; యయి=పోదిరి.
పొందఁబడిన పరాక్రమముగల వారలు అంత, వాయువునకుంబోలె మహా
ను; జనకసుతాపరిమార్గణోన్ముఖాః= వేగంబుగలవారలగు నవ్వానరోత్తము
జనకమహారాజు కొమార్తెయయిన సీ లు, పరాక్రమంబవలంబించి, సీతాదే
తాదేనిని వెదకుటయందా సక్తులునగు; విని వెదకఁబూనినవారలయి, యభిజి
ప్లవగవరాః = వానరోత్తములు; అభి స్తుహూర్తము వచ్చువఱకు నిరీక్షించి
జిదభిముఖాః = అభిజిన్తుహూర్తమున యుండి, యాముహూర్తంబునందు ద
కునభిముఖులయి, పగటంబదువారుగుగ ష్టిగదిశాభిముఖులయిపోయిరి.
డియలమీదఁ దెండుగడియలకాల మభి అని, తాత్పర్యము.

ఇత్థాగ్నే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

కిష్కింధాకాండే, త్రిషష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండ త్రిషష్టితమస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

అ

చతుష్పతితమసర్గపారంభః.

ఆఖ్యాతాగృహరాజేన సముత్పత్య స్థవంగమాః

సంగమ్య ప్రీతిసంయుక్తా విశేషస్సంహవిక్రమాః. ౧

టీక || సంహవిక్రమాః = సంహ

ముయొక్క- పరాక్రమమువంటి పరా

క్రమముగల; స్థవంగమాః = వానరు

లు; గృహరాజేన = సంపాతిచేత; ఆఖ్యా

తాః = చెప్పబడినవారలయి; ప్రీతిసం

యుక్తాః = సంతోషముతోఁగూడినవార

లై; సముత్పత్య = ఎగిరి; సంగమ్య = చే

రి; విశేషః = అటచిరి.

సంహమునకుంబోలె బరాక్రమం

బుగల యవానరవీరులు, సంపాతివచ

నంబున సీతయున్నస్థలంబెఱింగి, సం

తోషమున గంతులువైచి మఱల నంద

లు నొకటిగాఁజేరి, సంహనాదములు

గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సంపాతే ర్వచనం శ్రుత్వా హరయో రావణత్వయమ్

హృష్టా స్సాగర మాజగ్ను స్సీతాదర్శనకాంక్షిణిః. ౨

టీక || హరయః = వానరులు; సంపా

తే = సంపాతియొక్క; వచనం = మా

టను; శ్రుత్వా = విని; హృష్టాః = సంతో

షించినవారలయి; సీతాదర్శనకాంక్షి

ణిః = సీతాదేవినిజూచుటను గోరినవా

రలయి; రావణత్వయం = రావణునిగృ

హమయినలంకాద్వీపమునుగూర్చి; సా

గరం = సముద్రమును; ఆజగ్నుః = పొం

డిరి.

వానరులు, సంపాతివాక్యంబువిని,

పరమసంతృప్తులయి, సీతాదేవింజూచు

టకై, రావణునివాసస్థానమయిన లం

కాద్వీపమునకుం బోయిలంచి, తన్నార

మయిన సముద్రముఁజేరిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అభిక్రమ్యతు తం దేశం దద్యుశు ర్భీమవిక్రమాః

కృత్స్నం లోకస్య మహతః ప్రతిబింబమివ స్థితమ్. ౩

టీక || భీమవిక్రమాః = భయంకరమయిన పరాక్రమముగల వానరులు;

తం=ఆ; దేశం = ఆప్రదేశమును; అ | చిరి.

భిక్రమ్యతు = చేరినంతనె; మహతః =
గొప్పదైన; లోకస్య = ప్రపంచమున
కు; ప్రతిబింబమివ (స్థితం) = ప్రతిబిం
బమువలెనున్న, ప్రతిబింబాధారమయి
నలర్థమువలెనున్నయునుట; కృత్స్నం =
సమస్తమయిన; సాగరం (అధ్యాత్మ
తము) = సమస్తమును; దద్భుతః = చూ

భయంకర పరాక్రములగు నవ్వా
 లు; ఆప్రదేశంబునొంది, సమస్తప్ర
 చంబునుం దనలోఁబ్రకిచిఁబముగా
 పంజాలిన అద్దమువలెనున్న యమ్మ
 సముద్రముంబూచిరి.
 అని, తాత్పర్యము.

దక్షిణస్య సముద్రస్య సమాసాద్యో త్తరాం దిశమ్
సన్నివేశం తత శ్చక్ర ర్హరివీరా మహాబలాః. ౪

టీక॥ మహాబలాః = అధికమయిన దృఢాంధి; తతః = అచ్చట; స్థానైః
బలముగల; హరివీరాః = వానరసేనులు; శంఠః = శత్రుత్వము; చక్రః = చేసిరి.

దక్షిణస్య=దక్షిణపుదిక్కు నుండవుచేస; మహాబలశాలగు నశ్వసరపీఠ
సముద్రస్య=సముద్రమయొక్క; ఉత్త ౧౦, దక్షిణసముద్రంబు నుత్తరతీరంబుం
రాందిశం=ఉత్తరదిక్కును; సమాసా శ్చేరి, యచటవిడిసిరి. అని, తాత్పర్యము.

సత్యైర్వర్షాన్భిర్వికృతైః ప్రేక్ష్యి వివిచై ర్జలైః
వ్యాతౌద్యై స్సుమహాకాయై రూర్భిశ్చ సమాకులమ్. ౫
ప్రసుప్తమివ చా న్యత్ర ప్రేక్షంతమివ చా నృతః
క్వచి త్వర్వతమాత్రైశ్చ జలరాశిభి రాన్వతమ్. ౬
సంకులం దానవేంద్రై శ్చ పాతాళతలవాసిభిః
రోమహర్ష కరం దృష్ట్వా విషేదుః కపిసుంజరాః. ౭

టీక॥ కపికుంజరాః= వానరశ్రేష్ఠ క్రిడేంచుచున్నవియు; వ్యాత్రాన్వ్యోః=
లు; మహద్భ్యోః=గొప్పవియు; విక్రతైః= తెలువబడిన నోరుగలవియును; సుమ
భాయంకరములును; వివిధైః=నానావి హాకాన్దైః= మిక్కిలియు గొప్పశరీర
ధములును; జలే=నీటియందు; కీడద్భ్యోః= ముగలవియునగు; సత్రైః=జంతువుల

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స. ౬౪

చేతను; ఊర్తిభిశ్చ = అలలచేతను; సమాకులం = నిండినదియు; అన్యత్ర = మఱియొకచోట; ప్రమప్తమివ (స్థితం) చ = నిదురించినదివలె సున్నదియు; అన్యతః = మఱియొకస్థలమునందు; క్రీడంతమివ (స్థితం) చ = క్రీడించునట్లున్నదియు; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; పర్వతమాత్రైః = కొండలంతటిచైన; జలరాశిభిః = నీటిరాసులచేత; ఆవృతంచ = కప్పబడినదియు; పాతాళ తలవాసిభిః = పాతాళలోకమునందున్నట్టి; దానవేంద్రైః = దానవశ్రేష్ఠులచేత; సంకులం = నిండినదియు; రోమహర్షకరం = వెండ్రుకలకు గగుర్పాటుగేయునదియునగు; సాగరం (అధ్యాపృతము) = సముద్రమును; దృష్ట్వా = చూచి; విషేదుః = దుఃఖించిరి.

నోరుచెఱచుకొని జలంబులం గ్రీడించుచున్న భయంకరంబులును మహాకాయంబులగు నానావిధ జంతువులచేత నిండియున్నదియు తరంగములతో నొప్పుచున్నదియు, జంతువులచేతనుగ రళ్ళచేతను ఒకచోట గ్రీడించునట్లున్నదియు మఱియొకచోటని లేకుంటుండేసి, నిదురించునట్లున్నదియు నొకచోటగొండలంతటిజలంబులచేతగప్పబడినదియుఁ బాతాళలోకంబుననుండునట్టి దానవేంద్రులచేనధిష్ఠితంబును భూరులకు భయంబునం గగుర్పాటుగఁగించునదియు సగు మహాసముద్రముంబాచి, యవ్వానరోత్తములు దిగులాందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆకాశమివ దుష్పారం సముద్రం ప్రేక్ష్య వానరాః
విషేదు స్సహసా సర్వే కథం కార్య మితి బ్రువన్. ౮

టీక || వానరాః = వానరులు; ఆకాశమివ = ఆకాశమువలె; దుష్పారం = అంతములేనిదగు; సముద్రం = సముద్రమును; ప్రేక్ష్య = చూచి; సర్వే = అందఱును; సహసా = శత్రుమున; విషేదుః = దిగులుపడిరి. కథం = ఎట్లు; కార్యం = చేయదగినది; ఇతి = అని; బ్రు

వన్ (అబ్రువన్) = చెప్పిరి. ఆకాశమువలె సంతము గానరాకున్న యెవ్వు మహాసముద్రంబుంబాచి, యవ్వానరులందఱు దిగులుపడి, “ఇంకనేమి చేయవచ్చున?” అని పలికిరి. అని, తాత్పర్యము.

విషణ్ణాం వాహినీం దృష్ట్వా సాగరస్య నిరీక్షణాత్

అశ్వాసయామాస హరీక్ భయార్తాక్ హరిసత్తమః. ౯

టీక || హరిసత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుః స=ఉండించెను.
దగు నంగదుఁడు; సాగరస్య=సముద్ర వానరోత్తముఁడగు నంగదుఁడు,
ముయొక్క; సిరీక్షణాత్=చూచుటవ వానరసేనయంతయు సముద్రముంగని
లన; విషణ్ణాం=భయపడిన; వాహి భయపడియుండుటంజూచి, భయార్తు
సిం=సేనను; దృష్ట్వా=చూచి; భయా లగు వానరులనెల్ల నాశ్వాసించెను.
ర్తాక్=భయముచేగిడితులగు; హ అని, తాత్పర్యము.
రీక్=వానరులను; అశ్వాసయామా

తా న్విషాదేన మహతా విషణ్ణాక్ వానరర్షభాక్
ఉవాచ మతిమా న్కాలే వాలిసూను ర్మహాబలిః. ౧౦

టీక || కాలే=సమయమునందు; వానరర్షభాక్=వానరశ్రేష్ఠులనుగు.
మాక్=అధికమైనబుద్ధిగలవాఁడను; ర్షి; ఉవాచి=పలికెను.
మహాబలిః=అధికమైనబలముగలవాఁడు; సమయోచితమయిన బుద్ధిగల మ
దనుగు; వాలిసూనుః=వాలికోడుక హాబలిశాలియును నయ్యంగదుండు, మ
యినయంగదుఁడు; మహతా=అధిక హాభయంబునొంది, పరమ దుఃఖితుల
మయిన; విషాదేన=భయముచేత; వి గు నవ్వానరోత్తమముంజూచి, యిట్లు
షణ్ణాక్=దుఃఖితులగు; తాక్=అ; పలికెను. అని, తాత్పర్యము.

న విషాదే మనః కార్యం విషాదో దోషసత్తమః
విషాదో హంతి పురుషం బాలం క్రుద్ధ ఇహోరగః. ౧౧

టీక || విషాదే=దుఃఖమునందు; మన్నవాని; క్రుద్ధః=కోపించిన; ఉరగఇ
నః=మనస్సును; నకార్యం=చేయఁదగి వ=సర్వమువలె; హంతి=వధించును.
నదికాదు. విషాదః=దుఃఖము; దోషస ఎంతమాత్రము మనస్సునదుఃఖముం
త్తమః=దోషశ్రేష్ఠము. విషాదః=దుః చరాదు; దుఃఖముకన్న గొప్పదోషమే
ఖము; పురుషం=పురుషుని; బాలం=పి దియులేదు; క్రుద్ధసర్పము బాలునిఁ జం

౧.౧౪ ప్రతపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యనహితము.

స ౬౪

పునట్లు దుఃఖము పురుషుం జంపివేయును. అని, తాత్పర్యము.

విషాదో యం ప్రసహతే విక్రమే పర్యుపస్థితే
తేజసా తస్య హీనస్య పురుషార్థో నసిద్ధ్యతి. ౧౨

టీక విక్రమే=పరాక్రమము; ప	పరాక్రమము సేయవలసినప్పుడు,
ర్యుపస్థితే=తటస్థింపఁగా; విషాదః =	ఎవ్వఁడు దుఃఖమునకు లోబడునో, ఆ
దుఃఖము; యం=ఎవ్వని; ప్రసహతే=	తండు పరాక్రమహీనుఁడగుంగావున,
లోఁగొనునో; తేజసా=పరాక్రమము	నతనికేపురుషార్థంబును సిద్ధింపదు. అ
చేత; హీనస్య=విడువఁబడిన; తస్య=	ని, యంగదుండు, వానరులంజూచి పలి
ఆతనికి; పురుషార్థః= పురుషప్రయోజ	కెను. అని, తాత్పర్యము.
నము; నసిద్ధ్యతి=నెఱవేఱదు.	

తస్యాం రాత్ర్యాం వ్యవృతాయా మంగదో వానరై స్సహ
హరివృద్ధై స్సహగమ్య పునర్మంత్ర మమత్రయత్. ౧౩

టీక తస్యాం=ఆ; రాత్ర్యాం=రా	అలోచనను; అమంత్రయత్=ఆలోచిం
త్రి; వ్యవృతాయాం = కడచినదగుచుం	చెను, చేసెననుట.
డఁగా; అంగదః = అంగదుండు; హరి	అరాత్రిగడచినపిదప, నంగదుండు,
వృద్ధైః=వానరులలోఁబెద్దలయిన; వా	వానరులలోఁ బెద్దలయిన వారింగూడి,
నరై స్సహ=వానరులతోఁగూడ; సహ	సముద్రతరణముం గుఱించి యాలోచిం
గమ్య=చేరి; పునః=మఱి; మంత్రం=	చెను. అని, తాత్పర్యము.

సా వానరాణాం ధ్వజినీ పరివార్యాం గదం బభౌ
వాసవం పరివార్యే వ మరుతాం వాహినీ స్థితా. ౧౪

టీక సా=ఆ; వానరాణాం=వా	చి; వాసవం=బింద్రుని; పరివార్య =
నరులయొక్క; ధ్వజినీ = సేన; అంగ	పరివేష్టించి; స్థితా=ఉన్న; మరుతాం=
దం=అంగదుని; పరివార్య= పరివేష్టిం	దేవతలయొక్క; వాహినీవ=సేనవలె;

బభౌ=ప్రకాశించెను.

అంగదం బరికేష్టించి కొలిచియు చెను. అని, తాత్పర్యము.

న్న యవ్వసరసేన, దేవేంద్రుం బరిచే

ష్టించుచుండు దేవసేనవలె బ్రకాశిం

కో న్యస్తాం వానరీం సేనాం శక్తః స్తంభయితుం భవేత్

అన్యత్ర వాలితనయా దన్యత్రచ హనూమతః. ౧౫

టీక || వాలితనయాత్ = వాలియితుం = నిలుపుటకు; శక్తః = సమ

కొడుకయిన యంగదునికన్నను; అన్యర్థుండు; భవేత్ = అగును?

త్ర = ఇతరుండును; హనూమతః=హ వాలికుమారుండగు నంగదుండును

సుమంతునికన్నను; అన్యత్రచ=ఇతరుం హనుమంతుడునుంగాక మఱియెవ్వఁ

డును; కః=ఎవ్వఁడు; అన్యః=మఱియొ డు అసంఖ్యాకంబగు నవ్వసరసేనను

కఁడు; తాం=ఆ; వానరీం=వానరసం నిలుప సమర్థుడఁ?

బంధియగు; సేనాం= సేనను; స్తంభ అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాన్ హరివృద్ధాంశ్చ త చ్చ నైన్య మరిందమః

అనుమాన్యాం గద శ్రీమాన్ వాక్య మర్థవ ద్దబ్రవీత్. ౧౬

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; అరింద ముగల; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ =

మః=శత్రువుల నడ్డగఁద్రొక్కువాఁడు పలికెను.

ను; శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతిగల అంత, శత్రుసంహారయు శ్రీమం

వాఁడునగు; అంగదః = అంగదుండు; తుండునగు నన్యంగదుండు, ఆవృద్ధ

తాన్=ఆ; హరివృద్ధాంశ్చ=వానరుల వానరులయొక్కయు నమ్మహాసేనయొ

లోఁబెద్దలగువారిని; తత్=ఆ; నైన్యం క్కయుననుజ్ఞంగొని, అధికముగానర్థ

చ=ఆవానరనైన్యమును; అనుమాన్య= ముగల యామాటంజెప్పెను.

ఓప్పించి; అర్థవత్=అధికమయినమర్థ అని, తాత్పర్యము.

క ఇదానీం మహాలేఖా లంఘయిష్యతి సాగరమ్

కః కరిష్యతి సుగ్రీవం సత్యసంధ మరిందమమ్. ౧౭

టీక॥ మహా లేజాః=అధికమయినప
రాక్రమముగల; కః=ఎవ్వఁడు; ఇదా
నిం=ఇప్పుడు; సాగరం= సముద్రము
ను; లంఘయివ్యతి = దాటఁగలఁడు?
కః=ఎవ్వఁడు; అరిందమం=శత్రువులన
డఁగఁద్రొక్కునట్టి; సుగ్రీవం=సుగ్రీవు
ని; సత్యసంధం=సత్యమయినప్రతిజ్ఞ గ
లవానిఁగా; కరివ్యతి=చేయఁగలఁడు?
ఈసేనలో, ఏమహావీరుండు సము
ద్రంబుదాటి, లంకాపురిలో నీతాదే
వింజూచివచ్చి, శత్రువుల నడంఁద్రొ
క్కునట్టి సుగ్రీవునిఁ బ్రతిజ్ఞ దఱింపఁకొ
న్నవానిఁగాఁ జేయఁగలఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

కో వీరో యోజనశతం లంఘయేచ్చ స్లవంగమాః

ఇమాంశ్చ యూధపాక్ సర్వాక్ మోక్షయేత్కో మహాభయాత్. ౧౮

టీక॥ స్లవంగమాః = వానరులా
రా! కః=ఏ; వీరః = పరాక్రమశాలి;
యోజనశతంచ = యోజనంబులనూటి
ని; లంఘయేత్=వాటును? కః=ఎవ్వఁ
డు; ఇమాక్=ఈ; యూధపాక్=వా
నరసమూహమును బాలించునట్టివాన
రులను; సర్వాక్ = అందఱను; మహా
భయాత్=గొప్పభయమునుండి; మో
క్షయేత్ = విడిపించును?
వానరులారా! ఏవీరుండు, నూలు
యోజనంబుల సముద్రంబును లంఘించి
కార్యంబు సాధించికొనివచ్చి, యీవా
నరవీరులకందఱకుంఁగలిగిన సుగ్రీవునివల
నిభయంబుఁ బోఁగొట్టఁగలఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

కస్య ప్రభావా ద్దారాంశ్చ పుత్రాంతైవ గృహణిచ

ఇతో నివృత్తాః పశ్యేమ సిద్ధార్థా స్సుఖినో వయమ్. ౧౯

టీక॥ కస్య=ఎవ్వనియొక్క; ప్రభా
వాత్ = పరాక్రమమువలన; వయం=
మనము; సిద్ధార్థాః=ఈడేతినప్రయో
జనముగలవారమై; సుఖినః=సుఖముగ
లవారమై; ఇతః = ఇచటనుండి; నివృ
త్తాః=ముఱివినవారలమై; దారాంశ్చ=
భార్యలను; పుత్రాంతైవ=కొడుకులను;
గృహణిచ=ఇండ్లను; పశ్యేమ=చూడఁ
గలము?
మనము, కార్యసిద్ధివొంది, యిచట
నుండి సుఖముగాఁగిష్కింధకుఁబోయి,
మనభార్యలను గొడుకులను గృహంబు

లను జూచునట్లుగావించు మహాప్రభావుండెవ్వఁడు? అని, తాత్పర్యము.

కస్య ప్రసాదా ద్రామంచ లక్ష్మణంచ మహాబలమ్
అధికచ్ఛేష సంహృష్టా స్సుగ్రీవంచ మహాబలమ్. ౨౦

టీక || కస్య = ఎవ్వనియొక్క; ప్రాప్తివుని; అధికచ్ఛేషు = పొందుదుము?
సాదాత్ = అనుగ్రహమువలన; వ ఎవ్వని యనుగ్రహమువలన, మన
యం (అధ్యాహృతము) = మనము; ము, సంతోషంబున, మహాబలులగురా
సంహృష్టాః = సంతోషించినవారలను మలక్ష్మణులయొక్కయు మహాబలశాలి
య; రామంచ = రాముని; మహాబ యగు సుగ్రీవునియొక్కయు, సన్నిధా
లం = అధికమయినబలముగల; లక్ష్మ నంబునకుం బోగలము?
ణంచ = లక్ష్మణుని; మహాబలం = అ అని, తాత్పర్యము.
ధికమయినబలముగల; సుగ్రీవంచ = సు

యది కశ్చి త్సమగ్ధో వ స్సాగరస్థవనే హరిః
స దదా త్వహ న శీఘ్రం పుణ్యా మభయదక్షిణామ్. ౨౧

టీక || వః=మీలో; కశ్చిత్=ఒకానొ సుదక్షిణను; వదాతు=ఇచ్చుంగాక.
క; హరిః=వానరుఁడు; సాగరస్థవనే= మీలో నెవ్వరైనను నూఱుయోజనం
సముద్రము దాటుటయందు; సమగ్ధో బులసముద్రము దాటుజాలుదుడని, అ
యది=శక్తిగలవాఁడని; సః=అతఁడు; తఁడిపుడే శీఘ్రముగా మా కుంబప్ర
సః=మాకు; ఇహ=ఇప్పుడు; శీఘ్రం= మయిన యభయదక్షిణ నొసంగుంగా
వేగముగా; పుణ్యాం=పవిత్రమయిన; క. అనియంగుఁడు, వానరులతోఁ నె
అభయదక్షిణాం = భయములేదుగా ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదస్య వచ త్రుత్వా న కశ్చి త్కించి దబ్రవీత్
ద్రిమితేవా భవ త్సర్వా తత్ర సా హరివాహినీ. ౨౨

టీక || అంగదస్య = అంగదునియొ శ్చిత్=ఒకానొకఁడును; కించిత్=కొం
క్క; వచః=మాటకు; త్రుత్వా=విని; క దెమైనను; వాబ్రవీత్=పలుకఁడయ్యెను.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౪

త్ర=అప్పుడు; సా=ఆ; హరివాహనీ= ఏమియుఁ బలుకఁడయ్యె; అప్పుడు ఆ వానరసేన; సర్వా=సమస్తమును; స్త్రీ వానరసేనయంతయుఁ గదలక మెదల మితేవ = నిశ్చలమయినదివలె; అభ క చిత్తరువువలెనుండెను. వత్=ఉండెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదునివచనంబువిని, ఎవ్వఁడును

పునరే వాంగదః ప్రాహ తా న్స్వరీః హరిసత్తమః

టీక || హరిసత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుఁ డగు; అంగదః= అంగదుఁడు; పునరే వానరోత్తముఁడగు నంగదుఁడు, వ=మఱిసే; తా=ఆ; హరీ= అవ్వనరులంబూచి, మఱి నిట్లునిపలికె ను. అని, తాత్పర్యము. వానరులనుగూర్చి; ప్రాహ=పలికెను.

సర్వే బలవతాం శ్రేష్ఠా భవంతో దృఢవిక్రమాః. ౨౩

వ్యపచేశ్యకులే జాతాః పూజితాశ్చాపి ధీక్షణః

టీక || భవంతః=మీరలు; సర్వే= కీలియు; పూజితాశ్చాపి=పూజింపఁ అందఱును; బలవతాం=అధికమయిన బడినవారలును. బలముగలవారిలో; శ్రేష్ఠాః=ఉత్తమ మీరలందఱు బలవంతులలో మేటి లగు; దృఢవిక్రమాః = దృఢమయినప యయినవారలు; మహా పరాక్రమశా రాక్రమము గలవారలు. వ్యపచేశ్యకు లులు; ఉత్తమకులంబులం బుట్టినవార లు; మిక్కిలియుమన్నవదనీనవారలు. తా=పుట్టినవారలు. అధీక్షణః = మి అని, తాత్పర్యము.

సహి వో గమనే సంగః కదాచి తోస్యచి త్స్వచిత్. ౨౪

బ్రువద్వం యస్య యా శక్తిః ప్లవనే ప్లవగవళభాః

టీక || ప్లవగర్షభాః = వానరో కప్పుడును; క్వచిత్=ఒకానొకస్థలంబు త్తములారా! వః=మీలో; కస్యచిత్= నను; గమనే=నడకయందు; సంగః=అ ఒకానొకనికిని; కదాచిత్ = ఒకానొ డ్దము; సహి=లేదుగదా! ప్లవనే=దాఁ

టుటయందు; యస్య=ఎవ్వనికి; యా= ఏది; శక్తిః=సామర్థ్యమో; బ్రవధ్వం (బూత)=చెప్పుదురుగాక.
వానరోత్తములారా! మీలో నొకొక్కరును ఎప్పుడును ఎందును అడ్డలే

ని గమనము గలవారలుగదా! ఎవ్వరే వ్వరు, ఎంతెంతదూరము దాటగలరో చెప్పుడు? అని, యంగదుడు వానరులతోఁబలికెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
కిష్కింధాకాండే, చతుష్షష్టితమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండ చతుష్షష్టితమస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

౨

పంచషష్టితమస్సర్గప్రారంభః.

తతోం గదవచ శ్శ్రుత్వా సర్వే తే వానరోత్తమాః
స్వంస్వం గతౌ సముత్సాహ మాహు స్తత్ర యథాక్రమమ్. ౧
గజో గవాక్షో గవయ శ్వరభో గంధమాదనః
మైదశ్చ ద్వివిదశ్చైవ సుషేణో జాంబవాం స్తథా. ౨

టీక || తతః= అటుపిమ్మట; అంగ ను; సుషేణః=సుషేణుడును; తథా= దవచః=అంగదునిమాటను; శ్రుత్వా= అట్లు; జాంబవాః= జాంబవంతుడును; గజః=గజుడును; గవాక్షః=గవా ను; తే=ఆ; వానరోత్తమాః=వానర త్కుడును; గవయః= గవయుడును; శ్వేష్టులు; సర్వే=అందఱును; తత్ర = శరభః=శరభుడును; గంధమాదనః= అప్పుడు; స్వంస్వం=తమతమదైన; స గంధమాదనుడును; మైదశ్చ= మైం ముత్సాహం=పరాక్రమమును; గతౌ= దుడును; ద్వివిదశ్చైవ= ద్వివిదుడు తెలిసినవారలై; యథాక్రమం=వరుస

౧౦౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౫

దప్పక; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.

అంత నంగదువచనంబు విని, వాన గ్రశేఘలయిన గజాండు గవాక్షుండుగ నయిండు శరభుండు గంధమాదనుండు మైండుడు ద్వివిదుండును సుషే

లుండు బాంబవంతుండును దమతమప రాక్రమంబులారసి, వరుసగా నంగదు నితో దాటుటయందుఁ దమకుంగల బలముంజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అబధామే గజ స్తత్ర స్థ చేయం దశయోజనమ్

గవాక్షో యోజనా న్యాహ గమిష్యామీ తి వింశతిమ్. ౩

టీక || తత్ర=అప్పుడు; గజః = గజాండు; దశయోజనం = పదియోజనములదూరమును; స్థ చేయం=దాటుచును. ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; అబధామే = చెప్పెను. గవాక్షుః=గవాక్షుండు; “వింశతిం = ఇరువదైన; యోజనాని = యోజనములను; గమి

ష్యామి = పొందెదను.” ఇతి=అని; అహ = చెప్పెను. అప్పుడు, “నేనుబది యోజనంబుల దూరంబు దాటుగలను” అనిగజుండు పలికెను; గవాక్షుండు, “నేనుఇరవదియోజనంబులకులంఘింపగల”ననివచించెను. అని, తాత్పర్యము.

గవయో వానర స్తత్ర వానరాం స్తా నువాచ హ

త్రింశతంతు గమిష్యామి యోజనానాం ప్లవంగమాః. ౪

టీక || తత్ర=అప్పుడు; గవయః = గవయుండను; వానరః = వానరుండు; తాన్=ఆ; వానరాన్ = వానరులను గూర్చి; “ప్లవంగమాః=వానరులారా! యోజనానాం=ఆమడలయొక్క; త్రింశతంతు=ముప్పదింటిమాత్రము; గమిష్యామి = పొందఁగలను.” ఇతి (అధ్యా

హృతము)=అని; ఉవాచ = పలికెను “హ” అనునదిపాదపూర్వార్థము. అంత, గవయుండు, అవ్వానరులంబాచి, “వానరులారా! నేనుముప్పదియోజనంబుల దూరమునకు దాటుగలను” అని, వక్కాణించెను. అని, తాత్పర్యము.

శరభ స్తా నువాచ థ వానరాన్ వానరృభః

చత్వారింశద్దమిష్యామి యోజనానాం ప్లవంగమాః. ౫

టీక || అథ=అంత; వానరర్షభః= లను." ఇతి (అధ్యాహృతము)= అని; వానరశ్రేష్ఠుడగు; శరభః = శరభుం డివాచ=పలికెను.
దు; తా=ఆ; వానరా= వానరు లనుగూర్చి; "ప్లవంగమాః=వానరులా బివియామడలదూరము దాటుగలను" రా! యోజనానాం=యోజనములయొ అని వానరోత్తముడగు శరభుండు, ఆ క్క; చత్వారింశత్=(చత్వారింశతం) వానరులతోఁజెప్పెను.
నలుబదింటిని; గమిష్యామి= పొందగ అని, తాత్పర్యము.

వానరస్తు మహాలేజా అబ్రవీద్గంధమాదనః

యోజనానాం గమిష్యామి పంచాశత్తు సంశయః. ౬

టీక || తు= అటుపిమ్మట; మహాలే జా=అధికమయిన పరాక్రమముగల; ధ్యాహృతము)=అని; అబ్రవీత్ = ప లికెను.
గంధమాదనః = గంధమాదనుండను; అటుపిమ్మట, మహాలేజా రాక్రమశాలి యగు గంధమాదనుండను వానరోత్త వానరః = వానరుండు; "యోజనా నాం = ఆమడలయొక్క; పంచాశత్తు ముండు, తానేబివియామడల దూర (పంచాశతంతు)= ఏబదింటినిమాత్ర మునకు లుఘింపగలఁడని నుడివెను.
ము; గమిష్యామి= పొందెదను. సంశ యః=సందేహము; న=లేదు." ఇతి(అ అని, తాత్పర్యము.

మైందస్తు వానరస్తత్ర వానరాంస్తానువాచహ

యోజనానాం పరం వప్తి మహం ప్లవితు ముత్సహే. ౭

టీక || తత్ర=అప్పుడు; మైందః=మైం దుండను; వానరస్తు= వానరుండుమా అనువదింటినిమాత్రము; ప్లవితుం=దాఁ త్రము; తా=ఆ; వానరా=వానరు టుటకు; ఉత్సహే=ఉత్సహింతును." ఇ లనుగూర్చి; "అహం=నేను; యోజనా త్ర(అధ్యాహృతము)=అని; డివాచ=చె

పైను “హ” అనునది పాదపూరితాంబులదూరము దాఁటఁగలను” అని మైం
రము. దుండను వానరవీరుఁడు, అవ్వానరుల
అప్పుడు, “నేను అటువదియొజనం తోవక్కాణించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తత్ర మహాలేజా ద్వివిదః ప్రత్యభావత

గమిష్యామి న సందేహ స్సప్తతిం యోజనా న్యహమ్. ౮

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తత్ర=ము)=అని; ప్రత్యభావత=పలికెను.
అప్పుడు; మహాలేజాః= అధికమయిన అంత నప్పుడు, మహాపరాక్రమశా
పరాక్రమముగల; ద్వివిదః=ద్వివిదుఁ లద్వివిదుఁడు, “నేను డెబ్బదియొజనం
దు; “అహం=నేను; యోజనాని=అమ బుల దూరమునవఱకు లంఘింపఁగలను
దలను; సప్తతిం = డెబ్బదింటిని; గమి నందియములేదు” అని, పలికెను.
ష్యామి=పొందెదను. సందేహః=అట అని, తాత్పర్యము.
మఱున = లేదు.” ఇతి(అధ్యాహుతి

సుషేణస్తు హరిశ్శ్రేష్ఠః ప్రోక్తవాన్ కపిస త్తమాన్

అశీతిం యోజనానాం తు స్థవేయం స్థవ గోశ్వరాః. ౯

టీక॥ హరిశ్శ్రేష్ఠః=వానరోత్తముఁ తము)=అని; ప్రోక్తవాన్= చెప్పెను.
డగు; సుషేణస్తు=సుషేణుఁడును; కపి వానరోత్తముఁడగు సుషేణుఁడు,
సత్తమాన్= వానరశ్రేష్ఠులనుగూర్చి; అవ్వానరవీరుల నందఱుంజూచి, “వాని
“స్థవగోశ్వరాః = వానరశ్రేష్ఠులారా! రవక్కులారా! నేను ఎనుబది యొజనం
యొజనానాం=అవదలయొక్క; అశీ బులదూరమునకు లంఘింపఁగలను.” అ
తింతు= ఎనుబదింటినిమాత్రము; స్థవే ని వచించెను. అని, తాత్పర్యము.
యం=దాటుదును.” ఇతి (అధ్యాహుతి

తేషాం కథయతాం తత్ర సర్వాం స్తా ననుమాన్యచ

తతో వృద్ధతమ స్తేషాం జాంబవా స్ప్రత్యభావత. ౧౦

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; తేషాం = అవానరులు; కథయతాం= చెప్పుడుం

డంగా; తాక=వారలను; సర్వాక= అందఱను; అనుమాన్యవ = ఒప్పించి యు; తతః=అటుపిమ్మట; తేషాం=ఆ వానరులలో; వృద్ధశమః=అందఱి కన్న నుముసలివాడగు; జాంబవాక్=జాంబవంతుడు; ప్రన్యభాషత=పలికెను.

అప్పుడు, అట్లు ఆవాసరవీరులు చెప్పించుండగా, సమస్త వానరులలోను అందఱి కన్నను వృద్ధుండగు జాంబవంతుడు, వారియనుజ్ఞగొని, యిట్లు పలికెను. అని, తాత్పర్యము.

పూర్వ మస్తాకమ ప్యాసీ తిశ్చి ద్గతిపరాక్రమః

తే వయం వయసః పార మనుప్రాప్తా స్త్వ సాంప్రతమ్. ౧౧

టీక॥ పూర్వం = మున్ను; అస్తాక మపి=మాకుఁగూడ; కశ్చిత్ = ఒకానొక; గతిపరాక్రమః=గమనమునందు శక్తి; అసీత్=కలిగెను. తే = అట్టి; వయం=మేము; సాంప్రతం=ఇప్పుడు; వయసః = వయస్సుయొక్క; పారం= అంతమును; అనుప్రాప్తాః = పొందిన

వారము; స్త(స్త్రిః)=ఆగుచున్నాము. పూర్వము నేనును గొంతవఱకులం ఘించుటయందు సామర్థ్యము గలిగి యుంటిని; అయితే, ఇప్పుడు, చాలవయస్సుచెల్లి ముసలివాడనైతిని. అని, తాత్పర్యము.

కింతు నైవం గతే శక్య మిదం కార్య ముపేక్షితమ్

యదర్థం కపిరాజశ్చ రామశ్చ కృతనిశ్చయా. ౧౨

టీక॥ కింతు = మఱియేమన్నను; ఏవంగతే = ఇట్లు తటస్థింపఁగా; యదర్థం=దేనికొఱకు; కపిరాజశ్చ=వానర రాజైన సుగ్రీవుఁడును; రామశ్చ=రాముఁడును; కృతనిశ్చయా=చేయఁబడిన నిశ్చయముగలవారలో; తత్ (అథ్వా హ్యతమ)=అట్టి; ఇదం=ఈ; కార్యం=

పని; ఉపేక్షితం= అశ్రద్ధనేయుటకు; నశక్యం=అలవిగాదు. ఇప్పుడేమన్నను, అట్లు నేనుముసలి వాడనైనను, రాముని కార్యమునువానరరాజు సుగ్రీవునిచే నవలంబింపఁబడినది యునగు నీకార్యమునెంతమాత్ర మశ్రద్ధనేయరాదు. అని, తాత్పర్యము.

౧౦౨౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౫

సాంప్రతం కాలభేదేన యా గతి స్తాం నిబోధత
సవతిం యోజనానాం తు గమిష్యామి స సంశయః. ౧౩

టీక॥ సాంప్రతం=ఇప్పుడు; కాలభేద=లేదు.
దేన = కాలముయొక్క-వేటుపాటుచే ఇప్పుడు, వయసుచెల్లిముగలివాడ
త; యా=ఏ; గతిః=గమనము; అ స్తీ(అ నై యుండునప్పుడు ఎంతదూరము లం
ధ్యావృత్తము)=ఉన్నదో; తాం=దా ఖింపఁగలనో గానిఁజెప్పెదను వినుం
ని; నిబోధత=లెలియుడు. యోజనా డు; ఇప్పుడు లొబియించుదలవఱకు
నాం=అమడలయొక్క; సవతింతు = లఁఖింపఁగలను; సందేహములేదు. అ
తొంబచింటిమాత్రము; గమిష్యామి= ని, జాంబవంతుండుపలికెను.
పొందెదను. సంశయః= సందేహము; అని, తాత్పర్యము.

తాం స్తు సర్వాక్ హరిశ్రేష్ఠాక్ జాంబవాక్ పున రబ్రవీత్

టీక॥ తు=పిమ్మట; జాంబవాక్=పలికెను.
జాంబవంతుడు; పునః=మఱల; తాక్= అంత, మఱల జాంబవంతుండవ్వా
ఆ; హరిశ్రేష్ఠాక్=వానరోత్తములను; నరులంబూచి, యిట్లునివకొండెను.
సర్వాక్=అందఱనుగూర్చి; అబ్రవీత్= అని, తాత్పర్యము.

సఖి త్వేతావదేవా నీ ద్దమనే మే పరాక్రమః. ౧౪
మయా మహాబలే త్రైవ యజ్ఞే విష్ణు స్సనాతనః
ప్రదక్షిణీకృతః పూర్వం క్రమమాణ స్త్రివిక్రమమ్. ౧౫

టీక॥ మే = నాకు; గమనే = గమనందును; మయా= నాచేత; త్రి
లంఘించుటయందు; పరాక్రమః = శ విక్రమం= మూడడుగులను; క్రమమా
క్తి; ఏతావదేవ= ఇంతమాత్రమే; నా ణః= ఉంచుచున్న; సనాతనః=నిత్యుం
నీత్యలు = కలిగియుండలేదుగదా! పూ డగు; విష్ణుః=వెన్నుండు; ప్రదక్షిణీకృ
ర్వం=మున్ను; మహాబలే = మహాబలి తః = ప్రదక్షిణముచేయఁబడినాడు.
చక్రవర్తియొక్క; యజ్ఞేచైవ = యా నాకు మున్ను యావనకాలంబున

శ్రీమద్రామాయణముః కిష్కింధాకాండము. ౧౦౩౫

౧౬౫

<p>నాకాశగమనంబునందుండిన శక్తియి- తమాత్రమేగాదు; పూర్వముబలిచిత్రవ- ర్తియగుంబున, సనాతనుండగు పిష్టున- వుడు, త్రివిక్రమావతారంబున మూ- డదుగులు కొలుచుకొనునప్పుడు, అత</p>	<p>లోఁ దైత్తిలోక్యమునప్రక్రమించియున్న యతని యాకారమును నేను బ్రదక్షిణ ముగాఁ జుట్టివచ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స ఇదానీ మహం వృద్ధః స్థవనే మగదక్షిణః
యావనేచ త దానీ న్నే బల మప్రతిమం పరైః. ౧౬

<p>టీక సః=అట్టి; అహం=నేను; ఇ- దానీం=ఇప్పుడు; వృద్ధః=ముసలివాడ నై; స్థవనే=దాటుటయందు; మందని క్రమః=తక్కువయైనపరాక్రమము గలవాడను. యావనేచ = జప్తనము నందో; మే=నాకు; పరైః= ఇతరుల తో; అప్రతిమం=పోలి-లేని; తత్=అ</p>	<p>ట్టి; బలం=శక్తి; ఆనీత్=కలిగను. నాకు యావనకాలమునందు, ఆ కాశగమనంబున నట్టియనదృశమయిన బలంబుగలిగియుండెను; అట్టిసేనిష్టము వృద్ధుడనైతిని గావున, దాటుటయం దు అంతగా బలములేనివాడనైతిని. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సంప్రత్యేతావతీం శక్తిం గమనే తర్కయా వ్యహమ్
నై తావతాచ సంసిద్ధిః కార్యస్యాన్య భవేవ్య. ౧౭

<p>టీక అహం=నేను; సంప్రతి=ఇ- ప్పుడు; గమనే=దాటుటయందు; ఏ- తావతీం=ఇంతటిదైన; శక్తిం=బలము ను; తర్క-యామి= ఊహించుచున్నా- ను. ఏతావతాచ = ఇంతమాత్రముచే తఁగూడ; అన్య = ఈ; కార్యస్య=పని యొక్క; సంసిద్ధిః = నెఱవేఱుట; నభ- విష్యతి=కాదు.</p>	<p>ఈయవస్థయందు, తొంబదియామ డలదూరము లంఘింపఁగలనని తలచు చున్నాను; అయితేల-కకు నూఱుయో- జనంబులసముద్రమును దాటిపోవలెనని గావున, నింతమాత్రమునగు డ, ఈకా- ర్యమునీర్పించదు. అనిజాలబంతుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అథో త్తర ముదారార్థ మబ్రవీ దంగద స్తదా

౧౦౨౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౫

అనుమాన్య మహాప్రాజ్ఞం జాంబవంతం మహాకపిః. ౧౮

టీక || అథ = అటుపిమ్మట; తదా = కేను.

అప్పుడు; మహాకపి = పూజ్యుడయిన
వానరుడైన; అంగదః = అంగదుడు;
మహాప్రాజ్ఞం = మహాపండితుడగు;
జాంబవంతం = జాంబవంతుని; అను
మాన్య = సన్తుషింపజేసి; ఉదారా
ర్థం = అధికమయినయర్థముగల; ఉత్త
రం = కైమాను; అబ్రవీత్ = పలి

అంతనప్పుడు, యువరాజయినయం
గదుండు, మహాపండితుడగుజాంబవం
తునియనజ్ఞనొంది, యధికమయినయ
ర్థము గల్గినట్లు ఆపై జెప్పవలసిన త
నబలంబు కొలందింజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అహ మేత ద్దమిష్యామి యోజనానాం శతం మహత్
నివర్తనేతు మే శక్తి స్సాన్య స్మచేతి న నిశ్చితా. ౧౯

టీక || అహం = నేను; మహత్ = కాదు.

గొప్పదగు; ఏతత్ = ఈ; యోజనా
నాం = అనుడలయొక్క; శతం = నూ
టిని; గమిష్యామి = పొందెదను. నివర్త
నేతు = మఱివచ్చుటయందుమాత్రము;
మే = నాకు; శక్తిః = సామర్థ్యము; స్సాన్య
త్ = కలుగును; నవా = లేదు. ఇతి =
అని; నిశ్చితా = నిశ్చయించబడి

నేను, ఈనూలుయోజనంబుల దూ
రంబును లఘించిపోగలను; అయితే,
మఱివచ్చుటకు నాకుశక్తియుండునో
లేదో నేనునిశ్చయముగా జెప్పజాల
ను. అని, యంగదుండుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ హరిశ్చేష్ఠో జాంబవా న్వాక్యకోవిదః

టీక || హరిశ్చేష్ఠః = వానరోత్త
ముడగు; వాక్యకోవిదః = మాటలయం
దుఁ బండితుడయిన; జాంబవా =
జాంబవంతుండు; తం = ఆయంగదుని
గూర్చి; ఉవాచ = పలికెను.

వానరోత్తముండును మాటలుచెప్పు
టయందుఁ బండితుండునగు జాంబవం
తుండు, అంగదుంజూచి యిట్లునివచిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః కిష్కింధాకాండము. ౧౦౨

స ౬౫

జ్ఞాయతే గమనే శక్తి స్తవ హర్యక్షున త్తమ. ౨౦

టీక || హర్యక్షున త్తమ = వానరు నదని మాకుఁ దెలిసియేయున్నది.

లలోను భల్లూకములలోను శ్రేష్ఠుఁడవ అని, తాత్పర్యము.

గు నంగదుఁడా! తవ = నీయొక్క; గ విశేషార్థము. — భల్లూకములు

మనే = దాటుట యందు; శక్తి = సామ గూడ ఒక విధమయిన వానరజాతియె

ర్థము; జ్ఞాయతే = తెలియఁబడుచు కావున “భల్లూకములలో నుత్తముఁ

న్నది. డా” అని యంగదుఁడు సంబోధింపఁబ

వానరవీరులలో భల్లూకవీరులలో డినాడు. ఇట్లే పూర్వార్థమందలి ‘హ

ను వరిష్ఠుఁడవగు నంగదుఁడా! లంఘన రిశ్రేష్ఠ’ అను జాంబవద్విశేషణమును, ఏ

మునందు నీసామర్థ్యము కొలదికిమీటి టుంగునది.

కామం శతం సహస్రం వా న హ్యేష విధి రుచ్యతే

యోజనానాం భవాత్ శక్తో గంతుం ప్రతినివ ర్తితుమ్. ౨౧

టీక || భవాత్ = నీవు; యోజనానాం = నీవు, నూలు యోజనంబులమాత్ర

అవడలయొక్క; శతం = నూటినిగా మెగాదు వేయియోజనంబులైన దాటి

ని; సహస్రం వా = వేయింటినిగా; గం పోవుటకును అట్లే మఱివచ్చుటకునుస

తుం = పొందుటకును; ప్రతినివ ర్తితుం = వర్తుఁడవు; ఇందు సుశయములేదు; అ

మఱియుటకును; శక్తిః కామం = సమర్థు యితే నీవురాజవు, కార్యమునికైనెన్నుఁ

డవే. ఏషః = ఈ; విధిః = అజ్ఞ; నోచ్య బంపుటయెంతమాత్రము సరిగాదు.

తేహి = చెప్పఁబడదుగదా! అని, తాత్పర్యము.

సహి ప్రేషయి తా తాత స్వామి ప్రేష్యః కథంచన

భవతా యం జన స్సగ్వః ప్రేష్యః స్లవగ సత్తమ. ౨౨

టీక || తాత = నాయనా! ప్రేషయి త్తముఁడా! భవతా = నీచేత; అయం =

తా = పంపువాఁడైన; స్వామి = ఒడయఁ ఈ; జనః = జనము; సగ్వః = సమస్తము

దు; కథాచన = ఒకానొకప్పుడును; ను; ప్రేష్యః = పంపఁదగినది.

ప్రేష్యః = పంపఁదగినవాఁడు; సహి = నాయనా! వానరోత్తముఁడా! స్వా

కాఁడుగదా! స్లవగ సత్తమ = వానరో మివి నీవు ఈ సమస్తవానరులను కా

ర్యము నిమిత్తమయి పంపవచ్చునేగాని మాత్రము పంపదగినవాడవుకావు.
నీవు రాజపు ఒకానొకప్పుడును ఎంత అని, తాత్పర్యము.

భవాః కళత్ర మస్తాకం స్వామిభావే వ్యవస్థితః
స్వామీ కళత్రం సైన్యస్య గతి రేషా పరంతప. ౨౩

టీక || పరంతప = శత్రువులదపిం లసినవాడనుట. ఏషా = ఇది; గతిః =
పడజేయునట్టియంగదుఁడా! స్వామిభా నిశ్చయము.
వే = ప్రభుత్వమునందు; వ్యవస్థితః = ఉ శత్రువుల దపింపఁ జేయునట్టియంగ
న్న; భవాః = నీవు; అస్తాకం = మా గదుఁడా! నీవు మాకు స్వామివికావు
కు; కళత్రం = భార్యవు, లేక, కోటమంటి న, మేమందఱము నిన్నురక్షింపవలెను;
వాడవు, రక్షింపదగినవాడ వనుట. వైసికులందఱును, భార్యమనలే స్వామి
స్వామీ = ప్రభువు; సైన్యస్య = సేనకు; ని జాగ్రత్తతో రక్షింపవలెననుట ని
కళత్రం = భార్య, భార్యవలె రక్షింపవ ధాంతము. అని, తాత్పర్యము.

తస్తా త్కళత్రవ త్తత్ర ప్రతిపాల్య స్సదా భవాః

టీక || తస్తాత్ = అందువలన; భా అట్లుగుటంజేసి, నిన్ను, మేమందఱ
వాః = నీవు; సదా = ఎల్లప్పుడును; త ము నెల్లప్పుడును భార్యమనవలె బహు
త్రే = అవిషయమందు; కళత్రవత్ = భా జాగ్రత్తతో రక్షింపవలెను.
గ్యవలె; ప్రతిపాల్యః = కాపాడదగిన అని, తాత్పర్యము.
వాడవు.

అపి సైన్య కార్యస్య భవా స్త్వాల మరిందమ. ౨౪

టీక || అరిందమ = శత్రువుల నడఁగ శత్రువుల సంహరించునట్టి యంగ
వొక్కునట్టి యంగదుఁడా! అపిచ = ఇ దుఁడా! ఇంతియగాక, ఈకార్యమున
రిగాక; భవాః = నీవు; ఏతస్య = ఈ; కంతయు, వృక్షమునకువేలువలె, నీవు
కార్యస్య = పనికి; మూలం = వేలు, వేలు ముఖ్యభూతుండవు. అని, తాత్పర్యము.
సంటివాడవు.

మూల మర్థస్య సంరక్ష్య మేష కార్యవిదాం నయః
మూలే హి సతి సిద్ధంతి గుణాః పుష్పఫలోదయాః. ౨౫

టీక || అర్థస్య=కార్యముయొక్క; ణాః=గుణములు; సిద్ధంతి=కలుగును
మూలం=మూలము; సంరక్ష్యం = చ కార్యమునకంతయు మూలమువం
క్క-గాఁగా పాడఁదగినది. ఏషః= ఇది; టదైన వస్తువును ముఖ్యముగారక్షింప
కార్యవిదాం = కార్యముఁదెలిసినవారి వలెను; ఏలయనఁగా, వృక్షమునందు
యొక్క; నయః=నీతి. హి=ఏలయనఁ వేఱు చక్క-గానున్నంగదా పూలుఫల
గా; మూలేసతి= వేఱుండఁగా; పు ములు మొదలగు గుణములు సిద్ధించును!
పుష్పఫలోదయాః = పూలయొక్క-యు అని, తాత్పర్యము.
పండ్లయొక్క-యు ఉత్పత్తులనెను; గు

త ద్భవా నస్య కార్యస్య సాధనే సత్యవిక్రమ
బుద్ధివిక్రమసంపన్నో హేతు రత్ర పరంతప. ౨౬

టీక || సత్యవిక్రమ=సత్యమునకు
రాక్రమముగలవాఁడా! పరంతప = శ సత్యపరాక్రమండా! శత్రువులసంహ
త్రువులఁదప్పించఁజేయువాఁడా! తతో= రించువాఁడా! అట్లు, ఇచటనీ కార్యసాధ
అంచువలన; భవాన్ = నీవు; అత్ర=ఇ నమునందు, నీ వే బుద్ధియు. బరాక్రమం
చట; అస్య=ఈ; కార్యస్య = పనియొ బునుగల్గి, మాకందఱకును ముఖ్యకార
క్క; సాధనే=సాధించుటయందు; బు కుండయునవాడవు; నీవు, లంకకుఁబో
ద్ధివిక్రమసంపన్నః=బుద్ధితోను బరాక్ర యినచో మేమందఱము నిచట నెవ్వరి
ముమతోనుంగుడిన; హేతుః=కారణ నాశ్రయించియుందుము?
మవు. అని, తాత్పర్యము.

గురుశ్చ గురుపుత్రశ్చ త్వం హి నః కపిసత్తమ
భవంత మాశ్రిత్య వయం సమర్థా హ్యర్థ సాధనే. ౨౭

టీక || కపిసత్తమ=వానరోత్తముండా! త్వం=నీవు; నః=మాకు; గురుశ్చ=

పెద్దవును, లేక, పూజనీయుండవును, రాజవసుట; గురువుత్త్రశ్చపీ=రాజాకొడుకవునుగదా! వయం = మేము; అర్థసాధనే=కార్యమును సాధించుటయందు; భవంతం=నిన్ను; ఆశ్రిత్యపీ=ఆశ్రయించియేకదా; సమర్థాః = శక్తులము.

వానరోత్తముండవగునంగదుండా!

ఉక్తవాక్యం మహాప్రాజ్ఞం జాంబవంతం మహాకపిః

ప్రత్యువాచో త్తరం వాక్యం వాలిసూను రథాం గదః. ౨౮

టీక॥ అథ = అటుపిన్నట్లు; మహాకపిః = పూజనీయవానరుడును; వాలిసూను = వాలియొక్క కుమారుడును; అంగదః = అంగదుడు; ఉక్తవాక్యం = ఉట్లు పలుకుటయు, వాలికుమారుండచెప్పబడినమాటగల; మహాప్రాజ్ఞః = మహాపండితుండగు; జాంబవంతం = జాంబవంతునిగూర్చి; ఉత్తరం = బదులై

ఇతియగాక, మాకందమును నీవురాజవు, రాజపుత్తుగిడవునుగదా! నిన్నాశ్రయించియేగదా మేము కార్యసాధనంబున సమర్థులమగుదుము! నీవు లేనిచో మేమిని సేయగలము? అనిజాంబవంతుం డంగదునితోఁబలికెను. అని, తాత్పర్యము.

అని, తాత్పర్యము.

యది నా హం గమిష్యామి నా న్యో వానరపుంగవః

పునః ఖల్విద మస్తాభిః కార్యం ప్రాయోపవేశనమ్. ౨౯

టీక॥ అహం = నేను; గమిష్యామి = ది=పోనేని; అన్యః = ఇతరుండయిన; వానరపుంగవః = వానరశ్రేష్ఠుడు; న (గమిష్యామి) = పోఁడేని; అస్తాభిః = మనచేత; పునః = మఱల; ఇదం = ఈ; ప్రాయోపవేశనం = మరదొర్థమయి పరుండేదా! అని, తాత్పర్యము.

దుట; కార్యంఖలు = చేయఁదగినదిగదా! సముద్రంబుదాటుటకు నేనును బోక, మఱియొక వానరోత్తముండునుంబోవఁడేని, ఇంకమనమందమును మఱలఁ బ్రాయోపవేశనము సేయవలసినదేకదా! అని, తాత్పర్యము.

న హ్యకృత్వా హరిపతే స్సందేశం తస్య ధీమణిః
తత్రాపి గత్వా ప్రాణానాం పశ్యామి పరిరక్షణమ్. ౩౦

టీక॥ ధీమతః = బుద్ధిమంతుండగు; తహి = చూడనగదా!
స్య = ఆ; హరిపతే = వానరరాజయైన బుద్ధిమంతుండగు వానరరాజు ను
సుగ్రీవునియొక్క; సందేశం = అజ్ఞానము; స్త్రీపునియాజ్ఞను సేవ వేర్వేక, గడుపునుం
అకృత్వా = చేయక; తత్ర = అకిష్కింధ దప్పి, యాకిష్కింధకుఁబోయినను, మ
కు; గత్వాపి = పోయియు; ప్రాణా నకు జీవితాశయే మోలేడుగదా!
నాం = ప్రాణములయొక్క; పరిరక్షణం = అని, తాత్పర్యము.
ణం = కాపాడుకొనుటను; నపశ్యామి

స హి ప్రసాదేచా త్యర్థం కోపేచ హరి రీశ్వరః
అతీత్య తస్య సందేశం వినాశో గమనే భవేత్. ౩౧

టీక॥ సః = ఆ; హరిః = వానరుఁడు; గును.
ప్రసాదేచ = అనుగ్రహమునందును; కోపేచ = కోపమునందును, నిగ్రహమునం
దుననుట; అత్యర్థం = మిక్కిలియు; ఈ చూచిన మిక్కిలియు నిగ్రహించువా
శ్వరోహి = సమర్థుఁడుగదా! తస్య = ఆ డునుగదా! అతఁడు విధించిన గడువునుం
తనియొక్క; సందేశం = అజ్ఞానము; అతీ దప్పి, నీతనుంబాడక, యచటికిఁబోవుదు
త్య = అతిక్రమించి; గమనే = పోవుట మేని, యతఁడు మనఃనందఱవధించుట
యందు; వినాశః = చేటు; భవేత్ = కలు సిద్ధము. అని, తాత్పర్యము.

త ద్యథా హ్యస్య కార్యస్య న భవ త్యన్యథా గతిః
త ద్భవానేవ దృష్టార్థ స్సంచితయితు వర్హసి. ౩౨

టీక॥ తత్ = అందువలన; యథా తిః = పోకడ; నభవతి = కాదో; తత్ =
హి = ఎట్లయితే; అన్యః = ఈ; కార్యస్య = ఆవిధమును; దృష్టార్థః = చూడఁబడిన
పని; అన్యథా = వేరువిధముగా; గ కార్యములుగల; భవానేవ = నీచే; సం

౧౦౩౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౬౫

చింతయితుం=చక్కగా నాలోచించుటకు; అర్హసి=తగుడువు.

అట్లుగుటంజేసి, నీవుసర్వముంచెలిసి నవాడవు, ఈకార్యముచెడకుండునట్టి

వెరవు నీవచక్కగా నాలోచింపవలయును. అని, యంగదుండుజాంబవంతునితోబలికెను. అని, తాత్పర్యము.

సోం గదేన తదా వీరః ప్రత్యుక్తః స్లవగర్వభః

జాంబవా నుత్తరం వాక్యం ప్రోవాచే దు తతోం గదమ్. ౩౩

టీక || స్లవగర్వభః = వానరశ్రేష్ఠుండగు; వీరః = పరాక్రమశాలియైన; సః=ఆ; జాంబవా = జాంబవంతుండు; తదా=అప్పుడు; అంగదేన = అంగదునిచేత; ప్రత్యుక్తః=బదులుచెప్పబడినవాడై; తతః=అటుపిమ్మట; అంగదం=అంగదునిగూర్చి; ఉత్త

రం=బదులైన; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; ప్రోవాచ=చెప్పెను. పరాక్రమవంతుండువానరోత్తముండునగునజ్ఞాంబవంతుండు, అప్పుడుఅంగదుండుపలికిన తెజంగునిని, యంతనంగదుంజూచి, యిట్లుప్రత్యుత్తరంబుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అస్య తే వీర కార్యస్య న కించి త్పరిహీయతే

ఏష సంహాదయా మ్యేనం యః కార్యం సాధయిష్యతి. ౩౪

టీక || వీర = పరాక్రమవంతుండగునంగదుడా! తే=నీయొక్క; అస్య=ఈ; కార్యస్య=పనికి; కించిత్ = కొంచెమైనను; నపరిహీయతే=కొఱవలెనని; సాధయిష్యతి = సాధింపఁగలఁడో! తం (అధ్యాత్మతము) = అట్టి; ఏనం=ఈతని; ఏషః (అహం)=ఈనే

ను; సంహాదయామి=ప్రేరించుచున్నాను. పరాక్రమశాలివగు నంగదుడా! నీకార్యమునకుఁ గొంచెమయినను గొఱవలె గలుగదు; ఈకార్యంబు సాధింపఁగలవహావీరు, నిదిగో, పంపుచున్నాను. అనిజాంబవంతుండు, అంగదునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రతీతం స్లవతాం వరిష్ఠ

మేకాంత మాశ్రిత్య సుఖోపనిష్ఠమ్

సంచోదయామాస హరిప్రవీరౌ

హరిప్రవీరం హనుమంత మేవ. ౩౫

<p>టీక తతః = అటుపిమ్మట; హరి ప్రవీరః = వానరులలో మిక్కిలియు వీ రుడగు జాంబవంతుడు; ప్రతీతం = ప్రసిద్ధుండును; స్థలం = ఎగురువా రిలో; పరిష్టం = శ్రేష్ఠుండును; ఏకా తం = రహస్యప్రదేశమును; అత్రైవ్యం = పొంది; సుఖోపవిష్టం = సుఖముగాఁగు ర్చుండినవాఁడును; హరిప్రవీరం = వా నరులలో మిక్కిలియు వీరుండునగు; హ నుమంత మేవ = హనుమంతునే; సంచో దయామాస = ప్రేరేపించెను.</p>	<p>అత, వానరవీరులలో మేటియగు జాంబవంతుండు, అచ్చటి వానరులను దఱ నుపేక్షించి, బలపరాక్రమములం బ్రీభ్యాతుండును ఆకాశంబున కెగసితి గుగువారిలో నుత్తముండునగువాని నే కాలత ప్రదేశంబున సుఖముగాఁ గూ ర్చుండియున్నవాని వానరవీరులకెల్లమే టిపేరుండనంబరంగినవాని హనుమంతుం డేరి, యతనిసముద్రతరుకార్థమయిప్రే రించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

కిష్కింధాకాండే, సంచపష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ ఇందికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండి సంచపష్టితమస్సర్గః,

ముగిసినది.

(౧౧).

ప ట్ ప ప్టి త మ స ర్గ పాఠం భః.

అనేకతసాహస్రీ విషణ్ణాం హరివాహినీమ్

జాంబవాః సముద్విత్యై నం హనుమంత మథా బ్రవీత్. ౧

టీక || అథ = అతః; జాంబవాః = జాంబవంతుండు; విషణ్ణాం = దుఃఖిత

మయిన; అసేకశతసాహస్రీం = పెక్కు
లక్షలసంఖ్యగల; హరివాహినీం = వా
నరసేనను; సముదీత్య = చూచి; ఏనం =
ఈ; హనుమంతం = హనుమంతునిగా
ర్చి; అబ్రవీత్ = పలికెను.

అంత, జాంబవంతుండు, పెక్కులక్ష
లసంఖ్యగల యవ్వానరసేనయంతయు
దుఃఖితమయి యుండుటంగని, ఈహ
నుమంతుంజేరనరిగి, యిట్లునిపలికెను.
అని, తాత్పర్యము.

వీర వానరలోకస్య సర్వశాస్త్ర విశారద

తూష్టి మేకాంత మాశ్రిత్య హనుమత్ కిం నజల్పసి. ౨

టీక || వానరలోకస్య = వానరస
మంహమలో; వీర = పరాక్రమవం
తుండవు; సర్వశాస్త్రవిశారద = సమ
స్తశాస్త్రములయందును బండితుండవ
గు; హనుమత్ = హనుమంతుడా!
త్వం (అధ్యాత్మతము) = నీవు; తూ
ష్టిం = ఊరక; ఏకాంతం = రహస్యప్రదే

శమును; ఆశ్రిత్య = పొంది; కిం = ఎందు
కు; నజల్పసి = పలుకవు?
వానరులకెల్ల వేటివిరుండవు సమ
స్త శాస్త్రములయందును బండితుండ
వునగు హనుమంతుడా! నీవు ఏకాంత
స్థలంబున నూరకకూర్చుండియున్నావే
కాని ఏలపలుకవు? అని, తాత్పర్యము.

హనుమత్ హరిరాజస్య సుగ్రీవస్య సమో హ్యసి

రామలక్ష్మణయోశ్చపి తేజసాచ బలేనచ. ౩

టీక || హనుమత్ = హనుమంతుం
డా! త్వం (అధ్యాత్మతము) = నీవు;
తేజసాచ = పరాక్రమముచేతను; బలేన
చ = బలముచేతను; హరిరాజస్య = వా
నరరాజయిన; సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునకు
ను; రామలక్ష్మణయోశ్చపి = రామున

కును లక్ష్మణునకును; సమః = సమానుం
డవు; అసిషే = అగుదువుగదా!
హనుమంతుడా! నీవు, పరాక్రమం
బునను బలంబునను, వానరరాజు సుగ్రీ
వునితోను రామలక్ష్మణులతోను సరివ
చ్చువాడవుగదా! అని, తాత్పర్యము.

అరిష్టసేమినః శుత్రో వైనతేయో మహాబలః

గరుత్మానితి విఖ్యాత ఉత్తమ స్సర్వపక్షిణామ్. ౪

టీక॥ అరిష్టనేమినః (అరిష్టనేమే) = వాడు; అస్తి (అధ్యాత్మతము) = క
కశ్యప ప్రజాపతియొక్క; పుత్రః = లడు.
కొడుకును; చైనలేయః = వినతయొక్క
కొడుకును; మహాబలిః = అధికమయి
నబలముగలవాడగును; సర్వపక్షిణాం =
సమస్తపక్షులలోను; ఉత్తమః = శ్రే
ష్ఠుడగును; గరుత్మానితి = గరుత్మం
తుడని; విఖ్యాతః = ప్రసిద్ధుడయిన

కశ్యపప్రజాపతికి వినతయందుఁ బు
ట్టినవాడు మహాబలశాలి సమస్తపక్షు
లలోను శ్రేష్ఠుండుగరుత్మంతుడని
గుగలవాడొకడుకలడు.

అని, తాత్పర్యము.

బహుశో హి మయా దృష్ట స్సాగరే స మహాబలిః
భుజగా నుద్ధర్తా పక్షీ మహావేగో మహాయశాః ౫.

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయిన
బలముగలవాడగును; మహావేగః = అధిక
మయిన వేగముగలవాడగును; మహాయ
శాః = అధికమయిన కీర్తిగలవాడగు
ను; సః = ఆ; పక్షీ = గరుత్మంతుడు;
సాగరే = సముద్రమునందు; భుజ
గా = సర్పములను; ఉద్ధర్తా = హ
రించుచు; మయా = నాచేత; బహుశః =

పెక్కుమార్లు; దృష్టోహి = చూడఁబడి
నాడుగదా!
మహాబలశాలియు సధికమయిన వే
గముగలవాడగును మహాకీర్తిశాలియు
నగు నాగరుత్మంతుండు, సముద్రంబున
సర్పంబులం బట్టుకొనిపోవునపుడు, అత
నినేను పెక్కుమార్లు చూచియున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

పక్షయో ర్య ద్బలం తస్య తావ ద్భుజబలం తవ
విక్రమశ్చాపి వేగశ్చ న తే తే నాపహీయతే. ౬

టీక॥ తస్య = ఆగరుత్మంతునియొ
క్క; పక్షయోః = ఐకగ్రలయొక్క;
బలం = బలిమి; యత్ = ఏదో; తవ = నీ
యొక్క; భుజబలం = బాహువులయొ
క్క-బలము; తావత్ = అంతటిది. తే =

నీయొక్క; విక్రమశ్చాపి = పరాక్రమ
మును; వేగశ్చ = వేగమును; తేన = (పం
చమృత్థమందుఁ దృతీయ) ఆగరుత్మంతు
నికన్నను; నాపహీయతే = తగ్గదు.
ఆగరుత్మంతుని ఐకగ్రలకెంత బల

ముగలదో నీచాహువులకంటె బలముగ తనిపరాక్రమవేగంబులకు, ఎంతమాత్ర
లదు; నీపరాక్రమంబును వేగంబును అ ము తక్కువైనవికాదు. అని, తా.

బలంబుద్ధిశ్చ తేజశ్చ సత్త్వంచ హరిపుంగవ.
విశిష్టం సర్వభూతేషు కి మాత్మానం న బుద్ధ్యనే. ౭

టీక॥ హరిపుంగవ = వానరౌత్త నం=నిన్ను; నావబుద్ధ్యనేకిం=ఎఱుంగ
ముండవగుహనుమంతుడా! తే(అధ్యా వాయేమి?
హృతము) = నీయొక్క; బలం=బలిమి వానరశ్రేష్ఠుడవగు హనుమంతుఁ
యు; బుద్ధిశ్చ=బుద్ధియు; తేజశ్చ=పరా డా! నీబలంబును బుద్ధియుఁ బరాక్రమం
క్రమమును; సత్త్వంచ= శైర్యమును; బును ధైర్యంబును మఱి యేభూతంబు
సర్వభూతేషు = సమస్తభూతముల నందుంగానన; అట్టినిన్నునీవెఱుంగవా
యందును; విశిష్టం= శ్రేష్ఠము. అత్తా యేమి? అని, తాత్పర్యము.

అస్సరా స్మరసాం శ్రేష్ఠా విఖ్యాతా పుంజికస్తలా
అంజనేతి పరిఖ్యాతా పత్నీ కేసరిణో హరేః. ౮
విఖ్యాతా శ్రీమ లోకేషు రూపేణా అప్రతిమా భువి
అభిశాపా దధితా త్తాత వానరీ కామరూపిణి. ౯
దుహితా వానరేంద్రస్య కుంజరస్య మహాత్మనః

టీక॥ తాత=నాయనా! శ్రీమ = పాత=శాపమువలన; కామరూపిణి=
మూడైన; లోకేషు=లోకములయందు; ఇచ్ఛాభీనమయినరూపముగల; వానరీ=
విఖ్యాతా=ప్రసిద్ధురాలును; రూపేణా= వానరశ్రీ అయి; మహాత్మనః=అధిక
రూపముచేత; భువి=భూలోకమునం దు; అప్రతిమా=సరిలేనిదియు; అస్సర
సాం=అచ్చరలలో; శ్రేష్ఠా= ఉత్తము శ్రేష్ఠునియొక్క; దుహితా= కొమా
రాలును; పుంజికస్తలా=పుంజికస్తలయ రైయయి; అంజనేతి=అంజనయని; పరి
ని; విఖ్యాతా=ప్రసిద్ధురాలనగు; అస్స ఖ్యాతా=పేరుగలదై; కేసరిణః=కేస
రా (అప్పేరః) = అచ్చర; అభిశా రియను; హరేః=వానరునకు; పత్నీ=

భార్యః అభూత్ = అయ్యెను.

నాయనా! ముల్లోకంబులనుం బ్రసి
ద్ధిపహించినదియు రూపసౌందర్యంబు
లననన్వేశయినను, పుంజీకస్థలయనున
చరమిన్ను, శాపమువలన, మహాపరా

క్రమశాలియును వానరోతముడయి
నకుంజరునకుం గోమాతైయయి వాన
రయోనియందుంబుట్టి కామరూపిణయై
యియంజనయనుపేరంబరంగుఁడగుగేసరి
నివివాహమాడెను. అని, తాత్పర్యము.

కపిత్వే చారుసర్వాంగీ కదాచి త్కామరూపిణీ. ౧౦

మానుషం విగ్రహం కృత్వా రూపయావనశాలినీ

విచిత్రమాల్యాభరణా మహర్హక్షౌమవాసినీ. ౧౧

అచర త్వరత స్యాగ్రే ప్రాప్యడంబుదసన్నిధే

టీక || కదాచిత్ = ఒకానొకప్పు న్నదై; ప్రాప్యడంబుదసన్నిధే = వర్తా
డు; కపిత్వే = వానరిత్వమునందు; చా కాలమేఘముతో సమానమయిన; ప
రుసర్వాంగీ = సుందరములయిన యన్ని ర్వతస్య = కొండయొక్క; అగ్రే = శిఖర
యవయవములునుగలదియు; కామరూ మునందు; అచరత్ = తిరిగెను.

పిణీ = ఇచ్ఛానీరమగురూపముగలదియు వానరిగానున్నను సర్వాంగసుంద
రను; సా (అధ్యాహృతము) = ఆయం రి యిచ్చకువచ్చినరూపము ధరింపఁజా
జన; మానుషం = మానుష్యస్వరూపియై లినదియైనను నయ్యంజన యొకానొక
గు; విగ్రహం = రూపమును; కృత్వా = స్పృశు, మనుష్యస్త్రి రూపముదాల్చి,
చేసికొని; రూపయావనశాలినీ = రూపయావనంబులం దేజరిల్లుచు, నా
సౌందర్యముచేతను జన్వనముచేతనుబ్ర నావిధములయినపుష్పమాలికలనుఘా
కాశించునదై; విచిత్రమాల్యాభరణా = షణ్డంబులును ధరించి, మంచి పట్టుపు
నానావిధములయిన పుష్పమాలికలను ట్టుబుగట్టి, వర్షాకాలమేఘులువలె నీ
సొమ్ములునుగలదై; మహర్హక్షౌమవా లవణముయిన పర్వతశిఖరంబున సం
సిని = ఉత్తమమయిన పట్టుచీరంగట్టుకొ చరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా వస్త్రం విశాలాఞ్ఞ్యః పీతం రక్తదళం శుభమ్. ౧౨

స్థితాయః పర్వత స్యాగ్రే మారుతోఽపహరచ్ఛవైః

౧౦౩౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౬

టీక ॥ మారుతః=వాయువు; పర్వ	ను; శస్త్రైః=మెల్లగా; అపహరత్=తొ
తస్య = కొండయొక్క; అగ్రే = శిఖ	లగించెను.
రమునందు; స్థితాయాః=ఉన్న; విశా	అట్లు పర్వతాగ్రంబునసంచరించున
లాఘ్యైః = విశాలములయిన కన్నులు	వుడు; వెడలకన్నులుగల యయ్యంజన
గల; తస్యాః = ఆయంజనయొక్క; పీ	యొక్క, సుందరమయిన యెఱ్ఱనియం
తం = పసుపువన్నెగలదియు; రక్తద	చులుగల పసపుపట్టుపట్టుంబు వాయువే
శం=ఎఱుపువన్నెగలకొనలుగలదియు;	గంబునకుఁ గొంతదొలంగెను.
శుభం=సుందరమునగు; వస్త్రం=చీర	అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శ తత స్తస్యా వృత్తా వూయా సుసంహితా. ౧౩.
స్తనౌచ పీనా సహితా సుజాతం చారు చాననమ్

టీక ॥ తతః= అందువలన; సః=ఆ	చ=ముఖమును; దదర్శ=చూచెను.
వాయువు; తస్యాః=ఆయంజనయొక్క;	అట్లు వస్త్రంబుదొలంగుటయు, వా
వృత్తా = గుండ్రములును; సుసంహి	యు దేవుండు, గుండ్రంబులయి యెం
తా=మిక్కిలియుఁ జేసినవియునగు; ఉ	డొంటిం గడిసియున్న యాయంజనతో
రూ=తొడలను; పీనా=బలిసినవియు;	డలను బలిసియుకటితో నొకటియొకయు
సహితా = కూడినవియునగు; స్తనౌ	చుండు స్తనంబులను సుందరంబగు ము
చ=స్తనములను; సుజాతం=చక్కనిది	గంబునుం గాంచెను.
యు; చారు=మనోహరమునగు; అననం	అని, తాత్పర్యము.

తాం విశాలాయతశ్రోణీం తనుమధ్యాం సుశోభనామ్. ౧౪
దృష్ట్వైవ శుభసర్వాంగీం పవనః కామమోహితః

టీక ॥ పవనః=వాయువు; విశాలా	మిక్కిలియు మంగళాకారయు; శుభస
యతశ్రోణీం= వెడల్పులును నిడుపులున	ర్వాంగీం= సుందరములయిన సమస్తా
గుపిఱుండులుగలదియు; తనుమధ్యాం=	వయవములునుగలదియునగు; తాం=
సన్ననదుముగలదియు; సుశోభనాం=	ఆయంజనను; దృష్ట్వైవ= చూచినంత

నె; కామమోహితః = వన్తధునిచే
మోహంబునొందింపబడినాడ.

ఆ యంజనశకాలంబులగు పిలుండు
బును సన్నుకొనును మంగళవిగ్రహం

బును సుందరములగు సమస్తావయవం
బులనుంజూచినంతనె, వాయుచేపుండు
వన్తధామోహితుండయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

స తాం ఘజాభ్యాం దీప్తాభ్యాం పర్యవ్వజత మారుతః. ౧౫
వన్తధావిప్లవస్వాంగో గతాత్తా తా మనిందితామ్

టీక || సః=ఆ; మారుతః = వా
యువు; అనిందితాం = నిందింపబడ
ని; తాం=ఆయంజనను; గతాత్తా =
పొందినమనస్సుగలవాడై; వన్తధావి
ప్లవస్వాంగః = వన్తధునిచేనావేశింప
బడిన సమస్తావయవములును గలవా
డై; దీప్తాభ్యాం = నిడుపులయిన; భు
జాభ్యాం=చేతులచేత; తాం=ఆయం

జనను; పర్యవ్వజత = కవులించెను.
అంతవాయువు, సర్వాంగమువది
యగు నాయంజనయందుఁదగిలిన వన
స్సుగలవాడై, సమస్తావయవంబులను
వన్తధావేశంబునొంది, యాయంజనను
దీర్ఘంబులగుచాహువులం గవులించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

సా తు తత్రైవ సంభ్రాంతా సువృత్తా వాక్య మబ్రవీత్. ౧౬
ఏకపక్షీవ్రిత మిదం కో నాశయితు మిచ్ఛతి

టీక || సువృత్తా = మంచియాచార
ముగల, పరివ్రతయగుననుట; సాతు=ఆ
యంజనయ; తత్రైవ=అచటనె; సం
భ్రాంతా = తొట్టుపాటునొందినదై;
“కో=ఎవఁడు; ఇదం=ఈ; ఏకపక్షీవ్ర
తం = ఒకనికేభార్యగానుండువ్రతము
ను, పాతివ్రత్య వ్రతముననుట; నాశ
యితుం=చెఱచుటకు; ఇచ్ఛతి= కోరు

చున్నాడు?” ఇతి(అధ్యాహృతము)=
అని; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ =ప
లికెను.
పక్షివ్రతయగు నాయంజన యప్పు
డు, తొట్టుపాటుతో, “ఎవ్వఁడు నా
పాతివ్రత్యముం జెఱపవచ్చినాడు” అ
ను నీవచనంబులచెలికెను.
అని, తాత్పర్యము.

అంజనాయా వచ శ్చక్రిత్వా మారుతః ప్రత్యభాషత. ౧౭

౧౦౪౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౬

టీక॥ మారుతః=వాయువు; అంజ
నాయః = అంజనాదేవియొక్క; వ
చః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; ప్రత్యధా
వత=బదులుపలికెను.

అంజనచెప్పినమాటను విని, వాయు
దేవుండిట్లుని బదులుపలికెను.
అని, తాత్పర్యము.

న త్వం హింసామి సుశ్రోణి మాధూ తే సుభగే భయమ్
మనసా స్తి గతో య త్వాం పరివృజ్య యశస్వినీమ్. ౧౮

టీక॥ యత్=ఏకారణమువలన; ప
రివృజ్య=కప్పుకొనించి; యశస్వినీం=అ
ధికమయినకీర్తిగల; త్వాం=నిన్ను; మ
నసా=మనస్సుచేత; గతో = పొందిన
వాఁడను; అస్తి=అగుచున్నానో; తత్
(ఆధ్యాహృతము) = అందువలన; సు
శ్రోణి = సుందరములయినపిఱుందులు
గలదానా! త్వాం=నిన్ను; నహింసా
మి=హింసించను. సుభగే = మనోజ్ఞు

రాలా! తే=నీకు; భయం=వెఱపు; మా
ధూత్ = కలుగకుండుఁగాక.
సుందరములయిన పిఱుందులు గల
దానా! సర్వాంగసుందరి! నేనుబలవ్ర
తనగు నిన్నుఁ గాఁగించి మనస్సుచేసి
లోబ్రవేశించితినిగానివేఱుగాదు, కా
వుననీపాతివ్రత్యమునకుభంగములేదు;
నీవు భయపడవలదు.
అని, తాత్పర్యము.

వీర్యవాక్ బుద్ధిసంపన్న స్తవ పుత్రో భవిష్యతి

టీక॥ తవ=నీకు; వీర్యవాక్=అధిక
మయినపరాక్రమముగలవాఁడును; బు
ద్ధిసంపన్నః=బుద్ధితోఁ గూడినవాఁడన
గు; పుత్రః=కొడుకు; భవిష్యతి=కలు

గఁగలఁడు.
నీకు మహాపరాక్రమశాలియు మ
హాబుద్ధిశాలియునగు కొడుకు పుట్టఁగ
లఁడు. అని, తాత్పర్యము.

మహాసత్త్వో మహాతేజా మహాబలపరాక్రమః. ౧౯
లంఘనే స్తవనేదైవ భవిష్యతి హి మత్సమః

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ
తఁడు; మహాసత్త్వః = అధికమయిన

దైర్యముగలవాఁడును; మహాతేజః=
అధికమయిన తేజస్సుగలవాఁడును; మ

శ్రీమద్రామాయణముః కిష్కింధాకాండము. ౧౦౪౧

స ౬౬

హాబలపరాక్రమః = అధికమయినబలమును బరాక్రమమును గలవాఁడును; లంఘనే = దాటటయందును; ప్లవనేచైవ = ఎగురుటయందును; మత్సమః = నాతోసమానుఁడును; భవిష్యత్సహి = కాఁగలఁడుగాదా!

డును మహాప్రభావుండును గొలఁదిలేని బలపరాక్రమంబులు గలవాఁడును నాఁ టుటయందును ఆకాశగమనంబునందు సునాకుసదృశుండునై యుండఁగలఁడు. అనివాయువులంజనతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మఱియు నాతండు మహాధైర్యుఁ

ఏవ ముక్తా తత స్తుష్టా జననీ తే మహాకశే. ౨౦

గుహాయాం త్వాం మహాబాహూ ప్రజ్ఞతే ప్లవగవఃభవమ్

టీక || మహాకశే = మహావానరుఁ డా! మహాబాహూ = గొప్పచేతులు గలవాఁడా! తే = నీయొక్క; జననీ = తల్లి; ఉక్తా = చెప్పఁడినదై; తతః = అంత; తుష్టా = సంతసించినదై; గుహాయాం = గుహయందు; ప్లవగర్షభం = వానరశ్రేష్ఠుండవగు; త్వాం = నిన్ను; ప్ర

జ్ఞతే = కనెను. మహాబాహుండవగు హనుమంతుఁ డా! ఇవిధంబునవాయుదేవుండుపలుకుటయు, నీతల్లియంజ నాదేవిసంతోషించినదై, గుహయందు సర్వవానరోత్తమని నిన్నుఁబ్రసవించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యథానాం తత స్సూక్ష్మం బాలా దృష్ట్యా మహావనే. ౨౧

ఫలంచేతి జిఘ్రేషు స్తవ ముత్పత్యా భృభృద్దతో దివమ్

టీక || తతః = అటుపిమ్మట; బాలా = శిశువయిన; త్వం = నీవు; మహావనే = గొప్పయరణ్యమునందు; అన్యథానాం = ఉదయించిన; సూర్యం = సూర్యుని; దృష్ట్యా = చూచి; ఫలమితి = పండని; మత్సర్యా (అధ్యాహృతము) = తలచియు; ఉత్పత్య = ఎగిరి; దివం = ఆకాశమును;

అన్యథాతః = పొడిచినావు. అంత, నీవు జన్మ మునొందినంతనెబ్బా లుండవై యె యుమ్మ హరిణ్యంబున సూర్యుండుదయించుటనుజూచియదియొకఫలంబనితలంచి దానిందినట్లై యెగిరి యాకాశమార్గంబునఁబోతివి.

అని, తాత్పర్యము.

శతాని త్రిణి గత్వాథ యోజనానాం మహాకపే. ౨౨

తేజసా తస్య నిర్ధూతో న విషాదం గత స్తతః

టీక || మహాకపే = మహావానరుఁడు సూర్యునియొక్క; తేజసా = చేడిమిచే
దా! అథ = అంత; యోజనానాం = ఆ త; నిర్ధూతః = తిరస్కరింపఁబడినవాఁడ
మడలయొక్క; త్రిణి = మూడైన; శ వై; తతః = అందువలన; విషాదం =
తాని = నూర్లను; ఇది పెక్కు-నూర్ల అలగటను; నగతః = పొందినాఁడవు
యోజనములగుట కుపలక్షణము. అట్లు కావు.
“బహుయోజన సాహస్రంక్రామశ్యేష వానరోత్తముఁడా! అంతనీవు, పె
తతోబరం” (అంత ఇతఁడు పెక్కు-వేల క్కు-నూర్లయోజనంబులదూరము ఆకా
యోజనములగుట యాకాశమునుదా శంబునంబోయి, సూర్యునిచేడిమికివంత
పెను) అనియు త్తరకాండమునందెప్ప మాత్రము శ్రమమునొందవలెవి,
బహుచున్నది. గత్వా = పొంది; తస్య = ఆ అని, తాత్పర్యము.

తావ దాపతత స్తూర్ణ మంతరిక్షం మహాకపే. ౨౩

క్షిప్త మింద్రేణ తే వజ్రం క్రోధావిష్టేన ధీమతా

టీక || మహాకపే = మహావానరుఁడు స్తం = చేయఁబడినది.
దా! తూర్ణం = శీఘ్రముగా; తావత్ = వానరోత్తముఁడా! నీవు బహువేగం
అంతవఱకు; అంతరిక్షం = ఆకాశము బున సట్లు అంతరిక్షంబున నంతదూర
ను; ఆపతతః = పొందుచున్న; లే = నీ మువఱకువచ్చుటంబూచి, బుద్ధిమంతుం
కు; క్రోధావిష్టేన = కోపముచేతనా డగునిఁద్రుంప, నీవలనలోకమునకేము
వేగింపఁబడినవాఁడను; ధీమతా = బు చేటుగలుగునో యనివేకించి, కుపితుం
ద్ధిమంతుఁడునగు; ఇంద్రేణ = ఇంద్రు డై, నీపైవజ్రాయుధంబుఁ బ్రయోగిం
నిచేత; వజ్రం = వజ్రాయుధము; క్షి ను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్వేల్బాగ్రశిఖరే వామో హను రభజ్యత. ౨౪

తతోహి వామధేయం తే హనుమానితి కీర్త్యతే

టీక || తతః = అటువద్దు; శ్వేల్బాగ్రశిఖరే = పర్వతముయొక్క పైశిఖరము

నందు; వామః=ఎడమదైన; హనుః=
చెక్కిలిమిఃదిభాగము; అభజ్యత = వి
లువబడెను. తతోహి=అందువలననే
గదా; లే=నీకు; నామధేయం=పేరు;
హనుమానితి=హనుమంతుడు (హను
శ్రుగలవాడు, ఇంద్రుని వజ్రాయుధంబు
వ్రేటున విడిగినహనువు గలవాడనుట)

అని; కీర్త్యతే = చెప్పబడుచున్నది.
అంత, ఆవ్రేటునకు, నీవుపర్వతశిఖ
రంబునంబడుటయు, నీయెడను హను
వువిడిగినది; అందువలననే నీకు హను
మంతుడని పేరుపరచినది.
అని, తాత్పర్యము.

పరితం నిహతం దృష్ట్వా వాయుర్గంధవహ స్వయమ్. ౨౫
తైర్మోక్ష్య భృశసంక్రుద్ధో నవనా వై ప్రభంజనః

టీక॥ ప్రభంజనః = మిక్కిలియువి
లుచువాడును; గంధవహః=గంధము
వహించువాడునగు; వాయుః = వా
యువు; నిహతః= కొట్టుబడినవాడవు
ను; పశతం=పడినవాడవునగు; త్వాం
(అభ్యాసృతము) = నిన్ను; దృష్ట్వా=
చూచి; భృశసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియు
గోపించినవాడై; తైర్మోక్ష్య = ము
ల్లోకములయందును; నవనా=వీవలేదు

“వై” అనునదిపాదపూరణార్థము.
సమస్తమును విజించివేయువాడు
ను గంధమువహించి లోకములకునుభ
ము గలిగించువాడనగు వాయుదేవు
డు, ఇంద్రుడునిన్నట్లుకొట్టి పడఁద్రో
యుటం జూచి, పరమకుపితుండగుట
యు, ముల్లోకంబులను, ఎంతమాత్రము
గాలివీవకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సంభ్రాంతా శ్చ మరా స్సర్వే తైర్మోక్ష్య త్సుభితేనతి. ౨౬
ప్రసాదయంతి సంక్రుద్ధం మారుతం భువనేశ్వరాః

టీక॥ తైర్మోక్ష్య = ముల్లోకము
లు; త్సుభితేనతి = కలఁతనొందినవకు
చుండగా; భువనేశ్వరాః = లోకనా
థులును; మరాః = దేవతలు; స
ర్వే = అందఱును; సంభ్రాంతాః=

తొట్టుపాటు నొందినవారలయి; సం
క్రుద్ధం = మిక్కిలియుగోపించిన; మా
రుతం=వాయువును; ప్రసాదయంతి =
ప్రసన్నునిజేసిరి.
అంతముల్లోకంబులును త్సుభితంబు

లగుటయు లోకనాథులగు సురలుసం దేవు నాశ్వాసించిరి.
భ్రమంబునొంది, కుపితుండగు వాయు అని, తాత్పర్యము.

ప్రసాదితేచ పవనే బ్రహ్మ తుభ్యం వరం దదౌ. ౨౭
అశస్త్రవధ్యతాం తాత సమరే సత్యవిక్రమ

టీక॥ సత్యవిక్రమ = సత్యమయిన పడగినవాడు గాకుండుటయను; వ
పరాక్రమముగలవాడా! తాత = నా రం = వరమును; దదౌ = బసంగెను.
యనా! పవనే = వాయువు; ప్రసాదితే సత్యపరాక్రమండవగు నాయనా!
చ = ఆశ్వాసింపఁబడినవాడుకాఁగా అంత వాయువుప్రసన్నుడయినపిదప,
నే; బ్రహ్మ = బ్రహ్మ దేవుడు; తుభ్యం = నీ బ్రహ్మదేవుండు, యుద్ధంబున నాయు
కొఱకు; సమరే = యుద్ధమునందు; అశ ధంబులచేవధ్యుండవుగా కుండునట్లు నీ
స్త్రవధ్యతాం = ఆయుధములచే వధిం కువరంబొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రస్యచ నిపాతేన విరుజం త్వాం సమీక్ష్యచ. ౨౮
సహస్రనేత్రః ప్రితాత్మా దదౌ తే వర ముత్తమమ్
స్వచ్ఛందతశ్చ మరణం తే ధూయా దితి వై ప్రభో. ౨౯

టీక॥ ప్రభో = సమర్థుండవగు హ అనునది పాదపూరణార్థము.) ఉత్త
నుమంతుడా! సహస్రనేత్రః = చేయి క మం = శ్రేష్ఠమయిన; వరం = వరమును;
న్నులుగలదేవేంద్రుడు; వజ్రస్య = వ తే = నీకొఱకు; దదౌ = ఇచ్చెను.
జ్జిముయొక్క; నిపాతేనచ = దెబ్బచే సమర్థుండవగు హనుమంతుడా!
తనుగూడ; విరుజం = బాధలేకున్న; దేవేంద్రుండు, వజ్రాయుధంబు వ్రేటు
త్వాం = నిన్ను; సమీక్ష్యచ = చూచియు; నొందియు నీవు వొవ్వకుండుటం బూచి
ప్రితాత్మా = సంతోషించి సమనస్సుగల సంతృప్తుండై, నీకు, ఇచ్చకువచ్చినపుడె
వాడై; “తే = నీకు; మరణం = చావు; మరణముగల్గునట్లుగా సుత్తమంబగు వ
స్వచ్ఛందతశ్చ = నీయిచ్చవలననె; ధూ రంబునొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.
యాత్ = అగుఁగాక.” ఇతి = అని; “వై”

స త్వం కేసరిణః పుత్రః కేత్రజో భీమవిక్రమః

మారుత స్వారసః పుత్ర స్తేజసా చాపి తత్సమః

టీక॥ భీమవిక్రమః = భయంకరమనబుట్టిన; పుత్రః = కొడుకవు. తేజ
యినపరాక్రమముగల; సః = అట్టి; సా = పరాక్రమముచేత; తత్సమశ్చ
త్వం=నీవు; కేసరిణః = కేసరియొక్క; పి=వాయువుతో సమానుడవును.
క్షేత్రజః = భార్యయందుఁబుట్టిన; పు అట్లు భయంకరమయిన పరాక్రమ
త్తః = కొడుకవు, తనభార్యయందు ముగలనీవు, కేసరికి క్షేత్రజపుత్రుడ
ఒగునీజముజేఁబుట్టిన కొడుకు క్షేత్ర పు, వాయువునకు ఔరసపుత్రుడవు,
జుండనబడును. మారుతస్య=వాయు పరాక్రమంబున ఆవాయువునకుసరియ
దేవునియొక్క; ఔరసః = వీర్యమువల యినవాడవు. అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి వాయుసుతో వత్స స్థవనే చాపి తత్సమః

వయ మద్య గతప్రాణా భవా న్నస్త్రాతు సాంప్రతమ్. ౩౧

దాక్ష్యవిక్రమసంపన్నః పక్షి రాజశవాపరః

టీక॥ వత్స=పిల్ల! త్వం=నీవు; వా వా=నీవు; సః=నమ్ము; త్రాతు=ర
యసుతః=వాయుకుమారుడవును; స్థ వనే = నీవు, సాక్షాద్వాయు
వనే = ఎగురుటయందు; తత్సమశ్చ నాయనా ! నీవు, సాక్షాద్వాయు
పి = ఆవాయువుతో సమానుడవును; కుమారుడవు; ఎగురుటయందు ఆవా
దాక్ష్యవిక్రమసంపన్నః = సామర్థ్య యువునకుసరియైనవాడవు, రెండ
ముతోఁ గూడినవాడవును; అపరః = వగరుత్తంతుడో యనందగినవాడవు,
వేటొక; పక్షి రాజశవాపరః (స్థితః) హి = సామర్థ్యంబును బరాక్రమంబును గల
గరుత్తంతుడువలె నున్నవాడవునుగ వాడవు; ఇపుడు మాకుఁబ్రాణంబులు
చా! అద్య=ఇప్పుడు; వయం=మేము; దకుట కష్టముగానున్నది కావున, నీ
గతప్రాణాః = పోయినప్రాణములు విపుడుమమ్మందఱునరక్షింపవలయును.
గలవారలము. సాంప్రతం=ఇపుడు; భ అని, తాత్పర్యము.

త్రివిక్రమే మయా తాత సశైలవనకాననా. ౩౨

త్రిస్సప్తకృత్వః పృథివీ పరిక్రాంతా ప్రదక్షిణమ్

టీక॥ తాత = నాయనా! త్రివిక్ర కాంతా = చుట్టఁబడినది.
 మే = మూడడుగులుంచుకాలమునందు; నాయనా! విష్ణుదేవుండు, త్రివిక్ర
 మయా = నాచేత; సశైలవనకాననా = మావతారంబునొందినపుడు, నేను బ
 పద్వతములతోను చిన్నయడవులతోను ర్వతములతో నరణ్యములతోనుం గూడి
 మహావనములతోనుగూడిన; పృథివీ = న యీ భూమండలమునకంతయు నిరు
 భూమి; త్రి = మూడైన; సప్తకృత్వ = వదియొకమాటు ప్రదక్షిణము గావించి
 ఏడుమార్లు, ఇరువదియొక్క మాటలు తిని. అని, తాత్పర్యము.
 ట; ప్రదక్షిణం = ప్రదక్షిణముగా; పరి

తథా చౌషధయో స్తాభి స్సంచితా దేవశాసనాత్. ౩౩
 నిష్పన్న మమృతం యాభి స్తదా సీన్నో మహ ద్బలమ్

టీక॥ తథాచ = అట్లు; యాభిః = ఇంతియగాక, మున్ను అమృతమధ
 ఏయోషధులచే; అమృతం = అమృత నంబున, సముద్రమునవేసిచిలుకుటకై,
 ము; నిష్పన్నం = ప్రట్టివో; తాః (అ దేవతలపంపున, నానావిధ మూఁకల
 ధ్యాహృతము) = అట్టి; ఓషధయః = ను బోవుచేసితిని; ఆ యోషధులువేసి
 మూఁకలు; అస్తాభిః = నూచేత; దేవ చిలుకుటవలననె, సముద్రంబున నుండి
 శాసనాత్ = దేవతలయాజ్ఞవలన; సం యమృతంబు వృట్టినది; అప్పుడు, మా
 చితాః = కూర్చుండినవి. తదా = అప్పు కు అధికబలంబుండినది.
 డు; నః = మాకు; మహత్ = గొప్పద అని, తాత్పర్యము.
 గు; బలం = బలిమి; ఆసీత్ = ఉండెను.

స ఇదానీ మహం వృద్ధః పరిహీనపరాక్రమః. ౩౪
 సాంప్రతం కాల మస్తాకం భవా న్సర్వగుణాన్వితః

టీక॥ నః = అట్టి; అహం = నేను ; ఈ; కాలం = (అత్యంతసంయోగద్వి
 ఇదానీం = ఇప్పుడు; వృద్ధః = ముసలివాఁ తియ) కాలమునందు; అస్తాకం = మా
 డను; పరిహీనపరాక్రమః = తగ్గినప లాభవాఁనీవు; సర్వగుణాన్వితః =
 రాక్రమముగలవాఁడను. సాంప్రతం = సమస్తగుణములతోఁగూడినవాఁడవు.

అట్టివాడను నేసిష్టుడు ముసలివాఁ యన్నిశక్తుఁడం గలవాఁడవు.
డనైనందున, నాపరాక్రమంబు తగ్గిన అని, తాత్పర్యము.
ది; ఈకాలమునందు, మాలో నెల్లనీవ

త ద్విజృంభస్వ విక్రాంతః స్థవతా ముత్తమో హ్యసి. ౩౫
టీక || తత్=అందువలన; త్వం(అ నిహి=అగుచున్నవగుదా!
ధ్యాహృతము)=నీవు; విక్రాంతః= ప అందువలనఁ బరాక్రమం బవలం
రాక్రమమునొందినవాడవై; విజృంభ నించి విజృంభింపుము, నీవు దాటువా
స్వ = విజృంభింపుము. త్వం(అధ్యా రలలో నుత్తముడవుగదా!
హృతము)= నీవు; స్థవతాం=దాటు అని, తాత్పర్యము.
వారలలో; ఉత్తమః=శ్రేష్ఠుడవు; అ

త్వద్విర్యం ద్రష్టుకామే యం సర్వా వానరవాహినీ
ఉత్తిష్ట హరిశార్ంగాల లంఘయిస్వ మహార్థవమ్. ౩౬

టీక || ఇయం= ఈ; వానరవాహి ద్భీమును; లంఘయిస్వ=దాటుము.
నీ=వానరసైన్యము; సర్వా= సమస్త వానరోత్తముఁడా! ఈ వానరవీరు
మును; త్వద్విర్యం=నీపరాక్రమమును; లందఱు నీపరాక్రమముఁ జూచుటకై ని
ద్భీష్టుకామా= చూడఁగోరినది. హరి రీక్షించియున్నాడు; లేచి; సముద్రంబు
శార్ంగాల= వానరశ్రేష్ఠుఁడా! ఉత్తి లంఘింపుము. అని, తాత్పర్యము.
ష్ట=లేమ్ము. మహార్థవం=మహాసము

వరాహీ సర్వభూతానాం హనుమ న్యా గతి స్తవ

టీక|| హనుమత్ = హనుమంతుఁ వరాహీ = ఉత్తమముగదా!
డా! తవ = నీయొక్క; గతిః=గమన హనుమంతుఁడా! నీకుం గలగమనశ
ము; యా (అస్తి) = ఏదిగలదో; సా క్తి యేధూతంబునకును లేదుగదా!
(అధ్యాహృతము) = అది; సర్వభూ అని, తాత్పర్యము.
తానాం = సమస్తభూతములలోను;

విజ్ఞా హరయ స్సర్వే హనుమత్ కి ముపేక్షసే. ౩౭

విక్రతుస్య మహావేగో విష్ణు శ్రీ నిష్క్రమా నివ

౧౦౪౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౪

టీక || హనుమః = హనుమంతుఁ
డా! హరయః = వానరులు; సర్వే =
అందఱును; విషణ్ణాః = దుఃఖమునొం
దినారు. కిం = ఎందుకు; ఉపేక్షసే = ఉ
పేక్షించుచున్నావు? మహావేగః = అధిక
మయినవేగముగలవాఁడవై; త్రీక్ =
మూఁడయిన; విక్రమానివ = అడుగు
లను; విష్టరివ = వెన్నుండువలె; విక్ర
మస్వ = దాఁటుము.

తతస్తు వై జాంబవతా ప్రచోదితః

ప్రతీతవేగః పవనాత్తజః కపిః. ౩౯

ప్రహర్షయం స్తాం హరివీరవాహినీమ్

చకార రూపం పవనాత్తజ స్తదా

టీక || తతస్తు = అంతను ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); పవనాత్తజః =
వాయుకుమారుడైన; కపిః = హనుమం
తుఁడు; జాంబవతా = జాంబవంతుని
చే; ప్రచోదితః = ప్రేరింపఁబడినవాఁ
డై; ప్రతీతవేగః = తెలియఁబడిన వేగము
గలవాఁడై; తం = ఆ; హరివీరవాహి
నీం = వానరవీరనైస్యమును; ప్రహర్ష
యక్ = సంతోషింపఁజేయుచు; రూ

హనుమంతుఁడా! వానరులందఱు ది
గులుపడియుండఁగా, నీవిట్లుపేక్షింపవ
చ్చునా? మున్నువిష్టుడేవుండు, బలివక్ర
వర్తియొసంగిన మూడడుగులనాక్రమిం
చినట్లు నీవు మహావేగంబువూని సము
ద్రంబులంఘింపుము. అని, జాంబవం
తుండు హనుమంతునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పం = ఆకారమును; చకార = చేసెను,
పెంచెనుట.

అంతనపుడట్లు జాంబవంతుండుబో
ధించి ప్రేరింప వేల్చిని దనబలపరాక్ర
మవేగాతశయంబుఁ దెలిసి, ఆవానరవీ
రులందఱుఁ బరమసంతోషంబు నొందు
నట్లు, అద్భుతంబుగా మేనుఁజెంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికాశ్లే,

కిషింధాకాండే, షట్షష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యా
నంబునందు, కిషింధాకాండ షట్షష్టితమస్సర్గటీక, ముగిసినది.

(౨)

సప్తవత్సితమసర్గప్రారంభః.

తం దృష్ట్వా జృంభమాణం తే క్రమితుం శతయోజనమ్
 వీర్యేహా పూర్వమాణంచ సహసా వానరోత్తమమ్. ౧
 సహసా శోక మున్నృజ్య ప్రహర్షేణ సమన్వితాః
 విసేను స్తుప్తుశ్చశ్చాపి హనుమంతం మహాబలమ్. ౨

టీక తే = ఆవానరులు; శతయో-	మయినబలముగల; హనుమంతం = హనుమంతుని; తం దృష్ట్వా = పొగడి
జనం = నూలుయోజనములను; క్రమి	తుండదాటుటకు; జృంభమాణం = చు
ద్ధినొందుచున్నవాడును; సహసా =	అంత, నూలుయోజనంబుల సము
శీఘ్రముగా; వీర్యేణ = పరాక్రమముచే	వ్రంబులంఘింపఁబూని వృద్ధినొందుచు
త; ఆపూర్వమాణంచ = నిండింపఁబడు	న్నవాని సంతకంతకుఁ బరాక్రమంబున
చున్నవాఁడునగు; వానరోత్తమం = వా	నతశయించుచున్నవాని వానరోత్తము
నరశ్రేష్ఠుఁడయిన; తం = ఆహనుమంతు	రా హనుమంతుంబాచి, యివ్వారవీ
ని; దృష్ట్వా = చూచి; సహసా = శీఘ్ర	ములు, శీఘ్రమున దుఃఖమువిడిచి పర
ముగా; శోకం = దుఃఖమును; ఉన్న	నానందంబునొంది, సింహవాదంబులు
జ్య = విడిచి; ప్రహర్షేణ = సంతోషము	నొందుచు, మహాబలంబుగ నా హను
తో; సమన్వితాః = కూడినవారలను; మంతం	బ్రస్తుతుచిరి.
విసేదుః = అజచిరి. మహాబలం = అధిక	అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టా విస్మితాశ్చైవ విమంతస్త సమంతతః
 త్రివిక్రమకృతోత్సాహం నారాయణమివ ప్రజాః. ౩

టీక తే (అధ్యాహుతము) = ఆ	న = ఆశ్చర్యమునొందినవారలవై; ప్ర
వానరులు; ప్రహృష్టాః = మిక్కిలియు	జాః = ప్రజలు; త్రివిక్రమకృతోత్సా
సంత సించినవారలయి; విస్మితాశ్చైవ	హం = ముమ్మాటుడుగులుండుటయం

<p>దుః జేయఁబడిన యుత్సాహముగల; నారాయణమివ = నారాయణునివలె; తం (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుని; సమంతతః = అంతటను; వీక్షం తేన = చూచిరి.</p>	<p>ఋనిభూతంబులు చూచినట్లు, అవ్వ నరులందఱు, సముద్రంబుదాటుటయం దుత్సాహంబునొంది వృద్ధిబొందుచు న్న యా హనుమంతుని, సంతోషము నాశ్చర్యంబునం బొందిచూచిరి.</p>
<p>త్రవిక్ర మాతారంబున నారాయ</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

సంస్తూయమానో హనుమాన్ వ్యవర్ధత మహాబలిః
సమావిధ్యచ లాంగూలం హర్షాచ్చ బల మే యివాన్. ౪

<p>టీక మహాబలిః = అధికమయినబలముగల; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; సంస్తూయమానః = పొగడఁబడుచున్నవాడై; లాంగూలం = తోకను; సమావిధ్యచ = ఆడించియు; హర్షాచ్చ = సంతోషమువలనన; బలం = బలమును; ఏయివాన్ = పొందినవాడై; వ్యవర్ధత = వర్ధిల్లెను.</p>	<p>మహాబలిశాలియగు నాహనుమంతుండు, తన్నుఅట్లువానరు లనేకవిధంబులం బొగడుటయు, సంతోషోత్సాహంబు లతశయిల్లఁ, దోకయాడించుచు, అంతకంతకు బలపరాక్రమంబుల, వృద్ధినిొందెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తస్య సంస్తూయమానస్య వృద్ధై ర్వానరపుంగవైః
తేజసా పూర్యమాణస్య రూప మాసీ దను త్తమమ్. ౫

<p>టీక వృద్ధైః = ముసలివారైన; వానరపుంగవైః = వానరశ్రేష్ఠులచేత; సంస్తూయమానస్య = పొగడఁబడుచున్నవాఁడును; తేజసా = పరాక్రమముచే; ఆపూర్యమాణస్య = నింపఁబడుచున్నవాఁడునగు; తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క; రూపం = ఆకారము; అను త్తమమ్ = తనకన్నశ్రేష్ఠములేనిది; అసీత్ = అయ్యెను.</p>	<p>అట్లు వృద్ధులగువానరవీరులుచేయు స్రోత్రములవలన, సంతకంతకు వృద్ధిబొందుచున్న పరాక్రమముతో నొప్పుచున్న యాహనుమంతునియాకారం బద్భుతమయి చూపఁబెను.</p>
<p>అని, తాత్పర్యము.</p>	

యథా విజృంభతే సింహా వివృన్తో గిరిగహ్వరే
మారుత స్వారసః పుత్రస్తథా సంప్రతి జృంభతే. ౬

టీక || యథా=ఎట్లు; గిరిగహ్వరే= ట్టిన; పుత్రస్త్రీ=కొడుకైన హనుమంతు.
పర్వతగుహయందు; వివృన్దః = వృద్ధి దు; జృంభతే=ప్రకాశించెను.
నొందిన; సింహా=సింగము; విజృంభ తే=విజృంభించునో; తథా=అట్లు; సం పర్వతగుహయందు సింహంబు వి
ప్రతి=ఇప్పుడు; మారుతస్య = వాయు జృంభించువిధంబున, నప్పుడు వాయుకు
మారుండగుహనుమంతుండు, విజృంభిం
పుయొక్క; ద్వారసః = వీర్యమునకుంబు చెను. అని, తాత్పర్యము.

అశోభత ముఖం తస్య జృంభమాణస్య ధీమతః
అంబరీషమివా దీప్తం విధూమ ఇవ పావకః. ౭

టీక || జృంభమాణస్య= వృద్ధి నొందిన.
దుచున్న; ధీమతః= బుద్ధిమంతుండగు; అట్లుబలపరాక్రమంబుల మేనుండెం
తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క; ము చున్న బుద్ధిమంతుండగు నా హను
ఖం = మొగము; అదీప్తం = మండు మంతునిముఖంబు, జ్వలించుచున్నవేపు
చున్న; అంబరీషమివ = వేపుడుచట్టి దుచట్టివలెను ధూమరహితంబగు నగ్ని
వలె; విధూమః = పొగలేని; పావక దుచట్టివలెను ధూమరహితంబగు నగ్ని
ఇవ = నిప్పువలె; అశోభత=ప్రకాశించు అని, తాత్పర్యము.

హరీణా ముత్థితో మధ్యా త్సంప్రహృష్టతనూరుహః
అభివాద్య హరీ స్వృద్ధాక్ హనుమా నిద మబ్రవీత్. ౮

టీక || హనుమాక్=హనుమంతుండు; గలవాడై; వృద్ధాక్=ముసలివారగు;
దు; హరీణాం = వానరులయొక్క; హరీక్ = వానరులను; అభివాద్య=న
మధ్యాత్ = నడిమినుండి; ఉత్థితః=లే మసరించి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్ర
చినవాడై; సంప్రహృష్టతనూరుహః= వీత్ = పలికెను.
మిక్కిలియుగగుర్చుగొనిన వెండ్రుకలు అంత, హనుమంతుండు, వానరము

౧౦౫౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౬౭

ధ్యంబునుండిలేచి, మేనంబువార్షంబునంబు ననుసరించి, యిట్లునిపలికెను.
బలకలువొడమఁ, బెద్దలగువానరులకె | అని, తాత్పర్యము.

అరుజ త్వర్వతాగ్రాణి హుతాశనసఖో నిలః
బలవా నప్రమేయశ్చ వాయు రాకాశగోచరః. ౯

టీక || హుతాశనసఖః = అగ్నియొద్వతశిఖరములను; అరుజత్ = విడిచెను.
క్ర-చైలికాండును; అనిలః = గమనశీ నిష్పచైలియగు వాయుదేవుండు గ
లండును; బలవాక్ = అధికమయినబల మనశీలుండు బలవంతుండు, కొలదిలే
ముగలవాండును; అప్రమేయశ్చ = కొ ని శక్తిగలవాండు, ఆకాశంబుననె సం
లదిలేనివాండును; ఆకాశగోచరః = ఆ చరించువాండు, అతండు, పర్వతశిఖరం
కసంబునందొరుగువాండునగు; వాయుః = బులనేనియు విడిచి వేసియున్నాండు.
వాయుదేవుడు; పర్వతాగ్రాణి = ప అని, తాత్పర్యము.

తస్యా హం శీఘ్రేవేగస్య శీఘ్రగస్య మహాత్మనః
మారుత స్మారసః పుత్రస్త్రిష్టవసే నాస్తి మత్సమః. ౧౦

టీక || అహం = నేను; తస్య = అట్టి; మః = నాతోసరియైనవాండు; నా
శీఘ్రేవేగస్య = శీఘ్రమయినవేగముగల స్త్రీ = లేండు.
వాండును; శీఘ్రగస్య = శీఘ్రముగానడ నేను, అట్టి శీఘ్రగమనంబుగలవాం
డువాండును; మహాత్మనః = అధికమయిన మహావేగుండును మహాబలుండు
యిన బలముగలవాండునగు; మారుత సగు వాయువునకుం బుట్టినవాండును;
పుత్ర = వాయువుయొక్క; ధౌరసః = వీ కావున, దాంట్లుయందు నాకుసమా
త్వమునకుంబుట్టిన; పుత్రస్త్రి = కొడుక నుండెనునలేడు. అని, తాత్పర్యము.
ను. స్త్రీ = దాంట్లుయందు; మత్స

మత్సమో యయో విస్తీర్ణ హ నిశితమి వాంబరమ్
మేరుం గిరి మనుగేన పరిగంతుం సహ్యదశః. ౧౧

టీక || అహం (అధ్యాత్మికము) = నేను; విస్తీర్ణాం = విశాలమును; అంబ

శ్రీమద్రామాయణము కిష్కింధాకాండము. ౧౦౫

స ౬౩

రం=ఆకాశమును; అభిఖంతమివ (స్థితం)= ఒరయుచున్నట్లున్నదియునగు; మేరుం=మేరువను; గిరిం= పర్వతమును; అసంగేన=అలగ్యములేమిచేత; సహస్రశః=వేయిమార్లు; పరిగంతుం= చుట్టుటకు; ఉత్సహేయంహి= చాలుదునుగాదా!

నేను, నడుమ గొండెయిననువి శ్రమింపక యతశీఘ్రంబున అరివికాలంబును ఆకాశంబు నొరయునట్లున్నది యునగు మేరుపర్వతమునకు, వేయి మార్లు ప్రదక్షిణంబు గావించును. అని, తాత్పర్యము.

బాహుచేగప్రణస్తేన సాగరే డాహ ముత్సహే
సమాప్తావయితుం లోకం సపర్వతనదీహృదమ్. ౧౨

టీక|| అహం=నేను; బాహుచేగప్ర

ణస్తేన= భుజములయొక్క-చేగముచేఁ బ్రేరింపఁబడిన; సాగరే=సముద్రము చేత; సపర్వతనదీహృదం=కొండలతో ను నదులతోను మధునలతోనుం గూడిన యీ డిని; లోకం=భూమిని; సమాప్తావయితుం=ముగించుటకు; ఉత్సహే = చాలు

నేను, బాహువుల సముద్రజలంబు లుత్సరించుచు, పర్వతంబులతోను నదులతోను మధునలతోనుం గూడిన యీ సముద్రంబులంతయు జలములమునుం గునట్లు గావించఁజాలుదును. అని, తాత్పర్యము.

ను మోక్షవింశతివేగేన భవిష్యతి సముత్థితః
సముచ్చిరమహాగ్రాహ సముచ్చో వరుణాలయః. ౧౩

టీక|| వరుణాలయః = వరుణుని తి=కాండలను.

యునిశీఘ్రమున; సముద్రః = సముద్రము; మమ=నాయొక్క; ఊరుబంధువేగేన=తొడలయొక్క-యొక-బిక్కలయొక్క-యొక-చేత; సముత్థితః=లేచి నదై; సముచ్చిరమహాగ్రాహః = పైకిలేచిన గొప్పమొనఁగలుగి; భవిష్య

నాతొడలయొక్క-యొక-బిక్కలయొక్క-యొక-చేత వేగమునకు సముద్రంబు పైకి లేచుటయు, అందలి పెద్దపెద్దమొనఁగలు ఆకాశంబున నగవడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

పన్నగాశన మాకాశే పతతం పక్షసేవితే

వైనతేయ మహం శక్తిః పరిగంతుం సహస్రశః. ౧౪

టీక॥ అహం = నేను; పన్నగాశ	పక్షిసేవితమగుటంజేసి తన యుచి
నం = సర్పములె యాహారముగాఁగ	తస్థలమయిన యాకాశంబున గరుత్తం
లవాఁడును; పక్షిసేవితే=పక్షులచేసే	తుండు, ఆహారార్థమయి సర్పములంబ
వింపఁబడిన; ఆకాశే=ఆకాశమునందు;	ట్టుటకు మహావేగంబునఁ దిరుగుచుండు
పతతం= సంఛరించుచున్నవాఁడునగు;	నప్పుడు, నేనతని నొకటేసారి వేయి
వైనతేయం = గరుత్తంతుని; సహస్ర	మార్లుదుట్టిరాఁగలను.
శః=వేయిమార్లు; పరిగంతుం = చుట్టు	అని, తాత్పర్యము.
టకు; శక్తిః=సమర్థుఁడను.	

ఉదయా త్రస్థితం వాపి జ్వలంతం రశ్మిమాలినమ్

అనస్తమిత మాదిత్య మభిగంతుం సమత్సహే. ౧౫

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) =	గూడ; సమత్సహే=చాలుదును.
నేను; ఉదయాత్ = ఉదయపర్వతము	నేను, సూర్యుండుదయిరినుంకిబ
ను.డి; ప్రస్థితం=తరలినవాఁడును; అన	యలుచేటునప్పుడు, అతనితోఁగూడ బ
స్తమితం = అస్తమయమునొందనివాఁ	యలుచేటి, యతనికిమున్న యస్తగిరిఁజే
డును; జ్వలంతం= మండుచున్నవాఁడు	రి, మఱల నతండు ఆకాశమధ్యంబున
ను; రశ్మిమాలినం= కిరణములపఱ్ఱి	జ్వలించుచున్నపుడె యతనికెదురు రా
గలవాఁడునగు; ఆదిత్యం = సూర్యుని;	గలను. అని, తాత్పర్యము.
అభిగంతుంవాపి = ఎదురుకొనుటకుఁ	

తతో ధూమి మసంస్పృశ్య తున రాగంతు ముత్సహే

ప్రవేగేనైవ మహతా భీమేన స్లవగర్వ భాః. ౧౬

టీక॥ స్లవగర్వ భాః= వానరౌత్త	(అధ్యాహృతము)= నేను; ధూమి=
ములారా! తతః=అటుపిమ్మట; అహం	నేలను; అసంస్పృశ్య=తాఁచక; మహ

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౦౫౫

స ౬౭

తా = గొప్పదగు; భీమేన = భయం నెదుర్కొన్నతరువాత, నేనుభూమికి
కరమయిన; ప్రవేగనైవ = గొప్పవేగ వచ్చి, భూమిందాకకయె కొంచెమై
ముచేతనె; పునః=మఱల; ఆగంతం= నను విశ్రమింపక, భయంకరంబయిన
ఎదుర్కొనుటకు; ఉత్సహే = చాలు యావేగముతో, మఱలమఱియొకమా
దును. టు సూర్యు నెదుర్కొనఁజాలుదును.

వానరో త్తమలారా! అట్లుసూర్యు అని, తాత్పర్యము.

ఉత్సహేయ మతిక్రాంతం సర్వా నాకాశగోచరాః

టీక || అహం (అధ్యాహృతము) = దును.
నేను; సర్వాః = సమస్తమయిన; ఆ ఇందియకాదు; ఆకాశంబున సంప
కాశగోచరాః = ఆకాశమునందిరు రించు భూతంబుల నెల్లను, వేగంబున న
గుజంతువులను; అతిక్రాంతం = అతి తిశయింతును. అని, తాత్పర్యము.
క్రమించుటకు; ఉత్సహేయం = చాలు

సాగరం శోషయిష్యామి దారయిష్యామి మేదినీమ్. ౧౭

పర్వతాం శ్చూణిష్యామి ప్లవమానః ప్లవంగమాః

టీక || ప్లవంగమాః=వానరులారా! దను.
అహం(అధ్యాహృతము) = నేను;ప్లవ వానరులారా! నేను, ఆకాశంబున
మానః=ఎగిరినవాడనై;సాగరం=స కెగిరినచో, సముద్రంబుశోషిల్లఁజేయు
ముద్రమును; శోషయిష్యామి=ఎండి దును; భూమినిభేదించును; పర్వతంబు
తును. మేదినీం = భూమిని;దారయ టు చూర్ణంబుగావించును.
ష్యామి=భేదించును. పర్వతాః=కొం అని, తాత్పర్యము.
డలను; చూర్ణయిష్యామి = పొడిచేసె

హరిష్యా మ్యురువేగేన ప్లవమానో మహాణవమ్. ౧౮

టీక || అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; ప్లవమానః=దాటుచున్నవాడ

నై; ఊరుచేగెన=తొడలయొక్క చేగ
ముచేత; మహార్గవం = మహాసముద్ర
మును; హరిష్వామి = తీసికొనిపోయె
దను.

నేను, దాంటునప్పుడు, నాయూరు
చేగంబున సముద్రంబంతయు నావెంట
రాఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

లతానాం వివిధం పుష్పం పాదపానాంచ సర్వశః

అనుయాస్యంతి మా మద్య స్థవమానం విహాయసా. ౧౯

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; విహాయసా=
ఆకాశముచేత; స్థవమానం= దాంటు
చున్న; మాం=నన్ను; లతానాం=తీగ
లయొక్కయ్య; పాదపానాంచ=వృక్ష
ములయొక్కయ్య; వివిధం = నానావిధ
మయిన; పుష్పం=(జాత్యేకవచనము)
పూలు; సర్వశః=అన్నియు; అనుయా

స్యంతి= వెంటడింపఁగలవు.
ఇప్పుడు, నేను సముద్రతరణార్థమ
యి యాకాశంబునకుదాఁటగానే, నా
వేగంబుచే, లతావృక్షముల నానావిధ
ములయిన పూలన్నియు, నావెంటఁగొ
ట్టుకొనిరాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

భవిష్యతి హి మే పంథా స్సాన్వ తేః పంథాభివాం బరే

టీక॥ మే=నాయొక్క; పంథాః=
మార్గము; అంబరే=ఆకాశమునందు; సాన్వ
సాన్వతేః= స్వాతీనక్షత్రముయొక్క; పం
థాభివాం = మార్గమువలె; భవిష్యతి
హి = కాఁగలదుగాదా!

అట్లు పుష్పములచేసిండియుండుటం
జేసి, ఆకాశంబున నామార్గము, నక్ష
త్రములచేసిండిన స్వాతీనక్షత్ర మార్గ
మువలెనొప్పును. అని, తాత్పర్యము.

చరంతం ఘోర మాకాశ ముత్పత్తివ్యంతమేవవా. ౨౦

ద్రక్ష్యంతి నిపతంతంచ సర్వభూతాని వానరాః

టీక॥ వానరాః=వానరులారా! స
ర్వభూతాని= సమస్తభూతములును;
మాం(అధ్యాచృతము)=నన్ను; ఘో
రం=భయంకరమయిన; ఆకాశం=ఆ

కాశమును; చరంతం = పొందుచున్న
వానిఁగాని; ఉత్పత్తివ్యంతమేవవా= ఎ
గురుచున్నవానిఁగాని; నిపతంతంచ =
వ్రాలుచున్నవానిఁగాని; ద్రక్ష్యంతి=చూ

శ్రీమద్రామాయణముః కిష్కింధాకాండము. ౧౦౫౭

స ౬౭

జంగలరు.

వానరులారా! నేను ఆకాశంబునకు
దగ్గించునవుడుగాని గగనంబునంబోళ
నవుడుగాని, సముద్ర దక్షిణతీరంబున

వ్రాలునవుడుగాని, సమస్తభూతంబు
లు నన్నుచేడుక మెయిం జూడంగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

మహామేఘప్రతీకాశం మాం చ ద్రక్ష్యథ వానరాః. ౨౧
దివ మావృశ్య గచ్ఛంతం గ్రసమానమివాం బంమ

టీక || వానరాః = వానరులారా! సగు; మాం=నన్ను; ద్రక్ష్యథ = చూ
యూయం (అధ్యాహృతము)చ = మీ జంగలరు.

రలును; మహామేఘప్రతీకాశం = గో వానరులారా! నేను, మహామేఘమం
ప్పమేఘముతో సమానుడను; దివం = తేటికేరముతో, నాకాశంబునుమీగు
ఆకాశమును; అవృశ్య = ఆచ్ఛాదించి; వానిభంగి, నాకాశంబంతయు నావరిం
గచ్ఛంతం = పోవుచున్నవాడను; అం చిపోవునవుడు, నన్ను, మీరలుగూడజూ
బరం = ఆకాశమును; గ్రసమానమివ డంగలరు. అని, తాత్పర్యము.
(స్థితం) = మ్రింగుచున్నట్లున్నవాడ

విధమిష్యామి జీచూతాః కంపయిష్యామి పర్వతాః. ౨౨
సాగరం త్రోభయిష్యామి స్లవమాన స్సమాహితః

టీక || అహం (అధ్యాహృతము) = ష్యామి = కలంగించెదను.
నేను; సమాహితః = పూనికగలవాడ నేను బూనికతో సముద్రంబుదా
నై; స్లవమానః = దాటుచు; జీచూ టునవుడు, మేఘంబులు చెల్లాచెదరు
తాః = మేఘములను; విధమిష్యామి = పోవును; పర్వతంబులు చలించును; స
పాఞ్చదోలెదను. పర్వతాః = కొండల ముద్రంబు త్రోగిల్లును.
ను; కంపయిష్యామి = కదలించెదను. అని, తాత్పర్యము.
సాగరం = సముద్రమును; త్రోభయి

వైనతేయస్య సా శక్తిర్నమ వా మారుతస్యవా. ౨౩

టీక || మమ=నాయొక్క; శక్తి=శము)=కలదు.

సామర్థ్యము; యా (అస్తి)= ఏదిగల నాకుంగల బలవేగములు, గరుత్తం
దో; సా=అశక్తి; వైనతేయస్యవా = తునందును వాయువునందును మాత్ర.
గరుత్తంతునకుఁగాని; మారుతస్యవా= ముగలవేగాని, యితరులకెవ్వరికినిలేవు
వాయువునకుఁగాని; అస్తి (అధ్యాహు) అని, తాత్పర్యము.

ఋతే సుపణ రాజానం మారుతంవా మహాజవమ్

న త ద్భూతం ప్రపశ్యామి యన్మా భుత మనువ్రజేత్. ౨౪

టీక || యత్=ఏది; భుతం=ఎగిరి డను.

వ; మాం=నన్ను; అనువ్రజేత్ = వెం మహావేగుండగు గరుత్తంతుందును
బడించునో; తత్=అట్టి; భూతం=భూ వాయువునుదక్క- ఆకాశంబున సంచ
తమును; మహాజవం = అధికమయిన రించుచున్ననన్నువెంబడింపఁజాలినభూ
వేగముగల; సుపర్ణ రాజానం = గరు తముమఱియొకటి యెచటనుంఁగానను.
త్తంతుని; మారుతంవాఋతే = వా అని, తాత్పర్యము.
యవునువిడిచి; నప్రపశ్యామి = చూ

ని మేషాంతరమాత్రేణ నిరాలంబన మంబరమ్

సహసా నిపతిష్యామి ఘనా ద్విద్యుని వోద్ధితా. ౨౫

టీక || అహం (అధ్యాహుతము)= బనం = ఆధారములేని; అంబరం=అ

నేను; ఘనాత్ = మేఘమునుండి; ఉ కాశమును; నిపతిష్యామి=పొందెదను.
ద్ధితా=లేదన; విద్యునివ = మొఱపువ ఒక తొప్పపాటులోపల, మహావే
తే; ని మేషాంతరమాత్రేణ = తొప్ప గంబున, మేఘమునుండి మొఱపువెడలు
పాటుయొక్క-అవకాశమంతమాత్రము నట్లు, నిరాలంబనమయినయాకాశము
చేత; సహసా=శీఘ్రముగా; నిరాలం నకెగసెదను. అని, తాత్పర్యము.

భవిష్యతి హి మే రూపం ప్లవమానస్య సాగరే

విష్టో ర్విక్రమమాణస్య పురా క్రిక్ విక్రమానివ. ౨౬

టీక సాగఁ = సముద్రమునందు; లదుగదా!	
ప్లవమానస్య = దాటుచున్న; మే = నా	నేను సముద్రంబు దాటుచుండున
యొక్క; రూపం = ఆకారము; పు	పుడు, నారూపము, పూర్వము త్రిక
రా = మున్ను; త్రిక = మూడైన; విక్ర	మావతారంబున మహాబలి యొసంగిన
మాక = అడుగులను; విక్రమమాణస్య =	చూడడుగులనేల నాక్రమించు మహావి
ఆక్రమించుచున్న; విష్ణోః = విష్ణువుయొ	స్థువు నాకారమువలె, భయంకరంబై
క్క; రూపం (అధ్యాహృతము) ఇవ =	యొప్పును. అని, తాత్పర్యము.
ఆకారమువలె; భవిష్యతిహే = కాఁగ	

బుద్ధ్యా చాహం ప్రపశ్యామి మన శ్చేష్టాచ మే తథా
అహం ద్రక్ష్యామి వై దేహీం ప్రమోదధ్వం ప్లవంగమాః. ౨౭

టీక ప్లవంగమాః = వానరులూ	హృతము) = మీరు; ప్రమోదధ్వం =
రా! అహం = నేను; బుద్ధ్యా = బుద్ధిచే	సంతోషింపుడు.
తనుగూడ; ప్రపశ్యామి = చూచుచు	వానరులారా! నాబుద్ధికిని దోచు
న్నాను. మే = నాయొక్క; మనః = మ	చున్నది; నామనస్సంతోషము దక్షిణ
నస్సును; శేష్టాచ = వ్యాపారమును;	బాహుస్పందము మొదలయిన శేష్టలు
తథా = అట్లు; గమయతః (అధ్యాహృ	తు లట్లైతెలుపుచున్నవి; నేనుదప్పకచూ
తము) = తెల్పుచున్నవి. అహం = నే	చివత్తును సీతాదేవిని; మీరలు సంతో
ను; వై దేహీం = సీతాదేవిని; ద్రక్ష్యా	షముతో నుండుడు.
మి = చూడఁగలను. యూయం (అధ్యా	అని, తాత్పర్యము.

మారుతస్య సమో వేగో గరుడస్య సమో జవే
అయుతం యోజనానాం తు గమిష్యామీతి మే మహిః. ౨౮

టీక వేగే = వేగమునందు; మారు	మానుండనగు; అహం (అధ్యాహృత
తస్య = వాయువునకు; సమః = సరియ	ము) = నేను; యోజనానాం = అమడల
యినవాడను; జవే = వేగమునందు; గ	యొక్క; అయుతంతు = పదివేలింటిని
రుడస్య = గరుత్తుంతునకు; సమః = స	మాత్రము; గమిష్యామి = పొందఁగలను.

ఇతి=అని; మే=నాయొక్క; మతి= మండను, బదివేలయొజసంబుల దూర
తలఁపు. మువఱకు దాఁగుగలనని నాకుఁదోచు
నేను, వేగంబున వాయువునకుసరి చున్నది. అని, తాత్పర్యము.
రచ్చువాఁడను గరుత్తంతునితో సమా

వాసవస్య సవజ్రస్య బ్రహ్మణోవా స్వయంఘవః
విక్రమ్య సహసా హస్తా దమృతం త దిహానయే. ౨౯

టీక || అహం (అధ్యాహృతము)= శీఘ్రమున; ఇహ=ఇహటికి; ఆనయే=
నేను; సవజ్రస్య=వజ్రాయుధముతోఁ త్రేత్తును.
గూడిన; వాసవస్య= ఇంద్రునియొక్క నేను, వజ్రాయుధంబుచేతం దా
గాని; స్వయంఘవః = తానేఱుట్టిన; త్వి నయింద్రునైనను స్వయంఘవగుబి
బ్రహ్మణోవా= బ్రహ్మదేవునియొక్క-గా హ్మదేవునైనను, బరాక్రమంబున జయిం
ని; హస్తాత్=చేతినుండి; తత్=అట్టి; చి, వారిచేతులనుండు నమృతంబును శీ
శమృతం = అమృతమును; సహసా= ఘ్రించునండేగలను. అని, తాత్పర్యము.

లంకాంవాపి సముత్థి ప్య గచ్ఛేయ మిత్థి మే మతిః

టీక || లంకాంవాపి= లంకనుగూడ; లంకనైనను బెల్లగించుకొని రాఁగ
సముత్థి ప్య = పెల్లగించుకొని; గచ్ఛే అనని నాయభిప్రాయము. అని హను
యం=పోవుదును. ఇతి=అని; మే=నా మంతుఁడుపలికెను. అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; మతిః=తలఁపు.

త మేవం వానరశ్రేష్ఠం గర్జంత మమితౌజసమ్. ౩౦

ప్రహృష్టా హరయ స్తత్ర సముదైక్షంత ఇన్ది తాః

టీక || తత్ర=అపుడు; హరయః = వానరశ్రేష్ఠం=వానరోత్తముఁడునగు;
వానరులు; ఏవం=ఇట్లు; గర్జంతం=గ తం = ఆహనుమంతుని; ప్రహృష్టాః=
గ్గించుచున్నవాఁడును; అమితౌజసం= మిక్కిలియు సంతోషించినవారలయి;
గొలదిలేసెపరాక్రమంబుగలవాఁడును; ఇన్ది తాః = ఆశ్చర్యమునొందినవారల

యి; సముదైక్షంతః=చూచిరి.

అట్లు కొలదికిమీటిన పరాక్రమం
బుగల వానరోత్రముడగునాహనుమం
తుండు గర్జించుచుండఁగా, నవ్వానరవీ

రులందఱు పరమసంతోష్టులయి, యా
శ్చర్యపడి చూడుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా జ్ఞాతీనాం శోకనాశనమ్. ౩౧
ఉవాచ పరిసంహృష్టో జాంబవాత్ హరిసత్తమమ్

టీక || జాంబవాత్ = జాంబవం
తుండు; జ్ఞాతీనాం = బంధువులకు; శో
కనాశనం = దుఃఖమునుబోగొట్టున
ట్టి; తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క;
తత్ = ఆ; ద్వచనం = మాటను; శ్రుత్వా =
విని; పరిసంహృష్టః = మిక్కిలియుసం
తోషించినవాడై; హరిసత్తమం = వా
నరశ్రేష్ఠుడగు హనుమంతునిగూర్చి; ఉ

వాచ = పలికెను.
ఆహనుమంతుండు, సమస్తవానరుల
దుఃఖంబు నశించునట్లు పలికినపలుకులు
విని, జాంబవంతుండు పరమసంతోష్టుం
డై, వానరోత్రముడగు నాహనుమం
తుంజూచి, యట్లనియెను.
అని, తాత్పర్యము.

వీర కేసరిణిః పుత్త్ర హనుమత్ మారుతాత్తజ. ౩౨

• జ్ఞాతీనాం విపుల శోక స్త్వయా తాత వినాశితః

టీక || వీర = పరాక్రమవంతుడా! నది.

కేసరిణిః = కేసరియొక్క; పుత్త్ర =
కుమారుడా! మారుతాత్తజ = వా
యుపుత్రుడా! తాత = నాయనా! హ
నుమత్ = హనుమంతుడా! త్వయా =
నీచేత; జ్ఞాతీనాం = బంధువులయొక్క;
విపులః = అధికమయిన; శోకః = దుః
ఖము; వినాశితః = నశింపఁజేయఁబడి

పరాక్రమవంతుడా! కేసరియొక్క
క్షేత్రజపుత్రుడా! నాయుడేవుని యార
సపుత్రుడా! నాయనా! హనుమంతుం
డా! నీవిపుడు నీబంధువులయిన సమస్త
వానరులమహాదుఃఖమునంతయు, బోం
గొట్టితివి, అని, తాత్పర్యము.

తవ కల్యాణరూపయః కృపిముఖ్యాన్సమాగతాః. ౩౩

౧౦౬౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౩

మంగళం కార్యసిద్ధ్యర్థం కరిష్యంతి సమాహితాః

టీక కపిముఖ్యాః = వానరశ్రేష్ఠులు; సమాగతాః = చేరినవారలయి; సమాహితాః = పూనికగలవారలయి; తవ = నీకు; కల్యాణరుచయః = మంగళమునం దిచ్చగలవారలయి; కార్యసిద్ధ్యర్థం = కార్యముయొక్క నెఱవేటుటకొఱకు; మంగళం = మంగళముగలిగించు	కార్యమును; కరిష్యంతి = చేయుగలరు. వానరపీరులందఱుంజేరి, నీమంగళంబుగోరినవారలయి, నీవు పోవుకార్యంబు నెఱవేటుటకై, పూనికతో మంగళప్రదములయినయీశ్వర ధ్యానాదులంజేయుచుండగలరు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఋషీణాం చ ప్రసాదేన కపివృద్ధమతేనచ. ౩౪

గురూణాం చ ప్రసాదేన ప్లవస్వ త్వం మహాణవమ్

టీక త్వం = నీవు; ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; ప్రసాదేన = అనుగ్రహముచేతను; కపివృద్ధమతేనచ = వానరవృద్ధుల యభిప్రాయముచేతను; గురూణాం = గురువులయొక్క; ప్రసాదేనచ = అనుగ్రహముచేతను; మహాణవం = మహాసముద్రమును; ప్లవ	స్వ = చాటుము. మహద్గుల యనుగ్రహంబునను వానరవృద్ధుల యాశీర్వాదంబునను పెద్దలగువారి యనుగ్రహంబునను, నీవు ఇచ్చుహాసముద్రంబు చాటుము. అని, తాత్పర్యము.
--	--

స్థాస్యామ త్రైచికపాదేన యావ దాగమనం తవ. ౩౫

త్వద్గతాని చ సర్వేషాం జీవితాని వనాకసామ్

టీక తవ = నీయొక్క; అగమనం = వచ్చుట; యావత్ = ఎంతవఱకు; తావత్ (అధ్యాహృతము) = అంతవఱకు; పాదేన = ఒకటెయిదుగుచేత; స్థాస్యామత్వ = నిలిచెదము. వనాకసాం = వానరులయొక్క; సర్వేషాం = అందఱయొక్క; జీవితాని = ప్రాణములు; త్వద్గతాని = నిన్నుఁగొందినవి. నీవువచ్చుదనుక, మేమందఱము ఒకకాలిలో నిలుచుండియుందుము; ఈసమస్తవానరుల జీవితంబులును నీచేతిలో నున్నవి. అని, జాంబవంతుండు హనుమంతునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--

తతస్తు హరిశార్దూల స్తా నువాచ వనాకనః. ౩౬

<p>టీక॥ తతస్తు=అటుపిమ్మటను; హరి శార్దూలః=వానర క్రేష్టుండగుహనుమం తుడు; తా=ఆ; వనాకనః=వానరు లగుగూర్చి; ఉవాచ=పలికెను.</p>	<p>అంత, వానరోత్తముండగు హను మంతుండవ్యానరవీరులంజూచి యిట్లు పలికెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

నేయం మమ మహీ వేగం లంఘనే ధారయిష్యతి

<p>టీక॥ ఇయం=ఈ; మహీ=భూ మి; లంఘనే = దాటుటయందు; మ మ=నాయొక్క; వేగం=వేగమును; న ధారయిష్యతి = ధరింపజాలదు.</p>	<p>నేను సముద్రంబు దాటునవుడు, ఈభూమి నావేగమును సహింపజా లదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఏతా నీహ నగస్య స్య శిలాసంకటశాలినః. ౩౭

శిఖరాణి మహేంద్రస్య స్థిరాణిచ మహంతిచ

<p>టీక॥ ఇహ = ఇప్పిషయమందు; శిలాసంకటశాలినః = తొల్ల చేసెన్నత ప్రదేశములతోనొప్పుచున్న; అస్య = ఈ; మహేంద్రస్య = మహేంద్రమ ను; నగస్య = పర్వతముయొక్క; ఏ తాని=ఈ; శిఖరాణి = శృంగములు; స్థిరాణిచ = దృఢములును; మహంతి</p>	<p>చ = గొప్పవియు. ఈమహేంద్రపర్వతము, ఉన్నతము లయిన తొలిప్రదేశములుగలది; దీనికి ఖరములు స్థిరములును గొప్పవియును గానున్నవి; కావున, ఇవి నావేగమున హింపును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఏషు వేగం కరిష్యామి మహేంద్రశిఖరే వ్యహమ్. ౩౮

వానాద్రుమవికీర్ణేషు ధాతునిష్యందకోభిషు

<p>టీక॥ అహం=నేను; వానాద్రుమవి కీర్ణేషు= వానావిధములయిన వృక్షము</p>	<p>లచే వ్యాపింపబడినవియు; ధాతుని ష్యందకోభిషు= గైరికధాతువులవ్యా</p>
---	---

౧౦౬౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౭

ప్రిచే బ్రకాశించుచున్నవియునగు; ఏ
మ=ఈ; మహేంద్రశిఖరేమ=మహేం
ద్రపర్వతముయొక్క-శిఖరములయందు;
వేగం=వేగమును; కరిష్యామి = చేసె
దను.

నానావిధవృక్షములతోఁ గూడినవి
యు గైరిక ధాతువులతోనొప్పుచున్నవి
యునగు నీ మహేంద్రపర్వతశిఖరంబు
లందు, నేను వేగంబుగావించెదను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతాని మమ నిష్పేషం పాదయోః స్లవతాం వరాః. ౩౯
స్లవతో ధారయిష్యంతి యోజనానా మిత శ్శతమ్

టీక॥ స్లవతాం=ఎగురువారిలో; వ
రాః=శ్రేష్ఠులారా! ఇతః = ఇవటనుం
డి; యోజనానాం= ఆమడలయొక్క;
శతం=సూటిని; స్లవతః=దాటుచున్న;
మమ=నాయొక్క; పాదయోః=చరణ
ములయొక్క; నిష్పేషం= త్రొక్కుదు
ను; ఏతాని=ఈశిఖరములు; ధారయి

ష్యంతి=ధరింపఁగలవు.
వానరవర్కులారా! ఇవటనుండినూ
ఋయోజనంబుల దూరము దాటఁబో
వునట్టి నాపాదంబుల త్రొక్కుదునకు,
ఈపర్వతశిఖరంబులుఆఁగఁగలవు. అని,
మానుమంతుండు వానరులతోఁబలికెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్తం మారుతప్రఖ్య స్స హరి ర్తారుతాత్త జః. ౪౦
ఆరురోహ నగశ్రేష్ఠం మహేంద్ర మరిమర్దనః

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; అరి
మర్దనః = శత్రువులమర్దించునట్టివాఁ
డును; మారుతాత్త జః = వాయుదేవు
నికుమారుండును; మారుతప్రఖ్యః =
వాయువుతోసమానుండునగు; సః=ఆ;
హరిః=మానుమంతుండు; నగశ్రేష్ఠం=
పర్వతోత్తమమయిన; మహేంద్రం=మ

హేంద్రపర్వతమును; ఆరురోహ =
ఎక్కెను.
అంత, శత్రువుల సహించువాఁ
డును వాయుదేవునికుమారుండును వా
యువుతో సమానుండునగు నా మాను
మంతుండు మహేంద్రపర్వతంబుపైనా
రోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

వృతం నానావిధే ర్వృక్షై ర్నగసేవితకాద్వలమ్. ౪౧

శ్రీమద్రామాయణముః కిష్కింధాకాండము. ౧౬౬౫

స ౬౭

లతాకుసుమసంబాధం నిత్యపుష్పఫలద్రుమమ్
సింహశార్దూలచరితం మత్తమాతంగసేవితమ్. ౪౨
మత్తద్విజగణోద్భుష్టం సలిలోత్పీడనంకులమ్
మహాచ్ఛిరుచ్ఛ్రితం శృంగైర్మహేంద్రం స మహాబలిః. ౪౩
విచచార హరిశ్రేష్ఠో మహేంద్ర సమవీక్షకః

టీక || మహాబలిః = అధికమయినబలముగలవాడను; మహేంద్రసమవీక్షకః = గొప్పవగు; శృంగైః = శిఖరములచేత; ఉచ్ఛ్రితం = ఉన్నతమయినదియనగు; మహేంద్రం = మహేంద్రర్వతమును; విచచారః = పొందెను. అంత, మహాబలిశాలియుం బరాక్రమంబున దేవేంద్రుం బోలినవాడను గు నావానరోత్తముండు హనుమంతుడు, నానావిధవృక్షములగలదియు పశ్చిమకథామలసేయుచున్న హనుమలతోఁ గుడిసెదియు లతలను విష్ణుబలదియు; నిత్యపుష్పఫలద్రుమం = ఎల్లప్పుడును బూలును బండ్లునుగల వృక్షములుగలదియు; సింహశార్దూలచరితం = సింహములచేతను బులులచేతను బొందబడినదియు; మత్తమాతంగసేవితం = మదపు పేనుంగులచే సేవించబడినదియు; మత్తద్విజగణోద్భుష్టం = మదించిన పక్షులసమూహములయొక్క ధ్వనులుగలదియు; సలిలోత్పీడనంకులం = జలప్రవాహములచే నెండినదియు; మహాచ్ఛిరుచ్ఛ్రితం = గొప్పవగు; శృంగైః = శిఖరములచేత; ఉచ్ఛ్రితం = ఉన్నతమయినదియనగు; మహేంద్రం = మహేంద్రర్వతమును; విచచారః = పొందెను. అంత, మహాబలిశాలియుం బరాక్రమంబున దేవేంద్రుం బోలినవాడను గు నావానరోత్తముండు హనుమంతుడు, నానావిధవృక్షములగలదియు పశ్చిమకథామలసేయుచున్న హనుమలతోఁ గుడిసెదియు లతలను విష్ణుబలదియు; నిత్యపుష్పఫలద్రుమం = ఎల్లప్పుడును నిండినదియు నిత్యంబుం బుష్పించుచున్న వృక్షములతో నొప్పుచున్నదియు సింహంబులు వ్యాఘ్రంబులు మత్తజంబులు మన్నగు వృగంబులచే సేవితంబును, నానావిధ ఫలరసాస్వాదంబున మదించి మధురంబుగాఁ గూయు పక్షిసమూహంబులచే మనోహరంబైనదియు, అధికమయిన సేలయేర్లతోఁగూడినదియు, సత్యున్నతంబు

బయినశిఖరంబులుగలదియునగు మహేంద్రపర్వతంబున, విహరించెను. అని, తా.

పాదాభ్యాం పీడిత స్తేన మహాశైలో మహత్తునః. ౪౪

రరాజ సింహభిష-తో వహ స్తత్త ఇవ ద్విపః

టీక॥మహాశైలః = గొప్పపర్వతము గువలె; రరాజః = ప్రకాశించెను.

యినను హేంద్రము; తేన = అనిహరిం అట్లునిహరించునపుడు, అమ్మ హేంద్ర
చుట చేత; మహాత్మనః = అధికమయిన గిరి, మహాబలంబగు హనుమంతనిహ
బలముగలహనుమంతునియొక్క; పాదా దంబుల త్రోకుడుచేసఁగి, సింహ
భ్యాం = పాదములచేత; షీడితః = షీడి ముచేఁ గొట్టుబడిన గొప్పమదపుటే
పఁబడినదె; సింహాభిహతః = సింహము నుంగువలెనొప్పెను.

చేతఁగొట్టుటచేన; మహాక = గొప్పద అని, తాత్పర్యము.

గు; మ తః=మదించిన; ద్విపదవ=వీనుఁ

మునూచ సలిహో వీధాన్ విప్రకీర్ణ శిలోచ్ఛయః. ౪౫

టీక || సః (అధ్యాత్మము) = విడిచెను.

మహేంద్రగిరి; విశ్వేశ్వరేశ్వరము = ఆంధ్రమహేంద్రగిరి, ఆపారభట్టనమన
చెల్లాచెరుగాఁ జేయఁబడిన తాళ్లనకు, చెల్లాచెరునై న శిఖరములుగలదై, జ
మూహముగలదై; సలిహోష్ఠిదాఁ = అనవాహంబుల ప్రవింఁచెను.
జలప్రవాహములను; ముమోచ = పి
ఆని, తాత్పర్యము.

వీత సమ్యగమాతంగః ప్రకంపితమహాద్రుమః

నాగగంధర్వవిధునైః పానసంస్కరకర్కశ్చైః. ౪౬

ఉత్పత్తి శ్చ విహతై ర్విద్యాధరగతై రపి

త్యజ్యమానమహసాను స్పన్దిలీనహారగః. ౪౭

చలశృంగశిలాద్వార సదా భూ త్స మహాగిరిః

శ్రీమద్రామాయణముః కిష్కింధాకాండము. ౧౦౬౭

స ౬౭

అక్షరములు గలదియు; చలశృం

తీక || సః=ఆ; మహాగిరిః= మహాగిరిలోద్భూతః = కదలుచున్నశిఖరము
పర్వతమయినమహేంద్రగిరి; తదా= అనుతాత్పరసమాహములునుగలదియు.
అప్పుడు; వితస్తమృగమాతంగః= భ
యపడినజింకలును ఏనుగులును గలది
యు; ప్రకంపితమహాద్రుమః= కదలిం
అప్పుడు హనుమంతుని పాదఘట్ట

పంబడినగొప్పచెట్లుగలదియు; పానసం సంబంధజేసి, అమ్మ హేంద్రగిరి, భయం
సర్గకర్మ-తైః=తాగిగుటయందుఁ బ్రవ
యనం బాటుమృగంబులు నేనుంగులును,
త్రిడుటయందువృక్షులయిన; నాగగం వేగంబునంగదలు మహావృక్షంబులును

పర్వమిధునైః= గర్వ మలయొక్క-యే తమ రమణీయ విహారస్థలంబులగు సా
గంపర్వల యొక్క-యే దుఃపతులచేత సువ్రలనుభయంబునం బరిత్యజించునట్టి
ను; ఉత్పతన్భిః= ఎగురుచున్న; విహా పానమత్తులయిన నాగ దంపతులును

నైశ్చ = పడులచేతను; విద్యాధరగ గంభీరదంపతులునువిద్యాధరులును,ఆ
తైః= విద్యాధరసమాహములచేత కాశంబున కుక్కమిండుపక్షులును రం
య; న్యృచ్చమనునాహుః= విడు వలించుచుండగనట్టి మహానర్పంబులు
నయించుచున్న గొప్పనైశ్చియం గలది ను బునంబునందు గొప్పశిఖరంబులు
యు; పర్వతంబులెలాగిరి = దానికి వైయుండెను. అన, తాత్పర్యము.

నిశ్చ్యంబి ప్రథా తైస్తు సుబంధ తర్హస్సుతైః. ౪౮
సపతాకఇవ భాతి స తదా ధరణీధరః

తీక || సః=ఆ; ధరణీధరః = పరింజెను.

స్వరము; తదా=అప్పుడు; తథా=అ
అప్పుడు, అట్లునర్పంబులరంభము
ట్టు; అర్ధనిస్సృతైః= సగమువెడలిన; లనుండి సగము వెడలినవై వదగలు ప
నిశ్చ్యసంభిః= సిట్టూర్పులువుచ్చుచున్న; అచి సిట్టూర్పులువుచ్చుచుండుటచే, న
తైః=ఆ; భుజంగైస్తు = సర్పములచే
మహాత్రము; సపతాకఇవ = టెక్కి
ములతోఁగూడినదివలె; ఆభాతి=ప్రకా
గట్టినట్లు, చెరింగెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఋషిస్త్రాససంభ్రాంతైః స్త్ర్యజ్యమాన శ్శిలోచ్చయః. ౪౯
సీదన్తహతే కాంతారే సార్థహీన ఇవాధ్వగః

టీక || శిలోచ్చయః = పర్వతము; భూత్ (అధ్యాపృతము) = ఉండెను.
స్త్రాససంభ్రాంతైః = భయముచేచేగి అమ్మ హేద్రోగిని మహర్షులు భ
రపడిన; ఋషిభిః = ఋషులచేత; శ్త్ర్యయంబున వేగి సాటుగడర వదలిపోవు
జ్యమానః = విడువబడుచున్నదై; మటయు, నమ్మ హేపర్వతము తోడుజనులం
హతి = గొప్పదగు; కాంతారే = అరణ్య దటు వదలిపోవుటచే మహారణ్యంబున
మునందు; సార్థహీనః = సహాయుల నొంటిమీయిభయంబునంబొక్కొకరున్న
చేవిడువబడిన; సీదక = దుఃఖించుచు బాటసారియట్లుండెను.
త్వ; అధ్వగఇవ = బాటసారివలె; అ అని, తాత్పర్యము.

స వేగవా న్వేగసమాహితాత్తా

హస్త్రిషీకః పరవీరహంతా. ౫౦

మన స్సమభాను మహానుభావో

జగామ లంకాం మనసా యశస్వీ

టీక || వేగవా = అధికమయినవే శ్రీలయు శూరులందఱగ; నః = ఆహ
గము గలవాఁడును; వేగసమాహితా మమంత్రుఁడు; మనః = మనస్సును; స
త్తా = వేగంబునందు బూనినమనస్సుగ మాధాయ = నడిచేసికొని; మనసా =
లవాఁడును; పరవీరహంతా = శత్రువీ మనస్సుచేత; లంకాం = ల. కను; జగా
గులవధించువాఁడును; మహానుభావః = మ = పొందెను.
అధికమయిన ప్రభావముగలవాఁడును; మహావేగుఁడును వేగంబువహిం
యశస్వీ = అధికమయినకీర్తిగలవాఁడు చుటయందు శ్రీతగలవాఁడును శత్రువీ
ను; హరిప్రవీరః = వానరులయందు మిగుల వధించువాఁడును వానరులలోనె

శ్రీమద్రామాయణము * కిష్కింధాకాండము. ౧౦౬౯

స ౬౭

ల్ల పేటిసీరుండునగునాహనుమంతుండు, యపుడెనునస్సుచే లంకాపురింబొచ్చె
మనంబునసముద్రంబు దరింపఁబూని, సు. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే, శ్రీమద్వాల్మీకియే,
చతుర్వింశత్యహస్రీకాయాం సంహితాయాం
శ్రీకిష్కింధాకాండే, సప్తపక్షితమస్సర్గః.

కిష్కింధాకాండ స్సమాప్తః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, కిష్కింధాకాండ
సప్తపక్షితమస్సర్గటీక, ముగిసినది.
శ్రీకిష్కింధాకాండటీక సమాప్తమయ్యె.

